Slovenski slavistični kongres
Trst 2007

ŽIVETI MEJO

Živeti mejo
Slovenska književnost v stiku
Slovenski jezik v stiku
Slavistika in slovaropisje v stiku
Zamejska mladinska književnost

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 18

Živeti mejo

Živeti mejo
Slovenska književnost v stiku
Slovenski jezik v stiku
Slavistika in slovaropisje v stiku
Zamejska mladinska književnost

Uredil
Miran Košuta

Slavistično društvo Slovenije
Trst 2007

Slovenski slavistični kongres, Trst 18.–20.10.2007
Živeti mejo: živeti mejo, slovenska književnost v stiku, slovenski jezik v stiku, slavistika in slovaropisje v stiku, zamejska mladinska književnost

Uredil Miran Košuta
Platnica in oblikovanje Matej Susič
Izdalo Slavistično društvo Slovenije
Trst, 2007
Recenzija: prof. dr. Miran Hladnik, prof. dr. Zoltan Jan
Tiskarna Graphart, Trst

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'282.8:811.131.1(082)
821.163.6.091:821.131.1.091(082)
821.163.6.09-93(082)

SLOVENSKI slavistični kongres (2007 ; Trst)
Živeti mejo / [Slovenski slavistični kongres, Trst, 18.-20. 10. 2007] ; uredil Miran Košuta. - Ljubljana : Slavistično društvo Slovenije, 2007. - (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, ISSN 1408-3043 ; 18)

Vsebina na nasl. str.: Živeti mejo. Slovenska književnost v stiku. Slovenski jezik v stiku. Slavistika in slovaropisje v stiku. Zamejska mladinska književnost.

ISBN 978-961-91015-9-9
1. Gl. stv. nasl. 2. Košuta, Miran
234514432

Kazalo

Miran Košuta *Dihati slovensko, evropsko, svetovljansko ...* 11

Živeti mejo 15

Ciril Zlobec *Živeti mejo ... Heretično razmišljanje* 16
Matjaž Kmecl *Staromodna metafora: drevo in veje* 20
Alojz Rebula *Meja: prekletstvo ali milost?* 24
Boris Pahor *Čas nove sinteze* 28

Slovenska književnost v stiku

..... 33

Boris Paternu *Petrarkov sonet in kultiviranje slovenske poezije* 34
Aleksander Bjelčevič *Trubar in vprašanje Jezusove realne prisotnosti v evharistiji* 41
Matjaž Zaplotnik *Tassov* Osvobojeni Jeruzalem *in Prešeren*..... 51
Marija Pirjevec *Prešeren in Mazzini* 64
Fedora Ferluga *Dragotin Kette in Trst: razmišljanja o pesnikovem predsmrtnem ustvarjalnem obdobju* 72
Janez Vrečko *Kosovelov futurizem in njegova impresionistična vrnitev k naravi* 80
Nada Đukić *Bartolova »psihološka« in »filozofska« proza v nacionalnem ali eksistencialnem momentu* 93
Marija Mercina *Vloga Trsta v ustvarjanju Cirila Kosmača* 98
Loredana Umek *Poti tržaškega romana* 112
Vladka Tucović Istrska izkušnja *sodobne slovenske književnosti* 124
Urška Perenič *Kako (na)pisati (alternativno) literarno zgodovino?* 134
Milena Mileva Blažić *Teorija in praksa učenja in poučevanja medkulturne mladinske književnosti v osnovni šoli* 144
Nataša Špolad Manfreda *Praksa učenja in poučevanja slovenščine v dvojezičnem okolju* 153
Sonja Žilavec Nemec *Komunikacijski pouk književnosti v gimnaziji* 164

Slovenski jezik v stiku 172

Pavle Merkù *Živeti mejo ali meje?* 173
Roberto Dapit *Položaj sodobnega slovenskega jezika na Videnskem* 176

Matej Šekli *Narečjeslovje in zgodovinska slovnica kot pomoč pri razumevanju pravorečja in pravopisa* 187
Majda Kaučič-Baša *Ohranjanje slovenščine med Slovenci na Tržaškem* 200
Vesna Mikolič *Prostor kulturnega in jezikovnega stika – neznana znanka?* 220
Aleksandra Derganc, Tjaša Miklič *Slovenski glagolski vid z vidika italianista in rusista* 229
Jerca Vogel *Podoba zamejstva in pouk slovenskega jezika v slovenski srednji šoli* 247
Andreja Duhovnik-Antoni *Slovenska šola v Italiji – »S slovenščino nimam težav«* 256
Suzana Pertot *V imenu očeta. Medgeneracijski prenos slovenskega jezika in identitete po moški liniji* 265

Slavistika in slovaropisje v stiku

..... 277

Sergij Šlenc *Rojstvo nekega slovarja ...* 278
Lojzka Bratuž *Vocabolario italiano e schiavo: začetki italijansko-slovenske leksikografije* 282
Irena Orel *Alasijev italijansko-slovenski slovar in predhodno slovensko slovaropisje*.. 289
Metka Furlan *Slovenščina v Alasijevem Italijansko-slovenskem slovarju iz leta 1607*.. 300
Kozma Ahačič *Mala slovnica slovenskega jezika v italijansko-slovenskem slovarju Alasia da Sommaripe (1607)* 316
Peter Weiss *Slovenski narečni slovarji s slovenskega zahoda v Italiji* 329
Nataša Jakop *Prikaz komunikacijskih obrazcev slovenskih govorcev v slovarjih* 337

Zamejska mladinska književnost

..... 350

Igor Saksida *Mladinska poezija Miroslava Košute* 351
Dragica Haramija *Mladinska proza Marka Kravosa*..... 358
Tilka Jamnik, Manca Perko *Bralna značka v slovenskem zamejskem prostoru* 373
Darka Tancer Kajnih *Večernica* 380
Janja Vidmar *Desetnica brez meja* 390

Predstavitve knjig in projektov

..... 396

Fedora Ferluga-Petronio *Pjesničko stvaralaštvo Nikole Šopa* 397
Fedora Ferluga-Petronio *Blagoslov barke* 392
Kozma Ahačič *Izvirne slovenske pesmi Jovana Vesela Koseskega* 393
Barbara Pregelj, Zoran Božič *Literatura v večkulturnem položaju in ustvarjalno delo Jolke Milič* 394
Barbara Pregelj, Zoran Božič *Pogledi na Simona Gregorčiča* 394
Vesna Mikolič *Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije* 403
Vesna Mikolič *Med kulturami in jeziki – In mezzo alle culture e lingue* 403
Marija S. Leskovar *IKT – izziv za Slavistično društvo Ljubljana* 404
Rossana Paliaga *Drugačni verzi – Versi diversi* 405

Martina Ožbot *Prevajalske strategije in vprašanje koherence ob slovenskih prevodih Machiavellijevega* Vladarja …..... 402
Nagrajenca Slavističnega društva Slovenije leta 2007 407

Miran Košuta
Univerza v Trstu

Dihati slovensko, evropsko, svetovljansko ...

Slovenski slavistični kongres v Trstu

»Nekoč je rekel ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar lepo in resnično besedo: ‚Ljubljana je srce Slovenije, Trst pa so njena pljuča.' – Brez pljuč srce ne bo utripalo, brez srca ne bodo pljuča dihala!«

Smisel, zakaj, pomen, idejni zenit in azimut letošnjega Slovenskega slavističnega kongresa v Trstu je bržkone še najzgledneje in scela sežet prav v tej znameniti anatomski primeri, s katero je 20. aprila 1918 Ivan Cankar uverturno nagovoril »prijatelje Tržačane«, ki so v Delavskem domu trumoma prisluhnili njegovemu predavanju *Očiščenje in pomlajenje*. Poudariti neločljivo soodvisnost, organsko vzajemnost matice in »zamejstva«, preseči s kulturo in znanostjo miselne ločnice, ki ostajajo združeni Evropi navkljub kakor latvice trdno prisesane v naših glavah, opredmetiti vsaj na slavističnem polju Prešernov sen o »Slovenš'ni celi«, tisti še zmeraj neuresničeni skupni slovenski kulturni prostor, omogočiti osmotični, obojestranski pretok najnovejših slavističnih in slovenističnih spoznanj, predstaviti »unejskim« slavistom italijansko predmejstvo in obratno, opozoriti na nespregledljiv doprinos Primorja, Goriške in Benečije nacionalni kulturni zakladnici, ovrednotiti sredozemsko, stično specifičnost tukajšnjih slovenskih piscev, umetnikov, razumnikov, snovalcev, cepiti na deblo celinsko kdaj presamopašne Slovenije izkušnjo vsakodnevnega doživljanja meje in dialoga z drugim, drugačnim, uzavestiti s pogledom v globalni svet sodobno bistvenost medkulturnosti – to so namreč tudi stremljenja in vodila, srce in pljuča tokratnega strokovnega zbora slovenskih slavistov sredi »mesta v zalivu«, prvega v doslej osemnajstkratni kongresni zgodovini Slavističnega društva Slovenije.

Lani je predsedniško smelo začrtana pot znanstvenega odpiranja in dvogovora nacionalne slavistike s sosednjimi stvarnostmi prvič zanesla zborovanje izven matice, v Zagreb, letos ga je na obodno zamišljeni obplovbi državnega ozemlja zasidrala v Trstu.

Tokratna izbira zalivskega pristana je kajpada vse prej kot naključna. Kajti da je Trst z vsem svojim bližnjim in daljnim primorskim zaledjem – od Kopra in Istre do Goriške, Benečije, Rezije in Kanalske doline – nepogrešljiv sotvorec

slovenske nacionalne istovetnosti, našega kulturnega, duhovnozgodovinskega in zato tudi slavistično-slovenističnega obraza, to že brez Cankarjeve pnevmološke pomoči ali Župančičevih proglasov o njegovi mejniški pomembnosti zgovorno potrjujeta sama mestna preteklost in sedanjost. Vemo namreč: tu je ob zarji etničnega časa Alpski Slovan spoznal morje in splovil vanj svoje čupe, tu je domovala hrepeneča Lepa Vida, od tod je priimek obdaril na poti iz Benetk slehernega Slovenca, tu v lučajski bližini so Videmski, Starogorski, Černjejski in Goriški rokopis požlahtnili prednarodno pismenstvo, tu je začel Trubar izzorevati misel o prvi slovenski knjigi, tu je v novem veku dopisujoče si plemstvo slovenščino izvolilo čez jezik konjev in hlapcev, sem je po habsburški milosti davkov osvobojeno pristanišče primamilo od leta 1719 desettisoče naših Krpanov in Svetinov, tu je bil rojen in z mecenskimi plavži obdarjen Žiga Zois, tu je po »pomladi narodov« Levstik tajnikoval prvi slovenski čitalnici, tu so feministično osveščene sodelavke Edinosti izcvetele prvi slovenski ženski list, tu so med številnimi našli svojemu navdihu domicil tudi Aškerc, Kette, Gregorčič, Kosovel ali Bartol, tu je s požigom Narodnega doma Mussolini najprej genocidno zastregel Slovencem po življenju in spodbudil njihov zgodnji, prvi antifašistični odpor v Evropi, sem je s prvomajsko osvoboditvijo prisijala Slovencem v drugi svetovni vojni zgodnja zarja partizanske svobode in tu, nenazadnje, še danes domuje – obmejno razprostranjena od Milj do Trbiža po deželi Furlaniji Julijski krajini – številčno čedalje manjša, a vsestransko živa in živahna slovenska narodna skupnost v Italiji.

A Trst ni bil vselej tako pljučno ključen. Če se je mogel na primer ob avstro-ogrskem popisu leta 1911, s krepko preseženo polstotisočico avtohtonih Slovencev, še utemeljeno pobahati z demografskim prvenstvom največjega slovenskega mesta in v tem nadkriliti celo Tavčarjevo ljubljansko srce, je po prvi svetovni vojni in Rapalski pogodbi takšno nacionalno sosrediščnost naglo izgubil. Odcepitvena meja, fašizem, nacizem, druga svetovna morija, povojna blokovska konfrontacija in železna zavesa za njegovim hrbtom, barikadno zaostreni sosedov nacionalizem in polstoletno državno zapostavljanje avtohtone manjšinskosti so ga s pristaniško in gospodarsko agonijo vred strmoglavili v nič kaj zvezdnato črno luknjo, iz katere se šele v novejšem času mukoma izkopava. In za nameček: po izgubljeni bitki zanj je ostal Trst s svojim deželnim manjšinskim zaledjem dolgo odpisan tudi v osrednjeslovenski nacionalni zavesti. Saj ni, da bi ga kakor protagonisti Javorškove drame *Odločitev* ne objokovali, da bi se v matici državniško ne zavzemali zanj in ga iz Ljubljane ali Beograda podpirali. A vseskozi prej dolžnostno, kakor daljnjega brata za oceanom, kakor emonskim očem bolj ali manj provincialno nacionalno folkloro. Tako smo sčasoma dopustili, da se je meja zasteničila med nas, v našo narodno bit, v naš jezik, glave, misli, srca, zakone, medije, časopise ali šolske učbenike. In polagoma se je tu rodilo drugačno, ločeno, robno, z blagrom in prekletstvom stika hkrati obdarjeno slovenstvo. Slovenstvo, ki živi mejo, izkuševaje dan na dan obilje njenih čarov in možnosti, a tudi njenih zank, protislovij, nevarnosti, pogub.

Živeti mejo je bil potemtakem iz življenja samoumevno prišepnjen naslov za slavistični kongres in zbornik, ki želita strokovno karseda izčrpno pomodrovati tudi in ravno o tem: o hibridni, črno-beli oksimoričnosti meje (v istoimenskem razdelku *Živeti mejo*); o leposlovnih pretokih v in iz slovenskemu sosednjih prostorov (v razdelku *Književnost v stiku*); o vlogi, delovanju in pomenu jezika v multikulturnem, posebej bilingvalnem okolju (v razdelku *Jezik v stiku*); o slavistični in leksikografski kontaktologiji spričo tako pomembnega okroglega jubileja, kakršen je letošnja štiristoletnica izdaje prvega italijansko-slovenskega slovarja, 1607. v Vidmu natisnjenega in Devinu izpisanega besednjaka *Vocabolario italiano e schiauo* redovnika Gregoria Alasie iz Sommarive (v razdelku *Slavistika in slovaropisje v stiku*); nenazadnje pa še o nespregledljivem ustvarjanju predvsem zamejskih piscev za otroke in mladino, o njihovem in siceršnjem hudomušno zavzetem kovanju lepše bralsko-nacionalne prihodnosti (v razdelku *Zamejska mladinska književnost*).

Preko štirideset razpravljalcev, od osnovnošolskih slavistov ali mladih raziskovalcev do akademikov, izpisuje ob predstavljenih knjigah in projektih vsebinsko posetnico tokratnega tržaškega kongresa in pričujočega zbornika, med najobsežnejšimi doslej v tozadevni knjižni zbirki Slavističnega društva Slovenije. Ob tem velja z zadovoljstvom podčrtati, da pravi razlog takšne zborne in zborniške zajetnosti ni tokratna nadpovprečna uredniško-predsedniška prizadevnost, temveč predvsem razveseljivo dejstvo, da se v zdajšnjem stanovsko-besedilnem shodu vsestransko prepoznavajo in zrcalijo ob matični slavistiki še duša, delo ter zavzetost mnogo širše, tudi čezmejne primorske in vsemanjšinske stvarnosti.

Tako obsežnega kongresa in zbornika bi namreč v Trstu še zdaleč ne zmogli brez dragocenega strokovnega, organizacijskega, pokroviteljskega ali donatorskega sodelovanja številnih, seveda večjidel krajevnih zaslužnikov: pokrajinskih slavističnih društev in kolegov, slovenskih šol in šolnikov v Italiji, tostranskih in onostranskih obmejnih univerz, italijanskih in slovenskih javnih uprav, državnih izpostav ali diplomatskih predstavništev, manjšinskih krovnih in kulturnih organizacij ter ustanov, denarnih zavodov, zasebnih donatorjev in slavistično zavzetih posameznikov. A če komu, potem pripada levji delež izvedbene hvale predvsem Organizacijskemu odboru osemnajstega Slovenskega slavističnega kongresa, ki ga s prof. Borisom Pangercem za predsedniškim in Marijo Besednjak za tajniškim krmilom vse od decembra lani bremeni nelahka skrb za karseda ustrezno prireditveno podobo tržaškega zasedanja.

Da bi ob povnanjenju aktualnih slavističnih spoznanj, debatni izmenjavi strokovnih pogledov na zastavljena tematska vprašanja in zlasti predmejskim pedagogom ter šolam koristnem dopolnjevanju slavistične vednosti hkrati obratno posredoval matičnim slavistom v spremljevalnem kulturnem programu predstav, razstav ali ekskurzij tudi omenjeno specifičnost tukajšnje manjšinske stvarnosti, je kajpada enako zaželen in pomemben cilj zborovanja. Naj vsaj med slavisti – če pač drugje ne – res zaživi tisti skupni slovenski kulturni prostor in naj odpadejo

ločnice v glavah, da bomo s srcem in pljuči vsi bratsko tkivo istega nacionalnega telesa!

Slavistično društvo Slovenije je z izvolitvijo »zamejca« za svojega predsednika takšno nacionalno kohezivno voljo že otipljivo izpričalo. In to celo lesenim postavam matične države navkljub, ki ostajajo do rojakov izven njenih meja, kljub pozitivni rešitvi tokratnega stvarnega primera, še dalje diskriminatorne in v današnji združeni Evropi, milo rečeno, anahronistične.

Svojo nacionalno tvorno in povezovalno vlogo pa želi v duhu sodobnega policentrizma naša stanovska organizacija podkrepiti tudi z nadaljnjim prirejanjem kongresov izven matičnega državnega ozemlja, kjer slovensko kožo prav kakor v Trstu stično poživlja tudi sosednji kulturni kisik. Pri tem bo kazalo najbrž pluti proti toku. Kajti kakor je v sestavku *Separatisti* plediral nekoč Kosovel »bodimo eno po duhu in ljubezni, a ohranimo svoje lastne obraze«, tako se bo treba z izkušnjo in zavestjo slovenske obmejnosti v bodoče zagotovo zavzemati tudi za to, da zdajšnje modno, frazersko votlo ali zgolj gospodarsko zainteresirano poveličevanje Evrope in sveta brez mej paradoksalno nadomesti prav smiselna ohranitev mejnih razlok, zrelo in moderno doživljanje limesa kot naravnega ograjevalca posebnosti in hkrati dialoškega prinašalca stika, tujosti, drugačnosti. V uravnilovko in protiutež globalnemu valjarju mej namreč še zdaleč ne gre odpraviti, ampak raje dojeti in sprejeti normalno, v vsej njihovi specifično hibridni, prehodno samosvoji mavričnosti. Vsebinska rdeča nit tokratnega Slovenskega slavističnega kongresa v Trstu in pričujočega zbornika se potemtakem izrisuje v bistveno geslo in vodilo našega ne le nacionalnega, ampak tudi celinskega in planetarnega jutri: živeti mejo. In dihati ob njej slovensko, evropsko, svetovljansko. S polnimi pljuči.

Živeti mejo

Ciril Zlobec
SAZU, Ljubljana

Živeti mejo ...

Heretično razmišljanje

Najbrž je že v naravi človeka, pa tudi naroda, družbe, države, da se ob slehernem večjem civilizacijskem vrenju ali pretresu spet in spet sprašujemo o temeljnih vprašanjih življenja, in čim večje so spremembe, tembolj smo zmedeni, čeprav smo jih morda sami sprožili ali celo načrtovali. Slovenci nismo nobena izjema. Ali pa?

Že nekaj časa z mešanimi občutki ugotavljamo, da že tudi mi živimo globalno, čeprav bolj po neustavljivi logiki civilizacijskega razvoja kot po lastni izbiri. S tega vidika bi se nam ponujena kongresna tema *Živeti mejo* morala zdeti torej vsaj v določenem smislu anahronizem. V Evropski uniji, v kateri smo praktično združeni vsi Slovenci, naj bi državne in politične meje nekako izhlapele ob glasno deklariranih velikih utopijah o nekakšni absolutni svobodi tako rekoč vsega živega, čemur v ekonomistično političnem žargonu pravimo *svoboden pretok idej, kapitala in dela*. V takšni opredelitvi današnjega »zglobaliranega« sveta naj, seveda, ne bi bilo mesta za nadaljnje ohranjanje mejá. Zlasti veliki menežerji in politiki so prepričani, da mejá preprosto *ne bi smelo* biti, ker da so negacija absolutne svobode vsaj v tistih predelih sveta, kjer ni vojn ali podobnih motečih konfliktov, v prvi vrsti v Evropi torej, ki jo tudi Slovenci vse bolj živimo kot realnost našega časa, celo kot nekakšen novodobni eksistencialni smisel tega vznemirljivega časa z zamegljenim pogledom v prihodnost.

Kot Slovenec in kot človek kulture, še dodatno kot človek umetnosti, ne morem biti v tem realnem in razpoloženjskem kontekstu časa in prostora evforični Evropejec, še zlasti ne za ceno manj Slovenca v sebi kot nekateri naši novodobni ekonomisti, ki sleherni poskus današnje refleksije o resda spremenljivem nacionalnem interesu nesramežljivo in celo s posmehom zavračajo z utemeljitvijo, da je edini pravi, tudi slovenski, nacionalni interes – *čim večji dobiček.*

Če naj torej najprej pometem pred domačim pragom, naj rečem, da vidim domala nepremostljivo mejo predvsem znotraj nas samih, v slovenski naciji, v slovenski državi. Ta meja brezobzirno ločuje že globalizirane slovenske Evropejce od tistih,

ki svoj nacionalni interes vidimo in živimo še kje drugje, tudi v kontinuiteti, celo v porasti pomena in vloge kulture v družbi, ker vemo, da se tudi slovenska družba naglo globalizira in v tem procesu izgublja svojo nacionalno bit. Gre torej za ostro mejo ločnico, ki nas deli na to in ono stran. Ti apostoli profita za vsako ceno so sicer biološka manjšina. A oprti na moč denarja in zato dovolj močni, so v marsičem celo odločujoča skupina, ki utira pota našega življenja in razvoja ter nepopravljivo onesnažuje sam pojem svobode: najbolj takrat in v tistih legah, ko svoje videnje in početje utemeljuje prav s svobodo.

Seveda so še druge meje na našem domačem dvorišču, ki jih ne moremo ne preskočiti ne porušiti in tudi ne živeti z njimi in hkrati ostati v sozvočju sami s sabo. Naša nacionalna zgodovina je bila v vsakem pogledu pogosteje omejevalna kot sproščujoča, zato smo imeli manj možnosti, da bi si izoblikovali dovolj trdno skupnostno, nacionalno identiteto s kolikor toliko relevantno identifikacijo z njo, čeprav se vsak zase, vendar že skoraj praviloma v nasprotovanju drug drugemu, že prav strastno sklicujemo na svoj narod, na slovenstvo, na svojo zvestobo in izdajstvo drugih, brez razlike od najvišjih »predstavnikov ljudstva« pa do dobro razpoloženih razpravljalcev za bifejskim šankom. V mislih imam že kar tipično slovensko filozofijo in prakso, ki jo ugotavljam že vse svoje javno življenje in jo preprosto imenujem afirmacija *per negationem.* Koliko nepremagljivih mejá si drug pred drugim in sami v sebi postavljamo na vsakem koraku in *z njimi živimo.* Prav politika, ki naj bi bila sinteza narodove modrosti in pozitivne volje, je vzorčen zgled takšnega stanja duha.

Res je sicer, da je marsikaj mogoče razumeti in opravičiti že s samim dejstvom, da smo zelo mlada država, ki šele išče svojo pravo podobo, razpeti med tem, kar bi radi bili, in tem, kar dejansko smo, politiki terjajo od nas optimistično sproščenost, obljubljajo nam, da se bomo s svojo uspešnostjo, ekonomsko seveda, kmalu povzpeli na najvišji evropski vrh in se na njem prižgali v svetilnik sveta, skratka: ker se narod tem utopijam nasmiha ali ob njih celo na glas krohota, smo z eno polovico sebe še nerealizirani Evropejci, z drugo pa vse manj znotraj sebe ozaveščena nacionalna entiteta. To stanje, toplo-hladno, je torej spet in po mojem mnenju najresnejša, najbolj realna in psihološko travmatična meja predvsem v nas samih. Namreč: ko smo postali samostojna država, smo govorili o uresničitvi »stoletnega sna«, se kot ljubeči starši ob novorojencu veselili svoje države, ki smo jo ves čas, ko smo si prizadevali zanjo, videli kot nacionalno državo. Še preden je kdorkoli utegnil ponuditi trajnejše eksistencialne koordinate zanjo, smo se znašli v evropski čakalnici za polnopravno članstvo v Uniji. In bili smo uspešni. Za nekaj trenutkov celo vzorni učenci. V sebi smo odkrili veliko sposobnost prilagajanja, s čimer se zdaj kot njeni člani celo hvalimo. Toda Evropska unija ni idila, že zaplet ob razpravi o evropski pogodbi ali ustavi ali konvenciji, kakorkoli že ta poskus vsaj nekoliko bolj zavezujoče evropske organiziranosti Evropejcev imenujemo, je pokazal in neprestano potrjuje, da se nič ne more zgoditi, kar bi lahko okrnilo takšen ali drugačen, celo samo prestižni nacionalni interes tistih držav, ki so v bistvu vitalno jedro Unije. Nastajajoča slovenska državniška

filozofija, da je vsa naša možnost in modrost v prilagajanju, razkriva naš skrb zbujajoči deficit v nacionalni zavesti, ki v novih razmerah navzven sploh ni definirana, navznoter pa je vse bolj zmedena. Tvegam celo trditev, da je naš politični deficit prav ta nenavzočnost Slovenije kot razpoznavne nacionalne države v novi skupnosti evropskih držav, ki so vse po vrsti, vsaj tiste, ki o čemerkoli odločajo, prav v smislu samozavedanja nacionalno trdno ozaveščene in tako poskušajo, eo ipso, svoj vzorec uveljaviti kot skupen, evropski interes.

V kriznih trenutkih, ki so vse pogostejši in nemara že celo norma delovanja države, polnimo v svoji ohromljeni zavesti nastalo praznino tistih aksiomov nacionalnega interesa, ki nacionalno državo konstituirajo, z brezobzirnim medstrankarskim obračunavanjem, že skoraj z gensko potrjeno prakso afirmacije *per negationem*. Vse je pozicionirano antitetično. Država, narod, družba, naravna nasprotja se spreminjajo v sovražnosti po bojevniško radikalni logiki: zmaga ali poraz – moja zmaga terja tvoj poraz, tvoja zmaga se zrcali v mojem porazu.

Bojim se, da je prav to tista strašna meja, ki je ne moremo premagati, meja, ko se nam vse, kar je na *drugi strani*, kaže kot negativno, škodljivo, ogrožajoče nove možnosti, celo v intimno človeškem smislu neprimerno, če ne že kar umazano.

Kako prijetno zveni našim radovednim ušesom abstraktni slogan *Meje so stvar preteklosti.* Hkrati pa je prav fizična državna meja z eno naših sosed iz dneva v dan bolj nerešljiva zadeva, politični kamen spotike, ki se nam neprestano mota pod nogami: včasih kot obmejni incident na kopnem ali na morju, včasih kot ločnica, ki razdvaja našo zrahljano nacionalno zavest.

Pa tudi položaj naših manjšin ni kaj prida boljši, kot je bil nekoč s povsem določeno vlogo meje kot razmejitvene črte med dvema političnima realnostma. Če že ni več političnih mejá, bi morali pozabiti tudi na poimenovanje Slovencev v Italiji, Avstriji in na Madžarskem z zornega kota Matice ali ga vsaj nekoliko posodobiti: *zamejci, zamejstvo* namreč preveč diši po preteklosti. In vendar...

Naj povzamem to svoje heretično razmišljanje, ki mi ga prišepetava že sam pojem meje v današnji evropski in še posebej slovenski politični stvarnosti. Nekdanje meje s trdo spuščenimi zapornicami, nekoč celo s stražnimi stolpi, s sumničavo mrkimi policaji in cariniki, so vsaj v tem delu sveta res že preteklost, toda globalizacijski razmah najmočnejših in najuspešnejših je vse bolj nezadržen, tako imenovani in toliko opevani *svobodni* pretok idej, ljudi in kapitala uspešno uveljavlja svojo polno svobodo le v zadnji postavki te triade: v svobodnem pretoku kapitala. Pomembnih idej z ambicijo, da bi spreminjale svet, danes ni, da bi jim morali odpirati in zapirati meje v njihovem pretoku, mnogi iskalci novih, prijaznejših domovin pa se pogosto znajdejo na robu novodobnega tržnega suženjstva. Nekaj v tej neomejeni globalni svobodi, ki jo ustvarja in vzdržuje kapitalski profit, očitno ne funkcionira povsem. In to je problem ekonomsko šibkejših, majhnih držav, med katere nedvomno sodimo tudi Slovenci.

Tako stojimo pred še eno mejo našega časa: absolutna svoboda kapitala nevarno omejuje, vse pogosteje tudi ukinja svobodo tistih, ki ne moremo stopiti v njegovo igro. V takih razmerah, v novi globalni civilizaciji, je bolj kot kadarkoli doslej

nujno ustrezno definirati naše vitalne nacionalne interese, ki nas edini ohranjajo kot narod, da se ne zgubimo v svetu, predvsem pa da se ne zgubimo sami v sebi. V svojem politično fantazijskem vzpenjanju v sam evropski vrh, v svoji sanjani svetlobi svetilnika sveta ne smemo zamaknjeno slediti velikim in mogočnim, ko nam, kot našo možnost, svetujejo tako imenovane evropske norme, češ da je samo to, kar je skupno, naš vitalni interes. Velike države o svojem nacionalnem interesu praviloma resda ne razpravljajo, pa ne zato, ker ga naj ne bi imele, ampak ker ga že od samega začetka uveljavljajo in bolj ali manj zavezujoče posredujejo drugim, zlasti novim članicam, kot skupen interes. In to je tudi ena od neodstranljivih mejá sodobne civilizacije, ki prizadeva tudi Slovence, doma in, kot etnične manjšine, v sosednih državah. Včasih se zdi, kot da ne vemo čisto dobro kam sami s sabo.

Toda to je že druga tema. Vse naše dosedanje izkušnje pritrjujejo spoznanju, da se bomo tudi v prihodnje (zdaj optimistično pričakujoči, zdaj zagrenjeno razočarani) opotekali od meje do meje v nas in zunaj nas. Nič tragičnega, če se tega zavedamo, naša nacionalna usoda terja pač od nas podvojeni angažma v primerjavi z drugimi. Tudi v nenehnem boju za lastno podobo, v kateri se prepoznamo v ohrabrujoči luči, lahko najdemo kot posamezniki in kot skupnost, kot narod, kot družba, kot država, v tem prostoru in času svoj novodobni eksistencialni smisel in vsebino slovenstva, na katerega tako radi prisegamo, tudi ko ga v medsebojnih, pa ne samo političnih spopadih pohabljamo.

Matjaž Kmecl
SAZU, Ljubljana

Staromodna metafora: drevo in veje

Če se malo filozofsko pospakujemo, lahko rečemo, da takó in takó vse življenje »živimo mejo« in da smo od rojstva do smrti sistematično obkoljeni z omejitvami najrazličnejših vrst, naj se jih zavedamo ali ne. Seveda pa je téma tokratnega stanovskega kongresa utemeljena z mejo posebne vrste – med dvema jezikoma in kulturama; žal tudi politikama, kot surovo uči zgodovina.

Toda kaj je sploh meja? V skoraj vseh različicah srbsko-hrvaško-bošnjaškega jezika in še kje drugod med Slovani je meja »granica«; menda so tudi Nemci besedo iz poljščine sprejeli za svojo »die Grenze«. »Granica« pa je v najtesnejšem sorodu z »grano«/vejo; meje drevesa so določene s krošnjo, z vejami. »Meja«/»grana, granica« po tej logiki torej ni nekaj »vmes«, kar ločuje – torej ni »med-ja/međa« –, temveč je nekaj, kar zaokrožuje celoto, se vanjo življenjsko vključuje. Če drevesu vzamemo vejo, je s tem poškodovana celota; če mu odvzamemo vse veje/grane, ga obsodimo na smrt. Tako pojmovana meja/granica je torej nekaj čisto drugega kot ločevalna meja/međa: označuje zunanji smiselni rob celote, nekaj, brez česar celota pač ne obstaja.

Na prvi pogled gre za etimološko igračkanje – in še izvirno ni. V resnici pa gre za poskus drugačnega razumevanja meje. Slovenska kulturna in s tem tudi literarna zgodovina je namreč kot naročena zanj, ker je slovenstvo dolga stoletja ostajalo brez sredotežnega središča in je povzemalo oziroma razplamenevalo svojo ustvarjalno usodo zdaj na tem zdaj drugem koncu, razdrobljeno, spontano ali celo anarhično policentrično – zdaj na Koroškem, potem na Kranjskem, in nato spet v emporialnem Trstu, zdaj v Prekmurju in na Štajerskem, pa na primorski Stari gori, zelo pogosto kar vsepovsod po Evropi, samo doma ne; nato pa le zadnje poldrugo stoletje zdržema v Ljubljani, ko je to mesto po dolgotrajnem in mučnem tisočletnem zgodovinskem presledku povzelo središčno vlogo –, in to za davnim Krnskim gradom in Gospo sveto. Ves vmesni čas in v mnogočem še tudi danes pa smo Slovenci živeli in živimo krošnjo, veje/grane in ne drevesa; ena sama »meja«/»granica« smo – zato tudi ničkoliko občutljivi za vse, kar vihari ali se vsaj prestopa okoli nas. Od čuječnosti in naporov nas pogosto zanaša onstran,

prilagodljivi in ubežni smo, do lastnega jezika nemarni in čez vsako mero občutljivi; vsak hip se utegnemo potuhniti vase – saj je tako, kot je svojčas Prešeren s staro latinsko modrostjo dopovedoval Vrazu: da je bolje biti zavržen, vendar živ svinjski pastir kot kralj vseh mrtvih. Sleherni trenutek se znamo tudi upreti; razganja nas od ponosa, razžira od manjvrednosti v isti sapi: ena sama »meja« med tem in onim torej.

Seveda so to spet same metafore ali celo le namigovanja; določno in oprijemljivo pa se želim na vprašanje ozreti eksemplično odmejeno in odmerjeno z zgodbo o Koroški in njenem slovenskem slovstvu kot veji slovenskega drevesa; ali kot je Ivan Grafenauer reč imenoval – *živem členu vseslovenskega slovstva*. Sinoptično na kratko:

Ko so v začetku sedemdesetih let prvič publicirali *Starogorski rokopis* iz 15. stoletja, je Tine Logar ponudil podmeno, da so v koroškem karantanskem kulturnem jedru že pred dobrim tisočletjem izoblikovali (vsaj) za obredne potrebe *koiné*, skupni nadnarečni jezik. Z današnjega jezikovnega vidika Gospa sveta seveda niti meja ni več. Tisti čas pa je bila središče, ki je očitno širilo svoj karantansko slovenski vpliv daleč naokrog, tudi do furlansko-slovenskega mejnega sveta. Potem je v tej vlogi odjenjala bržkone zato, ker je postopoma ponehavala tudi podpora oziroma moč posvetne oblasti. V protestantskem 16. stoletju je bila – zdaj že s središčem v Celovcu – sicer dejaven, vendar ne osrednji (so)igralec kranjsko-ljubljanskih evangeličanov in kulturnikov.

Po tistem se je postopoma sicer krepilo prepričanje, da hrani osrednji, kranjski del slovenskega sveta nekakšno slovensko jezikovno jedro (Levstik je kasneje takšno jedro celo še bolj zožil na notranji del Kranjske, tako imenovano Notranjsko, varno zavarovano pred mejnimi vplivi sosednih jezikov), toda pomembna literarna in jezikovno ustvarjalna dejanja še dolgo niso bila domena tega osredja: Ivan Svetokriški na zahodu, prekmurski protestanti na vzhodu, različni Korošci z literarno demokratičnim bukovništvom vred na severu so bili slejkoprej enakovredni Ljubljančanom/Kranjcem in po svoje avtohtoni, čeprav skupnoslovenski.

Slovenci smo »živeli različne meje«, ki so bile hkrati skupno središče. Koroška je s *Karintijo*, ki je bila sprva celo dvojezičen časopis (vsaj pogojno), Gutsmanom, Jarnikom, ki je obenem s štajerskim Modrinjakom obveljal – ne glede na Vodnika – za najodličnejšega slovenskega pesnika pred Prešernom, celo prednjačila v kulturnem inoviranju: kot zemljepisno mejno so jo pač najhitreje zajemale novodobne ideje s severa. Tu se je izoblikoval in programsko artikuliral program »zedinjene Slovenije«, tu je nastala prva vseslovenska založba, vzniknili so prvi in nekaj časa osrednji slovenski literarni časopisi: »mejni« Koroška in Štajerska sta bili kulturno tekmovalni »središčni« Kranjski še pri treh četrtinah 19. stoletja; težko bi bilo reči, kje je bil takrat resnični epicenter slovenske duhovne, literarne in kulturnoorganizacijske osrednjosti in stremljivosti, kje deblo in kje veje slovenskega drevesa.

Znano je, kaj je v naslednjih desetletjih takšen ustvarjalni zagon na slovenskem Koroškem zatrlo: predhajderjansko, predhitlerjansko in potem hitlerjansko nasilje z različnimi Schönererji in – žal celo – Perkonigi (naj se je kasneje kdo od njih še tako kesal in opravičeval). Mohorjeva je do konca prve vojne še dosegla blizu nepredstavljivih 100.000 članov, iz dotedanjega kulturnega humusa na Koroškem je še zrasel vseslovenski Prežih, drugače pa je deželo prekril najbolj črn in nečloveški nacizem in razen nekaj trmastih samorastnikov (Hartmanova, Sorgo, Weiss), ki so se nekako in za silo prebijali izpod tega blatnega zalitja, ni bilo videti skoraj nič slovenskega več.

Po polomu nacizma, ko so se razmere vsaj malo spet približale evropskim merilom sobivanja, pa so po nekakšni logiki neuničljivosti iz popolnega kulturnega pogorišča pognali novi rodovi slovenskih besednih ustvarjalcev, kot da – malce patetično rečeno – starodavnega izročila ni mogoče z ničimer iztrebiti, še najmanj z nasiljem. Nekako se je potrjevalo, da slovenski živelj na Koroškem ni tiste vrste manjšina, kakršnih ob evropskih mejah dobesedno mrgoli, temveč ostanek nekdanje zgodovinske osrednjosti.

Prednosti »mejnih pisateljev« v slovenskih razmerah so podobne nekdanjim: tesen in oplojevalen, s tem pa posredniški stik z drugačnostjo drugih, sosednjih kultur/literatur; izjemna in avtohtona ter s tem ustvarjalna občutljivost za jezik, ki ga ne čutijo kot naprtitev oficializiranih pravil temveč kot najintimnejšo erotičnost (Lipuš; Rebula na jugozahodni slovenski strani in vrsta drugih so med najodličnejšimi in najbolj samosvojimi stilisti v sodobni slovenski literaturi); nevsakdanja, vendar samoumevna (pre)občutljivost za vprašanja obstajanja, in to ne samo narodnega, kulturnega, temveč vsaj toliko tudi univerzalnega, tistega, ki se preprosto meri z rojstvom in smrtjo slehernega posameznika.

»Drevo« »diha« s temi vejami/mejami, si z njimi zagotavlja pomemben del hrane, vidi z njimi dlje, zagotavlja obstojno moč, oskrbuje s svojimi plodovi tudi druge – in tako naprej z mnogimi podobnimi, bolj ali manj umestnimi prispodobami.

K temu je treba poudarjeno dodati kulturnopolitično izkušnjo, kakršna se je Slovencem s tem izoblikovala spontano, sama od sebe in kakršno so še ne tako dolgo tega povzeli v geslo o slovenski kulturni *mnogosrediščnosti /policentrizmu:* dobro in varno je živeti z mnogimi središči hkrati – in s tem seveda tudi mnogimi mejami: če omaga eno, se oglasi drugo. Če ni središče Celovec, je Ljubljana, če Ljubljana scaga, jo prisilijo mariborski rodoljubi k dejavnosti, kot so jo svojčas k *Slovenski matici* ali – žal neuspešno – h Koroški in Maistrovi vojski; drugič spet lahko povzame prvo besedo Trst, kot jo je z ustanavljanjem čitalnic, različnimi časopisi od Vilharjevega *Napreja* dalje, in še s čim; ko je postala Ljubljana Cankarju prezatohla, je pristal tu.

Skratka: *živeti mejo* pomeni živeti celoto od zunaj navznoter; ustvarjalna pomembnost in dragocenost pač ne poznata »med-je«: prav tako obstajata v Lobniku ali Remšeniku ali Osojnici kot v Ljubljani, v Križu ali Šempolaju enako kot na ljubljanskem Kongresnem trgu ali v Tomšičevi ulici. Naj s to bolj ali manj znano patetično, čeprav toliko obrabljeno kolikor veljavno mislijo končam svoj

prispevek k uglasitvi letošnjega slovenističnega kongresa; zraven pa še enkrat ponovim tisti stari ljudsko modri napis, ki ga je pred mnogimi leti z neke koroške kmečke hiše prepisal Pavle Zidar: *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni. / Tisti, ki za mano pride, jo tudi zapusti./ Ta tretjega bodo odnesli iz hiše te; / prijatelj, odgovori: Čigava hiša je?* Kako je pri tem z mejo?

Zadnjič enkrat, ko je koroški deželni glavar spet kvasil o demokraciji in v isti sapi z aparthajdsko logiko mlatil po koroških Slovencih, smo se zbrali v neki celovški kleti, da bi popraznovali rojstni dan enega od današnjih koroških pesnikov; v voščilnem nagovoru sem se spomnil teh starih verzov; na zaključno retorično vprašanje o tem, čigava je hiša, v kateri nam je vsem (vsaj prehodno) dano živeti, pa sem povedal svoje prepričanje, da glavarjeva zagotovo ni. Veliko prej utegne biti od pesnikov, ki meje živijo in jih ne spreminjajo v ograje.

Alojz Rebula
Trst – SAZU, Ljubljana

Meja: prekletstvo ali milost?

Iz geometričnega centra Slovenije v Vačah si z avtom v dveh urah na meji, kamorkoli se usmeriš. Mejnost je naša slovenska usoda.

Ne samo geografska, seveda: Prešeren stoji pred nami ne samo s svojimi *Poezijami*, ampak tudi s svojimi *Gedichte*. Ta dvojezičnost pri njegovi kompaktni narodni zavesti ni multikulturna, ampak zgolj funkcionalna. Je pa simbol naše širše, tako rekoč narodne, več kot geografske, skoraj ontološke mejnosti. Ta mejnost nas je vse že tako od vseh strani prepihala, da je govoriti pri Slovencih o multikulturnosti smešna tavtologija. Ta mejnost je oznamenovala tudi našo duhovno zgodovino, sicer bi bili pritoki kulture skozi stoletja prihajali do nas iz Ljubljane, ne pa, kakor so dejansko prihajali, iz Rima, Bologne, Padove, Graza, Dunaja, Prage, Krakova, Pariza.

Postaviti si tukaj vprašanje, ki si ga bom postavil pozneje, ob asimilacijski mejnosti, ali je v tem več blagra ali prekletstva, bi bilo znamenje duhovnega šovinizma, zaprtosti človeškemu in univerzalnemu. Bi bilo negacija same kulture, ki je v bistvu duhovna interakcija in medsebojno oplojevanje.

Nekaj drugega pa je zavidati besednemu ustvarjalcu, ki ga mejnost ne prizadeva, razkošje, s katerim se spočije v širjavah svojega jezika, v katerega ne vdira tuja reminiscenca s svojimi stilnimi in miselnimi kalki; razkošje, v katerem je na primer svojo grščino, edini jezik, ki ga je poznal, pisal Platon. A tu smo na meji lingvistike in psihologije, o kateri bi se dalo razpravljati: na primer o tem, ali ni omenjeni občutek razkošne jezikovne suverenosti sorazmeren z genialnostjo človeka, ki uporablja svoj statistično minorni jezik. Sam v Prešernu in Cankarju to razkošje, to polnost izrekljivega, čutim.

A naj pristopim k temi, ki mi je bila zaupana.

Živeti mejo, to je gotovo manj dramatična izkušnja kot živeti na primer nomadstvo ali izgnanstvo: ni pa normalna človekova situacija. Toliko ima v sebi svojevrstnosti, da si lahko ob njej postavimo vprašanje: je bolj blagor ali prekletstvo?

Meja je eden od segmentov naše človeške končnosti, v tem primeru na geografsko-etnični relaciji.

Predstavlja se v dvojni varianti: kot enakopravna in kot neenakopravna meja.

Enakopravna je pač tista meja, kjer gre za državno stikanje dveh različnih in svobodnih etničnih identitet, zaradi česar ne bi smelo biti med njima ovir, ki bi kalile mirnost njunega sobivanja. Ostala bi samo možnost blagodati, ki jo daje medsebojno spoznavanje in s tem civilizacijsko in duhovno bogatenje.

Zgodovina nam dokazuje, da je tudi take, enakopravne meje, bolj kot blagor ozarjalo prekletstvo. Premnoge meje so bile le skrajni robovi državniškega napuha in ekspanzionistične volje. Koliko je bilo v zadnjih letih idiličnih meja v Evropi? Koliko jih je danes na teritoriju bivše Jugoslavije?

Tem manj je iskati kakšen blagor na neenakopravnih mejah, konkretno na manjšinskih mejah, kjer meja reže del nedržavnega narodnega telesa od državnega. To mejo bolj kot neenakopravno lahko imenujemo kar asimilacijsko mejo, ker država, katera koli država, skuša že iz nekakšne imanentne gravitacijske zakonitosti, če že ne iz raznarodovalne volje asimilirati tujo etnijo, napraviti iz ene države en narod. Zgodovina je tragično pokazala, da se je ta asimilacijska volja razmahnila ne samo v fašističnih, ampak v manj brutalni meri tudi v komunističnih režimih, kjer je državna praksa prevladala nad deklariranim ideološkim programom. Lahko bi bilo našteti vrsto primerov od baltskih držav do Jugoslavije. Ko je 1985 Nebojša Popov v imenu srbskih praxisovcev obiskal Tarasa Kermaunerja, da bi mu predložil njihove zahteve, je prva zahteva teh domnevno preporodnih marksistov, ki naj bi presegli Titov državni koncept, bila, naj se Slovenci odpovejo svojemu jeziku in v državnosti in kulturi prevzamejo srbščino, slovenščino pa prepustijo ljudstvu v naravno izumiranje. In, višek te groteske 150 let po ilirizmu, pogovor je potekal v nekoč italijanskem Avberju, kilometer od tukajšnje asimilacijske meje.

O kakšnem blagru asimilacijske meje bi bilo težko govoriti. Objektivno se je izkazala prekleta ne samo v fašističnem sistemu, kjer je moral jezik manjšine celo z grobov. Za prekleto se je izkazala, čeprav v manjši meri, tudi v demokratičnem sistemu, če pomislimo na stisko slovenskih skupnosti danes v Italiji, Avstriji in Madžarski. Na teh območjih je slovenski človek nenehno na psihološki natezalnici, v stanju večne alarmiranosti za lastni obstoj in v neprestanem boju za vsak drobec narodnih pravic.

Vendar pa bi bilo krivično izpostavljati samo asimilatorično voljo države, ne da bi omenili tudi bistveno nekvaliteto etične substance, na katero ta volja pritiska: preprosto rečeno pomanjkanje narodne zavesti manjšin, kar je seveda odsev šibke narodne zavesti naroda kot takega.

Vprašanje: ali ob takšni neenakopravni, asimilacijski, dejansko raznarodovalni meji poleg vseh imenovanih negativnih dejavnikov ni prav nobenega blagra? Vsaj enega ni mogoče zanikati, če nočemo v manihejsko skrajnost: intimnejšega spoznanja soseda, njegovega jezika in kulture.

Sicer pa gre za naš odnos do sveta in njegove celovitosti. Narodnost v življenju še zdaleč ni vse: so še družina, ljubezen, delo, bolezen, religija, kultura, rojstvo in smrt, je neznansko pisana pokrajina človekove usode. Odprtost te pisanosti omogoča širši pogled, v katerega središču ne vidiš narodnosti, ampak človeškost. Ob tem videnju se lahko odpiraš doživljanju, ki narodno skrb ali bolečino blaži in počlovečuje.

Če živiš v obmejni stiski, si lahko zmožen blagra poglobljene bivanjskosti, ki je globlja od narodne občutljivosti, ki je občutljivost večno človeškega. Če meja bogati, kakor je rad ponavljal veliki tržaški škof Lorenzo Bellomi, gotovo ne bogati samo večinca. Zgodovinar slovenskega duha bo lahko izmeril, koliko so v skupno narodno zakladnico doprinesli s svojo zahodno obmejnostjo Pregelj, Gradnik in Kosovel.

Seveda je možno živeti ob meji in meje ne čutiti. In to je mogoče reči ne samo na račun nižje psihološke plasti, ampak tudi na račun kulturno višje, celo umetniške. Tako, kot je mejo čutil Boris Pahor, je na primer ni čutil fantazijsko bolj razgibani Vladimir Bartol, kakor je na drugi strani ni čutil sicer lirsko emotivni Vinko Beličič.

Še manj je čutil mejo italijanski literat. Za oba najbolj razglašena italijanska književnika, pesnika Sabo in prozaista Sveva, meja s slovenskim svetom praktično ni obstajala, morda tudi zato, ker sta po rodu Juda. A živeti v avstrijskem Trstu, polnem slovenskega proletariata, in ne videti Slovencev – ob tem dejstvu se vsaj meni zbuja dvom, koliko je njuno umetniško pričevanje bivanjsko avtentično. Edini italijanski literat, ki je doslej doživljal mejo, in to tesnobno doživljal, je bil Scipio Slataper. Spomnimo se na njegov nagovor na kraškega kmeta v njegovem *Il mio Carso*. V zdravem primitivizmu kraškega človeka je pomeščanjeni Slataper slutil grožnjo svojemu dekadentnemu latinstvu. Njegov strah bi bil utemeljen, ko bi imel pred sabo človeka z recimo albansko natalitetno voljo, ne pa današnjega izmedlelega Kraševca brez otrok. Vsekakor je najmanj, kar je mogoče reči, to, da je Slataper obstoj slovenstva vzel na znanje. Za njim je še izraziteje to napravil Fulvio Tomizza, čeprav bolj iz pripovedniške potrebe kakor iz težnje po poglobljenosti v slovensko bit. Tudi v njem ni bilo Slataperjeve nacionalne tesnobe: ni bil pač sin tržaške ulice, ampak že oddaljene polhrvaške Istre, kolikor v njem ni tičal Hrvat.

Vse drugače pa je obmejnost odmevala v slovenskem tržaškem literarnem pisanju. To je bilo od nje tako prizadeto, da se je na literarni ravni težko, kar pretežko prebijalo do neke vsečloveške veljavnosti. Konkretno na primer do romana, iz katerega bi slovensko situacijo jasno razbral tujec, ki te meje ne pozna. Za literarnega kritika, a takšnega Slovenci nimamo, bi bilo zanimivo poiskati, do kakšne mere se je slovenski tržaški literaturi takšen poskus, prikazati tržaško situacijo v splošno človeškem in umetniško veljavnem ključu, posrečil. Če smem kaj reči o sebi, bi priznal, da sem si to vprašanje večkrat zastavil. Zastavil do take mere, da sem se celo nekoč spraševal, ali ne bi bilo pristneje kot vztrajati pri enojezičnosti poizkusiti dvojezični roman. A misel sem kmalu opustil. Čutil pa

sem, da za dosego takšne splošno človeške ravni kronistična inspiracija ne bi zadoščala. Konkretni Trst takšnih izhodišč ni nudil. Takšen problem se mi je zastavil pri romanu *Kačja roža*, ko sem si moral zamisliti glavnega junaka, Italijana iz Firenc, ki je prišel službovat v »odrešeno« Julijsko krajino. Instinktivno sem čutil, da bi bil takšen Italijan, ki bi doživel slovensko tragičnost pod fašizmom kot sočustvujoči humanist, neverjetni konstrukt. In sem tistega junaka napravil Juda, kar tudi ni bilo povsem avtentično, saj tržaški Slovenec ni doživel od svojega someščana Juda tiste solidarnosti, ki bi jo manjšinec lahko pričakoval od manjšinca. Tudi na zadnji bazoviški proslavi je Jud, katerega nastop je bil napovedan, odmanjkal. Izvoljeni narod nas ni čutil za soizvoljene. To samo kot opozorilo, kako težko je na meji, ki je bila do danes asimilacijska in zatiralska meja, priti do neke strpne humanistične vizije.

Vsekakor narodno čuteči človek težko vidi v takšni obmejni situaciji neki zgodovinski blagor, saj je narodna stvar na meji v nenehni defenzivi in neustavljivem odmiranju, ob plahnenju vrednote, ki je to mejo do sedaj branila, namreč narodne zavesti in že – ta izraz mi prihaja sam od sebe – demografske zavesti. Odtod more peljati pot le v depresivnost in malodušje, posebno če človek ni zmožen pogledati onkraj imanentističnega obzorja. Zato je razumljivo, da je bila v zamejstvu in še bolj v zdomstvu religiozna zavest tista, ki je najdelj vztrajala in vztraja na okopu narodne zvestobe.

Kako naj se skuša prebiti iz tega psihološkega prekletstva umetnik?

Prelahko je reči, naj svoje manjšinske situacije ne absolutizira. Naj se zadovolji z umetniško katarzo, kolikor mu sploh uspe? Ali mu je potrebna neka idealiteta, vsaj humanistična, če že ne trascendentna?

Vsekakor Italijan zaradi svoje večinske zavarovanosti te stiske ne more čutiti. Morda bo to zmogel kakšen italijanski manjšinski umetnik v Istri. Tukajšnjemu Italijanu je pa lahko videti v slovenskem umetniku nacionalno obsesijo, čeprav še tako duhovno odprtemu, a ki se ne more odpovedati bivanjsko-kozmičnemu dejstvu, kakršno je lastna identiteta. Človeku takšnega širokega duha, kakor ga kaže Claudio Magris, se je zdela dvojezičnost v Lužiški Srbiji, ko jo je obiskal, nekaj idealnega. Toda primorskemu slovenskemu umetniku, preživelemu iz kulturnega genocida, je zavest zvestobe prepojila njegove korenine. Tudi če bo njegovo drevo lovilo v svoje veje univerzalno in večno, bodo njegove korenine naprej srkale iz Timave, Vipave in Soče. In slovenščina mu bo nekaj kozmičnega, kakor sta mu kozmična sonce in luna, rojstvo in smrt.

Boris Pahor
Trst – SAZU, Ljubljana

Čas nove sinteze

Menim, da dozoreva čas, ko naj bi resno vzeli v poštev naslovno navodilo razprave na VII. tradicionalnem *Vseslovenskem srečanju* v Državnem zboru 5. julija 2007, namreč *Slovenci v zamejstvu – del slovenskega naroda*. Vzporedno je potekalo tudi razpravljanje *Slovenci po svetu – del slovenskega naroda*; ker pa po svojem življenjskem položaju spadam k prvi kategoriji, bi se tu držal kar nje in njene posebnosti.

Pri tem bi predvsem poudaril, da je sintagma *del slovenskega naroda* vsekakor bistveno drugačne vrednosti, kot je bila nekoč tista o slovenskem zamejskem prebivalstvu kot mostu, saj si je bolj pasivno vlogo, kot je sredstvo za prehod, kar težko predstavljati. Bolj sprejemljiv (čeprav omejevalen, zato da bi izključeval kakršen koli iredentizem) je bil predlog o povezavi s slovenskimi ljudmi onkraj meje v imenu enotnega slovenskega kulturnega prostora. Vendar je bil tudi ta »kulturni prostor« evfemistično geslo, ki s svojo demagoško uporabnostjo ob raznih priložnostnih primerih nikogar v resnici ni obvezovalo.

Ta novi obrazec o »delu slovenskega naroda« je nov, če upoštevamo realno stanje, samo v vodstvu slovenske države, ker ločeni deli slovenskega prebivalstva so se v glavnem zmeraj imeli za dele slovenskega naroda, medtem ko jih je poglavitni del naroda s prestolnico na čelu imel za sestavne dele sosedne državne entitete, torej v bistvu za manjšine. No, vsekakor gre za spremembo, za fakt, ki ga je treba pozdraviti, čeprav je novemu priznanju v veliki meri botroval Schengen, ki je z odpravo mej omogočil sožitje dotlej uradno razdeljenih elementov iste narodne identitete.

Iz navedenega je razvidno, da smo pred nakazanim razvojem, ki bo v glavnem odvisen od tega, kako bo zavzeto za potrditev načrta o skupni slovenski usodi vodstvo slovenske države in kako bo znalo v tem duhu vzgojiti takó politični kot kulturni kader, od katerih je odvisno tudi splošno javno mnenje. Brez težave si namreč žal lahko priznamo, da razen primorskih političnih in kulturnih osebnosti do danes ni bilo v tako imenovanem matičnem prostoru velikega zanimanja za eksistencialni položaj zamejskega prebivalstva v zvezi s težavami ne samo pri

ohranitvi prvinske identitete, ampak pri posredovanju za njen obstoj v prihodnosti.

Premiku, ki ga je zaslediti v vodstvenih strukturah bo zato moral slediti zasuk pri pouku zgodovine dvajsetega stoletja, v katero spada nastanek fašizma na naših tleh s teorističnimi akcijami, s katerimi se bo potem izkazal v Nemčiji, Španiji in drugod. Ta zasuk bo moral poudariti, da je fašizem hkrati izvajal kulturni genocid z odpravo slovenskih šol in tiska, s prepovedjo rabe slovenščine v javnosti, s prelevitvijo slovenskih priimkov in imen v italijansko obliko. Seveda je temu načrtu likvidacije slovenskega značaja sledil kapilaren upor, ki naj bi ga zatrli procesi, smrtne obsodbe, dosmrtne ječe, internacije, admonicije ujetega prebivalstva, ki se je v ekstremnih primerih reševalo tudi z begom čez mejo ali z odpotovanjem v Ameriko.

Gre torej za poskus italijanizacije četrtine slovenskega ozemlja in njegovega prebivalstva, ki se je prvo v Evropi uprlo in potem nadaljevalo z bojem med drugo svetovno vojsko. Vse to je bogato dokumentirano ob imenih, izmed katerih se je marsikatero uveljavilo tudi na tujem, kot dr. Josip Wilfan, dr. Lavo Čermelj, dr. Dorče Sardoč, Vekoslav Španger, Zorko Jelinčič in drugi.

Poznanju te dobe, ki se začenja z letom 1918. in konča 1945. leta, bi nujno sledilo poznanje razvoja, tako na Primorskem kot na Koroškem, od konca drugega svetovnega konflikta do danes, saj je vse tako ali drugače povezano z nastankom in propadom Jugoslavije pod komunističnim vodstvom. Toliko glede oblikovanja jutrišnjega slovenskega razumnika, kar bo, če bo do takega šolanja prišlo, zahtevalo dobo ene generacije.

A medtem bi modro načrtovanje zahtevalo v slovenskih medijih, predvsem v tisku, določeno vsakodnevno rubriko o življenju zamejskega dela prebivalstva na vseh treh poglavitnih področjih. To se pravi, da vesti se ne bi omejevale, na primer, na požig vrtca v Trstu ali na zadevo dvojezičnih tabel na Koroškem, ampak bi bila bralka in bralec v Sloveniji na tekočem tudi o vprašanju statusa slovenskega jezika pri nas in v Celovcu.

Glede jezika bi rekel, da če je v Ljubljani, ko je bil govor o obstoju jezika v dobi globalizacije, Tone Pavček poudaril, da je »obstoj jezika odvisen od zavesti«, potem je pri zamejskem občestvu ta večkrat omenjena resnica toliko bolj na mestu, ker nas poleg angleščine kot *lingue france* ogroža jezik večinskega dela sodržavljanov. Zato je za nas v veliki meri odločujoča zavest o narodni pripadnosti, ker je ta poglavitni porok zvestobe njenemu jeziku.

No, a prav pri tej bistveni točki je ves povojni čas pri nas v teku razhod med zagovorniki narodnega principa in pripadniki levih strank, ki nas – tudi jaz spadam k njim – imajo za etnocentrične, zaprte v nekakšen geto, tako, da ne »zmoremo koraka, ki so ga naredili zagovorniki večkulturnosti in multikulturnosti«. Takó pesnik Ace Mermolja v knjigi *Narod in drugi*, kjer ima, kot pripadnik levice, za etnocentrista deloma Prešerna, ko si želi »v sovražnike 'z oblakov / rodu naj naš'ga trešči grom!«, a se potem reši s predlogom o sosedu mejaku. Očitno pa je etnocentričen Gregorčič v *Soči*.

Navajam eno izmed del, v katerem ne manjka kontradikcij in nedoslednosti, ker je mlade ljudi v levičarskih strankah potrjevalo v njihovi izbiri in jih tako dodatno oddaljevalo od narodnega načela, ki ga je zdaj *Vseslovensko srečanje* v Državnem zboru Republike Slovenije modro postavilo kot prvenstveno vrednoto, kar je nedvomno dokončno slovo od ostankov prejšnjega anacionalnega režima in odrešna poteza za ohranjanje celotne narodove identitete v sožitju z drugimi entitetami Združene Evrope.

A značilno je, da si slovenski pripadniki levice, ki skušajo dati narodni princip v starinarnico – kar italijanska levica zase niti malo ne počenja, nasprotno – prizadevajo, da bi spodbujali ljudi k rabi rodnega jezika, zato da nekako kompenzirajo vztrajanje pri odklonu identitetne izvirnosti. Tako je na primer predstavnik Demokratične levice Miloš Budin, potem ko je z zadovoljstvom ugotavljal, da smo z dosego zaščitnega zakona za Italijo postali drugačni državljani, spodbudil mlade ljudi, naj v Sloveniji izboljšujejo znanje slovenskega jezika. A kakor so sami po sebi hvalevredni, so taki pripomočki nadomestek, ki velja samo za osebe, ki so po tradiciji že doma v slovenskem jeziku.

Seveda, človek v Sloveniji bi ob takem prikazu upravičeno pripomnil, da se takšno stanje tiče samo nas in slovenske skupnosti na Koroškem, kjer je slovenska levica tudi za vključevanje v državne stranke. In to je res. Vendar bi prav s seznanjanjem mladih kadrov z vplivom nekdanje matične politike na politično življenje v zamejstvu postavili nove temelje za modrejše razmerje matice do prebivalstva, ki poleg vsega ne bo več zamejsko in zato dosti bolj v dosegu, kot je bilo doslej.

Ostaja še omemba tudi vseh drugih vidikov, ki prihajajo v poštev ob formulaciji o enotnem razvoju vseh »delov naroda«. Pri tem je pozitivna ugotovitev, da se pravilno razvija soukrepanje glede ekonomsko-trgovskega sodelovanja, ki se vključuje v širši razvoj evropskih silnic na našem pomembnem prostoru. To, kar bi bilo s tem v zvezi treba vzeti v poštev, je popolna brezbrižnost matičnega vodstva, od leta 1954 dalje, do imovinske konsistence slovenskega prebivalstva v mediteranskem zamejstvu. Prevzeto stališče, ki je sledilo Londonskemu sporazumu 1954. leta, je šlo dosti dlje od naravnih sklepov. Nemajhno število nepremičnin bi lahko, na primer, ostalo v lasti domačega življa, na primer v tržaških predmestjih, če bi kdo izmed odločujočih v povojnem štiridesetletju pomislil na ustanovitev nekega konzorcija.

Pri tem naj spet navedem Aceta Mermoljo, ki vsako sredo objavlja v Primorskem dnevniku ideološko zaznamovana razmišljanja. V sredo 4. julija 2007 je v članku z naslovom *Strah pred modernizacijo* na celih treh stolpcih govoril o marsičem, takó tudi o zemlji. »‚Naša zemlja' je mitska podoba, realno pa je mešano območje z vsemi problemi in prednostmi.« Tako ugotavlja. In še: »Mit nas zvečine postavlja kot gospodarje med Krasom in morjem.« Ali pa: »... nujen je dialog z ljudmi, ki povsem legitimno živijo na ‚naši zemlji', ki pravno ni več naša.« To je samo nekaj citatov. Vprašanje je pri tem, kje je avtor danes, leta 2007, našel mit o »naši zemlji« po vsem, kar je prišlo tujega nanjo, drugo vprašanje je, kako naj se

pri tem moderniziramo, dialog z novimi posestniki namreč že obstaja. Kako si avtor predstavlja, da ga oplemenitimo z novo izmišljijo, da bo sprejemljiv tudi za izredne sladokusce o novostih?

Vsekakor pa bi rekel, da so take tirade brez zaključkov in nasvetov strankarsko naklepanje, medtem ko bi naši ljudje potrebovali nasvetov, kako naj na tleh, ki jih še gojijo in na njih ustvarjajo razne odlične pridelke, vztrajajo, tako da bi kraški in goriški svet, ki je še zmeraj v rokah naših kmetovalcev, nadaljeval s svojo večstoletno priznano posebnostjo. V vsem, kar se je dalo, so se naši ljudje modro modernizirali, zdaj jim morata ta politika in družba nuditi možnost, da bi nove generacije čutile željo, da ostanejo zveste zemlji, ki jo še imajo in ki je ni malo.

Da, in tu sèm spada tudi govor o *zamejstvu, ki je del slovenskega naroda*, pa naj bo Acetu Mermolji in njegovim prav ali ne. Albert Camus je že v *Upornem človeku* leta 1952 rekel, da so se komunisti ušteli, ko niso upoštevali, da je nacionalnost prav tako pomembna v zgodovini kot kapital. To zmoto njihovi epigoni zdaj prenašajo na območje manjšine, vsaj pri nas. Seveda delajo žal veliko škodo in pomagajo večini pri asimilaciji, vendar bo narodna identiteta ostala v veljavi. Tudi kljub globalizaciji, ki bo nujno klonila, kot je klonil komunistični univerzalizem.

Za zaključek bi rekel, da bi morali, če naj rešujemo slovensko identiteto v njeni totalni eksistenci, najti način za novo sintezo, kakršno je Srečko Kosovel predlagal v svojih zapiskih že 1925. leta, ko smo bili razčetrtjeni, kot je zapisal, in je bila sinteza vse poprej kot na dlani. Danes je ob eliminaciji mej vse mogoče, zavisi samo od nas, morali pa se bomo seveda ravnati spet po Kosovelovem nasvetu, da bomo namreč *Evropejci po duhu in ljubezni*, a da bomo *ohranili svoj lastni obraz*.

~~Anton Podbevšek. *Človek z bombami.* Poniž, Denis. Sedem desetletij Človeka z bombami. Novo mesto: Dolenjska založba, 1991 (Utva).~~

Slovenska književnost v stiku

Boris Paternu
SAZU, Ljubljana

Petrarkov sonet in kultiviranje slovenske poezije

V obdobju romantike je v slovenski poeziji – ob njenem prvem pomembnem estetskem vzponu – prišlo do močne kontaminacije nemške in italijanske poetološke kulture s slovensko. To se je zgodilo v pesništvu Franceta Prešerna (–1800–1849), in sicer najbolj razvidno v njegovem sonetizmu. Aktualizacija soneta pa v danih razmerah ni bila samo »indikator estetike«, temveč tudi »indikator ideološke usmerjenosti«. Pomenila je prehod od »kmečke literature« k višji, estetsko razviti literaturi, k literaturi svobodnega subjekta in dozorelega naroda. V Prešernovi strukturi soneta pa ni mogoče prezreti tega, da je v njej prišlo do izrazitega stika nemške, schleglovske poetike in italijanske petrarkistične sonetne prakse.— Naslednjo pomembno mednarodno kontaminacijo je Prešernov sonetizem vzpostavil sedem desetletij pozneje, in sicer z ruskim simbolizmom. Njegov Sonetni venec *je po ruskem prevodu (-Fedor Korš, Moskva 1901-) s svojo markantno artistično strukturo prodrl v samo središče ruskega simbolizma in postal žanr pesniške elite.*

Anton Tomaž Linhart, pesnik, dramatik in zgodovinar, vodilna osebnost slovenskega razsvetljenstva, je bil očitno prvi, ki je globlje razmišljal o estetski orientaciji znotraj evropskih literatur. In to v času, ko so obstajali šele skromni začetki slovenske posvetne literature. V pismu prijatelju Martinu Kuraltu, iz Ljubljane v Firence, je 1. novembra 1780 zapisal: »Morda doživimo dan, ki bo združil nemški okus z italijanskim.«[1] Nekaj desetletij po Linhartovi smrti, v obdobju romantike, se je to tudi zgodilo. Prav v slovenski poeziji in njenem nenadnem vzponu v tridesetih letih 19. stoletja je prišlo do močne kontaminacije obeh »okusov«, bolje rečeno, do kontaminacije dveh poetoloških kultur, nemške in italijanske, organsko vgrajenih v mlajšo in drugačno pesniško kulturo. Zgodilo se je to v pesniškem delu Franceta Prešerna, in sicer najbolj razvidno v sonetizmu, ki je zavzel osredje njegove lirike. O Prešernovih sonetih in sonetnih ciklusih lahko rečemo, da je v njih prišlo do izrazitega stika med schlegeljansko romantično poetiko in petrarkistično sonetno prakso. V tem smislu je res prišlo »do združitve nemškega okusa z italijanskim,« o čemer je razmišljal Linhart.

[1] A.T. Linhart, *Zbrano delo I*, Ljubljana 1950, 414. Pismo je pisano v francoščini in odlomek se glasi: »Peut-etre que nous allons voir le jour, qui unira le gout allemand avec le gout d'Italie.«

Prešernova pot do soneta, ki v slovenski literaturi ni imel tradicije, ni bila naključna niti samo literarna. Zadaj je bil globlji kulturnozgodovinski prelom, ki se je kot odmev francoske revolucije in evropskih osvobodilnih gibanj dogajal med zatrtimi narodi metternichovske Avstrije. V danih razmerah sonet ni bil samo literarna, postal je tudi politična kategorija. Da je Prešernov prijatelj Matija Čop, svetovljansko razgledan kritik, v tridesetih letih začel za slovensko literaturo propagirati sprejem soneta in reprezentativnih evropskih pesniških oblik, še posebej italijanskih in španskih, je bila tudi nacionalno programska kretnja. Najprej je šlo za jezik in njegove kulturne kompetence. Čop je razločno povedal, da jezik še ni »zadostno zgrajen, če se v njem lahko pišejo katekizmi in molitveniki in če imamo zraven še ducat slovnic«. In tudi še ni kulturni jezik, če je »omejen samo na pojmovni svet preprostega kmeta«.[2]

Od tod je šel naprej: da je treba prebiti meje tako imenovane »kmečke literature« (Bauernliteratur), pisane za miroljubne poljedelce, in sprejeti merila razvitih literatur. Tudi v lingvistiki se ni zadovoljil z danim stanjem. Vedel je, da je gramatikalno promocijo slovenskega jezika, ki jo je odlično opravil Jernej Kopitar s svojo slovnico iz leta 1808–1809, treba nadgraditi z estetsko promocijo jezika, ki pa jo lahko doseže poezija. Skratka, za »dograditev jezika je poezija najbolj pomembna«. Čop je posegel še dlje: bil je prvi slovenski kritik, ki je estetsko funkcijo literature postavil nad vse druge njene funkcije. In to čisto naravnost že leta 1828, ko je v pismu prijatelju Leopoldu Franzu Saviu ocenjeval poglede italijanske kritike na Manzonijev roman *Zaročenca* (*I promessi sposi*). Kritiku Paridu Zajottiju je npr. očital moralno in zgodovinsko boječnost pri presoji romana. Čop je nasproti postavil jasno tezo, da roman »ne sodi niti v območje zgodovine niti morale, temveč poezije« in da ga je zato treba presojati kot *»proizvod umetnosti«*.[3]

Če te prelomne literarne poglede, v katerih sta Prešeren in Čop globoko soglašala, prevedemo v politični jezik, je to pomenilo: ustvariti literaturo za nereduciran, notranje kompleten narod, ki ga v resnici še niti ni bilo ali je bil šele na poti k sebi. Avstrijska politika ga tudi ni predvidevala. Če pri tem pomislimo še na Prešernovo svobodomiselno, frajgajstovsko prakso, je bil to temeljit slovenski izstop iz »habsburškega mita«, če uporabim Magrisovo terminologijo, se pravi izstop iz uradnega podnebja avstrijske politike in njenih pogledov na emancipacijo podložnih narodov. Njej je za takratne Slovence gotovo najbolj ustrezal tip neproblematične »kmečke literature«, kot ji je po letu 1848 ustrezal tip pohlevne »vaške povesti« (Dorfgeschichte). Prešernova in Čopova zasluga je, da sta znala presekati to konservativno slovstveno tradicijo in odpreti pot k svobodni in moderni literaturi. Se pravi, k literaturi prebujene individualne, nacionalne in kozmopolitske zavesti ter višje slogovne kulture. Čop je že dobro

[2] M.Čop, *Illyrisches Blatt*, 16. feb. 1833, 25-26.

[3] *Pisma Matija Čopa*, Prva knjiga, SAZU, Ljubljana 1986, 123, 126, 318.

ločeval med pojmoma »knjižni jezik« in »knjižni stil« (Buechersprache – Buecherstyl) ali »višji stil«.

Razumljivo je, da je v tej jezikovni, estetski in politični strategiji obeh slovenskih romantikov kultura soneta dobila poseben pomen. Sonet je bil namreč znamenje višje, v bistvu elitne poezije. Poljska verzologinja Lucylla Pszczolowska je ugotovila, da se je sonet praviloma pojavil in uveljavljal kot »signal poezije visokih artističnih inspiracij«.[4] Tudi znani zgodovinar soneta Walter Monch meni, da se je soneta že od njegovega nastanka na dvoru sicilskega kralja Friderika II. pa skozi »dolce stil nuovo« držala visoka slogovna kultura, nekakšna gosposkost.[5] In Oton Župančič je leta 1911 v satiri *Revija* iz nekoliko ironične razdalje sonet imenoval »umerjeni žlahtnič«. Seveda se ob tej priložnosti ne kaže spuščati v posmodernistično revizijo sonetne teorije, ki namesto trdnosti postavlja v ospredje popolno »variabilnost« sonetne strukture in funkcije.[6] Za naš primer iz obdobja slovenske romantike pa bi najbolj ustrezala Lotmanova kulturološka definicija, ki pravi, da je sonet »indikator estetske ali celo ideološke usmerjenosti«.[7]

Temeljno orientacijo v filozofijo in teorijo soneta pa sta Čop in Prešeren našla ob nemških romantikih, bratih Friedrichu in Augustu Wilhelmu Schleglu, obeh tedaj evropsko znanih literarnih zgodovinarjih in teoretikih.[8] V schleglovskem mišljenju je bila filozofija naroda postavljena na filozofijo jezika in njegove kulture. Menila sta, da je kultura jezika tisto, po čemer sodimo narod, ne pa po njegovi vojaški in državniški moči. F. Schlegel je v svoji znameniti *Geschichte der alten und neuen Literatur* (1812, *Zgodovina stare in nove književnosti*) zapisal, da se najvišja jezikovna kultura kaže prav v poeziji, in zato je razvita poezija dokaz o obstoju naroda. Sledila je za tedanje slovenske razmere zanimiva misel: »Narod, kateremu jezik podivja ali ostane v surovem stanju, mora sam ostati barbarski in surov. Narod, ki si pusti oropati jezik, izgubi zadnjo oporo svoje duhovne, notranje samostojnosti in v resnici neha obstajati.«[9] Pesniško kultiviranje jezika je bilo F. Schleglu tudi glavno merilo pri opazovanju razvoja evropskih literatur, še posebej nemške. Tako je npr. njeno obdobje od sredine 17. stoletja do sredine 18. stoletja označeval za barbarsko, ko je nihala med polfrancoščino in podivjano nemščino, tedanje pesnike pa je ocenjeval po tem, kaj

---

[4] L. Pszczolowska, *Sonet od Renesansu do Mlodej Polski*, Slowianska metryka porownawza V, PAN, Varšava 1993, 10.

[5] W. Monch, *Das Sonett, Gestalt und Geschichte*, Heidelberg 1955, 55.

[6] E. Greber, *Wortwebestuhle oder: Die kombinatorische Textur des Sonetts*, Zeichen zwischen Klartext und Arabeske, Konferenz des Konstanzer Graduirtenkollegs »Theorie der Literatur« (Oktober 1992), Internationale Forschungen zur Allgemeinen und Vergleichenden Literaturwissenschaft, Vol. 7, Amsterdam 1994, 60.

[7] M. Ju. Lotman, *Innokentij Annenskij – razrušitel' soneta*, op. 1, 124.

[8] Podrobneje gl. B. Paternu, *Izhodišča Prešernovega sonetizma*, France Prešeren in njegovo pesniško delo, Prva knjiga, Ljubljana 1976, 117- 122; B. Paternu, *Sonet in konstituiranje slovenske poezije*, Sonet in sonetni venec, Obdobja 16, Ljubljana 1997, 9-20. Prim. tudi M. Juvan, *Literarna veda v rekonstrukciji*, Ljubljana 2006, 286-293.

[9] F. Schlegel, *Geschichte der alten und neuen Literatur*, Kritische Ausgabe seiner Werke VI, Zurich 1961, 15-16.

so storili za višjo kulturo jezika. Prav iz take schleglovske filozofije jezika in naroda je pognal tudi kult soneta. August Wilhelm ga je predstavil sploh za prvo in glavno obliko »visoke romantične lirike«.[10] Sonet je postal, kot pravi Walter Monch, »nosilec schleglovskega svetovnega in umetnostnega nazora«. Bil je najvidnejši del globalnega načrta: z uvedbo južnoevropskih pesniških oblik preseči meje »zaprte in izolirane nacionalne omike«. Najvišjo stopnjo artistične zmogljivosti pa sta Schlegla odkrila prav v Petrarkovem sonetu. Sonet je obveljal za glavno sredstvo proti barbarizaciji jezika.

Podrobne metrične raziskave so pokazale, da je Prešeren v svojem pesnjenju razmeroma dosledno povzel prav Petrarkov sonetni vzorec.[11] Italijanskega pesnika je poznal tudi v izvirniku, v svoji knjižnici je imel *Rime del Petraca* iz leta 1822. Najprej, njuna formalna stičišča. Če pustimo ob strani obsežne numerične analize in se omejimo samo na nekaj bistvenih primerjalnih opažanj, bi rekli naslednje: Prešeren se je s Petrarkom ujel strofično in metrično, to se pravi v razporedu kitic, v jambskem endekasilabu in v dosledni rabi ženskih rim. Najbolj je Petrarku sledil v razporejanju kvartetnih rim, in sicer v izbiri vzorca ABBA. Bolj se je od njega odmaknil pri razporejanju tercetnih rim. Za svoje glavne sonetne cikluse (*Soneti nesreče,*1832; *Sonetni venec,*1834; in *Povenčni soneti,* 1834-1837) je iz Petrarkovega repertoarja izbral varianto, ki je glede razporejanja rim v tercetah (CDC/DCD) veljala pri A.W. Schleglu za »milejšo«, nasproti »trši« (CDE/CDE), ki pri Petrarku prevladuje.[12] V vsebinski oz. tematski gradnji pa so njegovi odstopi močnejši. Prešeren se je očitno zavedal notranje dramaturgije Petrarkovega soneta, kot jo je razvil A.W.Schlegel. To se pravi: sonet naj bi praviloma temeljil na vsebinski napetosti, lahko tudi antitezi med kvartetnim in tercetnim delom; razvil naj bi lok valovanja od napetosti k pomiritvi, k »razrešitvi disonance«. Prešeren pa je močno odstopal prav od tega pravila sklepne pomiritve ali katarze, in sicer tako, da je ostal odprt disonantnim iztekom, še posebej v ciklusu *Sonetje nesreče*. Pri njem je schleglovska shema »Spannung – Entspannung« (napetost – pomiritev) močno razmajana ali že razdrta. Tako bi za opazovanje njegovih sonetov v nekem smislu bolj ustrezala starejša kvalifikacija sonetnih struktur, kot jo je izdelal Antonio da Tempo, ki je razlikoval tri vrste: *sonettus contrarius, sonettus parallelus, sonettus correlativus.*[13] Pri tem je Prešeren »diamantno trdoto sonetne oblike«, kot jo je označil Arturo Graf, dinamiziral in jo upognil svojemu jeziku in svoji duševni strukturi v prid.[14]

Mnogo bolj kot pri formalni strukturi soneta se to vidi pri njegovi tematiki. Seveda je petrarkizem – ki je bil po srednjeveškem metafizičnem modelu drugi

[10] A.W. Schlegel, *Geschichte der romantischen Literatur*, Kritische Schriften und Briefe IV, Stuttgart 1965, 194.

[11] B. Paternu, *France Prešeren in njegovo pesniško delo*, Prva knjiga, Ljubljana 1976, 117-122, 246-250; B. A. Novak, *Slovenska recepcija jambskega enajsterca in soneta,* Sonet in sonetni venec, Obdobja 16, Ljubljana 1997, 87-101.

[12] Prav tam.

[13] W. Monch, 66.

[14] W. Monch, 43.

veliki model evropske ljubezenske lirike in je deloval še naprej, vse od 16. do konca 19. stoletja – pritegnil nase Prešerna z obeh strani, formalne in tematske. Kakšen je bil ta petrarkistični vzorec? Če ga zelo shematiziramo bi rekli: gre za poveličevanje nesrečne ljubezni. In če ga nekoliko bolj opišemo, bi dodali: gre za čaščenje in opevanje pesnikove žlahtne izbranke, tudi njenih telesnih lepot (oči, obraz, usta, roke), in za pesnikovo usodno, vendar nikoli uresničeno hrepenenje, skratka za pesniško »ljubezensko vazalstvo«, če uporabimo jezik francoskega zgodovinarja teh pojavov.[15] Vse to pa je izpovedovano v artistično zahtevni, povzdignjeni elokvenci, razpeti v antitetična duševna stanja; slog je kultiviran ob antični in srednjeveški metaforiki ter pogostoma oprt na kozmično simboliko. Gledano zgodovinsko, ob tem vzorcu je evropska ljubezenska poezija prehajala iz srednjega veka v renesanso, k novodobnemu svobodnemu subjektu. Za Prešerna dokaj pritegljivo znamenje.

Tudi sicer je več razlogov, da je Prešernu ta model ustrezal. Najprej je tu seveda znani in v tradicionalni literarni zgodovini najbolj obravnavani biografski razlog: neuresničljiva ljubezen do Primicove Julije, njegove Lavre, mlade ljubljanske damice, zaprte in zamejene v mentaliteto imovitega trgovskega sloja. Zatem že omenjena ambicija k višji pesniški kulturi, ki pa je poleg višjega jezika zahtevala tudi višji življenjski slog, z ljubeznijo vred, ali vsaj literarno simulacijo tega sloga, ki ga v danem okolju niti ni bilo. Brez dvoma je v Prešernu delovala tudi potreba po odrivu od primitivne erotike okolja. Okolja, ki je v dojemanju ljubezni kazalo dvoje drastičnih obrazov: po eni strani zadrti moralizem, ki je ljubezen preganjal celo iz poezije; po drugi strani pa vsakdanja erotična stihija, ki je o ženski gojila nizko mnenje, da »kdor pride prej, prej melje« (Prešeren v *Novi pisariji*). Gledano iz daljave, ob pojavu Prešernove visoke sonetne ljubezenske lirike gre za podobno stanje, kot ga lahko opazimo ob samem izvoru zahodne ljubezenske poezije, v provansalskem trubadurskem pesništvu 12. stoletja, ki se je med drugim pojavilo tudi kot nasprotje surovemu času, se pravi galski robatosti in opolzkosti. In kot je tudi o petrarkizmu ugotovil Denis de Rougement: »Če hoče erotika dobiti kulturno vrednost, mora biti stilizirana.«[16] In vemo, da je Prešeren svojo življenjsko ljubezensko izkušnjo v poeziji zelo stiliziral.

Prešernova recepcija Petrarkovega ljubezenskega toposa je bila vsebinsko globoka in jezikovno elegantna, vendar ne epigonska. Ob privrženosti poetu *Canzoniera* je bila zraven tudi osebna distanca. Znotraj Prešernovega sonetizma odkrijemo celo vrsto pojavov, ki pomenijo očitno »rezistenco in opozicijo« do Petrarka, tako da upravičeno govorimo o Prešernovem antipetrarkizmu. Podrobnejše raziskovanje tega vprašanja je pokazalo, da teh »rezistenc in opozicij« ni malo.[17] Sem sodijo: Prešernov humor in ironija, ljudsko izrazje,

[15] Denis de Rougement, *Ljubezen in Zahod*, Ljubljana 1999, 68, 69, 191.

[16] D. de Rougement, 68, 69, 191.

[17] B. Paternu, *L' antipetrarchismo di Prešeren*, Prešerniana, Ricerche Slavistiche, Nuova serie, Vol. 1, 2003, 9-22; *Vprašanje antipetrarkizma pri Prešernu*, Književne študije 2, Ljubljana 2006, str. 19-29.

inverzije visokega sloga v njegove nizke lege in prelom elegizma v hedonizem. Tudi drastični izstop iz »ljubezenskega vazalstva« gosposki izvoljenki.

Kupido! ti in tvoja lepa starka,
ne bota dalje me za nos vodila;
ne bom pel vajne hvale brez plačila
do konca dni, ko siromak Petrarka.

In tudi iztekla se je ljubezenska lirika obeh pesnikov različno. Prešeren je proti koncu tridesetih let izstopil iz sonetizma in razdrl model visoke lirike, s pesmijo *Zgubljena vera* (1842) pa je prispel na mejo ljubezenskega nihilizma. Medtem ko je Petrarka svoje »zadnje pesmi posvetil Mariji – Naši gospe v nasprotju z ‚mojo' gospo – in ni v ničemer spremenil toposov dvorske poezije.«[18] V resnici je šlo za stik dveh zgodovinsko zelo oddaljenih pesniških kultur in osebnosti. Vendar je bil ta daljni stik velikega pomena za slovensko poezijo ob njenem odločilnem vzponu iz nedoraslosti v estetsko dozorelost. Ta, morda najbolj srečni stik slovenske literarne kulture z italijansko je imel tudi svoje globlje razloge: zgodil se je v času romantike in njenega spoja narodne zavesti z univerzalno, etnocentrizma s kozmopolitizmom. A.W. Schlegel je zapisal: »Univerzalnost omike je za nas edini povratek k naravi.«

Toda prek soneta ni potekala samo kontaminacija slovenske pesniške kulture z italijansko in nemško, saj bi ob Prešernu lahko govorili tudi o nekaterih refleksih češkega in poljskega sonetizma (Jan Kollar, Adam Mickiewicz). Vendar je ob tej priložnosti pomembneje opozoriti na zanimiv in še ne dovolj znan pojav, ki bi ga lahko imenovali: prodor Prešernovega sonetizma v rusko literaturo. Tu je prišlo do pomembne kontaminacije slovenskega pesništva z neko drugo veliko poezijo, tokrat na evropskem vzhodu. In z obrnjeno smerjo recepcije, z vplivom slovenske literature navzven. Zgodilo se je to ob markantni ciklični strukturi Prešernovega *Sonetnega venca* (1834). V ljubezenski temi, ki je osrednja tema ciklusa, je Prešeren v tej pesnitvi še zmeraj pripet na petrarkistični topos. Formalno pa je konstrukcijo povzel, kot vemo, po sienskem sonetnem vencu iz 15. stoletja (*Corona dei sonetti*); glavno informacijo je dobil iz italijanske poetike *Introduzione alla volgar poesia* iz leta 1749, ki jo je napisal profesor retorike v Palermu Giambattista Bisso, novejšo izdajo iz leta 1818 pa je imel v svoji knjižnici Matija Čop. Prešeren je venec aktualiziral tako, da je iz marinistične igre sienskih akademikov ustvaril vsebinsko polno in aktualno osebno pesnitev, v kateri je sintetiziral svoje osrednje teme: ljubezensko, nacionalno in poetološko. Sonetni venec je v slovenski literaturi nato postal izredno pogostna, tako rekoč mitizirana forma, živa vse do današnjega časa. V Rusijo je prodrl v začetku 20. stoletja, ko je izšla knjiga Prešernovih pesmi v ruščini. Fedor Korš, filolog, pesnik in moskovski univerzitetni profesor (med njegovimi študenti je bil tudi Valerij Brjusov) je s prevodom Prešernovih poezij *Stihotvorenija Franca Prešerna*

[18] D. de Rougement, 191.

(Moskva, 1901) vzbudil veliko pozornost prav do sonetnega venca. Prešernova izvedba te pesnitve se je močno prijela ruske poezije prvih dveh desetletij dvajsetega stoletja. Bil je čas simbolizma, ki se je obrnil k visokemu kultiviranju pesniškega izraza. Zato je sonet, z dantejevsko in petrarkovsko tradicijo vred, postal zelo aktualen. Artistična struktura sonetnega venca pa je pri tem zavzela eno najvidnejših mest. Ob njej so se zbrala vodilna pesniška imena: Vjačeslav I. Ivanov, ki je leta 1909 objavil prvi ruski sonetni venec, pa tudi odprl razpravo o njem, zatem Maksimiljan A. Vološin, Konstantin D. Bal'mont, Valerij J. Brjusov in drugi, elita takratne ruske lirike.[19] Recepcija Prešernovega sonetnega venca je bila predvsem formalna, vsebina je bila v duhu ruskega simbolizma, bolj abstraktna in razpeta v religiozno filozofijo, bolj dantejevska kot petrarkistična. Tradicija pisanja sonetnih vencev pa je v Rusiji trajala tudi še naprej, čez meje simbolizma, skozi revolucijo in po njej, vse do svojevrstne navezave povojne pariške ruske avantgarde na ta žanr v petdesetih letih prejšnjega stoletja. V petih desetletjih (1909 do 1960) je v ruskem jeziku nastalo štiriinšestdeset sonetnih vencev te kanonizirane vrste.[20]

Končamo lahko z ugotovitvijo, da je v obdobju romantike v Prešernovem sonetizmu prišlo do zelo kreativnega spoja slovenske pesniške kulture z nemško in italijansko. Tej kontaminaciji pa je dobrih sedem desetletij pozneje, v začetku 20. stoletja sledila naslednja, ko je ruski simbolizem sprejel med svoje temeljne forme tudi Prešernov ustroj sonetnega venca. V teh primerih intenzivnih kontaminacij se je pokazalo, kot da je sonet res nekaj »kar povezuje vse epohe in vse evropske civilizacije.«[21] V slovenski poeziji in ob Prešernovem primeru poteka povezovalna os, kot smo videli, od nemško-italijanskega zahoda proti ruskemu vzhodu. Če uporabimo današnjo bolj prozaično terminologijo: sonetni venec je postal prvi uspešni izvozni artikel slovenske literature na črti storitev med zahodnim in vzhodnim perfekcionizmom. Tak bi bil slovar današnjega »merkantilnega panteizma«, če bi sledili besedam Petra Sloterdijka.

-

[19] A. B. Šiškin, *Russkij venok sonetov*, *istoki, forma i smysl*, Russica Romana, vol. II, 1995, 165-207.

[20] V. P. Tjukin, *Venok sonetov v russkoj poezii 1909 – 1960*, Russica Romana, vol. II, 1995, 209-216.

[21] A. B. Šiškin, 206.

Aleksander Bjelčevič
Univerza v Ljubljani

Trubar in vprašanje Jezusove realne prisotnosti v evharistiji

ZGODOVINSKI OKVIR

Trubar se je z reformacijo, s teologijo reformatorjev, seznanil zlasti med svojim drugim bivanjem v Trstu leta 1540. Tu je pod mentorstvom škofa Bonoma prebiral najpomembnejše Kalvinovo delo (Kalvin je leto dni mlajši od Trubarja) *Christianae Religionis Institutio*, ki je prvi sistematični prikaz protestantske teologije in eno najpomembnejših protestantskih del sploh (prva izdaja 1536, druga, razširjena 1539, zadnja, desetkrat obširnejša 1559). Kalvin je bil za Trubarja vstop v reformacijo. Slovenska reformacija se je takorekoč začela v Trstu pri Bonomu. Hkrati pa je Bonomova teološka vzgoja (Trubar fakultete ni končal) Trubarju prinesla nekaj težav, namreč očitke o cvinglijanstvu.
Trubar se ni vtikal v teološke diskusije. Formalno je sprejemal in širil luteransko teologijo in prevajal luteranske knjige. Prebiral pa je tudi ali zlasti Švicarje, predvsem Kalvina, Bullingerja (Zwinglijevega naslednika v Zürichu), Pellikana idr. (kot piše v svojih predgovorih in pismih). Kot formalni luteran je bil v 50-ih in 60-ih letih deležen le enega teološkega očitka: da je v vprašanju, kako je Jezus v kruhu in vinu prisoten, cvinglijanec[22] (oz. kalvinist, saj je prebiral Kalvina in Bullingerja, ki je tudi blizu Kalvinu). V tem referatu želim razložiti, za kaj je pri tem vprašanju šlo oziroma kateri odgovori so bili Trubarju na razpolago. Katerega je izbral in koliko je v njem cvinglijanca/kalvinista, so podrobneje razložili že Oražem, Rajhman, Sakrausky, Raeder.

[22] Leta 1559 so ga pri kralju Maksimiljanu ovadili, da so v njegovih knjigah napačni in cvinglijanski nazori o krstu, Gospodovi večerji in opravičenju (*Pisma Primoža Trubarja*, str. 41) – torej kar o vseh treh ključnih teoloških vprašanjih, ki so ločila reformatorje od katolikov. Kolikor vidim, se očitek glede krsta in opravičenja grehov omenja le tu. Ponavadi pa je očitek cvinglijanstva letel na vprašanje realne prisotnosti pri evharistiji.

Reformacija je imela že na začetku več tokov, ponavadi pa naštejemo tri: luteranstvo, anabaptizem in kalvinizem ali reformirano cerkev (Zwingli, Bullinger, Kalvin idr.; to smer bom zaradi enostavnosti imenoval kalvinizem). Protestantizem je bilo versko gibanje; razlike med protestanti in katoliki ter razlike med samimi protestanti so v teoloških vprašanjih, ne pa v političnih, ekonomskih ipd. Ustvarjanje šolstva, knjižnega jezika in podobno so zgolj sredstva za doseganje vere, so postranska zadeva. Bistveno za vsakega kristjana je biti v božji milosti, biti skupaj z bogom, priti v nebesa. Njegovo glavno vprašanje je, kako to doseči, kaj je treba za to storiti. Krščanski nauk je generalno sledeči (na kratko je povzet v drugem *Brižinskem spomeniku*, v vseh Trubarjevih katekizmih, v Trubarjevih *Artikulih*, v *Cerkovni ordningi*, v mnogih Trubarjevih pridigah): Bog je ustvaril človeka tako, da bi ta živel večno, brez vseh težav in v soglasju z bogom. Da bi človek lahko ljubil boga in sočloveka, mu je bog dal svobodno voljo. Nekoč davno je človek svobodno voljo zlorabil tako, da se je odločil za egoizem oziroma napuh, odločil se je, da je sam sebi dovolj. Od takrat naprej je človek umrljiv, ranljiv in grešen oziroma nagnjen k slabim dejanjem, na svetu pa so nesreče. Bog pa človeku tega ne privošči, iz takega stanja ga hoče rešiti (=odrešenje). Ker se človek sam od sebe ne more znebiti grehov (opravičenje, spregled grehov je pogoj za zveličanje oziroma nebesa), je na svet poslal svojega sina Jezusa, ki je hkrati bog in človek, da bi nase prevzel grehe vsakega človeka. Človek se bo grehov znebil tako, da bo bogu zaupal in se združil z Jezusom. To združenje je še posebej močno med prejemanjem zakramentov.

Zato je bilo vprašanje, kaj zakramenti so, kateri so in kako delujejo, tako pomembno. V 16. stoletju so bile glavne teološke razlike med protestanti prav v definiranju in razlagi zakramentov, namreč krsta in evharistije. Evharistija je ime za drugo polovico maše, za njen daritveni del; protestanti imajo raje izraz Gospodova večerja. Za soglasje o teh vprašanjih so se švicarski in nemški protestantje večkrat bolj ali manj uspešno sestajali, leta 1536 pa so saški in gornjenemški teologi podpisali *Formulo Concordiae* (kot piše v zadnji izdaji *Formule* iz leta 1577, VII. poglavje, 12. člen), leta 1549 sta *Züriški konsenz* (*Consensus Tigurinus*) podpisala Bullinger in Kalvin, Nemci novo verzijo *Formule Concordiae* spet 1577 in morda je bilo še kaj podobnega. Do skupnega pisnega konsenza med luterani in kalvinisti pa ni prišlo (kandidat za konsenz je bila Melanchtonova varianta luteranske *Augsburške veroizpovedi* iz 1540, imenovana *Variata*: Kalvin jo je podpisal, toda luterani je niso sprejeli).

Pri vprašanju zakramentov na splošno in evharistije posebej so različno odgovarjali na sledeča vprašanja: kateri elementi sestavljajo zakramente, kaj je funkcija zakramentov, kako delujeta oba zakramenta. Še največ polemik je bilo okoli evharistije in vprašanja, ali sta kruh in vino, ki se delita pri evharistiji, Jezusovo dejansko telo in kri.

Preden nadaljujem, mi dovolite uvesti eno kratico: kadarkoli bom v tem referatu rekel »Jezusovo telo«, bom vedno mislil »Jezusovo telo in kri«, s »kruhom« pa bom vedno mislil »kruh in vino«.

Torej: kaj sta kruh in vino, kaj jedo kristjani pri obhajilu? Možnosti so bile različne, najbolj na kratko tele: a) da je kruh dejansko, naravno, zemeljsko Jezusovo telo; ljudje jedo Jezusovo telo (katoliki in luterani); b) da je kruh sicer le kruh, Jezusovo človeško/zemeljsko/naravno telo pa je locirano v nebesih, toda verniki vendarle s kruhom sprejmejo tudi Jezusa in sicer na duhovni način, tako, da se s pomočjo Sv. Duha dvignejo v nebesa in združijo z Jezusovim telesom (kalvinisti); c) da verni jedo Jezusovo duhovno telo, ker je Jezusovo zemeljsko telo pred vnebovhodom postalo pobožanstveno, zveličano (Schwenkfeld); č) da je kruh le znak, emblem krščanske pripadnosti oziroma le znak obljube, ki jo je dal bog človeku in ki jo daje človek bogu (zgodnji Zwingli). Edino zgodnjemu Zwingliju se pripisuje, da mu je kri goli znak, simbol, emblem, metafora, aleoza/ alloiosis/alleosis (»nuda signa«, kot pravi Trubar v pismu Bullingerju 1557). Ostalim pa je skupno prepričanje, da je obhajanec na nek način deležen Jezusovega telesa. Vprašanje je le, na kakšen način.

Katoliško stališče je med drugim zapisano v veroizpovedih, ki so jih morali podpisovati heretiki, npr. v Berengarjevi veroizpovedi (*Ego Berengar*, 1079; besedilo je objavljeno v *Vera Cerkve*, čl. 559), potem v odloku za Armence na Florentinskem cerkvenem zboru (1445, besedilo v *Vera Cerkve*, čl. 565), zlasti pa seveda v dokumentih tridentinskega koncila (1547 in 1551, odlomki v *Vera Cerkve*, čl. 567 do 614). Kalvinsko stališče je zapisano v *Christianae Religionis Institutio* (v izdaji 1559 je to 17. poglavje), v *Züriškem konsenzu* (*Consensus Tigurinus*, Kalvin in Bullinger, 1549), v Prvi (1536) in zlasti *Drugi helvetski veroizpovedi* (*Confessio Helvetica posterior*, Bullinger, 1566), v *Ženevskem katekizmu* (1545), v *Francoski veroizpovedi* (Kalvin, 1559), v *Belgijski veroizpovedi* (de Bräs, 1561), v *Heidelberškem katekizmu* (1563) idr. Luteransko stališče je najti v Lutrovem *Velikem katekizmu*, v *Augsburški veroizpovedi* (*Confessio Augustana*, 1530), v varianti *Augsburški veroizpovedi* (*Confessio Augustana variata*, 1540), v *Šmalkaldskih členih*, na široko pa v dveh variantah *Formule Concordiae* (v *Epitome* in v *Bergijski knjigi*, 1576 in 1577).

Trubar je v svojih knjigah načelno zagovarjal luteransko stališče in ne cvinglijanskega ali kalvinističnega: preberite si ga v poglavjih o zakramentih in Gospodovi večerji v *Artikulih*, v *Cerkovni ordningi*, v prvem katekizmu (1550), v *Katekizmu z dvema izlagama* (zlasti v štirih pridigah v *Agendi*), v *Eni dolgi predgovori*, na kratko seveda v vseh izdajah kratkega katekizma, v nekaterih pesmih itd. Le iz posameznih njegovih formulacij v teh besedilih in zlasti iz pisma Gravenecku (1563) bi se dalo sklepati, da je nihal med luteranskim in kalvinističnim stališčem, to je med telesno in spiritualno Jezusovo prisotnostjo v kruhu. Nikjer pa ni sledu, da bi imel kruh zgolj za znak, ki predstavlja Jezusa oziroma krščanstvo (kot ga npr. riba ali križ); žal se v nekaterih slovenskih razpravah o Trubarju pojavlja prav ta trditev, da je Trubarju kruh le znak.

Svoje nihanje oziroma nevednost je najbolje zapisal v pismu Bullingerju leta 1557: »In pri tem vam ne morem prikriti /…/«[23] Iz tega vidimo dvoje: da je bil celo obtožen proticvinglijanstva; da ga vprašanje, na kak način je Jezus prisoten (telesno ali v duhu: »disputacije o reali, corporeali, substantiali, spirituali Christii praesentia«, to je resnični, telesni, substancialni in duhovni Kristusovi navzočnosti) ne zanima, ker da je to skrivnost, ki jo človek z logiko ne more odkriti; da je za učinkovito sprejemanje zakramenta važno vedeti le to, kar verjameta obe stranki: namreč da se pri večerji kristjanom resnično deli Kristusovo telo in njegova kri; da pa se glede tega ne strinja s švenkfeldijanci (ki so bili po njegovem, zgleda, drugega mnenja kot kalvinisti in luterani). Torej: Trubar Bullingerju zatrjuje, da v javnosti pripoveduje le to, kar je konsenz, konsenz kalvinistov in luteranov. Njegovo privatno mnenje o tem, kar protestante ločuje, pa je morda implicirano v pismu Gravenecku iz leta 1563 (*Pisma Primoža Trubarja*, 166): »Mi učimo, /…/ da prejemamo pravo telo in pravo kri Kristusa Gospoda v duhu in veri ter da postanemo resnično deležni telesa in krvi Kristusove« (podčrtal A. B.). Tu se pojavi fraza »v duhu in v veri«, ki spominja na dve kalvinistični prepričanji, zaradi česar je teolog Jakob Andreae[24] 1563 sprožil preiskavo[25] (*Pisma Primoža Trubarja*, 181): prvo, da se vernik s pomočjo Duha dvigne v nebo in Jezusa obeduje duhovno; drugo, da Jezusa prejmejo le tisti, ki verujejo, ne pa vsak, ki poje hostijo. Nasprotno so luterani trdili, da se

[23] »In pri tem vam ne morem prikriti, /…/ da so nekateri v Ravensburgu in Memmingenu o meni govorili, češ da sem tu javno na prižnici vse cvinglijance preklel in jih za krivoverce zmerjal. /…N/ikakor tega ne verjemite ter me opravičite, zakaj tega nisem /…/ nikoli ne mislil ne govoril. /…/ Ko sem prvič pred 4 leti semkaj prišel in kmalu od nekaterih izvedel, kako so prejšnji pridigarji skoraj vsi kar naprej bili drug proti drugemu zaradi zakramenta, in ko je prišel čas, da smo morali obhajati večerjo, sem imel zapovrstjo 3 pridige o zakramentih; in ko sem prišel do tega, da sem moral govoriti o substanci zakramenta ter se izjaviti proti obema strankama, sem vzkliknil zoper hudiča, ki je napravil v krščanski cerkvi tak razdor in needinost zaradi tega nauka v veliko oviro za širjenje evangelija. In med drugim sem dejal: Kaj koristijo pobožnim preprostim kristjanom take visoke disputacije o resnični, telesni, bistveni in duhovni navzočnosti Kristusovega telesa, ko pa oboji cvingliiski in lutrski, priznavajo, da niso le nuda signa (gola znamenja), temveč da se pri večerji kristjanom resnično deli Kristusovo telo in njegova kri. Pri tem naj ostane in tudi mi hočemo to tako pustiti, in pristavil sem Avguštinov izrek, da za zakramente ne gre uporabljati besedno dokazovanje, marveč vero. Kristus da je v svoji večerji, kjer jo pravilno obhajajo, posvetil kri v svoje telo in vino v svojo kri, njegovim besedam hočemo preprosto verjeti in o tem nič več disputirati. Je pač skrivnost. /…/
Toda s schwenckfeldiianci nikakor nisem mogel soglašati niti oni z mano. /…M/oj pomočnik /…/ ne da se nikakor odvrniti od schweckfeldske zmote. Dal sem mu Vadianove, Speckerjeve, Ilirikove, Gallusove, Jurija Majorja in vaših zuriških pridigarjev spise proti Schwenckfeldu, vaš predgovor knjižice Summa krščanske vere ter ga prosil, naj jih prebere, pa pri njem prav nič ne zaleže«. (Vse podčrtal A. B.)

[24] J. Andreae je bil pomemben luteranski teolog, soavtor znane Formule Concordiae.

[25] Trubar se je te svoje pisemske izjave seveda kesal: »... doktor Andreae je zaradi dveh mojih besed, ki sem jih v naglici, nepremišljeno in zaupno zapisal v pismu gospodu Gravenecku, čutil potrebo, da me vnaprej obsodi« (Pisma Primoža Trubarja, 181).

pravo telo nahaja na Zemlji v kruhu in da ga jedo vsi, tudi če hostijo pojedo brez vere (niso pa vsi deležni učinkov hostije).

TEOLOŠKA DILEMA

Za kaj pri celi stvari gre? Po krščanskem prepričanju se je Jezus učlovečil zato, da bi nase prevzel človeške grehe in s tem ljudem omogočil odrešenje; krščanski izraz za to, da nekdo zasluži ponujeno mu odrešenje, je »biti v milosti, prejeti milost« (milost je božja naklonjenost, dobrohotno nudenje odrešenja, med drugim opravičenja grehov).[26] Nujni za prejem milosti so zakramenti; za protestante sta to krst in evharistija (za katolike še sprava = spoved, poroka idr.).
Prva razlika med katoliki in protestanti ter med samimi protestanti je v definiciji zakramenta, druga je v razlagi konkretnega zakramenta, v našem primeru evharistije. Iz česa so sestavljeni zakramenti, kako delujejo, kakšna je njihova funkcija oziroma učinek, kdo sme imeti od njih korist ipd.? Od te definicije je odvisno, koliko sta krst in maša za kristjana potrebni.
Katoliki so na Tridentinskem koncilu v 16. stol. sprejeli tole definicijo: zakrament je znak oziroma simbol svete stvari, oni so vidna oblika nevidne božje milosti, ki ima to moč, da človeka naredi svetega[27] (gl. tudi *Vera Cerkve*, str. 291-294); sacramentum je latinski prevod grškega mysterion, skrivnostna oziroma nevidna je božja milost. Učinek zakramenta evharistije je človekovo zedinjenje s Kristusom (Florentinski cerkveni zbor, 1445; cit. po *Vera cerkve*, čl. 566). Vsak zakrament sestavljajo tri stvari: a) vidni, materialni znak, b) božja milost, c) božja beseda. Znaki so na splošno dveh vrst: naravni (dim je znak ognja) in dogovorjeni (npr. rdeči križ je znak zdravstvene pomoči; tudi človeški jeziki so dogovorjeni znaki); o izboru in pomenu dogovorjenih znakov se dogovorijo ljudje med seboj ali pa njihov pomen določi bog. Ad a) vidna znaka, npr. v zakramentu evharistije, sta kruh in vino; ad b) onadva označujeta Jezusovo telo in kri, ki ju mora človek prejeti, da milost deluje; ad c) da naj bosta kruh in vino znaka delujoče milosti, je določil bog/Jezus pri zadnji večerji z besedami »to je moje telo« in »to je moja kri«.
Točki a in c nista sporni, ker je a samoumevna, c pa izpričana v Svetem pismu. Ves problem zakramenta evharistije je torej v b: prvič, ali je kruh le znak za Jezusovo telo, ali pa je dejansko telo in sicer katero telo – zemeljsko ali duhovno? Drugače rečeno: ali je besedo »je« v »to je moje telo« treba razumeti kot metaforo ali dobesedno? Drugič, kaj se dogaja med prejemanjem zakramenta: ali se človek združi z Jezusom in kako? Tretjič, kaj je cilj evharistije: ali je res, da med prejemanjem zakramenta deluje milost, ali pa gre le za spomin na Kristusovo žrtvovanje, ali gre le za gole znake (Trubar: »nuda signa«), npr. znake božje

[26] Protestanti in katoliki so se ločili že v definiciji milosti, kar pa za nas ni bistveno: za katolike naj bi to bila nekakšna substanca, zato rečejo »dati, prejeti milost«, za protestante je to božji nagib, zato rečejo »biti v milosti«; jaz bom uporabljal katoliško terminologijo.
[27] Symbolum rei sacrae, et invisibilis gratiae forma visibilis, sanctificandi vim habens.

obljube ali znake krščanske pripadnosti, ki nimajo veze z milostjo? Četrtič, kdo ima korist od zakramentalne milosti: vsi, ki zakrament prejmejo, ali le tisti med njimi, ki v moč zakramenta verjamejo, ali le tisti, ki niso v smrtnem grehu?
Za katolike beseda »je« pomeni »je enako«: »to je moje telo« pomeni, »to je moje dejansko telo in ne le znak za moje telo«. »Je« ni trop/metafora/aleoza, kakršnih je Sveto pismo polno, ampak dobesedni izraz. Kruh je Jezusovo zemeljsko, človeško telo. Drugič: kako je možno, da je kruh, za katerega je na prvi pogled očitno, da je kruh in ne Jezusovo telo, lahko Jezusovo telo? Katoliki to razlagajo s transsubstanciacijo: med mašo kruh izgubi svoje bistvo, od kruha ostanejo le nebistvene stvari (oblika, vonj ipd.), zraven pa pride novo bistvo, ki je Jezusovo zemeljsko telo. Skratka, kruh se spremeni v Jezusa, eno bistvo v drugo (= sprememba bistva, prebistvenje, transsubstanciacija). Vernik torej poje, obeduje naravno, zemeljsko Jezusovo telo. Tretjič in četrtič, zakramenti dajejo milost in milost dobijo vsi, ki obhajilo »vredno prejemajo« (Florentinski cerkveni zbor, 1445, *Vera Cerkve*, čl. 501), »kdor trdi, da zakramenti /…/ ne vsebujejo milosti / …/ ali ne podeljujejo milosti tistim, ki ne postavljajo ovire, /…/ bodi izobčen« (Tridentinski koncil, 7. seja, 6. kanon o zakramentih; cit. po *Vera Cerkve*, čl. 511). (Tema, ki pa se nas skoraj več ne tiče: v kruhu je prisoten ves Jezus, to je tako telo kot kri; enako je v krvi prisotno tako telo kot kri.)
Luterani: Prvič, kruh ni ne metafora ne metonimija ne emblem, skratka ni *figuratam propositionem*, ampak *inusitatam propositionem* (*Formula Concordie, Epitome*, členi 38, 45 in 48). Kruh je dejansko Jezusovo telo in sicer zemeljsko telo. Jezus je na božji desnici le metaforično, dejansko pa je v vsaki hostiji (tisti, ki jo je duhovnik posvetil), ker ima Jezusovo telo namreč posebno lastnost, da je povsod (*ubiquitous*) prisotno (»božja desnica je povsod«; *Epitome k Formuli*, čl. 95). Drugič: Način prisotnosti ni transsubstanciacija, ampak konsubstanciacija (luterani ne marajo te besede): v kruhu sta dve substanci (kruh in telo) združeni. Jezusovo zemeljsko telo je v in pod in s kruhom, to je obe bistvi sta na nedoumljiv način hkrati prisotni (gl. Lutrov *Veliki katekizem* in *Epitome* k *Formuli*, čl. 35). Tretjič: evharistija je pečat in zagotovilo, da nam bodo grehi resnično odpuščeni. Četrtič: tudi nevredni (grešni) obhajanec resnično prejme Jezusovo telo, vendar v prekletstvo.
Kalvinisti: Prvič, kruh oziroma izjava »to je moje telo« je metafora oziroma aleoza[28]: kot je kruh hrana za človekovo fizično telo, tako je Jezus hrana za človekovo dušo. Kruh oziroma hostija torej ni Jezusovo zemeljsko telo. Vstali Jezus je dejansko v nebesih, kjer sedi na očetovi desnici. Če je v nebesih, ne more biti hkrati na zemlji in v vsaki posvečeni hostiji. To namreč ni možno, kar pa ni možno, tega niti Bog ne more storiti. Drugič, čeprav kruh ni Jezusovo fizično telo, je Jezus v kruhu resnično prisoten. Toda ne na način transusbstanciacije ali konsubstanciacije, ampak duhovno. Resda sta znak (=kruh) in označeno (= Jezusovo telo) dve različni stvari, vendar pa nista ločeni: znak in označeno sta v kruhu mistično združena. Jezus je v hostiji duhovno prisoten oziroma Jezusovo

[28] Besedo aleoza (alleosis oziroma alloiosis) je uporabljal Zwingli.

telo se obeduje na duhovni način, tako, da se vernik z Jezusovim telesom združi s pomočjo Svetega Duha. Kaj pomeni »duhovno«, kako poteka združevanje, ni jasno razloženo ne v *Consensus Tigurinus*, ne v *Confessio Helvetica posterior*, ne v *Francoski* in v *Belgijski veroizpovedi* (besedilo teh dveh je v op. 8 in 9) niti v Kalvinovi *Institutio* (IV. knjiga, 17. poglavje, 12. člen ponudi primerjavo s sončnimi žarki: sonce ostaja na nebu, njegovi žarki pa kljub temu hranijo zemljo); nasprotno, *Institutio* v IV, 17, 33 naravnost pove, da Duh združi človeka in Jezusovo telo na nedoumljiv način; enako *Francoska veroizpoved*: to združenje oziroma hranjenje je skrivnostno in nedoumljivo. Tretjič, ciljev je več: prvi je združenje z Jezusom in s tem opravičenje grehov in duhovna regeneracija (= prejem milosti); kruh je tudi spomin na Jezusovo žrtvovanje in na koristi tega žrtvovanja; je vidni pečat božje obljube, da bodo ljudje odrešeni; je sredstvo za utrjevanje posameznikove vere; je znak/emblem pripadnosti krščanstvu. Četrtič: milost prejmejo le tisti izbranci, ki iskreno verujejo (vera je dana le izbranim = predestinacija). Milost namreč ni neločljivo povezana s kruhom, kruh prejmejo vsi, z Jezusom pa se povežejo le verni, to je izbrani.
Zwingli (povzemam po *Epitome* k *Formuli Concordiae*, člen 4, in po McGrathu) je od katoliške definicije in razlage najbolj oddaljen. Beseda »je« je metafora, aleoza in pomeni »označuje«: »to je moje telo« pomeni »to je znak mojega telesa«. Jezusovo telo je pač v nebesih na božji desnici; znak in označeno pa ne moreta biti isto. Zakramenti so božja prisega zvestobe (obljuba, zaveza) človeku, človekov pristop k zakramentu pa človeška prisega in zahvala bogu. »Duhovno jesti Jezusovo telo pomeni zaupati s srcem in dušo v božjo milost skozi Jezusa« (cit. po McGrath, 185). Zakramentalni kruh se od običajnega loči tako, kot se kraljičin prstan loči od običajnega prstana: kralj s podelitvijo prstana kraljici podeljuje tudi avtoriteto, moč in veličino. Hkrati so zakramentalna znamenja (krstna voda, evharistični kruh) simboli, s katerimi kristjani javno kažejo svojo pripadnost krščanski cerkvi.

PODOBNOST TRUBARJEVIH IN KALVINISTIČNIH FORMULACIJ

Za podrobno primerjavo Trubarja z zgornjimi teološkimi razlagami žal ni bilo časa. Lahko pa spregovorim o tem, na podlagi česa so Trubarja kljub deklarativnemu luteranstvu sumili kalvinizma. Kot rečeno, zaradi pisma Gravenecku, kjer sta besedi »v duhi in veri« (»prejemamo pravo telo in pravo kri Kristusa Gospoda v duhi in veri ter da postanemo resnično deležni telesa in krvi Kristusove«) res tipično kalvinistični in za kalviniste pomenita: združenje obhajanca in Jezusa poteka na duhovni način s posredovanjem Sv. Duha; združenje je možno, če obhajanec veruje. Resda se fraza »duhovno obedovanja« pojavlja tudi pri luteranih (*Epitome* k *Formuli*, čl. 61 do 63), toda v drugem pomenu: duhovno se hraniti s Kristusovim telesom pomeni »poslušati Božjo besedo, pridigati in meditirati Evangelij«.

Poglejmo zdaj konkretne kalvinistične formulacije, ki so podobne Trubarjevi: *Züriški konsenz* (*Consensus Tigurinus*, pogl. 3): »S Kristusovim telesom smo združeni z vero in pomočjo Sv. Duha«. *Francoska veroizpoved* (pogl. 36): »Jezus nas hrani resnično s svojim telesom in krvjo /…/ To se dogaja duhovno /…/ in v veri«.[29] *Belgijska veroizpoved* (pogl. 35) ima skoraj enako formulacijo kot Trubar: »z vero v duhu /…/ sprejemamo pravo telo in kri« (kasneje še: »kar jemo in pijemo je pravo in naravno telo in prava kri Kristusova. Toda način, na katerega smo ju deležni, ni z usti, ampak v duhu skozi vero«.)[30] *Druga helvetska veroizpoved* (pogl. 23): »Gospod nas hrani z mesom in nam daje piti kri, oboje pa sprejemamo duhovno z iskreno vero«.

Tudi Trubarjeve besede v pismu Bullingerju z dne 13.3.1557, ki jih citiram v op. 2, so nekoliko podobne Kalvinovim trditvam, npr. 13. členu iz *Institutio* IV, 17: »Nič žaljivega ni v našem prepričanju, da se Kristusovo telo in kri delita na nedoumljiv način. Če pravilno razumemo naravo te skrivnosti, /…/ nas mora povsem zadovoljiti; z njo bodo mnogim zmotam vrata zaprta. /…/ Najpomembneje je vedeti, da postanemo deležni Jezusovega telesa, ko smo ga enkrat zaužili, ker to pomeni posedovati celega križanega Jezusa in užiti njegove blagoslove. Oni drugi pa to bistveno stvar spregledajo in se nenehno ukvarjajo le z vprašanjem, kako je telo skrito pod kruhom /…/. Po našem prepričanju je način obedovanja duhovni, s Kristusom nas poveže Duh.«

SKLEP

[29] »Christ feeds and nourishes us truly with his flesh and blood, so that we may be one in him, and that our life may be in common. Although he be in heaven until he come to judge all the earth, still we believe that by the secret and incomprehensible power of his Spirit he feeds and strengthens us with the substance of his body and of his blood. We hold that this is done spiritually, not because we put imagination and fancy in the place of fact and truth, but because the greatness of this mystery exceeds the measure of our senses and the laws of nature. In short, because it is heavenly, it can only be apprehended by faith.«

[30] »Jesus Christ, who nourishes and strengthens the spiritual life of believers, when they eat him, that is to say, when they apply and receive him by faith in the spirit. Christ, that he might represent unto us this spiritual and heavenly bread, has instituted an earthly and visible bread, as a sacrament of his body, and wine as a sacrament of his blood, to testify by them unto us, that, as certainly as we receive and hold this sacrament in our hands, and eat and drink the same with our mouths, by which our life is afterwards nourished, we also do as certainly receive by faith (which is the hand and mouth of our soul) the true body and blood of Christ our only Saviour in our souls, for the support of our spiritual life. Now, as it is certain and beyond all doubt, that, that Jesus Christ has not enjoined to us the use of his sacraments in vain, so he works in us all that he represents to us by these holy signs, though the manner surpasses our understanding, and cannot be comprehended by us, as the operations of the Holy Ghost are hidden and incomprehensible. In the meantime we err not, when we say, that what is eaten and drunk by us is the proper and natural body, and the proper blood of Christ. But the manner of our partaking of the same, is not by the mouth, but by the spirit through faith. Thus then, though Christ always sits at the right hand of his Father in the heavens, yet does he not therefore cease to make us partakers of himself by faith. This feast is a spiritual table, at which Christ communicates himself with all his benefits to us /…/.«

Trubar se je s protestantizmom seznanil 1540 v Trstu pri Bonomu, beroč Kalvina. Tudi vsa svoja plodovita leta je še dalje prebiral dela Bullingerja in drugih švicarskih teologov, ki so se od luteranskih razlikovali po svojem pogledu na zakramente, posebej na zakrament evharistije: razlike so bile v vprašanju, kako je Jezus prisoten v kruhu in vinu. Trubar je bil formalno in izrecno luteran, zaradi spravljivosti oziroma ekumenskosti pa se je natančnim razlagam Kristusove prisotnosti v zakramentih ogibal. V nekaterih njegovih zasebnih pismih, kjer se pojavlja fraza, da obhajanec Kristusa prejema v duhu in veri, so takratni teologi videli podobnost s cvinglijanstvom (lahko tudi rečemo kalvinizmom). Primerjava s konkretnimi kalvinističnimi formulacijami to potrjuje.

VIRI

NA SPLOŠNO

Creeds of Christendom. **http://www.creeds.net/**
Pisma Primoža Trubarja. Ur. Jože Rajhman. Ljubljana: SAZU, 1986.

KALVINSKA OZIROMA REFORMIRANA BESEDILA

Francoska veroizpoved. http://www.creeds.net/reformed/frconf.htm.
KALVIN: Christianae Religionis Institutio. www.reformed.org/books/institutes/
Consensus Tigurinus. http://www.creeds.net/reformed/Tigurinus/tigur-bunt.htm.
Confessio Helvetica posterior (Druga helvetska veroizpoved).
www.sacred-texts.com/chr/2helvcnf.htm.
Ženevski katekizem.
http://www.reformed.org/documents/calvin/geneva_catachism/geneva_catachism.html.
Heidelberški katekizem. *Poligrafi* 6/21-22 (2001).
Tudi http://www.creeds.net/reformed/Heidelberg/hdlb_int.htm.

LUTERANSKA BESEDILA

Confessio Augustana. http://www.iclnet.org/pub/resources/text/wittenberg/wittenberg-boc.html#ac
Martin LUTHER: *Veliki katekizem*.
http://www.iclnet.org/pub/resources/text/wittenberg/luther/catechism/cat-14.txt.
Šmalkaldski člani. http://www.iclnet.org/pub/resources/text/wittenberg/wittenberg-boc.html.
Formula concordiae: Epitome.
http://www.bookofconcord.org/fc-ep.html#VII.%20The%20Lord's%20Supper.
Formula concordiae: Bergijska knjiga oziroma The solid declaration of the Formula of Concord.
http://www.bookofconcord.org/fc-sd.html.

KATOLIŠKA BESEDILA

Confutatio Pontificia. http://www.iclnet.org/pub/resources/text/wittenberg/wittenberg-boc.html.
Vera Cerkve: dokumenti cerkvenega učiteljstva. Ur. Anton Strle. Celje: Mohorjeva družba, 1997.

LITERATURA

Peter C. ERB: *The Life & Thought of Caspar Schwenckfeld von Ossig*.
http://www.rpc.ox.ac.uk/sfld/cslife.htm#susp.
Luka ILIČ: Bullingerjev vpliv na slovensko reformacijo. *Stati inu obstati*, 1-2/2005.
Alister E. MCGRATH: *Reformation Thought*. Blackwell Publishers, 1999.
Jože RAJHMAN: *Prva slovenska knjiga*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977.
Siegfried RAEDER: Primus Trubers Lehre vom Abendmahl. *Slovenci v evropski reformaciji*. Ljubljana: Univerza E. Kardelja, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, 1986.
Mirko RUPEL: *Primož Trubar*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1962.
– – H korespondenci Trubar-Bullinger. *Slavistična revija,* 3, 1950.

Matjaž Zaplotnik
Univerza v Ljubljani

Tassov Osvobojeni Jeruzalem *in Prešeren*

Članek obravnava literarne vzporednice med Torquatom Tassom in Francetom Prešernom. Z obravnavo ključnih omemb Tassa in njegovega literarnega opusa, zlasti epa Osvobojeni Jeruzalem*, pri Prešernu (ter deloma pri Čopu) želi študija prikazati pomen italijanskega poznorenesančnega pesnika, ki je v prešernoslovju zgolj domnevno dobro raziskan, v Prešernovem literarnem svetu. Drugi del članka vsebuje pregled najpomembnejših obravnav razmerja med Tassom in Prešernom v slovenskem, italijanskem in ameriškem prešernoslovju.*

1 Slovenska literarna veda je iskanje literarnih vplivov na Prešerna pravzaprav sama spodbujala s tem, da ga je slikala kot klasika. Klasičnost Prešernovega opusa – oziroma vsaj njegovega osrednjega, zrelega obdobja – pa je najbolj smotrno predstaviti prav v luči ostalih klasikov evropske literature.[1] Obstoja povezav med Tassom (pa tudi drugimi klasiki) in Prešernom ni mogoče v celoti določiti na dokumentaristično način. Prešernovi biografski viri so namreč glede Prešernovega prebiranja in navduševanja nad določenim avtorjem (npr. Tassom) zelo skopi. V ohranjenih Prešernovih pismih ni moč zaslediti nikakršnih podatkov o tem, da bi Prešeren njegova dela bral in se navduševal nad njimi. Kadar že pride do omemb kakšnega klasika, služi njegovo ime le kot bežna ilustrativna primerjava – na tak način so v pismih omenjeni Avguštin, Horac, Vergil, Ariosto in Camões (Kos 1970: 27). Ravnotako ni nikakršnih Prešernovih dnevniških zapiskov, ki literarnim preučevalcem običajno služijo za nesporen dokaz o tem, kaj je umetnik prebiral. Možno se je sklicevati na takratni šolski program, ki mu je bil Prešeren kot učenec podvržen, kar so avtorji nekaterih prešernoslovskih študij dejansko počeli, vendar je to precej brezplodno in neprepričljivo –

[1] Za prvega, ki je o Prešernu pisal kot o klasiku, zasluženo velja Josip Stritar. Pomemben je citat iz njegovega eseja *Preširnovo življenje, Preširnova poezija*, objavljenega 1866: »Kar je Angležem Shakespeare, Francozom Racine, Italijanom Dante, Nemcem Goethe, Rusom Puškin, Poljakom Mickiewicz – to je Slovencem Prešeren.« (Stritar 1955: 18) Stritar je s temi besedami priznal zmožnost in izrazil pričakovanje vzajemnega primerjanja Prešerna s klasiki svetovne literature.

obravnava nekega avtorja v šolskih klopeh pač ne more dokazovati literarnega navdiha. Pri raziskovanju Prešernovega navduševanja nad Tassom se je moč nasloniti (le) na Čopovo mentorstvo, na Prešernov literarni horizont (kolikor se ga da rekonstruirati) ter na literarne aluzije na posamezne pesnike, njihova dela ali literarne like v Prešernovih pesmih. Upoštevajoč Prešernovo poznavanje svetovne literature in njegovo obdelavo literarnih motivov je mogoče sklepati, da je Prešeren do svojega zrelega obdobja literarnega ustvarjanja izmed italijanskih pesnikov največji poudarek namenil Pertarki in Tassu, veliko manj pa npr. Danteju, ki na pomembnosti pridobi šele pozneje. Prešernov izbor iz renesančne literature se tako očitno omejuje na klasiko italijanske visoke in pozne renesanse, trdi Kos (1970: 29), kar pa pomeni, da vpliv Tassa na Prešerna za prešernoslovje nikakor ni obrobno vprašanje.

2 Prvi neposreden Tassov vpliv na Prešerna je viden že v prvi verziji *Povodnega moža*, ki je verjetno nastala ok. 1825, objavljena pa je bila v prvem zvezku *Kranjske čbelice* (1830) z naslovom *Povodnji mož: balada iz Valvasorja*. Tu se junakinja še ni imenovala Urška, temveč Zalka, kar je lahko namig na pesnikovo takratno snubljenje Dolenčeve Zalike, opazno tudi v pesmi *Dekelcam* (1827). V tretji kitici *Povodnega moža* Prešeren Zalko primerja z Armido, čarovnico iz Tassovega *Osvobojenega Jeruzalema*, ki je s svojo žensko lepoto zapeljala križarje v svoj začarani grad in jih spremenila v živali: »Je znala obljubit', je znala odreči, / In biti perljudna, in biti prevzetna, / Mladenče unemat', bit' staršim perjetna, / V' zvijačah ko nekdaj Armida, umetna« (*Kranjska čbelica* 1, 1830). V poznejših različicah (1834 in v *Poezijah* 1847) je Prešeren to literarno aluzijo izpustil.

Starejše prešernoslovje je omenjeno aluzijo v prvi redakciji *Povodnega moža* izjemno občudovalo: Kidrič piše o njeni umljivosti »[s]amo učenemu čitatelju« (1938: 84), Slodnjak pa jo hvali kot Prešernov samotvorni visoki zgled Tassovega *Osvobojenega Jeruzalema* in navaja celo natančno lokacijo mesta v Tassovem epu (IV/87-96; gre za opis Armidine ženske lepote in zapeljivosti), na katerega naj bi se Prešernova primera nanašala (Slodnjak 1984: 112). O omembi Armide so pisali vsaj še Boris Paternu, Janko Kos in Henry R. Cooper, Jr. V prešernoslovju se je obdržala teza, da se Prešernova primerjava navezuje le na ženski pol Armidinega lika in ne tudi na njeno čarovniško naravo; že Kidrič jo imenuje kot »primero za čarnokrasno, nevarno koketo« (Kidrič 1938: LXXXIV). Izjema je Vlado Nartnik, ki omenjeno primerjavo navezuje na drug odlomek iz Tassovega epa (XIV/60-61), v katerem je Armida imenovana kot nimfa in sirena; smiselnost primerjave Prešernove koketne Zalike (ki jo je Prešeren šele pozneje preimenoval v Urško) z nimfo utemeljuje Nartnik s Prešernovim poznavanjem Šafářika, pri katerem se je lahko poučil, »da se nimfi ali najadi po slovansko reče tudi *rusalka*. Prav v to smer namreč kaže spreminjanje Zalikinega imena od krajše oblike Zalka do daljše oblike *Rozalka*« (Nartnik 1984/85: 30). Do statusa Prešernove primerjave se je nekoliko bolj kritično opredelil šele Srečko Fišer leta

2003 v reviji *Primerjalna književnost*: opozoril je na vsebinsko deplasiranost in pretiranost te literarne aluzije, kar je po njegovem mnenju tudi razlog, da jo je Prešeren v poznejši različici umaknil (Fišer 2003: 22).

Poleg prvotne različice *Povodnega moža* obstajata v Prešernovem opusu še dve mesti, kjer se Prešeren naslanja na Tassa; a tu Prešeren omenja Tassovo življenjsko zgodbo in ne več oseb oziroma motivov iz *Osvobojenega Jeruzalema*. Tako se v *Glosi* (*Kranjska čbelica* 4, 1934) Prešeren sprašuje o smislu pesnjenja in navaja vprašanje: »Káj Petrarkov, káj nam Tasov / treba pevcov je prijetnih?« A *Glosa* ne more o Prešernovem odnosu do Tassa povedati ničesar posebnega, saj se v njej Prešeren sklicuje na mnoga imena svetovne (od Homerja do Cervantesa, od Ovida Nasa do Danteja) in domače književnosti (Vodnik). V tem smislu je pomembnejši *Sonetni venec*, natančneje njegov tretji sonet, kjer Prešeren svojo zaljubljenost primerja s Tassovo:

Iz sŕca svoje so kali pognale,
ki bolečin molčati dèlj ne more;
enak sem pevcu, ki je Leonore
pel Estijanke imenitne hvale.

Des' od ljubezni usta so molčale,
ki mu mračila je mladosti zore,
ki v upu nič imela ni podpore,
skrivéj so pesmi jo razodevále.

Gre seveda za Eleonoro ďEste in legendo o Tassovi zaljubljenosti vanjo, ki jo je (legendo) Prešeren očitno poznal. Tasso (1544–1595) je del svojega življenja (prb. 1565–1579) preživel kot pesnik na dvoru vojvode Alfonsa II ďEste v Ferrari. Alfonso je podobno kot številni plemiči tistega časa na svojem dvoru v Ferrari preživljal številne znanstvenike in umetnike; to je bila takrat ustaljena oblika mecenstva. Eleonora ďEste je bila sestra Alfonsa II. Tasso je z njo na dvoru preživel veliko časa in jo na petrarkističen način opeval v svojih pesmih. Romantiki so iz tega naredili mit o pesnikovi nesrečni ljubezni, ki sicer raste iz realne pesnikove osebe, vendar je le-ta s spajanjem stvarne biografije z domišljijo postala tako zamegljena, da je bilo dolgo časa nemogoče ločiti dejstva od pesniškega mita. Na »legendo« o Tassovi zaljubljenosti je Prešeren verjetno prvič naletel pri branju Goetheja, ki je omenjeno izročilo obdelal v svoji drami *Torquato Tasso* (1789 oziroma 1790). Prešeren je iz Goethejeve drame prevzel motiv Tassove zaljubljenosti, za ostale elemente Goethejevega *Tassa* pa ni nikakršnega dokaza, da so Prešerna zanimali ali celo navdihovali.[2] Ravno ta

[2] »Z gotovostjo lahko trdimo, da ta prispodoba [v *Sonetnem vencu*] ni nastala brez vpliva Goethejeve [dramske] pesnitve o življenjski in pesniški usodi poznorenesančnega pesnika Torquata Tassa. Kakor Tasso, tako tudi naš pesnik goreče ljubi, toda svojo bolečino nosi globoko v srcu in jo plaho razodeva v pesmi. Vse druge misli in izpovedi, ki jih je Goethe položil v svojo [dramsko] pesnitev, vsi tragični spori v tej drami pa žive popolnoma v drugem svetu […]. Prešeren je torej v svoji prispodobi sprejel sam del Tassove zgodbe, tisti del, ki ga je potreboval za primerjavo in izpoved svoje ljubezni[.]« (Koblar 1968: 133).

argument (Kos 1970: 98, 190) delno spodbija tezo, da se je Prešeren s Tassom seznanil samo prek Goethejeve tragedije. Možen je namreč še en vir,[3] to je Byronova kratka pesnitev *The Lament of Tasso* (Tassova tožba, 1817) v obliki dramskega monologa, ki ravnotako obdeluje omenjeno legendo o Tassovi zaljubljenosti, vendar s pretresljivim poudarkom na ravnanju ferrarskega vojvode, ki je na podlagi govoric o Tassovi zaljubljenosti v svojo sestro dal pretresenega poeta zapreti v blaznico; ali je Prešeren Byronovo delo poznal, ni mogoče z gotovostjo trditi. Paternu pomenljivo postavi Byronovo pesnitev za pomembnejši vir Prešernu kot Goethejevo dramo (Paternu 1976: 254-255).

Starejši prešernoslovci Prešernovemu sklicevanju na Tassa v tretjem sonetu *Sonetnega venca* večinoma niso pripisovali tolikšne teže kot omembi Armide v prvi redakciji *Povodnega moža.* Zato pa je pomen Prešernove identifikacije s Tassom toliko bolj poudaril Srečko Fišer: »[T]ako neposredno, *eksistencialno* […] se Prešeren ni primerjal z nobenim drugim pesnikom, niti s Petrarcom ne; in tudi tako obsežno ne vem, če kdaj […] Prešeren čuti, bi lahko rekli, Tassovo *usodno bližino*« (Fišer 2003: 23). Fišer opozarja še na večplastnost te Prešernove primerjave; ne gre le za podobo trpečega ljubimca in pesnika, ki ga nekaj »sili pesniti, čeravno bi bilo zanj domnevno boljše, ko bi bil tiho« (2003: 23), temveč tudi za socialno komponento opevanega ljubezenskega razmerja, ki združuje romantični mit Tassovega hrepenenja po njemu nedosegljivi vojvodinji Eleonori ďEste s Prešernovo ljubeznijo do bogate meščanke.[4] Poleg tega je tu še Tassov sonetni venec z omembo domovine v uvodnem verzu, ki je bil Prešernu dostopen v Čopovi knjižnici. Zanimiva je Fišerjeva sklepna izpeljava, da je Prešeren v svojem *Sonetnem vencu* posegel po omenjeni povezavi domovine in oboževane dame zato, ker mu je Tassov venec deloval kot nekakšen mit, podoben tistemu o Tassovi neizpolnjeni ljubezni do Eleonore (Fišer 2003: 26).

Z izjemo neposredne navezave na Tassovo poezijo v prvi redakciji *Povodnega moža* in dveh kasnejših omemb Tassovega imena (*Glosa* in *Sonetni venec*) drugih

[3] Kdo od romantikov in predromantikov – poleg Goetheja in Byrona, seveda – je še napisal literarno delo o Tassu in kakšen mit je Tasso pomenil ustvarjalcem te dobe, omenja tudi Fišer v 2004: 221.

[4] Ravno socialna komponenta razmerja med Tassom in njegovo nesojeno ljubeznijo je tista, ki je za primerjavo s Prešernovim odnosom do Julije izjemnega pomena, saj je v razmerju med Petrarko in Lauro ter med Dantejem in Beatrice ni najti. Zato, kot ugotavlja Janko Kos, tudi ni primerno vzporejanje Prešernove ljubezni do Julije z Dantejevo do Beatrice ali Petrarkovo do Laure. Dante je bil poročen, ko se je zaljubil v svojo Beatrice. Neprestano jo je opeval, spremenil jo je v simbol, ki ni imel nič več z erotiko. Petrarka je imel duhovniški naziv, vendar tega poklica ni opravljal. Kljub celibatu je imel vsaj dva nezakonska otroka. Ko se je usodno zaljubil v Lauro, je bila ta že poročena. V pesmih je upesnjeval ljubezen do Laure tudi potem, ko je umrla. Tako Dante kot Petrarka sta v svoji poeziji iz zaljubljenosti razvila brezčasni ljubezenski mit, Prešeren pa se po Julijini poroki v svoji poeziji ni več vračal k Juliji (Kos 2002: 28). To dejstvo, poleg vloge družbenega statusa, ki pesniku postavlja prepreke do uresničitve njegove ljubezni, postavlja Prešernovo romantično ljubezen veliko bliže »čustveno prvobitnejšemu« (Fišer 2003: 24) Tassu kot poduhovljeni ljubezni Danteja do Beatrice ali morda neumrljivemu posvetnemu čustvu, ki ga je Petrarka gojil v spomin na Lauro.

omemb Tassa v Prešernovem opusu ni, kar pa ne pomeni, da ni moč najti globljih, manj deklarativnih in bolj vsebinskih vplivov. Iskali in analizirali so jih Bartolomeo Calvi (1959), Henry R. Cooper, Jr. (1976) in v zadnjem času Srečko Fišer (2003), avtor prevodov izbranih del iz Tassovega opusa v slovenščino. Sam sem se v interpretacijski študiji o Tassu in Prešernu (Zaplotnik 2004) ukvarjal z motivom krsta v Tassovem epu in Prešernovi romantični pesnitvi, s čimer sem poskušal pokazati, da je model Črtomirove spreobrnitve v krščanstvo soroden modelu Klorindine predsmrtne spreobrnitve v *Osvobojenem Jeruzalemu* (če ne drugega, se prizora krstitve tako pri Tassu kot pri Prešernu odvijata pri izviru vode, kar se lahko poveže s krščansko simboliko izvira vode kot izvira življenja); in še, da znameniti prizor z mavrico ob slapu Savici (49. stanca Krsta) po svoji vlogi in učinku spominja na angelsko podobo Klorinde (Tasso, XII/91-92), ki v sanjah tolažeče obišče Tankredija, Klorindinega nesojenega ljubimca in – nevede – tudi njenega morilca.

3 Pred obravnavo pravkar naštetih raziskovalcev in njihovih izsledkov pa je treba nekaj besed nameniti še Matiju Čopu oziroma njegovemu poznavanju in dojemanju Torquata Tassa. Ta obravnava je bistvena zlasti zato, ker je Čop kot Prešernov mentor v marsičem zaslužen za njegovo seznanitev s tujimi pesniškimi oblikami, deloma pa tudi za širjenje Prešernovega pesniškega horizonta. Po letu 1828, ko so se med Prešernom in Čopom v Ljubljani stkale prijateljske vezi, je Prešeren začel intenzivno uporabljati tuje, predvsem romanske pesniške forme (to je oktavo, tercino, sonet). Pri Čopovem vplivu na Prešerna pa spet igra velik pomen prav italijanska literatura; ne gre namreč spregledati Čopovega velikega zanimanja za italijansko romantiko, ki je izpričano v njegovi korespondenci s Frančiškom Leopoldom Saviom (o tem je med drugim pisala Marija Pirjevec v knjigi *Na pretoku dveh literatur*, 1992). Pravzaprav ga je enako kot italijanska navduševala edinole poljska literatura. Z obema je bil v živem stiku; s poljsko zaradi bivanja v Lvovu, kjer si je stkal osebna poznanstva, z italijansko pa zaradi bivanja na Reki in zlasti prek korespondence s Saviom (Pirjevec 1992: 42-48), goriškim Slovencem, katerega je spoznal med študijem na ljubljanskem liceju. V vzajemnem dopisovanju z njim je potekala živahna diskusija o italijanski, zlasti renesančni in romantični književnosti, vendar se omembe avtorjev in naslovi del izmenjujejo tako živahno, da je iz omenjene korespondence nemogoče določiti, kateremu avtorju je dajal Čop prednost. Nedvomno je bil dobro seznanjen z aktualno italijansko romantiko, saj je pozorno spremljal sodobno italijansko literarno periodiko. Manzonija, ki je Italijanom dal prvi romantični roman *Zaročenca* (*I promessi sposi*), je naravnost oboževal. Zanimanje za starejša italijanska literarna obdobja izkazuje Čopova prošnja Saviu, naj mu priskrbi Dantejev traktat o enakosti jezikov (*De vulgari eloquentia*); Savio je prošnji ustregel s tem, da mu je poslal italijanski prevod želenega dela.[5] Da je Čopa

[5] S tem delom korespondence med Čopom in Saviom se natančneje ukvarja Atilij Rakar v svojem prispevku v zborniku *Prešerniana* (2003).

seznanil s še marsičem dragocenim iz starejše italijanske literature, priča tale odlomek iz Čopovega pisma Saviu 4. avgusta 1828, v katerem se znajde tudi omemba Tassove pesnitve:

Za citat iz Tassove pesnitve Sette Giornate*, ki nas Kranjce zelo zanima, sem Vam zelo hvaležen; bil* [poslani citat] *mi je popolnoma neznan, ker doslej nisem imel nikoli priložnosti, da bi to delo bral; pri nas v Ljubljani ga sploh ni mogoče dobiti, saj tudi biblioteka nima celotnega Tassa.* (Čop 1986: 149)

Savio je Čopu namreč poslal odlomek iz Tassove pesnitve *Le Sette giornate del mondo creato* (*Sedem dni stvarjenja sveta*),[6] ki omenja Karnijo, to je Kranjsko. Odlomek je Čopa tako navdušil, da je pesnitev že septembra istega leta kupil v Milanu.[7] Prek Savia pa je Čop deloma pridobival tudi znanje o tem, kako romanske pesniške oblike prenesti v slovensko literaturo. To je bil njegov cilj pravzaprav že od 1818, ko je ob izidu slovenskega soneta Jovana Vesela Koseskega izjavil, »naj si osvoji slovenski jezik italijanske in sploh južne poetične oblike« (Kidrič 1938: XLVII).

4 Bartolomeo Calvi je za slovensko literarno vedo pomemben kot prevajalec slovenskega leposlovja v italijanščino in pisem spremnih besedil k tem prevodom. Prevajal je zlasti Cankarja (*Kralj na Betajnovi*, *Moje življenje*, *Bela krizantema*, *Podobe iz sanj*), pa tudi Gradnika, nekaj slovenskih ljudskih pesmi in Gregorčičevo *Jeftejevo prisego*. Njegova strokovna bibliografija vsebuje knjigo o usodi Giosuèja Carduccija pri Slovanih, primerjavo Gregorčiča z Giuseppejem Parinijem, študijo o Dantejevem vplivu na slovensko književnost, razpravo o Župančiču ter seveda knjigo *Fonti italiane e latine nel Prešeren maggiore* (1959) – študijo o italijanskih in latinskih virih v osrednjem Prešernovem opusu. Med njegovimi nedokončanimi projekti je osnutek obsežne antologije slovenskega pesništva (Jan 2001: 60, 71).

Calvi je avgusta 1941, ko je imel za seboj že nekaj prevodov Cankarjevih del, prišel v Ljubljano z namenom, »da si nabere gradivo za svojo razpravo iz slovenskega jezikoslovja – študijo o slovenski sintaksi, ter naveže stike z našimi kulturnimi ustanovami« (Šipič 2000: 629). Decembra istega leta je na ljubljanski univerzi nastopil s predstavitvenim referatom *O konstitutivnih elementih Dantejevega umetniškega sveta*, s čimer je postal profesor za italijansko literaturo na ljubljanski univerzi.[8] Ta njegova funkcija se sklada s takratno politiko italijanske fašistične okupacije celotne ljubljanske regije, ki je bila 3. maja 1941 priključena Italiji. Ljubljani so italijanske oblasti sicer priznavale določeno vrsto avtonomije, a visoki položaji v upravi, gospodarstvu, znanosti in umetnosti so

[6] Omenjeno pesnitev je Tasso napisal 1594, to je leto pred smrtjo, a je bila objavljena šele 1607.

[7] Gl. Čopovo pismo Saviu 29. septembra 1828, napisano v Milanu (Čop 1986: 154).

[8] Calvijevo nastopno predavanje je naslednje leto, to je 1942., objavil *Dom in svet* (Gl. Calvi 1942).

seveda pripadli Italijanom. Po končani italijanski okupaciji je Calvi postal profesor slovanske filologije na torinski univerzi (Jan 2001: 58). V Torinu je izšla tudi 250-stranska knjiga *Fonti italiane e latine nel Prešeren maggiore.*

Calvi ni prvi, ki se je lotil primerjave Prešerna z italijansko književnostjo (pred njim so to počeli že vsaj Aleš Ušeničnik, Josip Puntar in Anton Slodnjak), je pa prvi, ki je svoje obsežne izsledke objavil v monografski obliki. Njegova monografska študija išče italijanske in latinske[9] vplive v osrednjem, zrelem opusu Franceta Prešerna. Izmed predstavnikov latinske književnosti si je Calvi izbral Vergila z *Eneido* in *Georgiko*, Lukana, Ovida ter Horaca z *Odami*. Znotraj italijanske literature pa so bili Calvijevi analizi podvrženi sledeči avtorji: Vittorio Alfieri, Dante Alighieri, Giacomo Leopardi, Alessandro Manzoni, Giuseppe Parini, Francesco Petrarka (*Rime sparse*) ter Torquato Tasso.

V obravnavani študiji je *Krst pri Savici* obravnavan v 8. poglavju (*Il Battesimo presso la Savizza* nelle fonti italiane e latine, str. 165-222), čemur v 9. poglavju sledi še poskus prevoda Prešernovega epa (brez posvetilnega soneta Matiju Čopu) v italijanščino, ki ni umetniški, temveč bolj informativni, brez rim in upoštevanja dolžine verzov. V primerjavo s *Krstom pri Savici* so vključeni Tassov *Osvobojeni Jeruzalem*, Vergilova *Eneida* ter Manzonijev roman *Zaročenca* (*I promessi sposi*), bistveno manj pa Petrarkove *Rime sparse* in Dantejeva *Božanska komedija*. Dejstvo je, da posebno pozornost namenja ravno Tassovemu *Osvobojenemu Jeruzalemu*, saj ga zdaleč največkrat citira, že v uvodnem stavku 8. poglavja pa ga označi kot »absolutni izvor Prešernove pesnitve«;[10] Prešernova pesnitev naj bi po njegovem vsebovala določene elemente, »ki jih slovenski pesnik ne bi mogel vzeti od nobenega drugega pesnika« (Calvi 1959: 165). Ta misel je glavna teza Calvijeve razprave: pri Prešernu zaznava določeno liričnost (»lirismo«), ki se mu zdi enaka ali vsaj podobna Tassovi.[11]

S sodobnega metodološkega stališča je Calvijev način vzpostavljanja primerjave neuporaben in deloma tudi neustrezen. Njegovo vzporejanje besedil izhaja iz iskanja podobnih ali enakih prizorov, motivov ali pa občutja in stila v različnih besedilih. To početje bi bilo sprejemljivo, v kolikor bi služilo za odskočno desko k poglobljenim vsebinskim primerjavam, analizi karakterjev ipd. Vendar se to v Calvijevi raziskavi komaj da najti, morda zgolj mestoma v obrisih. Skratka: osupljajoča je primerjalna vnema in motivacija za nizanje na daleč podobnih si verzov iz različnih del, ki pa – takoj ko niso več iztrgani iz svojih pesnitev – običajno izgubijo prepričljivo sorodnost.

---

[9] Za književnost rimske antike Calvi dosledno uporablja izraz »latina«, to je latinska.

[10] »Un fatto che attesta in modo assoluto la dipendenza del poemetto del Prešeren dalla *Gerusalemme Liberata* del Tasso è la presenza, nel primo, di quel lirismo, che, per essere sovrabbondante nella seconda, ne costituisce una prerogativa che il poeta sloveno non avrebbe potuto derivare mai da altri poeti« (Calvi 1959: 165).

[11] Tasso »fu tanto largamente imitato nella *Gerusalemme Liberata*, che il poemetto *Il Battesimo presso la Savizza* del Prešeren scopre prudentemente, ma molto efficacemente, le sue belle e sostanzialmente numerose fonti tassiane« (Calvi 1959: 250).

Naj za vzorec navedem le nekaj reprezentativnih primerov, da ponazorim, po kakšnem ključu si Calvi izbira mesta za primerjave. Predmet njegove obravnave je npr. podobnost v nagovoru epskega junaka – pri Tassu v XII/86: »O Tancredi, Tancredi, o da te stesso / troppo diverso e da i principii tuoi, / chi sí t'assorda?«; pri Prešernu v 9. stanci pa: »O blagor, blagor, Črtomír! ti vneta / je deklica od tvojega pogléda«. Ali pa podobnost med stanco VIII/1 pri Tassu s Prešernovo 1. stanco – v obeh gre za opis zatišja po nočni bitki oziroma jutranjega miru. Calvi veliko prostora posveča iskanju podobnosti tistih odlomkov, ki opisujejo priprave na bojevanje, sam boj ali stanje po njem. Tovrstnih situacij v Tassovem epu ne manjka, pomembno mesto pa imajo tudi v uvodnem delu *Krsta pri Savici*. Podobnosti morda res obstajajo, a še zdaleč niso tako specifične, da bi služile kot prepričljiv argument za dokazovanje Tassovega vpliva na Prešerna. Motivi bojevanja in priprav nanj so v svetovni epiki pač izjemno pogost, če že ne najpogostejši pojav. Če je pri tovrstnih primerjavah opravičljiva vsaj enovita situacija, niza Calvi v nadaljevanju razprave tudi popolnoma nezdružljive situacije, ki so si še na daleč komaj podobne; ena izmed njih je primerjava Prešernovega opisa okolice Blejskega otoka (5. stanca *Krsta*) z opisom fantazijskega Otoka sreče, kamor v 14. spevu *Osvobojenega Jeruzalema* čarovnica Armida pripelje Rinalda. Na ponesrečenost še posebej opozarja Boris Merhar v svoji kritiki Calvija (Merhar 1961: 1147-1148), o kateri bo še govor v nadaljevanju prispevka.

5 Henry R. Cooper, Jr. – profesor na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Univerze Indiana v Bloomingtonu (ZDA), eden najpomembnejših ameriških prešernoslovcev in avtor dveh prevodov *Krsta pri Savici* v angleščino[12] – je svoje videnje razmerja med Tassom in Prešernom podal v članku *Tasso and Prešeren's* Krst pri Savici (*Papers in Slovene Studies*, 1976). Poleg njegovih razprav je za prešernoslovje velikega pomena predvsem njegova monografija *Francè Prešeren*, ki je izšla leta 1981 v Bostonu. Da pa se Cooperjevo zanimanje za slovensko literaturo ne konča pri *Krstu pri Savici*, dokazujejo njegove ostale razprave, npr. o Prešernovih erotičnih pesmih, Vorančevih *Samorastnikih*, primerjavi Otona Župančiča z Waltom Whitmanom itd. Pred primerjavo Prešerna s Tassom pa je Tassove vplive iskal tudi v književnostih celotne vzhodne Evrope (pri Slovanih in Madžarih) v jedrnati študiji Torquato Tasso in Eastern Europe (*Italica* LI/4, 1974).

Pred predstavitvijo Cooperjeve primerjave Prešerna s Tassom je potrebno povzeti njegova stališča (citirano po Cooper 1976: 17, 18)[13] do Calvijeve primerjave. V uvodnem delu svoje študije ji nameni precej kritične pozornosti, ki na splošno

[12] Kot prevajalec *Krsta pri Savici* se je preizkusil že 1985, ko je v *Slovene Studies* (VII/1-2) objavil metrično ustrezen, a neriman prevod. Obsežnejši projekt, nastal v sodelovanju s kanadskim kolegom Tomom Priestlyjem iz Edmontona, je prevod Prešernovih *Poems/Pesmi* (Celovec–Ljubljana–Dunaj: Hermagoras–Verlag/Mohorjeva družba, 1999). Prim. tudi njegov članek On Translating the *Krst* not Once but Twice iz zbornika *Obdobja 19: Romantična pesnitev* (2002).

odklanja Calvijev metodološki način primerjave in ga ne poskuša nadgraditi ali kakorkoli modificirati. Calvijeva raziskava se mu zdi težavna, ker odlomki iz *Krsta pri Savici*, ki jih Calvi primerja s Tassovimi, komaj kažejo kakršno koli prepričljivo podobnost. Nato v celoti zanika glavno Calvijevo tezo o absolutni podobnosti Prešernovega pesniškega izraza s Tassovim in namesto tega postavi navidez razumnejšo, pa vendar ne docela argumentirano teorijo, da si Prešeren pri pisanju *Krsta pri Savici* ni mogel kaj dosti sposoditi iz klasične književnosti, češ da so bila dela kot *Osvobojeni Jeruzalem* zanj preveč oddaljena tako v času kot v stilu, da bi lahko imela nanj neposreden vpliv. Cooper skratka trdi, da je bil neposredni vpliv *Osvobojenega Jeruzalema* na Prešerna, kot ga sugerira Calvi, v romantiki že docela presežen.[14] Romantike je bolj zanimala vsebinska podstava Tassove pesnitve, njene motivne silnice, za katere se včasih zdi, da izvirajo iz Tassove »norosti«; Prešernova uporaba *Osvobojenega Jeruzalema* se zato ne vrti okoli prevzemanja njegovih podob ali fraz, temveč okrog preiskovanja in izpopolnjevanja njegove osrednje teme in idej. *Osvobojeni Jeruzalem* in *Krst pri Savici* torej po Cooperjevem mišljenju združujejo skupna osrednja tema, to je junakovo iskanje bodisi ljubezni bodisi globljega religioznega čustva, pietete (krščanskega usmiljenja, sočutja). Cooper za vsakega izmed osrednjih likov Tassove in Prešernove pesnitve izdela svoj model, s katerim opiše, v kakšnem razmerju je izbrani lik do opisane osrednje teme. Cooper nikjer ne omenja, kaj ga je privedlo do tako zastavljene analize. A vsaj po mojem mnenju njegova karakterizacija junakovih čustev, želja in strasti močno spominja na aktanske modele, kakršne je delal že Propp za pravljice, pozneje pa številni raziskovalci na področju teorije drame, s čimer so le-ti postali t. i. dramski modeli. Najbrž zato ni naključje, da je ravno Cooper v svoji drugi raziskavi (1981: 124) najbolj prepričljivo opozoril na dramski model osrednjega dela *Krsta pri Savici*, pesnitve, ki da nosi v sebi vse atribute drame.[15] To tezo sta najvidneje zaznala in upoštevala

[13] »The difficulty with Calvi's book lies in the fact that the *Krst* passages he compares with passages in the *Liberata*, bear scarcely any convincing resemblance to one another at all. Indeed all the critics' searchings for influences are ultimately frustrated by the simple fact that Prešeren, in order to write his *Krst*, borrowed outright very little from the classics. Works like the *Liberata* were too distant from him in time and style to have much of a direct impact on his poem« (Cooper 1976: 17, 18).

[14] »Indeed the entire ‚new' romantic approach to Tasso […] seems to amount to only this, that the direct imitation of the *Liberata* was felt to be old-fashioned, *passé*. But the exploration of what underlay the *Liberata*, the poem's motive forces, which were often considered to derive from Tasso's ‚madness', attracted the attention of the romantic generation. Prešeren's use of the *Liberata* amounted not to borrowing its images or phrases, but to reexamining its central themes and ideas and reelaborating them in his own epic« (Cooper 1976: 17).

[15] »From stanza 23 to 49 dialogue alone is used to report the thoughts and feelings of the characters. Only three people speak [...]. Until the last stanza of the complete poem (54) the action takes place at the Savica waterfall: the time elapsed certainly does not encompass more than a morning. Thus the latter part of the ‚Baptism' observes all the classical unities of the drama (time, place, and action). Not only the structure, but the content of this latter half is dramatic as well« (Cooper 1981: 124).

Marko Juvan (1990: 134) in Igor Grdina, medtem ko Janko Kos o *Krstu pri Savici* razmišlja kot o romaneskni strukturi, o Črtomiru pa kot o karakterju, ki ne sodi v ep, temveč bolj v roman.

Osrednja tema *Krsta pri Savici* se zdi Cooperju tako sorodna Tassovi, da samozavestno zatrjuje: »The *Krst* is the *Liberata* in miniature« (Cooper 1976: 18). Črtomir in Bogomila imata oba enak ustroj iskanja, usmerjenega od ljubezni h krščanski pieteti; Bogomila kot svečenica boginje Žive (boginje ljubezni!) sprejme krščanske zakramente in v vlogi nune postane poosebljena pieteta, Črtomira pa zmotno hrepenenje po ljubezni naposled privede do pietete. V nadaljevanju razprave Cooper z ozirom na *Osvobojeni Jeruzalem* obravnava tri spreobrnitve v krščanstvo iz *Krsta pri Savici* (druid, Bogomila, Črtomir); pri tem je pozoren zlasti na ustroj Bogomilinega in Črtomirovega karakterja, na njune psihološke dejavnosti ob sprejemanju krščanske vere, ki jih interpretira kot Tassove like v novem okolju. Bogomila deluje kot Rinaldo ter zlasti kot Klorinda, Tassova amazonka, neustrašna heroina, ki na spreobrnitev pristane brez strahu in žalosti. Cooper celo meni, da je Bogomila zelo prefinjen lik, prava junakinja *Krsta pri Savici*, saj ona reši slovenski narod in Črtomira pred pogubljenjem (1976: 19). Po drugi strani pa je Črtomir lik, ki močno spominja na Armido; oba na spreobrnitev pristaneta z negotovostjo (»Molče v to prošnjo Črtomír dovoli«, 52. stanca), od starega sveta se ločujeta z žalostjo in solzami, krščanske ljubezni in pietete se morata šele naučiti. In res Bogomila Črtomira prav didaktično pouči: »Ljubezni prave ne pozna, kdor méni / de ugásniti jo more sreče jeza; gorela v čistem, v večnem bo plaméni zdaj, in ko mi odpade trupla peza«; tile verzi iz 47. stance potrjujejo Cooperjevo misel, da Črtomir poante krščanske vere še ne zmore dojemati.

Cooperjeva analiza ima v primerjavi s Calvijevo številne prednosti. Predvsem ima jasna interpretativna stališča, kajti vsaka komparativna analiza naj bi hkrati bila tudi interpretacija. Calvijevo vztrajno in precizno vzporejanje verzov iz obeh pesnitev ima ob sebi sicer vezno gradivo, ki pa ni interpretativne narave, z epoma se ukvarja bolj površinsko. V nasprotju s Calvijem ima Cooper v svoji primerjavi pomembne interpretativne nastavke (npr. dojemanje Bogomile kot junakinje, ki ji je Črtomir le orodje za dosego cilja, vzpostavitve miru, ali pa misel, da Črtomir na koncu *Krsta pri Savici* šele začenja sprejemati krščanstvo, kar opozarja na odprt konec epa in kompleksnost Črtomirove situacije, saj po Cooperju Črtomir očitno sprejema krščanske zakramente, a jih še ni zmožen dojeti). Slabost Cooperjeve interpretacije pa je, da niti z besedico ne omeni znamenitega Prešernovega prizora z mavrico (49. stanca), ki se zdi za razlago Črtomirove spreobrnitve bistven, nujen pa je tudi pri primerjavi s Tassom, saj je motiv verske spreobrnitve tako pri Tassu kot pri Prešernu vezan na izvir vode. To dejstvo je prišlo do izraza šele v novejših komparativističnih študijah o Tassu in Prešernu (Fišer 2003: 29-31 in Zaplotnik 2004: 49), z njim pa je postal razvidnejši tudi »zabaven« sklep, da je morda ravno prizor z mavrico – ki v interpretacijah Prešernovega epa morda še

vedno buri največ duhov – po svoji naravi najbolj *tassovski*. Na to pa je po svoje opozoril že Calvi (1959: 209, 210).

6 V sklepnem delu prispevka bom nanizal še nekaj stališč, ki so jih o Calvijevih in Cooperjevih tezah izdelali slovenski prešernoslovci. Eno je gotovo: Calvi je s svojim načinom vzporejanja Prešerna s Tassom tako edinstven, da pušča številne raziskovalce v zmedenosti in negotovosti. Zoltan Jan celo trdi, da »Calvijeva študija velja danes za najbolj sporno italijansko delo o slovenski literaturi« (Jan 2001: 58, gl. tudi Jan 2003: 185). Kljub temu – ali pa prav zato – je Calvijevo monografijo doletela samo ena ostra kritika, strokovna recenzija Borisa Merharja iz *Naše sodobnosti* (1961), ki Calviju ob ostalih dveh italijanskih slavistih in prevajalcih tistega časa (Salviniju in Meriggiju) že uvodoma odreka vodilno mesto. Največjo vrednost Calvijeve knjige Merhar nekoliko ironično vidi v množici kvalitetnih prevodov, ki spremljajo Calvijevo raziskavo (prim. npr. Merhar 1961: 1023, 1026), kot glavno slabost Calvijeve študije pa izpostavlja »tendenco, prikazati Prešerna predvsem in skoraj izključno le v njegovi odvisnosti od obravnavanih literarnih virov, pri tem pa dejanski obseg in pomen teh vplivov kar najbolj povečati« (1961: 1026). Samega jedra Calvijeve knjige pa se Merhar loti s precizno analizo, ki je, kot še povzema Jan, pokazala, da je Calvi

> *namenil osrednjo pozornost paralelizmom, ki jih prešernoslovje pozna in pri svojih analizah upošteva. Te zelo zanimive motivne sorodnosti je brez trdne opore v objektivnem literarnozgodovinskem gradivu obravnaval kot »vplive«, kar ni vzdržalo resnega kritičnega preverjanja.* (Jan 2001: 59)

Merhar je s svojimi argumenti imel zadnjo besedo o Calvijevi knjigi, saj za njim o Calviju ni moč najti nobene recenzije več, Calvi pa se v polemiko z Merharjem ni spustil. Italijanski profesor je zato mogel dobiti splošen vtis, da slovenska kritika – italijanska kritika je, kot ugotavlja Marija Pirjevec, o njegovi knjigi v glavnem molčala – njegovo študijo zavrača kot »izkrivljeno tezo o Prešernovi neizvirnosti in že kar ‚vazalski' odvisnosti od latinskih in italijanskih pesnikov« (Pirjevec 2000: 338-339).

Srečko Fišer, ki v članku o prevajanju Petrarke Calvijevo knjigo ironično imenuje za »čudaško italijansko monografijo«, ki je »primer zase« (Fišer 2002: 184), v svoji razpravi (podobno kot že Merhar) kot glavno hibo Calvijevega razpravljanja izpostavi metodo, »ki po vsej sili išče realne *odvisnosti*; te je tudi pri očitni podobnosti dostikrat težko dokazati in tako razpravljanje si samo koplje grob« (Fišer 2003: 26). Pozneje doda: »Prešeren ni tisti tip poeta, ki bi jemal kose besedila in jih vezal v svojo poemo; kvečjemu jemlje duha, a tudi tega ne zato, da bi ga posnel, temveč da z njim vstopa v dialog« (Fišer 2003: 30). Fišer v nasprotju s Calvijem v svojem članku »ne poskuša dokazovati realnega vpliva« (2003: 21), temveč le »nekakšno izbirno sorodnost med pesnikoma« (2003: 32). Pa vendar se iz članka vidi, da do Calvijevih izpeljevanj nima tako odklonilnega odnosa kot Cooper ali celo Merhar. Pri obravnavi Cooperjevega članka pohvali dejstvo, da se

ameriški prešernoslovec loteva primerjalne analize na resnično vsebinski ravni, to je z vzporejanjem Tassove in Prešernove pesnitve glede na enakost njunih središčnih tem, čeprav po Fišerjevem mnenju pesnitvi združuje tudi »pojmovanje usodnosti, ki je pri Tassu in Prešernu v bistvu nekrščansko« (Fišer 2003: 28). Fišer slednjič naniza nekaj svojih zgledov oziroma »interpretativnih pomagal« (2003: 27), na katere je naletel med svojim prevajanjem *Osvobojenega Jeruzalema*.

7 Svoj prispevek lahko sklenem z ugotovitvijo, da postaja v zadnjem času slika vzporednic med Tassom in Prešernom (mestoma pa tudi s Čopom) bistrejša, kot je bila pred leti, ko o tej tematiki ni bilo niti ene samostojne slovenske znanstvene študije in le dve tuji. K porastu zanimanja o Torquatu Tassu in njegovi poeziji gotovo nekoliko prispevajo tudi izbrani prevodi Srečka Fišerja iz Tassovega opusa, ki so leta 2004 izšli v zbirki Kondor. Zlasti po zaslugi Calvijeve monografije ima razmerje med Tassom in Prešernom svoje mesto v razvejanem spektru raziskovanja slovensko-italijanskih kulturnih stikov. Želel pa bi si, da bi omenjena tematika vendarle predrla regionalne meje in postala predmet intenzivnejšega raziskovanja tudi sredi Slovenije. Zadnji trije obsežni simpoziji o Prešernu (Prešernovi dnevi v Kranju – 1999, France Prešeren–kultura–Evropa – 2000, Romantična pesnitev – 2000) so namreč žal minili brez enega prispevka o povezavi Prešerna s Tassom, kar je glede na mesto, ki je bilo Tassu odmerjeno na Prešernovem – ali Čopovem – literarnem obzorju vse prej kot razumljivo.

VIRI IN LITERATURA

Bartolomeo CALVI, 1942: O konstitutivnih elementih Dantejevega umetniškega sveta. *Dom in svet,* 54/7-10 (1942), 284-288.

Bartolomeo CALVI, 1959: *Fonti italiane e latine nel Prešeren maggiore*. Torino: Società editrice internazionale.

Henry Ronald COOPER, Jr., 1976: Tasso and Prešeren's *Krst pri Savici*. *Papers in Slovene studies*. Ur. Rado L. Lenček, 13-23.

Matija ČOP, 1986: *Pisma Matija Čopa. Prva knjiga*. Ur. in prev. Anton Slodnjak, uvod in opombe napisal Janko Kos. Ljubljana: SAZU-Razred za filološke in literarne vede (Zbirka *Korespondence pomembnih Slovencev*, 6/I).

Srečko FIŠER, 2002: Podobe prave in goljufne: O Prešernu, Petrarcu in poetiki prevajanja poezije. *Prevajanje srednjeveških in renesančnih besedil: 27. prevajalski zbornik*. Ur. M. Ožbot. Ljubljana: DSKP, 172-186.

Srečko FIŠER, 2003: Tasso in Prešeren: Prevajalčeve marginalije in malo literarne zgodovine. *Primerjalna književnost,* 26/2 (dec. 2003), 21-41.

Srečko FIŠER, 2004: Čas, duša in pesnik. Torquato Tasso: *Ljubezen je duša sveta. Izbrana poezija*. Prev. S. Fišer. Ljubljana: Mladinska knjiga (Kondor, 311), 214-279.

Johann Wolfgang GOETHE, 1968: *Torquato Tasso*. Prev. Fran Albreht, spr. beseda France Koblar. Ljubljana: Slovenska matica (Vezana beseda, 23).

Zoltan JAN, 2001: Glasovi o Francetu Prešernu pri Italijanih. *Primerjalna književnost,* 24/2 (december 2001), 53-78.

Zoltan JAN, 2003: Echi di France Prešeren presso gli italiani. *Prešerniana – Ricerche Slavistiche: Nuova serie* 47/1 (2003). Ur. Janja Jerkov in Miran Košuta, 171-199.
Marko JUVAN, 1990: *Imaginarij Kerşta v slovenski literaturi: medbesedilnost recepcije*. Ljubljana: Revija Literatura (Novi pristopi).
Francè KIDRIČ, 1938: *Prešéren II: Biografija 1800–1838*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
France KOBLAR, 1968: Spremna beseda. Johann Wolfgang GOETHE: *Torquato Tasso*. Ljubljana: Slovenska matica (Vezana beseda, 23), 133-173.
Janko KOS, 1970: *Prešeren in evropska romantika*. Ljubljana: DZS.
– – 2002: Mit o Prešernu. Intervju. *Mladina,* št. 5 (4. februar 2002), 28-32.
Boris MERHAR, 1961: Calvijev »Prešeren«. *Naša sodobnost,* št. 11 in 12, 1023-1028, 1141-1150.
Vlado NARTNIK, 1984/85: Od Povodnega moža do Turjaške Rozamunde. *Jezik in slovstvo,* XXX/1-2, 29-31.
Boris PATERNU, 1976: *France Prešeren in njegovo pesniško delo, I*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Marija PIRJEVEC, 1992: *Na pretoku dveh literatur: Študije in eseji*. Trst: Založništvo tržaškega tiska-Narodna in študijska knjižnica.
– – 2000: Prešernova pot k Italijanom. *Prešernovi dnevi v Kranju: ob 150-letnici smrti dr. Franceta Prešerna*, Kranj: MOK, 335-341.
France PREŠEREN, 1965: *Zbrano delo. Prva knjiga*. Ur. Janko Kos. Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev).
– – 1998: *Poezije in pisma*. Ur., spr. besedo in opombe napisal Janko Kos. Ljubljana: Mladinska knjiga (Klasiki Kondorja, 24).
Atilij RAKAR, 2003: La *Nova pisarija* e il *De vulgari eloquentia*. *Prešerniana – Ricerche Slavistiche: Nuova serie,* 47/1 (2003). Ur. Janja Jerkov in Miran Košuta, 23-47.
Anton SLODNJAK, 1984: *France Prešeren*. Ur. France Bernik. Ljubljana: Slovenska matica.
Josip STRITAR, 1955: *Zbrano delo*, 6. knjiga. Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 18.
Maša ŠIPIČ, 2000: Italijanska kulturna politika v ljubljanski pokrajini. *Primorska srečanja,* 24/233, 627-632.
Torquato TASSO, 1940: *La Gerusalemme liberata: E prose scelte*. Firenze.
Matjaž ZAPLOTNIK, 2004: Motivi krsta pri Tassu in Prešernu. *Primerjalna književnost,* 27/2 (dec. 2004), 37-59.

Marija Pirjevec
Univerza v Trstu

Prešeren in Mazzini

France Prešeren je v duhu romantičnih idej odprl poezijo subjektu in njegovi notranji drami, hkrati pa je prevzel nase tudi vlogo radikalnega glasnika narodne samobitnosti in osamosvojitve. Njegove politične ideje so dosegle svojo najmočnejšo koncentracijo v Zdravljici *(nast. 1844, obj. 1848). V njej je prvič izražena tedaj še utopična misel o neodvisni Sloveniji v enakopravni družbi evropskih narodov. Globlje duhovno zaledje te pesmi je v evropski demokratični tradiciji 18. in 19. stoletja in v idejah francoske revolucije o enakosti, svobodi in bratstvu.*
Ob tem evropskem kontekstu poskuša prispevek obrniti pozornost k vprašanju F. Prešeren – G. Mazzini. Ni namreč mogoče prezreti, da je italijanski revolucionar Mazzini, ustanovitelj radikalnih gibanj Giovine Italia *(1831 – 1833) in* Giovine Europa *(1834) širom Evrope aktualiziral celo vrsto prevratnih zamisli, ob katerih Prešeren ne bi mogel ostati ravnodušen: osamosvojitev narodov, njihova enakopravnost, solidarnost in bratstvo; razbitje Avstrije kot države zatrtih narodov in posebna vloga Slovanov pri tem; velika simpatija do poljske revolucije in Poljakov, občudovanje Mickiewicza; in ne nazadnje osebni etos, človeška dobrota kot temelj humanizacije sveta.*
Poljska emigracija – in mednjo sodi tudi Emil Korytko, ki ga je avstrijska oblast pregnala v Ljubljano – je bila še posebej povezana z Mazzinijevim gibanjem. Tako je ob prijatelju Korytku Prešeren verjetno prišel do zelo intenzivnega notranjega stika z Mazzinijevimi idejami.

Prešeren je pripisoval sebi kot pesniku zapostavljenega in nesvobodnega naroda odgovorno vlogo. Če je v duhu romantičnih idej prvi na Slovenskem odprl poezijo subjektu in njegovi notranji drami ter tistemu porazu, ki ga je Sartre štel za eksistencialni pogoj pri nastajanju lirike, je na drugi strani z vso intelektualno resnobo prevzel nase vlogo glasnika narodove samobitnosti in svobode. Slovenski romantik seveda v tem ni bil osamljen. Tudi v Italiji je obstajala vse od Dantejevih in Petrarkovih časov pa do Foscola in Manzonija tesna vez med književnostjo in narodno mislijo. Na podjarmljeni in razkosani italijanski zemlji so bili namreč skozi stoletja prav pesniki in pisatelji najučinkovitejši posredovalci domovinskih čustev in vzpodbujevalci narodnoosvobodilnih idej.
Značilno je, da je že Dante v svojih razpravah *Convivio* in *De vulgari eloquentia* postavil v ospredje problem uporabe ljudskega jezika v književnosti namesto latinščine in njegove vloge pri oblikovanju domovinske zavesti razcepljenega, narodno malo ozaveščenega italijanskega življa. Spričo nesvobodnih razmer, v

katerih sta dolga stoletja živela oba sosedna naroda, ne preseneča, da je domovinska ideja tako v italijanskem kot v slovenskem prostoru našla najprimernejša tla za svojo izpoved prav v okviru literature, še posebej poezije.

Če gledamo na stvari s tega zornega kota, lahko z gotovostjo rečemo, da je bilo Prešernovo prizadevanje iztrgati književnost iz položaja duhovne in jezikovne nedoraslosti, skratka prizadevanje za uveljavitev jezikovno zahtevne pesniške kulture v slovenskem provincialnem in zaostalem prostoru tudi izrazito narodno, nedvomno politično dejanje. V tedanjem zatohlem predmarčnem ozračju habsburške monarhije je bil to eden najučinkoviteješih dokazov o obstoju naroda in pomembno sredstvo pri oblikovanju in širjenju njegove zavesti. Te težnje so se, kot vemo, ujemale z mislijo nemškega filozofa Friedricha Schlegla, ki je v svojih dunajskih predavanjih *Geschichte der alten und neuen Literatur* (1812) zapisal, da »izgubi narod, ki si pusti oropati jezik, zadnjo oporo svoje duhovne, notranje samostojnosti in v resnici preneha obstajati« (Schlegel 1961: 237, 238).

Ne zdi se odveč opozoriti, da se je tudi Giuseppe Mazzini, mislec, politik in revolucionar, ena osrednjih osebnosti italijanskega risorgimenta, ki se je vse življenje strastno zavzemal za neodvisno, združeno in demokratično Italijo, dobro zavedal vloge, ki jo ima pri ohranjanju narodne zavesti prav jezik. V spisu *Dell'Ungheria* (*O Ogrski*) je verjetno pod vtisom Friedrichovega brata Wilhelma A. Schlegla, ki ga je prebiral v mladosti, zapisal, da je »jezik svéta last narodov, in se tedaj, ko je že vse izgubljeno, zavest o lastnem obstoju in težnja po čuvanju najdragocenejših spominov v celoti koncentrira prav v govorici« (»che la lingua è proprietà sacra delle nazioni, e quando tutto è perduto, il sentimento d'una esistenza propria e il deposito delle memorie più care si concentra tutto nella favella«) (Pierazzi 1974: 7).

Če upoštevamo položaj, v katerem so živeli Slovenci v času protirazsvetljenske in protirevolucijske Svete alianse in Metternichovega absolutizma, lahko razumemo, da si je Prešeren že v svojih osrednjih pesnitvah iz tridesetih let prizadeval izpostaviti ob ljubezenski in bivanjski prav domovinsko tematiko. Ta pa je v svojem jedru izražala njegovo radikalno demokratično nacionalno misel, ki je bila, kot rečeno, v polnem nasprotju z reakcionarno in centralistično politiko tedanjih avstrijskih oblasti. V motivno kompleksni in artistično ambiciozni pesnitvi *Sonetni venec* iz leta 1834, posvečeni Primicovi Juliji, pesniku zato ni šlo samo za ljubezensko izpoved, temveč za mnogo več: šlo mu je za realizacijo visoke poezije, ki naj bi imela odločilno vlogo pri oblikovanju narodne zavesti o lastni samobitnosti. Misel bratov Schlegel, da je zgodovino naroda treba iskati v zgodovini in razvoju njegovega pesništva, je v *Vencu* izpovedana neposredno (Paternu 1974: 168). Slovenska zgodovina, beremo v sedmem, središčnem sonetu, je bila zgodovina trpljenja in podložništva in ni mogla imeti pravega, tvornega kulturnega zaledja za nastanek poezije. V pesnitvi je torej Prešeren aktualiziral Orfejev mit, in sicer tako, da je postavil v ospredje problem osebne odrešitve iz mučne bivanjske krize, hkrati pa je orfejstvu dal globlji, nadosebni, narodni pomen. Še bolj je izpostavil svojo misel o domovinski svobodi v »povesti v

verzih« *Krst pri Savici* (1836). V *Uvodu* jo pooseblja uporniški Črtomir, zvest načelom prostosti in neodvisnosti pa tudi starodavnim rodovnim in verskim izročilom.

Svojo najradikalnejšo politično misel pa je Prešeren izpovedal v *Zdravljici* (1844), ki pomeni kristalizacijo njegovega političnega prepričanja. Posegi cenzure proti njej, cenzure, ki je v predmarčnem obdobju postajala vse strožja in je brisala nazorsko toleranco, značilno za evropski liberalizem, hkrati pa dejstvo, da je lahko izšla šele v revolucionarnem letu 1848, so jasen dokaz, da je Prešeren z njo zadel v živo. Ne gre tudi prezreti, da je za izpoved svojih prevratniških misli izbral preprosto pesniško vrsto, napitnico, da bi na odprt, vsem razumljiv način povedal temeljno politično resnico časa.

Če razmišljamo o globljem zaledju njegovega prepričanja o naravni pravici slovenskega naroda do prostosti in enakopravnosti, seveda ne moremo mimo demokratične evropske tradicije 18. in 19. stoletja: od filozofije razsvetljencev in francoske revolucije, predvsem njenega gesla o enakosti, svobodi in bratstvu, do zamisli »vzajemnosti« in medsebojne solidarnosti slovanskih narodov (na primer prebuditeljev Kollarja, Šafarika idr.). Pozorneje pa kaže razmisliti tudi o pobudah italijanskega misleca, politika in revolucionarja Giuseppeja Mazzinija. Na njegov vpliv je prvi pozorneje opozoril zgodovinar Fran Zwitter v študiji *Narodnost in politika pri Slovencih* (Zwitter 1947: 37).

Svoj politični program je Mazzini oblikoval v začetku tridesetih let z ustanovitvijo gibanja *Giovine Italia* (*Mlada Italija*, 1831-1833), ki se je zavzemalo za združitev in osvoboditev Italije izpod osovraženih tujih oblastnikov (Vossler 1971: 70). Pot do te združitve pa je videl v vstaji celotnega italijanskega naroda, pri čemer ni izključeval niti t. im. četrtega stanu, to je delavstva in kmetstva. Mazzinijev politični načrt je rastel iz njegove v marsičem utopične vere v napredek (*progresso*) in smotrno evolucijo človeške zgodovine. Herder, pri katerem se je zgledoval, je evolucijo razumel metafizično, kot delo božje Previdnosti, človekova vloga je pri tem ostajala v ozadju. Mazzini pa je v nasprotju z nemškim filozofom v evolucijskem procesu poudarjal predvsem človekovo aktivno vlogo, njegov zavestni in dejavni poseg v zgodovino (Vossler 1971: 76, 77). Pot, ki je vodila k cilju, je bilo združevanje na različnih družbenih ravneh: od poklicnih zadrug do konstituiranja nacionalnih držav in mednarodnih federacij. Kot za osvoboditev Italije se je vse življenje zavzemal tudi za osvoboditev drugih evropskih narodov in za njihovo sožitje, ki naj bi slonelo na medsebojni pomoči in humanizmu. Zato je poleg liberalne organizacije *Mlada Italija* leta 1834 ustanovil *Mlado Evropo* (*Giovine Europa*)**,** in sicer v dramatičnih razmerah, po neuspeli vstaji italijanskih, francoskih, nemških in poljskih rodoljubov (Vossler 1971: 86). Trdno je bil namreč prepričan, da italijanskega risorgimenta ni mogoče ločiti od splošne evropske narodne prenove in vpletenosti vseh nesvobodnih narodov Evrope v skupni boj za svobodo. Med njimi so bili tudi Slovani, s katerimi se je prvič srečal prav v Herderjevi knjigi *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menscheit* (1784-1791), ki jo je prebiral že v letih

1827-28 in je imela nanj velik vpliv (Vossler 1971: 38). Prav tam je naletel na napoved o Slovanih kot sveži sili, ki naj bi imela v bližnji prihodnosti odločilno vlogo v evropski zgodovini.

Ideje o sožitju evropskih narodov – med katerimi so torej imeli svoje vidno mesto tudi Slovani, ki jih je tedaj Evropa začela intenzivneje odkrivati – pa niso ostale samo v besedah, temveč jih je Mazzini skušal tudi udejaniti. Z zagnanostjo človeka, ki je gledal na svet okoli sebe tudi realistično in ne samo kot abstraktni utopist, se je v tridesetih letih pognal v akcijo in spletel s pomočjo domačih in tujih sodelavcev revolucionarno mrežo, ki naj bi prekrivala pol Evrope. Zavzemal se je za revolucijo v Italiji, na Poljskem, med avstrijskimi in balkanskimi Slovani, v Švici, Španiji in še marsikje. Z mladostnim navdušenjem je zagotavljal, da pripravlja skupaj z južnimi Slovani gibanja, o katerih ni bilo mogoče niti sanjati. Kasneje, leta 1847 – Prešeren je napisal *Zdravljico* že nekaj let prej – je v Londonu ustanovil *Mednarodno zvezo ljudstev (People's International League*), ki je imela v načrtu zaščito podjarmljenih evropskih narodov in med njimi utrditev idej svobode in enakopravnosti. »Evropa«, je ugotavljal, »se bliža z naglimi koraki k strašni krizi. Slovani avstrijskega cesarstva, Čehi, Slovaki, Rutenci, Vendi idr., ki tvorijo več kot polovico prebivalstva v cesarstvu, se oglašajo /../« (Giusti 1940: 59). Mazzini je menil, da je zahodnoevropsko javnost treba opozoriti prav na te narode in navezati stike z najvidnejšimi predstavniki Slovanov v avstrijskem cesarstvu. »Celotno pleme, edino, ki Evropi še ni izreklo svoje besede, se je postopoma vzdignilo, in to predvsem v zadnjih dvajsetih letih /.../ Mi pa ostajamo povsem odmaknjeni od tega gibanja«, ki – po njegovih besedah – »hrani morda v sebi skrivnost novega sveta /.../« (» Un'intera razza, la sola che non ha ancora detto la sua parola all'Europa, si è innalzata gradatamente, specie negli ultimi venti anni /.../ Noi restiamo del tutto estranei a questo moto che contiene, forse, il segreto di un mondo nuovo /.../« (Mazzini 1939: 10).

Ta »skrivnost novega sveta«, če ponovim Mazzinijeve besede, je nazorno izražena prav v *Zdravljici*, katere moč je v njeni razpetosti med političnim realizmom in utopijo. Utopijo, ki presega enkratno, na določeni čas in prostor vezano zgodovinsko dogajanje in daje Prešernovim mislim univerzalne razsežnosti tudi za prihodnost. Prav razpetost med sanjami in resnico pa slovenskega pesnika opazno približuje Mazziniju. Kljub hudim porazom, ki jih je italijanski mislec doživljal vse življenje kot organizator neuspelih revolucionarnih podvigov in vstaj doma in na tujem, ni namreč nikoli izgubil vere v smisel akcije. Sintagmo *pensiero e azione* (*misel in akcija*) je izbral za eno od gesel svojega odporniškega gibanja. To načelo pa je odkrival tudi v poslanstvu vsake nacionalne poezije: »... vzpodbujati človeka, da spremeni svoje misli v dejanje« (»...suscitar l'uomo a tradurre il pensiero in azione«) (Giusti 1940: 220).

Podobno kot je Mazzini v številnih delih prepričeval ljudi o nujnosti italijanskega pa tudi mednarodnega spopada s tiranijo, je tudi Prešeren v *Zdravljici* nagovarjal slovensko ljudstvo k uporništvu na poti do visokega cilja: do osamosvojitve in enakopravnosti med drugimi narodi. Zato lahko rečemo, da je njegova pesem v

svoji dejanski vsebini prvi slovenski politični manifest, v katerem je izražena daljnosežna, za tedanji čas še utopična misel o neodvisni Sloveniji v družbi evropskih narodov. Prav na podlagi teh tez je zgodovinar Fran Zwitter menil, da je *Zdravljica* napisana »popolnoma v duhu Mazzinijeve ‚Mlade Evrope'« (Zwitter 1947: 37). Gre za idejo, ki jo je Prešeren zelo verjetno prevzel tudi od poljskega političnega pregnanca, pesnika in narodopisca Emila Korytka, ki je tedaj živel v Ljubljani. Pot je prav tako vodila do Mazzinija, saj je znano, da je gojil tesne stike prav s poljsko politično emigracijo, ki je bila na Zahodu, predvsem v Franciji, po propadu protiruske vstaje leta 1830/31 zelo številna. Na tem mestu se ne zdi odveč poudariti, da so imela skoraj vsa nacionalna gibanja v habsburški monarhiji po letu 1830 stike s poljskimi emigranti (Zwitter 1962: 67). Mednje je seveda sodil tudi Emil Korytko, ki so ga avstrijske oblasti v tridesetih letih obtožile protidržavne dejavnosti, širjenja prepovedanega Mickiewiczevega dela *Knjige poljskega naroda in poljskega romarstva* (1833) in ga leta 1837 pregnale v Ljubljano. Prešeren je lvovskega študenta filozofije spoznal pri odvetniku Crobathu, postal njegov prijatelj in se pri njem učil poljščine. S Korytkovo pomočjo se je tudi poglabljal v poezijo pesnika Adama Mickiewicza, iz nje črpal znane pesniške in politične pobude in ga kmalu začel prevajati (Štefan 1949: 191).

Prav na Mickiewicza, ki je zaradi svoje prevratniške dejavnosti skoraj vse življenje preživel v izgnanstvu, pa je bil Mazzini izredno pozoren. Imel ga je za »najbolj poetično dušo stoletja» (»la natura più poetica del secolo«), posebej je cenil njegova predavanja o Slovanih v slovitem pariškem *Collège de France* leta 1840. V njih je poljski pesnik in revolucionar, skladno s Herderjevo idealistično vizijo o Slovanih, seznanjal zahodnoevropsko intelektualno elito s slovanskimi narodi in njihovo kulturo. Pozorno se je ustavil ne samo pri Poljakih in Čehih, temveč tudi pri južnoslovanskih narodih (Pierazzi 1974: 13). Ta predavanja in sodobna resničnost, ki jo je poljski pesnik odkrival, so močno vplivala na Mazzinija, o čemer med drugim zgovorno pričajo njegova kasnejša *Slovanska pisma* (*Lettere Slave*), pa tudi beležka, kamor si je zapisoval vse, kar je pritegnilo njegovo pozornost. Za nas ni brez pomena, da je posebej omenil tudi Ilire in da je opis slovenskega ozemlja vsaj geografsko skoraj povsem točen. Njegovo védenje o Slovencih in njihovem sodobnem prerodnem gibanju pa je bilo v resnici zelo skromno (Pirjevec 1973: 333). Med slovenskimi intelektualci je poznal samo Stanka Vraza (Uraza) kot ilirskega pesnika in zbiralca narodnega blaga (Mazzini 1939: 39), najbrž pa mu je bilo neznano ime Franceta Prešerna. Večjo pozornost je namenil drugim južnoslovanskim narodom, predvsem pa ilirskemu gibanju, ki je po njegovem od samega začetka imelo politični značaj in je bilo Avstriji izjemno nevarno (Mazzini 1939: 35-41). V Ljudevitu Gaju, »človeku iz ljudstva«, je videl simbol prerojenja južnih slovanskih narodov, obenem pa »enega najpomembnejših mož sodobnega časa« (»Ludovico Gaj, uomo di popolo /.../ è uno degli uomini più notevoli dell'età nostra« (Mazzini 1939: 35). Pozornost vzbuja tudi podatek, da je mislil na Slovane pri razkosanju avstrijske države, ki ga

je napovedoval. V besedilu *Italia, Austria e il papa* (*Italija, Avstrija in papež*) je poudarjeno izjavil, da bodo Italijani skupaj z južnimi Slovani povzročili propad avstrijskega cesarstva (Pirjevec 1973: 333).

Odmev tedanjega narodnoosvobodilnega vrenja najdemo seveda tudi v *Zdravljici*, predvsem v tretji kitici, kjer njen avtor neposredno nagovorja k uporu. Zaradi formulacij, ki so bile radikalen odziv na tedanja osvobodilna gibanja, te kitice Prešeren ni uvrstil v rokopis *Poezij*, ko ga je izročil cenzuri. Dunajski policijski minister grof Sedlnitzky pa je, kot znano, zahteval še odstranitev četrte kitice, kjer je bilo po besedah cenzorja Miklošiča možno razbrati panslovansko miselnost. Šlo je za idejo vseslovanske solidarnosti, v kateri je videl Prešeren pomembno oporo slovenske volje k suverenosti. Tudi to misel je Zwitter povezal z vplivom poljske emigracije (Zwitter 1962: 67). Čeprav je hkrati treba poudariti, da je bila Prešernova politična usmeritev zunaj tiste utopične zamisli panslovanskega združevanja, ki naj bi mu bil cilj postopno poenotenje slovanskih jezikov, pri čemer naj bi slovenščina tako rekoč žrtvovala samo sebe. Ne gre spregledati, da so v Avstriji in v zahodni Evropi v tem času začela krožiti tudi gesla o panslavizmu kot zvezi vseh slovanskih narodov pod Rusijo. Proti tako pojmovanemu panslavizmu pa so nastopili prav Poljaki, ki so po porazu v revoluciji leta 1830 množično odšli v emigracijo in začeli z načrtno propagando proti Rusiji in avstrijskemu cesarstvu. Ob tem velja opozoriti na Mazzinijevo prepričanje, da je strah avstrijskih oblasti pred panslavizmom v resnici le »mora kratkovidnih ljudi« (»Il Panslavismo non è se non l'incubo degli uomini di corte vedute«) (Mazzini 1939: 72).

V *Zdravljici* pa se Prešeren ni ustavil samo pri ideji narodne samobitnosti in slovanske solidarnosti, temveč je v predzadnji kitici šel dlje ter misel o nacionalni suverenosti razločno povezal z idejo bratstva in sožitja med vsemi narodi. Prav na tem mestu je sorodnost z Mazzinijem še posebej opazna. Idejo mednarodnega bratstva, ki jo je italijanski revolucionar izpovedal že v letih, ko je snoval Mlado Evropo, je s posebno pozornostjo formuliral v svoji temeljni knjigi *Dei doveri dell'uomo* (*O dolžnostih človeka*, 1841-1860), kjer je med drugim zapisal: »In ni upanja za vas, če ga ni v vsestranskem izboljšanju odnosov, v bratstvu med vsemi narodi Evrope, in za Evropo, v bratstvu vsega človeštva«. (»Né v'è speranza per voi se non nel miglioramento universale, nella fratellanza fra tutti i popoli dell'Europa, e, per l'Europa, dell'umanità.«) (Mazzini 1944: 97). Prva dolžnost vsakega Italijana je namreč njegova zavezanost človeštvu. Brez te zavesti, po Mazzinijevih besedah, ni mogoče izpolniti tistega, kar od posameznika zahtevata njegova družina in narodna skupnost. »Človek,« piše Mazzini, »se ni rodil zase, temveč za svoje bližnje /.../ žrtvovati se mora zato, da služi človeštvu in posredno Bogu. Bog ga ne bo vprašal: ‚Kaj si storil za svojo dušo?' Vprašal ga bo: ‚Kaj si storil za svoje brate, za razvoj človeštva?'« (»L'uomo non è nato per sé, ma per i suoi simili; /.../ egli deve /.../ sacrificarsi per servire l'umanità e, attraverso questa, Dio. Dio non domanderà: 'Che cosa hai fatto per la tua anima?', ma: 'Che cosa hai fatto per i tuoi fratelli, per il progresso dell'umanità?'«) (Vossler 1971: 76).

Zanimivo je, da se tudi pri Prešernu bojevitost in upornost na koncu povežeta z mislijo na človekovo osebno dobroto, ki jo v sklepu *Zdravljice* izpostavi za temeljni pogoj humanizacije sveta. Prešernova pesem se torej od konkretnega političnega mišljenja izteče v utopijo o svetu brez sovraštva, o svetu, utemeljenem na strpnosti in dobroti.

Prav v Prešernovi realistično utopični viziji pa je tudi razlog, da se je *Zdravljica* tako močno prijela slovenske zgodovine in zmeraj znova postala aktualna. Drugače kot Koseski, ki je v odi *Slovenija carju Ferdinandu* (*ob veselim dohodu v Ljubljano leta 1844*) prvi očitneje uveljavil pojem *Slovenije*, vendar tako, da jo je povezal z legitimističnim odnosom do avstrijske države in dinastije, je Prešeren, podobno kot Mazzini, videl v Avstriji umetno tvorbo različnih narodov, ki jih je vezala v državno enoto le sila.

Kulturo Prešernovega nacionalizma in njegove idejne ter humane širine so kmalu opazili tudi tujci. Tako je npr. Vinzenz Rizzi, avtor takrat edine tehtne ocene Prešernovih *Poezij*, ob izidu zbirke menil, da je pesnik sprejel vase »celotno evropsko omiko«. Skozi ta zorni kot je leta 1849 v *Deutsche Monatsschrift aus Kärnten* zapisal, da »pri vsej goreči ljubezni do domovine spričo univerzalne in resnično humane izobrazbe ostaja zunaj tiste grobe enostranosti, ki hoče najti v domovini vse in se upira vsaki tuji izobrazbi z geslom: bolje nobena kot tuja omika« (Pirjevec 1997: 162).

Ob sklepu velja poudariti, da je Prešeren kot pesnik prvi na Slovenskem prevzel nase vlogo odločnega zagovornika narodne samobitnosti in v tedanjem času še utopične predstave o neodvisni Sloveniji v enakopravni družbi evropskih narodov. Globlje duhovno zaledje teh za tedanje čase prevratnih idej je najti tudi v vrsti revolucionarnih zamisli in pobud Prešernovega sodobnika Giuseppeja Mazzinija, na katerega je bila slovenska literarna zgodovina premalo pozorna. Njegove ideje so namreč odmevale širom po Evropi in ob njih spričo posebnih okoliščin, predvsem srečanja s poljskim pregnancem Emilom Korytkom, tudi avtor *Zdravljice* ni mogel ostati ravnodušen. Gre, kot rečeno, za zamisel o osamosvojitvi podjarmljenih evropskih narodov, o njihovi enakopravnosti, svobodi in bratstvu, o razbitju Avstrije kot države zatrtih ljudstev in ne nazadnje o osebnem etosu ter človekovi dobroti kot temelju humanizacije sveta.

NAVEDENKE

Wolfango GIUSTI, 1940: *Mazzini e gli Slavi*. Milano: Istituto per gli Studi di politica internazionale.
Giuseppe MAZZINI, 1939: *Lettere slave.* Bari: Laterza.
– – 1944: *Dei doveri dell'uomo*. Milano: A. Martello.
Boris PATERNU, 1974: *Pogledi na slovensko književnost,* I. knj. Ljubljana: Partizanska knjiga.
– – 1989: *Modeli slovenske literarne kritike*. Ljubljana: Znanstveni inštitut filozofske fakultete.
Giuseppe PIERAZZI, 1974: Mazzini e gli Slavi dell'Austria e della Turchia. *Atti del XLVI Congresso di Storia del Risorgimento Italiano*. Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, 3-114.
Jože PIRJEVEC, 1973: Mazzini in Južni Slovani. *Zgodovinski časopis*, XXVII, 329-342.

– – 1996: Mazzini in Južni Slovani, zbor. *Zahodno sosedstvo.* Ur. B. Marušič, 85-96.
Marija PIRJEVEC, 1997: *Dvoje izvirov slovenske književnosti*. Ljubljana: Slovenska matica.
Friedrich SCHLEGEL, 196l: *Geschichte der alten und neuen Literatur*, Kritische Ausgabe seiner Werke, VI, Zürich.
Rozka ŠTEFAN, 1949: Prešeren in Mickiewicz, *Slavistična revija*, 181-197.
Otto VOSSLER, 1971: *Il pensiero politico di Mazzini*. Firenze: Laterza.
Fran ZWITTER, 1947: Narodnost in politika pri Slovencih, *Zgodovinski časopis*, 31-69.
– – 1962: *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji.* Ljubljana: Slovenska matica.

Fedora Ferluga
Univerza v Vidmu

Dragotin Kette in Trst: razmišljanja o pesnikovem predsmrtnem ustvarjalnem obdobju

Članek skuša iz skromnih biografskih podatkov začrtati Kettejevo bivanje v Trstu (sredi julija 1898 in od oktobra do začetka aprila 1899, ko je na smrt bolan zapustil vojaško bolnišnico in se vrnil v Ljubljano) ter opisati razmere, v katerih sta nastala sonetna ciklusa Adrija *in* Na Molu San Carlo. *V njih je Kette dozorel kot pesnik in človek. V zadnjih Kettejevih pesmih se uresničuje prirojena pesnikova težnja po harmoniji med telesnostjo in duhovnostjo, ki doseže svoj višek v ljubezenski poduhovljeni ekstazi* Čuj sanje mi.

~~*Revija Riječ (»časopis za filologiju«), ki jo izdaja Hrvatsko filološko društvo v Rijeki, je v času od 1995 do 2005 izšla v dvajsetih zvezkih. Glavni in odgovorni urednik, ki jo je osnoval in jo še danes vodi,[1] je jezikoslovec Milan Nosić.[2] Branost revije (in s tem njen obseg, saj je bila sprva eno-, pozneje pa dvozvezkovna) in slovenska ter mednarodna udeleženost pri njenih izdajah močno naraščajo. Z letom 2006 bo vpisana v bazo mednarodnih revij.*~~

Dragotin Kette je eden izmed redkih slovenskih »klasikov«, ki mu je kratkotrajno bivanje v Trstu, sredi julija 1898 in od oktobra do začetka aprila 1899, ko je na smrt bolan zapustil vojaško bolnišnico in se vrnil v Ljubljano, navdihnilo nekaj najbolj poglobljenih pesniških ciklov. Podatki o njegovem bivanju v Trstu so zelo skopi. Še največ nam je o Kettejevih zadnjih mesecih v Trstu zapisal njegov počitniški prijatelj iz Zagorja Josip Ribarić, tisti čas tržaški gimnazijec, doma iz Vodic v Čičariji.[3] V Zagorje je zahajal med počitnicami k bratu, ki je imel tam

[1] Najprej so bila zborovanja na Reki, pozneje pa v Opatiji.

[2] Univ. prof. dr. Milan Nosič je od leta 1996 poddekan Pedagoške fakultete na Reki, kjer predava sodobni hrvaški in češki jezik, primerjalno lingvistiko in onomastiko. Objavil je monografijo o slovensko-hrvaškem učenjaku Josipu Završniku, zbrana dela Ferdinanda Babića, njegov rokopis *Spomenik grada Bakra*, slovar *Hrvatski obratni prezimenar*, *Bosansko-hercegovačka ekonimija* in še več slovarjev ter znanstvenih in strokovnih člankov s področja filologije. Prim. op. 11.

[3] Glede podatkov o Kettejevem bivanju v Trstu gl. Josip Ribarić, *Kettejevo življenje*, tri nadaljevanja v reviji »Mladika«, Ljubljana 1936, str. 429-430.

krčmo. Tam sta se srečala s Kettejem in se spoprijateljila. Ribarić je bil tudi edini, ki je Ketteja redno obiskoval v vojaški bolnišnici v Trstu.
V Trst je prišel Kette sredi julija 1898, da bi pri vojaškem poveljstvu poizvedel, kako dolgo bo služil vojaški rok. Upal je, da mu bodo vojaško službo skrajšali, ker si je po dobro opravljeni maturi čim prej želel na Dunaj, da bi začel s študijem na univerzi in srečal prijatelje Murna, Cankarja, Župančiča. Grozila mu je namreč triletna vojaška služba, ker je opravil maturo dokaj pozno zaradi nenehnih šolskih peripetij, ko je z gimnazije prestopil na učiteljišče, nato spet v gimnazijo, kjer je bil kaznovan zaradi satirične pesmi proti škofu Missiji in bil nato l. 1895 izključen, ker ni plačal šolnine. Vojaški suknji se je želel izogniti – tako nam poroča Ribarić – celo za ceno lastnega zdravja. Kette se namreč do zadnjega, tudi ko je bil v bolnišnici, ni zavedal, kako resno je njegovo zdravstveno stanje.
V tistih par dneh, ko se je poleti l. 1898 mudil v Trstu, je spoznal morje, jug, Jadran, Sredozemlje. To je bilo za mladega Ketteja nepopisno doživetje, ki mu je odprlo nova obzorja, predvsem pa je globoko navdihnilo njegovo poezijo. To je bil popolnoma nov svet, ki je našega pesnika naravnost očaral, kar je še zlasti razvidno iz prvega, uvodnega soneta v ciklusu *Adrija*:

O Adrija, kako naj te objame,
kako te naj poljubi pogled moj!
Ti si kot deva, ki si venec sname
na dan poročni z dražestnoj rokoj.

Kakor se ženinu oko zavzame,
ko jo zagleda nežno pred seboj:
tako si, Adrija, razlila name
razkošij svojih pisani nebroj.

Ah, več kot svetlih je zvezdic na nebi
in več kot ladij jadrnic na tebi,
morje, ti v srcu želj rodilo si...[4]

Zares, bolj prisrčno se ne bi mogel pokloniti »mestu v zalivu«. Sledilo je nato ob vrnitvi izredno ustvarjalno obdobje, kot da bi v podzavesti čutil, da bo to v letu 1898 njegovo zadnje poletje. Od 22. julija do 10. avgusta je napisal sedem sonetnih ciklov: *Slovo*, *Spomini*, *Tihe noči*, *Črne noči*, *Adrija*, *Moj Bog!*, *Izprehod*, vsega skupaj 45 sonetov. Ko se je vrnil v Trst, je napisal še dva nadaljnja cikla pesmi, in sicer *Novi akordi* in *Na Molu San Carlo*.
V teh pesmih se prepleta spomin na Novo mesto, na nepozabno in neomajno ljubezen do Angele Smola z novimi vtisi in občutki, ki so ga prevzemali v Trstu, srečanje s tržaškim dekletom, ki ni bilo zgolj platonsko, notranji boji med čutnostjo in duhovnostjo, razmišljanja o Bogu in veri, ki so včasih že kar panteistično nadahnjena, spet vera v trajno, zvesto ljubezen, ki je ne more uničiti

[4] V članku so vsi navedki prevzeti iz: Dragotin Kette, *Zbrano delo* (Ur. France Koblar), I, DZS, Ljubljana 1949.

niti smrt. Vse te pesmi odlikuje izrazita spevnost, melodičnost, prefinjen jezik in ritem, pa še novi prijemi, ki se ne izražajo samo v sonetih, temveč tudi v drugih oblikah kot je razvidno iz kratke gazele, tretje pesmi iz cikla *Novi akordi*:

Ljubim, je rekel Jehova in vstvaril v tej uri
zemljico;
ljubim, je vzdihnila zemlja in dala naturi
cvetico;
ljubim, dé ona, kraseča te sladko
devico;
ljubim, še jaz, ko ti pišem to kratko
vrstico.

Sam je glede tega pisal Župančiču: »Odslej bom tudi jaz poskusil pobrenkati na druge strune«.[5] Te nove strune so opazne še marsikje v teh pesmih. Lahko v tem smislu navedemo kot primer sam ciklus *Adrija*, kjer na posameznih mestih zaznamo že dramatske prvine v dialogih med pesnikom, angelom in demonom, ki sejeta v pesnikovo dušo nemir in tesnobo. Še in še bi lahko naštevali, vendar lahko v glavnem sklepamo, da velja te »druge strune« pripisati tudi Kettejevi živahni, igrivi in hudomušni naravi. Velikokrat pozabljamo tudi na humor, ki preveva kar precejšen del Kettejevega pesništva.[6]

Kette je bil človek vedrega in optimističnega značaja. O tem priča tudi dejstvo, da se je kar hitro privadil na novo tržaško okolje, tudi v sami vojašnici. Priljubil se je tudi stotniku čete, ki si je na vso moč prizadeval, da bi Ketteja spravil v enoletno prostovoljsko šolo, čeprav je bil za tri leta potrjen kot navaden vojak. Sicer pa je Kette vojaško službo kar težko prenašal. Najraje se je zatekal v slovensko tržaško okolico: v Barkovlje, k Svetemu Ivanu ali pa v Škedenj, kjer je opazoval življenje in navade okoličanov. Občudoval je še zlasti njihovo narodno zavest.

Kette ni dajal vtisa, da je bolan za jetiko, saj ni kazal očitne barve jetičnih bolnikov. Vendar je bil jetiki podvržen. Mati in oče sta zbolela in umrla za isto boleznijo. Zadostoval je le prehlad, da se je v njem tleča iskra sprevrgla v neozdravljivo bolezen. Ribariću je pripovedoval, kako se je nekega zimskega dne prehladil, ko se je povzpel po stopnicah »Gozdiča« (Boschetta) proti Sv. Alojziju. Spotil se je, na vrhu pa je pihala burja. To je zadostovalo, da je zbolel in da si ni več opomogel.

V bolnišnici se sploh ni zavedal, kako kritično je njegovo stanje. Na tihem si je celo mencal roke, kako se bo vendarle z nadpregledom rešil vojaške suknje. Ribarića, ki ga je redno obiskoval, je celo nagovarjal, naj mu prinese rastlino »digitalis«, ali pa čaj, v katerem bi bila kuhana ta rastlina, zato da bi mu srce hitreje utripalo in da bi ga čim prej izpustili iz bolnišnice. Ribarić se je tej pesnikovi želji nekaj časa upiral, potem pa, ko mu je končno preskrbel omenjeni čaj, ga je le pregovoril, naj ne počenja neumnosti in naj pomisli na posledice, ki bi

[5] Tako piše Kette Župančiču 11. avgusta 1898. Prim. nav. d. II, str. 121.

[6] Na to komponento opozarja na več mestih Silvo Fatur v svoji knjigi *Sem fantič bil mlad* (Libris, Koper 2006), ki ima kot podnaslov *Dragotina Ketteja veseli del*.

jih lahko imel, če bi tovrstno pijačo tudi zares zaužil. Kette ga je vendarle ubogal. In ni trajalo dolgo, da so ga tudi brez »digitalisa« odpustili iz bolnišnice.
Nekega pomladnega dne je Kette obiskal Ribarića v njegovem stanovanju v ulici Conti. Bil je bled in se je komaj prigugal po stopnicah do Ribarićevih vrat. Nosil je zmečkano civilno obleko, ki so jo do takrat hranili v vojaškem skladišču. Prišel se je poslovit pred odhodom v Ljubljano. Ribariću je vrnil izposojeno knjigo, zavito v kos papirja, na katerem je bil koncept neodposlanega pisma Murnu na Dunaj, v katerem je prijatelja nagovarjal, naj nikar ne zapušča Dunaja, saj se mu bo v kratkem pridružil. Tako trdno je bil namreč prepričan v ozdravitev. Medtem pa se je Murn, ki se je znašel na Dunaju v popolni bedi in pomanjkanju, že vrnil v Ljubljano. In res, nedolgo zatem sta se prijatelja spet srečala, ne na Dunaju, pač pa v ljubljanski cukrarni, kjer je Dragotin Kette preminil 26. aprila 1899.
Da je ob svojem prvem prihodu v Trst imel še neprestano v mislih Angelo Smolo, nam potrjuje prvi sonet iz cikla *Slovo*, v katerem se pesnik ob odhodu k vojakom istočasno poslavlja od Novega mesta in od svoje velike, neuslišane ljubezni. Ob slovesu se mu pogled zaustavi na zeleni Krki, ki se vije okrog mesta, kjer je doživljal toliko srečnih, pa tudi žalostnih trenutkov. Sonet je napisal v trenutku velikega navdiha in spominja po motiviki na že omenjeni prvi sonet iz cikla *Adrija*. V prejšnjem sonetu ga je prevzel pogled na morje, tu na reko, v obeh primerih primerja morje in reko z mlado nevesto.

Kak tiho viješ se, lahnó, krog mesta,
zelena Krka, kot mladà nevesta
krog ženina, ljubo ga objemaje,
ko mora proč od nje na tuje kraje.

In ko že skorajda narazen gresta,
kako šumiš plakaje, njemu zvesta,
milijon ti solz blesti v očeh, ki v gaje,
domove zrla bi najraje.

A da poznaš devet visokih korov,
nebeških angelov kraljico ti,
da ona biva sredi teh prostorov,

ki fra Angelico ji mojster ni:
vzdrhtela do podzemeljskih izvorov,
celo ti, hladna, ostrmela bi!

Seveda ni slučaj, da je v zadnjo kitico vpletel ime poznosrednjeveškega toskanskega slikarja fra Beata Angelica, ker se v njegovem imenu zrcali ime ljubljenega dekleta. Tudi v četrtem sonetu iz istega cikla direktno omenja Angelo, družbeni prepad, ki ga deli od lepega dekleta:

Zastonj!... Visoka stena je med nama,
ki nihče dalje in vrhá ne ve ji...
ti rada bi služabnika v livreji,

ti rada bi bila visoka dama.

Ti rada bi bilá kraljica sama
v salonih, pri kadriljah, soareji;
tvoj mož pa kot prilepljen ptič na veji
od daleč glej mi kakor stara mama.

Vendar je Kette zelo ponosen, Angele ne bo prosil kot berač za njeno ljubezen, kar jasno izhaja iz drugega soneta iz cikla *Spomini*:

In djal sem ti, da roža si mi rož.
A ti?...Ah, no, da se ti revež smili.
Seveda, on se ti ponuja, sili,
kaj ne da, ljubica? – Ne boš, ne boš!

O nismo tak častilec lepih kož,
da bi kot Samson v krili pri Dalili
tam s kodri svojo moško čast zgubili,
o ne, vi milostna, smo pa le mož!

Pač sem ljubezen v svojem srcu nosil,
a nikdar nisem te ljubezni prosil,
še manj nevrednega pomilovanja.

Ponosna glava moja se ne klanja,
molčijo usta, lic solzà ne moči,
naj tudi hrepeneče srce poči...

V Trstu pa je spoznal drugačen tip dekleta, ki mu je obetalo erotično razkošje, in pesnik je videti razdvojen pred to novo skušnjavo, v njem se bije boj med čutnostjo in duhovnostjo, ki se vije skozi celotna cikla *Tihe noči* in *Črne noči*, vendar se ta razdvojenost razplamti na dramatičen in dramatski način v petem sonetu iz cikla *Adrija:*

O noč brez sladkega miru in spanja,
v nemirih strastnih hrepenenj prečuta,
ko ure za minuto se minuta
je vlekla enolično brez nehanja.

»Nocoj te bom čakala kraj zidanja
v bližini morja. Tam je pot nasuta,
ob poti pa stoji samotna uta,«
tako je rekla, dražestna kot sanja.

Rad vedel bi, kaj té oči žarijo,
rad slišal ust nebeško harmonijo.
Ah, grudi… »Pojdi!« šepeta mi zlodi.

»Nikar,« dé angel…»Hipec srečen bodi...«
»Nikar!« dé angel…»Vživaj!...« A potlej?
Molči, beži peklenski farizej.

V sedmi pesmi iz cikla *Na Molu San Carlo* (današnje ime za ta pomol je Molo Audace) zvemo, kakšno je bilo to srečanje z novim dekletom. Mimogrede, tudi ta ciklus uvaja globoko navdihnjena pesem, v kateri se leskeče, tako kakor na začetku cikla *Adrija*, morje v tržaškem zalivu kot strastno vdana drhteča nevesta:

Na tisoče let, vsak dan
hitiš čez visoko obočje
k nižinam obzorja
v mehko naročje
vesoljnega morja,
sonce nebeško.

Poslušaš na tisoče let
lahne govorice
in zreš neprestano
v mokre zenice
ti strastno in vdano
drhteče neveste.

Pesnik je naravnost vzhičen pred toliko lepoto, morje ga preplavlja z radostjo, navdušenjem, ritem je v naslednjih pesmih živahen, lahkoten, v siju prelestnega juga. V takem vzdušju se v sedmi pesmi pojavlja deklica z juga v popolnem nasprotju s severno in hladno Madono, pred katero je pesnik klečal kot pred oltarjem. Tako nam pesnik pričara sestanek z ljubico v razkošju morja in sonca v tržaškem zalivu:

Kakor labud belogrudi počasi
plove moj čoln po gladini morjá,
tiho se koplje v šumečih vodicah,
v blaženstvu koplje se duša mojà.

»Čudež si, ljubica, ti naredila,
smrt ti od mene pahnila si;
zopet si nade mi v srcu prižgala,
zopet življenje vanj vdahnila si...

Toda pesnik je še vedno zagrenjen, nezadovoljen, teži k notranjemu ravnovesju, k ravnotežju med telesom in duhom, med skepso in neko globoko, vsesplošno religioznostjo. O tem nam priča tudi šesti sonet iz cikla *Tihe noči*, ko se pesnik obrača k Angeli in jo prepričuje, da je njegovo strastno poželenje v resnici le želja po združitvi dveh duš:

Zato veruj, ni strastno poželenje,
o draga, ki mi v duši zdaj gori,
to je le moje duše hrepenenje,
da s tvojo se kedaj združila bi.

In potem navaja zgodbo o dveh nesrečnih zaljubljencih, ki ju je združila šele smrt:

Tako si ljuba dva živela sta
v deželi kranjski, rada se imela sta,
nemili stariši so ju ločili.

Umrla sta. Iz ločenih grobov
sta roža, lilija čez sveti krov
vzkipeli in se tam združili.

Pesnikova težnja po harmoniji med telesnostjo in duhovnostjo doseže svoj višek v ljubezenski poduhovljeni ekstazi *Čuj sanje mi*, ki spada med njegove najlepše. Govori nam o nepremagljivi moči ljubezni, ki je združila zaljubljeni par tudi po smrti. Nad njunim zadnjim strastnim objemom sta ostrmela celo njuna angela varuha!

Čuj sanje mi sinočnjega večera:
Dva ljuba, draga sta umrla.
še edenkrat sta se ozrla
na zemljo in sred nočnega zefira
sklenila v strasten, vroč objem.
On bil je v njej in ona bila v njem.
In angela teh duš sta stala
pri kraju in čakala in čakala...
in duši sta pozabili na raj...
Za kratek hip? Na vekomaj?

Vprašanje zveličanja teh dveh duš ostaja odprto, v magični ekstazi pozabljata celo na raj!
Ketteja hudo mučijo tudi verski dvomi, ki se začenjajo polagoma razblinjati v osmem, zaključnem sonetu iz cikla *Adrija*, ki je obenem nekakšen uvod k sledečemu sklopu pesmi z naslovom *Moj Bog!* Tako se izraža na koncu cikla *Adrija:*

...
veruj, da tam izvira...nad zvezdami.

Tam biva On, vesoljni Bog nad nami,
v rokah so mu do vseh skrivnosti ključi,
ki rad jih da – le trudi se, le uči,
le ljubi s srcem, z glavo in rokami!

In smrti ni!...Jaz vidim le življenje,
ljubezen večno vidim krog in krog;

Cel ciklus *Moj Bog!*, sestavljen iz osmih sonetov, prevevajo dvomi, tesnoba, hrepenenje po skladnosti, po duhovni umirjenosti, ki jo bo pesnik končno le našel v božjem objemu. Boga je zaslutil včasih v objemu ljubice, v njenih očeh, v glasbi

kot najvišjem odsevu harmonije. Zaman ga je iskal v učenih knjigah. Tako o tem govori v zadnjih dveh kiticah šestega soneta:

Brez dogem in brez vaših energij
sem vedel bolje nego zdaj nekoč,
da On je vir vseh zemeljskih moči,

da v slednjem žarku, plamenu in zvoku,
magnetnem toku in rastlinskem soku
deluje v mislih On, prvotna moč.

Najbolj vdano pa se skloni pred Bogom in se z zaupanjem preda njegovi volji v tretjem sonetu, najbolj znanem iz celotnega cikla:

O Bog svetlobe, stvarnik harmonije,
tvoj izgubljeni sin je zopet tu;
o, daj mu izgrešenega miru,
v bližini svoje svete domačije!

O, naj mu žarek milosti zasije
v tem osamelem, osamelem dnu
srca in duše, da po dvojnem zlu
zapoje zopet prejšnje melodije!

Glej, menil sem, da mogel bi živeti
brez tebe kdaj, brez svojega Boga;
a naj li rastejo vonjivi cveti

brez sonca sredi jasnega neba?
Zato prešini me, o Bog, zaneti
mi večni, žarki ogenj v dnu srca!

Ta pesem se zdi kot Kettejeva duhovna oporoka, kot da bi se nenadoma znašel na razpotju in se popolnoma predal Božji previdnosti. In zares, triindvajsetletni Kette se je takrat v Trstu znašel na razpotju svojega lastnega življenja, čeprav še zdaleč ni mislil, da je njegova bolezen neozdravljiva in da bo po dobrih treh tednih po vrnitvi v Ljubljano umrl. Njegova igriva, šaljiva in vedra narava mu ni dopuščala mučnih in mračnih misli. Na smrt bolan je še vedno upal in koval načrte za prihodnost.

Med štiriperesno deteljico slovenske Moderne je bil Kette najbolj premočrtna in vedra osebnost. V svojem kratkem bivanju v Trstu je dozorel in v svojih pesmih, ki mu jih je navdihnilo enkratno doživetje sonca, morja in erotične ljubezni, je harmonično uskladil svoje dvome, nade in bolečine. Brez Trsta bi bila Kettejeva poezija čisto drugačna. V Trstu je Kette zlil v verze svojo najbolj pristno naravo in svoja najgloblja občutja. Kettejeva podoba bi bila brez tržaške komponente v slovenski literarni zgodovini za marsikaj prikrajšana.

Sicer pa se je slovenska slovstvena zgodovina morda le premalo ukvarjala s tem velikim poetom. Raje je segala po drugih pripadnikih Moderne, ker se ji je zdel

Kette s svojimi klasičnimi oblikami, predvsem s sonetom, morda preveč zastarel. Literarni kritiki in zgodovinarji pri tem niso pomislili, da je bila ta »klasičnost« prav odsev njegove narave, ki je neprestano težila k notranjemu ravnovesju in usklajenosti. Prav preko soneta in ustaljenih pesniških oblik je Dragotin Kette dosegel skladnost med obliko in vsebino, kar predstavlja vrhunec vsake umetnine.

~~O odprtosti in slovanskosti revije~~

~~Že oblikovno-likovna plat revije Riječ nakazuje njeno širino in poslanstvo. Na levi strani za zavihkom naslovnice so pod naslovom Riječ še ustrezna poimenovanja v glagolici, v latinščini, v grščini in v hebrejščini, v izvirnih pisavah, kar odslikava zakoreninjenost »besede« v njeni preteklosti. Značilnost srečanj in revije je bila, da so vsi udeleženci lahko govorili in pisali v maternem jeziku, kar priča ne le o širini glavnega urednika, temveč tudi o njegovih stremljenjih, da bi tesneje povezal vse jezikoslovce, predvsem pa Slovane med seboj kot enakovredne sogovornike.[7] Z letom 2006 se bo posvetila zgolj slovanski problematiki in bo dobila nov podnaslov »časopis za slavensku filologiju«. Od~~

Janez Vrečko
Univerza v Ljubljani

[7] Slovenski referenti so povečini predavali in napisali svoje sestavke v slovenščini, kroatista Vladimir Osolnik in Eva Premk Bogataj pa tudi Janez Dular, Miran Štuhec idr. pa v hrvaščini. Nekateri so objavljali v obeh jezikih.

Kosovelov futurizem in njegova impresionistična vrnitev k naravi

I

Kot poetološki model je bil za Kosovela italijanski futurizem »obvezujoč« in je zanj pomenil ustvarjalno prisilo le v času Podbevškovega vzpona in padca, torej med 1919 in 1921, ko je nastalo Kosovelovo črno-rdeče pesemsko eksperimentiranje, ki bi morda lahko doživelo objavo v prvi številki »Treh labodov« (gl. *Pesem o sanji*, Int. 36). Po Podbevškovem porazu se je začela za Kosovela doba taktiziranja, obračunov, predvsem pa ponovnega intenzivnega soočenja z impresionistično pesniško tehniko, za katero se je zdelo, da jo je bil pesnik v času evforičnega »labodovanja« skorajda opustil, a je prav objava treh impresij v drugi številki »Treh labodov« pokazala, da je Kosovel v poeziji vseskozi ohranjal zvestobo naravi in človeku, večni temi, ki je vse do njegove prezgodnje smrti ne bo mogla prekriti nobena še tako radikalna avantgardistična pesniška poetika, ki se je bo oprijel. Na tem mestu se nam torej že nakazuje specifična poteza Kosovelove poezije, da bodo namreč postala osebnoizpovedna in človeku ter naravi, predvsem Krasu in primorski zasužnjeni zemlji zavezana izhodišča temelji, brez katerih ni bilo že njegovega kratkotrajnega futurističnega preskušanja in ne bo ne ekspresionističnega, ne konstruktivističnega in celo ne njegovega socialno revolucionarnega pesnikovanja. Kosovelova pesniška ter človeška fleksibilnost in odprtost je omogočala prav to.

Razkol s Podbevškom in s futurizmom je Kosovel podrobno »razložil« v svoji *Pesmi o zelenem odrešenju*, »ki je morala nastati, sodeč po stilu, idejah in motivih v njej, konec leta 1924 ali pa v prvih mesecih naslednjega leta« (Integrali, 41), morda pa tudi prej.

Pesem o zelenem odrešenju priča o izjemni vlogi, ki jo je Podbevšek odigral v določenem razvojnem trenutku mladega Kosovela, hkrati pa tudi o tem, da se je želel slednji zdaj v celoti vrniti in se posvetiti tistemu tipu poezije, ki je bil dotlej zanj najbolj tipičen, k impresionistični liriki. Zeleno odrešenje v tej zvezi natančno opredeljuje njegovo odvrnitev od Podbevškovega, s tehniko in ničejanskim samopoveličanjem prežetega futurizma kot dela »frizerske civilizacije« in poskus vrnitve h Krasu, k zeleni naravi, k človeku. Pesnik se potemtakem niti za trenutek ni odrekel človeku in njegovim intimnim pa tudi socialnim in političnim temam. Kot primorski Slovenec, ki je bil tujec v lastni deželi, pa predvsem nacionalnim temam.

Pesem o zelenem odrešenju vizualno predstavlja spomenik človeka na podstavku, »utrujen (je) od civilizacije in zmehaniziranega sveta, osamljen, izgubljen, ker se je odtrgal od narave, ...od ‚zelenega odrešenja', in tava med samimi grobovi,

mrtvimi znamenji velike evropske preteklosti, utrujen od ‚zidanja sivih palač'« (Integrali, 43). Podbevšku tega človeka ni uspelo rešiti, v njegovih pesniških in političnih prizadevanjih je bilo nekaj usodnih napak in nesporazumov, predvsem med Vidmarjem in njim, in tako si po Kosovelovem mnenju na žalost ni ustvaril generacije.

Čeprav je kot pesnik z impresionistično liriko začel, je Kosovel zdaj spet poskušal najti legitimiteto zanjo, za tisto svoje početje torej, ki se mu ni dejansko nikoli odrekel. Njegova lirska natura je znala v zvestobi sebi preskočiti futuristični bruitizem, se vrniti k »izvorom poezije« in v tej zasedi počakati na novo priložnost, ko bo končno mogoče stopiti »v bor« s slovensko kulturno javnostjo in njeno lažjo.

»Glede na izjemno kratko ustvarjalno obdobje ne bi Kosovelu prav nič pomagalo nobeno srečanje s tujimi (in domačimi, op. J. V.) avantgardnimi pesniškimi zgledi, če ne bi njegova dotlejšnja poezija bila vsebinsko in formalno strukturirana tako, da je bila pripravljena sprejeti in odbrati impulze sodobnega ustvarjanja, jih uskladiti, si jih podrediti in prilagoditi *že dani temeljni strukturi* (podč. J. V.), formalno impresionistični in vsebinsko eskpresionistični« (Troha, 11). Zato nas ne more presenetiti Kosovelova misel, ki jo je zapisal le nekaj pred smrtjo, ko je bil že »formiran« pesnik, da se je »na bazi impresionizma ... rodil: kubizem, futurizem, dadaizem in konstruktivizem« (ZD III, 178). V skladu z vsem povedanim je potemtakem Kosovel razumel in pojmoval prav impresionizem kot tisti nespregledljivi esteticistični temelj, na katerem šele lahko temeljijo avantgardistični eksperimenti različnih usmeritev. V tem je bistvena in velika razlika med njegovim početjem in tem, kar je skušal v svojo futuristično in ekspresionistično poezijo kar »čez noč« vnesti in uveljaviti na Slovenskem Podbevšek, ki se očitno ni zavedal, da brez zadostne mere esteticizma, za katerega si je v tedanji situaciji na teoretski ravni prizadeval Vidmar, ne bo mogel uspeti. Podbevškovo dejanje je bilo nasilno in je prišlo »prezgodaj«, kot je menil Vidmar, a takšno je bilo lahko le pri Slovencih, ki jim je manjkala »čista literatura« larpurlartističnega tipa, medtem ko bi bilo njegovo prekucuštvo pri velikih evropskih narodih zanj in za njegovo poezijo brez bistvenih posledic.

Zdaj postane tudi razumljivejši Kosovelov obrat od prve številke »Treh labodov« k drugi, tradicionalno, esteticistično zasnovani, in posledično tudi Kosovelova dokončna odvrnitev od Podbevška. To ni bila le odločitev, storjena iz osebnih antipatij do Podbevška in njegovih, ampak dejanje, ki je sledilo temeljnemu vzorcu literarnega razvoja na Slovenskem, za katerega vemo, da ne pozna in ne prizna nenadnih preskokov. Zato pri Kosovelu naletimo na zapis, ki v posameznostih in v celoti ubira iste tone, kot jih srečamo pri Podbevškovem brutalnem napadu na vso tedanjo pišočo generacijo, objavljenem v »Rdečem pilotu« leta 1922. Tudi Kosovel vidi »skrajno impotentnost sodobne slovenske literature s posebnim ozirom na ljudi, ki privzemejo svoj pesniški naziv brez stroge notranje avtokritike, ter na ljudi, ki so se v kaleh svojega pesniškega ustvarjanja izsušili, a kljub temu cepijo nove mladike na svoje življenja ne več

zmožno deblo ter hočejo v svoji literarni sušici še vkljub temu gibati življenje, ne samo gibati, ampak ga celo orientirati po svojih ljudskošolsko primitivnih pojmih o življenju ter umetnosti, ta impotentnost izvira tudi iz dejstva, da naše literature ni nikoli spremljala sodobna pregledna kritika, ki bi morala ugotavljati in razglabljati, kaj smo pravzaprav v umetnosti dosegli in kaj še imamo doseči.« Zato se po njegovem mnenju pojavlja nujna potreba, »da se vprašamo, kaj je umetnost in kdo je umetnik, kaj je umetnina« (ZD III, 825) in s tem natančneje določimo položaj v takratnih literarnih razmerah na Slovenskem. Zato je »potrebno samo izraziti to, kar smo v resnici doživeli kot lepo in kako smo to doživeli« (ZD III, 826). Navezanost na Podbevška je evidentna, je pa lepo vidno tudi preseganje njegovega zgleda, ki se kaže prav v vračanju k temeljem, k esteticistični literaturi, ki jo je Podbevšek v specifičnih slovenskih razmerah »neprevidno« zanemaril in zaradi tega plačal veliko ceno z dosmrtnim pesniškim molkom.

Osebnoizpovedna jedrnost Kosovelovega dela je bila tako lahko temelj, podlaga in izhodišče vseh njegovih eksperimentov, pa tudi garant, da se pesnik v njih ni izgubil in se je lahko po osebnih porazih ali poetoloških prevratih zmeraj znova znašel na trdnih tleh osebnoizpovedne impresionistične pesniške govorice, pripete predvsem na Kras in njegovo zasužnjeno Primorsko.

II

Literarna zgodovina je Kosovelove pesniške začetke dosledno označevala za impresionistične, se pravi, da jih je povezovala s stilno opredelitvijo, značilno za večino evropskih literatur s konca 19. stol. Pojem *impresionizem* je prevzet iz likovne kritike. »Prevladovanje trenutka nad stalnostjo in obstajanjem, intuitivno občutenje oziroma prepričanje, da je vsak pojav v življenju bežen, enkraten, nezadržljiv, da resničnost pomeni nastajanje in hkrati minevanje, predvsem pa heraklitski občutek sveta, da lahko stopamo v isto reko, ne moremo pa dvakrat stopiti v isto vodo – taka bi bila nekoliko poenostavljena idejna podoba sveta impresionistov« (Bernik, 104).

Odločilen se zdi izstop slikarjev iz ateljeja v naravo, kjer je lahko mlačnost zastarele umetnosti nadomestila zelena rast v svoji čutni pojavnosti. Kot so se slikarji odrekli rjavim ateljejskim tonom in se predajali svežim barvam, so se pesniki obrnili h krajini in vsrkavali njene avditivne in vizualne vtise. Kosovelova *Pesem o zelenem odrešenju* bo tematizirala prav ta premik, čeprav ga bo razumela kot prelom ne le z izročilom, ampak tudi s slovensko varianto futurizma.

Hkrati s tem je prihajalo do hermetične, vase zaprte izpovedi, do poejevske »poeme per se«, ko pesem, kot je zapisal Stephan George, »ni hotela ničesar več povedati«, s čemer je prestopila v območje absolutne, čiste umetnosti, o kateri je govoril Vidmar. Čista impresionistična pesem bi tako izražala idejni svet le v komaj zaznavnih podobah, ki bi bile mestoma hermetične, temne, celo ezoterične.

Zanje bi v celoti veljal Novalisov vzklik: »Pesniki bodite temni!« Kot se je v slikarskem impresionizmu oblika skrila za barvo, tako se je v impresionističnih pesmih pomen skrival za besedo in njenim zvenom. In s tem v zvezi je odločila tudi prekinitev z nacionalnimi fetiši, miti in legendami, ki jim je morala dotlej služiti umetnost, kar še posebej velja za majhne narode, kot je slovenski. In s tem tudi za Kosovela.

Če splošne oznake impresionizma primerjamo s Kosovelovo, ki jo je zapisal v svojem sestavku o Igu Grudnu, bomo morali potrditi Kosovelovo dobro poznavanje problema, o katerem je govoril. Kosovel primerja impresionista s človekom, ki je zrcalo življenja in predmetov, ne glede na njihovo namembnost, saj jih vidi v njihovi čisti bivajočnosti. »Impresionistična osnova umetnosti izvira iz duševnosti človeka, ki opazuje življenje impresionistično, to se pravi: *gleda življenje v luči svojega čustvovanja*. Za impresionista je predmet toliko vreden, kolikor more vplivati nanj. On ne razlikuje teh vplivov, ne išče njih skupnosti ali razlike, marveč se potaplja v predmet, ga čustveno raztopi in tako oblikuje. Značilno za impresioniste je njihovo *čustveno* razmerje do prirode, tudi njih razmerje do ljudi je podobno: v čustveni omotici iščejo, ljubijo in povzdigujejo človeka. Za impresionista je življenje sila, od katere je čustveno odvisen. Instinkt je za impresionista pripravnejše orodje nego intelekt, z naturo je strnjen v eno. Po navadi je kontemplativen in pasiven, zato ker gleda življenje tako, kakor je, in ne razglablja o smislu življenja, ampak kvečjemu o svojih čustvenih opojih, ki so mu uganka. Impresionist obožuje in občuduje predmet tak, kakor je, *kakor ga vidi in čuti«* (ZD III, 177). Zato tudi pri Kosovelu motiv pogleda skozi okno kavarne, sobe ali železniškega vagona, kar je bil pogost motiv, ki so ga očitali francoskim impresionistom, ti pa so ga spremenili v prednost. Uveljavilo se je njihovo geslo: *carpe lucem* in impresionizem spremenilo v svetoven pojav.

Subjektivnosti impresionistične perspektive ustreza Kosovelov človek kot zrcalo življenja, človekovi občutljivosti pa odgovarja čustvena poglobitev v predmet, v naravo in človeka. V zavračanju načela vzročnosti daje Kosovel prednost instinktu pred intelektom, čutno zaznavanje pa razume kot zlitost človeka z naturo, ki se kaže v kontemplativnosti in pasivnosti. Predvsem pa se zdi pomembna ugotovitev (o kateri Kosovel sicer ne govori v sestavku o Grudnu, jo pa poudarja na drugih mestih), da pomeni impresionizem po eni strani napad na akademsko rutino, na tisto področje literarne ustvarjalnosti pri nas, ki je slepo posnemalo iznajdbe in postopke moderne in jih anahrono nadaljevalo v sedanjost, po drugi strani pa je prav impresionizem (skupaj s simbolizmom) želel tehnopoetsko in vsebinsko ustvariti čisto literaturo, kar je bilo za Slovence že zadostno tveganje in so z njim prav tako odlašali in ga zavračali kot z začetki avantgardističnega prevrata. V tem je bila v času »labodje koalicije« srž nesporazuma med Vidmarjem in Podbevškom in bistvena značilnost literarnih in umetniških dogodkov v dvajsetih letih pri nas. Kosovel je bil ob tej bojno razpoloženi dvojici tretji, ki se je zavedel resnosti položaja. Zato je svojo impresionistično koncipirano pesem razumel tudi kot napad na akademsko togost

epigonov slovenske moderne in jo negoval kot najbolj bistven del samega sebe, zavedajoč se, da bo samo na teh esteticističnih temeljih lahko zgradil nov tip literature, o kateri je sanjal.

Ob pomanjkanju esteticistične, larpurlartistične literature je treba pri Slovencih omeniti še pomanjkanje ali celo odsotnost naturalizma, kar je bila močna spotika za ustvarjalce pri nas, ki niso mogli, tako kot evropski impresionisti, izhajati iz naturalizma, ga preseči in zavreči. Naj za primer navedemo Richarda Dehmla in Otta Juliusa Bierbauma.

Kosovel se je bil tedaj zaradi umanjkanja esteticizma pri Slovencih prisiljen nasloniti predvsem na Murna, seveda tudi na Cankarja in Gradnika, saj drugih zgledov v tedanjih slovenskih razmerah ni imel. Predvsem Murnovo zatekanje k naravi mu je ponudilo pesniško legitimiteto za lastni umik na Kras, ne da bi se mu bilo treba pri tem odpovedati družbeni angažiranosti in svobodi, kot se temu v svojih pesmih ni odpovedal tudi Murn.

Zanimivo je, da je Kosovela že v gimnazijskih letih močno pritegnil impresionist Murn, »ljubil ga je in bral« (ZD III, 316) in je imel ob dvajsetletnici njegove smrti 19. junija 1921 tudi govor o njem na ljubljanskem pokopališču. Že kot »otrok je (Murn) strahoma opazoval naravo in v svojih čistih, bogatih sanjah slišal njeno globoko pesem,« piše Kosovel. Izhodišče njegovega impresionizma je videl v cukrarni in ravnem ljubljanskem polju, od koder je »zapel najbolj živo pesem« (ZD III, 154), saj je bil »pesnik polja in samega sebe« (ZD III, 333). Podobno je Kosovel za Gradnika zapisal, da je »prinesel šopke iz Istre in Brd« (ZD III, 167).

Pokrajina je po Kosovelovem mnenju tista, »ki da človeku svetovni nazor, v njej se razrastejo nevidni duševni sokovi v konkretne oblike, v njej zadobe svoje plastično lice« (ZD III, 1037). Celoten Kosovelov opus potrjuje, da je »Kras osnovna paradigma Kosovelove pesniške in druge biografije, trajna zasnova njegove lirike in osebnosti« (Zadravec, 17). Seveda Kras v svoji ostri, beli podobi kraških gmajn, borov in poti med njimi, pa tudi Kras, ki je doživel strahote prve vojne in bil pozneje nasilno odtrgan domovini in se je zato z njega odselilo na tisoče Slovencev. Tudi zato Kosovelova impresionistična pesem »ni mogla postati le čustvena barvitost pokrajine« (Zadravec, 17), ampak močno človeško angažirana in prizadeta.

III

Ko se je Kosovel v šestdesetih letih Ocvirku in javnosti »dokončno« razkril tudi s svojo drugačno, konstrukitivistično pesniško prakso, se je temu raziskovalcu zdel nenadoma impresionizem le epizoda v njegovem pesnjenju, ki se ji je predvsem na račun konstruktivizma zlahka odpovedal. Takšna zmota si morda lahko išče potrditve v Kosovelovem poskusu, da bi svojo impresionistično liriko izdal v zbirki *Zlati čoln*, ki ji je napisal znamenit uvod, v katerem se poslavlja od svojih mladostnih »baržunastih« poskusov. Vendar ne gre spregledati, da je bilo Kosovelovo slovo samo deklarativne narave, ki ni moglo preseči ali celo zavreči

eksistencialne določenosti njegovega impresionizma, čeprav je morda iz uvoda razbrati vtis, da je Kosovel imel to svojo izkušnjo za manjvredno in s tem za preseženo. Če je pozneje tako ravnala literarna veda, to seveda nima nikakršne zveze z realnim Kosovelovim tehnopoetskim razvojem, saj pri njem ni mogoče govoriti o manj pomembni impresionistični liriki in o kar se da visokopostavljeni ter ovrednoteni pesniški praksi, ki je tej sledila. Natančno branje uvoda v *Zlati čoln* zlahka ugotovi, da temu ni bilo tako.

Nedopustno se tedaj zdi, da je imel Ocvirk v sedemdesetih letih za slabost, ker je v svojem zgodnjem raziskovanju Kosovela, ko je leta 1931 izdal Kosovelove *Izbrane pesmi*, »vztrajal pri izrecno impresionistični naravi njegovega pesniškega izraza in gledanja, trdeč, da je Kosovelu pokrajina, predvsem Kras, poglavitni in osrednji doživljajski predmet in da ne more nikjer docela prekoračiti te osnove, tudi takrat ne, ko mu pokrajina kot taka ni več čustveno lirsko izhodišče, pač pa mu postane podoba za ‚njegovo notranje življenje'« (Integrali, 14). Kot rečeno, je bil Ocvirk leta 1967 prepričan, da pesmi, ki jih je »priobčil v zadnjih dveh letih pred smrtjo, in še nekatere starejše«, nimajo »prav nič opraviti s tradicijo našega impresionizma in simbolizma«, ker »Kosovel ni bil pokrajinski impresionist, ves obrnjen navzven, predan na milost in nemilost trenutku, kar naj bi ga približevalo Murnu, kakor bi za vsako ceno radi nekateri, pač pa nekaj docela svojega« (Integrali, 9). Leta 1974 pa je tudi Ocvirk ugotovil, da »se Kosovel zlepa ni mogel otresti impresionistične miselnosti, tudi takrat ne, ko se je oklenil konstruktivizma« (II, 638). Pri tem se je skliceval na Kosovelovo misel iz članka o Grudnu, da so kubizem, futurizem, dadaizem in konstruktivizem nastali na bazi impresionizma (gl. ZD III, 178).

Podobno kot Ocvirk leta 1931 je videl impresionistične podtone v Kosovelovih *Pesmih* iz leta 1927 Fran Albrecht, saj ga je imenoval »pevec otožne in resignirane melodije« ter ugotovil, da je »najčistejši slovenski pesnik smrti«, ki ni »sledil raznim problematičnim povojnim literarnim modam in šolam«, »ni se pridružil bombastikom psevdobiblične retoričnosti, ni se zamikal v artistično-medlo, brezkrvno in breztelesno metafizičnost Rilkejevih epigonov, tudi ni izdeloval programatičnih verzov. Sam s seboj je ostal zvest svoji zemlji, njeni pesmi in klicu svojega srca« (Ljubljanski zvon, 1927). Albrecht je seveda poznal le delček Kosovelove ustvarjalnosti, in ta je bila večinoma vezana na Kras in impresije o njem, medtem ko se v »Ljubljanskem zvonu« objavljene *Tragedije na oceanu* ni dotaknil. Do podobnih ugotovitev je prišel tudi Anton Vodnik, ki ga je prav tako razglasil za impresionista. Tudi Bernik meni, da je za Kosovela »posebno vidna in za (njegov) nadaljnji razvoj pomembna impresionistična faza«, seveda pa se ne moremo strinjati s tistim, kar beremo naprej, da je bil »impresionizem pri Kosovelu samo izhodišče za pesnikov prodor naprej, nastavek za njegov razvoj v ekspresionizem in konstruktivizem« in da »kot tak ni (bil) več v središču pesnikove umetnosti, pa tudi sicer že zaostaja za evropskim literarnim dogajanjem« (Bernik, 104).

IV

Kosovel je sebe in svoje delo prvi za Murnom tako rekoč manetovsko potegnil iz zaprašene akademskosti ter ga postavil na ogled in za zgled vsem »sedanjikom«, ki so ohranjali anahroni modernistično-cankarjanski model literature. In Kosovel je imel na voljo dve prostorski okrožji, kamor je ob različnih urah dneva in večera lahko vmeščal svoje baudelairovsko pregnetene, poetizirane trenutke: to sta bila Kras in meglena Ljubljana. Posebej Kras je bil zanj košček zemlje, s katerim se je zrasel in od njega ni več dvignil svojega cezannovskega očesa. Kot si je Seurat v krajini izmil z oči pariški prah, se je Kosovel vračal na Kras samo zato, da bi si tam izmil ljubljanski prah. Dobesedno prežal je na oblake nad kraškimi gmajnami, na bore ob poti iz Sežane v Tomaj, na rdeče sipine in na žene, ki se vračajo s polja. Njegovi na prvi pogled brezdelni sprehodi po Krasu so bili del ustvarjalnega postopka, celo tedaj, ko se je zdelo, da ne počne drugega, kot le pase domačo kozo. Narava, v kateri je iskal navdih, ni imela več jasnih in natančnih obrisov, na dan je prihajala trdota kraškega kamna, mehkoba kraških poti med njimi, upornost črnih borov in raskavost ter razpokanost rok in ustnic kraških prebivalcev in njega samega. Človek, vtopljen v to pokrajino, ni bil več krona stvarstva, ampak del tihožitja, zlit v eno z naravo. Pesem *Sem in se ne izprašujem zakaj* je matematično natančen zapis te enosti pesnika in narave:

Sem in se ne izprašujem zakaj
moja beseda je, da sem tu;
tiho rastem v ta tihi kraj,
kakor da rastem iz miru.

Za kočami, travniki, za vrtovi,
kakor da sijejo nanje sanje,
za ozkimi stezami, za plotovi
čez njive razpeto je tiho molčanje.

Sem in se ne izprašujem zakaj,
s kočami, travniki in vrtovi;
kot tiho jezero je ta kraj,
ki ne prše mu gladine valovi. (ZD I, 349)

Po Fritzu Martiniju skuša pesnik impresionist upesniti predvsem barvni, zvočni vtis iz narave, upesniti ga »brez eksistencialne globine, brez etičnih in nazorskih vprašanj in vrednotenja« (*Was war Expressionismus*, 12).
Kras se pesniku kaže kot *bela vas* in *bele poti*, ki vse vodijo v njegovo srce (*Vas za bori*, ZD I, 138), prikazuje se mu *v temi*, kjer razločuje samo skale, a mu je to povsem dovolj, *noče več*, saj je *v tišini skal in borovih poti* njegov dom, *ko da* (ga) *mati je privila v naročje svoje črno* (*Z otožnostjo strmim*, ZD I, 18). Spet drugič Kras vidi kot *ognjeno veličanstvo*, ki bi ga bilo mogoče s pesniško močjo premakniti k soncu (*Jutro na Krasu*, ZD I, 20). Pesem *Razpoloženje* je

impresionistična, hitro zabeležena verlainovska-monetovska jesenska skica, kjer pesnikovo *srce posluša in počiva*, medtem ko:

jesenski dež šumi narahlo,
po listju temnem se razgublja,
in v vetru vejica se sklanja
nad vejico, ko da poljublja... (ZD I, 51)

Kras je tedaj zanj najprej prostor čistih impresij, kjer je pesnik popolnoma predan naravi in se poskuša zliti v eno z njo, slediti skuša budistično zarisanemu spoznanju, da je »impresionizem zmaga narave kot oblikujočega principa nad subjektivnim, duhovnim preustvarjanjem materije«, nad fantazijskim preoblikovanjem narave (Iz. Cankar), kjer je vloga pesnikujoče eksistence omejena le na golo vraščenost v naravo, v njeno nenehno ciklično vračanje istega. Izidor Cankar je bil tu blizu Cezannovi izjavi, da je »umetnik samo sprejemalni organ, aparat, ki registrira čutne vtise. [...] Nobenih teorij! [...] Človeka naj se ne vidi, razen tako, da je popolnoma vtopljen v pokrajino. Velika budistična iznajdba, nirvana, tolažba brez strasti. [...] Nič ni bolj nevarnega za slikarja, kakor se povezovati z literaturo. [...] Slika ne predstavlja ničesar. [...] Razstavitev barv na platnu in njihova združitev v očesu« (Fischer). Kosovel sledi vsemu temu, ne ozira se ne na etos ne na eksistencialno stisko posameznika in izrazito poudarja, da:

V temi razločim samo skale
in vendar, saj mi je dovolj,
saj noče(m) *več...*

kot to, da se predaja samo »poslušanju in počivanju« v tej »tišini božji« (ZD I, 18). Edino, kar bi storil, je, da bi se »sklonil in pokleknil pred ognjenim veličanstvom« (ZD I, 20) in bi šel dalje kakor kralj po Krasu s silo in bogastvom (ZD I, 20), kjer se za »tišino tišina odstira« v »pramolčanje« (ZD I, 55). Cezannovska oznaka tega stanja z budistično nirvano je več kot odlična. Včasih si celo ukaže:

Poglej to tiho prirodo,
ko pade jesenski mrak,
tiha je s svojo usodo;
postani njej enak! (ZD I, 147)

V spomin nam silijo Murnovi kostanji, drevesa, bele poljane, predvsem pa njegova tesna vraščenost v naravo, v kateri je *kot eter lahak / brez glasu* (*V parku*). Kosovel je tedaj v Murnovem »impresionizmu začutil in spoznal veliko več kot ‚bleščeči kaos'« (Zadravec, 2).

Kosovelova zaveza Murnu se kaže v tem, da v svojih najčistejših impresijah ni »meril nikamor«, kot je tudi Murn odgovarjal prijatelju Cankarju na njegovo vprašanje, kam je meril v svojih pesmih, z besedami: »Moj Bog, če bi jaz kam

meril, bi bile pesmi v resnici drugačne. A to mi ni prišlo doslej niti na misel. Vrgel sem na papir posamezne trenutke in vtise. [...] Trenutki, samo trenutki!« (Murn Cankarju, 1998).

Lirski subjekt je pri Kosovelu našel v kraški krajini moč in pravo domovino, novo možnost življenja, vse tisto, kar je izgubil v mestni alienirani družbi. Zato se zlahka predaja miru sivih juter z drobnim dežjem, ko bori prenehajo šumeti in se prebudijo brinjevke (ZD I, 10). Zato *ljubi tisto trpko molčanje / ilnatih, rdečih kraških poti* (*Duma*, ZD I, 27). V takem svetu se ni mogoče zgubiti, v njem *čutiš, da nisi več sam!* (ZD I, 59), zato je vprašanje, ki se pojavi sredi pesmi – *Kam ta pot hiti?* – hkrati že tudi odgovor, da so vse poti sklenjene in se vse bivajoče predaja krožnemu gibanju narave, ki ga zaznamuje ponavljajoči se zadnji verz v vseh treh kiticah: *Sivo je zgodnje jutro*. Pot in popotnik se v tej pokrajini, v tej *tišini božji* (ZD I, 18), ki ponuja *mir, odrešenje, tišino, pokoj* (ZD I, 38), vračata zmeraj na isto točko, v te *tihe in zlate večerne pokrajine* (*Skozi pokrajine*, ZD I, 54), ki so pesnikov varen in edini dom. *Mrzlo kamnom je na klancu / ali v hišici je toplo*, misel *že se greje v topli hiši, dobro ji je v tihi družbi* (ZD I, 39). Tudi žene – ki s polja gredo domov in so trudne njihove koščene roke in težki koraki po klancu – čakajo pod klancem hiše, domovi, večerja in počitek. In naslednji dan bo temu dnevu enak, ne srečen pa tudi ne nesrečen, le globoko prežet z zemljo, kamenjem in potmi med borovci (gl. *Žene s polja*, 23). *V tej pokrajini kamniti / je vse lepo in prav* (ZD I, 60) in je celo večerna molitev lahko le ena sama beseda: Kras (gl. *Večerja*, 24), beseda, s katero je mogoče častiti stvarnika, močna in ena sama, ki pomeni *biti, živeti, boriti se* (ZD I, 60):

Mnogo besed je, mnogo besed,
a sredi vseh je ena;
sredi sveta
tako sama kot ta
res ni nobena, nobena. (ZD I, 9)

Kras je torej beseda, ob kateri *ves Kras je mehak* in *globel pod sipino je zadehtela od zemlje* (ZD I, 62). Ta magična in hkrati preprosta beseda je edina sposobna pričarati pesniku občutje:

Kakor da vidim krajino jasno
nad tiho zeleno dolino,
kakor da vidim skale in bore,
ki stražijo to dolino. (ZD I, 26)

V tem čistem impresionističnem pesnjenju pesnikovi vzgibi sledijo ugotovitvi, zapisani v članku o Grudnovi liriki, da so predmeti vredni toliko, kolikor vplivajo na pesnika, ko lahko njegovo *srce* (le) *posluša in počiva* (*Razpoloženje*, ZD I, 51) in ne obratno, da bi se predajalo ustvarjalnemu in preoblikujočemu zanosu pri posnemanju narave ali se izgubljeno spraševalo, *kam ta pot hiti?*, ker ne hiti nikamor, saj se zmeraj znova vrača sama k sebi. Zato so besede v teh pesmih

vezane na glagole, ki dopuščajo *biti, goreti, bleščati, poslušati, počivati* itd., ali pa skušajo porabiti trde, kraške besede kmetov, ki so v prežetosti s to kamnito pokrajino uspeli preživeti stoletja v popolni sintezi z njo in je to za pesnika dokaz za »strnjenost človeka z naturo« (ZD III, 177). Zato Kosovel ljubi te preproste besede kraških kmetov:

Ljubim jih, o, bolj jih ljubim
od vas meščanskih poetov. [...]
Kakor raskava roka
vabijo zopet in zopet me tja
izgubljenega otroka... (*Preproste besede,* ZD I, 26)

Te preproste kraške besede zamenjajo v konstruktivizmu preproste »mestne« besede, besede modernega tehničnega in civilizacijskega arzenala. Zato je tudi v konsih najti »čustvo, ki pa je iz intimistične ravni preneseno na občečloveško in se mu seveda ne reče več žalost, melanholija ipd., ampak je skrajno intenzivno. [...] Zato se mora seveda spremeniti ambient, podobe iz pokrajine zamenjajo mesto, svet, njegove komunikacije« (Troha, 11). Namesto polj in podrtij ob cesti (*Slutnja*, ZD I, 150) se pojavijo vagoni in odprta vrata, namesto svetlega okna v dalji se pojavi *v kvadratu vrat človek* (*Na postaji*, ZD II, 64), tradicionalne besede zamenjajo posodobljene, pesnik pa tudi tu ostaja zvest svojemu osebnoizpovednemu izročilu.
Njegova konstruktivistična pesem je samo na videz pesem nekoga, ki se je izgubil v modernem mestnem vrvežu, saj se mu ob prizoru v pesmi *Na postaji* nenadoma za ograjo razkrije impresionistična »zelena ravnina«. Moral je torej pesniti v skladu z modernimi transmisijami in zobatimi kolesi, a se je zavedal, da bi njegove besede morale biti »dehteče kot borova morja«, znova bi jih bilo treba »prižgati«, da bi se lahko poenil s to kraško krajino in se vanjo vrnil:

da v tej sivi kraški hiši
nam je še ostati. (*Vse te besede,* ZD I, 64)

Sicer se mu lahko zgodi, da bo kot človek, ki je prodal svoje srce in zdaj *prazen in votel / po tej samoti hiti* (*Noč*, ZD I, 65) izgubljen v neznano. Kras v svoji ciklični naravni pojavnosti zahteva zase absolutno pripadnost in zvestobo. Zaradi te absolutne zvestobe rodnemu Krasu in zlitosti z njim postanejo celo pesnikove najintimnejše ljubezenske besede trde, raskave, razpokane:

Tam pod tistim temnim zidom
sem poslavljal se od tebe
in sem te težko poljubljal
na oči otožnovdane
in na tvoje temne lase
in tajil besede rahle,
da bi Krasu bil podoben. (*Spomnim se,* ZD I, 91)

V

Vendar se že v čistih impresionističnih, skicozno zasnovanih pesmih, ki so želele biti odmaknjene družbenemu vsakdanu, Kosovelu pokaže, da je popolno zlitje človeka z naravo utopično, da pasivno in kontemplativno obževanje in občudovanje predmetov, takšnih kot jih vidi in čuti (gl. ZD III, 177) ni mogoče, da v človekovem *srcu tesno / se odraža zeleno nebo* (*Oktober*, ZD I, 12), ker se je človek civilizacijsko preveč oddaljil od izvorne narave, da se torej v modernih časih samo deloma ali v zelo omejeni meri posreči *strnjenost človeka z naturo v eno* (ZD III, 177).
Takšen Kras je zanj prostor vetrov in svečano zvenečih zvonov, ki nočejo sprejeti pesnikove samote in žalosti (*Vetri v polju*, ZD I, 36), tihih polj in svetlih, bežečih oblakov, ko po njihovem odhodu *misel ostane / in straži te zapuščene poljane* (*V samotnem polju*, ZD I, 37).
Kosovel zato ni mogel ostati le čisti opazovalec, ki bi kot ogledalo neutrudno odseval predmetne površine, ni bil le popisovalec golih barvnih in svetlobnih občutij, odmaknjenih od vsakršnih družbenih, političnih, etičnih in eksistencialnih vprašanj. Tudi v impresionističnih pesmih, in to kar v večjem delu, ga ta vprašanja prežarjajo in okupirajo do te mere, da bodo postala stalnica prav v tisti njegovi poeziji, kjer se bo odmaknil od impresionizma in se predajal pesniškemu eksperimentiranju. Čeprav so nekatere pesmi v naslovih še zavezane impresionistični tehnopoetiki, v njih udarja na dan družbena in predvsem narodnostna problematika, povezana s krivično rapallsko pogodbo in s tem z izgubo tretjine slovenskega ozemlja, ki je bilo prav njegova eksistencialno določena kraška pokrajina. Kosovelove impresionistične pesmi postanejo zato družbeno angažirane, kar je contradictio in adjecto, pesnika spreletavajo vprašanja, ki bi bila v tem kraškem prostoru še pred nekaj leti nemogoča in odvečna, zdaj pa, ko se njegova Primorska duši v prihajajočem fašističnem gnevu, se je pesniku zazdi:

Da smo zašli, bratje, zakaj?
Da smo umrli v ta ostri Kras?
O, to je žalost, prozorna žalost,
ki visi kot nebo čez nas! (ZD I, 22)

In Kras je postal *kakor otožen, izjokan obraz* (*Na večer*, ZD I, 22). Pesnik je še zmeraj obrnjen navzven, v kraško pokrajino, a ta ni več golo občutenje svetlobnih in barvnih odtenkov, ampak postane zrcalo življenja, je melanholičen in pretresljiv zapis sveta, kjer se kraškemu človeku na vsakem koraku zastavljajo osebna vprašanja in politični problemi, saj je čez noč postal brezimni tujec na svoji lastni zemlji. Nekdaj znane poti, ki so vodile iz mesta v to sončno pokrajino, so potemnele *nema je, temna je nočna ravan*, pesnik je v njej zgubljen, kot *da* (je) *zašel že od sveta* (*Impresija*, ZD I, 144). *Na gmajni, za bori / se* (je) *privadi*(l) *samotnemu svetu* (*Pesem*, ZD I, 9).

Če je bilo prej vprašanje *Kam ta pot hiti?* (ZD I, 10) nesmiselno in odvečno, postane zdaj znamenje tragičnih disonanc, sredi katerih se je zaradi političnih igric svetovnih velesil znašel mali kraški človek. In če je prej brinjevka vztrepetala in zanosno vzletela v sivem zgodnjem jutru v brezmejna kraška prostranstva, zdaj *privrši v lahnem letu v jesenski čas* in *na gmajni, za bori se privadi samotnemu svetu.* Njeno privajeno samotnost pretrgajo *lovski streli*, ki »odmevajo v gmajni, glej zdaj jo ustrelijo« in *streli se v dalji gubijo...* (ZD I, 9). Tudi v znameniti *Baladi*, ki to tematiko obravnava na najvišji umetniško izpovedni ravni, gre za tragične tone, ki temeljijo v dejstvu, da je Primorska doživela nasilno in krivično ločitev od matične domovine.

Vse te socialne, nacionalne, politične in osebnoizpovedne probleme je Kosovel upesnjeval tudi v moderni, konstruktivistični liriki, v svojih znamenitih konsih, kjer je ohranjal zvestobo svoji impresionistični ustvarjalnosti in izpovednosti. V njegove pekoče možgane, ki so ustvarjali konse, je namreč nenehno rosil tudi jesenski dež (gl. ZD, II, 165). Od tod znamenita dvojnost konsov in njihova posebnost v evropskem konstruktivističnem kontekstu (Vrečko).

Naša raziskava je potrdila Kosovelovo misel, da so se na temelju impresionizma rodili kubizem, futurizem, dadaizem in konstruktivizem (gl. ZD III 178). Veličina in fleksibilnost njegove pesniške pojave je znala povezati osebnoizpovedno, impresionistično poetsko formo z eksperimenti. Na ta način je izoblikovala dovolj trdno podlago za preseženje akademsko togih epigonov slovenske moderne in ustvarila nov tip literature na Slovenskem.

NAVEDENKE:

France BERNIK: *Impresionizem v slovenski liriki*, SKJLK, 29. junij-12. jul. 1980. Univerza v Ljubljani, 1980.

Izidor CANKAR: *Jakopičev zbornik*, 24, Ljubljana, 1929.

E. FISCHER: *Von der Notwendigkeit der Kunst*, Dresden, 1959.

INTEGRALI: Srečko Kosovel, *Integrali 26*', Ljubljana, 1967.

Fritz MARTINI: *Was war Expressionismus*, München, 1948.

Vera TROHA: O Kosovelu in italijanskem futurizmu, *Primerjalna književnost*, 1988, 2.

Janez VREČKO: *Srečko Kosovel, slovenska zgodovinska avantgarda in zenitizem*, Maribor: Obzorja, 1986.

Franc ZADRAVEC: *Srečko Kosovel, 1904-1926*. Koper-Trst: Lipa-Založništvo tržaškega tiska, 1986.

– – 2: *Tipologija slovenske književnosti; Lirika, epika, dramatika*. Murska Sobota, 1971.

ZD (Zbrano delo): Srečko Kosovel, *Zbrano delo*, Ljubljana, 1946-1974, I, II, III, III/I, Uredil in z opombami opremil Anton Ocvirk.

Nada Đukić
OŠ dr. Aleš Bebler-Primož, Hrvatini

Bartolova »psihološka« in »filozofska« proza v nacionalnem ali eksistencialnem momentu

Vse tiste konstitutivne prvine, ki na mikro ravni ostro ločujejo enega avtorja in njegovo značilno poetiko od drugega, najdemo le v nekoliko modificirani obliki tudi na makro ravni: na primer če razčlenjujemo njegovo kratko prozo in jo primerjamo z romanom ali daljšo prozo nasploh.
V prozi Vladimirja Bartola se zdi, da se vsa določila, ki zadevajo zlasti vsebinsko trdnost in sklenjenost, nenadoma razpustijo in razgibajo v igri domišljije, ki nas s presenetljivo prepričljivostjo skuša ugnati, da bi verjeli celo »znanstvenim« temeljem stanja stvari, ki so izredno dobro premišljeni in izmišljeni. Ko človek bere Bartola, bi pomislil, da tega ni pisal biolog in filozof v eni osebi, temveč bolj tenkočutni psiholog ali še raje psihiater in izraziti umetnik. Svet njegovih pripovednih oseb je ves ponotranjen, vendar radoživ in iščoč. Avtor sam svoje like vratolomno preizkuša in se kot Usoda, o kateri tako rad govori, poigrava z njimi, relativizira vsakršno resnost in trajnost situacij ter položajev.

Iz Bartolove zbirke kratke proze z večinoma kratkimi zgodbami *Novele I* iz leta 1994 bom posebej izpostavila tri besedila, ki potrjujejo gornje napovedne trditve. V kratki zgodbi *Sonce v avtomobilu* je vseskozi prisotna »sončnost« notranjega stanja pripovedovalca ter neomajna vedrost situacij in položajev. Manjši zaplet povzroči le nenavadno vedenje pripovedovalca, ki naravnost prekipeva od ljubezni do življenja:

Veselje se stopnjuje do blazne višine. Ne morem se več zadržati. Zavriskam, da po Parizu odmeva od vseh strani. Zavem se. Napol sramežljivo, napol radovedno pogledam okrog. Ljudje se nabirajo. Izza vogala hitita dva stražnika. (Bartol 1994: 62)

Gonja s taksijem po pariških ulicah in končni pristanek v hotelu, v katerem je pripovedovalec stanoval, se končata tako, da se stražnika s pripovedovalcem spoprijateljita ob kozarčku likerja, piškotih in pariški popevki. Tudi zadnja grožnja enega od stražnikov, ko zgrabi pripovedovalca za vrat, izzveni le kot dobrodušni očitek za sitnosti, ki sta jih bila oba stražnika deležna ob nepotrebnem preganjanju. Pripovedovalec sam pa v razkošju tistega dne zaključi takole:

Kolena se mi upognejo in, kloneč do tal, se potopim v tiho, brezmejno radost. (Bartol 1994: 63)

V kratki zgodbi *Otekla lica (Lutke)* je uporabljen motiv dvojnika, ki se razširi v nekakšno različico dvojnikov klonov. Prisotna je ponovljivost situacij in ravnanja: vstop v zakajeno kavarno, prelet prisotnih gostov – najbolj markantni se zdita dve Romunki v družbi nekih Srbov –, pogled v ogledalo in videnje oteklega lica, hiter umik v skriti kot kavarne, sprostitev ob kavi in cigaretah ter opazovanje

prihajajočega dvojnika in njegovega ravnanja. Izpostavljena je anksioznost zaradi lastnega samozavedanja, ki se v kavarniškem okolju razblini:

Kavarniško ozračje ima poleg tiste vseprevzemajoče moči še eno izredno lastnost, da človeku omogoči pozabiti nase, kar je sicer menda ena najtežavnejših stvari na svetu. (Bartol 1994: 74)

V kratki zgodbi *Pustolovec* je prisotna zasnova pronicljive psihološke karakterizacije dveh skorajda diametralnih tipov ljudi, ki je še bolj izrazito razvita v Bartolovi novelistiki in daljši prozi. Gre za nasprotje pasivnega sanjača teoretika ter aktivnega podjetnika praktika, ki pa se presenetljivo obrne. V realnosti namreč sanjač deluje izredno premišljeno, podjetnik pa naravnost pustolovsko.
Pisatelj fantastičnih zgodb Emil Jaruga in mladi pesnik, doktor Emerik Pehani, sta takšni nasprotji. Če je Jaruga, ki se zdi po značaju sanjač, lahko pustolovec le v svojem pisanju, pa vzbuja Pehani iluzijo pustolovca v boju proti vsakodnevni življenjski rutini in banalnosti. V Parizu ga imajo vsi za vodjo sumljivih duhovnih združb, pripisujejo mu parapsihološke sposobnosti, on pa v resnici za to, da bi preživel, inštruira, ker kot pesnik ne uspe. Svoj sloves mističnega in obenem prezaposlenega človeka z nenavadnim življenjskim slogom samoironično opravičuje takole:

/.../ In verjemite mi, Slovenec ne more postati v svetu drugo kakor inštruktor, in še to samo, če mu je sreča prav posebno naklonjena.« /.../
»Ne razumete? Življenje je pač tako vsakdanje in pusto, da je človek vesel, če najde kje svet norcev, ki veruje v stvari, katerih ni, in ki bi bile lepe, če bi zares bile. Iluzija, samoprevara je menda še edino, zaradi česar se splača živeti. (Bartol 1994: 85)

Bartolova novela *Zadnje gibalo* vsebuje okvirno pripoved o nepoboljšljivo raztresenem profesorju, ki v svoje statistične analize končno vključi tudi seksualne delikte ob vseh drugih zemeljskih in človeških nesrečah, kar z velikim zanimanjem in privoščljivo škodoželjnostjo spremljata tudi njegova asistenta. Posredno je nakazano tudi verjetje v rek: Kakor na nebu, tako na zemlji. Vložena pripoved se začne s prikazovanjem te povezanosti, prepletenosti dogajanja na nebu in zemlji:

Že pred nekaj dnevi je bila legla nad mesto težka, dušeča atmosfera, ki je kakor železen stiskač oklepala možgane in prek njih drobila voljo in živce. Bilo je v začetku jeseni in mučna vremenska depresija /.../ se je začela, podobna polipjim lovkam, raztezati /.../.
Anton Jedliček je bil ves iz sebe. /.../ bilo je kakor zakleto. Ničesar ni mogel dovršiti. V napadu nekakšne histerije /.../ se je bal, da se ne bi surovo spozabil nad njo [svojo tajnico, gospodično Vero, op. N.Đ.]. (Bartol 2003: 8)

Vse od zunaj se zdi, da se je zarotilo proti njemu:

»Služkinja pozabi skuhati zajtrk, žena histerična, otroci zamudijo šolo, vi [tajnica] *se cmerite. Prekleto! Človek bi šel in se obesil!«* (Bartol 2003: 9)

Enako nerazrešljiva se zdi situacija, v kateri se znajde njegova tajnica:

Fant ji je bil pri vojakih, pisal je prav malo, šef je bil nemogoč, nervozen do brutalnosti. In povrh vsega še to težko vzdušje, ta moreči pritisk na možgane, sivo, oblačno nebo, iz katerega ni hotelo deževati. Vsak pogled, vsaka kretnja, vsaka beseda jo je desetkratno zadela. Človeka je zares imelo, da bi si kaj storil. (Bartol 2003: 9)

Doma podobno doživlja Jedličkova žena, gospa Ilonka:

Tudi njo je tiščala depresija zadnjih dni. Napetost v njej je bila dosegla neki višek, prek katerega ni mogla. Gospa Ilonka je bila obupana, posebno še, ker ni vedela, česa ji nedostaja. Ko je videla, v kakšnem razpoloženju prihaja mož domov, je čutila, da se nabirajo v ozračju sile, ki utegnejo dovesti do katastrofe. Bala se je je in obenem upala na olajšanje. (Bartol 2003: 10)

Na površje pride nekakšen večni boj med možem in ženo za prevlado ter njuno večno nezadovoljstvo. Njemu se zdi, da so njene »pretenzije nesorazmerno hitreje rasle kakor njegovo imetje« (Bartol 2003: 10), njej pa, da se v njem godi »erotična halucinacija ljubosumnega moža« (Bartol 2003: 13). Četudi se njeno flirtanje z nadarjenim in šarmantnim grškim glasbenikom, pri katerem se je iz lastne želje učila petja, ni zaključilo s skokom čez plot, saj je bila tedaj vdrugič noseča, ji mož to njeno romanco nenehno očita. Odločilni preobrat se začne, ko Jedlička obišče Leopold Stieglitz, »večna poslovna vrtavka« (Bartol 2003: 15):

Človek večnih načrtov, ki je jasno videl vse možnosti in nemožnosti, poln domišljije, fantastična glava. Ali izvedel ni pravzaprav ničesar. (Bartol 2003: 16)

Preobrazbe se začnejo dogajati pod vplivom alkohola, ko vsaka oseba vidi drugo nekako drugače. V nizu hitrih, ironično in humorno preobratnih dogodkov ter paralelnih situacij ali vzporednih pripetljajev napetost popušča, vrnemo se v prvotno stanje pred sprožitvijo nedoumljive napetosti. V tem primeru je trdna novelistična zgradba razrahljana s humoresknimi prvinami.
Medtem ko Jedliček zapelje svojo tajnico, enako stori Stieglitz z Jedličkovo ženo. Tajnica išče napake pri Jedličkovi ženi in svojem fantu ter povzdiguje Jedlička, Jedličkova žena išče napake pri lastnem možu in povzdiguje Stieglitza. Tajnica se prvič v življenju čuti kot dama in zvezdnica, izredno ji prija Jedličkov pokroviteljski in očetovski odnos. Stieglitz lastno pomanjkanje možatosti spretno izrabi sebi v prid in igra na karto šibkega, zavrženega moškega, ki se ga gospa Ilonka velikodušno usmili. Vse, kar se tedaj zdi kot edina prava resnica ali stanje, ko ljudje končno spregledajo, se kasneje izkaže kot prevara ali iluzija. In kot da bi Bartol prav v tem najbolj užival: zaključek namreč nikakor ni tragičen, saj so pripovedne osebe po pustolovstvu ene noči naslednji dan kot prenovljene in sproščene. V svoj vsakdan se zlahka vrnejo.
Erotična nepotešenost ali iskanje tistega kančka ljubezni, ki človeka potolaži, so majhne težave ljudi na zemlji, v primerjavi z gibanjem planetarnih sil ali

delovanjem veliko večjega univerzuma pa se razblinijo: tako izzveni torej ta Bartolova novela.

V besedilu *Mavricij Terčelj,* sestavljenem iz posameznih delov romana *Čudež na vasi,* je moč najti delne psihološke oznake, ironijo in zlasti sprevržen ali na glavo postavljen položaj teorije, umišljenega stanja, in prakse ali dejanskosti. Duhovno, poduhovljeno ali duševno je sopostavljeno ob telesnem, materialnem ali materialističnem in pridobitniškem, še zlasti v prizoru pri župniku, ko je ta pri obedu:

Kljub idealističnemu nauku, ki ga je po svoji službi zastopal, je bil z vso svojo dušo pri zemlji in pri materialnih dobrinah. Terčelj pa, ki je z živim ognjem oznanjal svetovni materialistični nazor, je bil, kot bi se hotela usoda pošaliti, v vsem svojem življenju, da se izrazimo s Cankarjem: nepoboljšljiv idealist, da, lahko bi rekli: stoodstotni platonik. (Bartol 2003: 41)

O župniku izvemo še naslednje:

Svojo službo je opravljal vestno, vendar brez trohice iznajdljivosti ali psihološke vživljivosti. Sploh je bil, kar se finejših utripov človeškega srca in zapletenejših pojavov človeške duše tiče, skoraj popolnoma gluh. (Bartol 2003: 47)

V tem besedilu se pojavi tudi motiv hipnotizerja, ki mu podleže eno od vaških deklet. Župnik je nenadoma razpet v boju proti novodobnemu vraževerju in nevarnim revolucionarnim idejam Terčelja in njegovih istomišljenikov. Terčelju očita zlasti neomikanost, četudi on sam kaže pristno zanimanje le za gospodarjenje.

Humoreska *Mangialupi in umetniki* prinaša svojevrsten ironičen pogled na kulturo Slovanov, Slovencev (»rdečih«), izpostavljanje domnevne apriorne večvrednosti italijanske kulture, odnos med italijansko kulturo in Američani ter iskanje smisla ali pomena (prave) umetnosti. Besedilo je kot celota ironično. Njegov glavni protagonist Mangialupi (Volkojedec) je neulovljiv v svoji trgovski preračunljivosti in zvitosti, obenem je nekoliko patetičen in se ravna po vetru. Njegov antagonist, novinar in umetnostni kritik Jakomin Pertot, je najprej dokaj neposreden v svojih sodbah, toda kasneje je previdnejši in obzirnejši. Slovanski kulturi je v nasprotju z zahodnimi tu vendarle priznana tudi mladostna vitalnost:

»Vi Slovani ste komaj začeli kulturno dihati in že hočete učiti,« je ironično dejal Truffaldini.
»Biti na začetku svoje kulture je milost, è una grazia,« ga je zavrnil profesor Paolucci. »Come è una grazia esser giovani.«
»Seveda, spet smo mi tista stara, z vso umetnostjo nališpana kurtizana, ki je ljubosumna na mlado lepotico, ker je toliko brezobzirna, da prevzame njeno mesto v življenju,« je sarkastično dejal Truffaldini.
»Nisem bil jaz, ki je to rekel,« je smeje pripomnil Pertot. (Bartol 2003: 75-76)

Po eni strani je izpostavljeno ponarejanje umetnin v Italiji – Mangialupi ima za to izdelan lastni sistem z zakopavanjem in uporabo urina –, ki jih nato drago prodajo Američanom. Ti se ne morejo namreč pohvaliti s tako dolgo umetniško tradicijo.

Po drugi strani pa sodobnost zaznamujejo ultramodernisti, primitivisti in tradicionalisti, poskusi katerih pa zbledijo ob primerjavi s slikanjem kakega dekletca šestih let. Vse je znova postavljeno v igrivo negiranje, ob katerem se umetniška vrednost relativizira in se melodramatično iskanje umetniškega genija sodobnega časa izkaže za brezplodno.

V nekaj zgornjih ponazoritvah iz Bartolove kratke proze je zaznati bolj ali manj zgoščeno bistvo njegovega »psihološkega« in »filozofskega« pristopa z nacionalnimi in eksistencialnimi prvinami. Njegova pripovedna tehnika daje vtis psihološke, če že ne psihoanalitične obravnave snovi. Posebej pa ga zabava obravnava primerov popularne psihologije, ki dražijo domišljijo in rušijo zgolj zdravorazumske ali racionalistične predstave o svetu. Izredno izvirno in paradoksalno preigrava tudi stoletja prisotni in aktualni idealistični (poduhovljeni) in materialistični (pridobitniški) tip človeka. V polju njegove življenjske filozofije (in niti ne toliko realizacije filozofskih smeri v literaturi) pa je zlasti razbrati relativistični, ludistični in bivanjsko zaostreni pogled na svet. Šele v tem kontekstu lahko razumemo tudi njegovo pojmovanje slovenstva kot nacionalne kategorije, ki je vedno zgodovinsko realna in celo zgodovinsko pogojena, vendar osvobojena teže, patetike in tragike.

VIRA

Vladimir BARTOL, 1994: *Novele I.* Ljubljana: Bartol & Amalietti.
– – 2003: *Mangialupi in drugi.* Ljubljana: Založba Sanje.

Marija Mercina
Gimnazija Nova Gorica

Vloga Trsta v ustvarjanju Cirila Kosmača

V razpravi obravnavam vlogo Trsta v prvih, od leta 1931 do leta 1935 objavljenih delih Cirila Kosmača. V njih je Trst povezan s socialno in moralno tematiko. Literarna veda se tem besedilom ni posvečala v večjem obsegu. Sprejemala jih je predvsem kot iskanje ustrezne snovi in izraza. Izid Prazne ptičnice *po pisateljevi smrti, poznavanje celotnega Kosmačevega opusa in možnosti pregledovanja besedil v elektronski obliki pa drugače osvetljujejo to obdobje. S primerjavo besedil se pokažejo značilnosti oblikovanja in postopno iskanje novih izraznih možnosti. Trst je v pisateljevem razmisleku o lastnem ustvarjanju zelo pomemben.*

PRVI TRŽAŠKI PROCES

Prvi tržaški proces, ki je trajal od prvega do petega septembra 1930, je bil za (še ne dvajsetletnega) Cirila Kosmača preizkušnja, ki je prevrednotila njegovo življenje. Zaradi pomanjkanja dokazov je bil oproščen in opomnjen (ammonito). Enoletni zapor in sojenje ter kasnejši dogodki pa so v njem utrdili prepričanje, da ne sme zapraviti svojega življenja.

Podoba Cirila Kosmača v knjigi Tarasa Kermavnerja *Skupinski portret z Dušanom Pirjevcem*[8] me preseneča zaradi slabšalnega odnosa do pisatelja. »Bil je otrok revnih kmetov, bajtarjev, iz province, iz najbolj zaostalih tolminskih krajev. V detinstvu pastirček, nato revež, ki je imel, ko je prišel v Ljubljano, ene same podarjene preluknjane čevlje. […] A svojega kompleksa, da nima šol in da je doma v uboštvu, ni nikoli premagal, le skrival ga je za precej počenim kozmopolitizmom. […] Bil je sicer močna osebnost, a intelektualno preprostež.« Z dejstvi, ki jih navajam, zavračam trditve o Kosmačevem bajtarstvu, provincialnosti, kompleksih in »počenem kozmopolitizmu«.

Obdobje do leta 1935 pomeni spopad s skrajno neugodnimi razmerami. S svojo osebno močjo, ki mu jo priznava celo nenaklonjeni avtor omenjene knjige, je Ciril Kosmač premagoval sovražne okoliščine in s svojim umetniškim ter prevajalskim delom dokazal, da ni intelektualni preprostež.

[8] T. Kermavner, *Skupinski portret z Dušanom Pirjevcem*, Ljubljana 2002, 45-46.

Pisateljeva biografija ni istovetna z njegovim delom, temveč je le snov, ki jo je oblikoval v skladu s svojo poetiko, njenimi zakoni in spreminjanjem, skratka, s svojim pojmovanjem lepote, o čemer pripovedovalec v *Pomladnem dnevu* izjavi: »Če bo lepo, bo tudi resnično.« V pisateljevem nekrologu pa Josip Vidmar enigmatično ugotavlja: »Bil je pisatelj, ki je v sebi doživel smrt realizma.«[9]
V referatu na osnovi korespondence, Kosmačevega seznama prebranih knjig in dijaškega glasila »Uporni veslar«[10] predstavljam njegovo učno dobo, to je pripravo na pisateljevanje, in nato pripovedi do leta 1935. Čeprav je bil avtor do njih zelo kritičen, so vredne pozornosti, saj so v njih razpostavljeni trdni in širši temelji kasnejšega dela.

L'UOMO COMINCIA AD AMARE ANCHE LE COSE TERRIBILI (H.BARBOUSSE)

Tri dni pred začetkom tržaškega procesa je Kosmač telegramsko pozval očeta, naj pride takoj na pogovor v Trst. Po pripovedovanju brata Vlada, ki je bil tedaj star 14 let, je oče po prejemu telegrama begal po kamri in ponavljal: »Ustreljen bo, ustreljen bo.« Takoj se je odpravil v Trst k sinu in odvetniku. Očetovemu strahu se ni čuditi. Po usmrtitvi Vladimirja Gortana leta 1929 so namreč tudi na tržaškem procesu pričakovali izrek smrtnih kazni.
Ciril Kosmač je bil prijet 9. novembra 1929. Nato je bil zaprt v Gorici, Kopru, Rimu in sojen na prvem tržaškem procesu.[11] Zgodovinski okvir pisateljevega življenja je izčrpno predstavljen v knjigi Milice Kacin-Wohinz *Prvi antifašizem v Evropi, Primorska 1925-1935*, s posvetilom »Bazoviškim žrtvam ob šestdeseti obletnici«:[12] »Proces se je začel ob 15. uri v ponedeljek 1.9.1930 in je trajal do 23. ure v petek 5. septembra.[13] [...] Najstarejši med obtoženci – Valenčič je izpolnil 39 let, najmlajši, Ciril Kosmač, pa 19 let. [...] Iz poročil češkega in jugoslovanskega tiska pa zvemo, da so se obnašali junaško in ravnodušno.«

[9] J. Vidmar, *Slovo od Cirila Kosmača*, V: Delo, 30.1.1980, št. 24, 8.
[10] Vse omenjene vire hrani pisateljev brat Vladimir Kosmač, im. Vladko, r. 1915.
[11] *Antifascisti nel casellario politico centrale,* Roma 1992, 371.
[12] M. Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi*, Koper 1990, 298.
[13] »Kakor je baje zahteval Mussolini osebno.« M. Kacin-Wohinz, n. d., 300.

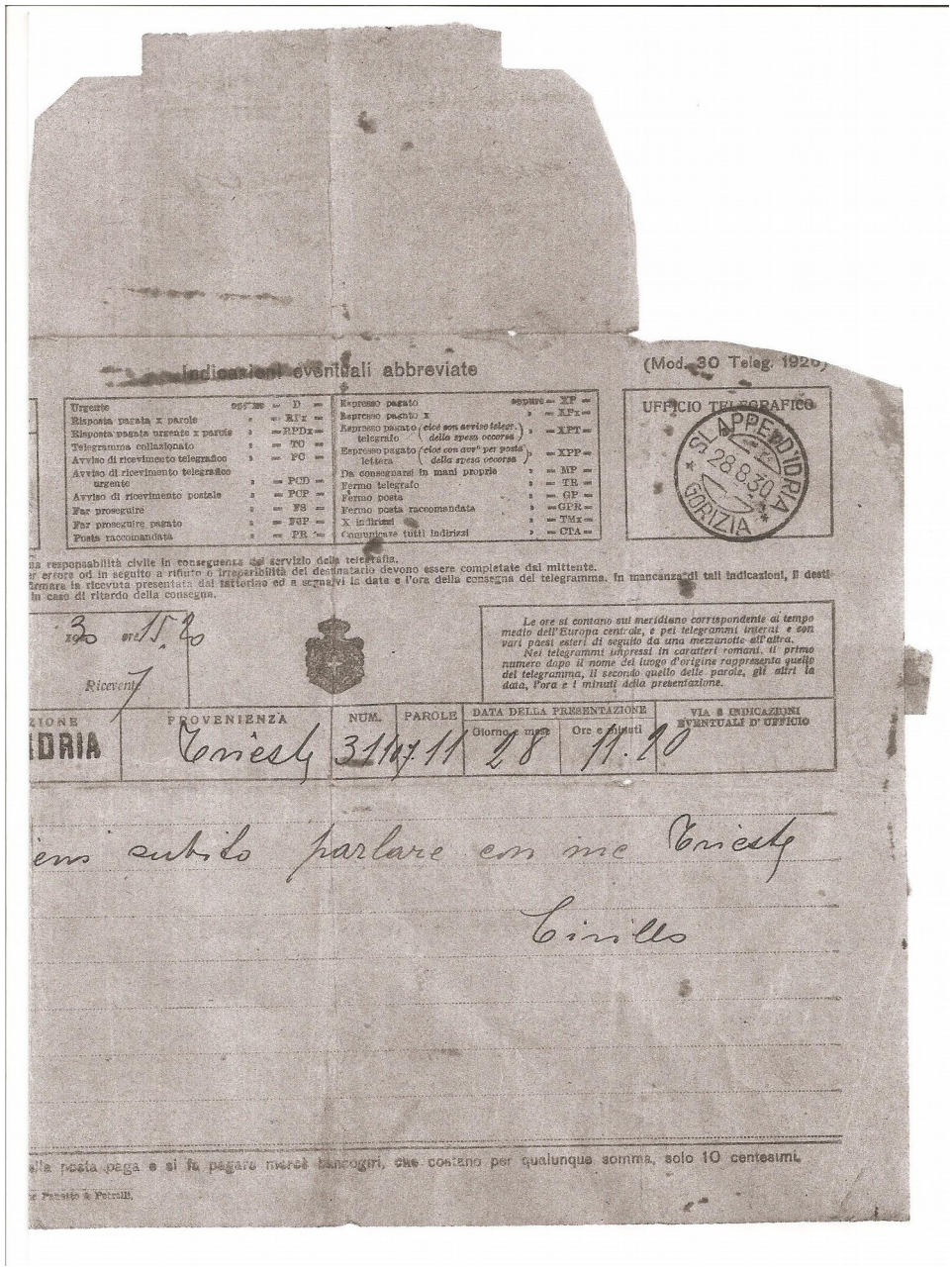

»*Vieni subito parlare con me Trieste Cirillo*« (Takoj pridi v Trst na pogovor z mano, Ciril). Telegram, odposlan iz Trsta 28.8.1930.

Trst je bil kot kraj sojenja premišljeno izbran zaradi zastraševanja narodne manjšine. Proces se je odvijal zelo hitro, ker je bil za izvršitev smrtne kazni predviden 6. september, Mussolinijev rojstni dan.
Štiri leta kasneje je v »Istri«, v članku *Bazovica – 6. septembra, Bidovec, Miloš, Marušič, Valenčič*[14] proces takole opisal sam Ciril Kosmač: »Danes je petek. Jutri je sobota šestega septembra in proces mora biti danes zaključen, kajti politična konjunktura to nujno zahteva: jutri je pri državnem sosedu velik praznik in v luči tega praznika je na vsak način treba poslati nekaj temnih strelov.«
Enoletni zapor in sodni proces je mladi Ciril Kosmač razumel kot pot do zrelosti in možatosti. Proti obupu se je bojeval z ironijo. Njegova pisma očetu in domačim so bila zaradi zahtev cenzure napisana v italijanščini in pregledana. V pismu 11.2.1930 je očeta tolažil:

Non preoccuparti troppo della situazione dell'anima mia. Non sono poi cosi triste come tu l 'immagini. Sai »l'uomo comincia ad amare anche le cose terribili« (disse Barbusse).[…] *E poi non ti ricordi che ho detto certe volte che voglio provare un po anche la galera: germi dell' uomo futuro sono nelle impressioni dell'infanzia. (detto di M. Azeglio)*.[15]

V pismu iz Rima 27.6.1930 – zaprt je bil že več kot pol leta – se spominja mame ob drugi obletnici njene smrti, sprašuje o bratih in sestrah. Domače tolaži: »Ne žalostite se preveč zaradi mene. Z mano ravnajo tako, kot se spodobi za moža.«[16]
Z oprostilno sodbo zaradi pomanjkanja dokazov pa preganjanje ni bilo končano. V Gorici so ga takoj po izpustitvi iz zapora obsodili na dve leti strogega policijskega nadzora. O svojih zaslišanjih in tedanjem srečanju s Kosmačem piše France Bevk: »Čez teden dni sem zopet sedel in čakal v predsobi na prefekturi. Živo sem se ga spomnil. Pripeljali so ga iz ječe naravnost pred konfinacijsko komisijo. Bil je sicer oproščen, a sum je ostal; policiji se je mudilo, da mu naprti policijsko nadzorstvo.«[17]
Srečanje ni bilo naključno. En teden pred tem so Bevka zasliševali in mu očitali zvezo s »tistimi s tržaškega procesa«. Kot dokaz so mu pokazali pismo z njegovo oceno »Upornega veslarja«, dijaškega glasila. Bevk se je ob tem spomnil obiska treh dijakov, to je Cirila Kosmača, Stanka Vuka in nekoga tretjega, ter prošnje, naj jim oceni glasilo. Bevkov pisni odgovor so med preiskavo našli pri Kosmaču in ga še po tržaškem procesu skušali uporabiti kot obremenilni dokaz proti obema.
Konec septembra 1930 se je Kosmač vrnil domov in po nekaj mesecih emigriral v Jugoslavijo. Za njim so v Italiji razpisali tiralico in ga označevali kot

[14] *Istra, Glasilo Saveta jugoslovenskih emigranata iz Julijske krajine*, 1934, št. 35, 1.
[15] Barbusse, Henri (1873-1935), francoski pisatelj, pacifist. Prevod navedenega pisemskega odlomka v slovenščino se glasi: »Naj te moje duševno stanje ne skrbi preveč. Veš, človek začenja ljubiti tudi strašne stvari. […] In potem, ali se spominjaš, da sem ti nekajkrat dejal, da bi rad malo izkusil tudi zapor. Klice bodočega človeka so v otroštvu. (rek M. Azeglia)«
[16] »Mi trattano come si deve trattare un uomo«.
[17] F. Bevk, *Mrak za rešetkami, Spomini,* Koper 1958, 58-59.

»iredentista, nevarnega Slovenca, vpisanega na seznam možnih atentatorjev, zmožnih terorističnih dejanj«.[18]
V pismu 10.2.1931 piše iz Ljubljane domačim:

Dragi moji!

Preteklo je že dolgo, kar se nisem nič oglasil. Gotovo se vam je zdelo čudno, ko sem kar tako na naglo odpotoval. Tega pač si niste pričakovali. Upam, da mi pač odpustite. Saj veste: težko je živ biti mrtev. Moral sem oditi. Ni bilo nikake pomoči. Zame tam ni bilo več življenja.
Človek je mlad, življenja željan in svobode. Želi, da nad njim zapoje prostost. Ko bi bil mogel tam študirati, bi nikdar ne napravil tega koraka. Ako bi ne bil pod tako strogim nadzorstvom, bi isto tako ne zapustil svojega rodnega doma.
Tukaj bom študiral dalje. Upam, da bo vse dobro izteklo.
Bodite mi vsi srčno pozdravljeni!

Vaš Ciril

PISATELJEVO IZOBRAŽEVANJE

Zdi se, da je v zaporu veliko razmišljal o svojem življenju po izpustitvi. Prizadeval si je, da bi čas izkoristil za učenje, dokončal klasično gimnazijo in nadaljeval študij.
Oče je verjel v njegovo nadarjenost, ki jo je potrjeval tudi šolski uspeh. V spričevalu Dopolnilne šole v Gorici (Scuola complementare Guido Favetti Gorizia), na kateri je opravljal izpite, ker zaradi revščine in mamine bolezni ni mogel nadaljevati rednega šolanja, so vpisane ocene: 5. januarja 1926 za 1. razred, 7.3.1926 za drugi, 1.5.1926 za tretji in 27.5.1926 za četrti razred nižje gimnazije. Šolo je dokončal v italijanskem učnem jeziku, brez ocen iz slovenščine. Podpisan je zastopnik staršev profesor Jožko Bratuž (Giuseppe Bratuž). V spričevalu je pripis »Il migliore della scuola« (najboljši v šoli). Nagrajen je bil z izletom v Rim, od koder je domačim pisal razglednico z datumom 17.4.1927.
Oče je sina spodbujal tudi med najhujšimi preizkušnjami. 12.8.1928, dva meseca po ženini smrti, piše svakinji Mariji Trušnovec, kuharici v župnišču v Šempasu:

Ciril kakor znano je študiral na komplementarni šoli v Gorici. [...] *Ker pa na komplementarni šoli ni latinščine, je moral on vzeti vso tisto latinščino, ki so jo njegovi tovarši na gimnaziji obdelovali 3 leta. Radi tega ima v oktobru predmet latinščino za ponoviti. Ali bi smel prositi gospoda župnika, da bi prišel pred jesenskimi izpiti Ciril tja za kak teden dni, da bi mu gosp. župnik kaj pokazal in povedal za v dosego izpita v latinščini.*

Skrb zaradi mature je Cirila spremljala tudi v zaporu. 28.7.1930 v pismu domačim prosi za knjige: različne vadnice za učenje grščine in latinščine, Budalov *Slovenski cvetnik*, Cankarjeve *Podobe iz sanj* in Breznikovo *Slovensko slovnico*. Naslovi razkrivajo Kosmačeve načrte – opraviti maturo, pa tudi pisati. *Breznikova slovnica* in Budalov *Slovenski cvetnik* so bili učbeniki za slovenščino, ki jih v šoli

[18] N. Janež, *Vodnik po Kosmačevi poti,* Ljubljana 2000. Navedek prevedla Marija Mercina.

ni več potreboval. Nimam podatkov, ali so mu knjige poslali. O študijskih načrtih pa je očetu pisal še iz Ljubljane.

BRALEC CIRIL KOSMAČ

Brat Vladimir vsa leta skrbno hrani seznam slovenskih besedil z naslovom *Izvestje o čitanju knjig od 1. okt. 1928 dalje*. V uvodu na začetku seznama Ciril Kosmač izpoveduje svoje duševno stanje in zaključuje: »Edino veselje, ki mi preostaja, je v knjigah. In te čitam baš z vso vnemo in veseljem, iz katerih se učim častnosti in žalibog tudi nečastnosti.« Seznam obsega 9 strani z 82 naslovi knjig ali samo posameznih besedil iz različnih revij. Navaja avtorja, pri tujih tudi prevajalca, kraj in letnico izida, založnika, pri nekaterih delih je tudi povzetek vsebine ali kratek komentar. Seznam dokazuje zanimanje za sodobnejša literarna besedila. Navedeni avtorji so: Ivan Cankar (21 naslovov), Ksaver Meško (2) Janez Trdina, Zofka Kveder-Jelovškova (2), Cvetko Golar, Ivo Šorli, France Bevk (3), Lea Fatur, Engelbert Gangl, Simon Gregorčič, Josip Murn, Srečko Kosovel itd., od tujih besedil pa *Iliada, Dama s kamelijami*, Tagore, *Rastoči mesec, Romeo in Julija, Cervantes, Tri novele,* Puškin, *Pikova dama*, Karel Čapek, *Hojka* itd. Od tedanjih uspešnic, ki so po vaseh romale iz rok v roke, so na seznamu *Nemeza, Pajčevina* in *Pod spovednim pečatom*.

Med tujimi avtorji ni nobenega italijanskega. Zanimivi so maloštevilni komentarji. Pohvala Albrehtove *Ranjene grude* (1923), povesti iz sodobnega življenja ob novi italijansko-jugoslovanski meji, in Ozwaldove literarne antologije *Knjige za vsak dan* (1923: »Krasna knjiga, pravcato berilo za vsaki dan. Odpri, kjer hočeš, najdeš nekaj posebnega.«) kažeta, da ga je med branjem pritegnilo predvsem tisto, kar ga je opogumilo v socialnem ali moralnem smislu. Ob Strnadovem besedilu z ljubezensko tematiko pa je ironična pripomba: »Amore e amore e di nuovo amore«.

Po begu v Jugoslavijo je hitro napredoval v poznavanju književnosti in znanju tujih jezikov. Postal je član sodobniške družbe – s Ferdom Kozakom, Franom Albrehtom in Stankom Lebnom –, seznanil se je s Pavlom Golio, Otonom Župančičem in drugimi. Josip Vidmar pravi o tem: »Seveda sem ga seznanil tudi z Lili Novy, ki se ga je takoj polastila kot spremljevalca in družabnika, on pa se je je oklenil ter z njeno pomočjo študiral nemščino, ki jo je začuda hitro obvladoval. [...] S pomočjo Lili je v kratkem času prebral poleg pesmi domala vso Goethejevo prozo, vsekakor več kot katerikoli od učenih penatov.« [19]

Branje je bilo za Cirila Kosmača zelo pomembno: učil se je slovenščino, ki jo je fašistična oblast izgnala iz šol, spoznaval je sodobnejšo litaraturo in se pripravljal na pisateljevanje. V dobi učenja in iskanja je Ciril Kosmač prebral več literature kot večina formalno bolj izobraženih piscev.

UPORNI VESLAR

[19] J. Vidmar, *Obrazi,* Ljubljana 1985, 435-436.

Gorica na začetku 20-ih let je še bila slovensko kulturno središče. Dijaki, ki so se tam šolali, so izdajali različna glasila. Za Francetom Bevkom več avtorjev omenja[20], da sta Ciril Kosmač in Stanko Vuk pisala v rokopisni dijaški časopis z naslovom *Uporni veslar*. Lino Legiša navaja: »Za sestrami je šel v goriške šole tudi Stanko. Hodil je na nižjo srednjo šolo, kjer je bil leto pred njim Ciril Kosmač, stanoval pa je v Alojzijevišču. S Kosmačem sta pisala v list, ki so ga imeli študenti na zavodu.«[21] Glasilo je veljalo za izgubljeno. Konec leta 2006 sem med »Cirilovimi papirji«[22] našla rokopisni zvezek s tem naslovom.
Stanko Vuk je bil dve leti mlajši od Cirila, zaradi ugodnejših družinskih razmer pa je lahko študiral. Leta 1929 je ušel čez mejo v Jugoslavijo in v šolskem letu 1929-30 obiskoval trgovsko akademijo v Ljubljani. V tem času je pri glasilu »Ogenj« sodeloval z Edvardom Kocbekom, Miškom Kranjcem, Marjanom Brecljem in drugimi. Izkoristil je amnestijo leta 1930, se vrnil v Italijo in v letih 1934-1939 študiral v Benetkah. Tam se je pobliže seznanil z Alojzijem Resom, profesorjem srbohrvaščine in ruščine na beneški univerzi.[23] Stanko Vuk je bil za Kosmača vir informacij o evropski literaturi.
Leta 1938 je Kosmač odpotoval v Pariz. Isto leto je Vuk doktoriral v Benetkah, se zaposlil v Trstu in poročil z Danico Tomažič. Kosmačevi stiki z Vukom so malo znani, vendar danes vemo, da je ohranil stike z njim, po njegovi nasilni smrti v Trstu leta 1944 pa z njegovimi sorodniki v Mirnu. Ciril Kosmač jih ni razglašal. Domevam, da je po negativnih izkušnjah s policijo v Italiji, Jugoslaviji, Franciji in nazadnje v FLRJ previdno molčal.
Najdeni rokopis iz dijaških let, v katerem je večkrat napisano *Uporni veslar,* je droben zvezek (24 strani) formata A-5. Na več mestih je Kosmačev podpis. Prevladujejo geometrijske risbe; ob njih so vrisane črke in besede ter matematični-logični znaki. Na 6 listih so sporočila, ki jih sprejamam kot geometrijske konstrukcije, in sicer:

1. Šop premic iz središča, ki je izven lista.

2. Po tri premice so v dveh šopih, zato tečejo v dve različni smeri. Središči šopov nista vidni. V šopa so s svinčnikom in rdečo barvico vrisane razlomljene črke »*UPORNI«* in »*VESLAR«*.

3. Na tretjem listu je s Kosmačevo pisavo napisano besedilo:

---

[20] M. Brecelj, Bežno potovanje skozi razstavo del Cirila Kosmača, v: *Obala,* 1971, št. 12, Koper 1971, 33; L. Bratuž, Ciril Kosmač, v: *Slovenski primorski biografski leksikon,* Gorica 1982, 136; L. Legiša, Tragična zgodba Stanka Vuka, v: Stanko Vuk, *Zemlja na zahodu,* Koper 1959; M. Šalamun, *Slovensko primorsko časopisje*, Koper 1961, 59. Slednji omenja Kosmačevo in Vukovo sodelovanje pri dijaškem listu »Soča«.
[21] L. Legiša, Tragična zgodba Stanka Vuka, v: S. Vuk, *Zemlja na zahodu,* Koper 1959, 8.
[22] Hrani Vladimir Kosmač.
[23] Gl. Vuk Stanko, v: *Primorski slovenski biografski leksikon,* Gorica 1991.

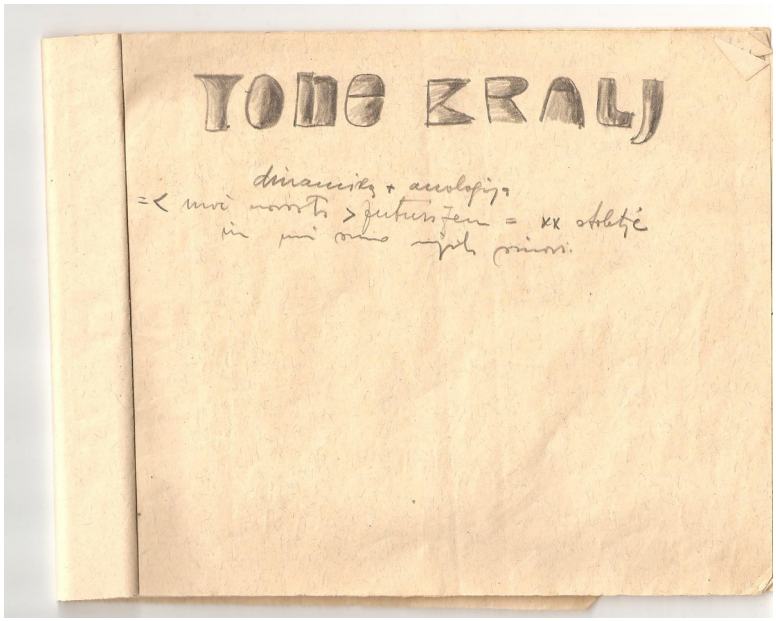

4. Na četrtem listu so štirje trikotniki, obrnjeni v različne smeri. V treh trikotnikih so narisane besede: *Tank*, *UPORNI VESLAR*, *VUK*, v četrtem so različni geometrijski liki. Ob *VUK*-ovem trikotniku so narisane črke *KO* in na drugi strani trikotnika *ač*.

5. Na naslednjem listu je z vodoravnico prostor razdeljen na dvoje – pod vodoravnico je v latinici in grški pisavi napisano *metafizika*; med besedama je lik, ki bi ga lahko imeli za abstraktno upodobitev podpornega stebra. Nad vodoravnico je skica nagrmadenih geometrijskih teles z napisoma *UREDNIŠTVO* in *TANK*; na desni strani te risbe je nad vodoravnico in pod njo večkrat napisano *Uporni veslar*. Celotno risbo z geometrijskimi telesi in napisi razumem kot sporočilo o pomembnosti metafizike in udarni moči moderne umetnosti.

6. Abstraktna upodobitev cerkve in nad njo napis *tank*. V abstraktni risbi prepoznavam cerkev v Ročah.

V istem zvezku so nekatere od 24-ih strani popisane s številkami, tri strani pa z osnutkom pisma advokatu, v katerem mu Kosmač očita, da je vzel denar, zanj pa ni ničesar napravil (»perche avete preso I soldi senza aver fatto nulla«). Osnutek pisma in številke so bili najverjetneje pripisani kasneje, po vrnitvi iz zapora.
Zaradi dinamike, izražene z geometrijsko govorico, in uporabe različnih znakov – besednega, črkovnega, likovnega in geometrijskega – ter besed *tank* in *uredništvo* menim, da gre za »Upornega veslarja«, posvečenega konstruktivizmu. Doslej ni

bilo mogoče ugotoviti, koliko zvezkov »Upornega veslarja« je bilo napisanih in katero številko je ocenil France Bevk. Najdeni »Uporni veslar« ni datiran, zaradi referenc na revijo »Tank« pa je gotovo nastal po letu 1927, ko sta izšli dve številki te revije.

Informacij o avantgardizmu oziroma o konstruktivizmu je imel dijak Kosmač dovolj. V Gorici sta v začetku 20-ih let občasno delovala Ferdo Delak in Avgust Černigoj, avtorja »Tanka«, poleg njiju pa slikarji Ivan Čargo, Veno Pilon in Spazzapan. Vir informacij o najnovejši umetnosti v Italiji in Jugoslaviji je bil tudi Stanko Vuk, kolikor Kosmač zanjo ni izvedel kar sam, in sicer iz italijanskega tiska.

Poleg omenjenega zvezka sem našla enake liste, popisane s tremi različnimi pisavami in črnilom. S Kosmačevo pisavo je napisanih nekaj pesmi, z rdečim črnilom (ne s Kosmačevo pisavo) je napisana pesem *Ruski revolucjonarni ples* in v njej večkrat uporabljena sintagma *uporni veslar*.

Med Kosmačevimi rokopisi, ki jih hrani brat Vladimir Kosmač, so tudi beležke o futurizmu ter o pesnikih Jeseninu in Bloku. Dokazujejo zgodnjo zrelost in širšo razgledanost po literaturi, kot bi jo pripisovali »pastirčku, bajtarskemu sinu iz najbolj revne province« (Taras Kermavner).

Če sodimo po seznamu prebranih knjig (*Izvestje* …) se je pred letom 1929 Ciril Kosmač najbolj zanimal za literaturo moderne, sodeč po najdenem »Upornem veslarju« in drugih rokopisnih besedilih, pa so ga pritegnili tudi najmodernejši pojavi. Spraševala sem se, zakaj je »Kosmačev konstruktivizem« tako geometrijski. Vemo, da je bil odličen učenec, znana je njegova izjemna nadarjenost za jezike, manj pa njegove sposobnosti za abstraktno mišljenje. Zanimivo je, da ima v že omenjenih spričevalih Ciril Kosmač najboljše ocene prav iz matematike.

JAZ NISEM BIL ZADOVOLJEN Z NJO IN SEM TAKO PRENEHAL PISATI

V letih 1931 do 1935 je v periodičnem tisku ─ v »Našem rodu«, »Valu«, »Istri«, »Ljubljanskem zvonu« in »Jadranskem kalendarju« ─ izšlo več Kosmačevih kratkih pripovednih del, povečini z zaporniško tematiko. Dramatično avtobiografsko snov je oblikoval v simbolističnih zapisih ali pa realističnih, skoraj reportažnih poročilih iz jetniškega življenja. Z objavo v »Ljubljanskem zvonu« (*Cerkovnik Martin*, 1933) je vzbudil pozornost bralcev in kritikov. Objava *Hiše št. 14* v »Sodobnosti« pa mu ni samo odprla vrat v revijo, temveč tudi v elitno družbo slovenskih razumnikov. Ciril Kosmač je bil dovzeten za hvalo, o čemer pričajo pisma očetu, istočasno pa je bil tudi najstrožji ocenjevalec svojih del. 6. julija 1935 je pisal očetu:

Sprašuješ me o mojem literarnem delu; povem Ti vse. Prvo novelo z naslovom »Cerkovnik Martin« sem napisal pred dvemi leti. Izšla je v Ljubljanskem zvonu.[24] *Novela je bila dolga deset tipkanih*

[24] »Ljubljanski zvon« 1933, 201-211.

strani in kritika jo je zabeležila kot dobro. Jaz nisem bil zadovoljen z njo in sem tako prenehal s pisanjem. Živel sem potem leto dni precej slabo, študiral sem življenje po cestah in veliko bral. Lansko leto, ko sem se vrnil v Ljubljano, sem ponovno prijel za pero in napisal novo povest z naslovom »Hiša št. 14«. Zbudila je precej hrupa in navdušenja ... katoliški dnevnik »Slovenec« je o meni pisal sledeče: »Radi bi podčrtali prvi večji tekst Cirila Kosmača Hiša št. 14«, v kateri nam je zablestel nov talent, ki ga moramo odslej imeti v vidu.«[25]

Pismo nam mladega pisatelja predstavlja kot samostojnega in strogega presojevalca svojega dela. V pismu 22.2.1936 iz Ljubljane piše očetu o odmevnem sprejemu del v »Sodobnosti« in o učitelju iz Krke na Dolenjskem, ki da ga vabi v Kostanjevico, nato navaja iz njegovega pisma: »Lahko se boste kopali, ali pa pojdete na Gorjance, kjer je moje žene brat upravitelj gozdnega veleposestva. [...] Moji družini bo v veliko čast, da bomo sprejeli pod svojo streho mladega slovenskega umetnika. Vse vaše novele beremo skupaj naglas.«
Različne pohvale Kosmača torej niso prepričale. *Hiša št. 14* je izšla še v knjigi *Slovenske novele* (1935), nobene od omenjenih pripovedi pa ni uvrstil v svojo prvo knjigo *Sreča in kruh* (1946). Posamezne like, dogodke in motive iz njih je uporabil in razvijal v kasnejših delih. Helga Glušič[26] vidi razlog za tak pisateljev odnos do zgodnejših del v pisateljevem iskanju ustreznega izraza, kar naj bi se zgodilo šele po *Prazni ptičnici*, ki jo zato imenuje »prelomno besedilo«.

HIŠA ŠT. 14

Hiša št. 14 je pomenila preobrat v sprejemu Kosmačevega dela in izboljšanje njegovih življenjskih razmer, o čemer v *Obrazih*[27] piše Josip Vidmar: »Doma sem začel stvar brati, reči moram, da brez posebne radovednosti. Toda moje razpoloženje se je hitro spremenilo. Nisem še prebral prve strani, ko sem mahoma postal pozoren in vznemirjen, začutil sem namreč, da je zadeva resna in da gre tu za nenavadno nadarjenega pisca.«
Zelo kritičen pa je bil do nje Lino Legiša v *Zgodovini slovenskega slovstva* (1969),[28] čeprav je že leta 1946 v članku *Najnovejše slovensko slovstvo*, objavljenem v »Razgledih«, Kosmača uvrstil med najpomembnejše sodobne ustvarjalce, najverjetneje zaradi kasnejših del.[29]
Tudi Ciril Kosmač je posredno izrazil odnos do *Hiše št. 14*, s tem da je ni uvrstil v svojo prvo knjigo *Sreča in kruh*.
Kronotop *Hiše št. 14* je Trst v 30-ih letih. Gre za predstavitev urbanega okolja z utesnjujočo bližino in istočasno popolno odtujenostjo med ljudmi, celo v družini.

[25] Pismo hrani brat Vladimir Kosmač.
[26] H. Glušič, *Pripovedna proza Cirila Kosmača*, *Razvoj motivike in njenega oblikovanja*, Ljubljana 1975.
[27] J. Vidmar, *Obrazi,* Ljubljana 1985, 433-434.
[28] L. Legiša, *Zgodovina slovenskega slovstva VI, V ekspresionizem in novi realizem*, Ljubljana 1969, 375.
[29] »Razgledi«, Trst, 1946, 261-265.

Porušena je meja med intimnim in javnim. Posameznik je utopljen v urbano okolje. Njegovo zasebno, tudi najbolj intimno življenje, je nadzorovano in odprto pogledom hišnih sosedov. Revščina, pijančevanje, kriminal in prostitucija, vse to, kar je tedanja kritika razumela kot naturalizem in literarno modo, je danes značilno za urbano literaturo, v tedanjem času pa so bili sprejeti z odporom, kar kaže tudi recepcija *Dogodka v mestu Gogi* v istem času.

Med številnimi prebivalci hiše št. 14 je Martin Jakončič, ki se imenuje enako kot glavni lik v *Prazni ptičnici*. Na vrata se podpisuje *kot nekdo, ki je obiskoval slovensko šolo, vendar iz ubogljivosti do Italijanov opušča strešico*, njegov sin pa se podpisuje Giacogna; enako so Italijani preimenovali Martina Jakončiča, junaka *Prazne ptičnice*.

V *Hiši št. 14* je pisatelj mesto Trst in prebivalce hiše št. 14 upodobil kot nekaj tujega – ravnodušno ali s humorjem. Pripovedovalec spreminja svoj zorni kot in odnos do snovi. Večkrat je ironičen, celo sarkastičen in v komentarjih ciničen, nikoli ni resen ali sočuten. Cinizem kot odziv na moralno nesprejemljive dogodke je značilen za pripovedovalca tudi v prvi, to je revialni inačici *Pomladnega dneva*, za knjižno predelavo istega dela pa je pisec cinizem opustil.

Menim, da je v *Hiši št. 14* s karikiranjem, ironijo in cinizmom Kosmač vzpostavljal distanco do Trsta, to je mesta, ki je zanj pomenilo veliko preizkušnjo. Kasneje se je odločil za drugačno umetniško pot, *Hiša št. 14* pa je v njegovem opusu pomembna kot poskus novih izraznih možnosti.

PRAZNA PTIČNICA

Prazna ptičnica[30] je prvič izšla 1988 v knjižni izdaji, osem let po avtorjevi smrti in triinpetdeset let po svojem nastanku. Njen tipkopis je v arhivu Slovenske matice našel France Bernik.[31] Ni znano, zakaj ni izšla že leta 1935, ko jo je le-ta sprejela v svoj program.

Glavna tema *Prazne ptičnice* je vrnitev v domači kraj. Po svojih sanjah in neomajni veri v srečno prihodnost v materialnem izobilju je Martin Jakončič najbolj podoben Žefu Obrekarju iz novele *Človek na zemlji*. Oba se vračata domov ─ v *Prazni ptičnici* iz zapora v dolino Idrijce, Žef Obrekar iz ujetništva v Rusiji. Podobno kot Žef je bil tudi Martin Jakončič na »prisilnem izletu v Karpatih«. V vseh dogodkih v *Prazni ptičnici* se pokaže Martinova majhnost in nepomembnost. Po prisilni vrnitvi domov je postal pestunja in pastir pri kmetu Pologarju. Mlin, o katerem je v Trstu sanjal in pripovedoval svojim otrokom, je našel izropan in prazen.

Bralec začne vzporejati *Prazno ptičnico* in *Hišo št. 14* zato, ker se v obeh pojavi literarna oseba z imenom Martin Jakončič. Oba Martina Jakončiča sta vdovca in imata po tri odrasle otroke, ki se enako imenujejo in imajo enake poklice: Ernest

---

[30] H. Glušič, *Neznani Ciril Kosmač,* v: *Prazna ptičnica*, Ljubljana 1988, 141.

[31] F. Bernik, *O rokopisu in knjižni izdaji Kosmačeve Prazne ptičnice,* v: *Glasnik Slovenske matice 1987-88*, XI, št. 1, 29.

je tat, Bernard policaj in Gilda se občasno ukvarja z najstarejšo obrtjo. Martin v *Prazni ptičnici* se je znašel na cesti, ko so stanovalce izgnali in staro hišo porušili. Zaradi potepuštva se je znašel v zaporu v Gorici. Ko ga iz zapora v spremstvu karabinjerja pošljejo v rojstni kraj, nosi s seboj le prazno ptičnico, saj je škorca pojedel ječarjev maček. Čeprav imata osebi v obeh delih enako ime, vdovstvo, tri otroke, živita v hiši s kostanjem na dvorišču in imata ptičjo kletko, ne moremo reči, da je *Prazna ptičnica* pripoved o kasnejšem življenju istega lika. Martin Jakončič iz *Hiše št. 14* je bil rojen na Krasu, njegov soimenjak iz *Prazne ptičnice* pa se vrača domov na Tolminsko. Prvi je invalid brez noge in prejema pokojnino, drugi je brez službe, stanovanja in dohodkov, vendar cel in zdrav. Kljub zaporu in sramotni vrnitvi še vedno sanja o bogastvu ─ svojem mlinu na Idrijci. Že med potjo snuje nove načrte. Martin iz *Hiše št. 14* je rahlo ciničen, pomeščanjen kmet, *star čevljarski falot*, ki se *požvižga* [...] *na cel svet*, Martin iz *Prazne ptičnice* pa ohranja vse svoje sanje o bogastvu in zaupanje v ljudi, skratka, nespremenjen notranji svet. Prvi Martin ni deležen pripovedovalčeve naklonjenosti, v *Prazni ptičnici* pa se pripovedovalčev odnos spreminja ─ od ironije do naklonjenosti in sočutja.

Hiša št. 14 je pripoved o hiši in njenih številnih prebivalcih, socialna in moralna podoba velikomestnega življenja, *Prazna ptičnica* pa je pripoved o neuresničljivem hrepenenju.

V *Prazni ptičnici* so opazne različne reference na znana besedila, predvsem na *Hlapca Jerneja in njegovo pravico*, pa tudi besede in besedne zveze iz publicističnega, pogovornega in narečnega jezika. Martin Jakončič se izpoveduje: *Štirideset let sem bil težak, ... in zdaj na stare dni nimam kam položiti svoje sive glave, ... kakor razbojnika me ženejo domov.*[32] Sojetnikom razlaga: *Revolucija bo, to je enkrat ena. Saj je na svetu že neznosno: kriza, brezposelnost, krivice*.[33] Veliko je aluzij na *Sveto pismo*: *Ko so drugo jutro petelini v prvo zapeli, Martin še ni spal, ko so zapeli v drugo, ga je hlapec zbudil iz sladkih sanj.*[34] Ali: *Kdor ne dela, naj tudi ne je! pravi sv. Pavel in naš gospodar tudi.*[35] Tako se npr. Martinu posmehuje Pologarjev edini hlapec, ki je ob Martinovem prihodu napredoval v prvega.

V Martinovem govoru se ponavljajo fraze iz publicistike in političnih govorov, namenjenih delavcem. Z njimi skuša narediti dober vtis na sojetnike in kasneje na svoje vaščane: *Taka je ječa.* [...] *Saj ni čuda, če podivjaš in postaneš revolucionar.* // *No, da, brez žrtev ni zmage in nobeno seme ne rodi toliko sadov kot kri mučenikov, zapomnite si to.*[36] Ali pa: *Vso vožnjo je mislil o tem, kako bo na vasi odpiral oči nevednim kmetom, jim razložil, kako je prav za prav z današnjim*

[32] *Prazna ptičnica*, 1988, 17.
[33] Prav tam.
[34] Tam, 73.
[35] Prav tam.
[36] Tam, 16-17.

svetom, s cerkvijo, kapitalizmom in podobnimi stvarmi.[37]
V zaporu se v Martinov govor vpletajo narečne besede (švigati ječmen, usmajati po celici), iz mestne govorice in iz sodobnega publicističnega jezika pa Martin prinaša v domači kraj besede: propalica, klada, boritelj, sumnja itd.
Italijanske besede v besedilu imajo kritičen ali satiričen učinek. Primer: ... *fantalini so spet zatakali obroče, udrihali s palicami po njih in neusmiljeno kričali v prvo avemarijo, ki je prihajala s cerkve na griču, edino pesem, ki so se je bili naučili v šoli: E la bandiera di tre colori, // sempre stata la piu bella. // Noi vogliamo sempre Quella, // noi vogliamo la liberta, la liberta.*
Parodične sestavine *Prazne ptičnice* pomenijo pisateljev zavesten odmik od literarne tradicije, istočasno pa so v njej prepoznavni snovni drobci iz kasnejših pripovedi *Življenje in delo Venca Poviškaja, Sreča in kruh* ter *Kovač in hudič.*

SKLEP

Trst ima v Kosmačevi biografiji in njegovem pisateljskem delu vlogo preizkušnje življenjske moči. Po prvem tržaškem procesu je komaj 20-leten stvarno ocenil svoj položaj. Odločil se je za beg, kot življenski cilj pa videl uresničevanje svojih ustvarjalnih zmožnosti.
Pred enoletnim preiskovalnim zaporom je z branjem spoznaval slovensko literarno tradicijo, v odprtem ter zelo prehodnem primorskem prostoru pa tudi novejše, avantgardne pojave v sodobni umetnosti na evropskem vzhodu in zahodu. Ni jih posnemal, temveč je iskal svojo pot.
Lastna travmatična zaporniška doživetja je uporabil kot snov svojih prvih besedil in jih napisal navidez neprizadeto in ravnodušno. S Trstom je obračunal tako, da ga je v *Hiši št. 14* upodobil ironično in cinično. Vpliva slovenske literarne tradicije, predvsem slovenske Moderne, se je v *Prazni ptičnici* znebil s parodijo hrepenenja, njenega osrednjega motiva. V *Prazni ptičnici* je tako parodiral vrnitev v domači kraj in se s tem postavil na trdna tla.
V procesu Kosmačevega osebnega in pisateljskega zorenja je imel Trst vlogo zavrženega kamna, ki ga je vsemu navkljub vgradil v temelje svojega dela. Dosegel je spoznanje, ki ga je v pismu očetu 7.3.1939 izrazil takole: »V svojem življenju nimam zaenkrat drugega bogastva kakor besedo in misel.«

[37] Tam, 35.

Loredana Umek
Znanstveni licej Franceta Prešerna, Trst

Poti tržaškega romana

na prehodu stoletja (1997-2007)

Najznačilnejša stalnica slovenske tržaške besedne ustvarjalnosti je njena vraščenost v zgodovinsko in kulturno tradicijo prostora, ki se je s svojim specifičnim regionalizmom[38] uveljavil kot pripovedna kontinuiteta in tematska razsežnost slovenske književnosti.[39] Na svojski način ubesedena »tržaškost« je razširila slovenski geografski in duhovni prostor s specifičnim *genius*om *loci*: motivi morja, mesta v zalivu in kraškega sveta spremljajo družbeno dogajanje in bivanjsko problematiko tržaškega obmejnega človeka.[40]
Kljub zemljepisnim (mediteranskost) in kulturnim (stik z romanskim sosedom) razločkom, iz katerih črpa svoje oplajajoče umetniške prvine, je ostalo tržaško slovstvo vedno duhovno povezano s slovenskim osrednjim prostorom. Sprejemanje vplivov romanske književne produkcije se je v tržaškem pripovedništvu odražalo kot sproščena in neizčrpna vitalnost, ekstrovertiranost sredozemskega temperamenta, ki pa ni našel pravega odmeva v svojem naravnem večjezikovnem in multikulturnem okolju. Močna občutljivost in smisel za

[38] Pokrajinska ali regionalistična razsežnost v slovenskem tržaškem pripovedništvu se oglaša iz nacionalno in kulturno mešanega področja in pomeni potrditev obstoja slovenskega jezika in kulture na zahodnem obrobju slovenskega jezikovnega prostora. Svojo krajinarsko, družbeno, gospodarsko in kulturnozgodovinsko specifiko ni nikoli razglaševala v odporu do slovenskega integracijskega procesa ali osrednjega političnega centralizma (Hladnik 1998: 106).

[39] »Študijsko slabo obdelano« slovstveno dejavnost Slovencev v Italiji, je literarni zgodovinar Jože Pogačnik (*Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo*, Zaliv, Trst 1972) po načelu *pars pro toto* vključil kot integralni del kulturnih in literarnih tokov v matični Sloveniji. Podrobne obravnave »literarnega sistema« sodobnega slovenskega slovstva v Italiji in dilem terminološke opredelitve se je lotil Miran Košuta (*Slavistična revija*, št. 3, 1995, 377-401) in razpravi dodal izčrpno bibliografijo.

[40] »Kulturnega življenja in leposlovnega ustvarjanja tržaških Slovencev v zadnjih petdesetih letih ne moremo pravilno razumeti, če ne upoštevamo inkubacijskega prostora, v katerem sta se oblikovala. Kajti še bolj kot spopad z Italijani, v katerem so se morali Slovenci tudi po vojni angažirati, da so preživeli, jih je determinirala v svojih notranjih nasprotjih izrazito razdvojena etnična skupnost, v kateri so živeli« (M. Pirjevec 1995: 164).

realnost je slovenske tržaške pisatelje oddaljevala od sosednih italijanskih, ki so drugačnost Trsta pretirano poudarjali s podobami »umišljenega ali izmišljenega mesta«, v skoraj paradoksalni viziji literarno papirnate polis – »Trieste città di carta«.[41]

Tržaška pripovedna proza se po motivno-tematskih in formalno-upovednih tekstnih razsežnostih izkaže za bogato razgibano pripovedno obliko in pridobiva pri vsakem tržaškem avtorju svoje idejne in slogovne posebnosti. Literarna prizadevanja tržaških besednih ustvarjalcev so se iz začetnih, prvih poskusov v obliki kratke proze ali verznega izpovedovanja večkrat prelila v obširnejše in zahtevnejše ubesedovanje zaresnosti in v iskanje vedno bolj poglobljenega odnosa do lastnega ustvarjalnega procesa.[42] Sodobni tržaški pisatelji[43] so se odločali za *roman*[44] kot primerno oblikovno vrsto vsakokrat, ko so želeli na metaforičen, ironičen in polemičen način spregovoriti o pereči manjšinski problematiki znotraj tržaškega prostora. Sodobni tržaški roman spregovori iz konkretnega okolja, vsak avtor jemlje iz svojega lokalnega zaledja in iz svojega notranjega sveta ter išče širše razsežnosti sporočanja in izpovedovanja.

Pripovedne ustvarjalnosti sodobnega rodu tržaških pisateljev ne gre interpretirati zgolj kot družbeno-kritično pisanje, ampak je v ospredju predvsem njeno izpovedno umetniško jedro. Sodobni tržaški avtorji ne skrivajo svoje vpletenosti v fiktivni pripovedni svet, vendar se jim posreči vgraditi v posamično romaneskno zgodbo tudi zrcalno podobo širše skupnosti, ki v spremenjeni družbeni povojni strukturi išče poti novega obstoja in samopotrjevanja. Osveščenemu bralcu ni težko razbrati zamolčanih analogij in prekritih namigov na politično, gospodarsko in kulturno tržaško stvarnost. Ubesedovanje matičnemu Slovencu premalo poznane zamejske zgodovine se zarisuje v karakterizaciji potez posameznih literarnih figur in v ozadju glavnega junaka, zajame pa slovensko manjšinsko problematiko kot duhovno in družbeno celoto v zamejenem kronotopskem obsegu.[45]

---

[41] Ernestina Pellegrini, *La Trieste di carta*, Pierluigi Lubrina editore, Bergamo 1987.

[42] Generacija tržaških pisateljev srednjih let izstopa predvsem s krajšo pripovedno prozo, ki je geografsko uokvirjena v tržaškem mestu in na Krasu. Mlajši rod tržaških pisateljev izbira in opisuje sodoben svet, ki so ga le posredno oplazile travme vojnih dogodkov. Njihov upovedni prostor je že zasidran v modernosti, čeprav nosi v sebi celotno nerazrešeno dediščino med-/po-vojnega in širšega zgodovinskega časa.

[43] Gre za avtorje različnih generacij z izrazitimi osebnimi pisavami in individualnimi literarnimi svetovi, ki so se z lastnimi iskanji in poetikami umestili na slovensko literarno prizorišče in se v določeni meri spojili s prevladujočimi literarnimi in slogovnimi težnjami slovenskega besednega ustvarjanja v matici ali jih preglasili.

[44] V pretres sem vzela daljšo in sklenjeno vrstno obliko romana zaradi njegove umetniško estetske in zgodovinsko tradicionalne vloge v slovenski književnosti sploh. Tematska neomejenost in vsebinsko formalna odprtost omogočata romanu potrebno epsko obsežnost, ki zahteva problemsko in pestro odslikavo življenjske resničnosti ter poglobitev v intimne svetove in individualne pripovedne prijeme.

[45] Zaradi občutene pripovedovalčeve avtobiografičnosti ostajajo za netržaškega bralca premalo naratološko izpričani vzroki in posledice zunaj literarnega okvira; obratno pa prevelika pisateljeva razlagalnost deluje v pripovednem besedilu moteče, še posebej ko ni

***

Pogled na narodno identiteto je pri slovenskih tržaških pisateljih ujet v koordinate zgodovine. Trst kot *urbs amara* je prestopil v slovensko (in zadnje čase s prevodi del Borisa Pahorja v številne tuje jezike tudi evropsko) kulturno zavest z vso svojo problematiko težko dosegljivega sožitja z drugim. V generacijskem razmiku obravnavanih pisateljev se *narodnostna problematika* pojavlja v bistveno drugačnih razmerjih in podobah kot v romanih Borisa Pahorja in Alojza Rebule. Ubesedovanje zaznamovanosti z narodom je pripeljalo tudi do določenih vsebinskih razlik, ki se razkrivajo v dihotomiji dveh komplementarnih skrajnosti: potencirani obrambi ogrožene nacionalnosti in obsodbi zlaganega slovenstva manjšinskih veljakov, ki manipulirajo z nacionalnimi ideali.

Duševna pohabljenost z občutki manjvrednosti, ki izvira iz vojnega raznarodovalnega nasilja in zapostavljanja človeškega, umešča roman *Frizerka* (2005) pisateljice **Eveline Umek** (1939) na kronološki začetek romaneskne zgodbenosti sodobne tržaške proze. Delo se tematsko giblje v podobnem zarisu Pahorjeve in Rebulove pripovedne proze, saj zapleta življenje protagonistke in njen občutek zapostavljenosti v čas povojnih posledic raznarodovanja in tihe asimilacije.[46] S svojo literarno zaznamovanostjo z dvema tržaškima predmestjema, ki sta veljali za slovenski enklavi Trsta, Sv. Ivanom in Sv. Jakobom, vodi roman k širšemu razmišljanju o življenjskih protislovjih tržaškega malega človeka, ki je zaradi socialne stiske in manjše kulturne samozavesti podlegel zakonu močnejšega. Avtorica zapisuje problem raznarodovanja ne le kot psihološki vidik narodnega odtujevanja in zanikanja narodne samozavesti ali pomanjkanja zavesti narodne pripadnosti, ampak tudi kot pojav sodobne splošne krize identitete. Frizerkina stiska ni stiska narodnega odpadnika, njena stiska izhaja iz izbire nedejanja (družbene segregacije) kot odrešujočega dejanja.[47]

Zgodbeni prostor romana *Pena majskega vala* (1998) je mesto Trst, ki ni presečišče več kultur, ampak sidrišče novonastalega italijanskega nacionalizma, v katerem jezikovna in rasna nestrpnost preprečujeta naravne ljubezenske zveze. Ta prozni prvenec **Marija Čuka** (1952) je z ljubezensko zgodbo zakrita ostra kritika in ironična satira slovenske manjšinske skupnosti v Italiji, ki se utaplja v

vključena v dialoško dinamiko nastopajočih likov.

[46] V pripovednih delih (*Mandrija in druge zgodbe*, *Frizerka*, *Hiša na meji*) Evelina Umek odpira vprašanje o samobitnosti slovenske družbeno-kulturne skupnosti in zaobjema bivanjsko problematiko malega človeka, ki ni pripravljen ali si ne more naložiti »bremena« za razumevanje in sprejemanje sebe v prostoru dveh jezikov in kultur. V mladinski prozi *Sprehod z baronom in drugimi znamenitimi Slovenci* ter *Malka gre v Trst* je pisateljica nazorno popisala Trst s svojim bogatim kulturnozgodovinskim izročilom in z vidnim mestom v identiteti slovenskega naroda ter podrobno raziskala slovensko preteklo ruralno in delavsko predmestje na začetku prejšnjega stoletja.

[47] Tudi Pahorjevi in Rebulovi romaneskni liki poznajo nihanje med dvema skrajnostma, med odpovedjo koreninam in ljubeznijo do etosa, toda dokončnega stanja ničnosti ali vnaprejšnjega nihilizma ne poznajo (Pirjevec 1997: 18).

oblastniškem koristoljubju in pozablja na svoje vrednote in korenine. V strnjeni fikcijski pripovedi pa je obenem zaobjeta vsa preteklost neuresničenega sožitja dveh narodnih skupnosti ob obali Tržaškega zaliva.

Marij Čuk opozarja na pomen jezika, ki ni le sredstvo sporazumevanja, ampak je stvar intimne opredelitve izvora posameznika in družbe same (v izhodišču zaznamo Pahorjev in Rebulov sistem vrednot, etično in ontološko kategorijo jezika, ki sega v najglobje plasti človekove biti). Pisatelj se upira asimilacijskemu procesu, ki se skriva za napačnim pojmovanjem sožitja in prijateljstva ter potiska materinščino v družinske meje. Zapostavljanje slovenščine in »nepotrebne« dvojezičnosti pomeni usihanje narodne vitalne biti in »vodi v domačijstvo«, v istost. Preveliko popuščanje jezikovnemu nasilju lahko nevarno razjeda narodno tkivo, pogublja njegove ideale in vrednote.

V ospredju romana, ki ga je **Dušan Jelinčič** (1953) naslovil po osrednjem junaku Martinu Čemurju[48] (2002), je zgodba povojnega idealista in njegovega osamljenega upora zoper neobčutljivost in brezobzirnost okolice. Delo je v celoti zasidrano v tržaškem prostoru in s svojo poudarjeno avtobiografskostjo[49] ter narodnokritično konotacijo odstopa od prejšnjih pisateljevih pripovednih žanrov (gorniške proze in romanov, kjer se kot upovedno razgledišče pojavi mesto Trst). Pri Martinu Čemurju gre za ontološki problem posameznikove umestitve v družbi, za osebno odgovornost, ki jo prevzema nase družbeno aktivni junak. Čemurjev boj poteka na človeški ravni osveščanja in prosvetljevanja: njegova prepričanost v smiselnost in nujnost idealizma se zlomi, ko spozna, da njegova prizadevanja ne služijo več skupnosti, ampak le osebnim koristim povzpetnežev.

Ob trpki zamejski (zaresni) zgodbi in domišljijski romaneskni pripovedi se pisateljeva razmišljanja poglabljajo, še posebej ko ločuje skupnostne problematike in se osredotoča na edinstvenost posameznika. Marij Čuk in Dušan Jelinčič sta iz dveh različnih pripovednih optik obračunala z ostarelo kulturno politiko, ki je pripeljala do pogube manjšinskega gospodarstva. Pisatelja sta ostro opozorila na nesoglasje med prizadevanji svobodomiselnih posameznikov in na usodo družbe, ki je v rokah gospodarsko-politične sekte, ki zahteva brezznačajnost in neidejnost, apatično neustvarjalnost in diletantsko površnost, da lahko sploh ohranja svojo prvenstveno oblastniško vlogo. Njuna junaka se borita za demokratizacijo odnosov znotraj etnične skupnosti, ki bi osmislila početje posameznika in utrdila navzven celotno bitnost naroda. V svojem načrtu uniformiranja vsega se oblastniška skupina obnaša neodgovorno, odpušča ljudi, ki

---

[48] Naslov romana nagovarja Cankarjevega idealista Martina Kačurja in tudi Bevkovega kaplana Martina Čedermaca (Prim. Uroš Černigoj: Mučeništvo je dvomljivo, *Primorska srečanja*, št. 267-268, 2003, str. 101-102). Jelinčičev zgoščen generacijski roman z osrednjim protagonistom in z osredinjenim tematskim problemom nepoplačanega in samodestruktivnega idealizma, je obenem pristen cankarjanski »spominek« na ne povsem razkrito življenjsko usodo avtorjevega očeta, Zorka Jelinčiča.

[49] V *Martinu Čemurju* pisatelj opisuje v dokaj fikcijski obliki povojna leta Zorka Jelinčiča, ustanovitelja in vodje odporniške organizacije Primorcev TIGR ter svoja osebna doživetja pri tržaškem časopisu *Primorski dnevnik.*

bi lahko pripomogli k razvoju, ki še verjamejo v slovensko duhovnost in jim ni zgolj za nadzor sredstev nadvlade. V bistvu gre za ostro kritiko razmer in mišljenja, ki je v imenu gospodovalne premoči – oblasti, pripravljena seči tudi po nemoralnih in etično vprašljivih sredstvih.

Vprašanje kritične opredelitve do družbene stvarnosti tržaški pisatelji rešujejo na izviren in samosvoj način: z izbiro različnih pripovednih postopkov in žanrskega sinkretizma. **Sergej Verč** (1948) je obogatil tržaško slovstvo s priljubljeno dediščino klasičnega kriminalnega žanra in s podobo novega »epizodnega« junaka, komisarja Benjamina Perka.[50] V treh do sedaj objavljenih romanih Sergej Verč razodeva dolgotrajno in poglobljeno ukvarjanje z načeli, prijemi in postopki žanra, ki temeljijo na tradicionalni razkrinkovalni pripovedi s triado truplo-detektiv-zločinec. Ob iskanju storilca se v Verčevo detekcijsko naracijo vpleta še razmišljanje o tržaškem *geniusu loci.* Od sodobne slovenske kriminalke pa ga razlikuje predvsem izbira nehibridne žanrske strukture klasične kriminalne pripovedi, ki ne dovoljuje odstopov na humorne, parodične in groteskne stranpoti. Ob liku slovenskega preiskovalca je pisatelju uspelo z določeno distanco opisati dileme tržaškega prostora in delno tudi opraviti z nekaterimi travmami in pogojenostmi z manjšinsko problematiko.[51] Verč se v svojih romanih ne spušča v dolge ali esejistične družbene analize, njegovi razmisleki o okolju in preteklosti, ki ga kot slovenskega Tržačana zaznamujejo, so podrejeni upovedni raziskovalni akciji. Vendar se Verčevo »razmišljanje med vrsticami« iz romana v roman poglablja: lik nekoliko narodno ohlapnega komisarja, ki postopoma pometa s samopomilovalnimi/večvrednostnimi miti o »slovenskem kantorstvu« in »hlapčevstvu«, se dviga nad dogajanjem in ubesedenim okoljem.

***

Tržaški Slovenci so od vedno čustveno navezani na Trst. Trst je torej tudi za avtohtone književnike »moje mesto«, ki ga ob prikazovanju pripovedne situacije ne leposlovijo samo zaradi pokrajinske kulise, temveč, da bi ga s slikovitim upodabljanjem »slovenskih tržaških razglednic« uzaveščali v bralca in opozarjali na slovensko zgodovinsko navzočnost v samem središču ter zaledju mesta. Prostorska ločitev na *mesto* in *vas* v romanih tržaških pisateljev ne pozna stroge razmejitve med urbanim in podeželskim regionalizmom. Mestna perspektiva se

[50] Zaradi vsebinske povezanosti in žanrske sklenjenosti sem se odločila za analizo celotne Verčeve trilogije. V treh romanih (*Rolandov steber*, 1991; *Skrivnost turkizne meduze*, 1998; *Pogrebna maškarada*, 2003), ki slonijo »na emblematičnem preiskovalcu poirotskega ali maigretskega kova«, je Verč namreč ustvaril izjemen slovenski (nacionalni) lik komisarja, ki v seriji nadaljevanj lahko ostane v trajnem literarnem spominu (M. Kmecl: Primorski dnevnik, 6.8.2003, str. 9).

[51] Odmik od specifično nacionalnega (slovensko manjšinskega) problema in vpogled v širši prostor mu je v ocenah prvega romana celo svetovala literarna kritika (Tomo Virk: Slovenec, 9.1.1992, str. 22). Pisatelj Sergej Verč ostaja zvest tržaški temi, saj se namerava tudi v četrtem romanu osredotočiti na dogajanje znotraj manjšine v Trstu, ko se je manjšinsko gospodarsko zaledje zrušilo ob krahu Tržaške kreditne banke (Delo, Književni listi, 11.5.2005, str. 11).

samodejno opira na pripovedno vaško razgledišče ob obronkih Krasa, ki je v tradiciji kmečke miselnosti povezan z občutkom varnosti in domačnosti. Pisatelji ne skrivajo svoje navezanosti na slovensko zemljo, v stiku z njo najdejo življenjsko moč, odnos do tradicije pa je pripovedno ovit v spomin na otroštvo in v čas nekdanjega ruralnega kmečkega sveta. Modernizacija družbe, v katero je bil vpleten proces urbanizacije, industrializacije in mobilizacije, je pripeljala do razkrajanja tradicionalnega binoma mesto-vas, občan-podeželan. Idilično vaško podobo pa je skalilo razlaščanje zemlje in naseljevanje neavtohtonih priseljencev, ki so v imenu tehnološkega napredka in državnega italijanskega jezika nezadržno spodjedli slovensko narodno tkivo.[52]

Pri **Marku Sosiču** (1958) deluje nenavadna pripovedna perspektiva, v kombinaciji s poetičnim tržaškim dialektom, v slovenski literaturi sveže in zanimivo. Romaneskna antiideološkost njegovih besedil fascinira s poetiziranim prikazom družbene in politične stvarnosti zamejskega prostora v šestdesetih letih prejšnjega stoletja.[53] Z »nevedno« perspektivo bistrega dečka pisatelj spretno premakne zgodovinsko dimenzijo romana *Tito, amor mijo* (2005) – vojna, odmev krivic in trpljenja pod fašizmom, dedova smrt v taborišču, bombardiranje, partizanska osvoboditev Trsta – v deško dušo in se izogne moraliziranju, razlaganju, pojasnjevanju in analiziranju, vendar s poenostavljeno, a jasno lučjo otrokovega pogleda odkriva resnico in njeno bistvo.

S stališča pripovednosti je roman poglobljeno nadaljevanje prikrite avtobiografskosti prejšnjih Sosičevih literarnih tekstov (zbirke novelet *Rosa na steklu* in romana *Balerina, balerina*), z nazornim opisom že znanih literarnih oseb ter razčlenjevanjem novih značajev in dopolnjenih zgodb. Sosičeva pripovedna spretnost ne ponuja tradicionalne zgodbe, temveč »epsko sceno« s poudarkom na dojemanju in podoživljanju upovednega besedila. Številni literarni liki, ki si v Sosičevem svetu kot protagonisti prisvajajo vsak svoj del avtonomnosti in individualnosti, še dodatno razcepijo formalno podobo romana. Avtorjev razpoznaven model »mišljenja v podobah« je konstitutiven način Sosičevega fragmentarnega pripovedovanja in podajanja zgodb protagonistov. Kot osnutek zajetne biografije »malih ljudi« besedilo ponuja možnosti za ciklično vaško faktografiranje. Pripovedni postopek ohranja tako zelo odprto notranjo strukturo in obseg ubeseditve, saj bi večja poglobitev, zlasti značaja stranskih likov, pripoved prekomerno razširila.

Bolj domačijsko obarvan, vendar melanholično odčaran, se predstavlja roman *Kreda in hijacinte* (2006) pesnice in pisateljice **Irene Žerjal** (1940).[54] V romanu,

---

[52] Tržaška pripovedna proza, za razliko od slovenskega romana s tematizacijo slovenskega obrobja, ni vezana na remitizacijo pokrajine s primesmi pravljične fantastike (Zupan-Sosič: 2001, 139).

[53] Tina Kozin, Poetičen svet hrepenenja in ljubezni, *Literatura*, št. 175-176, 2006, str. 278-283.

[54] Irena Žerjal je po svoji naratološki razsežnosti zelo samosvoja »tržaška« besedna ustvarjalka, po stilni naravnanosti in lirično obdelani pripovedi pa zelo blizu sodobnemu načinu pisanja. Zgodbe njenih romanov (*Tragedijica na Grobljah, Magnetofonski trak,*

ki je vezan na tržaško stvarnost petdesetih in šestdesetih let prejšnjega stoletja, ter v označevanju ženske središčne figure, avtorica nakazuje tudi napačne izhode iz narodne, socialne in osebne stiske. Njena pripoved je predvsem odsev globoko občutene življenjske stiske in občutka izvrženosti zaradi tehnološkega napredka in birokratizacije, ki ogrožata človeka v njegovem bistvu in mu onemogočata svobodno izražanje osebnostnih, edinstvenih potencialov.

Irena Žerjal se v svojih (pesniških) izpovedih odloča za »Kosovelovo prizadetost in inscenacijo«,[55] ker ji veliko pomenita resnično pričevanje in naravno okolje. Zemlja ji predstavlja bogastvo, ki ga brani in ščiti z avtentičnim, odkritim spopadom z raznorodovanjem, protikulturnimi silnicami in zoperstavljenostjo razlastitvam. Pokrajina Irene Žerjal je preslikana od murve na domačem ricmanjskem dvorišču do vodometa na trgu pred tržaško ribarnico.

Vas nad Trstom, ki se odslikava v romanih Marka Sosiča, je nabita z močno čustveno vrednostjo, ker predstavlja poseben mikrokozmos človekovega življenja, v katerega tuji svet ne vdira, razen v primeru odhodov in prihodov protagonistov, ki jih huda bivanjska stiska (skrb za lastno preživetje, raznarodovalni pritisk iz časa fašizma, ljubezensko razočaranje) sili v izgnanstvo ali pa jih glas domačih korenin spet privabi med svojce.

Značilne mestne arhitekturne in ulične podobe Trsta so količinsko najizraziteje oblikovane v kriminalnih romanih Sergeja Verča. Pisatelj je izdelal nočno in dnevno razglednico Trsta, ki se razprostira od železniške postaje, po nabrežju do Velikega trga, za katerim stoji kvestura, do griča Sv. Justa in spodnjih uličic starega mesta. V *Skrivnosti turkizne meduze* (1998) Beno pešači od delavskega šentjakobskega predmestja do razkošnih vil na griču Sv. Vida. Gre za obsežno mestno razglednico, ki jo je avtor spoznal v svojih otroških letih in jo je kasneje delno popisal kot novinar črne kronike. V *Pogrebni maškaradi* (2003) pa se terezijanski predel mesta, kjer se skrivajo prostitutke, mamilaši, trgovci z mladimi dekleti ali prepodajalci orožja, ločuje od podobe Krasa, ki predstavlja njegovemu junaku, komisarju Benjaminu Perku, prostor oddiha, sprostitve, počitnic, kjer spregovori narava s svojim molkom in brezbesedjem.

»Mesto v zalivu« Marija Čuka je mesto s poceni cunjami za drugorazredne evropske državljane, mesto, ki je v zlatih šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih »živelo od dinarjev, od ljudi, ki jih je sovražilo in bi jih najraje uničilo«. Čukovo urbano središče opozarja na pojav ostarelih, ki so prepuščeni svoji bolečini samote. Starci so v nadlogo svojcem in zdravnikom. Zaprašeno vzdušje pa ovohavajo tudi mladi.

Njene celine) ali krajše proze (*Morje ribe asfalt, Burja in kamni*: obe v soavtorstvu) so sestavljene iz majhnih prigod in kratkih skic in se približujejo zelo osebnemu, meditativnemu tipu sodobne pripovedne proze. Včasih posamezni deli učinkujejo fragmentarno, vendar pazljivejši bralec lahko prepoznava nekatere podobe, značajske poteze, imena literarnih oseb ali celo besedne zveze kot ponavljajoča se in razpoznavna znamenja, ki med seboj prepletajo in povezujejo avtoričina dela.

[55] France Pibernik, *Med modernizmom in avantgardo. Pričevanja o sodobni poeziji*, Slovenska matica, 1981, str. 98.

***

Ljubezen kot osrednja življenjska moč se vpisuje v tržaški roman kot vrednota, hrepenenje po čisti ljubezni v odnosu med moškim in žensko, in kot intimna vez, ki povezuje človeka, ljudi, naroda v razmerje medsebojnega spoštovanja. Izkaže se, da je prav v ljubezni mogoče doseči pravo enovitost, po kateri hrepenijo junaki romanov, čeprav jo lahko etnična nestrpnost in želja po oblasti povsem izničita. Roman Marija Čuka poskuša nacionalno sovraštvo premostiti z ljubezenskim povezovanjem. Dušan Jelinčič pa opozarja, da pomanjkanje ljubezenske topline lahko osebo onesreči in celo trajno življenjsko pohabi. Ljubezen je za **Igorja Škamperleta** (1962) tista nadčasna razsežnost, ki pripelje do očiščevanja duše in do preobrazbe glavnega junaka. Ljubezen omogoči zlitje in pomiritev nasprotij. Je nekakšen kamen modrosti – *lapis philosophorum*, ki spreminja neplemenite kovine v dragoceno zlato materijo.

Drugi Škamperletov roman *Kraljeva hči*[56] (1997) je s svojo vsebinsko in jezikovno ne-zamejenostjo najmanj priprt na tesne okvire tržaškega prostora in časa (mesto Trst je njegovo upovedno razgledišče) in v primerjavi s prvencem *Sneg na zlati veji* (1992), ki se odpira mladostnim izkušnjam v tržaškem predmestju, manj avtobiografski. Škamperletova romaneskna zgodba izrablja kronotopsko razsežnost in možnost, ki mu jo ponuja pisava s svojimi jezikovnimi kodami in pripovednimi perspektivami. Roman je zanimiv zaradi formalno tehničnega pristopa k snovi (zaplet dveh paralelnih zgodb in jezikovne razvezanosti) in vsebinsko večplastno zasnovane notranje strukture. Številne izvenliterarne (zgodovinske, sociološke, politične reference) in enigmatične prvine ga približujejo ecovskemu zgodovinskemu romanu[57], saj mu renesančno občutenje in nanašanje na hermetične nauke ter alkimijo nudijo referenčno podlago in novo nadgradnjo iskanega umetniškega duhovnega sveta. Literatura je način, kako se lahko da poustvariti, doživeti določeno vsebino in se v njej gibati. Renesansa nagovarja pisatelja v iskanje odgovorov na skladje med lepoto stvarstva in harmonijo duše.

***

Tržaški sodobni roman je znal prepričljivo predstaviti tudi svoje osrednje *literarne osebe*, ki igrajo svojo pripovedno vlogo drugačnežev-idealistov znotraj romanesknega dogajalnega prostora, ko se v zaresnem okviru borijo proti raznarodovalnemu pritisku večinskega jezika ali na bolj polemičnih in kritičnih

[56] Naslov romana ostaja v delu eksplicitno nepojasnjen, ponuja pa interpretativni ključ, povezan z bogatim izročilom alkimije, kabale in hermetičnih naukov. Gre za prispodobo ljubezni, izražene v zasledovnju anime in animusa ter njune združitve. Spominja pa tudi na prispodobo iz antične civilizacije: kraljeva hči, Nausikaa, je Odiseja odvedla v očetovo palačo, da je tam pripovedoval svojo zgodbo. Ponovno obnavljanje doživetega pomeni tudi miselno prehoditi, interpretirati in prepoznavati nove pomene v zgodbi.

[57] Slovenska literarna zgodovina in kritika je romanu pripisala različne žanrske oznake: *Kraljeva hči* »je zgodovinska le z eno četrtino besedila«, »z ezoterično in okultno tematiko, ki jo zastopata alkimija in prostozidarstvo, pa je izrazito upeta v tematsko maniro zgodovinskega romanopisja devetdesetih let« na Slovenskem (Hladnik 1999: 124).

stališčih nasprotujejo oblastiželjni pohlepnosti manjšinskih vodilnih krovnih organov. V žanrskem kontekstu je poseben lik komisarja Perka, saj namiguje na stereotipne detektivske like, ki so iz detektivskih uspešnic prešli v svetovno zavest. Nemočni in nevedni posredovalci Sosičeve pripovedne perspektive (duševno zaostala Balerina, bolezensko zaznamovani deček s senco na pljučih, anonimni in »drugače sposobni« protagonisti novelet v zbirki *Rosa na steklu*) niso zgolj mimetični posnetek nekakšnega »drugačnega življenja«, temveč neposreden odsev avtentičnega dojemanja in doživljanja, daleč od konvencionalnih predstav in shematiziranih norm. V romanih Dušana Jelinčiča nastopajo odrinjenci, brezdomci, samotarji in nezaželeni odvečneži. Epska oseba *Martina Čemurja* je mestni klatež, v Verčevih romanih pa najdemo tudi raznolik sloj izgubljencev, ki se potikajo po »ošterijah« in mestnih ulicah. V izbiri nelagodnega junaka ni impliciten zgolj problematičen odnos do družbene skupnosti, ampak tudi pomanjkljiva stopnja lastne istovetnosti: Umkova je z »nevednostjo« *Frizerke* zamaskirala junakinino zmotno presojanje sebe in strah pred bolečim odkrivanjem slovenskih korenin. Ženski liki Irene Žerjal so tudi posebni, nevredni odobravanja vaške skupnosti, neuspešni v boju za uveljavljanje svoje individualnosti.

Pri opisu odnosa družbe do drugačnega si sodobni tržaški roman zastavlja globlja bivanjska vprašanja, odpira problem omejene komunikacije znotraj objektivne družbene (večinske/manjšinske) resničnosti. Opisni realizem, z odtenkom posmeha in odmika, spremlja pisatelja Marija Čuka in Dušana Jelinčiča pri karakterizaciji gospodovalnih manjšinskih vodnikov, ki samopašno posedajo za uradniško pisalno mizo. Slog pisarniških predmetov določa slog (za)varovane koristi in dobička ter se ujema z našopirjeno držo njunih literarnih likov – Bavcicha ali Janežiča, ki sta posmehljivo vzvišena in odmaknjena nad vsem. Urad simbolizira oblastniško celico, ki si lasti predvsem notranjo svobodo ljudi.

Sugestiven je Sergej Verč tudi kot podobar kraških ljudi na vasi: vaških vsevednih klepetulj in opravljivk, veseljaško razpoloženih kvartopircev v gostilni, starih mož, ki ob nedeljskem počitku modrujejo v senci drevesa. Verčevi mestni ljudje pa se opremljajo z dragocenimi predmeti, ki zagotavljajo varnost in blagostanje.

Verčeva »tržaškost« se kaže na ravni pejsažne opisnosti, kraševske in mestne, ter na ravni jezikovne razvejanosti, kraškega dialektizma v humornem gostilniškem tonu, tržaških italijanskih žargonizmov in nekoliko esejiziranih vložkov. Ti elementi postajajo zanimivi ne le kot dogajalna scenerija, ampak privlačno opremijo žanrsko dinamičnost s primorskim koloritom in patino.

***

Sodobna tržaška pripovedna ustvarjalnost se rojeva predvsem iz notranje potrebe po izpovedovanju, hkrati pa se literarno ustvarjanje prikaže kot zatočišče in obramba lastnih korenin. Opisovanje lokalne pokrajine pomeni tudi neobhodno ožjo identifikacijo z regionalnimi prostorskimi tipologijami, ki se odražajo tudi na ravni estetike jezika. Literarni *jezik* tržaških pisateljev je večplasten in bogatejši,

ko globlje seže v duhovno pokrajino ljudi in v poimenovanje bližje okolice. Narečje bogato zveni v fonetičnem zapisu dialogov, ki dajejo besedilu posebno barvitost na ravni nenormirane skladnje in uvajanja manj znanega, pogovornega besedišča. Vnosi tržaščine ali mešanica slovenskih in italijanskih pogovornih izrazov vodijo v določeno večjezično ali folklorno polifonijo, v poudarjanje pristnosti in avtentičnosti pokrajinske periferičnosti. Dialekt ni arhaična epska stilizacija, ki bi kazala na statičnost in zastarelost domačijske tematike, ampak ustvarja polifonični prostor z lastnim sistemom vrednot in pomenov. Tujejezična interferenčnost postaja avtorska dialoškost posebne vrste, ki lahko nakazuje tudi kritično držo glede na odtujevanje slovenskim koreninam. V jezikovni polifoniji vasi ali predmestja se v dialoškem prikazu zrcali izvirnost lastne (slovenske) kulture v tuji. Za razliko od nekaterih slovenskih avtorjev vnašanje pogovornega in narečnega jezika nima diferenciacijske socialne funkcije.

Tržaški pisatelji se držijo leposlovnega jezika in le v redkih primerih zaidejo v dialektalnost (čeprav v literarno vrstni obliki poezije in dramskih igrah poznajo tudi narečno različico).

Izbira knjižne materinščine kot intimnega umetniškega izrazila je pristna izbira srca in biti, nosilka etičnih in bivanjskih konotacij, ki si v redkih primerih dovoli jezikovno eksperimentiranje ali odselitev v jezik večinskega naroda. [58]

***

Slovenski tržaški roman ostaja ob svojih tipoloških in jezikovnih značilnostih v mejah motivnega tradicionalizma. Formalno je odprt, ni podrejen eksperimentalnim oblikovnim strukturam, naravnan je v neznano in obenem v prihodnost. Svojo snov črpa iz zgodovine in aktualnosti. Avtorji poudarjajo občutljivost do narodnostne izpostavljenosti v tržaškem (italijanskem) prostoru in splošno usodo posameznika. Pisatelji neposredno in kritično obravnavajo slovensko politično, družbeno in kulturno problematiko Trsta in njegove okolice, z realističnimi opisi dilem urbaniziranega in podeželskega sveta. V tržaškem sodobnem romanu se tradicionalni odnos mesto-vas, ki ga je slovenska pokrajinska in domačijska povest obdelala z lirskim idealizmom, nadgrajuje z dvema vsebinsko ambivalentnima sestavinama: motivom odpiranja drugačni (italijanski) realnosti v mestu in občutkom ogroženosti pred tujstvom (ko gre za usihanje narodnostne biti, zapostavljanje slovenskega jezika, razlaščanje slovenske zemlje). Perspektiva upovedovanja poteka skoraj izključno skozi

[58] »Kljub večjidel paralelnemu soživljanju kultur je stoletni stik z italijanskim, nemškim, furlanskim jezikom in književnostjo le vmesil pri nas posebnega, za sosedove literarne vplive občutljivega besednega ustvarjalca. Še več: izoblikoval mu je bržkone tudi specifičen umetniški svet, motiviko, bahtinovski ‚skaz' ter nenazadnje sintaktično in leksikalno samosvoj leposlovni jezik, ki je zdaj interferenčno kontaminiran, zdaj pa puristično izčiščen in zborno bolj papeški od osrednje slovenskega« (Košuta 1995: 390). Podobno, ob delih B. Pahorja in A. Rebule, ugotavlja Marija Pirjevec, da je njuna izbira jezika vrednota in pravica, ki utemeljuje posameznika v družbenem in moralnem smislu in zato nikoli ne zapade v esteticizem erudita ali v golo tehniko. »Ne more se spustiti v nevezano igro ali lartpurlartistični eksperiment« (M. Pirjevec 1997: 14).

prizmo slovenstva, mesto in vas sta paralelni razgledišči nad družbenim in socialnim tržaškim okoljem. Vas ali predmestje sta uokvirjena tudi v otroško perspektivo. Vaški svet in živa narava zato raseta v metaforo domačega, ki je zatočišče znanega in varnega.

Snovna določljivost tržaškega romana sledi določeni tradiciji, v regionalnosti so motivacijsko tematizirane tudi temeljne pripovedne prvine (izjemo predstavlja Škamperletova *Kraljeva hči*, delo tržaškega avtorja, ki se je iz svojega prostora dejansko odselil). Kronotopska razsežnost kot legitimacija pripovednega postopka ima svoj odločilen pomen v zgradbeni strukturi tržaškega romana: od prostorske in časovne zamejenosti je namreč odvisna umetniška enotnost literarnega dela in njegovo razmerje do dejanske stvarnosti.

S svojo specifiko in regionalizmom se kaže sodobna tržaška pripovedna proza žanrsko in naratološko usklajena z matično produkcijo, kar posledično kaže tudi na njeno večjo literarnoteoretsko in kritično razpoznavnost/uzaveščenost v skupnem slovenskem književnem prostoru.[59]

BIBLIOGRAFIJA

VIRI: OBRAVNAVANI ROMANI

Marij ČUK: *Pena majskega vala.* Trst: ZTT, 1998.
Dušan JELINČIČ: *Martin Čemur.* Koper: Lipa, 2002.
Marko SOSIČ: *Tito, amor mijo.* Maribor: Litera, 2005.
Igor ŠKAMPERLE: *Kraljeva hči.* Trst: Devin, 1997; Koper: Lipa, 2002.
Evelina UMEK: *Frizerka.* Trst: Mladika, 2005.
Sergej VERČ: *Rolandov steber.* Trst: ZTT, 1991.
– – *Skrivnost turkizne meduze.* Trst: ZTT, 1998.
– – *Pogrebna maškarada.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 2003.
Irena ŽERJAL: *Kreda in hijacinte.* Trst: Mladika, 2006.

LITERATURA

Angelo ARA, Claudio MAGRIS: *Trieste. Un'identità di frontiera.* Torino: Einaudi, 1982 (*Trst, obmejna identiteta,* Ljubljana: Claritas-Študentska založba, 2001).
Mihail BAHTIN: *Teorija romana.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.
Darko BRATINA: *Ethnos in istovetnost.* Trst-Gorica-Čedad, 1990.
Mitja ČANDER: *Pokrajine proze.* Maribor: Litera (Nova znamenja), 2006.
Carlo DIONISOTTI: *Geografia e storia della letteratura italiana.* Torino: Giulio Einaudi editore, 1967.
Helga GLUŠIČ: *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici dvajsetega stoletja.* Ljubljana: Slovenska matica, 2002.
Elvio GUAGNINI: *La cultura. Una fisionomia difficile.* V: Elio Apih, *Trieste*, Bari: Laterza, 1988.

[59] Poleg prešernovih literanih priznanj za posamično delo ali življenjski opus, so se nekateri romani tržaških pisateljev uvrstili med finaliste kresnika.

Miran HLADNIK: *Slovenska kmečka povest.* Ljubljana: Prešernova družba, 1990.
– – Regionalizem in slovenska književnost. V: *Zbornik predavanj XXXIV. SSJLK*, 1998, 103-114.
– – Slovenski zgodovinski roman danes. V: *Zbornik predavanj XXXV. SSJLK*, 1999, 117-136.
Dušan JELINČIČ: *Eseji z zahodnega roba.* Maribor: Litera (Nova znamenja), 2005.
Martin JEVNIKAR: poglavja o zamejski literaturi in ocene literarnih del tržaških avtorjev v reviji *Mladika,* 1967-2004.
Milica KACIN WOHINZ, Jože PIRJEVEC: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000.* Ljubljana: Nova Revija, 2000.
Matjaž KMECL: *Mala literarna teorija.* Ljubljana: M&N, 1995.
Janko KOS: *Očrt literarne teorije.* Ljubljana: DZS, 1995.
Miran KOŠUTA: *Krpanova sol. Književni liki in stiki na slovenskem zahodu.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.
– – *Scritture parallele. Dialoghi di frontiera tra letteratura slovena e italiana.* Trieste: Lint, 1997.
– – *Slovenica. Peripli letterari italo-sloveni.* Reggio Emilia-Trieste: Diabasis-ZTT, 2005.
Jurij M. LOTMAN: *La struttura del testo poetico.* Milano: Mursia, 1972.
Vanesa MATAJC: *Osvetljave: kritiški pogledi na slovenski roman v devedesetih.* Ljubljana: Literatura (Novi pristopi), 2000.
Slovenski roman. Mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti, Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2002.
Boris PAHOR: *Letteratura slovena del Litorale. Vademecum.* Trieste: Mladika, 2004.
Jože PIRJEVEC: *Tržaški vozel.* Trst: ZTT, 1985.
Marija PIRJEVEC: *Na pretoku dveh literatur.* Trst: ZTT, 1992.
– – *Tržaški zapisi.* Trst: Mladika, 1997.
– – Tržaška zgodba. V: *Tržaška knjiga,* Ljubljana: Slovenska matica, 2001.
Jože POGAČNIK: Sodobno tržaško slovstvo. V: *Rusi most*, Trst-Ljubljana: ZTT-MK, 1967.
– – *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo.* Trst: Zaliv, 1972.
– – *Slovenska književnost III.* Ljubljana: DZS, 2000.
Pavel STRANJ: *La comunità sommersa: gli sloveni in Italia dall' A alla Ž.* Trieste: EST, 1992.
Janez STRUTZ: Medregionalnost in literatura – koncept regionalnega težišča celovške komparativistike, *Primerjalna književnost*, 1990, št. 1, str. 1-14.
Emidij SUSIČ, Danilo SEDMAK: *Tiha asimilacija: psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja.* Trst: SLORI-ZTT, 1983.
Miran ŠTUHEC: *Naratologija. Med teorijo in prakso.* Ljubljana: Študentska založba, 2000.
Zora TAVČAR: Primorska v besedi, *Dialogi*, 1993, št. 6-7, str. 3-13.
Tomo VIRK: *Moderne metode literarne vede.* Ljubljana: Filozofska fakulteta-Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 1999.
Franc ZADRAVEC: *Slovenski roman 20. stoletja*. *Tretji analitični del in sinteze.* Murska Sobota: Pomurska založba, 2005.
Alojzija ZUPAN SOSIČ: *Zavetje zgodbe: sodobni slovenski roman ob koncu stoletja.* Ljubljana: Literatura (Novi pristopi), 2003.
– – *Robovi mreže, robovi jaza. Sodobni slovenski roman.* Maribor: Študentska založba-Litera, 2006.
– – Drugačne skrivnosti (podeželje in mesto v sodobnem slovenskem romanu). V: *Zbornik predavanj XXXVII. SSJLK*, 2001, 139-154.

Vladka Tucović
Univerza na Primorskem

Istrska izkušnja *sodobne slovenske književnosti*

Moj jezik ne pozna istrske izkušnje.
Ne lepi se na kamenje, na drevesa.
Če rečem štriga *ali* muša*, je, kot če*
Ray Brown vošči po slovensko lahko noč.

Peter Semolič: Istrskim pesnikom, *Hiša iz besed* (1996)

UVOD

Ob zgoraj navedeni prvi kitici Semoličeve pesmi *Istrskim pesnikom* bi bilo mogoče reči, da vsebuje nekaj tipičnih določnic sodobne slovenske književnosti, za katero drži eno ali več dejstev: da je z Istro povezana na tematski in motivni ravni, da je nastala v Istri, ali pa da so »istrski« njeni avtorji. Lirski subjekt namreč govori o jeziku, katerega specifičnost in prepoznavnost sta lahko temelja tujstva, če je pisec ali govorec tujec, prišlek, »forešt«, če je torej brez primarne *istrske izkušnje* v sicer večjezikovnem in večkulturnem prostoru Slovenske Istre,[60] kjer je bil spričo nenehnih (preteklih) družbenopolitičnih sprememb in posledičnih migracij status tujca ali priseljenca (absurdno, vendar resnično) vseskozi še največja stalnica. Za jezikovno-literarno istrsko izkušnjo, ki v prvi vrsti vsebuje pojem narave, in sicer bolj celinske kot morske (kamenje, drevesa), navaja pesnik besedi, skoraj že obči mesti, znani iz istrskega ciklusa Marjana Tomšiča – *štriga* (čarovnica, coprnica) in *muša* (oslica). Potrebnost prevoda tovrstnih dialektizmov iz literature v standardno slovenščino in pogostnost takih dodanih slovarčkov v Tomšičevih knjigah dajeta *istrski izkušnji* sodobne slovenske književnosti še večjo mero posebnosti in upravičujeta razlog literarnovednega pristopa k njej.

Pri tem se je nemogoče izogniti pojmoma regionalna književnost in literarni regionalizem, ki sta v slovenski literarnovedni in splošni zavesti zaznamovana s pomenom literarnega ustvarjanja Slovencev v obmejnih pokrajinah na tej ali drugi strani meje, na avstrijskem Koroškem, v Furlaniji Julijski krajini ali v Prekmurju (npr. Miško Kranjec), kar je zgodovinsko-geografsko pogojeno. Pomenska razlaga besede regionalizem v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* se razlikuje glede na rabo: v političnem smislu je *prizadevanje, da se določenemu področju, pokrajini prizna poseben ekonomski, družbenopolitični, kulturni položaj*, v literarnovednem pa *poudarjanje pokrajinskih značilnosti v leposlovju*.

[60] Izraza Istra in Slovenska Istra uporabljam sinonimno v pomenu slovenskega dela Istre. Če imam v mislih hrvaški del Istre, je to jasno navedeno.

Literarnovedni pomen regionalizma v znanstveni literaturi je izpričan glede na pozitivno ali negativno vrednotenje. Tako se na eni strani pogosto enači s provincializmom, obrobnostjo, drugotnostjo, lokalizmom in omejenostjo, na drugi strani pa lahko ponuja tudi *zavidljive možnosti jezikovno-izraznega in stilnega bogastva, tematsko širino in raznovrstnost* (Jelčić 1970: 22). Očita se mu vzroke za razbijanje enotnega kulturnega in političnega prostora, vendar po Hladnikovem (1998: 114) mnenju *[d]ejstvo, da je najbolj izrazita pokrajinska povest nastajala na politično odrezanem Primorskem in v drugih obrobnih pokrajinah, ki so si prizadevale ohraniti stik s centrom, potrjuje tezo, da regionalna literatura v slovenskem primeru ne podpira drobitve političnega prostora, ampak je regionalizem v literaturi izraz stremljenja k nadregionalni tvorbi, k zedinjenemu slovenstvu.* Regionalno je lahko izraz policentričnosti in polifonosti, namesto ločevanja pa ponuja povezovanje specifičnih pojavov v obče.

Geografsko, zgodovinsko in politično utemeljena obrobnost Slovenske Istre, dolgoletna pred- in povojna neprisotnost v slovenskem literarnem življenju, hkrati pa v kratkem času zadnjih dvajsetih let prejšnjega stoletja relativno visoka literarna produktivnost s specifičnimi lastnostmi spodbujajo izzive k sodobnim pristopom literarne vede. Slovenska Istra je namreč del istrskega polotoka, razdeljenega med tri države, je prostor več različnih kultur in najmanj treh standardnih jezikov ter narečij, ki, vstopajoč v avtorsko literaturo, postajajo njen specifičen in prepoznaven stilistični element. Zato je raziskovanje literature avtorjev, ki izvirajo iz Slovenske Istre ali so se tja preselili, tam živijo in ustvarjajo, nujno interdisciplinarno (geografija, zgodovinopisje, sociologija, antropologija, etnologija, folkloristika in kulturologija) in medkulturno (razlike in podobnosti s hrvaškim in italijanskim literarnim življenjem v Istri, na Reki in v Trstu, ki vključujejo stike, povezave, skupine, organizacije in institucije).

Pojmom regionalna književnost, regionalizem in regionalni avtor lahko v času globalizacije in transkulturnosti očitamo nepotrebni partikularizem, lahko pa nanje gledamo z vidika poudarjanja (lokalnih) posebnosti, ki pomenijo očitkom svojevrsten odgovor in pozitivno nasprotje. T. i. istrska književnost tudi s *pokrajinsko fantastiko* (Zupan Sosič 2003: 65) kot svojo specifiko predstavlja poseben, vendar nič manj slovenski korpus sodobne »vseslovenske« oziroma nacionalne književnosti.

ISTRA – ZGODOVINSKO-ZEMLJEPISNA IN LITERARNA POKRAJINA

Za Slovensko Istro, primorsko pokrajino na jugozahodu Slovenije, ki si prostor na istrskem polotoku deli z Italijo na severu in s Hrvaško na jugu, je v več pogledih značilna izrazita dvojnost.[61] V geografskem smislu gre za razmerje med

[61] Zgodovinsko-geografski pregled je delno prirejen po avtoričinem besedilu *»O Bog, kako brezvezno je vse tam spodaj ob morju!« (Podoba istrskih mest v nekaterih delih sodobne slovenske književnosti)*, objavljenem v zborniku 42. seminarja slovenskega jezika literature in kulture (Tucovič 2006: 258-261).

priobalnimi urbanimi središči (Koper, Izola, Piran, Portorož) in ruralnim zaledjem med Kraškim robom in reko Dragonjo. Med morskim, mediteranskim prostorom na zahodu torej in bolj celinskim, hribovitim, na vzhodu. Delitev na romansko mestno in pretežno slovansko podeželsko prebivalstvo izvira že iz srednjega veka. Njena struktura se je najmočneje zamajala z letom 1954, saj se je po koncu Svobodnega tržaškega ozemlja (Istra je bila takrat v conah A in B ter v Jugoslaviji) pa tudi že prej izselila iz nje velika večina mestnega italijanskega prebivalstva (t.i. veliki eksodus). Mesta so poleg priseljencev iz drugih delov Primorske, Slovenije in ostalih jugoslovanskih republik naselili prebivalci iz istrskih vasi, zaradi česar se je tudi podeželje v veliki meri izpraznilo. Koper je postal pristanišče, ostala mesta pa turistična in industrijska središča. Sedanje stanje, ko sta v večkulturnem prostoru Slovenske Istre na narodnostno mešanih področjih uradna jezika slovenščina in italijanščina in ko živi po podatkih zadnjega popisa prebivalstva (2002) v mestu Koper 16.028 Slovencev, 1.355 Hrvatov, 6.846 prebivalcev drugih narodnosti in 404 Italijani (Mikolič 2004: 28), je dokaz razgibane preteklosti.

Zgodovinsko dogajanje na istrskem področju vključuje namreč že prazgodovinske naselbine v še danes vidnih ostankih gradišč ali kaštelirjev, ilirsko-keltska plemena, med njimi Histre, po katerih naj bi Istra dobila ime (Pucer 2005: 8), rimsko, bizantinsko in frankovsko obdobje zgodnjega srednjega veka ter predvsem vse do leta 1797 nad večjim delom Istre razprostranjeno vladavino Beneške republike. To je bil čas razcveta trgovskih mest pa tudi čas kuge, epidemij malarije, kolere ipd., zaradi česar je Istra doživljala preseljevanja in ponovno kolonizacijo izpraznjenega podeželja s priseljenci z Balkanskega polotoka (Darovec 1992: 45-52). Avstrijsko obdobje med 1813 in 1918 je med drugim čas spopada italijanskega iredentizma in slovensko-hrvaškega nacionalnega prebujanja, ki se je v 20. stoletju še poglobil med obema vojnama, ko je bila Istra z rapalsko mejo ločena od slovenskega ozemlja v Jugoslaviji.

Tako je pri italijanskih avtorjih, ki so v obdobju avstrijske vladavine opisovali Istro, ravno v navedbah razlik na ravni mesto-vas zaslediti takratno politično razpoloženje. Mesta, v katerih živijo predvsem Italijani, ki so nosilci znanja, kulture, civilizacije in gospodarskih dejavnosti, so namreč lepa in bogata. Tam se razvijata znanje in kultura, podeželje z razpršenim slovanskim prebivalstvom pa je nasprotje mestnega blišča in slave, je revno, umazano, nekulturno, necivilizirano, brez prihodnosti in možnosti razvoja (Cerovac 2002: 43-44). Dihotomija mesto-podeželje je bila v Istri prisotna že v predrimskem obdobju ob samem nastanku obalnih mestnih postojank, ki so jih ustanovili grški trgovci. Ob gospodarskem nasprotju z migracijami, ki so podkrepile kulturno, socialno in etnično ločevanje, pa je bil v Istri prisoten še fenomen asimilacije: zamenjava podeželskega okolja je pomenila tudi zamenjavo etnične pripadnosti in kulturnih obeležij. Gospodarska soodvisnost mesta in podeželja je pogojevala simbiozo, saj je mesto nenasitno pritegovalo proizvode s podeželja, temu pa je stik z mestom zagotavljal stik s svetom. Posebnost istrskega mestnega prebivalstva so bili

paolani, kmetje, ki so živeli v mestu, zemljišče pa obdelovali v njegovi okolici (Darovec 1993: 179, 191).

Izraz literarna pokrajina implicira določeno značilnost slovenske književnosti, ki v slovenski literarni zgodovini ni bila ravno izpostavljena oziroma se ji iz različnih, tudi kulturno-zgodovinskih razlogov, ni namenjalo posebne pozornosti. Ta značilnost je prostorska pripadnost posameznih slovenskih literarnih ustvarjalcev oziroma njihovih del. Gre namreč za to, da se je v preteklosti pojem t.i. književnosti določene slovenske pokrajine/regije oziroma regionalne književnosti omejeval kvečjemu na literaturo, nastalo tik za mejami slovenskega državnega ozemlja, v »zamejstvu«, to je na Koroškem v Avstriji in Furlaniji Julijski krajini v Italiji, kjer živijo Slovenci kot pripadniki avtohtonih narodnostnih manjšin. Tako so v slovenski literarni vedi uveljavljene sintagme *slovenska koroška literatura*, *koroška književnost*, *slovenska literatura na Koroškem* in *koroški pisatelj* (Leben 1995: 15-25), *primorski književniki* (Tavčar 1993: 5) in *poezija slovenskega zahoda* (Kermauner 1990), nikakor pa ne npr. oznake štajerska, dolenjska, notranjska ali gorenjska književnost (po imenih nekdanjih slovenskih historičnih dežel). Pri naštevanju le-teh sem namenoma izpustila že omenjeno Koroško, zraven pa še Primorsko oziroma Istro in seveda Prekmurje, in sicer zato, ker se zaradi njihove lege na obrobju slovenskega etničnega ozemlja specifičnosti kažejo tudi v njihovi književnosti oziroma v literarni ustvarjalnosti posameznikov, ki prihajajo iz teh pokrajin ali so na kakršenkoli način z njimi povezani.

Vendar oznaka »primorski« ali »tržaški« pisatelj za npr. Cirila Kosmača ali Borisa Pahorja v vsakdanji rabi večkrat označuje zgolj pragmatično poimenovanje za to, od kod sta ustvarjalca doma, kot pa klasifikacijsko-tipološko oznako njune literarne produkcije. Ne smemo namreč pozabiti, da oznaka regionalna književnost po drugi strani še zmeraj pomeni predvsem dvoje vrednostno različnih, nasprotujočih si pojmov: *mikroprostorsko literarno produkcijo omejenega estetsko-umetniškega dosega* (Marot 2006: 1) in književnost *številnih lokalizmov, ki iz nje ustvarjajo jezikovno polno in razgibano tkivo, kar je v sodobni prozi še zmeraj redkost, vsaj na naših tleh* (Blatnik 1991: neoštevilčeni zavihek).

Zakaj torej v času, ko si želimo čim manj delitev npr. na t.i. moško in žensko književnost oziroma se zavzemamo, da bi vsa književnost v slovenskem jeziku, tudi književnost izseljencev, bila *že v izhodišču integralni del slovenske* (Zupan Sosič 2003: 10) in ko se *oznaka ‚zamejska' ali ‚manjšinska' literatura izgublja* (Leben 1995: 25), izpostavljati književnost dela Slovenije, Slovenske Istre, za katero se nikoli prej ni uporabljala npr. oznaka »istrska književnost«? Ravno zaradi že prej omenjene specifičnosti. Kot skrajnemu jugozahodnemu delu Slovenije, ki v zgodovinskih državnih ureditvah ni vselej pripadal matici oziroma osrednjemu slovenskemu prostoru, kot edini slovenski obmorski pokrajini med dvema državnima mejama, Slovenski Istri namreč – spričo obsežne, nanjo snovno, tematsko ali prostorsko vezane in časovno v zadnji dve desetletji

preteklega stoletja koncentrirane literarne produkcije – pripada status posebne, od drugih različne in izjemno plodovite slovenske »literarne pokrajine«, vredne posebne obravnave.

Medtem ko so druge »obrobne« slovenske pokrajine v obdobju socialnega realizma postale tudi »literarne« – npr. Prekmurje z Miškom Kranjcem, Štajerska z Antonom Ingoličem in Ivanom Potrčem, Koroška s Prežihovim Vorancem, severna Primorska pa s Cirilom Kosmačem (in že prej vsaj z Ivanom Pregljem) –, je Slovenska Istra kot poglavitna tema in/ali dogajališče na slovenski literarni zemljevid plaho stopila šele v sodobni slovenski književnosti po 2. svetovni vojni s pesniško zbirko Alojza Kocjančiča (roj. 1913) *Šavrinske pesmi* (1962), bolj suvereno v romanih Pavleta Zidarja (roj. 1931) *Jugo* (1961) in *Pasjansa* (1978), v najprepoznavnejšem slogu pa v monumentalnih proznih mojstrovinah Marjana Tomšiča (roj. 1939): v kratkoproznih zbirkah *Olive in sol* (1983), *Kažuni* (1990), *Glavo gor, uha dol* (1993), *Vruja* (1994) in romanih *Šavrinke* (1986), *Oštrigeca* (1991), *Zrno od frmentona* (1993) idr. Tomšiču sledi v tem pogledu Edelman Jurinčič (roj. 1952) s pesniškimi zbirkami *Mladi junci v ritmu jeseni* (1986), *Ribiški spevi* (1990), *Istrijanova molitev* (1993), *Pod Sočergo v maju* (1995), *Zemlja, zemljica* (1991) in kratkoprozno zbirko *Istrani* (1991). Istra na tematski ravni ali kot dogajališče stopa tudi v literaturo Franja Frančiča (roj. 1958), najbolj v zbirkah kratke proze *Rosa: istrske* (1990) in *Istra, gea mea* (1993), v romanih *Bele smrti* (1994) ter *Potovanje v Padno* (2005) in pesniških zbirkah *Klovnova obzorja* (1990) ter *Začasno osvobojeno ozemlje* (1992). Istro je zaslediti tudi v literaturi Iztoka Geistra, Andreja Moroviča, Petra Semoliča, Toneta Pavčka, Vlada Šava itd.

Poleg drugih poimenovanj (Slovensko Primorje, Koprsko, Šavrinska brda, Šavrinski hribi) se je v povojnem obdobju za slovenski del Istre še najbolj uveljavilo ime Obala (Baskar 2002: 179-214). Mogoče je ravno zaradi tega imena, ki implicira obmorski značaj tega dela primorske pokrajine (koprsko pristanišče, izolsko industrijo, piranski in portoroški turizem), Istra v preteklosti stopala v slovensko zavest kot izrazito obmorska in mestna, urbana pokrajina, neznano pa je ostajalo njeno zaradi izseljevanja napol prazno in nerazvito slovensko ruralno celinsko zaledje (za razliko od Buzeta, Pazina, Motovuna itd. v hrvaškem delu Istre). Ravno ta, *uboga Istra, vdova tožna, zaostala Istra* [...] *ta bogata Istra, polna skrivnosti in polna prečudovitih ljudi* (Tomšič 1983: neoštevilčeni zavihek) je postala tema in dogajalni prostor najprej Tomšičevih, zatem pa še Jurinčičevih in Frančičevih knjig.

Čeprav raziskovalci Tomšičeve ustvarjalnosti trdijo, da je vnesel istrsko tematiko v slovensko prozo *s polnim zamahom* (Cergol Bavčar 1991: 9), hkrati priznavajo, da je Istra kot dogajalni prostor prisotna že najmanj v nekaterih romanih Pavleta Zidarja, kot tema in motiv pa v prozi Cirila Kosmača in poeziji Alojza Gradnika, Iga Grudna, Mateja Bora, tudi v književnosti slovenske Moderne, še posebej Cankarja (Čeh 2000: 121), v največji meri pa v Kocjančičevem že omenjenem prvencu in posthumno izdanih *Brumbolah* (1988).

Pri iskanju odgovorov na vprašanje o t. i. istrski literaturi je treba najprej opozoriti na dve stvari: na razliko v literarnem razvoju in produkciji med slovenskim in hrvaškim delom Istre in na dogovornost oznake slovenska istrska književnost (določljivost po izvoru avtorja, njegovem privatnem ali t.i. kulturnem naslovu, po kraju nastanka literarnega dela, po njegovi temi, če je v zvezi z Istro ipd.). Ob primerjanju literarne preteklosti slovenskega in hrvaškega dela Istre je nujno primerjati še različnosti v obeh splošno nacionalnih književnostih, slovenski in hrvaški, ki se (kar nas tukaj tudi najbolj zanima) kažejo v regionalizmu oziroma disperzivnem značaju hrvaške književnosti, pogojenem z zgodovinskimi in geografskimi razlogi, posledica česar je njena specifična lastnost – trojezičnost oziroma čakavska, štokavska in kajkavska književnost (Brešić 2003: 213). O takšni intenziteti pokrajinskih knjižnih jezikov in književni ustvarjalnosti v teh jezikih ali narečjih v slovenskem prostoru ne moremo govoriti, zaradi česar tudi literarni zgodovini slovenskega in hrvaškega dela Istre skorajda nista primerljivi. Niti v 20. stoletju, saj hrvaški »istrski« ustvarjalci Vladimir Nazor (1876–1949), Mate Balota (1898–1963) ali Zvane Črnja (1920–1991) v Slovenski Istri nimajo enakovrednih slovenskih sodobnikov.

O avtorski slovenski književnosti v Istri lahko govorimo šele v 2. polovici 20. stoletja (Cergol Bavčar, Čebron 2001: 215), prav tako tudi o Istri kot celoviti literarni temi, vzrok poznemu razvoju pa gre iskati v zanemarjanju šolstva in kulturnega delovanja v slovenskem jeziku (Čebron 2005: 397), zaradi česar so v Istri v 19. stoletju delovali predvsem duhovniki, literatura prvih izvirnih piscev na začetku 20. stoletja pa ni imela večjega recepcijskega uspeha. Po različnih merilih pripadnosti literarnih del (nastala v Istri ali ne, tematizirajo Istro ali ne) in njihovih ustvarjalcev (v Istri rojeni književniki ali tja priseljeni, pri čemer je druga možnost daleč pogostejša) je (ne)mogoče k istrskim literatom šteti neoavantgardnega, modernističnega pesnika Tomaža Šalamuna (roj. 1941), enega najuspešnejših in prevajanih slovenskih pesnikov sploh, samo zato, ker je odraščal v Kopru (rojen v Zagrebu) in je naslov njegove prve pesniške zbirke *Poker* (1966) hkrati anagram besede Koper. Prav tako imamo pri določevanju »istrskosti« težave pri Vladimirju Memonu (1953–1980), ki je bil rojen v Celju, študiral v Ljubljani, živel tudi v Kopru, njegova posthumno izdana poezija (*Flamenko na sodu smodnika*, 1983) pa je nastala v Španiji (Kermauner 1990: 29). Je Andrej Medved (roj. 1947), ki kot kustos Obalnih galerij deluje v Istri in piše hermetično poezijo, istrski pesnik? Z naštevanjem pesnikov in pesnic, ki so iz Istre ali pa so tam delovali oziroma še delujejo – npr. Bert Pribac (roj. 1933), Niko Župan (1942–1971), Vlado Šav (roj. 1945), Ines Cergol, Vera Pejović, Vesna Furlanič Valentinčič, Tatjana Soldo (1962–1992), Alferija Bržan, Nelda Štok Vojska, Danila Tuljak Baldi – bi lahko še nadaljevala. Toda s tem ne bi odgovorila na vprašanje, kaj je književnost v Slovenski Istri in ali je to isto kot istrska književnost.

Ko govorimo o sodobni slovenski književnosti v Slovenski Istri, ne moremo mimo pojava v 80. letih 20. stoletja, ki so ga poimenovali *istrska prebuja* (Cergol

Bavčar, Čebron 2001; 216), *istrska renesansa* (Cergol Bavčar 1991: 5) in *prebujanje istrske zavesti ali identitete* (Baskar 2002: 182). Spodbudil naj bi ga s svojim prosvetnim, mentorskim in pisateljskim delom prav Marjan Tomšič (Cergol Bavčar 1991: 5), kaže pa se v delu likovnih ustvarjalcev (Jože Pohlen), glasbenikov (skupina Istranova, Luciano Kleva, Emil Zonta itd.) in ljubiteljski kulturi (pevski zbor Šavrinke itd.). Ne glede na to, ali se strinjamo s poimenovanjem »istrska prebuja«, je dejstvo, da je povečana literarna produkcija z istrsko tematiko v Slovenski Istri nastala ravno v zadnjih dveh desetletjih prejšnjega stoletja in tako sovpadla z razvojem drugih kulturnih žarišč Slovenske Istre.

ISTRA MED TRSTOM IN UČKO – V STVARNOSTI IN V LITERATURI

Če se na koncu še enkrat ozremo k izhodiščnim besedam »istrske literarne izkušnje«, k *štrigi* in *muši*, je prav, da razložimo njun kontekst oziroma ju umestimo v ključno literarno delo Marjana Tomšiča, roman *Šavrinke* (1986). Enaindvajset poglavij ali samostojnih novelističnih enot, ki jih povezuje življenjska pot šavrinke Katine, tematizira družbeno-ekonomski pojav, značilen za širše tržaško podeželsko zaledje – oskrbovanje vélikega mesta s kmetijskimi pridelki oziroma živili. Tomšič je za *Šavrinke* uporabil snov, ki jo je delno načel že Kocjančič, povzel pa tudi Jurinčič, in tako skozi literaturo celotni slovenski bralski publiki predstavil specifičen primer ženskega dela pred 2. svetovno vojno. Šavrinke so svoje delo opravljale peš ali pa blago tovorile na oslih. Nakupovale so (pretežno) jajca po skoraj celotni Istri vse do Motovuna in Lovrana in jih prodajale predvsem v Trstu ter drugih obmorskih mestih. Za njihovo početje se je – pač po delu istrskega zaledja, odkoder so prihajale, Šavriniji – uveljavil izraz šavrinstvo.

Mračno jutro se je prebujalo, ko je pripeketala Katina s svojo mušo na vrh in se je pred njo odprl svet: daleč čez hribe je bilo slutiti Trst, pod njo so še dremale vasice, za njimi je ležalo mirno morje, ob njem je čepel Koper, levo Izola in še bolj daleč Piran. Bilo je hladno septembrsko jutro. Pri sv. Antonu je zvonilo. Lovila je zadušene odmeve in misli so ji omotično tavale. Ko se je zjutraj odpravljala, se je prebudila triletna Ana in jo molče gledala z velikimi očmi. Hitela je pripravljati to, kar bo danes odnesla v Trst, ko je zagledala otrokov zamišljen pogled. Za hip se je ustavila in se začudila: »Kaj ne spiš?« Otrok ni odgovoril. Obrnila se je stran in hitela zavezovati fagot. »Si lačna? Ćeš pet?« je vprašala. »Mati ... kdaj boste prišla?« Katino je zapeklo. Zdaj je imela štiri otroke in videla jih je le nekaj dni v tednu. Podila se je po Istri, se mučila po Trstu, kupovala, prodajala, preračunavala, zbirala te lirice, seštevala, odštevala, dajala na kupček ... a otroci so rasli skoraj brez nje. »Ankica ... spančkaj ... bom pršla ... hitro ...« (Tomšič 1986: 213).

Motiv šavrink se pojavi tudi v Jurinčičevem pesniškem opusu, s čimer pesnik zaokrožuje istrsko tematiko izseljevanja, propadanja podeželja in razkola med mestom ter zaledjem. Najprej ga je zaslediti v drugem ciklu pesniške zbirke *Istrijanova molitev* (1993). *V / mokroto / novembra / s / strahom / šoj / se / je / iz / kotlov / širil / vonj / izpitih / tropin. // Pod / pazduho / boce, / na / muši / fašči / v /*

borši / petelin. // Za / brižno / liro / na / brižni / poti / z / vaporjem / v / beli / Trst. (Jurinčič 1993: 56). Nakazan pa je v Jurinčičevi poeziji segment šavrinstva, ki v Tomšičevih knjigah ni bil predstavljen – izpostavljenost spolnemu zlorabljanju: *Mlade / Šavrinkice / na / poti / v / Zono. // Bisage, / plenjerji, / visoko / visoko / na / nebu. // Bela / bela / kolena / v / travah / mokrote. // Tiha / razposajenost, / prsa / odpeta / in / strah / pričakovanja. // Iznenada / klic / in / sla / mladega / karabinjerja / z / juga. // Krik, / beg / in / ujetost / med / škornji / podivjanega / junca.* V naslednji pesniški zbirki, *Pod Sočergo v maju* (1995), je tej problematiki znova namenil pozornost: *Daleč: karabinjer pred njo in / mala Učka v ozadju, kletev in / oči … roke, sopenje, / golota. Pobral je jajca / in lire. Prokleta država! // Obstala je in zaznala mrzloto rok. // Tukaj: gospodar pred njo in / San Giovani v ozadju, drhtenje / in prsti … jeza, smeh, golota. / Pobira moč, pobira še danes!* (Jurinčič 1995: 80).

Ciklus pesmi Kubejskim Šavrinkam, ki je poklon pesnikovi materi, je v svojem prvencu objavil tudi Kocjančič: *Pokonci priletne in mlade Šavrinke, / le bežen poljubček otroku, ki spi! / In brž so Kapičke, Čelotke, Grdinke / osliče si zgnale na konec vasi. // Veselo brbljaje gredo do Kapele, / tu čaka Rijaska, Kozminka z Gračišč, / od tod bodo »v Istro« po jajca hitele / do pazinskih in motovunskih selišč. /…/ In ko je v zvoniku polnoč odbilo, / so klicale spet se od vrat do vrat: / zdaj vsaki Šavrinki se v Trst je mudilo / mimo Gabrovce, Ospa – kot že stokrat. // Ko Trst v novi dan se počasi prebuja, / že z jajci na trgu Šavrinka sedi: / prebira jih, hvali, prešteva, ponuja, / odda jih, kaj kupi, domov odhiti.* (Kocjančič 2001: 48, 50).

In končno – *štriga*, štrigarije, štrigoni in oštrigeca, stalni toposi Tomšičevega istrskega ciklusa, pravljični elementi (Zupan Sosič 2003: 80), ki so zarisali Istro na slovenski literarni zemljevid kot magično pokrajino:

»Óštrigéca!« je vzkliknil (in to je bila njegova prva beseda po ponovnem rojstvu!) in počasi je premaknil levo nogo mimo desne /…/ Bekači, ki so domovali ob poti, so videli te misli, ki so kolovratile po njegovi glavi prav tako, kot se je tudi on, potepuh in večni popotnik, opotekal po cesti in pri tem momljal: »Babúra Štafúra! Prekleta štriga, mi je zavdala, mi je primešala v vino svojo štrigerijo, da me zdaj noge več ne nosijo in da nimam več glave, pa tudi repa ne!« Na vzhodu, tam nad Čičarijo, je vzhajala luna. Prekobalila se je čez skale in zaplavala v morje čistega neba. Ozrla se je v globine in zagledala čisto spodaj, sredi jezljivih bekačev, Boškina. Zelo se je razveselila, pohitela je k njemu, razsvetlila mu je pot in se ga začela nežno, nežno dotikati. Zlezla je v njegove kosti in naredila, da e postal lažji, čisto lahak. »Pridi, Boško, pridi!« mu je rekla in odkorakala sta proti Truškam in potem dalje proti Borštu, Koštaboni, Pučam … In vse poti so se razpirale pred njim, odpirale so se kot cvetovi; omamno dišeči, polni ljubezni in neslutenih radosti življenja. (Tomšič 1991: 162).

VIRI IN LITERATURA

Bojan BASKAR: Med regionalizacijo in nacionalizacijo, iznajdba šavrinske identitete. *Dvoumni Mediteran, študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem področju*. Koper:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002, 179-214.
Andrej BLATNIK: Besedilo na zavihkih knjige. V: Marjan Tomšič, *Oštrigeca*. Ljubljana: Mladika, 1991. Neoštevilčene strani.
Vinko BREŠIĆ: Slavonska književnost i novi regionalizam, prilog hrvatskoj književnoj topografiji. *Umjetnost riječi,* 47/4 (2003), 213-272.
Ines CERGOL BAVČAR: *Istrska tematika v leposlovnih delih Marjana Tomšiča: diplomska naloga*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1991.
Ines CERGOL BAVČAR, Jasna ČEBRON: Slovenska književnost v Istri. *Revija 2000,* 143-144 (2001), 215-219.
Karmen CEROVAC: *Opisi Istre italijanskih avtorjev v obdobju avstrijske vladavine: diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za sociologijo, 2002.
Jasna ČEBRON: Slovenska književnost [Književnost]. V: *Istarska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005, 397.
Darko DAROVEC: *Pregled zgodovine Istre*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Primorske novice, 1992 (Knjižnica Annales 1).
– – Migracije in (etnična) dihotomija mesto-podeželje v Istri do konca 18. stoletja. *Časopis za kritiko znanosti,* 21/158-159 (1993), 179-193.
Miran HLADNIK: Regionalizem in slovenska književnost. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, zbornik predavanj,* 34. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1998, 103-114.
Dubravko JELČIĆ: O hrvatskom književnom regionalizmu danas. *Revija,* 4 (1970), 21-23.
Edelman JURINČIČ: *Istrijanova molitev*. Koper: Lipa, 1993.
– – *Pod Sočergo v maju*. Izola: Graffit Line, 1995.
Taras KERMAUNER: *Poezija slovenskega zahoda I, II*. Maribor: Založba Obzorja, 1990.
Alojz KOCJANČIČ: *Šavrinske pesmi. Ponatis izvirne izdaje*. Koper: Libris, 2001.
Andrej LEBEN: Uvod. *Monologi in dialogi z resničnostjo: antologija slovenske koroške literature*. Celovec/Klagenfurt: Založba Drava, 1995, 15-25.
Vesna MIKOLIČ: *Jezik v zrcalu kultur: jezikovna sporazumevalna zmožnost in (med)etnična ozaveščenost v Slovenski Istri.* Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales Majora), 2004.
Danijela MAROT: Kultura razmjene u diskursu pogranične književnosti. *Izroček na mednarodnem znanstvenem srečanju 7. riječki filološki dani*. Reka, 16.– 8.11.2006.
Alberto PUCER: *Popotovanje po Slovenski Istri*. Koper: Libris, 2005.
Peter SEMOLIČ: *Hiša iz besed*. Ljubljana: Aleph (Aleph, 53), 1996.
Zora TAVČAR: Delež Primorske v slovenski literaturi. *Dialogi,* 29/6-7 (1993), 5-13.
Marjan TOMŠIČ: *Oštrigeca*. Ljubljana: Mladika, 1991.
– – *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas, 1986.
Vladka TUCOVIČ: »O Bog, kako brezvezno je vse tam spodaj ob morju!« (Podoba istrskih mest v nekaterih delih sodobne slovenske književnosti). *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj. 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2006, 258-261.
Alojzija ZUPAN SOSIČ: *Zavetje zgodbe: sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2003.

Urška Perenič
Prem pri Ilirski Bistrici

Kako (na)pisati (alternativno) literarno zgodovino?

Radikalnokonstruktivistična spoznavnoteoretična premisa (socialne) sistemske teorije kot kritika obstoječe in konstruktivna podlaga za razvijanje izvirne koncepcije literarnega sistema,[62] *s pomočjo katere bi bilo mogoče napisati (alternativno) literarno zgodovino*

Kritiko obstoječe, skozi tradicionalni literarnozgodovinski diskurz proizvedene koncepcije literarnega sistema, na podlagi katere je bila napisana (nacionalna) literarna zgodovina, znotraj katere se z današnjega vidika izrisuje diskrepanca med literarnim življenjem določene dobe[63] (procesi v književnosti) in njegovo redukcionistično (re)konstrukcijo in ki kaže na (nelegitimno) zamenjavo

[62] Pojem sistema je vezan na različna področja in ga je treba glede na posamezna problemska polja vsakokrat znova aktualizirati in preoblikovati, hkrati pa tudi znotraj istega področja, v našem primeru teorije (literarne) komunikacije in literarne vede, še vedno ni ne zadostno ne enotno definiran. Tudi tu obstaja več tipov definicij, med njimi množica tistih, ki si celo diametralno nasprotujejo. Ker osrednje vprašanje pričujoče razprave ni njegovo opredeljevanje, temveč skozi radikalnokonstruktivistično filozofsko-teoretično premiso kot prvo utemeljiti spornost (nelegitimnost) tiste njegove koncepcije, ki je v ozadju obstoječega literarn(ozgodovinsk)ega modela literature – ki je svojo pretežno literarnoestetsko funkcijo zamaskiral z izpolnjevanjem (narodno)politične, zaradi česar ne more z današnjega vidika, potem ko so to isto funkcijo v bistveno spremenjenih družbeno-kulturnih okoliščinah (t. i. uzakonjenje narodnosti oz. uvedba državnosti) prevzeli drugi sistemi, in sicer politični, medtem ko je bil njemu samemu odvzet moment narodne konstitutivnosti in obrambnosti, več zadostiti zahtevam po intersubjektivni preverljivosti svojih rezultatov –, šele na tej podlagi pa izpeljati tako koncepcijo literarnega sistema, s pomočjo katere bo mogoče še enkrat pregledati in zajeti fenomene literarnega življenja neke dobe, katerih preučitev naj na eni strani intersubjektivno utemelji obstoječi, na drugi pa ponudi tak (korigiran) literarn(ozgodovinsk)i model literature, ki se bo z današnjega vidika izkazal za logičnega in relativno stabilnega. Zato na tem mestu povsem zadostuje delovna definicija (literarnega) sistema, ki pravi, da je to množica elementov in odnosov med njimi. Skladno s predmetom preučevanja jo je mogoče konkretizirati kot množico fenomenov literarnega življenja, ki naj zajame literarne tekste in nanje usmerjene delovalnike, od producentske do recepcijske, distributivne in obdelovalne vloge, v nekem zamejenem časovnem obdobju, ti pa naj predstavljajo t. i. gradivo, na podlagi katerega naj se (na)piše literarna zgodovina.

[63] Poudariti gre, da se postavka opira predvsem na raziskovalne rezultate literarnega življenja 19. stoletja, vendar jo je, upoštevajoč specifiko narodnega življenja, za katerega je značilno hierarhično razmerje med nadrejenim (narodno)političnim sistemom in podrejenimi, v njegovih okvirih diferencirajočih se delih družbene mreže, tako kulturno-literarnim (v katerega se vključuje literarna zgodovina), ki se tvorno vpenjajo v njegovo narodnoakcijsko shemo, zaradi sorodnosti zgodovinskih okoliščin mogoče posplošiti na poznejša obdobja.

literarnoestetske funkcije s patriarhalnim nazorskim horizontom, posebej pa na narodnokonstitutivno vlogo, vodi osrednja spoznavnoteoretična premisa sistemske teorije, in sicer radikalni konstruktivizem (RK).
Odgovor na vprašanje, zakaj je omenjena kritika najožje povezana prav s to premiso, je mogoče podati, če se vprašamo, kaj jo vodi. Pri tem ugotavljamo, da je to uvid v problematičnost razmerja med dejanskostjo[64] in ponujeno obliko zaznave in spoznave, ki ima svojo vzporednico v zgoraj izvzetem razmerju med literarno dejanskostjo in pretežno pod vplivom (narodno)političnega sistema[65] proizvedenim literararnozgodovinskim modelom literature.

1. RADIKALNI KONSTRUKTIVIZEM (RK) KOT KRITIKA KONCEPCIJE LITERARNEGA SISTEMA, KI JE VZPOSTAVILA OBSTOJEČI LITERARN(OZGODOVINSK)I MODEL RESNIČNOSTI (ANTIČNOFILOZOFSKA TRADICIJA, SODOBNA NARAVOSLOVNO-DRUŽBOSLOVNA SPOZNANJA)

Konstruktivistični teoretski diskurz, ki temelji na uvidu v kognitivno-družbeno determiniranost modelov resničnosti, nikakor ni nova iznajdba. Korenine ima v antični filozofski tradiciji, svoje nasledke pa v novejših naravoslovno-družboslovnih modelih konstruktivističnega mišljenja, kar utemeljuje problematiko tako z zgodovinskega kot sodobnega vidika.

1.1 ANTIČNOFILOZOFSKA TRADICIJA KOT MODEL KONSTRUKTIVISTIČNEGA MIŠLJENJA

Na problematičnost omenjenega razmerja je opozoril že Platon. Menil je, da je »vse, kar nas obdaja, samo nepopoln posnetek prvotne ideje, ki je edina resnično bivajoča«. Misel je ilustriral na primeru postelje, ki nam je dostopna s telesnimi očmi, in poudaril, da to ni resnična postelja, ampak »nepopoln posnetek, samo odsev« nečesa resnično bivajočega, kar pomeni, da je slikar, ki želi posteljo naslikati, in mu pri tem kot model ne služi »ideja postelje, resnično bivajoča postelja«, temveč že izdelan predmet, s svojim »posnetkom posnetka« oddaljen od resničnosti za kar tri stopnje (Gantar 2005: 20). Če primer prenesemo na obravnavano problematiko, potem je mogoče trditi, da sta literarni sistem in na njegovi osnovi koncipiran literarnozgodovinski (re)konstrukt zgolj nepopolna, reducirana posnetka nekega resnično bivajočega stanja; literarnega življenja/procesov v književnosti. Tako podoba slikarja kot skozi ciljno

[64] Pod dejanskostjo razumem tako literarno preteklost/življenje kot bistveno spremenjeno družbeno-kulturno okolje, v katerem se nekateri vrednostni sistemi (katerih vrednote so bile konstruktivnega pomena v vzpostavljanju literarn(ozgodovinsk)ega modela) bodisi razkrajajo bodisi prevzemajo druge funkcije, kar zmanjšuje kohezijo obstoječega modela.

[65] V diferencirajočem se družbenem omrežju narodnega življenja in v specifiki položaja državnopravno podrejene narodne skupnosti igra ta namreč zaradi zmožnosti zagotavljanja diferenciacijsko-avtonomizacijskih temeljev v ostalih delih mreže vlogo krovnega, nadzorno-regulacijskega sistema.

koncepcijo literarnega sistema dobljena literarnozgodovinska podoba literature (model resničnosti) sta izkrivljeni; prikazujeta le »subjektivni videz stvari«, to pa na način, ki je najbližje želeni družbeni orientaciji oziroma značaju in potrebam ciljne družbene skupine: konkretno, narodne skupnosti.

1.2 SODOBNA NARAVOSLOVNO-DRUŽBOSLOVNA SPOZNANJA KOT MODEL KONSTRUKTIVISTIČNEGA MIŠLJENJA

Ne le antični skeptiki, tudi sodobna naravoslovna in družboslovna znanost izpostavljata družbenozgodovinski značaj modelov resničnosti. Z na novo aktualizirano problematičnostjo razmerja med dejanskostjo ter ponujenim modelom zaznave in spoznave gresta v smer kritike realizma, s čimer med drugim plodno pojasnjujeta neskladnost med literarnim življenjem in ciljno proizvedeno koncepcijo literarnega sistema, ki je napisal (nacionalno) literarno zgodovino. Ker se nanju do določene mere opira literarna veda,[66] v kateri prihaja do podobnih premikov, opaznih v težnji po večji znanstvenosti, je na tem mestu smiselno obnoviti tiste njune ugotovitve, ki pomenijo nekakšne epistemološke pragove v raziskovanju fenomenov literarnega življenja in so bistveni za obravnavano problemsko vozlišče. Te še najbolj nazorno povzema v raziskovanju izhodišč empirične literarne znanosti Dejan Kos (2003; 2004). Če se v refleksiji spoznavnoteoretičnih premis najprej vrača v antično filozofijo, da bi pokazal, kako so že antični skeptiki (navaja npr. Pirona) trdili, »da je zaznave ‚zunanjega' sveta mogoče primerjati le z drugimi zaznavami, ne pa s svetom samim, in da je potemtakem resničnost, kakršna obstaja neodvisno od zaznav, človeku nedostopna« (Kos 2004, 414), ter poudarja, da je ta način kritičnega razmišljanja, t. i. kritika realizma, imel skozi zgodovino obrobno vlogo, čeprav se je pojavil pri vrsti mislecev, od Eriugena do Vica, Berkeleya in Kanta, močnejše premike pa doživel šele v 20. stoletju, je v tem kontekstu bistvena zlasti njegova navezava na naravoslovno- in družboslovnoznanstvene premike. Ti se namreč izkažejo za plodno spoznavno in teoretično nadgradnjo radikalnokonstruktivistične podstave, saj dodatno pojasnjujejo diskrepanco med dejanskostjo in proizvedenimi modeli oz. kognitivno-družbeni značaj modelov resničnosti, tudi literarnozgodovinskega.

1.2.1 V okviru **naravoslovnih znanosti** se najprej ustavi ob spoznavnih izhodiščih, ki so jih začrtale nevrofiziološke teorije zaznave in spoznave Maturane, Varele ter Rotha. Te pravijo, »da so kognitivni (pa tudi biološki) sistemi v operativnem smislu popolnoma zaprti (in v tem smislu je njihovo stališče ‚radikalno')«, kar pomeni, da so »(ž)ivčni impulzi, ki jih v sistemih sprožajo vplivi okolja, [...] pomensko nevtralni: pomen jim pripišejo šele možgani

[66] V sledenju njuni radikalnokonstruktivistični misli, ki jo jemlje za temeljno filozofsko-teoretsko izhodišče njena empirična veja, je glede na uvodoma nadrobneje prikazano specifiko problematike po mojem najbolj relevantno integrirati vprašanje literarnega sistema in pisanja literarne zgodovine.

na podlagi mehanizmov, ki so jih sami razvili«. Ker pa imajo možgani »stik izključno s svojimi lastnimi stanji«, potem so rezultanta njihovih »samoorganizacijskih interpretativnih procesov« »konstrukcije sveta, katerih veljavnosti ne moremo primerjati glede na njihovo (ne)skladnost z zunanjim svetom«, temveč glede na njihovo uporabnost v okolju (Kos 2004: 414). Po tej poti sklepamo na to, da opisane konstrukcije niso v nobenem primeru odslikava zunanjega sveta, ampak zgolj kognitivno proizvedeni orientacijski vzorci v nekem specifičnem okolju.

Če prevedem v jezik literarne vede, lahko trdim, da je fenomen literarnega življenja sam po sebi[67] razmeroma »nevtralen«, medtem ko mu je pomen pripisan šele na podlagi širših kognitivno-družbenih, ciljno usmerjenih organizacijskih interpretativnih procesov, v konkretnem primeru ((narodno)politično opomenjenega) literarnoobdelovalnega. Rezultat tega pomenskopripisovalnega dejanja je model/konstrukcija literature, katere veljave zato ne moremo primerjati glede na njeno (ne)skladnost z literarno dejanskostjo, ampak jo moramo razumeti kot orientacijski vzorec v določenem družbeno-kulturnem kontekstu, in sicer kot kulturno-politični, narodni vzorec.

V množici predstavljenih argumentov naravoslovnih nevrofizioloških teorij zaznave in spoznave, ki se poglabljajo v potek spoznavnega procesa, pa vidim v tem kontekstu njihov največji pomen prav v splošnem sklepu o razlikovanju med kognitivnimi sistemi in njihovim okoljem, v katerem je še enkrat najbolj pregnantno zajet razkorak med tudi kognitivno proizvedenimi (literarnozgodovinskimi) konstrukti/modeli resničnosti in (literarno) dejanskostjo/ okoljem.

1.2.2 Radikalnokonstruktivistično misel filozofskih, bioloških oziroma nevrofizioloških raziskav utrjujejo in nadgrajujejo **družboslovne znanosti**. »(V) obliki razvijanja in potrjevanja teze o vplivu družbenih procesov na (samo)organizacijo kognitivnih sistemov« (Kos 2003: 113-114) še enkrat razložijo dejstvo o njihovi kognitivni proizvedenosti, hkrati pa, izpostavljajoč njihovo funkcionalno vpetost v kompleksno družbeno mrežo, prenesejo poudarek zlasti na družbeno regulacijo modelov resničnosti. Upoštevajoč domnevo o pretežno v namene narodne reprezentacije in afirmacije izoblikovanem modelu literature, ki ga je mogoče razložiti kot funkcionalno zamaskiranje, zamenjavo oziroma modifikacijo pretežno literarnoestetskih z narodnopolitičnimi mehanizmi, pokažejo na njegovo pogojenost od zunaj oziroma na regulacijo s strani nekega nadrejenega, nadzorno-regulacijskega sistema, ki je (narodno)politični sistem, s čimer dognanje o kognitivni bistveno nadgradijo z izsledkom o njegovi družbenozgodovinski proizvedenosti. S tem ko implicirajo

[67] Če deloma izvzamemo, da so vanj zaradi vključenosti njegovega producenta v literarno življenje (ne pa vakuum) inkorporirani mehanizmi z njim funkcionalno povezanih (neliterarnih) sistemov, ki zagotavljajo v procesu socialne diferenciacije tudi komponentno podporo v literarnem delu družbene mreže, in sicer od produkcijske in recepcijske do distributivne in obdelovalne ravnine.

dejstvo, da je obstoječi model literature predvsem družbeno pogojen modus,[68] ki nikakor ne odslikava dejanskega sveta, pa dokazujejo njegovo neskladnost z literarno dejanskostjo.

1.2.3 SPLOŠNA SPOZNANJA RADIKALNEGA KONSTRUKTIVIZMA

Tako kot prihaja radikalni konstruktivizem do spoznanja, da so nasledek opisanih kognitivnih in družbenih ravnanj modeli resničnosti, ki jih ni mogoče meriti z dejanskostjo, pač pa s stopnjo njihove operativnosti v konkretnem kulturno-zgodovinskem okolju, tako tudi sklepamo, da je koncept literarnega sistema, iz katerega se je vzpostavil dominantni (nacionalni) literarnozgodovinski model literature, le ena (možnih) kognitivno-družbeno in funkcionalno proizvedenih izkustvenih resničnosti – izhaja iz vrednostne lestvice svojega kulturno-političnega okolja –, ki je sicer sama v sebi konsistentna in notranje koherentna ter kot taka zagotavlja specifično orientacijo pri reševanju kulturno-političnih problemov v okolju, vendar ni skladna z dejanskim, od kognitivno-družbenih orientacijskih ravnanj neodvisnim svetom.
Kot lahko vidimo, vzpostavi konstruktivizem – posebej t. i. mladi/zgodnji konstruktivistični diskurz (Maturana, Varela, Roth, Foerster, Glaserfeld idr.), katerega nasledke in modifikacije spremljamo npr. pri Wehrspaunu in Hejlu – (a) refleksivno zavest o konstruiranosti modelov resničnosti, skozi katero pomembno usmeri pozornost na konstruiranost samo, zraven pa locira vprašanje literarnega sistema in s tem povezanega literarnozgodovinskega modela kot enega izmed konstruiranih modelov v relevantne teoretične okvirje. Problematiko konstruiranosti modelov prevprašuje bistveno globlje, kot je to običajno znotraj posameznih naravoslovnih, družboslovnih, humanističnih znanosti, posebej literarne. Preko povezovanja spoznanj antične tradicije, predvsem pa naravoslovnih ugotovitev in njihove družboslovne nadgradnje, konstruktivizem tako (b) odkriva in sooča kot (c) tudi nazorno pojasnjuje proizvedenost modelov po mojem mnenju najbolj celostno: dokaz o skonstruiranosti modelov resničnosti izpeljuje začenši z nevrofizioloških procesi (ki kažejo že na mikroravni odklon modela od dejanskosti in namesto kopije adaptacijo zaznav in spoznav le-tej), prehaja na kognitivno raven ter se pomika na specifiko družbeno-zgodovinskega konteksta (družbeno procesualnost).
Na podlagi radikalnega konstruktivizma, ki temelji na uvidu v kognitivno-družbeno determiniranost modelov resničnosti, in sicer na eni strani z odpiranjem »genetskega« vidika (biološko-fiziološko-kognitivna pogojenost), na drugi strani »funkcijskega aspekta z ozirom na vloge in namene, ki naj bi jih izpolnjevali v različnih kontekstih« (Rusch 1997: 55),[69] prihajam do naslednjih splošnih sklepov:

[68] Ki zaradi sledenja pretežno nadrejenim, (narodno)političnim mehanizmom onemogoča vzpostavitev relativno avtonomnih literarnoestetskih mehanizmov.
[69] Uvid v časovno, prostorsko in družbenokontekstualno določenost; družbena dimenzija.

- Literarni sistem in s tem pogojena literarnozgodovinska (re)konstrukcija literature je kognitivno-družbena konstrukcija resničnosti; družbena institucija, ki legitimira »status, moč in oblast družbenih elit; te pa preko nje povratno utemeljujejo in upravičujejo svojo lastno pozicijo in funkcijo« v družbi (Rusch 1997: 61). Igra družbenoreprezentativno in afirmativno vlogo, s čimer si prizadeva za utrjevanje in ohranjanje »konkretnega statusa quo, obstoječih družbenih razmerij« (Rusch 1997: 62), potreb in interesov družbenih skupin. Ti so mnogovrstni, navadno pa (in to velja za obravnavani primer) ne literarnoestetski, temveč (družbeno)politični (sem sodita patriarhalnost družbenih odnosov in narodna obrambnost). Konstrukt resničnosti skrbi za njihovo (re)produkcijo in varovanje tako, da jih spravi pod oznako izpolnjevanja neke obče pomembne družbene in kulturne naloge: konkretno, narodne.
- Najbolj vprašljiv je obstoječi model tam, kjer se kaže kot očitna družbenopolitična rezultanta, in sicer v tistem delu, kjer onemogoča vzpostavitev in sledenje literarnoestetskim nameram zaradi sledenja družbenopragmatičnim nameram.

Kot lahko vidimo, je radikalni konstruktivizem v okviru pričujočega problemskega polja izrednega spoznavnoteoretičnega pomena, saj ne predstavlja nikakršnega nerazumskega pretresanja dominantnega literarnega sistema, literarnozgodovinskega modela resničnosti in literarne vede sploh. Nasprotno: s tem ko že na ravni nevrofizioloških procesov, in sicer na primeru adaptacije okolijskega impulza na podlagi (organizacijskih) možganskih interpretativnih procesov prepričljivo pokaže, da je (literarna) dejanskost subjektovim zaznavam nedostopna,[70] postane jasno, da konstrukcij/modelov resničnosti zdaj ni več mogoče meriti glede na kategorijo dejanskosti (Nünning 1997) oziroma objektivnosti, temveč zgolj glede na stopnjo verodostojnosti v kulturno-zgodovinskem kontekstu.
Namesto iskanja skladnosti z dejanskostjo stopi potemtakem v ospredje potreba po sistematični preučitvi rezultatov teh istih modelov resničnosti, na podlagi katere se bo:

- na eni strani mogoče z vzpostavitvijo loka med kulturno-zgodovinskim kontekstom, katerega del so, in današnjim kontekstom **optimalno znanstveno približati in utemeljiti** njihovo uvodoma izvzeto (narodno)politično pragmatizacijo,
- na drugi strani pa **tako s korigiranjem** skozi istovrstno znanstveno-metodično preučitev dobljenih odstopanj v modelih resničnosti, ki jih z današnjega vidika bodisi ni mogoče intersubjektivno preveriti bodisi so se v bistveno spremenjenem kulturno-zgodovinskem okolju izkazali za

[70] Čeprav ni niti povsem poljubna.

neverodostojne in neoperativne, **kot zlasti z odkrivanjem in preučevanjem** novih rezultatov, ki se bodo v preučevanem kulturno-zgodovinskem kontekstu z današnjega vidika izkazali za kompatibilne, **vzpostaviti nov/e, alternativni/e literarn(ozgodovinsk)i/e model/e resničnosti oziroma alternativno/e literarno/e zgodovino/e.**

2. RADIKALNI KONSTRUKTIVIZEM (RK) KOT PODLAGA ZA IZVIRNO (KONSTRUKTIVISTIČNO) KONCEPCIJO LITERARNEGA SISTEMA, KI NAJ NAPIŠE (ALTERNATIVNO) LITERARNO ZGODOVINO

Čeprav dognanje o konstruiranosti modelov resničnosti in nedostopnosti literarne dejanskosti nacionalnemu literarnemu zgodovinopisju še zdaleč ni tuje, do sedaj nimamo opaznejšega poskusa, ki bi to problematiko umestil v koherenten teoretski okvir, na njegovi podlagi pa dejansko razvil model, s katerim bi bilo **na eni strani mogoče najprej koherentno, zanesljivo in prepričljivo pojasniti razvojni proces obstoječe koncepcije resničnosti**, **na drugi pa prepričljivo, zanesljivo in koherentno vzpostaviti novo/e, alternativno/e**.

V tem smislu zgovoren je Michael Wehrspaun. Opirajoč se na opisano znanstveno-analitično držo konstruktivističnega načina opazovanja, po katerem so (družbeni) modeli resničnosti razumljeni kot snop biološkega, kognitivnega, zgodovinskega in družbenega, pripiše v snopu konstruktivno povezujočih se dejavnikov vendarle največji pomen ratiu, s čimer pokaže, da so modeli resničnosti racionalno konstruirani, torej jih je mogoče v vsakem trenutku tudi racionalno rekonstruirati (Wehrspaun 1994: 13). V njegovi trditvi, to pa v tisti točki, kjer usmeri pozornost na pomen snopa naštetih dejavnikov in izriše dihotomijo med konstrukcijo in rekonstrukcijo, vidim sama prvi pomembnejši korak in strategijo za reševanje osrednje problematike, saj nakaže, da vendarle obstaja postopek, s katerim bi se dalo adekvatno razložiti razvoj dominantnega modela, zraven pa pripraviti pot za morebitne nove, alternativne literarn(ozgodovinsk)e modele. Bistvo Wehrspaunove strategije je mogoče povzeti kot zahtevo po oblikovanju dovolj kompleksnega modela, ki bo z integracijo vseh naštetih dejavnikov snopa omogočil (ponovno) preučevanje literarnega življenja zamejene dobe.

Ker je preučevani konstrukt literature motiviran s kognitivnimi, predvsem pa družbenimi interesi, mora biti razvijanje modela po mojem naravnano h kar se da celoviti integraciji biološko-kognitivno-družbenih dejavnikov in specifikaciji družbenih okoliščin, pojavov, pogojev itd. v določenem zgodovinskem momentu, k celoti družbenega procesa kot prepletenega omrežja pojavov. Tak pristop bo omogočil vpogled v kompleksnost razmer konstituiranja obstoječega modela, se izognil enostranskim prikazom in poenostavitvam, adekvatno pojasnil njegovo modeliranje ter ga korigiral in dopolnil. Zato menim, da je treba kot prvo zasnovati okrog pojma individuuma osrediščeno (konstruktivistično) koncepcijo socialnega sistema literatura (pri tem individuum ni mišljen v psihološkem

smislu, temveč na eni strani kot preplet in stekališče biološko-fiziološko-kognitivnih dejavnikov, na drugi pa je ključen z vidika vpetosti modela v širši družbeni kontekst[71]). Potem ko je bil s pojmom individuuma vzpostavljen lok med biološko-kognitivno in družbeno platjo, pa kaže razviti – skladno z dejstvom, da modeli resničnosti niso nikdar samo rezultanta biološko-kognitivnih sistemskih protokolov, temveč generirajo na stiku teh sistemov z družbo (drugimi sistemi) – večravninski model sistema literatura, ki ne priteguje samo celote biološko-kognitivnih faktorjev oziroma sistemskega individuuma (t. i. jedra sistema), ampak pripisuje z vidika konstituiranja posameznega sistema in iz tega izhajajočega modela resničnosti pomen predvsem operacijam, kontaktom, interpenetracijam in medsistemskim protokolom, skozi katere se kaže literarni proces in preko njega literarni sistem ter literarnozgodovinski model kot interaktiven proces kognitivno-družbenih dejavnikov. Konkretno to pomeni, da mora model zajeti na jedro sistema v nekem obdobju interaktivno usmerjene družbene sisteme, in to z vidika osrednjega procesa socialne diferenciacije t. i. funkcionalne komponentne podpore v literarnem delu omrežja, od produkcijske do recepcijske, distributivne in obdelovalne, katerih operacije in kontakti naj ponazorijo kompleksnost/večravninskost literarnega procesa ter postanejo gradivo za preučevanje. To preučevanje pa naj, če je že del tiste koncepcije sistema, ki je v ozadju obstoječega literarnozgodovinskega modela resničnosti, z današnjega vidika bodisi utemelji njegovo operativnost v njem bodisi ga v nasprotnem primeru iz nje izloči. Če pa ni del omenjene koncepcije sistema naj postane njen korektivno-dopolnilni del, nov predmet, iz katerega naj se ustvari z vidika spremenjenih kulturno-političnih okoliščin verodostojen in stabilen (alternativni) literarnozgodovinski model resničnosti oziroma (na)piše (alternativna) literarna zgodovina.

S sistemom kot instrumentom študija se tako preko radikalnega konstruktivizma vzpostavlja logična povezava s socialno sistemsko teorijo.[72] Ta se mi, in sicer s tem ko bogati spoznanja radikalnega konstruktivizma, zraven pa konstruktivno

[71] Pojem individuuma v tem kontekstu na enem mestu zajame in skoncentrira prežemanje, medsebojno učinkovanje in celoto biološko-kognitivnih faktorjev (ne da bi preveč posplošil problematiko, Wehrspaun vzpostavlja primerjavo z biologom, ki mu ni potrebno deducirati celotnega poteka evolucije, da bi lahko rekonstruiral razvoj posamezne živalske vrste (Wehrspaun 1996, 26)), hkrati pa se preko teh, in sicer z vidika spoznanja, da so biološko-kognitivni procesi in aktivnosti glede na okolje adaptivnega značaja (potekajo v skladu z družbeno-zgodovinskimi danostmi (okoljem)) (Glaserfeld 1992, 26-27), nazorno vpenja v širše družbeno-zgodovinsko ozadje. Po Piagetu rezultirajo omenjeni procesi (modeli) iz součinkovanja med subjektom in njegovo okolico (Glaserfeld 1992, 26-29; Nünning 1992, 104).

[72] Socialna sistemska teorija je ob radikalnem konstruktivizmu drugo poglavitno izhodišče empirične literarne znanosti, s čimer dodatno podpira integracijo problema v empirične literarnoznanstvene okvirje. Med njene začetnike na področju literarne znanosti sodijo S. J. Schmidt, P. M. Hejl in G. Rusch. Ker sistemski vidik tudi po mojem mnenju omogoča najustreznejšo možnost reševanja središčne problematike, se nanj opiram še sama, le da ga glede na specifiko predmetnega področja po eni strani do določene mere povzemam, po drugi strani pa kritično pretresam, modificiram in nadgrajujem.

dopolnjuje neposredno pred tem predstavljeno konstruktivistično koncepcijo sistema, kaže kot drugi od predlogov, s katerim bi bilo mogoče vzpostaviti tako koncepcijo literarnega sistema,[73] ki bi adekvatno pojasnila obstoječi in uveljavila alternativni literarnosistemski model resničnosti. Ker spekter njenih spoznanj bistveno presega okvirje te razprave, o tem kdaj drugič.

LITERATURA

Kajetan GANTAR, 2005: *O pesniški umetnosti.* Ljubljana: Študentska založba.

Ernst von GLASERFELD, 1992: Aspekte des Konstruktivismus: Vico, Berkeley, Piaget. *Konstruktivismus: Geschichte und Anwendung DELFIN 1992* (ur. Gebhard RUSCH in Siegfried J. SCHMIDT). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 20-33.

Peter M. HEJL, 1987: Konstruktion der sozialen Konstruktion: Grundlinien einer konstruktivistischen Sozialtheorie. *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus* (ur. Siegfried J. SCHMIDT). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 303-339.

Dejan KOS, 2003: *Theoretische Grundlage der empirischen Literaturwissenschaft.* Maribor: Slavistično društvo Maribor.

– – 2004: Izhodišča in perspektive empirične literarne znanosti. *Slavistična revija,* 4/52 (okt.–dec), 411-421.

Humberto R. MATURANA, 1987: Kognition. *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus* (ur. Siegfried J. SCHMIDT). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 89-118.

– – 1987: Biologie der Sozialität. *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus* (ur. Siegfried J. SCHMIDT). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 287-302.

Vera NÜNNING, 1992: Wahrnehmung und Wirklichkeit. Perspektiven einer konstruktivistischen Geistesgeschichte. *Konstruktivismus: Geschichte und Anwendung DELFIN 1992* (ur. Gebhard RUSCH in Siegfried J. SCHMIDT). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 91-118.

Gebhard RUSCH, 1997: Konstruktivismus und die Traditionen der Historik. *Traditionen der Historik*, ÖZG 8/1997/1, 45-75.

Michael WEHRSPAUN, 1994: Kommunikation und (soziale) Wirklichkeit. Weber, Elias, Goffman. *Konstruktivismus und Sozialtheorie DELFIN 1993* (ur. Gebhard RUSCH in Siegfried J. SCHMIDT). Frankfurt am Main: Suhrkamp, 11-46.

[73] Izhajajoč iz socialne sistemske teorije, to pa z izvirno nadgraditvijo, skušam v svojem raziskovalnem delu vzpostaviti izvirno koncepcijo literarnega sistema, ki naj torej adekvatno pojasni oblikovanje obstoječega literarnosistemskega modela resničnosti in pripravi pot za vzpostavljanje morebitnega novega, alternativnega.

Milena Mileva Blažić
Univerza v Ljubljani

Teorija in praksa učenja in poučevanja medvečkulturne mladinske književnosti v osnovni šoli

Referentka: Milena Mileva BLAŽIĆZaposlena na: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16, SI-1000 LjubljanaE-naslov, telefon: milena.blazic@guest.arnes.si *; + 386 1 439-2480**Po letu 1990, posebej pa po letu 2004 in priključitvi Slovenije v EU, so družbena gibanja v zadnjih desetletjih bistveno spremenila kulturne vsebine in formo izražanja, med drugim tudi motivno-tematske prvine in oblikovne značilnosti mladinske književnosti. Sodobni tokovi, npr. globalizacija, združevanje, večjezičnost, medkulturnost, mobilnost, digitalizacija idr. so vplivali tudi na šolski sistem in s tem tudi na poučevanje književnosti v osnovni šoli. Siegfried Schmidt razume literaturo kot socialni sistem, ki ima, kot vsi sistemi, določene družbene in tudi estetske funkcije. Slovenska mladinska književnost je področje družbenega delovanja, zato jo odlikuje posebna občutljivost za problemsko tematiko, ki je v zadnjem času osrednja tematika svetovne mladinske književnosti (begunci, bolezni, istospolne zveze, ločitev staršev, manjšine, odvisnost, posebne potrebe, selitev, smrt, vojne idr.).*

KLJUČNE BESEDE: MEDKULTURNA MLADINSKA KNJIŽEVNOST, OSNOVNA ŠOLA, TEORIJA, KNJIŽEVNI POUK, STRPNOST

TEORETIČNA IZHODIŠČA MEDKULTURNE MLADINSKE KNJIŽEVNOSTI

Pojma medkulturnost ne najdemo v *Učnem načrtu za slovenščino* (1998), ki bi ga bilo treba zato posodobiti. Medkulturnost pojmujemo kot skupek dosežkov, vrednot človeške družbe, ki so rezultat človekovega delovanja in ustvarjanja, oziroma kot človeško delovanje in ustvarjanje, katerega rezultat so ravno ti dosežki in te vrednote (SSKJ). Osebe znotraj iste kulture podobno mislijo in imajo tudi sorodne predstave o svetu. V primeru, ko se enokulturna družba sreča z medkulturno, nastopi problem, ki temelji na nepoznavanju, pogosto tudi na izključevanju manj znanih ali neznanih kultur. UNESCO je leta 2001 izdal *Univerzalno deklaracijo o kulturni raznolikosti*, ki kulturno raznolikost obravnava kot skupno, za obstoj nujno dediščino človeštva. Deklaracija definira kulturo kot niz duhovnih, gmotnih, intelektualnih in čustvenih družbenih pojavov, kot so: veščine, književnost, način življenja, sobivanje, vrednostni sistemi, šege in navade ter verovanja. Za deklaracijo predstavljata kulturno bogastvo sveta različnost in dialog.

Grosmanova meni, da je za uresničevanje razumevanja medkulturnih okoliščin in uspešno sporazumevanje potrebno razviti t. i. medkulturno zavest. Okoliščine medkulturnega sporazumevanja vključujejo dve ali več kultur, različne jezike in vedenjske vzorce, ki se jih večinoma niti ne zavedamo. Pač pa neupravičeno

pričakujemo od pripadnikov drugih kultur, da se naših vedenjskih vzorcev zavedajo in da jih prakticirajo. Medkulturno ozaveščanje je temeljna sestavina, ki je potrebna pri sprejemanju besedil iz drugih kultur in tvorjenju književnih besedil, v katerih bi spoštovali druge kulture. Mladi bralci se pogosto srečujejo pri pouku slovenščine s tujo kulturo in jezikom, ali v izvirniku ali preko prevodov. Recepcijska teorija poučevanja književnosti temelji na bralčevem odzivu, vendar se v praksi pogosto srečamo z učenci, ki ne poznajo prvin nove kulture, npr. besedil, kot so afriške, avstralske, novozelandske ali druge pravljice.

V *Učnem načrtu za slovenščino* (1998) je omenjeno, da se učenci zavedajo, da je slovenščina državni jezik v RS, poznajo pa tudi ustavni položaj drugih jezikov v RS ter položaj slovenščine v zamejstvu; oblikujejo si narodno in državljansko zavest, ob tem pa tudi spoštovanje in strpnost do drugih jezikov, kultur in narodov. Prav medkulturna mladinska književnost je medosebna dejavnost, pri kateri je treba spoštovati in upoštevati avtorja, besedilo in naslovnika. Širjenje »horizonta pričakovanja« in spodbujanje strpnega odnosa do drugih jezikov, kultur in narodov pa je tudi eden izmed njenih pomembnih ciljev.

V poglavju o operativnih oziroma funkcionalnih ciljih je v *Učnem načrtu* tudi poudarjeno, naj učenci obvladajo svoje jezikovno, literarno in kulturno okolje, naj razvijejo lastne motivno-tematske interese in naj spoznajo, da s pogovarjanjem rešujemo probleme v različnih življenjskih položajih. Pri izobraževalnih ciljih bi lahko dodali tudi, naj pridobijo poznavanje medkulturnih literarnoteoretskih pojmov, saj temelji pouk književnosti na spoznavanju kanonskih besedil iz slovenske in svetovne mladinske književnosti.

V slovenski (mladinski) književnosti obstajajo številna besedila, v katerih imamo tudi prvine druge kulture. Opisi prihoda kake osebe iz druge kulture v slovensko tako niso redkost (npr. pri Prešernovi *Turjaški Rozamundi* imamo Lejlo, ki spremeni vero, ko pride in se poroči z Ostrovrharjem; imamo Ribičičevo Nano, malo opico, ki biva v cirkusu in zabava domačine; pri *Mačku Muriju* imamo nekoga, ki ima drugačno ime in je kaznovan, itn.). Imamo pa tudi drugačna književna besedila, ko se slovenski književni junak odpravi v tujino (npr. *Juri Muri v Afriki* in *Juri Muri v Afriki drugič*; Levstikov *Martin Krpan*, ki je postal mladinsko besedilo, in njegov obisk Dunaja; Prešernova Urška, ki ne upošteva domačijskih pravil moških, je kaznovana z izgonom, kjer »Donava bistri pridruži se Savi«, in pride za nameček po njo tujec, povodni mož).

V slovenski (mladinski) književnosti je »najbolj kaznovana« Mlada/Lepa Vida, ki krši patriarhalna pravila, se pregreši s tujcem (črn zamorc) in odide v tujino, zato umre in je deležna številnih diskriminacij, tudi v literarnoznanstvenih interpretacijah. Če bi podobo Mlade/Lepe Vide zrcalili oziroma če bi moški naredil enako dejanje kot ona, bi bilo zanimivo ugotavljati, ali bi zaradi prihoda tujke in odhoda v tujino tudi moško književno osebo doletela enaka smrt oziroma samomor.

DIDAKTIČNA NAČELA POUČEVANJA MEDKULTURNE MLADINSKE KNJIŽEVNOSTI

Zasnovo poučevanja medkulturne mladinske književnosti odlikujejo motivno-tematska zanimivost oziroma kulturna različnost in kulturni pluralizem, depedagogizacija, zorni kot naslovnika ter osredinjenost na sprejemnika/učenca. Didaktično gledano je pouk medkulturne mladinske književnosti načrtovan kot tip recepcijsko-ustvarjalnega pouka, ki uporablja didaktični instrumentarij, da bi prek ustvarjalnega branja in pisanja spodbujal dvosmerno sporazumevanje in recepcijo medkulturnih književnih besedil. Dejavnosti ustvarjalnega branja in pisanja omogočajo razumevanje, analizo in interpretacijo vsebine na poglobljen ali ustvarjalen način. Z njimi mladi bralec tudi vrednoti vsebino prebranega besedila in uresničuje funkcionalne in izobraževalne cilje didaktike mladinske književnosti.

Pri poučevanju medkulturne mladinske književnosti so prednostna tematska področja, ki se navezujejo na vsebine pri materinščini, pa tudi na vsebine drugih šolskih predmetov, kot so zgodovina, zemljepis, tuji jeziki idr. Pomembno je, da učitelj izbira motivno-tematske vsebine po načelih: aktualnosti; pedagoške vrednosti; postopnosti; usklajenosti z bralnimi/pisnimi interesi ter sposobnostmi učencev; psihološko-pedagoške primernosti besedila (*Bratje Karamazovi* Dostojevskega so sicer vrhunska literatura, vendar neustrezna razvojni stopnji otroka, *Brata Levjesrčna* Lindgrenove pa tej stopnji ustrezata); sistematičnosti in postopnega ozaveščanja mladih bralcev glede medkulturnih prvin; nadgradnje učnega načrta in pouka slovenščine v osnovni šoli, kar pomeni primarnega spoštovanja materinščine, hkrati pa učenja drugih jezikov in seznanjanja z drugimi kulturami; uporabnosti v učnem procesu in povezovanja z digitalno pismenostjo.

Medkulturnost je le ena izmed značilnosti sodobnega sveta in spoštovanje drugih kultur je tudi spoštovanje človekovih pravic.

SPOZNAVNO-SPREJEMNE STOPNJE PRI ŠOLSKI INTERPRETACIJI MEDKULTURNEGA KNJIŽEVNEGA BESEDILA

Temeljno načelo pouka književnosti in s tem tudi medkulturne mladinske književnosti je dialoškost književne vzgoje. Izhodišče je šolska interpretacija oziroma branje (poslušanje) medkulturnih književnih besedil in učenčevo individualno ali osebno doživetje besedila z motivno-tematskimi prvinami medkulturnosti, ko se v interpretaciji ali razčlembi besedila srečuje z doživetji drugih učencev ter z učiteljevo interpretacijo in analizo.

Doživljanje medkulturnega mladinskega besedila je prva spoznavno-sprejemna stopnja in prvo srečanje z medkulturnim književnim besedilom. Učenčev bralni interes je osredotočen na uspeh »dobrih« književnih oseb in neuspeh »slabih«, predvsem pa na dogajanje, akcijo, dogodke. Zanimiva naloga za izražanje doživljanja je vizualizacija oziroma risanje književne osebe in kraja dogajanja. Pri spoznavanju medkulturnih prvin je pomembno poznati tudi zemljepisne

značilnosti obravnavanega: kraje (npr. mesto, trg, Benetke, Mačje mesto, mesto Rič-Rač, Indija, Indija Koromandija), vode (*Povodni mož* – reka; mala morska deklica – morje, rusalka – jezero), gore (Heidi, Kekec), pokrajinske značilnosti (polje, travnik, gozd, njiva, vrt, puščava, jame), kulturno geografijo (vas, mesto, grad, gozd, pot v gozd, trg), rastlinstvo (žitarice: ajda, pšenica, rž, žito; stročnice: bob, grah, fižol, leča idr.), živalstvo (medved, volk, kenguru, tiger, hijena, zajec, ribe). Dostikrat so mentalne slike pod vplivom medijev, predvsem televizije in filma, vendar vemo, da si učenci lahko predstavljajo književne osebe in kraj dogajanja tudi po svoje.

Pri razumevanju medkulturnega mladinskega besedila naj bi učenci razumeli medkulturno književno besedilo v ožjem in širšem smislu.

Razumevanje v ožjem smislu se kaže z učenčevo razlago, obnovo, povzetkom ali pripovedjo o književnem besedilu s svojimi besedami, kar je večinoma v sklopu učenčevih vedenjskih vzorcev. Pri tem razumevanju gre za prvo stopnjo dialoškega poučevanja književnosti, ko zna učenec našteti bistvene medkulturne prvine (npr. poimenovanja za ljudi: car, kralj, cesar, kan, šaman, brahman; za bivanje in bivališča: bajtica, grad, hiša, lonček, soba, vas; za prehranjevanje: pogača in vino, maslo in piškoti, potica in vino v različicah *Rdeče kapice*; za oblačila: kapica, predpasnik, rokavice, suknja, jakna; za poklice: mizar, kovač, vitez, kmet, nabiralec biserov; za šege in navade, obrede in praznike: božič, novo leto, rojstni dnevi, brahmanizem; za družbeno ureditev: 1001 noč; za denar: zlatniki, biseri, diamanti idr.), zna povzeti besedilo s svojimi besedami in izluščiti nauk, poanto, idejo (sporočilo besedila).

Razumevanje v širšem smislu pa pomeni nadaljevanje dialoškega poučevanja književnosti, »širjenje obzorij« in soočanje prvotne, osebne interpretacije književnega besedila z interpretacijami sovrstnikov. Širše razumevanje pomeni tudi spoznavanje različnih pogledov, doživljanj in tolmačenj književnega besedila, ki so odvisna od zornega kota učencev in učitelja. Pomembno je tudi spoštovanje ali t. i. politična, kulturna in čustvena korektnost.[74] Slednja ni vedno upoštevana. Izrazit primer nespoštovanja besedila je – denimo – *Dnevnik Ane Frank*, iz knjižne objave katerega sta izključeni dve besedi, kljub temu da je dnevnik simbol zasebnega, celo intimnega pisanja[75], pa tudi, da so v *Dnevniku* ostale vse oblike nasilja, posebej tista, ko nacisti naščuvajo dobermane na ustreljene ljudi, čemur Ana Frank prisostvuje za zaveso v skritem delu hiše, imenovanem aneks.

Kar se vrednotenja medkulturnega mladinskega besedila tiče, ima učenec pravico do svojega mnenja in ubeseditve. Spodbujamo ga torej, da se uči svoje mnenje utemeljevati in da je pri tem spoštljiv do drugih kultur.

Pri izražanju ali ubesedovanju (interpretaciji) na nivoju rabe gre za govorno izražanje doživetij, razumevanja in vrednotenja medkulturnega besedila. Učenec v književnem besedilu in ilustracijah prepozna čustvene izraze, ki jih poveže z

[74] Prim. Cai Mingshui, 2002: *Multicultural literature for children and young adults*.

[75] To sta besedi hemoroidi in menstruacija.

različnimi situacijami (npr. pozdravljanje v različnih kulturah: rokovanje, poljubljanje z dotikom ali brez, kimanje z glavo, snemanje pokrival v znak spoštovanja itn.) in lastnimi vedenjskimi vzorci. Pri tem smo pozorni na t. i. emocionalno korektnost, saj je v nekaterih kulturah npr. nezaželeno izražanje čustev ali pa so le-ta izražena na povsem drugačen način (npr. do deklic in žensk, pri obisku cerkve, mošeje ali sinagoge ipd.).[76]
Pri ubesedovanju si z razvijanjem pojmotvornosti učenec širi horizont pričakovanja: omogočen mu je razvoj razumevanja in govornega izražanja s poimenovanjem književnih oseb (brahmani v Pančatantri; slap Karma v *Bratih Levjesrčnih* idr.), kraja in časa dogajanja (tudi na ilustracijah) itd. Pri učencih spodbujamo tudi razvijanje sposobnosti posploševanja: ob obravnavanem sklepajo o vseh podobnih primerih ali o splošno veljavnih resnicah, kot so npr. koncept sožitja, ki temelji na spoštovanju, strpnosti in odgovornosti.

POUČEVANJE VEČKULTURNE MLADINSKE KNJIŽEVNOSTI IN SMERNICE EU

Poučevanje medkulturne mladinske književnosti je v skladu z *Listino o temeljnih pravicah Evropske unije* (2000/C364/01), posebej z njenim dvajsetim poglavjem, ki v tretjem delu govori o načelih enakosti. Za področje medkulturne mladinske književnosti je tu najpomembnejše drugo načelo, ki govori o prepovedi diskriminacije na podlagi spola, rase, barve kože, narodnostne pripadnosti ali socialnega porekla, genetskih značilnosti, jezika, vere ali prepričanja, političnega ali drugega mnenja, pripadnosti narodnostni manjšini, gmotnega stanja, rojstva, invalidnosti, starosti ali spolne usmerjenosti. Prepovedano je tudi vsakršno razlikovanje glede na državljanstvo.

OBRAVNAVA KNJIŽEVNIH BESEDIL S STALIŠČA MEDKULTURNOSTI

1. triletje

Za obravnavo medkulturnosti v mladinski književnosti na osnovi *Učnega načrta za slovenščino* (1998) je zanimiv primer problemskega besedila kratka sodobna pravljica Svetlane Makarovič *Zajček gre na luno*. Besedilo lahko postane izhodišče za pogovor o občutkih tujosti v domačem okolju in razlogih za odhod v tujino, saj govori o glavni književni osebi, personificiranem zajcu, ki se počuti tujca v domačem okolju. Slednje ga ne sprejema, ker rad je srebrno deteljo, zato se odloči in odide s tujci, zajci z lune. Besedilo je subverzivno, ker v tradicionalni vzgoji učimo otroke, naj ne gredo s tujci, medtem ko je odhod s tujci tu predstavljen kot edini izhod za drugačnost oziroma tujost v domačem okolju. Pogovor o besedilu naj bi problematiziral odločitev glavne književne osebe. Pedagog naj bi se z učenci prvega triletja pogovarjal o otrokovih pravicah, o

[76] Prim. P. Pullman: *Severni sij*.

otrokovi odločitvi in o tem, ali pravljica upošteva dobrobit glavne književne osebe oziroma ali je izgnanstvo edina rešitev za drugačnost.
Podobno tematiko drugačnosti ali želje po drugačnosti in razširjanju obzorij vsebuje pesem Miroslava Košute *Lestev in sirček*. Glavna književna oseba, mala miška, išče tu način, da bi si razširila obzorja in presegla izkušnje domačega okolja. V skušnjavi je med varnim domov in vabljivo tujino, saj si želi, »da bi zlezla do neba, / ker vabljivo luna-sirček / se tam gori ji smehlja«. Miška pa naposled ugotovi, da je tujina predaleč (*previsoko je nebo*), zato je žalostna in zmajuje z glavo razočarana, ker z novimi izkušnjami in raziskovanjem ne bo nič (*s tistim sirčkom nič ne bo*). V Košutovi pesmi obvelja torej kontekst varne domačijskosti.
Izhodišče za pogovor o medkulturnosti lahko nudi na tej stopnji tudi kanonsko besedilo Hansa Christiana Andersena *Grdi raček*. Pravljica govori namreč o diskriminaciji na osnovi videza (nelep videz), ne pa sposobnosti (dober plavalec). Glavna književna oseba je Grdi raček, ki ga tudi mati zavrne, ker je grd. Oče je tu le omenjen, vendar prikazan kot oseba, ki ne skrbi za otroke. Andersenovo besedilo ponuja stereotipne in nestereotipne rešitve in je priložnost za pogovor o domu in tujini. Zanimivo je, da družina zmerja in izžene Grdega račka, ga diskriminira na podlagi videza, rojstva in socialnega porekla, češ, da je puran. Tujci in njihov dom so pa prikazani pozitivno, kot azil. Tako pribežališče predstavlja za Grdega račka npr. kmet, ki s coklo razbije led, ga odnese domov, oživi in v bistvu reši pred suicidalno zmrznitvijo v ledu.

2. triletje

V drugem triletju je primerno izhodišče za pogovor o medkulturnosti Franceta Bevka pripoved *Lukec in njegov škorec*. Tujina je v njej predstavljena hkrati kot pozitivna (priložnost) in negativna (grožnja). Zgodba se dogaja na začetku 20. stoletja, ko so razmere doma slabe, zato se številni Slovenci selijo v Ameriko. Lukčev oče, ki je prvi odšel v tujino (ob njem je tujina predstavljena kot pozitivna priložnost za delovne ljudi), je privarčeval dovolj denarja, da sta se k njemu napotila tudi Lukec in njegova mama. Zanju predstavlja tujino velemesto Genova, kjer se Lukec izgubi. Po tragičnih dogodivščinah ostane Lukcu edina vez z domovino Slovenijo njegov ptič škorec.
Drug primer medkulturno pripravnega besedila je slovenska ljudska pripovedka *Peter Klepec*. V njej junak sicer »šibkega in slabotnega telesa« s pomočjo čarobnega rekvizita (»grm, breza in hoja«) dobi moč in premaga tujca, ošabnega Turka. Klepec je tu predstavljen kot mladenič »usmiljenega srca«, ki odpusti vrstnikom, preseže predsodke in se v boju s Turki sklicuje na boga, srečo junaško ter domovino.
Po *Učnem načrtu za slovenščino* kanonsko medkulturno besedilo za 2. triletje je tudi Levstikov *Martin Krpan* (1858), pripoved, ki prav tako popelje slovenskega junaka v tujino. Slovenski hrust je tu predstavljen arhetipsko: pošten je, močan in

pravičen, v dunajskem cesarju poosebljena tujina pa izpade temu nasprotno kot nesamostojna pred velikanom z imenom Brdavs. Martin Krpan, ki je tihotapil angleško sol in se upiral ponemčevanju, je zadnje cesarjevo in dunajsko upanje. Cesarjev dvor Levstik ironično označi kot »neki silno velik in jako lep«. Cesar in cesarjevi pomočniki niso dobri delavci, imajo orožje, vendar neprimerno, pa še kovati ga ne znajo. Krpan poseka lipo, kjer »so hodili gospoda poleti hladit se«. V celem cesarstvu nimajo konja, zato mora Krpan po svojo domačo kobilico. Po Krpanovi zmagi nad Brdavsom pride nato do končnega obrata, ki govori o popolnem junaku, saj slovenski hrust zavrne ponujeno mu cesarično (tujino) in ostane raje (domači) vdovec.

3. triletje

Primerno izhodišče za pogovor o medkulturnosti predstavlja v tretjem triletju slovenska ljudska pripovedka z naslovom *Ajda in Slovenci*, v kateri je tujina slednjim izziv. Pokazatelj primernosti besedila je tu čarobno zrno ajde, tipično slovenske rastline. Sporočilo pripovedke je namreč, naj se Slovenci naselijo v tujini, toda le tam, kjer bo vzklilo ajdovo zrno ali kjer bodo kot narod pognali korenine. Tujina postane tako domovina, kjer zrno vzklije, ozeleni, se razcvete in obrodi prijeten ter koristen sad, ne pa, kjer ne vzklije (poljske planjave in nemške gore).

Na tej stopnji predstavlja nadalje ljudska pesem *Graščakov vrtnar* primer diskriminacije na osnovi socialnega porekla. Gre namreč za tipično asimetrično ljubezensko zgodbo med graščakovo hčerko, ki je višjega socialnega porekla in gmotnega položaja, ter grajskim vrtnarjem, mladeničem socialno in gmotno nižjega stanu. Za balado je značilen tragičen konec, v katerem grajska hčerka in vrtnar fizično propadeta, vendar njuna ljubezen živi, saj na njunih grobovih metaforično zraseta vrtnica in lilija. V enokulturni grajski družini pride torej tu do srečanja z drugo kulturo, ki je v srednjeveškem času neizogibno tragično. Zgodba predstavlja zato primerno izhodišče za pogovor o ravnanju junakov in obstoju socialnih barier v sodobnosti ter načinu reševanja tega problema.

V tretjem triletju je z medkulturnega vidika priporočljivo obravnavati tudi Prešernovo balado *Povodni mož*, v kateri je glavna književna oseba, Urška, zaradi zavrnitve domačih mladeničev patriarhalno kaznovana s tujcem in tujino. Ugrabi jo namreč povodni mož, ki jo naposled odpelje tja, »kjer v Donavo Sava se bistra izlije« oziroma v tujino, kjer »ni blizu do bele Turčije«.

Zanimiv primer patriarhalne miselnosti je tudi Prešernova balada *Turjaška Rozamunda*, saj je njena protagonistka, ki jo snubijo domači (kranjski, štajerski) in tuji (laški, nemški) baroni, kaznovana za svojo prevzetnost: sicer ne s tujino, ampak z izolacijo in asketizmom (Uršulinski samostan v Ljubljani).

V tretjem triletju je za analizo medkulturnih prvin primerna tudi Tavčarjeva črtica *Tržačan*. Zanimiva je tu namreč motivika družine brez otrok, posvojitve otroka iz Trsta in usode posvojenca Tomaža v novem okolju. Pisatelj se prek tragičnega

konca kritično obregne ob odnos odraslih do otrok in ob ravnodušnost ožje ter širše družbe do diskriminatornega ravnanja rejnikov.
V tretjem triletju je nadalje primerna še obravnavava realistične proze Prežihovega Voranca *Potolčeni kramoh*. Le-ta govori namreč o diskriminaciji dečka Cenclja na podlagi barve kože, ki je obenem diskriminacija na osnovi socialnega porekla. V besedilu pride do odločilnega preobrata in pozitivne obravnave, ko se pisatelj zavzame za diskriminiranega protagonista in preide od začetnega sprejemanja stereotipov k njihovemu preseganju.

ZAKLJUČEK

Motivno-tematski vidik medkulturnosti v slovenski mladinski književnosti ponuja številne teoretične in didaktične možnosti za dialoškost. Vsebinski vidik predmeta temelji na predstavitvi različnih pogledov, oblikovanja in preoblikovanja identitet v medkulturnem kontekstu. Poučevanje medkulturne mladinske književnosti temelji na spoštovanju jezikovne, kulturne in verske raznolikosti. Medkulturnost je sestavina sodobnih družbenih sistemov, tudi mladinske književnosti, ki potrebuje kritično refleksijo. Medkulturna mladinska književnost obravnava te pojave ne le v sedanji, ampak tudi v tradicionalni družbi s sodobnega stališča oziroma upoštevaje medkulturni kontekst, v katerem se pripadniki različnih narodnih, jezikovnih in kulturnih skupnosti srečujejo. Pomemben je koncept sožitja, spoštovanja sebe in drugih, odgovornosti in strpnosti. Živimo v času kulturnega pluralizma, kjer je toleranca vizija prihodnosti, čeprav se srečujemo tudi z diskriminacijo in nestrpnostjo, ki ju je potrebno preseči.
Pri pouku književnosti v osnovni šoli gre za vzpostavljanje medkulturnega dialoga preko književnih besedil, za ozaveščanje in izobraževanje. Poučevanje naj vsebuje teme in vprašanja, ki bodo učence pripravila na dnevno soočanje s povečanimi razlikami v sodobni medkulturni družbi, in naj ustvari izobraževalne pogoje, ki bodo preprečevali vsakršno diskriminacijo, izključenost, nasilje in konflikte. Pouk književnosti je že v osnovi medkulturen. Učenci namreč ne vedo, kdo ali od kod je avtor npr. *Ostržka*, *Heidi* ali *Medveda Puja*, saj so v procesu literarne recepcije ta besedila postala last svetovne mladinske književnosti.
Poučevanje medkulturne mladinske književnosti uzavešča v učence pozitiven odnos do svoje in odprtost za druge kulture, pa tudi spoznanje, da je raznolikost vrednota. Sodobni učitelj bo zato moral poznati medkulturno mladinsko književnost, deloval bo v raznolikih skupinah, obvladoval medkulturne izzive s stališča družbe znanja in spodbujal enake možnosti.

LITERATURA

Milena BLAŽIĆ, 2001: Medkulturna mladinska književnost. V: *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

– – 2005: Vzgoja za strpnost in umetnostno besedilo pri književnem pouku v devetletni osnovni šoli. V: *Vzgoja za strpnost in sprejemanje drugačnosti preko mladinske književnosti*. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje, Filozofska fakulteta.

Meta GROSMAN, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. V: http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf (10. 1. 2007)

Cai MINGSHUI, 2002: *Multicultural literature for children and young adults*. London: Greenwood.

B. NEDERGAARD-LARSEN, 1993: Culture-bound problems in subtitling. V: *Prospectives: Studies in Translatology*, št. 2, str. 207-241.

Z. SHAVIT, 1986: *Poetics of Children`s Literature*. Athens and London: The University of Georgia Press. V: http://www.tau.ac.il/~zshavit/pocl/index.html.

Tone SMOLEJ, 2005: *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti. Imagološko berilo*. Ljubljana.

UNESCO, 2001: *Univerzalna deklaracija o kulturni raznolikosti*.

Nataša Špolad Manfreda
Osnovna šola Simona Gregorčiča, Kobarid

Praksa učenja in poučevanja slovenščine v dvojezičnem okolju

Književni pouk v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v Furlaniji Julijski krajini

Dobro razvito, organizirano in učinkovito manjšinsko šolstvo je zelo pomembno za ohranitev in razvoj manjšine. V članku so predstavljeni rezultati večletne raziskave, katere glavni cilj je bil čim bolj natančna seznanitev s potekom in z organizacijo pouka književnosti ter pridobitev podatkov o odnosu učencev in učiteljev do pouka slovenščine in pouka književnosti v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v italijanski deželi Furlaniji Julijski krajini.

UVOD

Jezik se lahko ohranja in razvija le, če se prenaša na mlajše generacije. Živečim v enojezičnem okolju se zdi ta proces samoumeven, za ohranjanje manjšinskega jezika pa je zelo pomembno, da se otroci manjšinskega prebivalstva jezik svojih staršev tudi z veseljem učijo. Če se za učenje manjšinskega jezika navdušijo tudi otroci večinskega naroda, je še toliko bolj vzpodbudno. Vsi vemo, da je treba že majhnim otrokom veliko brati, naj si bo pri usvajanju prvega ali drugega jezika. Branje pomaga otroku pri govornem razvoju, med branjem se vzpostavlja čustvena zveza med otrokom in bralcem, zato je v taki situaciji učenje lažje.
Učitelji manjšinski jezik učencem lahko približajo tudi s pomočjo pouka književnosti, ki ni pomemben samo kot sredstvo za razvijanje jezikovnih spretnosti, ampak tudi za razvoj etičnih vrednot, za razvoj domišljije in mišljenja, za spoznavanje kulture manjšinskega naroda ipd.
Tudi pri slovenski manjšini na področju Furlanije Julijske krajine je pomembno, da otroci že na začetni stopnji šolanja vzljubijo branje literature, napisane v slovenskem jeziku, in pouk književnosti v okviru slovenščine, saj s tem lažje vzljubijo tudi slovenski jezik. V nadaljevanju je predstavljeno, kako je organiziran pouk slovenščine in književnosti v italijanskem zamejstvu, kakšne pogoje imajo učitelji za delo in kako oni gledajo na pouk književnosti ter kako se vse to odraža v odnosu učencev do slovenščine in slovenske književnosti. [1]

OSNOVNE ŠOLE S SLOVENSKIM UČNIM JEZIKOM IN UČNI NAČRT ZA POUK KNJIŽEVNOSTI

[1] Raziskava je potekala od sredine šolskega leta 1999/00 do konca šolskega leta 2002/03.

Jezikovni položaj pripadnikov slovenske manjšine v Videmski, Goriški in Tržaški pokrajini dežele Furlanije Julijske krajine, od katerega je posredno odvisen tudi potek pouka književnosti, se že na prvi pogled razlikuje od kraja do kraja. Trenutna narodnostna, jezikovna, pa tudi šolska situacija na obravnavanem področju je (tudi) splet različnih zgodovinskih dogodkov.

Osnovne šole s slovenskim učnim jezikom se danes v Tržaški in Goriški pokrajini povezujejo v posamezne upravne enote, didaktična ravnateljstva. Na Goriškem delujeta dve didaktični ravnateljstvi: Gorica in Doberdob. Na Tržaškem pa se šole združujejo v pet didaktičnih ravnateljstev: Sv. Jakob, Sv. Ivan, Opčine, Nabrežina in Dolina. Položaj šolstva v Videmski pokrajini je nekoliko drugačen. Tam, v Beneški Sloveniji, ni enojezičnih slovenskih osnovnih šol, obstaja samo ena dvojezična osnovna šola v Špetru (Dvojezični šolski center).[2]

Na dvojezični šoli v Špetru se pouk odvija v okviru 35 tedenskih ur (ena šolska ura traja 60 minut): 4 ure zjutraj in 3 ure popoldan, poleg tega 1 ura odmora za kosilo. Pouk v enem in drugem jeziku (slovenščini in italijanščini) poteka izmenično v jutranjih in popoldanskih urah in sicer vedno po modelu ena oseba – en jezik.[3]

Učni jezik vseh slovenskih osnovnih šol na Tržaškem in Goriškem je slovenščina, italijanščina je učni predmet. Učenje slovenskega jezika je torej neposredno in posredno (s komunikacijo med učiteljem in učenci ter s komunikacijo med učenci samimi). Vloga slovenščine kot učnega jezika je določena z zakonom o slovenski šoli, določajo pa jo tudi učni načrti, ki jih izdaja italijansko šolsko ministrstvo (in veljajo, nekoliko prirejeni, tudi za italijanske šole).

Predmetniki na osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom so enaki kot na vzporednih šolah z italijanskim učnim jezikom, edini »dodatek« slovenskih šol je predmet slovenski jezik in kultura. Od prvega razreda pa do konca šolanja se na vseh šolah s slovenskim učnim jezikom po učnem načrtu, ki velja za italijanske šole poučuje tudi italijanščina (v učnem načrtu je imenovana »državni jezik« in »jezik okolja«).

V Sloveniji so v osnovni šoli za posamezen razred določeni cilji pouka ter predlagane vsebine za njihovo uresničitev, učni načrt za osnovne šole s slovenskim učnim jezikom v Furlaniji Julijski krajini pa pušča učiteljem »proste roke« pri izbiri obravnavanih vsebin, določeni so samo splošni cilji predmeta in še ti zelo »ohlapno«. Učni načrt za pouk slovenščine se ne deli jasno na pouk književnosti in pouk jezika. Vseeno pa je opaziti precej večji poudarek na razvijanju jezikovnih zmožnosti, književnost se mi zdi zapostavljena. Ker število ur slovenščine v posameznem razredu ni določeno, učitelji lahko po svoji presoji, z medsebojnim dogovorom in s soglasjem ravnatelja določijo število ur

[2] Na celotnem območju Furlanije Julijske krajine je bilo v šolskem letu 2002/03 29 osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom in 1 dvojezična osnovna šola, 93 učiteljev slovenskega jezika in 1099 učencev.

[3] Za učitelje osnovne šole je slovenščina materni jezik, študirali so večinoma na špetrskem (italijanskem) učiteljišču in se izpopolnjevali v znanju slovenskega jezika, nekateri med njimi pa so dokončali slovensko učiteljišče.

slovenščine v tednu, znotraj tega pa tudi razmerje med številom ur jezikovnega in književnega pouka.

Učni načrt obsega dobrih devet strani in je neprimerno krajši in manj natančen od učnega načrta za slovenščino v 9-letni osnovni šoli v Sloveniji. Načrt za slovenščino, ki ga uporabljajo na osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji, bi lahko (po vsebini) primerjali s poglavjem *Splošni cilji predmeta v načrtu za slovensko 9-letko*, deloma pa tudi s poglavjem *Specialnodidaktična priporočila*.[4]

Če učni načrt primerjamo s slovenskim, v načrtu za zamejske šole najbolj pogrešamo opredelitev operativnih ciljev predmeta, njihovo razčlenitev, predlagana umetnostna besedila (vsebine) za obravnavo v posameznih razredih in katalog temeljnih ter minimalnih standardov znanja ob zaključku posameznega razreda.

Učni načrt za jezikovno vzgojo (kamor spada tudi pouk književnosti) je skupen za slovenščino in italijanščino. To je mogoče, ker ni natančnejših opredelitev ciljev in učne vsebine niso (natančno) določene. Omenjeno je le, da je potrebno gledati na slovenščino kot na materni jezik učencev, na italijanščino pa kot na jezik njihovega okolja. Ob spoznavanju italijanščine naj bi se učenci seznanili tudi z italijansko kulturo, medtem ko se verjetno predpostavlja, da se s slovensko kulturo seznanijo že doma. Ker gre pogosto za ravno nasprotno situacijo (učenci so doma seznanjeni samo z italijansko kulturo, saj velikokrat izhajajo iz italijanskih zakonov), se je večina učiteljev temu prilagodila in učence tudi v šoli seznanjajo s slovensko kulturo in običaji.

Dobro bi bilo, če bi za osnovne šole s slovenskim učnim jezikom v zamejstvu obstajali posebni učni načrti, tudi zaradi dejstva, da je slovenščina (le) drugi (in ne materni) jezik večine učencev, ki te šole obiskujejo, zato se njihove jezikovne zmožnosti razlikujejo od zmožnosti otrok, katerih materni jezik je slovenščina. Zmožnosti doživljanja in razumevanja določenega besedila pa sta odvisni tudi od osnovne jezikovne zmožnosti učenca.

Italijanski učni načrti (in načrti za slovenske osnovne šole v zamejstvu) so zelo splošni, zato jih je mogoče uresničiti v različnem obsegu in vsebine po lastnem izboru posredovati z različnimi učnimi metodami. Potek dela v razredu je nekoliko bolj določen z izbiro učbenika, berila ali delovnega zvezka. Ti učni pripomočki niso predpisani, zato jih za vsak razred vsako leto izbira razredna komisija, sestavljena iz učiteljev in predstavnikov staršev. Izbor potrdi šolski učiteljski zbor, ki upošteva pripomočke, ki so v skladu z ministrskim učnim načrtom. Učbeniki, berila in delovni zvezki iz Slovenije se s tem načrtom pogosto

[4] Osnovna šola v Italiji traja pet let, učenci pa vanjo vstopijo s šestimi leti, zato so cilji, ki so določeni v obravnavanem učnem načrtu, večinoma primerljivi s cilji prvih petih razredov slovenske 9-letke.

ne skladajo, zato se predpišejo novi ali pa si šole v zamejstvu pomagajo kar s prevodi iz italijanščine.

Splošnost učnih načrtov je lahko pozitivna lastnost, ki učiteljem dopušča svobodo pri izbiri učne snovi v šoli. Strokovno usposobljen učitelj lahko izbere take učne vsebine, take metode in take učbenike oziroma učne pripomočke, ki razvijajo učenčev spoznavni in čustveni odnos do jezika in naroda ter so čimbolj prilagojeni strukturi učencev v posameznem razredu.[5] Presplošni učni načrti pa se lahko izkažejo tudi kot pomanjkljivost, saj učitelji lahko izberejo povsem neustrezne vsebine za določeno razvojno stopnjo otrok. Izbrane vsebine so lahko prezahtevne (ne samo jezikovno), zastarele ali nezanimive.

Večini učiteljev je (kot so mi pri anketiranju zaupali) to, da besedila, ki jih je potrebno pri pouku književnosti obravnavati, niso določena oziroma predlagana z učnim načrtom, všeč, saj se lahko bolj prilagodijo željam učencev in seveda tudi svojim željam.[6]

Izbor ciljev, vsebin in metod pouka vpliva tudi na priljubljenost pouka, slovenščine in slovenske književnosti pri učencih. Z zanimivimi književnimi besedili učence lažje spodbudimo k branju literature in zanimanju zanjo, pri tem pa so pomembne tudi ustrezne metode poučevanja, ki lahko tudi prikrijejo nekatere »pomanjkljivosti«[7] besedila. Ker vsebine in metode niso predpisane oziroma priporočene, je učiteljem prepuščeno zelo odgovorno in zahtevno delo, da lahko dosežejo cilje, ki so si jih pri pouku zastavili. Prilagodljivi in iznajdljivi morajo biti veliko bolj, kot če bi učni načrt natančneje opredeljeval pouk.

POTEK DELA V RAZREDU

Temeljni cilj ali smoter pouka književnosti naj bi bil spodbujanje učencev za dejavni stik (komunikacijo) z leposlovjem (Krakar Vogel 1992).

Vanj so vključeni trije delni cilji, ki se medsebojno prepletajo. Prvi delni cilj je razvijanje književnih sposobnosti. To je funkcionalni smoter, ki se izraža v sposobnosti književne recepcije, razvoju bralnih sposobnosti ali tudi razvoju sposobnosti literarnega branja. Literarno branje pa je pojmovano kot sposobnost doživljanja, razumevanja in vrednotenja prebranega besedila. Vse te stopnje bralne zmožnosti naj bi vodile k samostojni interpretaciji literarnega besedila, kar

[5] Večina učiteljev pozna slovenski učni načrt za slovenščino, nekateri si z njim občasno pomagajo tudi pri načrtovanju pouka. Opazila sem, da poskušajo učitelji ure aktualizirati, zato vsebine pogosto izbirajo glede na aktualna dogajanja (npr. prazniki, obletnice, kulturni dogodki …). Besedila, obravnavana pri pouku književnosti, se pogosto ujemajo z vsebinami, navedenimi v slovenskem učnem načrtu, saj učitelji besedila najpogosteje izbirajo iz sodobnih slovenskih beril, ki vsebujejo velik delež besedil, predvidenih za obravnavo tudi po učnem načrtu.

[6] Nekateri učitelji so omenili, da so imeli na začetku poučevanja kar precej težav z izbiranjem ustreznih vsebin, saj se med šolanjem niso seznanili s slovenskim mladinskim kanonom.

[7] Pomanjkljivosti v smislu, da del besedila malo manj privlači učence in ne pomanjkljivosti literarnoteoretične narave.

pa je v bistvu že korak naprej k literarnemu raziskovanju. Nadstandard funkcionalnega cilja pa je razvoj sposobnosti književne produkcije (pisanja). Drugi delni cilj pouka književnosti je materialni ali izobraževalni cilj. Ta se udejanja kot pridobivanje književnega znanja, ki je bodisi literarnozgodovinsko in literarnoteoretsko ali pa se nanaša na za literaturo bolj ali manj pomembne vede, kot so sociologija, zgodovina, umetnostna zgodovina, psihologija, religija, etnologija, mitologija in druge. Tretji delni cilj pouka književnosti pa je poglabljanje književne kulture ali vzpostavljanje pozitivnega odnosa do branja in do književnosti nasploh (Krakar Vogel 1992).

Iz analize učnih enot pouka književnosti[8] lahko vidimo, da se učitelji držijo temeljnega cilja pouka književnosti – spodbujati učenčev dejaven stik z leposlovjem. Večina učiteljev s temeljitim razčlenjevanjem, analizo, sintezo, vrednotenjem in omogočanjem izražanja doživetij pri učencih spodbuja razvoj sposobnosti literarnega branja. V fazi novih nalog pa učitelji pri učencih zelo pogosto spodbujajo tudi razvoj sposobnosti ustvarjalnega pisanja. Težje rečemo, da gre pri pouku tudi za spodbujanje razvoja sposobnosti literarnega raziskovanja (čeprav so bili učenci včasih pozvani tudi k primerjanju obravnavanega besedila z drugim besedilom, k argumentiranju, kar je tudi značilnost literarnega raziskovanja), saj je to za učence na tej stopnji še težje in le deloma dosegljiv cilj. Veliko učiteljev pri pouku (navadno v okviru novih nalog) spodbuja tudi razvoj sposobnosti ustvarjalnega pisanja, zaradi priljubljenosti tovrstnih dejavnosti pri učencih pa bi bilo potrebno razmisliti o njihovem pogostejšem vključevanju v pouk književnosti. Stopnji razvoja učencev je primerno, da je v pouk književnosti vključenih manj zahtev po znanju literarne zgodovine in literarne teorije. Zaradi pomembnosti literarnega znanja za dejavno komunikacijo z literaturo pa so tudi najmlajši učenci seznanjeni z nekaterimi osnovami literarne zgodovine (npr. biografski podatki avtorjev, umestitev avtorjev in dela v čas …) in literarne teorije (npr. osnovni literarnozvrstni in literarnovrstni termini, osnovni termini, ki se navezujejo na vsebino in zgradbo umetnostnih besedil …).

Opazila sem, da dajejo učitelji več poudarka na učenje jezika tem mlajši so učenci. Jezik včasih poučujejo tudi s pomočjo literarnih del (ki jim je s tem velikokrat odvzeta npr. estetska funkcija, pa tudi nekatere druge funkcije, ki naj bi jih imelo literarno delo), zato v teh razredih ne moremo strogo ločevati pouka književnosti in pouka jezika, ampak gre vseskozi predvsem za učenje jezika oziroma za spodbujanje razvoja jezikovnih zmožnosti (tudi s pomočjo umetnostnih besedil). Ta opažanja je potrdila tudi analiza odgovorov anketiranih učiteljev. Ponovno se je izkazalo, da večina učiteljev več časa pri pouku posveča jeziku, književnosti pa se bolj posvečajo predvsem tisti učitelji, ki poučujejo

[8] Za sodelovanje pri opazovanju pouka (hospitacije) sem prosila vse učitelje, ki poučujejo v zadnjih treh razredih na petnajstih izbranih šolah. Sodelovati je bilo pripravljenih 27 učiteljev na dvanajstih šolah, kar predstavlja 59 odstotkov od vseh učiteljev, ki poučujejo slovenščino na šolah, kakorkoli vključenih v raziskavo, in 29 odstotkov od vseh učiteljev slovenščine na osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v italijanskem zamejstvu.

učence brez težav s slovenskim jezikom in jim je slovenščina (večinoma) materni jezik.

Grafikon: *Delež jezikovnega in književnega pouka pri slovenščini (po navedbah učiteljev v vprašalniku)*

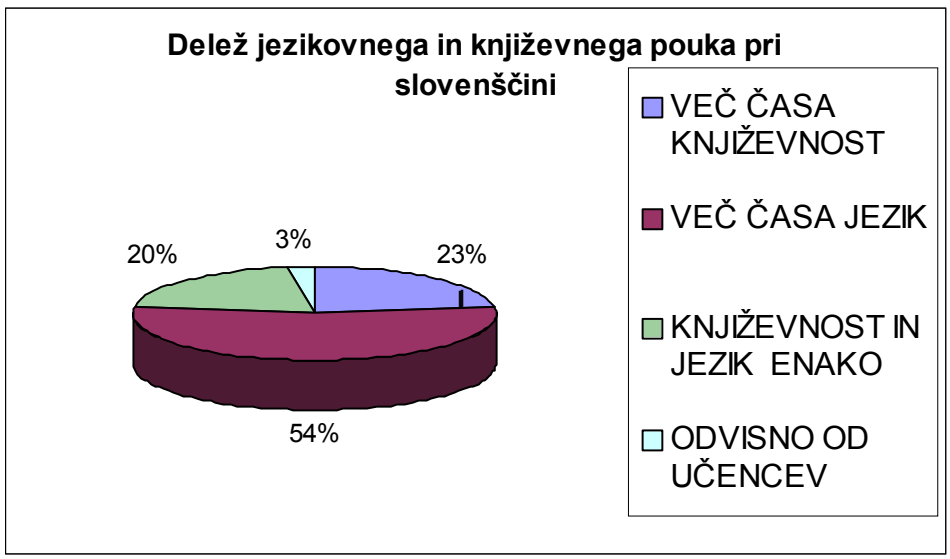

Pri opazovanju ur književnega pouka sem ugotovila, da so učitelji večinoma ne samo literarnostrokovno, ampak tudi književnodidaktično primerno usposobljeni oziroma praktično izurjeni. Čeprav velika večina ni univerzitetno izobraženih, teoretično poznajo cilje, metode in vsebinska načela pouka književnosti, v praksi pa to znanje premišljeno uporabljajo. Najbolj pa so učitelji usposobljeni splošno pedagoško, saj uspešno uresničujejo pedagoško komunikacijo, tako da izbirajo ustrezne strategije.

Zelo pomembno se mi zdi, da sem pri vseh učiteljih opazila željo in trud, da bi učencem privzgojili pozitivno dojemanje leposlovja, da bi ti čutili (trajno) potrebo po branju leposlovja oziroma po poglabljanju celotne književne kulture ter razvili ljubezen do lepe knjige.

Vzgojne cilje književnega pouka poskušajo učitelji doseči (ob privlačni izvedbi pouka) tudi z organizacijo spremljevalnih projektov pouka književnosti, kot so Bralna značka, Pavlihova knjižnica, Bralna karavana … Projekte navadno vodijo posebni učitelji, ki so zadolženi za izvajanje le-teh v okviru posameznega didaktičnega ravnateljstva.

Vsi navedeni projekti imajo enak cilj – otrokom približati knjige, knjižnice in branje. Učitelji poskušajo učencem knjige približati tudi z izvajanjem različnih dejavnosti: učence vsaj enkrat na mesec spremljajo v krajevne knjižnice, organizirajo srečanja otrok z avtorji knjig, v šoli izvajajo »bralne ure«, med

katerimi učencem berejo knjige, organizirajo delavnice kreativnega pisanja in druge dejavnosti, ki spremljajo branje knjig, npr. ilustriranje, dramatizacijo, preverjanje branja in razumevanja.

Tabela: *Projekti za spodbujanje branja*

DIDAKT. RAVNAT.	BRALNA ZNAČKA	BRALNA OLIMPIJADA	BRALNA KARAVANA	PAVLIHOVA KNJIŽNICA	SLOVENSKI KNJIŽNI KVIZ	PROJEKT ZA SPODBUJANJE BRANJA, KNJIŽ. / BRALNA VZGOJA
Špeter						
Gorica	X	X				
Doberdob	X	X				
Nabrežina	X		X		X	
Občine	X			X	X	
Dolina	X				X	X
Sv. Ivan	X				X	X
Sv. Jakob	X				X	X

POUK KNJIŽEVNOSTI Z DVEH ZORNIH KOTOV

Da bi pridobila podatke o odnosu učiteljev do pouka književnosti in do slovenske literature, sem se odločila za njihovo anonimno anketiranje.[9]
Analiza odgovorov je pokazala, da največ učiteljev meni, da je književnost pomembna za bogatenje besedišča. Sledijo učitelji, ki menijo, da je književnost v šoli pomembna za to, da otroci vzljubijo branje ter da učenci z branjem razvijajo tudi jezik. Učitelji so povedali oziroma navedli, da se pri svojem delu srečujejo z različnimi problemi, med katerimi so najbolj poudarjali težave s pomanjkanjem leposlovnih knjig v slovenskem jeziku in pomanjkanje beril, opazna pa je tudi želja po učnih pripomočkih, ki bi bili (vsebinsko) prilagojeni manjšinskemu šolstvu v Furlaniji Julijski krajini.[10]
Izbira beril je večinoma prepuščena učitelju. Razlogi za izbiro določenega berila so zelo različni. Večina učiteljev je povedala, da se jim zdi zelo pomembno, da so berila privlačna za učence (vizualno), vendar pa morajo vsebovati tudi primerna besedila (zato učitelji včasih uporabljajo berila za leto ali dve mlajše učence, kot

[9] Število anketiranih učiteljev (40) predstavlja glede na vse učitelje (93) v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom 43 odstotkov.
[10] Samo dva učitelja (5%) sta z izbranimi berili in drugimi pripomočki popolnoma zadovoljna.

so tisti, ki jih poučujejo). Največ učiteljev meni, da gre v berilih, ki jih imajo na razpolago, za neustrezen izbor besedil. Besedila po njihovem mnenju niso aktualna, zanimiva, so nepraktična, premalo naj bi bilo poezije, besedila naj bi bila prezahtevna in predolga. Nekaj učiteljev pogreša tudi naloge, ki bi se nanašale na prebrano besedilo in bi bile učitelju v pomoč pri analizi besedila.[11] Ti učitelji za učence pogosto sestavljajo posebne delovne liste. Vsi učenci imajo revijo »Galeb«, ki vsebuje tudi umetnostna besedila. Nekateri učitelji se zelo pogosto poslužujejo tudi besedil iz te revije, saj menijo, da so ta bolj primerna kot besedila v berilu, ki so pogosto prezahtevna.

Tabela: *Pomanjkljivosti učnih pripomočkov po mnenju učiteljev*

POMANJKLJIVOST	**ŠTEVILO UČITELJEV, KI NAVAJA POMANJKLJIVOST**
pomanjkljive opombe	6
premalo neumetnostnih besedil	10
neustrezen izbor besedil	12
prevelik obseg besedil	10
prezahtevnost besedil	3
nepomembne, nepraktične vsebine	2
premalo vprašanj in vaj za analizo besedila	2
preveč proze in premega govora v besedilih	1
premalo (oz. nič) slovničnih vaj	1
premalo vaj za bogatenje besedišča	1
neaktualna besedila	1

Ker imajo učitelji v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v Furlaniji Julijski krajini pri poučevanju zelo veliko svobode tako pri izbiri vsebin kot tudi ciljev in metod, odločilno vplivajo tudi na priljubljenost pouka slovenščine in na priljubljenost literature pri učencih. Kako uspešni so učitelji pri svojem delu (približevanju literature otroku) se kaže tudi v odgovorih učencev, ki so izpolnjevali anonimne vprašalnike.[12]

[11] Veliko učiteljev (25%) bi tudi želelo, da bi bila v eni od knjig zbrana umetnostna in neumetnostna besedila z ustreznimi vajami, kot je to pogosto v italijanskih berilih oziroma učnih pripomočkih.

[12] Anketiranje učencev tretjih, četrtih in petih razredov Videmske, Goriške in Tržaške pokrajine, ki obiskujejo osnovne šole s slovenskim učnim jezikom je potekalo od šolskega leta 1999/00 do šolskega leta 2002/03. Vprašalnik sem razdelila 373-im učencem, kar predstavlja več kot polovico (55%) vse takratne populacije v tretjih, četrtih in petih razredih osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom in 34 odstotkov glede na vse učence, ki obiskujejo osnovne šole s slovenskim učnim jezikom v Furlaniji Julijski krajini. Veljavnih oziroma izpolnjenih vprašalnikov je bilo 320, kar znaša 29 odstotkov celotne populacije v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom na obravnavanem področju.

Raziskava je pokazala, da je pri večini učencev[13] slovenščina v šoli priljubljena. Slabih devet odstotkov učencev slovenščine v šoli ne mara.

Tabela : *Priljubljenost slovenščine (kot šolskega predmeta)*

	ŠTEVILO UČENCEV PO RAZREDIH			SKUPAJ
	3. razred	**4. razred**	**5. razred**	
Slovenščino **imam** rad/-a.	106	90	78	**274**
Slovenščine **ne maram.**	9	13	6	**28**
Slovenščino/-e **imam in nimam** rad/-a.	3	4	9	**16**
brez odgovora		2		**2**

Iz odgovorov učencev je opaziti, da je pouk književnosti pri večini učencev bolj priljubljen kot pouk jezika (to sem opazila tudi pri hospitacijah). V tretjem in četrtem razredu je pri pouku književnosti najbolj priljubljeno branje, v petem pa pisanje spisov. Skupno (v vseh treh razredih) je najbolj priljubljeno branje (zgodb, spisov, pesmi …), ki ga je kot najljubšo dejavnost navedlo kar 28 odstotkov vseh učencev.

Anketa je tudi pokazala, da ima 42,5 odstotka učencev raje slovenščino kot italijanščino, slabih 30 odstotkov ima raje italijanščino, pri 24-ih odstotkih učencev pa sta jezika enako priljubljena. Slovenščina in italijanščina sta tudi glede na ostale predmete zelo priljubljeni, tega pa ne gre povezovati s splošno priljubljenostjo jezikov pri učencih, saj sem opazila, da se angleščina velikokrat pojavlja na dnu lestvice priljubljenosti (tudi) pri učencih, ki so ostala dva jezika navedli v prvi polovici lestvice.

Rezultati so pokazali, da učenci veliko berejo. Največ učencev prebere 6 do 10 slovenskih in italijanskih knjig[14] v enem letu. To je ponavadi tudi število knjig, predpisano za pridobitev bralne značke. Število prebranih knjig s starostjo ne narašča očitno, verjetno tudi zato, ker starejši učenci izbirajo daljše in zahtevnejše knjige, kar podaljša tudi čas branja posameznega dela. Učenci, ki preberejo več

[13] Od vseh anketiranih se 42 odstotkov učencev doma (v ožji družini) sporazumeva slovensko, 21 odstotkov italijansko, 30 odstotkov dvojezično, slovensko-italijansko. Približno 3 odstotki učencev doma govorijo druge jezike v kombinaciji s slovenščino ali z italijanščino. Slaba 2 odstotka učencev pa za sporazumevanje doma ne uporabljata niti slovenščine niti italijanščine. Pri primerjavi rezultatov, ki se navezujejo na jezik sporazumevanja s starimi starši, je razvidno, da raba slovenščine pri mlajših generacijah nekoliko upada, raste pa raba italijanščine in dvojezično, slovensko-italijansko sporazumevanje.

[14] Kot slovenske (ali italijanske knjige) so mišljene knjige, napisane v tem jeziku. Lahko so tudi prevodi v ta jezik in ne vedno samo izvirniki v tem jeziku.

kot 20 slovenskih ali italijanskih knjig na leto, navadno dobijo naziv knjižni molj.[15]
Bralni okus učencev se ne razlikuje veliko od okusa slovenskih osnovnošolcev. Tudi ti učenci sledijo »bralni modi« in zelo veliko berejo (v času raziskave) priljubljene knjige o Harryju Potterju, čeprav menim, da so za nekatere učence na obravnavanih šolah slovenski prevodi teh knjig pretežki. Prav zaradi slednjega pa (verjetno) veliko učencev posega tudi po italijanskih prevodih.

SKLEP

Raziskava je, kljub nekaterim dejavnikom, ki učitelje ovirajo pri spodbujanju učencev k pozitivnemu vrednostnemu razmerju do književne ustvarjalnosti, pri temeljitem in učinkovitem podajanju književnega znanja oziroma pri spodbujanju učencev k dejavni komunikaciji z leposlovjem, pokazala, da je pouk književnosti pri učencih zelo priljubljen, učitelji pa svoje delo opravljajo učinkovito in se uspešno prilagajajo trenutni situaciji, ki jo določata tudi šolski sistem in učni načrt. To je zelo vzpodbudno tudi za ohranjanje slovenščine kot manjšinskega jezika. Kljub vsemu pa bi bile po mnenju večine učiteljev dobrodošle spremembe (predvsem glede učnih pripomočkov).
Pridobljene rezultate, predvsem odnos učencev do pouka književnosti, bi bilo zanimivo primerjati s stanjem na osnovnih šolah v Sloveniji, kjer so okoliščine poučevanja slovenščine zelo drugačne kot v italijanskem zamejstvu.

LITERATURA

Didaktični načrti za osnovno šolo, 1992: Prosvetno ministrstvo. Trst: ELLECTI.
Metka KORDIGEL, 1994: *Mladinska literatura, otroci in učitelj*. Ljubljana: ZRSŠŠ.
Boža KRAKAR VOGEL, 1992: *Novejši pogledi na pouk književnosti kot dejavnik za sooblikovanje njegovih smotrov, metod in vsebin*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
– – 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti.* Ljubljana: DZS.
M. PREBEG-VILKE, 1995: *Otrok in jeziki. Materinščina in drugi jeziki naših otrok*. Ljubljana: Sanjska knjiga.
Nataša ŠPOLAD, 2004: *Pouk književnosti v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v Furlaniji - Julijski krajini.* Magistrsko delo.

[15] Takih učencev je za slovenske knjige 10 odstotkov, za italijanske pa 9 odstotkov.

Sonja Žilavec Nemec
Gimnazija Murska Sobota

Komunikacijski pouk književnosti v gimnaziji

Pouk književnosti v slovenskih gimnazijah se je po kurikularni prenovi leta 1997 zelo spremenil. K temu so prispevala spoznanja različnih novodobnih literarnoteoretskih in kognitivnopsiholoških ved, pa tudi sledenje potrebam in načinu sodobnega življenja. Danes vemo, da za učenca ni dovolj, če si v šoli pridobi le neka specifična znanja, temveč je naloga šolskega izobraževanja predvsem razvijati učenčeve sposobnosti oz. zmožnosti. V prispevku so najprej pregledno prikazana teoretična izhodišča sodobnega komunikacijskega pouka književnosti, nato so opredeljene razlike v temeljni didaktični strukturi (cilji, metode in vsebine) med tradicionalnim in komunikacijskim poukom književnosti. Na podlagi ankete med dijaki pa je analizirano, kako se komunikacijski pouk književnosti izvaja v šolski praksi.

1. TEORETIČNA IZHODIŠČA SODOBNEGA KOMUNIKACIJSKEGA POUKA KNJIŽEVNOSTI

Sodobni komunikacijski pouk književnosti v gimnaziji izhaja iz spoznanj teorije recepcije oziroma recepcijske estetike, teorije bralčevega odziva, teorije o bralnem razvoju in teorije izkušenjskega učenja.

Teorija o bralnem razvoju in tipologiji bralcev ter njeni tuji (L. Rosenblatt, J. A. Appleyard …) in domači (S. Pečjak, M. Kordigel, M. Grosman) utemeljitelji so k sodobnemu pouku književnosti prispevali predvsem s spoznanji o postopnem razvoju bralnih sposobnosti. Ta proces poteka prek več razvojnih faz in kakovostnih ravni otroškega, mladostniškega in odraslega bralca. Zato mnogi strokovnjaki v skladu s Piagetovo razvojno teorijo tudi bralni razvoj delijo na več obdobij, v katerih se razločno kažejo specifični bralni interesi in ravni sposobnosti bralčevega dojemanja literarnega besedila. Za učitelja je zelo pomembno, da spozna, na kateri stopnji bralnega razvoja so njegovi učenci, in potem temu ustrezno načrtuje bralne strategije, ki bodo učence usposabljale za naslednjo, višjo fazo branja. Predvsem Appleyard poudarja, da razvoj bralnih sposobnosti poteka stopenjsko in da posameznih stopenj v razvoju branja ni mogoče preskočiti. Zato učencev ne smemo siliti, da bi brali na višji stopnji, kot je njihov bralni razvoj, saj tega ne bi zmogli in bi jih zato od branja morda celo odvrnili. Tudi S. Pečjak (1999) zagovarja stopenjskost pri razvoju bralnih sposobnosti, kar strokovno pojasnjuje tako: »Kdor veliko bere, ima v dolgoročnem spominu obsežnejše ‚mreže pojmov' oziroma kognitivne sheme. Za takšnega učenca je nadaljnje branje veliko lažja naloga kot pa za nekoga, ki v otroštvu ni bral.«

Teorija recepcije oziroma recepcijske estetike in teorija bralčevega odziva ter njihovi utemeljitelji (H. G. Gadamer, H. R. Jauss, W. Iser, I. A. Richards, L. Rosenblatt …) so težišče svojega preučevanja preusmerili od avtorja in same

strukture literarnega besedila k bralcu in njegovemu sprejemanju literarnih tekstov. Iser je proces branja definiral kot ustvarjalni akt, v katerem šele bralec v svojem dialoškem odnosu z besedilom tvori pomen le-tega. Bralcu tako pripada aktivna vloga pri tvorbi literarnega pomena in namesto pasivnega konzumenta postane ustvarjalni proizvajalec literarnega besedila (Bartol Pezdirc 2001: 18). Literarno delo nikakor ni zaprta statična tvorba, ampak neizčrpen pomenski potencial, ki je odvisen od vsakokratnega bralca in zgodovinskega trenutka.
Teorija recepcije tako pojasnjuje medsebojno učinkovanje bralca in besedila. Cilj didaktične komunikacije je učenčeva recepcija literarnega besedila (Saksida 2003: 97), zato je pri pouku književnosti predvsem pomembno učenčevo doživljanje, razumevanje in vrednotenje literarnega besedila. Naloga učitelja pa je, da pripravi takšno didaktično komunikacijo, ki bo zaobsegla vse potrebne elemente za dosego teh ciljev. Metka Kordigel (1994) tudi poudarja pomen mnogosmernosti didaktične komunikacije, se pravi, da dijaki o literaturi razpravljajo tudi med seboj in z učiteljem.
Iz *teorije izkušenjskega učenja* je pomemben Kolbov krog štirih učnih dejavnosti, prek katerih poteka dejavno spoznavanje določenega predmeta: konkretna izkušnja s predmetom, razmišljujoče opazovanje, abstraktna konceptualizacija in aktivno eksperimentiranje.
Te dejavnosti je Boža Krakar Vogel (2004: 57-58) aplicirala za potrebe temeljne metode pouka književnosti, šolske interpretacije literarnega besedila, takole: branje in doživetje literarnega besedila, razčlenjevanje in razumevanje besedila, sintetiziranje in formalizacija spoznanj, razvrščanje, presojanje in novo branje.

2. RAZLIKE MED TRADICIONALNIM (REPRODUKTIVNIM) POUKOM IN SODOBNIM KOMUNIKACIJSKIM POUKOM KNJIŽEVNOSTI V TEMELJNI DIDAKTIČNI STRUKTURI

Didaktično strukturo pouka književnosti sestavljajo cilji, metode in učne vsebine, pri čemer so cilji nadrejena sestavina, saj odločilno vplivajo na izbiro vsebin in metod.

2. 1 CILJI POUKA KNJIŽEVNOSTI

Temeljni cilj pouka književnosti je odgovor na vprašanje, kaj hočemo s poukom književnosti sploh doseči.
Pri tradicionalnem (reproduktivnem) pouku književnosti je bil cilj predvsem pridobivanje spominsko-razumskega književnega znanja o avtorjih, dobah in o vsebini ter sestavi literarnih del. Obravnavanje književnosti je bilo zato usmerjeno v kontekst nastanka literarnih del, v reprodukcijo definicij in podatkov o književnosti.
Temeljni cilj komunikacijskega pouka književnosti je usposabljanje učencev za dejavno komunikacijo z literaturo oziroma, če ga opredelimo širše, je to vzgoja

kultiviranega in razgledanega bralca z razvito sposobnostjo literarnega branja za potrebe lastne interpretacije (Krakar Vogel 2004: 72). Za kakovostno komunikacijo z leposlovjem pa mora učenec imeti določeno književno znanje in razvite sposobnosti literarnega branja; se pravi, sposobnosti doživljanja, razumevanja in vrednotenja tako vsebine kot oblike literarnega besedila. Za doseganje tako zastavljenih ciljev pa mora učenec pridobivati in razvijati poleg spominsko reproduktivnega znanja še razumsko reproduktivno znanje (učenec razume vzroke in posledice ter na podlagi tega izpelje sklepe), operativno-uporabno znanje (prepoznavanje pojava v novem besedilu, uporaba znanja v novih besedilih) in ustvarjalno znanje (inovativno preoblikovanje informacij, učenec npr. sam poskuša napisati postmodernistično zgodbo) (Krakar Vogel 2004: 48).

2.2 METODE POUKA KNJIŽEVNOSTI

Učne metode so načini dela za učinkovito doseganje zastavljenih ciljev. Pri tradicionalnem pouku književnosti je bilo poučevanje predvsem transmisijsko. Učitelj je učencem najpogosteje frontalno predaval oziroma posredoval za šolsko rabo prilagojene strokovne interpretacije literarnih besedil. Učenci pri književnem pouku največkrat niso sodelovali z neposredno izkušnjo, to je z branjem, ampak so frontalno sprejemali informacije o obravnavanem pisatelju in njegovih literarnih delih. Če se je pri pouku bralo, je bilo to predvsem ilustrativno branje.
Poglavitna metoda komunikacijskega pouka književnosti pa je celostna (v središču pozornosti je celotno literarno besedilo na vseh spoznavno-sprejemnih stopnjah) ali delna (ne zajema celotnega besedila, ampak samo odlomek, ali pa se ne dogaja na vseh spoznavno sprejemnih stopnjah) šolska interpretacija (Krakar Vogel 2004: 56-60). To pomeni, da pri pouku učenci skupaj z učiteljem berejo in obravnavajo literarna besedila, in sicer v medsebojni problemsko-ustvarjalni interakciji.

2. 3 UČNE VSEBINE

K učni snovi književnega pouka sodijo literarna dela in vsebine iz književne vede, ki opisujejo, razlagajo in razvrščajo književne pojave. Pri tradicionalnem pouku književnosti so učne vsebine izbirali predvsem po literarnozgodovinskem in literarnoteoretičnem načelu, niso pa bili zanemarjeni tudi ideološki in nacionalni kriteriji. Pri vsebinah književne vede je bilo pomembno poznavanje temeljnih literanoteoretskih pojmov, literanozgodovinska periodizacija ter bio- in bibliografski podatki obravnavanih avtorjev.
Pri komunikacijskem pouku književnosti pa je pri izboru literarnih del upoštevano recepcijsko načelo, ki upošteva stopnjo bralnega razvoja ter kognitivne in čustvenomotivacijske dejavnike učencev. V šolska berila se po tem načelu uvrščajo tista besedila, ki učence dovolj motivirajo za branje (Krakar Vogel 2004:

61-68). Seveda pa ciljev pouka književnosti ne bi mogli doseči, če bi pri pouku brali samo dijakom všečna besedila. Zato je tudi pri komunikacijskem pouku nujno izbirati literarna besedila tako po literarnozgodovinskem kot literarnoteoretičnem načelu, pomembna pa so tudi literarna dela, ki imajo nacionalni in mednarodni pomen. Književnovedne vsebine sestavljajo temeljna, sodobna, preverjena in utrjena znanstvena spoznanja, ki se navezujejo na izbor literarnih del.

3. IZVAJANJE KOMUNIKACIJSKEGA POUKA KNJIŽEVNOSTI V GIMNAZIJSKIH PROGRAMIH

Kako je komunikacijski pouk književnosti zaživel v praksi, ponazarjamo z rezultati ankete, ki smo jo izvedli aprila 2005 med dijaki dveh prvih letnikov gimnazije, v katerih ni poučeval isti učitelj. Z anketo smo želeli ugotoviti, ali je pouk književnosti ciljno naravnan, kako se konkretno izvaja metoda šolske interpretacije literarnega besedila, kje so pomanjkljivosti in kako preverjamo uspešnost izvajanja pouka.

Na vprašanje, kateri so najpogostejši načini obravnave književnosti v razredu, je kar 83 % dijakov odgovorilo, da pri pouku berejo, se pogovarjajo in si zapisujejo bistvene stvari. Ostali navajajo, da samo poslušajo učiteljevo razlago ali pa si pišejo zapiske. Odgovori anketiranih dijakov kažejo, da se torej pri pouku književnosti najpogosteje izvaja temeljna metoda, šolska interpretacija literarnega besedila.

V nadaljevanju nas je zanimalo, kako pri šolskih interpretacijah dosegamo temeljni cilj pouka književnosti, to je spodbujanje učencev h komunikaciji oziroma dejavnemu stiku z literaturo. Uspešnost izvajanja šolske interpretacije je razvidna šele iz učenčevih odzivov na prebrano besedilo in kasneje iz njihovih ubeseditev. Anketirane smo zato vprašali, kako pogosto se vključujejo v razprave pri šolskih interpretacijah literarnih besedil. Izbirali so lahko med ponujenimi odgovori: vedno, včasih in nikoli.

Grafični prikaz 1: *Sodelovanje anketiranih dijakov pri šolskih interpretacijah literarnih besedil*

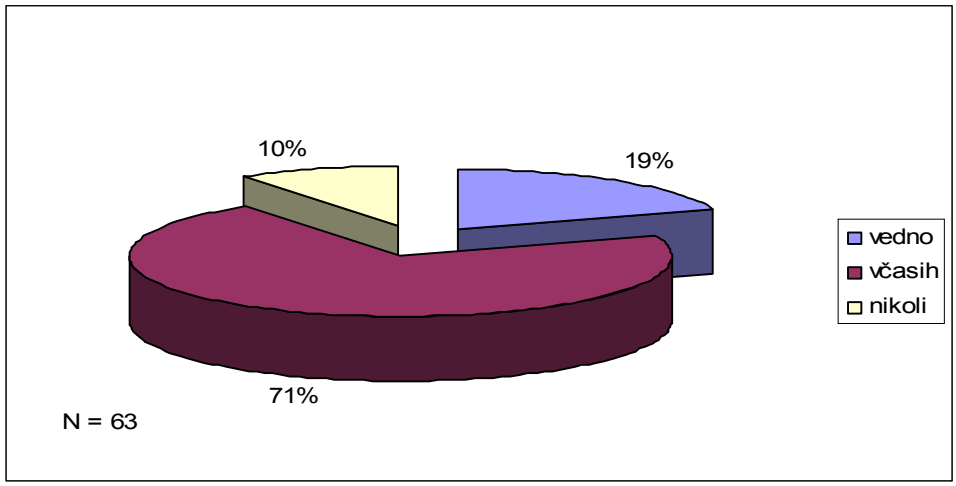

71 % dijakov navaja, da se pri interpretacijah literarnih besedil vključujejo v razpravo le občasno (dekleta 79 %, fantje pa 63 %), 10 % dijakov se nikoli ne vključuje v razpravo (12 % fantov in 6 % deklet), 19 % dijakov pa vedno sodeluje (24 % fantov in 13 % deklet). Ugotavljamo, da se v razpravo ne vključujejo predvsem dijaki z nižjim učnim uspehom, delež teh je pri dekletih večji kot pri fantih. Iz rezultatov lahko razberemo, da je izvedba šolske interpretacije nedosledna, saj pogosto ni dosežen temeljni cilj, to je neposredna komunikacija vsakega učenca z literarnim besedilom.
Tiste dijake, ki so navajali, da se v razprave vključujejo le občasno ali pa nikoli, smo povprašali po njihovih razlogih za nesodelovanje.

Grafični prikaz 2: *Razlogi, zakaj se dijaki pri interpretacijah literarnih besedil ne vključujejo v razprave*

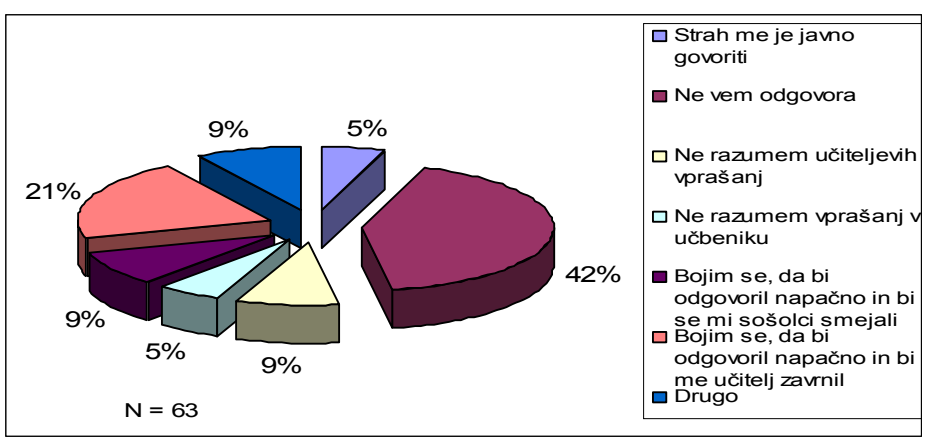

Odgovori kažejo, da dijaki ne sodelujejo pri interpretacijah literarnih besedil v razredu v glavnem iz dveh razlogov: ali ne znajo odgovora ali pa jih je strah, da bi se oglasili oziroma odgovorili napačno in se tako osmešili pred sošolci in učiteljem. Strah je pogosteje prisoten pri manj uspešnih dijakih, uspešnejši dijaki pa se ne oglašajo, ker ne znajo ali pa se ne bi želeli z napačnimi odgovori osmešiti pred sošolci oziroma se bojijo, da učitelj ne bi sprejel njihovega mnenja.
Po mnenju dijakov so torej interpretacije literarnih besedil v šoli prezahtevne, učitelji pa tudi premalo poslušajo njihova mnenja.
Uspešnost pouka ugotavljamo s preverjanjem znanja in sposobnosti dijakov. Pouk je uspešen, če so bili doseženi njegovi poglavitni cilji, torej če so se učenci usposobili za dejaven stik z literaturo, razvili za to potrebne književne sposobnosti, pridobili znanje in dosegli določeno stopnjo književne kulture (Krakar Vogel 2004: 111). Sodobno preverjanje je usmerjeno predvsem v interpretacijo in uporabo znanja na vseh spoznavno-sprejemnih stopnjah, torej najprej v literarno besedilo in šele nato v kontekst. Zanimalo nas je, kako se preverja v šolski praksi, zato smo dijake vprašali, kako so pri pouku književnosti najpogosteje preverjani.

Grafični prikaz 3: *Načini preverjanja in ocenjevanja pri pouku književnosti, ki so jih navajali anketirani dijaki*

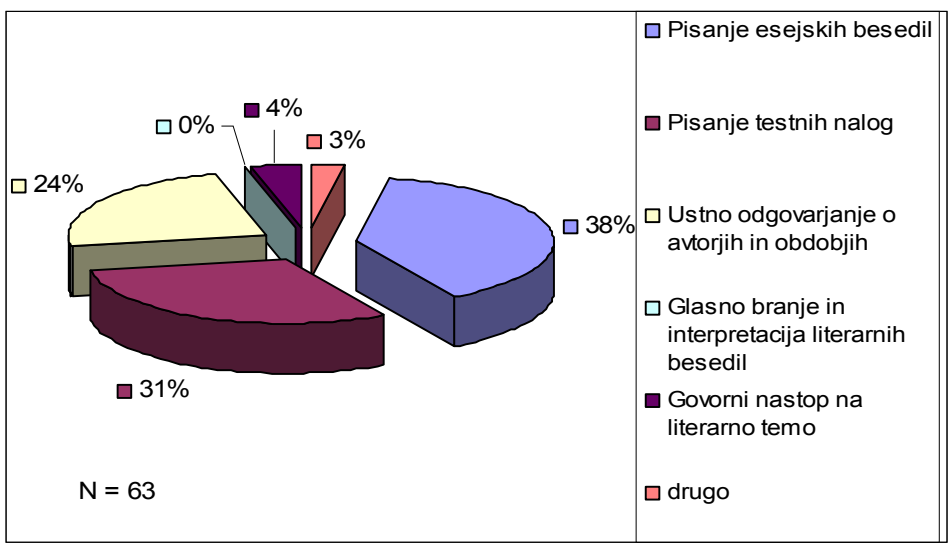

Iz odgovorov lahko razberemo, da se znanje o književnosti in sposobnost branja pogosteje preverja pisno (skupaj 72 %). Zelo malo dijakov pripravi govorni nastop na literarno temo, za kar bi bilo potrebno literarno raziskovanje. 24 % jih navaja, da so najpogosteje vprašani o avtorjih, njihovih delih ter literarnozgodovinskih obdobjih. Nihče ni navedel, da bi pri preverjanju znanja

glasno bral literarno besedilo in ga interpretiral. Načini preverjanja, kot so jih navajali dijaki, so sestavni del tradicionalnega pouka. Uspešnosti pouka torej ne moremo ocenjevati, če preverjamo doseganje drugih ciljev, kot si jih zastavljamo pri sodobnem pouku književnosti.

4. SKLEP

Na osnovi rezultatov ankete lahko zaključimo, da se komunikacijski pouk v šolski praksi uvaja počasi in le delno izvaja. Temeljna metoda pouka je sicer pravilno zastavljena, ni pa dosledna njena izvedba. Največja odstopanja je opaziti prav pri preverjanju in ocenjevanju sposobnosti ter znanja, saj se preverja predvsem reproduktivno-dogmatsko znanje, kar pa ni edini in najpomembnejši cilj pri pouku književnosti. Potrebno bi bilo dodatno izobraževanje učiteljev, dobrodošel pa bi bil tudi priročnik z vzorčnimi vprašanji za ustno in pisno preverjanje ob literarnih predlogah.

Svoj prispevek o prenovljenem pouku književnosti zaključujem s spoznanjem o bistvu učiteljeve vloge in o učencih, kakor ga je v uvodnem *Zagovoru mojih zgodbic* zapisal France Žagar (2007: 9): »Učitelja primerjajo z lončarjem in vrtnarjem. Prav gotovo sem si v začetku domišljal, da so otroci glina, jaz pa vsemogočni stvarnik, ki lahko to glino oblikuje po svoji podobi oziroma zamisli. Šele postopoma sem spoznaval, da sem kot učitelj samo vrtnar, ki zaliva vrtec, v katerem rastejo vse mogoče rastline, od bujno rastočega in živo obarvanega cvetja do skromnih rastlinic, ki jim manjka vlage in svetlobe.«

LITERATURA

J. A. APPLEYARD, 1991: *Becoming a Reader*. Cambridge: Cambridge University Press.

Meta GROSMAN, 2004: *Zagovor branja. Bralec in književnost v 21. stoletju*. Ljubljana: Založba Sophia.

Metka KORDIGEL, 1994: *Mladinska literatura, otroci in učitelji*. Ljubljana: ZRSŠŠ.

– – 1990: Bralni razvoj, vrste branja in tipologija bralcev. *Otrok in knjiga*, št. 29-30, str. 5-42.

Boža KRAKAR VOGEL, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

Igor SAKSIDA, 2003: Komunikacijski pouk književnosti v osnovni šoli. *Zbornik predavanj 39. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture,* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Sonja NEMEC ŽILAVEC, 2007: *Razlike med uspešnimi in manj uspešnimi dijaki v njihovih bralnih interesih in sposobnostih literarnega branja.* Magistrska naloga, Maribor: Filozofska fakulteta.

Sonja PEČJAK, 1999: *Osnove psihologije branja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Mateja PEZDIRC BARTOL, 2001: *Recepcija sodobne slovenske proze glede na tip bralca*. Magistrska naloga, Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Jerica VOGEL, 2003: Izhodišča sodobnega pouka slovenskega jezika v gimnaziji in novosti pri maturitetnem izpitu. *Zbornik predavanj 39. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

France ŽAGAR, 2007: *Na sončni strani šole*. Ljubljana: Karantanija.

Slovenski jezik v stiku

Pavle Merkù
Trst – SAZU, Ljubljana

Živeti mejo ali meje?

Jeseni leta 1965 sem se začel hkrati službeno in osebno zanimati za Benečijo: s tem imenom poimenujejo slovenski domačini kraje, ki so do leta 1866 bili prej pod neposredno oblastjo oglejskega patriarhata, po letu 1420 v sklopu Beneške republike, po njenem koncu leta 1797 prej pod francosko, potem pod avstrijsko oblastjo do leta 1866. Plebiscit leta 1866 je spravil te kraje pod italijansko krono, a ime Benečija (Benečan, benečanski) je ostalo. Stoletje pozneje, ko sem se začel zanimati zanjo, so bile posledice tisočletne ločitve Benečanov od Slovencev, ki so spadali pod habsburško oblast, trdno dejstvo. Mejo med Beneško republiko in habsburškimi deželami je predstavljala v glavnem rečica Idrijca (fr. *Iudri*, it. *Iudrio*), levi pritok Nadiže. Ne vem, koliko so se zgodovinarji, slovenski, furlanski in italijanski, ukvarjali z vprašanji v zvezi s to dolgotrajno politično mejo. Vem pa, da se s tem niso ukvarjali slovenisti. Pri svojem raziskovalnem delu v Benečiji sem pa na dolgoročne posledice te meje pogostoma naletel in nanje v marsikaterem svojem jezikovnem in etnografskem prispevku opozoril.

To ni samo prva zgodovinska politična meja, ki je bila usodna za Slovence nasploh v tisočletnem času, temveč prav posebno za zahodne Slovence. Še danes je to najbolj trdovratna meja, ki ločuje v marsikaterem pogledu Slovence v dve skupini s pomanjkljivimi stiki, informacijami, sodelovanjem, a ustvarja tu in tam celo težko razumljiv in verjeten odpor do priznanja pripadnosti isti etnični skupini, z istim jezikom, z istim izročilom (kar so zahodno od Idrijce podpirale politične razmere in organizacije), ali pa brezbrižnost, sebičnost, stvarno neznanje zgodovine in razmer, strahopetnost (kar so vzhodno od Idrijce podpirale spet politične razmere in organizacije).

To ni verjetno ona meja, ki jo ponuja tema tega kongresa v razmišljanje, temveč zgodovinska meja, ki je dejansko že več kot poldrugo stoletje ni več, a je ne smemo prezreti, ko govorimo danes o meji, ki je živo dejstvo in pogojuje dva dela »slovenšč'ne cele«. Ta zgodovinska meja je namreč vzrok postopnega oddaljevanja obeh delov slovenskega naroda in drugih nevšečnosti in težav, ki sem jih malo prej omenil. Ko sem namreč leta 1965 in pozneje iskal v slovenski bibliografiji vsestransko gradivo o Benečiji in Benečanih, sem našel bore malo, pa še to na zelo skromni podlagi. Zato sem se podal raziskovat, odkrivat, spoznavat

to deželo in njene ljudi: na tej poti sem doživel vsepovsod veliko presenečenj, pozitivnih in negativnih, vendar vsota vseh spoznanj je bila karseda pozitivna. To je razvidno po vseh mojih objavah, ki so sledile raziskovanju.

Ko sem se naučil dveh narečij – terskega in rezijanskega – ter začel spoznavati ljudi in njihove kraje kot kulturni radovednež, sem našel v glavnem odprta vrata v hiše in srca ter opažal, s kolikšno hvaležnostjo so Benečani sprejemali Slovenca z one strani davne zgodovinske meje.

Tedaj sem spoznal drugo mejo, ki ni istovetna s prej opisano zgodovinsko mejo: to je živa meja, ki ločuje dva jezika, mestoma celo tri: slovenskega od furlanskega in proti morju od italijanskega. To je meja, ki se lahko premika vzporedno s socialnim dogajanjem v teh krajih. A ni taka, da bi jo lahko zarisal, zakaj jezikovna meja je v tem primeru široka več ali manj do 50 km v obeh smereh od dejanske etnične meje. V tem širokem pasu spoznavaš povsod prisotnost in medsebojni vpliv dveh jezikov, dveh kultur, in to predstavlja na tej in na oni strani etnične meje bogatitev in siromašenje; še pogostneje ne gre za to, gre za pravo sožitje dveh jezikov, dveh kultur v eni besedi, v enem jezikovnem pojavu. Če naj to predstavim s primerom, bom navedel ženski samostalnik *konjésa*, ki sem ga zapisal le na Njivici na desnem bregu Tera, to je tam, kjer je tersko narečje ohranilo največ arhaizmov; ime pomeni »kobila, onesposobljena za pleme, ki služi le za delo«; to mi je Njivarica razložila tako: *Konjésa na e ostrojéna* – »konjésa je skopljena/kastrirana«. Beseda živi ob besedi *kobíla*, ki sem jo zapisal na Njivici in v Černjeji, to je v dveh najzanimivejših dolinah terskega narečnega območja. Za kmečki govor v hribovitem svetu je jedrnatost značilna. Ta primer predstavlja očitno obogatitev besednega zaklada z uporabo izraznih prvin iz dveh sosednjih jezikov.

Izposojanje je pri sosedih sploh pogosten pojav in to velja posebno za izposojanje med tersko slovenščino in sosedno furlanščino ali italijanščino: tu si je tersko območje izposodilo številne obrtniške izraze, medtem ko si je furlanščina izposodila mnoge izraze iz kmečke terminologije. Izposojanje sledi pač socialni specializaciji govorečih.

Še širši je obmejni pas, na katerem zasledujemo toponime, ki se ne skladajo z jezikom večinskega naroda. Ne mislim na toponime iz jezikovnega substrata, saj take najdemo povsod in jim je relativno laže razbrati zgodovino. Mislim predvsem na dva pojava, ki sta značilna prav za širšo jezikovno interakcijsko mejo, o kateri sem komaj spregovoril.

Prvi med njima predstavlja kar znatno število toponimov, izraženih v jeziku soseda, ki so spremešani s slovenskimi toponimi: v terskem narečnem prostoru so romanskega porekla, latinskega ali furlanskega, toponimi Mažeruole, Ćanébola idr.; tu ni in ne bo vedno mogoče ugotoviti zgodovine kraja in imena in niti ne vedno točnega izvirnega jezika. Pri omenjenih dveh krajih v bližini Čedada je verjetno računati na neposredni vpliv tega nekoč pomembnega mesta ob Nadiži, središča langobardskega vojvodstva ob času, ko so se v teh krajih pojavili Alpski Slovani, drugje bo le sodelovanje zgodovinarjev in jezikoslovcev medievalistov pripomoglo v kakem primeru do verjetnega odgovora.

Drugi pojav predstavlja toponomastična polimorfija, ki je značilna prav za tersko območje, predvsem za samo tersko dolino, kjer bo treba previdno raziskovati vsak primer zase. V primeru *Zaꭒárha /Villanova della Grotta* na skrajnem vzhodnem robu terske doline (a do tu seže na zahodu območje karnajskega govora terskega narečja) je že ugotovljeno, da je italijansko, uradno ime nastalo po požaru, pri katerem je vas zgorela menda v 14. stoletju; (italijanščina je bila tedaj v glavnem jezik administracije). A že v primeru *Bárdo/Lusèvera* še vedno tavamo v temi; še vedno se mi zdi razlaga italijanskega imena iz slovenskega *lúža* nesprejemljiva. Hkrati ne gre podcenjevati prisotnost dvojnega slovenskega imena kakor v primeru *Sedlíšča/Micòttis*, ko italijansko uradno ime s furlansko obliko razlagam iz slovenskega imena vasi *Mékota*, ki ga rabijo v sosednjem Zavarhu. V primeru *Njívica/Vedronza* je treba upoštevati, da je naselje nastalo pozno, ko so se prebivalci *Podbárda/Cesariis* in *Tera/Pradielis* preselili in naselili področje ob sotočju Bedrože s Terom: to je moč ugotoviti po priimkih, ki v Benečiji niso mogli nastajati pred letom 1420.

Ta pojav je podoben drugemu, ki sem se ga zavedel relativno pozno in mu nisem utegnil posvetiti pozornosti: prevladovanje furlanskih in v še večji meri italijanskih priimkov vsaj na Terskem območju in v Reziji je moč razlagati z nesposobnostjo zapisujočih, to je duhovnikov, ki so tu bili poredkoma domačini, razumeti in pisati priimke v prvotni slovenski obliki – ta se je v teh dveh dolinah ohranila v hišnih imenih; na pr. *Tomasino Óꭒsec, Oꭒsicéa* (Njivica), kjer je hišno ime istovetno s slovenskim priimkom Óvsec; *Di Lenardo Ꭓajáꭒcaꭒ* (Bila), kjer je pridevniško obliko prvotnega priimka enačiti s priimkom Valjavec; uradni priimek *Tomasino*, *Di Lenardo* pa je italijanski patronimik, ki je nadomestil slovenski priimek. Takih primerov je še in še.

Spoznali smo tako različne oblike jezikovne interakcije, ki so posebno bogate v onem jezikovnem mejnem pasu, ki ga na kratko lahko imenujemo jezikovna meja, in ki so lahko v različnih krajih različne; vsekakor so številne in pogostoma presenetljive. Ko bi mogel nadaljevati s svojim delom, bi verjetno ugotovil še marsikaj nenavadnega in zanimivega.

Vsekakor je to področje, ki zahteva od jezikoslovca dva nepogrešljiva pogoja: poznati mora vse jezike in narečja, ki jih ljudje v tej ‚meji' govorijo in se z njimi sporazumevajo z drugojezičnimi sosedi; poznati mora zgodovino, vsaj poldrugo tisočletje zgodovine kraja, v katerem raziskuje te pojave, in mejnih krajev.

Nasproti oni politični meji, ki vpliva na usodo ljudi tudi stoletja potem, ko je izginila, in predstavlja zagotovo negativno breme, neizbrisno zgodovinsko zlo, lahko postavljamo široko mejo, ki jo predstavlja področje jezikovne interakcije: ta nam daje na voljo, če ga hočemo spoznati, bogat socialni in kulturni zaklad. Zgodovinska in jezikovna analiza besed ter imen nam bo osvetlila preteklost in odkrivala korenine, iz katerih lahko še črpamo življenjski sok. V trenutku, ko se bojimo škode, ki jo bo globalizacija gotovo prizadela številnim jezikom, se mi to ne zdi zanemarljiv pripomoček, da se zavedamo bogastva in lepote »slovenšč'ne cele« in ne samo njene zadnje, nenehno popravljene in bornejše javne rabe.

Roberto Dapit
Univerza v Vidnu

Položaj sodobnega slovenskega jezika na Videnskem

Opis jezikovne podobe v Videnski pokrajini ni preprosta naloga predvsem zaradi dveh, v literaturi že večkrat izpostavljenih dejavnikov, in sicer zaradi izrazite drugačnosti in obenem relativne enotnosti tega območja. Da bi to navidezno nasprotje pojasnil, bom v razpravi navedel nekaj podatkov in s tem nekoliko bolj poenotil pogled na precej razčlenjen in tudi zato zelo zanimiv jezikovni položaj.
Dosedanji zgodovinski, geografski, socialni in drugi dejavniki so pripomogli k temu, da ostajajo narečni prostori posamezne in bolj ali manj razpoznavne enote, tako da jih lahko opredelimo po klasični razdelitvi geolingvističnih območij,[1] torej Kanalska, Rezijanska, Terska, Nadiška in Idrijska dolina.[2] Na sociolingvistični ravni namreč kaže vsako območje v resnici svojstvene značilnosti in je zaradi njih razpoznavno. Nekaj takih lastnosti bom z notranjim vidikom opazovanja izpostavil tudi v tej razpravi. Če pa v ta prostor pogledamo od zunaj, postane slovenski geolingvistični segment na Videnskem v marsičem enoten.
Naj na primer omenim položaj jezika v javnosti. Če primerjamo status tako imenovanih manjšinskih jezikov v Italiji in Sloveniji, se pri tem zavedamo, da je nivo legitimiranosti jezika v teh državah drugačen tudi na podlagi veljavnih zakonov.[3] S tega vidika je podoba slovenskega jezika na Videnskem precej

[1] Prim. T. Logar, J. Rigler, *Karta slovenskih narečij*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990. Tudi študije z drugih področij upoštevajo podobne kriterje, gl. npr. Bufon (1992: 34-35), ki predstavlja »obseg klasičnega slov. etničnega ozemlja« v deželi Furlaniji Julijski krajini.

[2] V zadnjo spada tudi briško jezikovno območje, ki je geografsko zelo omejeno v Videnski pokrajni. Večji del ga je na Goriškem, predvsem v Sloveniji, in ga zato v tej študiji ne obravnavam.

[3] V slovenski in italijanski zakonodaji najdemo izrecno in logično trditev, da je v Italiji uradni jezik italijanščina, v Sloveniji pa slovenščina. Poleg tega sta v Sloveniji na določenih območjih uradna jezika tudi italijanščina in madžarščina. V besedilu italijanskega zakona 482/1999 pa je zapisano le to, da država poleg italijanščine ovrednoti tudi jezike in kulture manjšinskih skupnosti. Najpomembnejša italijanska državna zakona

enotna, saj se kot celota razlikuje od položaja v Goriški in Tržaški pokrajini, kjer je socialna razsežnost jezika bistveno širša, zlasti na področju šolstva. V teh dveh pokrajinah so šolske ustanove pravzaprav slovenske enojezične enote, na Videnskem pa doseže slovenski jezik najvišji status le v sožitju z italijanščino oziroma v dimenziji dvojezičnosti. Na tem kriteriju temelji tudi zasnova dvojezične špetrske osnovne šole v Benečiji, ki je edina državna šolska ustanova s slovenskim učnim jezikom v vsej pokrajini. Na drugih območjih je jezikovno izobraževanje v slovenščini mogoče le na zasebnih tečajih ali v okviru javnih ustanov, ki zadnja leta organizirajo take tečaje predvsem v skladu z zakonom št. 482 iz leta 1999.[4]

Opis začenjamo na severu območja, kjer leži Kanalska dolina, ki je odprta proti Sloveniji in Avstriji. V njej prepoznamo nekaj pozitivnih učinkov, ki izvirajo iz položaja slovenskega jezika v obdobju avstrijskega cesarstva in pozneje avstro-ogrske monarhije, še posebno pozitiven vpliv pa je imel razvoj šolskega sistema, znotraj katerega se je pri pouku že od samega začetka poleg nemščine uporabljala tudi slovenščina (Gruden 1994: 271; Šumi, Venosi 1995: 45-61). Kljub časovni oddaljenosti te zgodovinske izkušnje in čeprav je bila prekinjena po prvi svetovni vojni, ohranja prebivalstvo Kanalske doline razmeroma pozitiven odnos do slovenskega jezika. Samoumevno je, da vplivajo na razvoj in ohranjanje jezika tudi drugi dejavniki, na primer sorodstvene vezi v Sloveniji oziroma na drugih slovensko govorečih območjih. Starejši govorci, ki so v resnici večjezični (najpogosteje govorijo slovensko, nemško in italijansko), obvladajo poleg narečne zvrsti tudi knjižno zvrst, čeprav je ta pogosto regionalno obarvana.[5] Jezikovna zmogljivost mlajših generacij pa kaže drugačne značilnosti. Otroci pridobijo sicer skromno znanje slovenščine v osnovni šoli, kar omogoča v zadnjih letih bolj naklonjena državna zakonodaja, zasebni tečaji slovenščine[6] v okviru Slovenskega

---

sta: *Legge 15 Dicembre 1999, n. 482 "Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche"* in *Legge 23 febbraio 2001, n. 38: "Norme a tutela della minoranza linguistica slovena della Regione Friuli-Venezia Giulia"*. Iz drugega prim. 1. člen: »Articolo 1: 1) La lingua ufficiale della Repubblica è l'italiano; 2) La Repubblica italiana, che valorizza il patrimonio linguistico e culturale della lingua italiana, promuove altresì la valorizzazione delle lingue e delle culture tutelate dalla presente legge.« Prim. tudi *Zakon o javni rabi slovenščine* (2004) (ZJRS): »1. Splošne določbe, 1. člen (uvodna določba): (1) Slovenski jezik (v nadaljnjem besedilu: slovenščina) je uradni jezik Republike Slovenije. V njem poteka govorno in pisno sporazumevanje na vseh področjih javnega življenja v Republiki Sloveniji, razen kadar je v skladu z Ustavo Republike Slovenije poleg slovenščine uradni jezik tudi italijanščina in madžarščina in kadar določbe mednarodnih pogodb, ki zavezujejo Republiko Slovenijo, posebej dopuščajo tudi rabo drugih jezikov.«

[4] Za pregled gl. *Tečaji slovenskega jezika v Videnski pokrajini na državnih šolah in drugod,* v: Pecar 2004-2005: 36-42.

[5] Prim. tudi študijo Nataše Komac, po kateri naj bi bile sporazumevalne zmožnosti Kanalčanov v slovenskem standardnem jeziku kar visoke in nekoliko manjše v lokalni govorici. Ne gre pa prezreti tega, da relativno visok delež anketirancev v Kanalski dolini zanika kakršnokoli višjo raven te zmožnosti zlasti v standardnem jeziku (Komac 2002: 114-115).

kulturnega središča Planika pa so še vedno nepogrešljiva pobuda za utrjevanje jezika v tem prostoru.[7]

Razpršeno slovensko prebivalstvo Kanalske doline je ponekod ohranilo izrazite lastnosti slovenstva, ki so drugje na Videnskem precej drugače ohranjene.[8] Izkaže se, da je zgodovina v tej primerjavi odločilni dejavnik razlikovanja območij, ki so pripadala Avstriji ali Beneški republiki. Področja pod beneško oblastjo so vzdrževala bistveno manj stikov s sosednjimi slovenskimi pokrajinami, kar še zmeraj zelo vpliva na razvoj odnosa do slovenstva, torej tudi v najnovejšem obdobju evropske zgodovine. V zvezi s tem naj omenim, da je v Kanalski dolini priimek Preschern dokaj pogost in v Ovčji vasi najdemo pri cerkvi nagrobnik Jurija Prešerna, duhovnika in brata pesnika Franceta.[9] Naj bo ta zanimiv podatek iztočnica za primerjavo z najbližjim območjem, z Rezijo, in za njen odnos do splošnoslovenske kulture in slovenskega knjižnega jezika, saj tam le redkokdo pozna na primer pesnika Franceta Prešerna. Kljub domnevi, da so bili v določeni razvojni fazi jezika med ziljščino in rezijanščino zelo tesni stiki (Vermeer 1993: 120),[10] pa je sodobna jezikovna in sociolingvistična podoba teh območij precej drugačna. V Reziji – in tudi v Terski dolini, čeprav manj izrazito – je znanje knjižnega jezika dobesedno izjema, odnos do slovenstva pa zapleten in problematičen.

Kanalska dolina je postala emblem večjezičnosti, ki ga lahko sami Kanalčani uporabijo za predstavitev svoje samopodobe in se s tem izognejo preveč natančni opredelitvi glede svoje narodne pripadnosti. Na take primere sem večkrat naletel med terenskim delom. Identiteta pomeni v bistvu tudi stratifikacijo bivanjskih izkušenj pozameznika ali skupnosti, ki je med drugim doživela pomembne izkušnje izmenjave.[11] Lahko pa navedem tudi svoj primer: čeprav se po

---

[6] Poučevanje slovenskega jezika poteka bolj ali manj kontinuirano od leta 1976, gl. Komac 2002: 37.

[7] SKS Planika med drugim spodbuja raziskovalno dejavnost, usmerjeno zlasti v jezikoslovje. Raziskovalno delo, ki ga opravljajo strokovnjaki iz Slovenije in Italije, poteka trenutno v Lipalji vasi in Ukvah. Izsledki Raziskovalnega tabora Kanalska dolina 2003 so obljavljeni v dvojezičnem zborniku: Roberto Dapit et al., *Ovčja vas in njena slovenska govorica / Valbruna e la sua parlata slovena,* N. Komac (ur.), V. Smole (ur.), Ukve-Ljubljana, SKS Planika-Založba ZRC, 2005.

[8] Več sociolingvističnih podatkov je na voljo v: Komac 2002: 30-40.

[9] Zapis je naslednji: »Tukej počivajo častitljivi gospod fakmošter Juri Prešern, ki so službo fajmoštra 30 let opravljali. Rojeni 24. marca. 1805, umerli 7. oktobra. 1868.« Ikonografski dokument je obljavljen v Grego-Dolhar 2007: 257.

[10] Stiki med Ziljo in Rezijo naj bi bili pretrgani v 14. stoletju zaradi romanizacije vmesnih območij (prim. tudi Logar 1972: 4).

[11] V zvezi z opredelitvjo pojma identitete na področju kulturne antropologije gl. npr. Fabietti 1998, ki prepozna določene prvine etnocentričnosti v pomenskosti nekaterih še splošno uporabljenih terminov, kot so npr. pleme, etnija, etničnost, in skuša relativizirati njihov notranji pojem, ker naj bi bil tudi rezultat simboličnih konstrukcij. Gl. tudi Gri, ki trdi, da obstaja na področju antropologije težnja po izpuščanju terminološke družine besede *ethnos*, katere koren naj bi bil bolj namenjen strokam (npr. etnolingvistiki, etnomedicini, etnoantropologiji), ki skušajo rekonstruirati sisteme spoznavanja in klasificiranja družb

tradicionalnih merilih opredeljevanja narodne pripadnosti ne bi mogel razglasiti za Slovenca, poteka pomemben del mojega življenja v okviru slovenstva in sem zaradi več razlogov razvil občutek širše pripadnosti. Z notranjega vidika pa lahko razumemo dinamiko razmišljanja mnogih prebivalcev na Videnskem, ki si na prvo mesto ne postavijo natančno opredeljene slovenske ali druge »etnične« identitete.[12]

V Reziji je samopodoba precej drugačna. Razvoj percepcije o jezikovnem spremešanju je tudi tu prepoznaven, najpomembnejši razlikovalni dejavnik pa je vsekakor etnocentrični pogled na svet, saj doživljajo domačini svojo rezijanskost kot nekaj edinstvenega. Tudi s tega vidika je Rezija edinstvena, in to iz več razlogov, ki jih v tem kontekstu ne moremo obravnavati. Dokaj neznano je na primer, da je Rezija postala posebno zaželen cilj slovenskega kulturnega turizma. Nobeno drugo slovensko jezikovno območje v tujini ne privlači Slovencev tako, kot jih Rezijanska dolina, ki jo zadnja leta množično obiskujejo. Delno razumemo predstave matičnih Slovencev o Reziji, ki botrujejo temu pojavu. Zagotovo pa gre na obeh straneh tudi za mitizacijo neke kulture, ki ima v resnici zelo privlačne prvine.[13] Še celo dandanes. Na splošno je Rezija prepoznavna zaradi bogastva ustnega izročila. Res je, da srečamo še danes nosilce izročila, ki pripovedujejo oziroma pojejo o znamenitih motivih Botre veje (Dapit, Kropej 1999: 9)[14] ali Lepe Vide (Di Biasio 2004: 56), ki »govorijo v stihih« (Dapit 1995), vendar so ti nosilci le izjema, saj bogastvo ustnega izročila čedalje bolj usiha oziroma jezik izumira. Pobud za ohranjanje jezika in izročila ne manjka, v Reziji so nastali celo muzeji, vendar ti projekti ne potekajo brez težav, saj pogosto prevlada temeljna nesložnost med Rezijani, ki se čutijo pripadnike slovenskemu jezikovnemu prostoru, in tistimi, ki se temu upirajo in glede svojega izvora priznavajo le pripadnost širšemu slovanskemu svetu.[15] Zato se rezijanski primer uvršča med podobne primere samoopredeljevanja, kot jih poznamo pri Koroških in Porabskih Slovencih. Celo pri pouku rezijanščine se pojavljajo težave na nivoju pisnega jezika in kljub poskusom uveljavljanja normirane rezijanščine je njeno poučevanje v osnovni šoli zelo omejeno.[16] Lažje se uskladijo pri pripravi učnih ur

prek raziskovanja ‚od znotraj', ‚s strani domačinov' (Gri 1998: 568).

[12] O tem vprašanju gl. tudi Gri 1999.

[13] Poleg jezika sta ples in glasba temeljna pojava, ki dajeta Rezijanom samopodobo edinstvenosti (in tudi navzven delujeta podobno). Gl. Ramovš 2002: 129: »Rezijani se enačijo s svojim plesom, v plesu se čutijo Rezijane. Z njim sporočajo, kdo so, in to tudi tisti, ki so morda svoj jezik in pesmi opustili.«

[14] Objavljeno besedilo je posnel Milko Matičetov v Reziji leta 1964 (Dapit, Kropej 1999: 46). Cristina Lorenzi, študentka na videnski slovenistiki, pa je po dolgem času spet posnela rezijansko različico *Botre veje* v svojem diplomskem delu, ki je v pripravi.

[15] Takšno stališče izražajo tudi v Terski in Nadiški dolini. V Kanalski je spet malo drugače in mešanje jezika in kulture najprej z nemškim, nato pa z italijanskim svetom dopušča včasih malo drugačne interpretacije.

[16] Tečaje rezijanščine za učitelje in kulturne delavce organizira Občina Rezija ob pokroviteljstvu Mednarodnega centra za večjezičnost Univerze v Vidnu. Na tej univerzi so občasno predavanja v rezijanščini v okviru izpopolnjevanja osnovnošolskih učiteljev, ki

rezijanske glasbe in plesa, saj ti predmeti posredujejo izročilo, ki je splošno priznano kot izvirno rezijansko in je potemtakem težko primerljivo s sosednjimi kulturnimi izrazi, tudi s slovenskimi, skratka, glede opredeljevanja ne omogoča nobene interference s kulturo sosedov. Glasbene in plesne vaje vsekakor pripomorejo k nepretrganosti takšnega izročila.

Terska dolina je široko območje, kjer govorijo narečje, ki je z jezikoslovnega vidika enako zanimivo kot rezijansko. Pretežno v Zgornji Terski dolini (v občinah Lusevera/Bardo in Taipana/Tipana) ter v vzporedni Karnajski dolini je opaziti prizadevanje za ohranjanje krajevnega jezika in kulture ter večje zanimanje raziskovalcev,[17] domačinov[18] in lokalnih institucij.[19] Vendar v tem prostoru ni kakega središča slovenskih organizacij, ki bi skrbelo za utrjevanje bodisi krajevnega jezika, kot to počnejo v Reziji, bodisi knjižnega jezika, ki ga v javnosti uporabljajo izjemno redko. Pomembnim slovenskim organizacijam, kot so društva, šolske ustanove, tisk itd., ki so strnjene v Nadiški dolini, le delno uspe oživiti tudi Tersko dolino. To pa tudi zato, ker je geografsko bolj odprta in se razprostira nad furlansko nižino, ki zaradi samega zemljepisnega položaja precej vpliva nanjo in jo privlači, tako da ostajajo bolj oddaljeni kraji brez mlajšega prebivalstva. Le v Nadiški dolini se zmogljivost govorcev v knjižnem jeziku veča in združuje z narečno kompetenco, obenem pa je več priložnosti tudi za rabo jezika v javnosti (Gruden 2000: 202). Kot smo že omenili, ima dvojezična šola izjemno pomembno vlogo, ker je – tako ugotavlja Živa Gruden – slovenščina le v redkih primerih prvi jezik, ki se ga otrok nauči v družini ali bližnjem okolju, in ni pravzaprav za nobenega govorca jezik, ki ga najbolj obvlada, čeprav je za marsikoga edino sredstvo za izražanje čustev, na primer v književnosti (Gruden 2005: 142).[20]

Strah pred slovenizacijo kulturnega in jezikovnega izročila ni nov pojav. Žal se je na Videnskem po uvedbi državnega zaščitnega zakona o Slovencih v Italiji št. 38/2001 okrepil konfliktni odnos do slovenstva. Med najvidnejšimi posledicami opažamo že nekaj časa – zlasti v tisku –, da se pri določenih segmentih prebivalstva, ki spada v okvir omenjenega zakona, ponavlja iskanje »heroičnega« izvora zunaj slovenskega kulturnega in jezikovnega prostora. Pri Rezijanih se pojavlja podobno stališče, kot so ga zabeležili že ob koncu 18. stoletja.[21] Zakon št.

uporabljajo pri pouku manjšinske oziroma krajevne jezike (gl. rezijanski list *Näš glas. La nostra voce,* III/1 giugno 2007). Tečaj rezijanščine organizira tudi ZRC SAZU v Ljubljani in nanj hodijo sodelavci te ustanove. Predavatelj je dr. Matej Šekli.

[17] Gl. kratek pregled raziskovalcev terskega narečja v: Dapit 2006a.

[18] Gl. npr. terski slovar Dina Del Medica, *Naše besiede. Vokabolareh po našin – italiano. Vocabolario italiano – po našin* [Lusevera]: 2006.

[19] V župniji Lusevera/Bardo dela duhovnik Renzo Calligaro, ki delno uporablja terščino pri bogoslužju, čeprav je njegov materni jezik furlanščina, in daje veliko pobud tudi v zvezi z jezikom.

[20] O rabi slovenščine in drugih jezikov v Nadiški dolini gl. R. Ruttar, *Beneški maturanti. Demografsko stanje. Raziskava o maturantih*, Čedad: Slori, 2000, str. 97-121.

[21] Jan Potocki je v devetdesetih letih 18. stoletja zapisal naslednjo zgodbo: Rezijani so nastali iz enega samega človeka v spremstvu Atile. Ta človek je prišel v dolino Rezije in se

38/2001 ščiti, čeprav ne eksplicitno, pravzaprav vse zvrsti slovenskega jezika v tistih občinah, ki so razglasile, da se zakon nanaša nanje. Vsem slovensko govorečim skupnostim v Italiji je končno omogočeno, da izvedejo svojo jezikovno politiko, ki lahko upošteva sociolingvistično podobo in potrebe govorcev na posameznih območjih.[22] Zdaj se ponujajo konkretne možnosti, ki naj bi omogočile izvedbo dokaj elastične jezikovne politike, v sklopu katere lahko najde večji ali manjši prostor tudi krajevni jezik, če se zato odločijo njegovi uporabniki.

Druga in posebno sugestivna tema tega prispevka pa je razvoj jezika v književnosti, ki ni odvisen le od lokalnih, temveč tudi od splošno razširjenih dejavnikov, čeprav gre v bistvu za razvoj krajevnega jezika. Nova doba književnosti na Videnskem v zadnjih treh desetletjih je tudi svojevrsten pojav, ki bi mu rad namenil nekaj pozornosti. Tako kot jezik kaže tudi besedna ustvarjalnost precej raznoliko podobo in jo je treba razumeti kot izid nekega temeljnega transformativnega procesa.[23] Da se pisni jezik postopoma uveljavlja bolj ali manj na vseh območjih, lahko označimo za pozitivno (Dapit 2003), obenem pa se ustno izročilo kot sporočevalno sredstvo umika iz kompetence govorcev, kar pomeni, da se njihove kreativno izrazne zmogljivosti v slovenščini bistveno zmanjšujejo. Večina govorcev je priča izginevanju njihovega jezika in na splošno tudi izročila, pri tem pa je nekaj izjem, ki so zelo nadarjene pri rabi maternega jezika za ustvarjalno izražanje svojega dojemanja sveta. Tu pride v ospredje spet vprašanje zvrsti jezika. Kljub navzočnosti knjižnih in neknjižnih zvrsti jezika[24] se zavedamo, da so v pisnem jeziku na splošno zastopane, vendar je jezik književnosti kot ustvarjalne dejavnosti pretežno narečen. Slovstvo v knjižnem oziroma standardnem jeziku je običajno prevedeno iz narečja ali iz italijanščine.

Ena od lastnosti besedne ustvarjalnosti je večjezičnost, kar zaznamuje splošne jezikovne zmogljivosti v tem prostoru, ki je čedalje bolj večjezičen ne le na ustni, temveč tudi na pisni ravni. Slovensko-italijanska dvojezičnost je do zdaj najpogostejša oblika, ki jo je slovenska skupnost izbrala za svoje javno sporočanje tako v ustnem kakor v pisnem jeziku. Razvidna je na primer v publicistiki oziroma v tisku (*Novi Matajur*, *Dom*) in v mnogih kakovostnih strokovnih objavah. Pri ponovni natančnejši obravnavi književnosti opazimo, da določeni avtorji presegajo že precej široko dimezijo dvojezičnosti in se še bolj odpirajo svetu s tem, ko sami pišejo v drugih jezikih ali pa njihova dela prevajajo v druge jezike (zlasti v angleščino in nemščino). Tri osebe – oziroma po en avtor iz vsake doline razen Kanalske[25] – so v tej diskusiji dokaj relevantne: Silvana

tam udomačil (Kopitar 1816).

[22] Zakon št. 38/2001, člen 12 predvideva posebne pogoje za Vidensko pokrajino.

[23] Razmah književnosti zaznavamo predvsem v poeziji, bistveno manj pa v prozi in dramatiki. Glede razvoja proze v Benečiji gl. Dapit 2006b.

[24] Če upoštevamo porazdelitev slovenskega jezika v slovenskem jezikoslovju po Jožetu Toporišiču (gl. Toporišič 2000: 14).

Paletti,[26] Vilijem Černo[27] in Miha Obit[28] zelo jasno dokazujejo željo in potrebo, da njihova sporočilnost doseže ciljne bralce v širšem svetu ne glede na to, ali pišejo v več jezikih ali pa so njihova dela prevedena. Proces pisanja in ustvarjanja je pri vseh avtorjih na Videnskem dokaj kompleksen in zahteva globljo presojo. Branje in formalna analiza njihovih literarnih del le delno omogoča razumevanje ozadja ali zanimivega postopka pisanja v več jezikih. Slovenska krajevna jezikovna različica je zagotovo najbolj rabljeno jezikovno sredstvo, vem pa, da določena besedila nastanejo tudi v drugem jeziku, v italijanščini in furlanščini, in so šele nato prevedena v slovenščino.[29] Ponavadi je prvotna verzija najuspešnejša, ker je jezik prvotne oblike v skladu z navdihujočim ozračjem, v katerem je nastalo literarno besedilo.[30] Znanje slovenskega krajevnega jezika je za avtorje te generacije vsekakor najbolj dragoceno izrazno sredstvo in jim dovoljuje uporabo kombinacije pomenskih in čustvenih prvin, ki jim jih najbrž noben drug standardni jezik ne bi omogočil. Sodobna generacija se razlikuje od prejšnjih, na primer od Trinkove, ki je ustvarjal izključno v knjižnem jeziku. Ivan Trinko (1863–1954), izjemno nadarjeni in širokopotezni intelektualec, je kot samouk dosegel takrat v resnici visoko raven zbornega knjižnega jezika (Gruden 2006).[31]
Kot sem že prej omenil, imajo nekateri avtorji danes svoje eno- ali večjezične zbirke oziroma antologije in o njih pišejo tudi strokovnjaki, ker prepoznavajo v njihovem delu sodoben izraz literature s posebnim pridihom.[32] Vabljeni so na številna literarna srečanja v Italiji, Sloveniji in po Evropi ali na mednarodne

[25] V Kanalski dolini ni pojava leposlovja v lokalnem jeziku, kar potrjuje drugačen položaj slovenskega jezika in razmerja med zvrstmi.

[26] Njena pesniška zbirka je trojezična. Nekatere pesmi so napisane ali prevedene v furlanščino, torej so štirijezične (Paletti 2003). Za rezijansko območje naj omenim še znamenito zbirko Renata Quaglie *Baside*, Trst 1985.

[27] Vseh 33 pesmi v zbirki, obljavljeni v Černo 2006, je štirijezičnih: tersko-slovensko, italijansko, furlansko in knjižno slovensko. Prevedla sta jih Paolo Cerno in Ciril Zlobec. Poleg Vilijema in Igorja Černa so aktivni v Karnajski dolini še Adriano Noacco, večjezični avtor, in Sandrino Coos, ki je izdal zbirko pesmi v slovenski različici Tipane in v italijanščini: *Ti devo infinite parole d'amore! Te muorem reiće prisarčne besiede prez koncà!* [Taipana], 2006. Naj omenim še dragoceno sodelovanje Brune Balloh z drugega konca Terske doline, iz vasi Subida, ki že 10 let izdaja *Mlado lipo*, dodatek v slovenščini in italijanščini k Trinkovemu koledarju Kulturnega društva Ivan Trinko.

[28] Prim. avtorjev *Portret/Ritratto* v Košuta (ur.) 2006: 276-281. Obit tudi intenzivno prevaja slovensko poezijo v italijanščino in je uredil že več antologij slovenskih pesnikov.

[29] Prevajanje leposlovnih besedil ne le v druge standardne jezike, temveč včasih tudi v slovenski knjižni jezik, je priporočljivo in koristno vsaj pri rezijanščini. Kot smo že omenili, se prevajanja večkrat lotijo sami avtorji in s tem ustvarjajo večjezično leposlovje v najglobljem pomenu besede.

[30] Po izjavah samih avtoric, kot sta Marina Cernetig in Silvana Paletti. Pri zadnji sem bil navzoč pri procesu pisanja v furlanščini in prevajanja v rezijanščino. M. Cernetig – med drugim tudi avtorica dramskih besedil za Beneško gledališče – je uredila zbirko svojih pesmi *Pa nič nie še umarlo*, Trst, ZTT, ki je v tisku.

[31] Tudi nekateri predstavniki vmesne generacije so pisali v knjižnem jeziku. Gl. npr. novejšo objavo zbirke Antona Birtiča – Beneškega, *Poezije*, Čedad, KD Ivan Trinko, 2006, ki obsega pesmi od 1956 do 1999.

festivale.[33] Navedeni so v antologijah zraven drugih slovenskih avtorjev, ki pišejo v standardnem jeziku.[34] Spodbujajo iniciative v drugih umetniških krogih.[35]
Vprašanje jezika je nenazadnje temeljnega pomena za sporočanje bodisi znotraj ožje ali širše slovenske skupnosti bodisi zunaj nje, ker je večjezičnost pogoj in potencial za stike s širšim svetom.[36] To velja zlasti v današnji fazi sodobne književnosti, ko motivi in navdihi ne kažejo več toliko prvin iz sfere nacionalne pripadnosti, ker je jezik že sam po sebi izjemno simboličen potencial in ga zatiranje ogroža dosti manj kot v preteklosti. Status jezika v tej novi dobi očitno ni več tako pereče vprašanje, kot je bilo včasih, vsaj v kontekstu književnosti.[37] Ogroženost kulture beneškega ali kakega drugega človeka v podobnem položaju izvira morda tudi iz globalnih družbenih navad in mišljenj oziroma iz razmerij, ki pogosto presegajo lokalno razsežnost in možnosti samozaščite pred močnimi spremembami.
Dejstvo je, da avtorji – številnejši so v Nadiški dolini – pišejo v krajevnem jeziku, ker jim ni bila dana možnost izobrazbe v knjižnem jeziku. Svoje znanje, ki je po mnenju nekaterih avtorjev samih nezadostno za morebitno popolnejšo ustvarjalnost, pa doživljajo kot izjemen dar, ki verjetno še dolgo ne bo oplajal današnjih mladih in bodočih generacij. Prej smo poudarili, da zelo nizek odstotek otroške populacije obvlada vse štiri temeljne jezikovne zmogljivosti v narečju. Obenem pa ne moremo predvidevati niti načrtovati popolnega izobraževalnega procesa v knjižnem jeziku, ker ga ponekod sploh ni, se po osnovni šoli prekine ali pa je v zavesti določenih institucij preveč marginalnega pomena. Ves skupek težav ni odvisen le od zaščite, temveč od šibke ali neizoblikovane, mešane, izbrisane, zamenjane ali pa drugačne zavesti, ki prepreči razumevanje preprostega dejstva, da je katerikoli izraz slovenstva v Italiji neizmerno visoka in dodana

[32] Gl. Košuta 2005: 67. Prim. tudi prispevek Marije Pirjevec, *Vprašanje narečne poezije (Ob primeru Benečije, Rezije in Trsta)* in druge članke v Z. Jan (ur.), *Zbornik Slavističnega društva Slovenije 11. Slovenski slavistični kongres, Koper, 5.–7. oktober 2000*, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2001.

[33] Silvana Paletti je bila npr. vabljena na Mednarodno pisateljsko srečanje Vilenica 2000; Luisa Battistig, Marina Cernetig, Guglielmo Cerno, Bruna Dorbolò, Andreina Trusgnach so bili gostje Mednarodnega literarnega festivala Vilenica 2005. V zbornikih *Vilenica* 2000 in 2005 so tudi objavljena besedila teh avtorjev v krajevnem in standardnem jeziku ter v angleščini.

[34] Silvana Paletti in Miha Obit spadata med avtorje antologije *Drugačni verzi/Versi diversi*, gl. Košuta (ur.) 2006.

[35] Gl. sodelovanje med Silvano Paletti, videnskim fotografom Riccardom Toffolettijem in pisočim v *Per immagine. Periodico di informazione culturale*, XVII/1: na str. 26 je članek Roberta Dapita *Poesia resiana*, na str. 27 je Toffolettijev portret pesnice, na str. 28-31 so avtoričine pesmi, med katerimi so štiri neobljavjene, in ena fotografija Silvane Paletti.

[36] O vprašanju večjezičnega repertoarja posameznika gl. tudi Stabej 2007: 19.

[37] Tako stališče je razvidno npr. še v pesmi Alda Clodiga z znamenitim naslovom *Pustita nam rože* iz leta 1971, iz katere navajam drugo kitico: Pustita nam piet – takuo, k'nam je vsec, / guorit an uekát – pisat an še brat / po tistim jiziku, – ki mat na zibiel / z vso nje jubeznijo – navadla nas je.

vrednost, ki obogati sicer kompleksno, vendar neobičajno eksistenco posameznika.

Krajevni jezik je potemtakem v trenutnem zgodovinskem obdobju povsem funkcionalno sredstvo, saj sta njegov status oziroma zaščita tudi v skladu s splošnimi evropskimi težnjami, ki jih označuje iskanje ravnovesja med lokalnim in globalnim, ne nazadnje pa tudi s potrebo, da se s kulturo posameznika širi tudi njegovo sporočevalno prizorišče. Sodobna jezikovna in kulturna politika ne bi smela biti v nobenem primeru dejavnik izkoreninjenosti, temveč bi morala okrepiti občutek pripadnosti nekemu navzven odprtemu kulturnemu prostoru, ki omogoča in spodbuja pozitivne kontaminacije, izmenjave, ne nazadnje pa tudi ohranjanje najbolj osebnega bistva in pridobivanje novega znanja, ki omogoča nepretrganost najbolj intimnega izročila. To pa se lahko uresniči najprej z znanjem vseh zvrsti slovenskega jezika, nato pa še drugih jezikov sveta.

Na koncu pa velja še enkrat poudariti, da je izobrazba tisti dejavnik, ki najmočneje pogojuje položaj slovenskega jezika na Videnskem. Vendar tam, kjer so take možnosti že dane, v tem primeru na Univerzi v Vidnu, žal opažamo, da je delež študentov iz slovensko govorečih območij v Italiji prenizek, čeprav je v Italiji in Evropi popraševanje po izobražencih z znanjem slovenskega jezika precej visoko.[38] Naj si to spet razlagamo kot samoizključevanje iz slovenskega kulturnega prostora kljub vključevanju Slovenije v Evropsko unijo? Ali je slovenstvo še zmeraj izrazita drugačnost, ki jo je treba prekrivati, zamenjati ali pomešati z nečim drugim? Komu pripisati takšno morebitno krivdo, »večinski«, »manjšinski« ali kakšni drugi bolj globalni in težje opredeljivi skupnosti? Morda se bodo prav skozi iskanje nekega ravnovesja v razmerju teh dimenzij našle nove poti do pozitivnega ravnanja.

BIBLIOGRAFIJA

Milan BUFON: *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost. Obmejna in etično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah. Primer Slovencev v Furlaniji-Julijski krajini.* Trst: ZTT, 1992.

Vilijem ČERNO: Pesmi iz Terske doline/Poesie della Val Torre/Poesiis de Val de Tor/Pesmi iz Terske doline. V: M. Kožuh (ur.), *Terska dolina/Alta Val Torre/Val de Tor. Terska dolina v besedi, sliki in pesmi Vilijema Černa*, Celje-Gorica: Celjska Mohorjeva družba-Goriška Mohorjeva družba, 2006. I-LXXIX.

Roberto DAPIT: Nekaj pesmi iz repertoarja Cirile Madotto Preščine. Živ zgled rezijanskega »govorenja v stihih«. S sodelovanjem R. Frisana (glasba) in M. Matičetovega (prevodi pesmi), *Traditiones,* XXIV (1995), 309-329.

Roberto DAPIT: Nastajanje krajevnih knjižnih jezikov med Slovenci v Furlaniji. V: A. VIDOVIČ-MUHA (ur.). *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Ob 450-letnici*

[38] Skrajni primer tega je položaj pouka oziroma tečajev slovenščine v Kanalski dolini, kamor se vozi predavateljica iz Slovenije, celo iz Ljubljane.

izida prve slovenske knjige. Mednarodni simpozij Obdobja – Metode in zvrsti, Ljubljana 5.–7. december 2001. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja, 20), 2003, 301-312.
– – I ricercatori del dialetto del Torre/Raziskovalci terskega narečja/I ricercjadôrs dal dialet de Tor. V: M. Kožuh (ur.), *Terska dolina/Alta Val Torre/Val de Tor. Terska dolina v besedi, sliki in pesmi Vilijema Černa*, Celje-Gorica: Celjska Mohorjeva družba-Goriška Mohorjeva družba, 2006a, 189-200.
– – Ustno izročilo kot vir kratke pripovedne proze v Beneški Sloveniji. V: I. NOVAK-POPOV (ur.), *Slovenska kratka pripovedna proza* (Obdobja, Metode in zvrsti, 23). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2006b, 619-625.
Roberto DAPIT, Monika KROPEJ: *Visoko v gorah, globoko v vodah: velikani, vile in povodni možje.* Radovljica-[Ljubljana]: Didakta-Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU (Zbirka Zakladnica slovenskih pripovedi), 1999.
Lorenzina DI BIASIO: *Raccontami una favola*. Fotografie a cura di Lorenzina Di Biasio. Testi a cura di Luigia Negro e Roberto Dapit. Tavagnacco: Arti Grafiche Friulane, 2004.
Ugo FABIETTI: *L'identità etnica.* Roma: Carrocci, 1998.
Milan GREGO, Rafko DOLHAR: *Kanalska dolina – Valcanale.* Ljubljana: Družina, 2007.
Gian Paolo GRI: Comunità etnica, comunità linguistica, contesto friulano. V: R. BOMBI (ur.), G. GRAFFI (ur.), *Ethnos e comunità linguistica: un confronto metodologico interdisciplinare. Atti del convegno Internazionale Udine, 5-7 dicembre 1996*, Udine: Università degli Studi di Udine, 1998, 561-571.
– – Intorno alla friulanità (e alle essenze etniche), *Traditiones,* XXVIII/1 (1999), 205-214.
Živa GRUDEN: Slovensko izobraževanje v Furlaniji-Julijski krajini / L'istruzione slovena nella regione Friuli-Venezia Giulia. V: *Lingua dell'infanzia e minoranze / Otroški govor in manjšine / Children Language: the Education of Minorities, Atti del convegno dell'11, 12 e 13 nov. 1994 a San Pietro al Natisone / Zbornik posvetovanja 11., 12. in 13. nov. 1994 v Špetru*, San Pietro al Natisone/ Špeter: Editrice/Založba Lipa, 1994, 271-290.
– – La lingua slovena nelle Valli del Natisone. V: P. PETRICIG (ur.), *Valli del Natisone/Nediške doline. Ambiente. Cultura materiale. Arte. Tradizioni popolari. Lingua. Storia*, San Pietro al Natisone: Zadruga Lipa, 2000, 189-203.
– – Il centro scolastico bilingue di San Pietro al Natisone (Udine). V: Ž. GRUDEN (ur.), *20. Dvajset korakov/Venti passi. Dokumentarni zbornik ob dvajsetletnici dejavnosti dvojezičnega šolskega središča v Špetru/Pubblicazione documentaria sui vent'anni di attività del centro scolastico bilingue di San Pietro al Natisone*, Špeter/San Pietro al Natisone: Zavod za slovensko izobraževanje/Istituto per l'istruzione slovena, 2005, 141-149.
– – Ivan Trinko: njegova – in naša – pot do slovenščine/Ivan trinko: La sua – e la nostra – via alla lingua slovena. V: R. DAPIT (ur.), M. OBIT (ur.), L. TRUSGNACH (ur.), *Mons. Ivan Trinko (1863–1954) Spodbujevalec spoznavanja in dialoga med kulturami/promotore della conoscenza e del dialogo tra culture,* Čedad/Cividale: Kulturno društvo / Circolo di cultura Ivan Trinko, 2006, 107-121.
Nataša KOMAC: *Na meji, med jeziki in kulturami. Širjenje slovenskega jezika v Kanalski dolini.* Kanalska dolina-Ljubljana: Slori-SKS Planika-Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002.
Jernej KOPITAR: Die Slaven im Thale Resia. V: *Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, IX/31(1816), 176-180.
Miran KOŠUTA: *Slovenica. Peripli letterari italo-sloveni*. Reggio Emilia-Trieste: Diabasis-EST, 2005.
– – (ur.): *Drugačni verzi-Versi diversi. Pesniki dveh manjšin. Poeti di due minoranze*. Koper-Capodistria: Italijanska unija-Unione italiana, 2006.
Tine LOGAR: Rezijanski dialekt (Glasoslovna skica). V: *VIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture,* Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1972, 1-10.
Silvana PALETTI: *Rozajanski serčni romonenj/La lingua resiana del cuore/Rezijanska srčna govorica.* R. DAPIT (ur.), Ljubljana-Udine: ISN ZRC SAZU-CIP- Università di Udine-Založba ZRC, 2003.

Cinzia PECAR: *La lingua slovena e il suo insegnamento nei corsi per adulti nella provincia di Udine/Slovenski jezik in njegovo poučevanje na tečajih za odrasle v Videnski pokrajini*. Tesi di laurea. Relatore Roberto Dapit. Udine: Università degli Studi di Udine, Facoltà di Lingue e Letterature Straniere, 2004–2005.

Mirko RAMOVŠ: Sporočilnost slovenskega ljudskega plesa. *Poligrafi,* VII/27/28 (2002), 105-135.

Marko STABEJ: Jaz v nas. Nekaj tez o jeziku, identiteti in jezikoslovju na Slovenskem. V: *43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Zbornik predavanj. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2007, 13-24.

Irena ŠUMI, Salvatore VENOSI: *Govoriti slovensko v Kanalski dolini. (Slovensko šolstvo od Marije Terezije do danes)*. Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1995.

Willem VERMEER: L'origine delle differenze locali nei sistemi vocalici del resiano. V: H. STEENWIJK (ur.), *Fondamenti per una grammatica pratica resiana,* Padova: Cluep, 1993, 119-148.

Matej Šekli
Univerza v Ljubljani

Narečjeslovje in zgodovinska slovnica kot pomoč pri razumevanju pravorečja in pravopisa

(na primeru zasoplih samoglasnikov v rezijanskem krajevnem knjižnem jeziku)[39]

V prispevku je na primeru rezijanskega krajevnega knjižnega jezika prikazan pomen poznavanja narečjeslovja in zgodovinske slovnice za jezikoslovno razumevanje glasovnega in pisnega sestava (knjižnega) jezika ter posledično za usvajanje pravorečja in pravopisa. Na osnovi samoglasniških premen v rezijanščini, primerjanih s stanjem v slovenskem knjižnem jeziku in razloženih zgodovinskojezikoslovno, bodo podana opisnojezikoslovna pravila razvrstitve t. i. zasoplih samoglasnikov, mlajšim Rezijanom precej težavnih za izgovorjavo in zapisovanje.

0.1 NAREČJESLOVJE IN ZGODOVINSKA SLOVNICA KOT POMOČ PRI RAZUMEVANJU JEZIKOVNEGA SESTAVA (KNJIŽNEGA) JEZIKA

Narečjeslovje (dialektologija) in zemljepisno jezikoslovje (geolingvistika) proučujeta zemljepisno jezikovno raznolikost danega jezikovnega ozemlja (geolekte, zemljepisna narečja) na različnih ravninah jezikovnega sestava (slovarski podsestav, slovnični podsestav; pomenska ravnina, izrazna ravnina). Zgodovinska slovnica proučuje spreminjanje danega jezikovnega sestava v času in tako med drugim pojasnjuje tudi nastanek zemljepisne jezikovne raznolikosti ter genetskojezikovno razmerje med različnimi zemljepisnimi (neknjižnimi) jezikovnimi različki (kot tudi njihovo genetskojezikovno razmerje do standardiziranih jezikovnih zvrsti). Poznavanje zemljepisne (in družbene) jezikovne raznolikosti ter njihovih medsebojnih genetskojezikovnih razmerij je sestavni del izobrazbe slehernega jezikoslovca, jezikoslovnega strokovnjaka. Jezikoslovec naj bi tako jezikovni sestav (knjižnega) jezika (v določenem časovnem obdobju), to je sosirjanski *langue*, in njegovo rabo v sporazumevanju,

[39] Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (www.zrc.sazu.si) razvil Peter Weiss.

to je sosirjanski *parole*, ne samo brezhibno obvladal, kot to počne jezikovno dobro izobražen laični uporabnik jezika, ampak za razliko od slednjega tudi jezikoslovno strokovno razumel in argumentiral. Med jezikoslovne strokovnjake sodi seveda tudi učitelj (maternega ali nematernega) jezika.[40]

Če družbenostno jezikoslovje (sociolingvistika) proučuje rabo neknjižnih socialnih zvrsti jezika (zemljepisna narečja, pokrajinski pogovorni jezik, interesne govorice) v sporazumevanju v različnih govornih položajih in njegova vedenja omogočajo njihovo ustrezno rabo glede na govorni položaj, narečjeslovna in zgodovinskojezikoslovna vedenja omogočajo zavestno protistavno usvajanje sistemskih razlik (in nesistemskih odklonov) med neknjižnim in knjižnim jezikom na različnih ravninah jezikovnega sestava ter zavestno usvajanje norme knjižnega in neknjižnega jezika, posledično pa tudi zmanjševanje interferenc med njima. Protistavno razčlenjevanje razlik med neknjižnim in knjižnim jezikom lahko poteka na vseh ravninah jezikovnega sestava: a) slovarski podsestav (neknj. *žajfa* ~ knj. *milo*, neknj. *žleht* ~ knj. *zloben*, neknj. *probati* ~ knj. *poskusiti*); b) slovnični podsestav (neknj. *reči kaj!* ~ knj. *reci kaj!,* neknj. *govorili smo o temu problemu* ~ knj. *govorili smo o tem problemu*, neknj. *srečal sem mojo teto* ~ knj. *srečal sem svojo teto,* neknj. *kaj misliste?* ~ knj. *kaj mislite?*); c) pomenska ravnina (neknj. *pod* 'skedenj' ~ knj. *pod* 'pod', neknj. *nevesta* 'snaha' ~ knj. *nevesta* 'nevesta', neknj. *mast* 'maslo' ~ knj. *mast* 'mast, maščoba'); č) izrazna ravnina (neknj. izgovor mehkonebnega pripornika *γ* v besedah kot *glava*, *golob*, *govoriti*; neknj. izgovor polglasnika v primerih kot *berəm*, *rečəm*, *vidəm*; neknj. izgovor ozkega zadnjega sredinskega samoglasnika v primerih kot *ponóči je nósil vódo*).

Vse te sistemske razlike med neknjižnim in knjižnim jezikom je mogoče razložiti z osnovnimi teoremi zgodovinskega jezikoslovja: a) teorija glasovne spremembe pojasni sistematična ujemanja med različnimi jezikovnimi sestavi na izrazni ravni, saj so le-ta posledica skupnega praizhodišča, to je njihove genetske istovetnosti, a različnega spreminjanja skozi čas; b) teorija nalike s pomočjo teorije glasovne spremembe razloži razlike na oblikovni ravni slovničnega podsestava (nabor osnov in končnic ter njihovih alomorfov); c) teorija jezikov v stiku pa določa, katere prvine jezikovnega sestava so podedovane in katere prevzete (slovarski sestav, pomenska ravnina, skladenjska ravnina) ter katere od teh so bile sprejete tudi v standardizirane jezikovne različke. Vedenjem iz narečjeslovja in zgodovinske slovnice se morajo tako nujno pridružiti vedenja iz zgodovine knjižnega jezika, ki omogočajo razumevanje okoliščin in načina oblikovanja knjižnega jezika, to je izvor njegovih prvin glede na neknjižni jezik na vseh ravninah jezikovnega sestava.

V pričujočem prispevku bo prikazano, kako so narečjeslovna in zgodovinskojezikoslovna vedenja osnova za jezikoslovno razumevanje glasovne in pisne podobe (knjižnega) jezika ter kako jih je mogoče uporabiti pri usvajanju

[40] O didaktičnih vidikih narečjeslovja prim. Zdovc 1973, Dolgan 1999.

pravorečja in pravopisa. Za primer bosta vzeta izgovorjava in zapisovanje t. i. zasoplih samoglasnikov v rezijanskem krajevnem knjižnem jeziku.

0.2 REZIJANSKO PRAVOREČJE IN PRAVOPIS

Rezijansko narečje je zgodovinsko prisotno v dolini Rezije v zahodnem delu Julijskih Alp. Genetskojezikoslovno gledano skupaj s koroškimi narečji spada med severna slovenska narečja. To dokazujejo dejstva iz zgodovinskega glasoslovja, pri čemer so za genetskojezikoslovno klasifikacijo pomembni predvsem starejši jezikovni pojavi: issln. *● /*ō > sev. in zah. sln. *ie/*uo > rez. *i/u* (' *lis*, ' *bus*); issln. *▪ /*·- > sev. in vzh. sln. *e > rez. *ę* (' *tęst*, ' *tęšća*); issln. *● /*⓲- > rez. *i/⓾* (*m*' *liko*, ' *d⓾lo*). Na osnovi mlajših jezikovnih pojavov, ki so v večji meri izoblikovali njegov sedanji slušni vtis, se uvršča v primorsko narečno skupino. Sociolingvistično gledano se v Reziji srečujemo s položajem dvojezičja znotraj dvojezičnosti po modelu narečna zvrst materinščine (nizki register v zasebnem položaju) in knjižna/standardna zvrst večinskega državnega jezika (visoki register v javnem položaju), torej rezijansko narečje slovenščine v zasebnem položaju in italijanski knjižni jezik v javnem položaju. Družbenojezikovni položaj je posledica političnoupravne ločenosti doline od slovenskega jezikovnega središča z državno mejo skozi zgodovino ter nezadostne dejanske zaščite njenega avtohtonega prebivalstva s strani nematične države v novejšem času. Zaradi popolne odsotnosti slovenskega knjižnega jezika v javni rabi ter njegove narodnozdruževalne in narodnopredstavniške vloge kot tudi zaradi pomembnosti narečja kot edinega nosilca jezikovne in kulturne istovetnosti Rezijanov pa le-to v Reziji opravlja vlogo krajevnega knjižnega jezika, kodificiranega v 90. letih 20. stoletja.[41] Doslej so izpod peresa nizozemskega jezikoslovca Hana Steenwijka izšli trije pomembni kodifikacijski priročniki knjižne rezijanščine, in sicer pravopis *Ortografia resiana / Tö jošt rozajanskë pïsanjë* (1994), prvi del slovnice *Grammatica pratica resiana: Il sostanitvo* (1999) in kratki pravopisni slovar *Piccolo dizionario ortografico resiano / Mali bisidnik za tö jošt rozajanskë pïsanjë* (2005).[42] Knjižna rezijanščina si počasi utira pot v javno življenje, sistematično pa se poučuje v okviru predmeta rezijanšina v rezijanski osnovni in nižji srednji šoli (ura tedensko) ter na popoldanskih tečajih rezijanščine za odrasle (dve uri tedensko).

Knjižna rezijanščina pozna izvrstno izdelan, na jezikoslovnih temeljih osnovan pravopis. Na tečajih rezijanščine za odrasle se je izkazalo, da sta glavni težavi pri usvajanju rezijanske pisave pisanje sičnikov (*s*, *z*, *c*) in šumevcev (*š*, *ž*, *č*) »na slovenski način« ter pisanje t. i. zasoplih samoglasnikov (*ï*, *ü*, *ë*, *ö*, *ä*). Zapisovanje sičnikov in šumevcev večinoma izključno na italijanski način zapisovanja teh glasov vajenim Rezijanom povzroča nemalo težav, kljub temu pa

[41] O kodifikaciji rezijanskega krajevnega knjižnega jezika in o pojavljanju krajevnih knjižnih jezikov na Slovenskem na splošno prim. Šekli 2006b.

[42] Steenwijk 1994, 1999, 2005.

ga je zaradi sistemskosti zapisovanja z vajo mogoče usvojiti v relativno kratkem času. Zapisovanje zasoplih samoglasnikov pa je precej bolj problematično, saj v rezijanščini mlajše generacije – prav ta pa se navadno odloča usvojiti pravopis svojega narečja – prihaja do sovpadanja zasoplih samoglasnikov, in sicer prednjega visokega *ï* in zadnjega visokega *ü* na eni strani ter prednjega sredinskega *ë* in zadnjega sredinskega *ö* na drugi. Mlajši govorci rezijanščine imajo torej težavo določiti, ali gre za sprednji ali za zadnji zasopli samoglasnik (npr. ne vedo, kako zapisati *dëlu* 'delo' in *döl*u 'dol' oziroma so npr. negotovi, ali pisati *zïma* ali *züma* za 'zima', *zïna* ali *züna* za 'zunaj').
Zaradi večinoma slabega poznavanja ali sploh nepoznavanja slovenskega knjižnega jezika ali drugih slovanskih jezikov, kar bi lahko bila osnova za protistavni pristop pri usvajanju rezijanskega pravorečja in pravopisa, se mora učeči se poslužiti drugih »pomagal« znotraj rezijanskega jezikovnega sistema samega. V številnih primerih znotraj glasovnega sestava ne obstaja nobena oporna točka, zaradi česar se je potrebno izgovorjavo in zapisovanje zasoplega samoglasnika naučiti za vsako besedo posebej. Obstaja pa tudi nemajhno število leksemov, za katere je mogoče na osnovi samoglasniške premene znotraj istega korena s stoodstotno gotovostjo določiti kakovost zasoplega samoglasnika. V nadaljevanju bodo tako podana opisnojezikoslovna pravila razvrstitve posameznega zasoplega samoglasnika v knjižni rezijanščini, ki jim bo sledila protistava s stanjem v slovenskem knjižnem jeziku in zgodovinskojezikoslovna pojasnitev pojava.[43] Zasopli samoglasniki bodo obravnavani v treh sklopih: 1. visoka zasopla samoglasnika *ï* in *ü*; 2. sredinska zasopla samoglasnika *ë* in *ö*; 3. nizki zasopli samoglasnik *ä*.[44]

1 VISOKA ZASOPLA SAMOGLASNIKA *Ï* IN *Ü*

Visoka zasopla samoglasnika *ï* in *ü* sta vedno naglašena. Ob ohranitvi istega naglasnega mesta se pojavljata premeni *ï ~ e* in *ü ~ o*, ob spremembi naglasnega mesta pa premeni *ï ~ i* in *ü ~ u*.

1.1 SAMOGLASNIŠKI PREMENI *Ï ~ E* IN *Ü ~ O*

Sprednji visoki zasopli samoglasnik *ï* [ ] v nezadnjem naglašenem zlogu (*dïma* 'dim' rod. ed.) se v edinem/zadnjem naglašenem zlogu lahko premenjuje s širokim sprednjim sredinskim nezasoplim samoglasnikom *e* [e] (*dem* 'dim' im. ed.), medtem ko se zadnji visoki zasopli samoglasnik *ü* [ ] v nezadnjem

[43] V članku bo obravnavano samo stanje v knjižni rezijanščini, ne pa tudi v posameznih rezijanskih krajevnih govorih, ki so tudi predstavljeni v rezijanskih kodifikacijskih priročnikih.
[44] Rezijansko gradivo bo predstavljeno v veljavnem rezijanskem pravopisu (Steenwijk 1994) in ne v novi (slovenski) nacionalni fonetični trankripciji (prim. Kenda-Jež v Logar 1996: VIII-XV). Ta bo uporabljena samo za ponazoritev natančne izgovorjave nekaterih rezijanskih glasov.

naglašenem zlogu (*küpa* ‘kup’ rod. ed.), v edinem/zadnjem naglašenem zlogu lahko premenjuje s širokim zadnjim sredinskim nezasoplim samoglasnikom *o* [o] (*kop* ‘kup’ im. ed.): ***dïma ~ dem***, ***küpa ~ kop***.[45] Tej rezijanski kakovostni samoglasniški premeni (nižanje samoglasnika ◌̯ > *e* in ◌̯ > *o* v edinem/zadnjem naglašenem zlogu) v knjižni slovenščini ustreza kolikostno-tonemska premena: knj. rez. *dïma ~ dem*, knj. sln. *díma ~ dȉ m*; knj. sln. *küpa ~ kop*, knj. sln. *kúpa ~ kȕp*.

Premeni kažeta na različen odraz izhodiščno splošnoslovensko skrajšanih (v praslovanskem naglasnem tipu a pojavljajočih se) praslovanskih staroakutiranih **i/*y* in **u* (psl. **◌̯́** > issln. **ì*, psl. **ű* > issln. **ù*) (7.–8. stoletje), ki v edinem/zadnjem zlogu ostane kratek s spremembo akuta v cirkumfleks (issln. **-ì* > *-ȉ*, issln. **-ù* > *-ȕ*) ter se v nezadnjem zlogu v večini slovenskih narečij z izjemo vhodnega dela vzhodnih narečij podaljša (issln. **ì-* > *í-*, issln. **ù-* > *ú-*): knj. rez. *dem dïma*, knj. sln. *dȉ m díma* < nespl. sln. **dìm *díma* < issln. **dìm *dìma* < psl. **də̯mъ *də̯ma* (a); knj. rez. *kop küpa*, knj. sln. *kȕp kúpa* < nespl. sln. **kùp *kúpa* < issln. **kùp *kùpa* < psl. **kűpъ *kűpa* (a). Prvotni kolikostni premeni samoglasnikov **-ì ~ *í-* in **-ù ~ *ú-*, ki se ohranjata npr. v knj. sln. *-ȉ ~ í-* in *-ȕ ~ ú-*, sta se v rez. po upadu kratkih naglašenih (in nenaglašenih) samoglasnikov spremenili v kakovostni premeni -ˈ *e* ~ ˈ ◌̯ - in -ˈ*o* ~ ˈ◌̯-.

Zgledi: 1. samostalniki moške *o*-jevske sklanjatve (npr. im. ed. ~ rod. ed.): knj. rez. ***dem dïma*** (*dem dïma* ‘dim’, *klen klïna* ‘klin’, *mlen mlïna* ‘mlin’, *wteć wtïća* ‘ptič’, *jazek jazïka* ‘jezik’, *pitilen pitilïna* ‘petelin’, *guspuden guspudïna* ‘gospodar’; manjšalnice na *-eć -ïća* kot *brawčeć brawčïća* ‘živalica’, *kuzleć kuzlïća* ‘kozlič’, *nužeć nužïća* ‘nož’, *ružeć ružïća* ‘nož’; furlanske izposojenke kot *cufet cufïta* ‘strop’, *lidrek lidrïka* ‘redič’, *nuveč nuvïča* ‘ženin’, *pitek pitïka* ‘tek’, *rimet rimïta* ‘puščavnik’, *temp tïmpa* ‘čas’, *žlek žlïka* ‘sani’);[46] knj. rez. ***kop küpa*** (*kop küpa* ‘kup’, *kroh krüha* ‘kruh’, *woj wüja* ‘stric’; furlanske izposojenke kot *minot minüta* ‘minuta’, *non nüna* ‘boter, gospod’); 2) samostalniki *i*-jevske sklanjatve (npr. im. ed. ~ rod. ed.): knj. rez. ***meš mïši***, knj. sln. *mȉš míši* < psl. **mə̯šь *mə̯ši* (a) (*meš mïši* ‘miš’, *net nïti* ‘nit’, *ret rïti* ‘rit’); 3) pridevniki (npr. im. ed. m. nedol. ~ im. ed. ž. nedol.): knj. rez. ***set sïta*** ‘sit’, knj. sln. *sȉ t síta* < psl. **sə̯tъ *sə̯ta* (a); knj. rez. ***ros rüsa*** ‘rumen, bež, rjav’ < psl. **rűsъ *rűsa* (a); 4) glagoli z nedoločniško pripono *-ø-* (npr. kratki nedoločnik ~ deležnik na *-l* ž. ed.): knj. rez. ***bet bïla***, knj. sln. *bȉ l bíla* (*bet bïla* ‘biti, tolči, tepsti’, *bret brïla* ‘briti’, *grest grïzla* ‘žvečiti, gristi’, *gnjet gnjïla* ‘gniti’, *wlet wlïla* ‘vliti’, *pet pïla* ‘piti’,

[45] Steenwijk 1999: 14 (premeni 9 in 10).

[46] Furlanske (in nemške) izposojenke, ki se v rezijanščini izkazujejo odraz praslovanskega naglasnega tipa a, imajo v večini primerov kratki naglašeni samoglasnik v edinem/zadnjem zlogu osnove: 1. samoglasnik *i* (furl. *sufit/sofit*, *lidric/radric*, *nuviz*, *pitic*, *rimit/rimit*, *timp*, *slic*); 2. samoglasnik *u* (furl. *nôn*, *minût*; oba primera izkazujeta izvorno dolgi samoglasnik ob nosniku); 3. samoglasnik *a* (prim. opombo 15). To dejstvo bi kazalo na to, da je do prevzema prišlo v času pred daljšanjem kratkih naglašenih samoglasnikov v nezadnjih zlogih v severnih slovenskih narečjih (16. stoletje): furl. *timp* → sln. **tìmp *tìmpa* > **tìmp *tímpa* > rez. ˈ *temp* ˈ *t* ◌̯ *mpa*.

wpet wpïla ‘vpiti, kričati’, *puvet puvïla* ‘roditi’, *zavet zavïla* ‘zaviti’); knj. rez. ***čot čüla*** ‘slišali, čutiti’, knj. sln. *čȕ t čúla*; 5) glagoli z nedoločniško pripono *-i-* (npr. kratki nedoločnik ~ deležnik na *-l* ž. ed.): knj. rez. ***hudet hudïla***, knj. sln. *hódit hodîla* < psl. **xo͡dtь *xo͡dla* (*drubet drubïla* ‘drobiti’, *gunet gunïla* ‘goniti, voditi, pognati’, *hudet hudïla* ‘hoditi, iti’, *krujet krujïla* ‘rezati’, *luvet luvïla* ‘loviti’, *mučet mučïla* ‘močiti’, *nuset nusïle* ‘nositi’, *pruset prusïla* ‘prositi, moliti’, *skučet skučïla* ‘skočiti’, *zlumet zlumïla* ‘zlomiti’); 6) glagoli z nedoločniško pripono *-no-/-nü-* (npr. kratki nedoločnik ~ deležnik na *-l* ž. ed.): knj. rez. ***taknot taknüla***, knj. sln. *táknit taknîla* < psl. **tъkn□tь *tъkn□la* (*bušnot bušnüla* ‘poljubiti’ s prevzetim korenom, *taknot taknüla* ‘takniti’, *wsanot wsanüla* ‘zaspati’).

1.2 SAMOGLASNIŠKI PREMENI *Ï ~ I* IN *Ü ~ U*

Sprednji visoki zasopli samoglasnik *ï* v naglašenem zlogu (*krïvit* ‘kriviti’) se lahko v nenaglašenem premenjuje s sprednjim visokim nezasoplim samoglasnikom *i* (*kriviš* ‘kriviš’), medtem ko se zadnji visoki zasopli samoglasnik *ü* v naglašenem zlogu (*püstit* ‘pustiti’) premenjuje z zadnjim visokim nezasoplim samoglasnikom *u* (*pustiš* ‘pustiš’):[47] ***krïvit ~ kriviš***, ***püstit ~ pustiš***. Tej rezijanski naglasnomestno-kakovostni samoglasniški premeni v knjižni slovenščini ustreza naglasnomestna premena: knj. rez. *krïvit kriviš*, knj. sln. *krívit krivíš* < issln. **kri□ìt *kri□íš* < psl. **kri͡□tь *kri□íšь* (c); knj. rez. *püstit pustiš*, knj. sln. *pústit pustíš* < issln. **pustìt *pustíš* < psl. **pu͡sttь *pustíšь* (c).
Zgledi: 1. glagoli z nedoločniško in sedanjiško pripono *-i-/-ï-*: knj. rez. ***krïvit kriviš*** (*krïvit kriviš* ‘kriviti’, *žïvit živiš* ‘živeti; stanovati’); knj. rez. ***püstit pustiš*** (*zbüdit zbudiš* ‘zbuditi’, *zgübit zgubiš* ‘izgubiti’, *püstit pustiš* ‘pustiti’, *süšit sušiš* ‘sušiti’, *nawüčit nawučiš* ‘naučiti’, *müdit mudiš* ‘muditi’; 2. redki samostalniki *a-*jevske sklanjatve (im. ed. ~ rod. mn.): knj. rez. ***jïgla ~ jigli***; knj. rez. ***düša ~ duši***.

2 SREDINSKA ZASOPLA SAMOGLASNIKA *Ë* IN *Ö*

Sredinska zasopla samoglasnika *ë* in *ö* sta lahko naglašena ali nenaglašena. V nadaljevanju bodo obravnavani samo naglašeni zasopli samoglasniki. Ob ohranitvi istega naglasnega mesta se pojavljata premeni *ë ~ i* in *ö ~ u*, ob spremembi naglasnega mesta pa premeni *ë ~ a* in *ö ~ o*.

2.1 SOGLASNIŠKI PREMENI *I ~ Ë* IN *U ~ Ö*

Sprednji sredinski zasopli samoglasnik *ë* [⓫] v nezadnjem naglašenem zlogu (*svëta* ‘svet’ rod. ed., *lëtu* ‘leto’ im. ed.) se znotraj istega edinega ali nekončnega naglašenega zloga lahko premenjuje s sprednjim visokim nezasoplim samoglasnikom *i* (*svit* ‘svet’ im. ed., *lita* ‘leto’ im. mn.), medtem ko se zadnji

[47] Steenwijk 1999: 1617 (premeni 22 in 23).

sredinski zasopli samoglasnik *ö* [□] (*böga* ‘bog’ rod. ed., *kölu* ‘kolo’ im. ed.) premenjuje z zadnjim visokim nezasoplim samoglasnikom *u* (*bug* ‘bog’ im. ed., *kula* ‘kolo’ im. mn.):[48] ***svëta ~ svit***, ***lëtu ~ lita***; ***böga ~ bug***, ***kölu ~ kula***. Tej rezijanski kakovostni samoglasniški premeni (višanje samoglasnika ⑩ > *i* in □ > *u*) v knjižni slovenščini ustrezata: 1. naglasnomestna premena (in sicer samoglasniški premeni v edinem zlogu v rezijanščini): knj. rez. *svit svëta*, knj. sln. *sv③ t svetâ*; knj. rez. *bug böga*, knj. sln. *b□g bogâ*; 2. tonemska ali naglasnomestna premena (in sicer samoglasniški premeni v nezadnjem zlogu v rezijanščini): knj. rez. *lëtu ~ lita*, knj. sln. *l☎to ~ l③ta*; knj. rez. *kölu ~ kula*, knj. sln. *kol□ ~ k□la*.

Premeni kažeta na različen odraz psl. **ě*, **e*, **o* pod različnimi naglasi. Naglasnomestna premena v knjižni slovenščini je odraz splošnoslovenskega pomika naglasa s praslovanskega starocirkumflektiranega samoglasnika (vezanega na praslovanski naglasni tip c) (10./11. stoletje), pri čemer je v rezijanščini in nekaterih drugih slovenskih narečjih (ziljsko, tersko; črnovrško, poljansko; vzhodno rožansko, podjunsko, mežiško, severnopohorsko-remšniško, zgorjensavinjsko, srednjesavinjsko, južnopohorsko in kozjaško) drugotno prišlo do umika naglasa s slovenskega dolgega cirkumflektiranega samoglasnika (18. stoletje): knj. rez. *svit svëta*, knj. sln. *sv③t svetâ* < issln. **s□❒t *s□ětâ* < psl. **s□❒tъ *s□❒ta* (c); knj. rez. *lid lëda*, knj. sln. *l③d ledû* < issln. **lêd *ledâ* < psl. **lèdъ *lèda* (c); knj. rez. *bug böga*, knj. sln. *b□g bogâ* < issln. **bôg *bogâ* < psl. **bȍgъ *bȍga* (c).[49] Rezijanska *i* in *u* sta v tem primeru torej odraz izhodiščnih splošnoslovenskih dolgih **● /*ē* in **ō*, ki so se v severnih slovenskih narečjih udvoglasili in v rezijanščini poznejše poenoglasili (issln. **● /*ē* > sev. sln. *ie* > rez. *i*, issln. **ō* > sev. sln. *uo* > rez. *u*), rezijanska ⑩ in □ pa izhodiščno splošnoslovenskih prednaglasnih, torej kratkih samoglasnikov **ě/*e* in **o*. Tonemska premena v knjižni slovenščini je posledica metatonije praslovanskega starega akuta v popraslovanski novi cirkumfleks, v obliki im./mn. mn. s. značilne za celoten slovenski jezikovni prostor (in kajkavščino): knj. rez. *lëtu ~ lita*, knj. sln. *l☎to ~ l③ta* < issln. **l⑱to ~ *l❒ta* < psl. **l□to *l□ta* (a). Rezijanski ⑩ je odraz v severnih slovenskih narečjih pozno podaljšanega (16. stoletje) izhodiščno splošnoslovenskega skrajšanega praslovanskega staroakutiranega **⑱* v

[48] Steenwijk 1999: 14 (premeni 9 in 10).

[49] Pri pojasnjevanju naglasnega mesta v odrazih psl. starocirkumflektiranih zlogov v issln. dvo- in večzložnicah v rezijanskem in ziljskem narečju slovenščine se pojavljata dve nasprotujoči si razlagi: 1. teza o drugotnosti naglasnega mesta, tj. o prisotnosti spl. sln. naglasnega pomika s psl. starocirkumflektiranega zloga ter o kasnejšem naglasnem umiku s spl. sln. dolgega cirkumflektiranega zloga v rez. in zilj. (Ramovš, Bajec, Rigler, Logar): psl. **s❒no* > spl. sln. **sěnô* > nespl. sln. **s⑱no* > rez. *'s⑩nu*, zilj. *s☎:nò*; 2. teza o prvotnosti naglasnega mesta, tj. o odsotnosti spl. sln. naglasnega pomika s psl. cirkumflektiranega zloga ter o skrajšavi psl. dolgih starocirkumflektiranih samoglasnikov in o metatoniji cirkumfleksa na kračini v akut v nezadnjem besednem zlogu (Stankiewicz, Vermeer, Steenwijk, Greenberg): psl. **s❒no* > spl. sln. **s❑nō* > nespl. sln. **sěnô* ali > nespl. sln. **s⑱no* > **s⑲no* > rez. *'s⑩nu*, zilj. *s☎:nò*. Čeprav nobena od tez ni neproblematična, se zdi prepričljivejša prva. Prim. Šekli 2006a.

nezadnjem zlogu, rezijanski *i* pa odraz izhodiščno splošnoslovenskega dolgega *●.

Zgledi: 1. samostalniki moške *o*-jevske sklanjatve (npr. im. ed. ~ rod. ed.): knj. rez. ***svit svëta*** (*brig brëga* 'travnik v bregu', *lid lëda* 'led', *lis lësa* 'les', *sklip sklëpa* 'sklep', *slid slëda* 'vonj živali', *snig snëga* 'sneg', *svit svëta* 'svet', *Žlib Žlëba*, *mih mëha* 'mah'); knj. rez. ***bug böga*** (*bug böga* 'bog', *dul döla* 'hudournik v ozki strugi', *dum ~ döma* 'dom', *gnuj gnöja* 'gnoj', *nus nösa* 'nos', *rug röga* 'rog', *suk söka* 'kisla zelenjava (zelje, repa)', *uz wöza* 'voz', *zwun zwöna* 'zvon'); furlanske izposojenke (*brud bröda* 'juha; napoj'); 2) samostalniki *i*-jevske sklanjatve (npr. im. ed. ~ rod. ed.): knj. rez. ***jid jëdi*** 'polenta', knj. sln. *j③d jedî* < issln. **✓❒d *✓ědî* < psl. **❒dь *❒di* (c); knj. rez. ***kust kösti***, knj. sln. *k□st kostî* < issln. **kôst *kostî* < psl. **kȍstь *kȍsti* (c) (*bul böli* 'bolečina; bolezen', *kust kösti* 'kost', *nuć ~ nöći* 'noč', *sul söli* 'sol'); 3) samostalniki srednje *o*-jevske sklanjatve in samostalniki na *-më* (npr. im. ed. ~ im. mn.): knj. rez. ***lëtu ~ lita*** (*dëlu ~ dila* 'delo', *kolënu ~ kulina* 'koleno', *lëtu ~ lita* 'leto', *polënu ~ pulina* 'poleno', *wrëćë ~ wrića* 'vreča; modnik', *žalëjzu ~ žiliza* 'železo', *brëmë ~ brimana* 'breme', *sëmë ~ simana* 'seme'; knj. rez. ***kölu ~ kula*** 'kolo', knj. sln. *kol□ ~ k□la* < issln. **kôlo ~ *kòla* < psl. **kȍlo* (c); 4) pridevniki (npr. im. ed. m. ned. ~ im. ed. s. ned.): knj. rez. ***bus ~ böso*** 'bos', knj. sln. *b□s bos□* < issln. **bôs ~ *bosô* < psl. **bȍsъ *bȍso* (c); 5) glagoli z nedoločniško pripono *-ø-* in korenom na nezvočnik (npr. deležnik na *-l* m. ed. ~ deležnik na *-l* ž. ed.): knj. rez. ***jidal jëdla***, knj. sln. *j③dəl j☎dla* < issln. **✓❒dəl *✓⓲dla* < psl. **□dlъ *□dla* (a) (*jidal jëdla* 'jesti', *snidal snëdla* 'pojesti, snesti', *nalizal nalëzla* 'najti', *sikal sëkla* 'kositi'); 6) glagoli s sedanjiškimi priponami *-ë-*, *-a-*, *-i-* (npr. kratki nedoločnik ~ 2. os. ed. sedanjika): knj. rez. ***dëlat dilaš***, knj. sln. *d☎lat d③laš* < issln. **d⓲lat *d❒laš* < psl. **d□latь *d□la✓ešь* (a) (*dëlat dilaš* 'delati', *sëkat sičëš* 'sekati', *obësit obisiš* 'obesiti') in drugi glagoli (*smët smiš* 'smeti', *vëdët viš* 'vedeti', *wmët wmiš* 'znati'; *wrët wriš* 'vreti', *zrët zriš* 'zoreti'); 7) izpeljanke s priponskim obrazilom *-ac*, npr. knj. rez. ***dëd dëda ~ didac*** *didaca*, knj. sln. *dȅd d☎da ~ d③dəc d③dca* ≤ issln. **d⓲d *d⓲da* → **d⓲dəc *d❒dca* < psl. **d□dъ *d□da* (b) → **d□dьcь *d□dьca* (A).

2.2 SAMOGLASNIŠKI PREMENI *Ë ~ A* IN *Ö ~ O*

Sprednji sredinski zasopli samoglasnik *ë* [⓾] v edinem/zadnjem naglašenem zlogu (*špëh* 'špeh' im. ed.) se v prednaglasnem zlogu premenjuje z nizkim nezasoplim samoglasnikom *a* (*špahä* 'špeh' rod. ed.), medtem ko se zadnji sredinski zasopli samoglasnik *ö* [□] (*könj* 'konj' im. ed.) v prednaglasnem zlogu premenjuje z zadnjim sredinskim nezasoplim samoglasnikom *o* (*konjä* 'konj' rod. ed.):[50] ***špëh ~ špahä***, ***könj ~ konjä***. Tej rezijanski naglasnomestni premeni v knjižni slovenščini ustreza kolikostno-tonemska premena naglašenega

[50] Steenwijk 1999: 1617 (premeni 22 in 23).

sredinskega samoglasnika: knj. rez. *špëh ~ špahä*, knj. sln. *špȅh ~ špéha*; knj. rez. *könj ~ konjä*, knj. sln. *kȍnj ~ kónja*.

Naglasno mesto v rezijanščini je starejše od naglasnega mesta v knjižni slovenščini in odraža izhodiščni splošnoslovenski (in praslovanski) končniški naglas (značilen za praslovanski naglasni tip b), ki je poleg za rezijanščino značilen še za nekatera druga obrobna slovenska narečja (rožansko, tersko, nadiško, kobariško obsoško), v večini slovenskih narečij pa je prišlo do umika naglasa z odprtega kratkega končnega zloga na prednaglasni kratki samoglasnik: knj. rez. *könj konjä*, knj. sln. *kȍnj kónja* < issln. **kòń *końà* < psl. **kòńь *koń*ED (b). Široka kakovost sredinskih samoglasnikov v knjižni slovenščini kaže na relativno pozen naglasni umik v osrednjih slovenskih narečjih (od 15. stoletja dalje).

Zgledi: 1. samostalniki moške *o*-jevske sklanjatve (npr. im. ed. ~ rod. ed.): knj. rez. ***špëh špahä*** (*blëk blakä* ‘zaplata’, *cvëk cvakä* ‘žebelj’, *drëk drakä* ‘blato, drek’, *Ratënj Ratanjä* ‘Ratenj/Artegna’, *Tër Tarä* ‘Ter/Torre’, *Tumjëč Tumjačä* ‘Tolmezzo’, *špëh špahä* ‘špeh’); knj. rez. ***könj konjä*** (*böb babä* ‘fižol’, *dwör dworä* ‘dvorišče’, *gözd gozdä* ‘gozd’, *grözd grozdä* ‘grozd’, *köl kolä* ‘kol’, *könj konjä* ‘konj’, *kröp kropä* ‘krop’, *otrök otrokä* ‘otrok’, *pokröw pokrowä* ‘pokrov’, *pöst postä* ‘post’, *stöl stolä* ‘stol’, *tröj trojä* ‘steza’, *tröp tropä* ‘trop’, *wöl wolä* ‘bik; vol’, *žwöt žwotä* ‘život, telo’);[51] 2. pridevniki (npr. im. ed. m. nedol. ~ im. ed. ž. nedol.): knj. rez. ***zalën zalanä***, knj. sln. *zelȅn zeléna* < issln. **zelèn *zelenà* < psl. **zelènъ *zelen*ED (b) (*čarnjël čarnjalä* ‘rdeč’, *zalën zalanä* ‘zelen’); knj. rez. ***visök visokä***, knj. sln. *visȍk visóka* < issln. **□isòk *□isokà* < psl. **□ysòkъ *□ysok*ED (b) (*hröm hromä* ‘hrom’, *nör norä* ‘nor’, *šarök šarokä* ‘širok’, *visök visokä* ‘visok’); 3. glagoli z nedoločniško pripono *-ø-* in korenom na nezvočnik (npr. deležnik na *-l* m. ed. ~ deležnik na *-l* ž. ed.): knj. rez. ***rëkal raklä***, knj. sln. *r☎kəl rékla* < issln. **rèkəl *reklà* < psl. **rèklъ *rekl*ED (b) (*lëtal latlä* ‘leteti’, *nësal naslä* ‘nesti’, *pëkal paklä* ‘peči’, *rëkal raklä* ‘reči’, *tëkal taklä* ‘teči’); knj. rez. ***mögul moglä***, knj. sln. *m□gəl mógla* < issln. **mògəl *moglà* < psl. **mòglъ *mogl*ED (b).

3 NIZKI ZASOPLI SAMOGLASNIK *Ä*

Nizki zasopli samoglasnik *ä* je vedno naglašen. Ob ohranitvi istega naglasnega mesta se pojavlja premena *ä ~ a*.

---

[51] Furlanske (in nemške) izposojenke, ki se v rezijanščini izkazujejo odraz praslovanskega naglasnega tipa b, imajo v vseh primerih kratki naglašeni sredinski samoglasnik v edinem/zadnjem zlogu osnove: 1. samoglasnik *e* (stvn. *flëc*, *zwëc*, *spëch*; srvn. *vlëc*, *zwëc*, *drëc*, *spëc*; substr. *Artenia*); 2. samoglasnik *o/a* (stvn. *fasto*; furl. *troi*). To dejstvo bi kazalo na to, da je bil tuji kratki naglašeni samoglasnik v edinem/zadnjem zlogu osnove v slovenščini prepoznan kot novoakutiran in se je kot tak ohranil v im./tož. ed., v odvisnih sklonih pa je prišlo do nalikovnega pomika naglasa na končnico po vzoru samostalnikov praslovanskega naglasnega tipa b: stvn. *flëc* → sln. **blèk *blèka* ≥ **blèk *blkà* > rez. *b' l☻k bla' kɐ*.

3.1 SAMOGLASNIŠKA PREMENA *Ä ~ A*

Nizki zasopli samoglasnik *ä* [ɐ] v edinem/zadnjem naglašenem zlogu (*stär* 'star' im. ed. m. nedol.) se v nezadnjem naglašenem zlogu lahko premenjuje z nizkim nezasoplim samoglasnikom *a* (*stara* 'star' im. ed. ž. nedol.):[52] ***stär ~ stara***. Tej rezijanski kakovostni samoglasniški premeni (upad samoglasnika *a* > ɐ v edinem/zadnjem naglašenem zlogu) v knjižni slovenščini ustreza kolikostno-tonemska premena: knj. rez. *stär ~ stara*, knj. sln. *stȁr ~ stára*.

Premena kaže na različen odraz izhodiščno splošnoslovensko skrajšanega, v praslovanskem naglasnem tipu a pojavljajočega se praslovanskega staroakutiranega **a* (psl. **ъ̍* > issln. **à*) (7.–8. stoletje), ki v edinem/zadnjem zlogu ostane kratek s spremembo akuta v cirkumfleks (issln. **-à* > *-ȁ*) ter se v nezadnjem zlogu v večini slovenskih narečij z izjemo vhodnega dela vzhodnih narečij podaljša (issln. **à-* > *á-*): knj. rez. *stär stara*, knj. sln. *stȁr stára* < issln. **stàr *stàra* < psl. **stъ̍rъ *stъ̍ra*. Prvotna kolikostna premena samoglasnika **-à ~ *á-*, ki se ohranja npr. v knj. sln. *-ȁ ~ á-*, se je v rez. po upadu kratkih naglašenih (in nenaglašenih) samoglasnikov spremenila v kakovostno premeno *-ˈɐ ~ ˈa-*.

Zgledi: 1. samostalniki moške *o*-jevske sklanjatve (npr. im. ed. ~ rod. ed.): knj. rez. ***mräz mraza***, knj. sln. *mrȁz mráza* < nespl. sln. **mràz *mráza* < issln. **mràz *mràza* < psl. **mőrzъ *mőrza* (a) (*čäs časa* 'čas', *gräh graha* 'grah', *Läz Laza*, *mräz mraza* 'mraz', *präg praga* 'prag', *räk raka* 'rak', *goltän goltana* 'vrat'); furlanske in nemške izposojenke (*bänk banka* 'šolska klop; skrinja; krsta', *gräs grasa* 'mast, tolščа', *Ǧwän Ǧwana* 'Janez', *mäj maja* 'maj', *märč marča* 'marec', *plät plata* 'krožnik', *škänj škanja* 'stol', *wänt wanta* 'obleka', *zdräš zdraša* 'koš za gnoj');[53] 2. pridevniki (npr. im. ed. m. nedol. ~ im. ed. ž. nedol.): knj. rez. ***stär stara***, knj. sln. *stȁr stára* (*släb slaba* 'slab; grd', *stär stara* 'star', *zdräw zdrawa* 'zdrav', *bogät bogata* 'bogat', *pijän pijana* 'pijan'); 3. glagoli (npr. kratki nedoločnik ~ deležnik na *-l* ž. ed.): knj. rez. ***späť spala***, knj. sln. *spȁt spála* < issln. **spàt *spála* < psl. **sъpъ̍tь *sъpal印* (*bräť brala* 'nabirati', *däť dala* 'dati', *kräst kradla* 'krasti', *späst spadla* 'pasti', *präť prala* 'prati', *späť spala* 'spati').

ZAKLJUČEK

V rezijanščini mlajše generacije prihaja do sovpadanja zasoplih samoglasnikov na relaciji sprednji : zadnji (visoka *ï* in *ü* ter sredinska *ë* in *ö*), kar ima za posledico težave pri njihovi izgovorjavi in zapisovanju. V številnih primerih se je potrebno izgovorjavo in zapisovanje zasoplega samoglasnika naučiti za vsako besedo posebej. V večini primerov pa je mogoče na osnovi samoglasniške premene znotraj istega korena določiti kakovost zasoplega samoglasnika.

[52] Steenwijk 1999: 14 (premena 15).

[53] Prim. furl. *banc*, *gras*, *Zuan*, *mai*, *març*, *plat*, *scagn*; srvn. *gewant*. Prim. tudi opombo 8.

Visoka samoglasnika *ï* in *ü* sta vedno naglašena. Ob ohranitvi istega naglasnega mesta se pojavljata premeni ***ï ~ e*** (*dïma ~ dem*, *sïta ~ set*, *bïla ~ bet*, *hudïla ~ hudet*) in ***ü ~ o*** (*küpa ~ kop*, *rüsa ~ ros*, *čüla ~ čot*, *taknüla ~ taknot*), ob spremembi naglasnega mesta pa premeni ***ï ~ i*** (*krïvit ~ krivïš*, *jïgla ~ jigli*) in ***ü ~ u*** (*püstit ~ pustiš*, *düša ~ duši*).

Sredinska samoglasnika *ë* in *ö* sta lahko naglašena ali nenaglašena. Pri naglašenih samoglasnikih se ob ohranitvi istega naglasnega mesta pojavljata premeni ***ë ~ i*** (*svëta ~ svit*, *jëdi ~ jid*, *lëtu ~ lita*, *jëdla ~ jidal*, *dëlat ~ dilaš*, *dëd dëda ~ didac*) in ***ö ~ u*** (*böga ~ bug*, *kösti ~ kust*, *kölu ~ kula*), ob spremembi naglasnega mesta pa premeni ***ë ~ a*** (*špëh ~ špahä*, *zalën ~ zalanä*, *rëkal ~ raklä*) in ***ö ~ o*** (*könj ~ konjä*, *visök ~ visokä*, *mögal ~ moglä*).

Nizki samoglasnik *ä* je vedno naglašen. Ob ohranitvi istega naglasnega mesta se pojavlja premena ***ä ~ a*** (*mräz ~ mraza*, *stär ~ stara*, *spät ~ spala*).

Sprednja zasopla samoglasnika			Zadnja zasopla samoglasnika		
ï	***ï ~ e***	*dïma ~ dem* *sïta ~ set* *bïla ~ bet* *hudïla ~ hudet*	***ü***	***ü ~ o***	*küpa ~ kop* *rüsa ~ ros* *čüla ~ čot* *taknüla ~ taknot*
	ï ~ i	*krïvit ~ krivïš* *jïgla ~ jigli*		***ü ~ u***	*püstit ~ pustiš* *düša ~ duši*
ë	***ë ~ i***	*svëta ~ svit* *jëdi ~ jid* *lëtu ~ lita* *jëdla ~ jidal* *dëlat ~ dilaš* *dëd dëda ~ didac*	***ö***	***ö ~ u***	*böga ~ bug* *kösti ~ kust* *kölu ~ kula*
	ë ~ a	*špëh ~ špahä* *zalën ~ zalanä* *rëkal ~ raklä*		***ö ~ o***	*könj ~ konjä* *visök ~ visokä* *mögal ~ moglä*

Srednji zasopli samoglasnik		
ä	***ä ~ a***	*mräz ~ mraza* *stär ~ stara* *spät ~ spala*

LITERATURA

Milan DOLGAN: Didaktični vidiki narečjeslovja. *Logarjev zbornik. Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru.* Ur. Zinka Zorko in Mihaela Koletnik, Maribor, 1999, 350-356.
Владимир Антонович ДЫБО: *Славянская акцентология*. Москва, 1981.
– – *Морфологизованные парадигматические акцентные системы*. Москва, 2000.
Ivan GRAUENAUER: Naglas v nemških izposojenkah v slovenščini (Donesek k zgodovini slovenskega naglasa). *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani* 1, Ljubljana, 1923, 358-391.
Tine LOGAR: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ur. Karmen Kenda-Jež, Ljubljana, 1996.
Giulio Andrea PIRONA: *Il nuovo Pirona: vocabolario friulano*. Ur. Giovanni Frau, Udine, [2]1996.
Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V. Ljubljana, 1970–1991 [elektronska različica].
Slovenski pravopis. Ljubljana, 2001 [elektronska različica].
Christian S. STANG: *Slavonic Accentuation*. Oslo, 1957.
Han STEENWIJK: *The Slovene dialect of Resia: San Giorgio*. Amsterdam, 1992.
– – *Ortografia resiana / Tö jošt rozajanskë pïsanjë*. Padova, 1994.
– – *Grammatica pratica resiana: Il sostanitvo*. Padova, 1999.
– – *Piccolo dizionario ortografico resiano / Mali bisidnik za tö jošt rozajanskë pïsanjë*. Padova, 2005.
Hildegard STRIEDTER-TEMPS: *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*. Wiesbaden, 1963.
Matej ŠEKLI: Praslovanski stari cirkumfleks v rezijanskem in ziljskem narečju slovenščine. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. Ur. Mihaela Koletnik in Vera Smole, Maribor: Slavistično društvo (Zbirka Zora, 41), 2006a, 227-287.
– – Pokrajinski/krajevni knjižni jeziki na Slovenskem. *XXXII научна конференција XXXVIII на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 15. VIII – 17. VIII 2005)*. Ur. Емилија Црвенковска, Скопје, 2006b, 195-206.
Jože TOPORIŠIČ: *Slovenska slovnica*. Maribor, [4]2000 ([1]1976).
– – *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana, 1992.
Pavle ZDOVC: O vlogi dialekta pri pouku knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo,* 19, Ljubljana, 1973. 256-260.
Nicola ZINGARELLI: *Vocabolario della lingua italiana*. Ur. Miro Dogliotti, Luigi Rosiello, [12]1995.

KRAJŠAVE

ed. = ednina; furl. = furlansko, furlanščina; im. = imenovalnik; issln. = izhodiščni splošnoslovenski; knj. = knjižni; m. = moški spol; mn. = množina; nedol. = nedoločna oblika pridevnika; neknj. = neknjižni; nespl. sln. = nesplošnoslovenski; os. = oseba; popsl. = popraslovanski; psl. = praslovanski, praslovanščina; rez. = rezijanski, rezijanščina; rod. = rodilnik; s. = srednji spol; spl. sln. = splošnoslovenski; srvn. = srednjevisokonemško, srednja visoka nemščina; stvn. = starovisokonemško, stara visoka nemščina; substr. = substratni; zilj. = ziljski, ziljščina; ž. = ženski spol.

Majda Kaučič-Baša
Univerza na Primorskem

*Ohranjanje slovenščine med Slovenci na Tržaškem**

Članek obravnava ohranjanje slovenščine pri Slovencih na Tržaškem po drugi svetovni vojni. Demografski podatki kažejo, da se delež Slovencev na raziskovanem območju zmanjšuje. Vzrok za to je postopna zamenjava slovenščine z italijanščino, ki vodi v zamenjavo etnične identitete. Analiza jezikovnih razmer kaže, da skupnost opušča slovenščino, ker nima dovolj priložnosti za njeno rabo. Priložnosti za rabo slovenskega jezika so po eni strani povezane s pravnim položajem in ugledom slovenščine na raziskovanem območju, po drugi strani pa s posledicami poselitvene politike po letu 1954, ko so bili na strnjeno slovensko ozemlje naseljeni istrski optanti, da bi se popravila »italijanska etnična diskontinuiteta, ki bi lahko postala usodna za pripadnost Trsta Italiji«.

I. UVOD

V prispevku bomo razmišljali o opuščanju rabe slovenščine pri avtohtoni slovenski skupnosti na Tržaškem po drugi svetovni vojni; ob tem bomo skušali

* Prispevek je nastal na podlagi raziskave v okviru temeljnega raziskovalnega projekta J6-6229-1988-04 z naslovom »*Ohranjanje slovenščine pri avtohtonih slovenskih manjšinah v Italiji, Avstriji in na Madžarskem*« iz nacionalnega raziskovalnega programa RS. Raziskava se izvaja na PEF Koper (UP), na Slovenskem raziskovalnem inštitutu v Trstu in na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Nosilka projekta je dr. Majda Kaučič-Baša.

odgovoriti na vprašanje, na kak način je pojav povezan z upadanjem števila tukajšnjih Slovencev.

Opuščanje rabe manjšinskih jezikov in demografsko krčenje narodnih manjšin je splošen pojav: več je takih manjšin, ki rabo prvotnega jezika opuščajo, kot onih drugih, pri katerih se število govorcev manjšinskega jezika ohranja ali celo povečuje.[54] Vendar opuščanje manjšinskega jezika v rabi in njegova zamenjava z jezikom večinskega prebivalstva ni neizbežen proces, saj se v ugodnih družbenih razmerah manjšinski jeziki ohranjajo[55] tudi na dolgi rok. Prav tako opuščanje manjšinskega jezika ni nujno proces, ki ga ne bi bilo mogoče obrniti. Da bi ga lahko načrtno zaustavili ali vsaj upočasnili, pa moramo poznati vzroke, zaradi katerih se jezik opušča.

Tudi med slovenskimi manjšinami Slovenci na Tržaškem niso posebnost. Proces opuščanja slovenščine, ki ga bomo opazovali na primeru tega dela manjšine, je značilen tudi za preostali del avtohtone slovenske skupnosti v Italiji, ki živi na Goriškem ter na Videmskem, opazujemo pa ga lahko tudi pri avtohtonih slovenskih manjšinah v Avstriji in na Madžarskem. Medmanjšinska primerjava opuščanja slovenščine bi pokazala, v kolikšni meri in zakaj se slovenski jezikovni prostor krči. V tem prispevku pojava ne bomo sistematično medmanjšinsko primerjali, tu in tam pa bomo vendarle opozarjali na podobnosti ali razlike med posameznimi slovenskimi skupnostmi.

II. SLOVENCI NA TRŽAŠKEM

Naselitev

Avtohtono (t.im. zgodovinsko) naselitveno ozemlje Slovencev v današnji Italiji se razteza v pribižno 30 km širokem pasu ob vsej italijansko-slovenski meji od Avstrije do Jadranskega morja in meri okrog 1524 km² (prim. preglednico *Površina avtohtonega slovenskega ozemlja v Italiji*). To ozemlje spada sicer k eni sami deželi, Furlaniji Julijski krajini, vendar je razdeljeno med tri od njenih štirih pokrajin, med Videmsko pokrajino na severu, Goriško pokrajino in Tržaško pokrajino na skrajnem jugovzhodu dežele. V teh treh pokrajinah je 36 občin z avtohtonim slovenskim prebivalstvom (prim. karto *Upravna razdelitev*

[54] Zaradi razširjenosti pojava se je v sociolingvistiki razvila posebna smer, ki preučuje ohranjanje oz. izgubo manjšinskih jezikov. Utemeljil jo je Joshua Fishman 1964 (Language Maintenance and Language Shift as a Field of Inquiry, *Linguistics*) in pozneje, dalje pa jo skupaj z njim razvijajo številni učenci. V tem prispevku se sklicujem na Christino Bratt Paulston (1987 in pozneje), ki je po mojem mnenju pomembno prispevala k razumevanju razmerja med ohranjanjem jezika in ohranjanjem identitete, pa tudi k povezovanju načrtovanja manjšinskih jezikov z njihovim ohranjanjem.

[55] Izraz *ohranjanje jezika* se v tem delu vedno nanaša na ohranjanje jezika v rabi in torej na ohranjanje števila govorcev, ne pa na ohranjanje jezika kot takega. Nasprotje ohranjanja je *opuščanje / zamenjava jezika* (angl. *language shift*), tudi *izguba jezika* (angl. *language loss*), ne pa *izumrtje jezika* samega na sebi (angl. *language death*).

avtohtonega slovenskega ozemlja v Italiji); razen tega pa so se Slovenci v večjem številu preselili v kraje (v Furlansko nižino, v druge občine Goriške pokrajine), ki na območje zgodovinske naselitve mejijo.

Preglednica 1: *Površina avtohtonega slovenskega ozemlja v Italiji*

POKRAJINA	površina avtohtonega slovenskega ozemlja	celotna površina
Trst	212 km²	212 km²
Gorica	192 km²	467 km²
Videm	1.120 km²	4.890 km²
tri pokrajine skupaj	1.524 km²	5.569 km²

Demografskih podatkov o Slovencih iz popisov prebivalstva po letu 1971 nimamo, ker se slovenska manjšina upira preštevanju s popisovanjem: v popisnih rezultatih je bilo namreč število Slovencev vedno veliko manjše od dejanskega. Sicer pa podatki o jeziku iz italijanskih popisov že a priori ne bi mogli biti kazalec etnične pripadnosti. V teh popisih se namreč narodna pripadnost enači z jezikom, ki ga posameznik rabi v družini; na ta način so šteti za Italijane ne le tisti Slovenci, katerih slovenska jezikovna zmožnost upada in zato govorijo italijansko, a se čutijo še pripadniki slovenske skupnosti, ampak tudi tisti, ki slovenščino dobro znajo, pa je ne morejo govoriti v družini (število jezikovno mešanih zakonov je v zadnjih desetletjih močno naraslo, neslovenski partnerji Slovencev pa slovenščine praviloma ne znajo, ker se je v italijanski šoli ne učijo). Vsi podatki o sedanjem številu prebivalcev so zato samo ocene. V skladu z oceno manjšine same[56] naj bi živelo ob popisu prebivalstva leta 1981 na avtohtonem slovenskem ozemlju v Italiji kakih 85.000 Slovencev, in sicer v Tržaški pokrajini do 49.000 (17% od celotnega prebivalstva pokrajine), v Goriški pokrajini do 15.000 (16% od celotnega prebivalstva), v Videmski pokrajini pa okrog 21.000 (40% od vseh prebivalcev). Po isti oceni naj bi na ozemlju novejše naselitve živelo še dodatnih 11.000 Slovencev, vseh Slovencev v Furlaniji Julijski krajini pa naj bi bilo torej 96.000.

Karta*: Upravna razdelitev avtohtonega slovenskega ozemlja v Italiji* (P. Stranj 1992, 34)

[56] Oceno je izdelal SLORI 1985. Prim. Pavel Stranj 1992, 43-44.

Slovenija
Videmska pokrajina
Goriška pokrajina
Tržaška pokrajina
Čedad
Videm
Gorica
Tržič
Trst
Milje
Meja avtohtone naselitve Slovencev
Meja novejše naselitve Slovencev
Državne meje
Pokrajinske meje

Legenda: *Upravna razdelitev avtohtonega slovenskega ozemlja v Italiji – Tržaška pokrajina*

POKRAJINA		OBČINA	
		Slovensko ime	*Uradno italijansko ime*
TRŽAŠKA	31	Devin-Nabrežina	Duino-Aurisina
	32	Zgonik	Sgonico
	33	Repentabor	Monrupino
	34	Trst	Trieste

Čeprav Slovencev ne povezuje le skupni etnični izvor, ampak tudi skupna upravno-politična nadgradnja (dežela Furlanija Julijska krajina, država Italija), so jezikovne razmere Slovencev na Tržaškem podobne razmeram na Goriškem in se močno razlikujejo od videmskih. Razlike med posameznimi deli manjšine so zgodovinsko pogojene.

Pogled v zgodovino

Slovenci iz današnje Tržaške pokrajine, Goriške pokrajine ter iz Kanalske doline na skrajnem severovzhodu Videmske pokrajine so do konca prve svetovne vojne delili politično usodo z ostalimi deli slovenskega naroda v Avstro-Ogrski. Pravni status slovenskega jezika je bil tu tak kot drugod, kjer so živeli Slovenci, z razliko, da sta bila na primer v Ljubljani – enako je bilo v Kanalski dolini – uradna jezika dva, nemščina in slovenščina, na Tržaškem in Goriškem pa trije – nemščina, italijanščina in slovenščina. V šole na tem področju je bil tako kot drugod v avstroogrskem cesarstvu z odredbo Marije Terezije 1774 in nato z zakonom 1869 uveden pouk v krajevnih jezikih, ki naj bi učence usposobil za rabo nemščine. Tako je bil v 18. in v prvi polovici 19. stoletja učni jezik v večini osnovnih šol na Goriškem slovenščina (dvojezične slovensko-nemške šole), na Tržaškem pa slovenščina skupaj z italijanščino (trojezične italijansko-slovensko-nemške šole).[57] Za presojo današnjih jezikovnih razmer je pomenljivo dejstvo, da so bile dvojezične slovensko-nemške šole tudi v Kanalski dolini, in to skozi vse 19. stoletje do leta 1919, ko je bilo ozemlje priključeno Italiji, ki pouka slovenščine ni obnovila. Šele v zadnjih letih se je v skladu z zakonom o varstvu manjšinskih jezikov,[58] ki predvideva neobvezno poučevanje lokalnih jezikov v šolah, začel uvajati v posamezne šole v Kanalski dolini slovenski jezik kot izbirni predmet.
Zaradi vsega navedenega so Tržaško, Goriško in Kanalska dolina skozi zgodovino prispevali tudi k razvoju slovenskega knjižnega jezika.

[57] Prim. S. Pahor 1986.
[58] Zakon 482/1999: »Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche«.

Drugače je bilo z Beneškimi Slovenci – prebivalci Nadiških dolin, Osrednje Benečije, Terske doline in doline Rezije v sedanji Videmski pokrajini, ki so se leta 1866 na plebiscitu izrekli za priključitev Benečije (Veneta) k Italiji. Italijanska oblast, ki je pred priključitvijo napovedovala bolj liberalno jezikovno politiko, ni na tem ozemlju dopustila nobene oblike javne rabe slovenščine, v šole ni uvedla slovenskega pouka, takoj po priključitvi pa je poitalijančila zemljepisna imena. Kljub temu so Beneški Slovenci do danes ohranili v splošni rabi slovensko narečje.

Do prelomne spremembe v statusu slovenskega jezika na Tržaškem, Goriškem in v Kanalski dolini pride po prvi svetovni vojni, najprej s priključitvijo teh krajev Italiji (Rapalska pogodba 12.11.1920 je prisodila Italiji mesti Trst in Gorico z zaledjem, ki je segalo globoko v ozemlje sedanje Republike Slovenije, ter Kanalsko dolino; na ta način je pripadlo Italiji ozemlje, na katerem je živela približno tretjina slovenskega naroda), nato pa v dvajsetih letih, z nastopom fašizma. Fašistična oblast je izvajala etnično čiščenje nad Slovenci s sistematično raznarodovalno politiko, ki je skušala popolnoma zatreti rabo slovenskega jezika: v razdobju desetih let je bila prepovedana raba slovenščine v javnosti; poitalijančena so bila slovenska krajevna in osebna imena; ukinjene so bile slovenske šole, slovenski učitelji pa razseljeni v notranjost Italije; ukinjen je bil slovenski tisk; razpuščena so bila slovenska društva in kulturne ustanove; cerkvene oblasti so pod pritiskom Mussolinijeve vlade preganjale duhovščino, ki se ni hotela prilagoditi raznarodovalni politiki; Slovencem je bil odtujen gospodarski kapital, ki jim je pred prvo svetovno vojno omogočal zaposlovanje v slovenskem jezikovnem okolju, obenem pa zagotavljal finančna sredstva za slovenske kulturne in politične dejavnosti. Od 42 smrtnih obsodb, ki jih je med leti 1927 in 1943 izreklo posebno fašistično sodišče v vsej Italiji, jih je bilo 33 izrečenih pripadnikom slovenske in hrvaške manjšine.

Tudi po drugi svetovni vojni so dobili posamezni deli avtohtonega slovenskega ozemlja v Italiji različen politični in pravni status. S Slovenci naseljeni del Videmske pokrajine – tako Beneška Slovenija kot Kanalska dolina, ki je do prve svetovne vojne pripadala Avstro-Ogrski – je bil obravnavan kot zgodovinsko integralni del Italije, ki mu ne pripadajo nikakršne manjšinske pravice; Goriška pokrajina je pripadla Italiji s Pariško mirovno pogodbo leta 1947; Tržaška pokrajina je pripadla Svobodnemu tržaškemu ozemlju, ki ga je upravljala anglo-ameriška vojska, Italiji pa je bila priključena z Londonskim sporazumom 1954. Tako so dobili Slovenci na Goriškem nekatere narodnostne pravice na osnovi Pariške mirovne pogodbe, Slovenci na Tržaškem pa ob Londonskem sporazumu s Posebnim statutom, ki je urejal položaj slovenske manjšine v bivši Coni A (in italijanske manjšine v bivši Coni B) Svobodnega tržaškega ozemlja.

Današnja Italija vzdržuje zgodovinsko pogojene razlike med Slovenci v posameznih pokrajinah na ta način, da priznava Slovencem na Tržaškem in Goriškem nekaj narodnostnih pravic (premalo, da bi se lahko ohranjalo število govorcev slovenščine), Slovenci v Videmski pokrajini pa do italijanskega zakona

o varstvu slovenske manjšine, ki je bil sprejet šele leta 2001, niti formalno niso bili obravnavani kot Slovenci, ampak le kot »prebivalci slovanskega izvora«.
Raziskava jezikovnega položaja slovenske manjšine v Italiji mora razlike med pokrajinami upoštevati. Kar bo ugotovljeno za Slovence na Tržaškem, velja tudi za Slovence na Goriškem, nikakor pa ne za Slovence v Videmski pokrajini: jezikovne razmere tega dela manjšine so drugačne in zahtevajo posebno obravnavo.

Gibanje slovenskega prebivalstva na Tržaškem skozi čas

Tržaška pokrajina je tisti del avtohtonega slovenskega ozemlja v Italiji, kjer so Slovenci najbolj številčni, najbolje organizirani (manjšina ima tu največje število organizacij, predvsem v središču Trsta, gosta pa je tudi mreža manjšinskih društev v mestni okolici) in v obrobnih občinah najbolj kompaktno naseljeni. Obenem je to tista izmed treh pokrajin, v kateri je delež slovenskega prebivalstva po letu 1910 najbolj upadel, in to kljub temu, da je bilo ozemlje po drugi svetovni vojni pod anglo-ameriško upravo in je šele 1954 ponovno prešlo pod Italijo.
Slovensko poselitveno ozemlje se tu skoraj v celoti pokriva z upravnimi mejami pokrajine. Slovenci so avtohtoni prebivalci vseh šestih občin v pokrajini: Trst, Devin-Nabrežina, Zgonik, Repentabor, Dolina in Milje. Edini del ozemlja v pokrajini, ki ni ozemlje zgodovinske naselitve Slovencev, je zahodni del občine Milje.
Slovenci so to območje kompaktno naselili v dveh naselitvenih valih: v prvem, od 6. stoletja dalje, ozemlje do črte Sesljan-Nabrežina-Križ-Prosek-Opčine-Trebče-Katinara-Žavlje, v drugem, v 17. stoletju, pa neposredno okolico Trsta; za razumevanje tega podatka je treba upoštevati, da je v 17. stoletju spadal v okolico večji del današnjega središča mesta. Posamično so se naseljevali Slovenci v Trstu in v bližnji okolici od 12. stoletja dalje; po ohranjenih dokumentih je mogoče sklepati, da so tvorili v 13. stoletju vsaj 8% meščanskega prebivalstva. Sicer pa dokumenti tudi kažejo, da so se v srednjeveškem Trstu enakovredno uporabljali italijanski, nemški, slovenski in furlanski jezik. Iz virov iz 15. stoletja je mogoče razbrati, da je bilo takrat 30% prebivalcev Trsta Slovanov, 55% Romanov in 15% ostalih (med njimi so prevladovali Nemci, Grki in Judje); tudi tedanji dokumenti izpričujejo večjezično italijansko-nemško-slovensko uradno pisno prakso, ki se je nato ohranila do srede 18. stoletja. Število tržaških prebivalcev se je sicer tudi odtlej povečevalo predvsem na račun slovenskih priseljencev iz zaledja, a ker so se ti v precejšnji meri »asimilirali v romanski svet«, je, kot izkazuje Czoernigova statistika iz leta 1846, živelo sredi 19. stoletja v Trstu 55% Italijanov, 32% Slovencev in 13% pripadnikov drugih etničnih skupin.[59] Od srednjega veka do srede 19. stoletja se etnična struktura tržaškega prebivalstva torej ni bistveno spremenila.

[59] Prim. J. Jeri 1975.

Po popisnih podatkih iz leta 1880, ki so prvič upoštevali narodnostno pripadnost prebivalstva, so predstavljali Slovenci v občini Trst 22%, v občini Devin-Nabrežina 91%, v občini Zgonik 100%, v občini Repentabor 100%, v občini Dolina 100% in v občini Milje 24% celotnega prebivalstva.
Po popisu iz leta 1911[60] je bilo v občini Trst 57.000 Slovencev, kar je 25% od celotnega prebivalstva (v mestnem središču jih je bilo 16%, v predmestjih 52% in v okolici 93%); Trst je imel torej več slovenskega (tudi takrat manjšinskega) prebivalstva kot tedanja Ljubljana in je bil tako mesto z največjim številom Slovencev. V občini Devin-Nabrežina je bil delež Slovencev 89%, v občinah Zgonik 99%, v Repentabru 98%, v Dolini 100% in v Miljah 13%.
Zadnji popis pred drugo svetovno vojno, ki upošteva tudi etnično pripadnost prebivalstva, je italijanski popis iz leta 1921. Ta popis navaja za občino Trst samo še 8% Slovencev, za občino Devin-Nabrežina 81%, za občini Zgonik in Repentabor 99%, za Dolino 97% in za Milje 13%. Medtem ko je znašal skupni delež Slovencev na Tržaškem za leto 1911 33%, jih je bilo leta 1921 samo še 19%.
Po oceni Zavezniške vojaške uprave za leto 1949 so Slovenci tvorili v občini Trst 10% prebivalstva, v občini Devin-Nabrežina 68%, v občinah Zgonik, Repentabor in Dolina 100% in v občini Milje 11%; skupni delež Slovencev v Tržaški pokrajini naj bi bil 13%.
Leta 1961 naj bi Slovenci v skladu s popisom prebivalstva tvorili le še 9% populacije v pokrajini, in sicer 6% v občini Trst, 49% v občini Devin-Nabrežina, 87% v občini Zgonik, 80% v občinah Repentabor in Dolina in 8% v občini Milje.
Po podatkih popisa za leto 1971, zadnjega, ki je upošteval etnično strukturo prebivalstva, naj bi bilo v pokrajini le še 8% Slovencev: 6% v občini Trst, 38% v občini Devin-Nabrežina, 82% v Zgoniku, 77% v Repentabru, 71% v Dolini in 5% v Miljah.
Zadnjo oceno o deležu slovenskih prebivalcev lahko izpeljemo iz javnomnenjske raziskave, ki jo je italijanska raziskovalna ustanova SWG–Servizi integrati di ricerca iz Trsta izvedla po naročilu Slovenske kulturno-gospodarske zveze leta 1985. V skladu z rezultati te raziskave naj bi bilo leta 1981 v celotni Tržaški pokrajini 10% Slovencev, in sicer v Trstu 4%, v okolici pa 21 %.
Kot smo že poudarili, moramo na podatke o etnični pripadnosti v italijanskih popisih prebivalstva obvezno gledati s pridržki, saj so vprašanja o jeziku in etničnosti v njih zastavljena tako, da je ugotovljeno število Slovencev zagotovo veliko manjše od dejanskega. Kljub temu je smiselno upoštevati popisne podatke o demografskem gibanju skozi čas. Ti podatki kažejo, da od zadnjega avstroogrskega popisa prebivalstva v letu 1911 do zadnje ocene števila Slovencev (iz leta 1985) delež Slovencev na Tržaškem pada. Negativno demografsko gibanje

[60] Popis iz leta 1911 je na zahtevo Slovencev revidirani popis iz leta 1910, pri katerem so bili, kot je bilo potrjeno 1911, popisni podatki potvorjeni v korist Italijanov.

se začne s prihodom Italije in se nadaljuje v fašističnem obdobju med dvema vojnama, med drugo svetovno vojno in v obdobju po njej.[61]
Odgovor na vprašanje, kateri so v posameznih obdobjih vzroki tega gibanja, je treba iskati v vsakokratnem zgodovinskem kontekstu pojava.

Vzroki za spremembe v etnični strukturi prebivalstva

Prikazano upadanje števila in deleža Slovencev je rezultat italijanske jezikovne politike in migracij. Sicer pa so tudi pomembnejše migracije bodisi sestavni del jezikovne politike bodisi reakcija nanjo.
Med dvema vojnama je bilo sestavni del jezikovne politike prisilno premeščanje Slovencev, zaposlenih v državnih službah (učiteljev, železničarjev), v notranjost Italije, njihovih italijanskih kolegov pa na ozemlje slovenske naselitve. Po drugi svetovni vojni (v petdesetih in šestdesetih letih) je bil pomemben sestavni del jezikovne politike gradnja novih naselij za istrske optante ob vaseh z dotlej večinoma slovenskim prebivalstvom, kar je radikalno spremenilo narodnostno strukturo krajevnega prebivalstva. V zadnjih desetletjih je to gradnja novih rezidenčnih naselij, tudi ob (novih) mednarodnih znanstvenih središčih na Tržaškem (in podobno ob novih vojašnicah obmejne policije na Goriškem).
Reakcija na protislovensko politiko fašističnega režima je bilo množično izseljevanje Slovencev, ki je pomenljivo vplivalo na spremembe v etnični strukturi prebivalstva. Med dvema vojnama se je iz Tržaške in Goriške pokrajine izselilo 20.000 do 30.000 Slovencev, in sicer več kot polovica v Jugoslavijo, ostali pa zlasti v Argentino. Val izseljevanja Slovencev iz Tržaške pokrajine se je sprožil tudi po drugi svetovni vojni, in sicer zaradi priključitve Tržaškega ozemlja k Italiji: tako se je v petdesetih letih izselilo s Tržaškega v Argentino okrog 3.000 Slovencev.[62]
Sicer pa je upadanje števila Slovencev od konca prve svetovne vojne do danes predvsem rezultat jezikovnega in z njim povezanega identitetnega načrtovanja. S prepovedjo rabe slovenščine v javnosti, z italijanizacijo slovenskih krajevnih in osebnih imen, z ukinitvijo slovenskih šol, tiska, društev in ustanov, s prepovedjo slovenščine v cerkvi, z uničenjem slovenskega gospodarstva … se je med dvema vojnama skušalo vzeti Slovencem jezik, da bi z njim izgubili tudi narodno identiteto. Danes so rezultat tega načrtovanja številni Italijani, ki ne razumejo slovenščine, čeprav so bili njihovi starši ali stari starši Slovenci. Tisti del slovenske skupnosti, ki je jezik in identiteto ohranil, živi danes v jezikovnih

[61] Za obdobje po letu 1985 nimamo niti popisnih podatkov o številu Slovencev niti obsežnih kvantitativnih raziskav, kakršna je SWG 1985. O gibanju slovenskega prebivalstva lahko do neke mere sklepamo iz podatkov o vpisu v slovenske šole, upoštevajoč tudi sočasni vpis v italijanske šole.

[62] Z avtohtonega slovenskega ozemlja v Videmski pokrajini, ki sicer ni predmet te obravnave, se je med leti 1950 in 1985 iz ekonomskih razlogov izselila kar polovica vsega prebivalstva: v enajstih občinah centralne Beneške Slovenije je bilo leta 1951 kar 16.195 prebivalcev, leta 1984 pa le še 7.669. Prim. P. Stranj 1999.

razmerah, za katere bomo v nadaljevanju prispevka ugotovili, da vodijo v opuščanje slovenskega jezika.

III. IZGUBA SLOVENŠČINE IN NJENE DRUŽBENE RAZSEŽNOSTI

Podatki

V kolikšni meri je upadanje števila Slovencev posledica opuščanja rabe slovenskega jezika?
Odgovor na to vprašanje lahko izpeljemo iz že omenjene raziskave SWG 1985 o Slovencih v Furlaniji Julijski krajini, ki je bila izvedena med prebivalci Furlanije Julijske krajine ne glede na jezikovno in narodno pripadnost, in sicer v celotnem obmejnem pasu dežele. Iz raziskave povzemam del podatkov o medgeneracijskem prenašanju slovenščine ter o razmerju med rabo slovenščine in narodnim samoopredeljevanjem pri prebivalcih Tržaškega (prim. preglednico 2).

Preglednica 2: *Prebivalci Tržaške pokrajine glede na razmerje do slovenske narodnosti in slovenskega jezika* (po SWG 1985)

Razmerje do slovenske narodnosti in jezika	Delež prebivalcev	Število prebivalcev
se šteje za Slovenca	10,3 %	29.400
doma govori slovensko	8,6 %	24.500
razume slovensko	14,0 %	39.900
starši znajo slovensko	22,1 %	63.000

Iz preglednice je razvidno, da je bilo leta 1985 v Tržaški pokrajini 63.000 ljudi, katerih starši so znali slovensko; samo 39.900 anketirancev je slovensko razumelo, doma jih je govorilo slovensko 24.500, malo več – 29.400 – pa se jih je štelo za Slovence. Čeprav v preglednici ni direktnih podatkov o tem, koliko ljudi je v času raziskave znalo slovenščino, lahko z gotovostjo sklepamo, da je bilo število govorcev[63] slovenščine manjše od števila ljudi, ki so slovenščino samo razumeli, in večje od števila ljudi, ki so jo govorili doma. Število govorcev

[63] Izraz *govorec* jezika (angl. *speaker*) uporabljam za človeka z aktivno (produktivno) jezikovno zmožnostjo – torej za človeka, ki jezik *aktivno zna*, ne glede na to, v kolikšni meri ga rabi. Kdor dani jezik *rabi*, je *uporabnik* tega jezika (angl. *user*); če ga – bodisi doma bodisi zunaj doma – *uporablja vsak dan*, je *dnevni uporabnik* tega jezika.

slovenščine na Tržaškem se je torej v eni generaciji zmanjšalo za 40 do 60 odstotkov.

Podatki pa tudi dokazujejo, da je raba slovenskega jezika nedvoumno povezana z narodnim samoopredeljevanjem. Število ljudi, ki se štejejo za Slovence, je namreč le malo večje od števila ljudi, ki doma govorijo slovensko: na Tržaškem jih doma govori slovensko 24.500, za Slovence pa se jih šteje 29.400. Dejstvo, da se opredeljuje za Slovence vendarle nekaj več ljudi, kot pa jih slovensko govori, ni naključje, ampak pomemben pokazatelj dinamike pri zamenjavi jezika in identitete. Za Slovence na Tržaškem namreč dokazuje, da prej opustijo rabo slovenščine v družini in šele zatem izgubijo identiteto, saj se potem, ko so doma prenehali uporabljati slovenski jezik, nekateri še čutijo pripadniki slovenske skupnosti.

Sociolingvistična spoznanja o ohranjanju jezika in identitete

Primer opisane skupnosti tako potrjuje sociolingvistična spoznanja o vzročno-posledični zvezi med jezikom in narodno identiteto, ki so izšla prav iz študija ohranjanja manjšinskih jezikov (Christina Bratt Paulston 1987 in pozneje).

Prvo od teh spoznanj je, da jezik ni samo razpoznavni znak, pokazatelj (marker) narodne skupnosti, ampak je tudi pogoj za to, da se skupnost ohrani. Skupnosti, ki izgubijo jezik, postopoma izgubijo tudi etnično identiteto,[64] čeprav je lahko čas, ki preteče od izgube jezika do izgube narodne identitete, pri različnih skupnostih (v različnih družbenih okoliščinah) različen.

Nadaljnje spoznanje stroke pa je, da tudi ohranjanje manjšinskega jezika v rabi ni zagotovljeno samo na sebi. Brez posebnih ukrepov se ohranjajo manjšinski jeziki le v izoliranih ruralnih skupnostih, ki imajo malo stikov z zunanjim življenjem in v katere se ne priseljujejo pripadniki večinskega naroda.[65] Manjšine v urbanem okolju ohranjajo jezik tako, da njegovo rabo načrtujejo; če tega ne delajo, puščajo, da teče proces zamenjave jezika in identitete, ki se v takih razmerah vedno sproži, samodejno naprej. Na osnovi empiričnih dejstev je ugotovljeno, da manjšine, ki pojmujejo svoj jezikovni položaj kot danost in si v zvezi z njim ne postavljajo nikakršnih ciljev, zagotovo izgubijo prvotni jezik in za njim tudi identiteto,

[64] Sociologija je pred tem zagovarjala stališče, da ohranitev jezika ni nujni pogoj za ohranitev skupnosti. To naj bi dokazoval primer Ircev, ki so prvotni jezik zamenjali z angleščino, pa so se kot narod vseeno ohranili. Z vidika sociolingvistike prav primer Ircev potrjuje pravilo o zvezi med ohranjanjem jezika in identitete. V procesu izgube jezika so namreč skupnosti bodisi pasivne, in v tem primeru se asimilirajo, bodisi se asimilaciji uprejo. Da spadajo Irci v drugo skupino, ne dokazuje le oborožena skupina IRA, ampak tudi njihova uspešna prizadevanja za oživitev irskega jezika.

[65] Da se v izoliranih ruralnih skupnostih ohranjajo manjšinski jeziki samodejno, brez posebnih ukrepov, potrjuje tudi primer Slovencev, ki ponekod ohranjajo v rabi slovensko narečje, čeprav se knjižne slovenščine niso niti učili niti nimajo priložnosti, da bi jo uporabljali v vsakdanjem življenju. Tako so se ohranila v rabi slovenska narečja v Beneški Sloveniji (v Nadiških dolinah, v Terski dolini in v Reziji) ter – vsaj do generacije današnjih starih staršev – slovensko narečje v Porabju na Madžarskem.

ohranjajo pa se manjšine, ki načrtujejo ustrezni družbeni položaj (pravni položaj in dejansko rabo) svojega jezika, ki razvijajo jezik sam na sebi in ki jezik učijo. Pri načrtovanju družbenega položaja manjšinskega jezika ima zelo pomembno vlogo matična država manjšine.[66]
Tudi za Slovence na Tržaškem jezik ni le simbol narodne identitete, ampak je tudi pogoj zanjo. Zamenjava slovenščine z italijanščino vodi v zamenjavo identitete, sicer pa se tudi tu slovenska identiteta ohranja nekoliko dlje kot slovenski jezik. Kot kažejo podatki, je izguba jezika tudi poglavitni vzrok za izgubo identitete.

IV. JEZIKOVNE RAZMERE SLOVENCEV NA TRŽAŠKEM

Družbeni položaj jezika, jezikovna skupnost in jezik kot tak

Skupnost ohranja svoj jezik, kolikor ga ohranjajo njeni člani, posameznikovo ohranjanje jezika pa je odvisno od njegove vsakokratne izbire jezika.
Enojezični govorec glede izbire jezika v sporazumevanju nima dilem: spregovori lahko v edinem jeziku, ki ga zna, ali pa molči. Za dvojezičnega govorca, kakršen je praviloma Tržaški ali Goriški Slovenec, je stvar drugačna. Spregovori lahko slovensko ali italijansko, a možnosti, da bo spregovoril italijansko, je veliko več. Njegova izbira slovenščine je odvisna od več med seboj povezanih dejavnikov (gl. diagram *Zveza med družbenim položajem jezika, rabo jezika in jezikom samim na sebi*).
Z diagramom ponazarjam, da družbeni položaj jezika (pravni status, dejanske priložnosti za rabo jezika) vpliva na vse psihološke lastnosti ljudi, ki so povezane z rabo jezika (na ugled, ki ga uživa jezik v njihovih očeh, na njihov odnos do jezika, na njihovo jezikovno zmožnost in govorne navade). Od obojega – od položaja jezika in od lastnosti govorcev – je odvisna raba jezika in njegov razvoj. Od pravnega položaja je odvisen dejanski položaj jezika v življenju ali priložnosti za rabo jezika.[67] Res je, da zakon o rabi jezika, ki se ne izvaja, ljudem še ne daje priložnosti, da bi jezik uporabljali (pripadnik manjšine namreč doživlja kot priložnost za javno rabo svojega jezika tako govorno situacijo, v kateri ima pred seboj dvojezični javni napis, uradnika, ki posluje tudi v manjšinskem jeziku, in

[66] Italijanski sociolingvist (pripadnik furlanske manjšine) Giuseppe Francescato je razdelil manjšine glede na to, ali matično državo imajo ali ne, na jezikovne polotoke in jezikovne otoke. Jezikovni otoki (manjšine brez matične države) – v Italiji so to, na primer, Furlani – uživajo praviloma najmanj jezikovnih pravic, jezikovni polotoki (manjšine, ki matično državo imajo) – v Italiji so to, na primer, Južni Tirolci, Francozi v Dolini Aoste in Slovenci – pa uživajo jezikovno varstvo, ki je sorazmerno s politično močjo njihovih matičnih držav.

[67] *Priložnost za rabo določenega jezika* mi pomeni tako govorno situacijo, v kateri govorci (to je ljudje, ki jezik znajo) doživljajo rabo tega jezika kot samoumevno ali vsaj primerno. O samoumevnosti rabe nekega jezika odloča jezikovna zmožnost udeležencev pogovora, njihov odnos do jezika, njihove govorne navade, v javni sferi pa tudi pravne norme o rabi tega jezika in njihovo izvajanje v praksi. Prim. M. Kaučič-Baša 1998, 48-61.

dvojezični obrazec), a res je tudi, da je raba jezika povsem nemogoča, če je zakon sploh ne predvideva ali jo celo prepoveduje.

Jezik, ki ima ustrezen družbeni položaj, uživa pri ljudeh (tako pri govorcih kot pri ljudeh, ki ga ne znajo) tudi ugled.[68] Do takega jezika imajo ljudje sproščen odnos, kar pomeni, da jih ni strah ali sram, da bi ga govorili, in ga dejansko govorijo, ko imajo za to priložnost, kar seveda vpliva tako na njihove govorne navade kot na njihovo jezikovno zmožnost. Raba jezika pa je pogoj za to, da se razvija jezik kot tak (korpus jezika).

Prav v jezikovnih razmerah manjšin najdemo nedvoumne dokaze za to, da družbeni status jezika tudi direktno vpliva na razvoj korpusa. Na načrtovanje korpusa namreč vplivajo objektivne potrebe po izdelanem besedišču, ki so odvisne izključno od družbenega statusa jezika: če manjšinski jezik nima dostopa do določenih področij življenja, tudi ni komunikacijske potrebe, da bi se načrtovalo na ta področja nanašajoče se besedišče. Dejstvo, da je na avstrijskem Koroškem javna raba slovenščine kot manjšinskega jezika vsaj do neke mere pravno predvidena, je pobudilo standardizacijo slovenskega pravnega izrazja v Avstriji;[69] slovenski jezik v Italiji upravno-pravne terminologije nima izdelane, ker nima statusa uradnega jezika.

Diagram: *Zveza med družbenim položajem jezika, rabo jezika in jezikom samim na sebi* (Majda Kaučič Baša 1998)

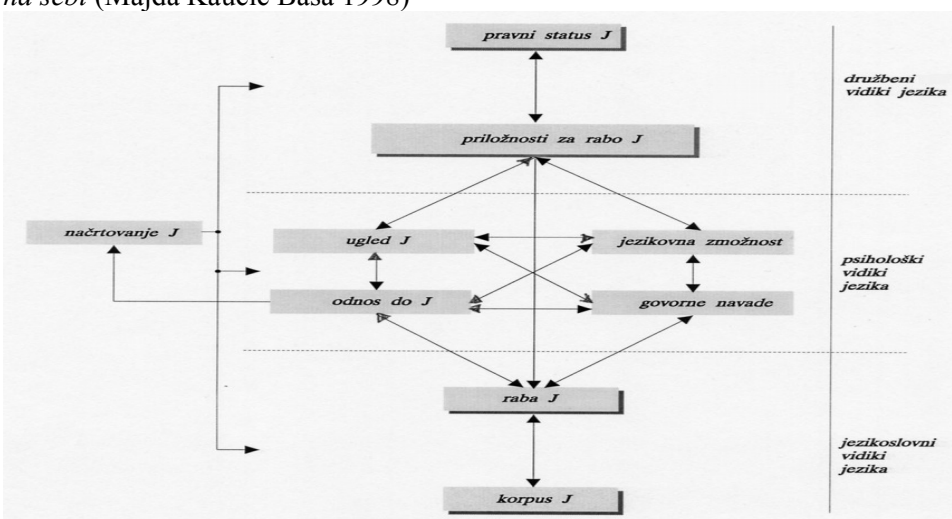

Po drugi strani pa tudi korpus jezika vpliva na priložnosti za rabo jezika. Razvito besedišče je namreč nujni pogoj za to, da se lahko jezik uporablja. Iz povojne

[68] V tem delu je *ugled jezika* vrednost, ki jo ljudje pripisujejo jeziku zaradi njegovega družbenega položaja. Prim. M. Kaučič-Baša 1998, 15-17.

[69] Pavel Apovnik, Ludvik Karničar 1989 in 1996, *Woerterbuch der Rechts- und Wirtschaftssprache. Slovar pravnega in ekonomskega jezika*. 1. Deutsch-Slowenisch. 2. Slovensko-nemški. Wien: Manz.

prakse slovenske manjšine v Italiji poznamo posamezne poskuse, da bi se uvedel slovenski jezik v poslovanje manjšinskih bank, in sicer ne le v poslovanje s strankami, ampak tudi v notranje poslovanje, a slovenščino je bilo mogoče uvesti samo na tista strokovna področja, za katera je bilo izdelano slovensko strokovno izrazje. Le če se jezik rabi, se razvijajo govorne navade, sicer pa raba jezika vpliva tudi na jezikovno zmožnost ljudi, na njihov odnos do jezika in na ugled, ki se pripisuje jeziku.
Družbeni položaj jezika, jezikovne lastnosti skupnosti in korpus jezika torej niso le med seboj povezani, ampak so povsem soodvisni pojavi. Jezikovne razmere Slovencev na Tržaškem to dokazujejo.

Ohranjanje slovenščine kot vprašanje priložnosti za njeno rabo

Pravni status slovenskega jezika

Na avtohtonem slovenskem ozemlju na Tržaškem slovenščina ni uradni jezik, v neuradnih javnih položajih pa se uporablja le izjemoma.
Prvi pravni akt, ki naj bi uredil položaj Slovencev, je bil Posebni statut (1954), priložen Londonskemu memorandumu. Dokument recipročno ureja položaj narodnih skupnosti, ki sta z razdelitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja postali manjšini, kot taki pa vzrok ozemeljskega spora: Slovencev na Tržaškem in Italijanov na Koprskem. Njun jezikovni položaj ureja tako, da predvideva rabo manjšinskega jezika v javni upravi, dvojezične javne dokumente, dvojezična javna obvestila, v tistih volilnih okrajih, kjer tvorijo pripadniki manjšine najmanj četrtino prebivalstva, pa tudi dvojezične napise na javnih ustanovah ter dvojezična krajevna in ulična poimenovanja. Pravice iz Posebnega statuta so bile potrjene in na formalni ravni razširjene s Tržaške pokrajine na preostalo ozemlje manjšine z Osimskim sporazumom (1975), v praksi pa te pravice niso bile udejanjene.
Tudi z zakonom o varstvu slovenske manjšine (L. 38/2001) se položaj slovenščine na Tržaškem ni bistveno spremenil. Zakon sicer prevzema nekatere elemente jezikovnega varstva iz Posebnega statuta, ne predvideva pa obveznosti njihovega izvajanja: o tem, ali naj se namestijo dvojezični napisi in se uvede dvojezično poslovanje, v skladu z zakonom odloča vsaka ustanova zase. Razen tega zakon ne določa ozemlja, kjer naj bi se varstvo izvajalo. V pogajanjih, ki so v teku, skuša oblast območje zaščite zmanjšati; iz seznama občin, ki naj se zaščitijo, skuša izvzeti tudi Trst, kjer je Slovencev največ.
Tudi v vsakdanjem življenju v javnih (državnih, deželnih, pokrajinskih in občinskih) ustanovah slovenščine skoraj ni mogoče rabiti. Izjemo predstavljajo občinski uradi v nekaterih manjših občinah, in sicer v Repentabru, Zgoniku in Dolini, kjer predstavljajo Slovenci večino prebivalstva in so zato praviloma tudi izvoljeni občinski upravitelji. V teh občinah se poleg italijanščine uporablja slovenščina v občinskih svetih in (predvsem ustno in manj pismeno) v poslovanju

občinskih uradov, pri čemer se obseg dvojezičnosti od občine do občine razlikuje.[70] Niti tu pa ne poslujejo v slovenščini tiste javne ustanove, s katerimi ne upravlja občina, na primer pošta, ki je državna ustanova.

Ugled slovenščine in občutek jezikovne manjvrednosti

V italijanski kulturi je razširjen stereotip, da so Slovenci narod brez zgodovine in kulture. Na nezavedni ravni prevzemajo ta stereotip tudi Slovenci sami in se deloma istovetijo z njegovimi negativnimi sestavinami. Stereotip se ohranja in obnavlja tudi zaradi jezikovnih razmer, ki smo jih opisali. Ker slovenščina ne uživa ugleda uradnega jezika, se doživlja kot nižjerazredni, za javno sporazumevanje neprimerni kod. Tako ga doživljajo Italijani, pa tudi Slovenci, pri katerih se zato poraja občutek jezikovne manjvrednosti, ki negativno vpliva na rabo jezika.

Priložnosti za rabo slovenščine

Najpomembnejša sestavina priložnosti za rabo danega jezika je sogovornik, ki ta jezik zna in ga hoče govoriti. Italijani, ki tvorijo tako na Tržaškem kot na Goriškem večino prebivalstva, slovenščine niti pasivno ne znajo, ker se je v šoli ne učijo. Zaradi take razporeditve jezikovnega znanja se slovenščina rabi samo med Slovenci, ti pa spregovorijo slovensko le s tistimi rojaki, za katere vedo, da so govorci slovenščine. Ker živi večina Tržaških in Goriških Slovencev v urbanem okolju (v mestih Trst in Gorica), kjer se ljudje praviloma slabo poznajo, obenem pa predstavljajo prav tu Slovenci najmanjši delež celotnega prebivalstva, je priložnosti za rabo slovenščine le toliko, kolikor je slovenskih znancev.
V javni sferi življenja je sestavni del priložnosti za rabo nekega jezika javni napis, ki skupaj z drugimi pisanimi besedili obvešča tudi o tem, kateri jezik je mogoče govoriti v dani situaciji. Na ozemlju, ki ga obravnavamo, skoraj ni videti dvojezičnih krajevnih označb, javnih napisov in drugih oblik vidnega javnega sporočanja. To stanje je seveda posledica pravne nepriznanosti slovenščine. V zasebnem sektorju, kjer raba jezika ni pravno predpisana, pa se lahko odsotnost slovenskih napisov razlaga le z nizkim ugledom slovenščine. Tudi slovenski zasebniki, ki sicer radi govorijo slovensko, izobesijo slovenski napis le izjemoma; vzrok za to je strah pred javnim razkrivanjem slovenščine, ki ga je vcepil fašizem, današnje razmere pa ga oživljajo.
V takih razmerah lahko zunaj družine redno uporabljajo slovenščino tisti Slovenci, ki so zaposleni v ustanovah, v katerih se govori slovensko, ker so namenjene izključno manjšini; med te ustanove spadajo v prvi vrsti šole s slovenskim učnim jezikom. V različnem obsegu se rabi slovenščina tudi v podjetjih, ki so v lasti Slovencev. Vendar zaposlujejo te ustanove in podjetja le manjši del pripadnikov manjšine.

[70] Prim. Brezigar 1992.

Večina Slovencev dela v italijanskem okolju. Če živijo v slovenskih vaseh, lahko prakticirajo slovenščino v soseski. Vendar je strnjeno slovenskih naselij vedno manj: po drugi svetovni vojni so prispevali k spreminjanju njihove etnične strukture predvsem načrtno naseljevanje italijanskih optantov iz Istre, urbanizacija in industrializacija.

Najradikalnejši poseg v etnično strukturo slovenskih vasi v okolici Trsta je povzročila izgradnja »begunskih naselij« za italijanske optante iz Istre. Po drugi svetovni vojni, zlasti po letu 1954, ko je bilo Svobodno tržaško ozemlje razdeljeno med Italijo in Jugoslavijo, so bila zgrajena za priseljence iz Istre nova, popolnoma avtonomna naselja tik ob etnično homogenih slovenskih vaseh na Krasu. Oblast ni prikrivala, da gradi ta naselja z namenom, da bi v tržaški okolici odpravila »italijansko etnično diskontinuiteto, ki bi lahko postala usodna za pripadnost Trsta Italiji«.[71]

Prvi taki naselji sta bili zgrajeni v devinsko-nabrežinski občini, ki je zaradi svoje geografske lege predstavljala za Italijo »tanko, etnično nevarno popkovino, ki veže Trst z ostalo Italijo« (Belci 1989: 152) in jo je bilo treba zato najprej italijanizirati. Leta 1951, torej še pod Zavezniško vojaško upravo, je bilo zgrajeno naselje Villaggio del pescatore med Devinom in Štivanom; zanj je bilo devinskim Slovencem odtujene 367.000 m² zemlje. Drugo »begunsko« naselje v devinsko-nabrežinski občini je Borgo San Mauro (221.000 m², 568 stanovanj); slovenska občinska uprava mu je dvakrat, v letih 1955 in 1962, odrekla gradbeno dovoljenje, toda prefektura je v obeh primerih odstavila župana in imenovala komisarja, ki je odobril izgradnjo proti odločitvi občinskega sveta. Kako sta posega vplivala na etnično strukturo devinsko-nabrežinske občine, kažejo popisni podatki. Leta 1945 je imela občina 4975 prebivalcev, od tega 90% Slovencev in 10% Italijanov. Leta 1953 je bilo Italijanov že 22%, leta 1960 35%, pri popisu prebivalstva 1971 pa je samo še 38% ljudi izjavilo, da doma govorijo slovensko. Danes je v občini Devin-Nabrežina okrog 8700 prebivalcev, večina je Italijanov, v načrtu pa je izgradnja novega naselja v Sesljanskem zalivu, kamor naj bi se naselilo novih 3000 do 4000 ljudi.

»Begunska« naselja so bila zgrajena tudi v drugih občinah Tržaške pokrajine. Z njimi je bila prekinjena strnjenost slovenske naselitve, Slovenci pa so dobili nove sosede in se znašli v novem jezikovnem okolju, čeprav so sami ostali doma.

Slovenci, katerih vsakdanje življenje se odvija v italijanskem jezikovnem okolju, imajo zunaj doma malo priložnosti za redno rabo slovenščine. Slovensko lahko govorijo v slovenski šoli, če imajo šoloobvezne otroke, pri slovenskem verskem obredju, če se ga udeležujejo, in deloma v slovenskih društvih. Tisti od njih, ki tudi doma govorijo italijansko – število jezikovno mešanih zakonov narašča, jezik takih zvez pa je praviloma italijanščina – z naporom ohranjajo stik s slovenščino ali pa ga povsem izgubijo.

[71] Prim. Corrado Belci 1989, 151. Avtor je bil v letih 1963-1979 poslanec v rimskem parlamentu, izvoljen v deželi Furlaniji Julijski krajini, in je poznal tako lokalne razmere kot odnos italijanske države do tržaškega vprašanja.

V razmerah, ki bi jih lahko opredelili kot pomanjkanje priložnosti za rabo slovenščine, se govorne navade Slovencev spreminjajo, znanje jezika upada in tudi v intimnem sporazumevanju med Slovenci se slovenščina zamenjuje z italijanščino.[72]

V. SKLEP

Od zadnjega avstroogrskega popisa prebivalstva v letu 1911 do ocene števila Slovencev iz leta 1985 se delež slovenskega prebivalstva na Tržaškem zmanjšuje. Negativno demografsko gibanje se začne po prvi svetovni vojni ter se nadaljuje v obdobju med dvema vojnama, med drugo svetovno vojno in v obdobju po njej.
Vzroke za upadanje deleža Slovencev smo iskali v rezultatih raziskave (SWG 1985), ki je bila izvedena med prebivalci Furlanije Julijske krajine in je vključevala tudi medvojno generacijo (seveda tisti del te generacije, ki je na raziskovanem območju ostal, ne pa tudi tistih Slovencev, ki so se zaradi protislovenske politike med dvema vojnama izselili). Rezultati raziskave kažejo, da je upadanje števila Slovencev posledica opuščanja rabe slovenskega jezika: zamenjava slovenščine z italijanščino namreč vodi tudi v zamenjavo narodne identitete.
Sklepamo lahko, da je opuščanje slovenščine pri starejši generaciji povzročila odkrita protislovenska politika med dvema vojnama. Vzrok za opuščanje slovenščine po drugi svetovni vojni pa je jezikovna politika, ki slovenskemu jeziku ne omogoča dostopa do javne rabe. Posledica tega je, da se Italijani slovenščine niso učili, Slovenci, katerih večina živi pomešana z italijanskim prebivalstvom v urbanem okolju Trsta, pa imajo zato zelo malo priložnosti za rabo lastnega jezika. Razen tega se slovenščina zaradi svojega dejanskega družbenega položaja doživlja kot nižjerazredni kod, ki ni za javno rabo; to poraja pri Slovencih občutek jezikovne manjvrednosti, ki še dodatno negativno vpliva na rabo jezika. Na podeželju, ki je bilo do 1946 strnjeno naseljeno s Slovenci, so se priložnosti za rabo slovenščine zmanjšale tudi zaradi naselitvene politike, ki je močno spremenila etnično in s tem jezikovno strukturo prebivalstva. Tak radikalni poseg v etnično strukturo tržaške okolice je bila izgradnja naselij za italijanske optante iz Istre, s katero naj bi se odpravila »italijanska etnična diskontinuiteta, ki bi lahko postala usodna za pripadnost Trsta Italiji« (Belci 1989: 151).

LITERATURA

Corrado BELCI, 1989: *Trieste. Memorie di trent'anni (1945-1975)*. Brescia: Morcelliana.

[72] Prim. tudi Devan Jagodic 2005, 164-191.

Bojan BREZIGAR (ur.), 1992: *Statuti krajevnih uprav in slovenska manjšina / Gli statuti degli enti locali e la minoranza slovena*. Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
Milan BUFON, 1992: *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost. Obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah. Primer Slovencev v Italiji*. Trst-Ljubljana: SLORI-ZIFF.
A. CARLI, E. SUSSI, M. KAUČIČ BAŠA, 2002: History and Stories: Identity Construction on the Italian-Slovenian Border. V: U. H. Meinhof (ed.), *Living (with) borders: identity discourses on East-West borders in Europe*, Aldershot: Ashgate, 33-52.
Lavo ČERMELJ, 1965: *Slovenci in Hrvati pod Italijo med obema vojnama*. Ljubljana: Slovenska matica.
J. FISHMAN, 1972: Language Maintenance and Language Shift as a Field of Inquiry: Revisited. V: J. FISHMAN (ed.), *Language in Sociocultural Change*, Stanford: Stanford Univ. Press, 76-132.
Devan JAGODIC, 2005: *La comunità slovena nella provincia di Trieste tra mantenimento e shift linguistico: un indagine sul campo*. Tesi di laurea in lingua slovena. Diplomsko delo, mentorica M. Kaučič-Baša. Trieste: Università degli studi di Trieste-Facoltà di Lettere e Filosofia.
Janko JERI, 1975: Geneza etnične strukture na Tržaškem. V: *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Ljubljana.
Majda KAUČIČ-BAŠA, 1993: Slovenska šola na Tržaškem: Sociolingvistična presoja. V: M. OROŽEN et al. (ur.), *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 3), Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 159-187.
– – 1998: *Javna raba slovenščine kot manjšinskega jezika na Tržaškem: Doktorsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
– – 2002: Scelta del codice linguistico e status della lingua: Il caso degli sloveni in Italia. V: P. CORDIN et al. (a cura di), *Lingue di confine, confini di fenomeni linguistici, Parallela 8. Atti dell'ottavo incontro italo-austriaco dei linguisti (Trento, 8-10 ottobre 1998)*, Roma: Bulzoni, 197-216.
– – 2004: Ohranjanje slovenščine pri Slovencih na Tržaškem in Goriškem. Nekaj elementov za tezo o vzrokih opuščanja manjšinskih jezikov. *Slovenščina v šoli*, letn. IX (2004), 12-29.
Milica KACIN-WOHINZ, 1990: *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925-1935*. Koper: Založba Lipa.
L. 38/2001: Norme a tutela della minoranza lingustica slovena della Regione Friuli-Venezia Giulia. Gazzetta Ufficiale, 8. 3. 2001. /Zakon 38/2001.
L. 482/1999: Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche. Gazzetta Ufficiale, 20.12.1999. /Zakon 482/1999.
Samo PAHOR, 1986: Pregled zgodovine slovenskega šolstva na današnjem ozemlju Italijanske republike do leta 1945. V: *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945-1985*. Trst: Odbor za proslavo 40-letnice obnovitve slovenskih šol v Italiji.
C. B. PAULSTON, 1987: Catalan and Occitan: Comparative test cases for a theory of language maintenance and shift. *International Journal of the Sociology of Language*, 31-62.
Pavel STRANJ, 1992: *The Submerged Community. An A to Ž of the Slovenes in Italy*. Trieste: SLORI.
– – 1999: *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*. Trst: SLORI.
S.W.G.-Servizi integrati di ricerca (1985): *Sondaggio d'opinione su gli sloveni nel Friuli-Venezia Giulia*. Trieste. /Neobjavljena ekspertiza.

Vesna Mikolič
Univerza na Primorskem

Prostor kulturnega in jezikovnega stika – neznana znanka?

Spoznanje, da je v času, ko se Evropa in svet povezujeta, soočanje in medsebojno razumevanje različnih kultur nujno za delovanje sodobne družbe, je že splošno sprejeto. Pa vendar se postavlja vprašanje, ali se v tem smislu dovolj »izkoriščajo« modeli takšnih intenzivnih kulturnih in jezikovnih stikov, ki se ponujajo v obmejnih in večkulturnih okoljih. Na eni strani se lahko ljudje, ki živijo na takšnih območjih, čutijo privilegirane, saj jih vsakodnevno soočanje z več kulturami že od nekdaj sili v spoznavanje različnih kultur in jezikov, po drugi strani pa smo tako na lokalni kot nacionalni ravni priča poskusom pragmatičnega ali nacionalističnega poenostavljanja družbenega delovanja v večkulturnih prostorih.
Prispevek bo predstavil značilnosti prostora ob slovensko-italijanski meji, kjer gre za področje stika pretežno romanskih in slovanskih kultur. Hkrati bomo poskušali oblikovati izhodišča takšne regionalne in nacionalne jezikovne politike, ki bi to območje uporabila kot preizkusni kamen svoje demokratičnosti, ne pa ga bodisi spregledovala bodisi pristopala k njemu s strahom in nerazumevanjem.

1 UVOD

Ob slovensko-italijanski meji gre za področje večstoletnega stika pretežno romanskih in slovanskih ter tudi germanskih in drugih kultur. Tako v Slovenski Istri sobivata slovenska in italijanska avtohtona kultura (nedaleč stran, v hrvaškem delu Istre, pa še hrvaška), ki so se jima predvsem v obdobju po 2. svetovni vojni pridružile še priseljeniške kulture, kot so: hrvaška, srbska, bošnjaška, albanska, makedonska. V Furlaniji Julijski krajini pa se že stoletja stikajo številne avtohtone kulture, kot so: italijanska, slovenska, hrvaška, židovska, furlanska, nemška, grška itd. Tem so se v zadnjih desetletjih pridružile kulture novih priseljencev iz držav Balkanskega polotoka, bivše Sovjetske zveze, Kitajske in drugih krajev iz Azije in Afrike.
Zaradi zgodovinskih in političnih okoliščin je bilo v preteklosti med tu živečimi narodi in kulturami žal več konfliktov in polemik kot pa priložnosti za plodno in bogatejše življenje skupnosti in posameznika. Oblikovali so se nekateri stereotipi

in predsodki, ki so bili ovira za neobremenjeno sodelovanje. Posledice je občutiti še danes, čeprav je pri večini prebivalstva prisotna volja, da se presežejo delitve iz preteklosti. Poleg tega se danes odpirata še vprašanji globalne skupnosti in statusa angleščine kot osnovnega jezika sporazumevanja. Tako je danes potrebno vprašanja, kot so: zakaj in kako v tem prostoru ohranjati in spoznavati kulture in jezike ožjega okolja, nacionalnega prostora in skupnega evropskega ter svetovnega prostora, ponovno premisliti. Odgovori pa seveda niso niti samoumevni niti enostavni.

2 ANALIZA DVEH OBMEJNIH STVARNOSTI

Stvarnosti na obeh straneh slovensko-italijanske meje sta si geografsko sicer zelo blizu, po številnih drugih družbenih kazalcih pa zelo različni. Povezujeta ju sicer dve avtohtoni manjšini, na slovenski strani italijanska, na italijanski strani slovenska, ki pa imata drugačen položaj že vse od konca druge svetovne vojne oziroma od 50. let, ko so se po znanem eksodusu številnih Istranov, predvsem Italijanov (optantov ali esulov), oblikovala etnična razmerja, podobna današnjim. Italijanska manjšina v okviru Jugoslavije je kmalu pridobila visoko stopnjo zakonske zaščite, ki je ostala nespremenjena tudi v današnji slovenski državi, medtem ko je slovenska manjšina krovni zaščitni zakon dobila šele nedavno, v letu 2001, in je še potrebno začrtati poti za njegovo izvajanje.
Kaj je ta bistvena razlika v pravni zaščiti ene in druge manjšine pomenila za manjšini in za večinsko prebivalstvo? V nadaljevanju bomo poskušali opisati poglavitne poteze medetničnih odnosov na obeh straneh meje s poudarkom na pravnem in družbenem statusu obeh manjšin.

2.1 PRAVNI IN DRUŽBENI STATUS SLOVENSKE MANJŠINE V ITALIJI

Za slovensko manjšino v Italiji lahko rečemo, da je bila vseskozi zelo dobro organizirana na kulturnem, šolskem pa tudi na gospodarskem področju; predvsem slednje jo postavlja v prednost tudi pred drugimi slovenskimi manjšinami, npr. v Avstriji ali na Madžarskem. Pri tem se omejujemo na Tržaško in Goriško, saj je bilo slovensko prebivalstvo v Benečiji in Kanalski dolini izpostavljeno še močnejšim asimilacijskim procesom in šele zadnja desetletja obnavlja svojo narodno identiteto. V okviru raziskovalnega projekta »Narodna in kulturna identiteta na območju slovensko-italijanskega kulturnega stika v procesih evropske integracije«, ki se je v preteklih letih izvajal na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper Univerze na Primorskem (Sedmak idr. 2002), smo opravili intervjuje z nekaterimi nosilci družbeno-kulturnega življenja na italijanskem obmejnem področju, in tudi ti ugotavljajo, da tako razvejanega društvenega življenja, kot je v zamejstvu, ni nikjer drugje v slovenskem kulturnem prostoru. Kot glavni vzrok za to pa navajajo visoko narodno zavest, saj so v različnih društvih dejavni predvsem zaradi občutka pripadnosti slovenski skupnosti in ne samo zato, ker bi jih konkretne dejavnosti zanimale. Gre torej za

nekakšno notranjo nujo in tako ni čudno, da znani tržaški slikar Klavdij Palčič pravi, da je narodna zavest za manjšinca »tudi obsedenost, nekakšna bolezen«.
Seveda pa ob delu narodno visoko ozaveščene manjšine obstajajo še številni prebivalci s slovenskimi koreninami, ki so svojo narodnost zaradi nenaklonjenih razmer v povojnem obdobju zatajili. Intervjuvani intelektualci ugotavljajo, da ima v bistvu vsaka družina kakšno vejo, ki je postala italijanska oziroma še bolje, da je v vsaki rodovini samo ena veja ostala slovenska. Asimilacijski proces je bil v povojnem obdobju torej zelo močan, in to predvsem zaradi prevladujočega prepričanja oziroma predsodka, da so Slovenci v civilizacijskem smislu manjvredno, zaostalo prebivalstvo podeželja. Slovenci v Trstu so se tako svoje narodnosti in svojega jezika globoko sramovali. Danes ta predsodek počasi izginja, čeprav ni še čisto presežen, vsaj v nekaterih politično desničarskih krogih ne. Ampak vendarle, zamejci ugotavljajo, da »danes ni več tako hudo biti Slovenec. Včasih je bilo napeto, sedaj pa več ni« (Rudi Pavšič). Tudi izkušnje, ki jih na Univerzi na Primorskem imamo pri organizaciji Poletnih tečajev slovenskega jezika na Slovenski obali, kažejo, da številni starši iz zamejstva vpišejo svoje otroke, zdaj že dijake, študente, v jezikovne tečaje, ker jim je žal, da jih doslej niso naučili svojega maternega jezika. Veliko je tudi takih, ki pridejo tudi sami v želji, da bi razkrili svoje korenine. In vedno več je tudi Italijanov, ki bi radi spoznali sosednjo kulturo in jezik, ki sta bila doslej zanje tako daleč. Na ta interes sta pomembno vplivala tudi osamosvojitev Slovenije in njeno vključevanje v EU.
Vendar pa kljub izredni vitalnosti dela slovenske manjšine in kljub nekaterim pozitivnim spremembam v odnosu večinskega prebivalstva do manjšine, manjšina seveda niti danes ni v zavidljivem položaju (če je manjšina sploh lahko kdaj v takem položaju!). Zdi se, da je zaradi nenehne borbe za obstanek nekako utrujena, včasih tudi obupana. V začetku 90. let jo je zelo prizadela ukinitev slovenske banke na Tržaškem, ki ji je pomenila pomembno ekonomsko osnovo; tudi od samostojne slovenske države so Slovenci v Italiji pričakovali več, tako v ekonomskem smislu kot predvsem z vidika moralne podpore. Manjšino pa izčrpujejo tudi prizadevanja za uresničevanje krovnega zaščitnega zakona. Pri tem si mora prizadevati za preseganje lastnih političnih delitev, hkrati pa so potrebna nenehna soočanja z nenaklonjenimi političnimi strujami, predvsem desnimi, čeprav se tem v borbi za sredinske in desne glasove (tudi istrskih optantov) v zadnjem času pridružujejo tudi nekdaj bolj levičarsko usmerjeni politiki.
Nerazumevanje slovenske manjšine med večinskim prebivalstvom izhaja tudi iz nepoznavanja slovenskega jezika, saj ima zaradi odsotnosti institucionalne dvojezičnosti v urbanem okolju večinsko prebivalstvo malo možnosti za stik s slovenščino, poleg tega šolski sistem ne omogoča učenja slovenskega jezika v večinskih šolah (razen v redkih primerih v zadnjem času, ko šole z italijanskim učnim jezikom organizirajo fakultativno poučevanje slovenskega jezika).

2.2 PRAVNI IN DRUŽBENI STATUS ITALIJANSKE MANJŠINE V SLOVENIJI

Drugačno pot lahko zaznavamo pri italijanski manjšini v Slovenski Istri, ki je ob visoki stopnji pravne zaščite danes kar nekako otopela in je po zadnjem popisu iz leta 2002 tudi manjševilčna kot pred desetimi leti (vsaj za italijansko narodnost se jih je opredelilo manj kot pred desetimi leti, število prebivalcev z italijanskim maternim jezikom pa ostaja skoraj nespremenjeno).[73] Seveda je to zelo poenostavljena trditev, stvarnost je namreč precej bolj kompleksna, kakor so kompleksni tudi pogledi na italijansko manjšino in posledično tudi na lastno narodno pripadnost in jezik v tem prostoru.

Če najprej pogledamo ekstremna pogleda v odnosu večinskega prebivalstva do italijanske manjšine in Italijanov nasploh: na eni strani zasledimo občutek ogroženosti pred »veliko in agresivno« italijansko kulturo in zaradi tega pogosto obrambno zasmehovanje te kulture, na drugi pa bodisi njeno poveličevanje bodisi pretirano poudarjanje enotne istrske kulture, kjer naj ne bi bilo več moč razločiti posameznih nacionalnih kultur. Zaradi takih in podobnih stališč, kot je zadnje omenjeno, so slovenski prebivalci Slovenske Istre večkrat tarča očitkov slovenske strokovne in tudi širše javnosti, po katerih je vprašljiva njihova narodna zavest. Kaj v zvezi s tem kažejo raziskave našega inštituta?

V prostorih kulturnega stika, kakršnega predstavlja tudi narodnostno mešano območje Slovenske Istre, je problematika »izbire« identitete prav gotovo posebno vprašanje. Tako na individualni ravni poleg »čistih« obstajajo tudi »mešane« identitete, oblikovane na osnovi različnih kombinacij dveh oziroma treh avtohtonih narodnih kultur, slovenske, italijanske in tudi hrvaške, kar se seveda odraža tudi na ravni zavesti o primarni/-h kulturi/-ah in drugi/-h kulturi/-ah. K temu se pridružuje še vprašanje identitete priseljencev iz nekdanjih jugoslovanskih republik in njihovih potomcev, ki so na Obali tudi številni. Tudi na družbeni ravni lahko zasledimo tako tesno prepletene elemente posameznih avtohtonih kultur, da težko natančno definiramo, v okvir katere kulture nek element sodi oziroma včasih sploh težko opišemo posamezne kulture. Najbrž bi bilo zelo narobe takšni stvarnosti dajati negativen predznak; ta prepletenost bodisi na ravni posameznih kultur bodisi posameznikov je namreč tipična za kontaktne prostore, to je največkrat obmejna področja, kjer živi v stiku več kultur, in še več – prav raznovrstnost kulturne identitete je ena od potez, ki takšna območja, kakršno je tudi narodnostno mešano območje Slovenske Istre, ločuje od kulturno bolj homogenih prostorov.

Vendar pa tudi ne bi bilo prav, če bi se takšna stvarnost posploševala in bi si družba za cilj postavljala neko nedefinirano večkulturno identiteto. Posledica tega bi bila namreč izguba tistih kulturnih razlik, ki večkulturno družbo, kot smo videli zgoraj, sploh definirajo in jo kot tako utemeljujejo.

[73] Po popisu iz leta 1991 je bilo v Sloveniji 2.959 pripadnikov italijanske manjšine, medtem ko je zadnji popis iz leta 2002, zabeležil le 2.258 prebivalcev italijanske narodnosti (SURS, 2002). Po popisu iz leta 1991 je bilo v Sloveniji prebivalcev z italijanskim maternim jezikom 3882, leta 2002 pa 3762 (SURS, 2002).

Čeprav večina anketirancev javnomnenjske raziskave, ki smo jo opravili v letu 2001 med prebivalstvom Slovenske Istre v okviru istega projekta (Sedmak idr., 2002), zaznava tesno povezanost slovenske in italijanske kulture, pa hkrati večina tudi meni, da to ne pomeni obstoj ene same kulture. Le nekaj manj kot četrtina (22,5%) anketirancev meni, da obstaja v Slovenski Istri skupna kultura, ki je narodnostno neopredeljiva oziroma opredeljiva izključno kot »istrska« (Tabela 1).

Tabela 1: *»Po vašem mnenju v Slovenski Istri obstaja/jo«*:

	FREKVENCE	ODSTOTKI
Skupna kultura Slovenske Istre, ki se je ne da narodnostno opredeliti	102	22,5
Različne kulture, ki so bolj ali manj povezane	253	55,8
Ne vem	98	21,6
SKUPAJ	453	100,0

Taista raziskava je tudi pokazala, da velika večina prebivalstva sicer priznava posebni status italijanske manjšine in iz tega izvirajoče posebne pravice, ji je na načelni ravni izredno naklonjena, vendar pa na drugi strani obravnava vprašanj, ki sodijo na področje vsakdanjih mikro družbenih praks, kot so dvojezični javni napisi, dvojezične osebne izkaznice in prisotnost italijanskega programa v televizijskem mediju, jasno pokaže na večinsko pragmatično obnašanje v tovrstnih situacijah. Italijanska manjšina ni več videna kot avtohtona manjšinska skupnost s posebno vlogo v širšem družbenem kontekstu, ki ji zato pripadajo zakonsko določene posebne pravice, pač pa je v ospredju interes vsakega posameznika in posameznih narodnih skupnosti. Za pripadnike ostalih, to je priseljeniških skupnosti (hrvaške, posebej pa še skupnosti ostalih nekdanjih jugoslovanskih narodov) pa je značilno primerjanje položaja italijanske manjšine s položajem lastne narodne skupnosti, zaradi česar italijansko skupnost marsikdaj občutijo kot privilegirano.
Tako npr. večina anketirancev (59,4%) meni, da dvojezični javni napisi v obalnih mestih niso nujni, pač pa »samo« potrebni (Tabela 2). Seveda pa tu izraženo stališče ne izraža le večje ali manjše naklonjenosti italijanskemu jeziku, pač pa tudi (ne)poznavanje predpisov o javni rabi italijanskega jezika ali pa (ne)strinjanje z njimi. V skladu z zakonodajo morajo namreč biti na dvojezičnem območju Slovenske Istre vsi javni napisi dvojezični.

Tabela 2: *»Dvojezični javni napisi v obalnih mestih so po vašem mnenju«*:

	FREKVENCE	ODSTOTKI
Nujni	160	35,5%
Potrebni, a ne nujni	268	59,4%
Nepotrebni	23	5,1%
SKUPAJ	451	100,0%

Podobno kot pri zgornjem vprašanju se tudi v zvezi z jezikom osebnih izkaznic kaže poznavanje obstoječih predpisov in stopnja strinjanja z njimi. Kljub temu, da se je večina anketiranih prebivalcev (38,4%) odločila za to, da se osebne izkaznice izdajajo vsem prebivalcem v obeh jezikih, pa ni majhen niti odstotek tistih, ki meni, da bi moral biti jezik izkaznic odvisen od želje prosilca (34,9%); preseneča tudi indiferenten odnos kar 21,5% vprašanega prebivalstva do tega vprašanja (Tabela 3).

Tabela 3: *»Dvojezične osebne izkaznice bi se v obalnih občinah morale izstavljati«*:

	FREKVENCE	ODSTOTKI
vsem prebivalcem	175	38,4%
vseeno mi je	98	21,5%
le na izrecno željo vsakega posameznika	159	34,9%
ne vem	24	5,3%
SKUPAJ	456	100,0%

Odnos do italijanske manjšine in italijanskega jezika pa se po vstopu Slovenije v EU še dalje spreminja. Namreč tako kot lahko ugotavljamo za nacionalne jezike evropskih držav, da so na eni strani podprti z usmeritvami jezikovne politike EU, na drugi pa soočeni z angleščino kot jezikom, ki zaseda vse več govornih položajev v mednarodnem in tudi nacionalnem prostoru, vse to še v večji in bolj izraziti meri velja za manjšine.

V primeru italijanske manjšine v Slovenski Istri je kljub institucionalni dvojezičnosti tega območja in zagotovljeni najvišji ravni manjšinskih pravic seveda najprej maloštevilčnost manjšine tisti razlog, zaradi katerega se vitalnost manjšine težko ohranja na vseh področjih (političnem, gospodarskem, kulturnem idr.). Iz istega razloga je tudi priložnosti za dejansko rabo italijanskega jezika malo. Večinska populacija, ki je pouka italijanskega jezika kot obveznega predmeta deležna tako v celotni osnovni kot srednji šoli, ima z italijanščino v neformalnem okolju vedno manj stika. Toda če je pred zamenjavo slovenskega ekonomskega sistema na kompetenco v italijanskem jeziku še vplival intenziven stik z italijanskimi mediji (predvsem s privlačnimi komercialnimi programi italijanskih televizijskih in radijskih postaj), pa se sedaj po vzpostavitvi slovenskih zasebnih televizij in kabelske televizije pogosteje spremlja ravno tako

privlačne programe v slovenskem ali angleškem jeziku. Potreba in interes po znanju angleškega jezika kot mednarodnega sporazumevalnega jezika pa sta sploh vedno večja na različnih področjih družbenega življenja, tako večinskega kot manjšinskega prebivalstva. Tako v tem prostoru vse bolj prevladuje mnenje, zakaj bi se poleg nacionalnega jezika, to je slovenščine, učili še italijanščine, če pa je angleščina tista, ki je sedaj edina pomembna za preživetje v mednarodnem prostoru.

2.3 PRIMERJAVA DVEH MANJŠINSKIH STVARNOSTI

Slovenska manjšina v Italiji se je po eni strani zaradi odsotnosti pravne zaščite morala torej dobro organizirati, če je želela preživeti (gotovo je k temu prispevala tudi izkušnja fašizma), po drugi pa ta nenehni boj, nenehna angažiranost pomeni dolgoročno tudi izčrpavanje in v pesimistični varianti tudi obup.
Čisto drugačno, na nek način diametralno nasprotno pot pa lahko zaznavamo pri italijanski manjšini v Slovenski Istri, ki je ob visoki stopnji pravne zaščite danes kar nekako otopela in po zadnjem popisu tudi manjševilčna kot pred desetimi leti (vsaj za italijansko narodnost se jih je opredelilo manj kot pred desetimi leti, število prebivalcev z italijanskim maternim jezikom ostaja, kot smo videli zgoraj, skoraj nespremenjeno). Seveda je to zelo poenostavljena trditev, saj je tudi stvarnost v Slovenski Istri precej kompleksna in kaže, da je za preživetje manjšine pravna zaščita zgolj osnova (seveda ključna osnova, kot smo videli iz položaja slovenske manjšine v Italiji), na kateri je treba graditi dalje, in to ne le manjšina, ampak tudi večinsko prebivalstvo ter lokalne in državne oblasti.

3 PERSPEKTIVE DVO-/VEČJEZIČNOSTI OB SLOVENSKO-ITALIJANSKI MEJI

Še posebej je stalna in še povečana pozornost manjšinam in manjšinskim jezikom pomembna spričo sodobnih globalizacijskih in evropskih integracijskih procesov. Namreč če se – kot smo videli zgoraj – pomisleki o smiselnosti učenja in rabe italijanskega jezika kot manjšinskega jezika danes pojavljajo v okolju Slovenske Istre, kjer sta italijanski jezik in italijanska kultura od 70. let prejšnjega stoletja dalje uživala visok formalni in neformalni status, si lahko mislimo, kako hitro lahko takšno mnenje prevlada v okolju s pravno slabše zaščitenimi manjšinami, npr. v okolju slovenske manjšine v Italiji, kjer se zaščitni zakon pravzaprav še ni niti začel izvajati.
Res je, da usmeritve kulturne in jezikovne politike Evropske unije kulturno in jezikovno raznolikost spodbujajo, čeprav se včasih zdi, da zgolj na načelni ravni. A nadejati si gre, da se bo takšna politika vedno bolj odražala tudi v konkretnih ukrepih, za katera bodo predvidena tudi ustrezna sredstva. Pa vendar se postavlja vprašanje, kateri so ob ciljih kulturne in jezikovne politike Evropske unije tisti razlogi, zaradi katerih bi bila bolj razdelana jezikovna politika v zvezi z manjšinskimi jeziki smiselna tako za manjšine same kot za večinsko prebivalstvo

in celotno družbo? Kateri so torej pozitivni učinki takšne nacionalne jezikovne politike, ki bi v svoj okvir delovanja vključevala tudi skrb za manjšinske jezike oziroma se zavzemala za institucionalno dvojezičnost narodnostno mešanega območja kot osnovo nadaljnjega delovanja?
Naj jih navedemo le nekaj:

● Manjšinske kulture predstavljajo del kulturne identitete prostora, ki določa vsakega posameznika. Ne da bi se mlad človek zavedal, da so vse prisotne kulture del identitete prostora, ki oblikuje tudi njega, najbrž ne bo mogel dozoreti v izpopolnjenega človeka, ki bo samozavestno stopal v stike z drugimi.
● S pomočjo stikov s pripadniki drugih narodnih skupnosti spoznavamo sobivajoče kulture in hkrati gradimo svojo medkulturno ozaveščenost, to pomeni, da tvorne odnose do različnih narodnih skupnosti brez neutemeljenih stereotipov in predsodkov oblikujemo tudi na osnovi jasne zavesti o lastni narodni pripadnosti. S tem gradimo osebnostno samozavest, hkrati pa se odpiramo drugačnosti, brez katere smo danes v mednarodni večkulturni družbi obsojeni na izolacijo in s tem na propad.
● Najgloblja medkulturna vzgoja pa seže na področje učenja jezika. Ko smo v stiku z drugo kulturo, smo v stiku tudi z drugim jezikom in se lahko hkrati odpiramo kulturi in jeziku. In tako kot se odpremo drugemu jeziku v svojem neposrednem okolju, se bomo lažje in hitreje učili tudi ostalih tujih jezikov. Pri tem učenje tujih jezikov ne deluje v škodo sporazumevalni zmožnosti v prvem jeziku, saj raziskave potrjujejo obstoj pozitivnega transfera pri učenju jezikov. Tudi raziskave dvojezične sporazumevalne kompetence pri slovenskem prebivalstvu v Slovenski Istri so pokazale, da sta komunikacijska kompetenca v slovenskem in italijanskem jeziku premosorazmerni; višja, kot je prva, višja je tudi druga in obratno (Mikolič 2004).
● Naslednji pozitivni učinek institucionalne dvojezičnosti na narodnostno mešanih področjih so že izoblikovane strategije obnašanja v večjezičnih govornih položajih, ki bi jih kazalo izrabiti za govorne položaje, v katerih se ob nacionalnem jeziku pojavlja angleščina kot jezik mednarodnega sporazumevanja.
● Vsi zgoraj navedeni razlogi prinašajo neposredne pozitivne ekonomske učinke pri delovanju neke družbe in mednarodne skupnosti.
● Nenazadnje, jezikovna politika, ki vsebuje ustrezno skrb za manjšinske jezike, je lahko zgled za države, ki ne zagotavljajo skrbi za jezike svojih manjšinskih skupnosti.

Vprašanje je seveda, ali in v kolikšni meri so navedene prednosti ohranjanja jezikovne raznolikosti pripravljeni upoštevati akterji italijanske in slovenske nacionalne jezikovne in kulturne politike. Ali v slovenskem parlamentu pred kratkim sprejeta *Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007-2011* dovolj jasno razmejuje na eni strani ukrepe, ki se nanašajo na razvoj in status slovenskega jezika kot državnega oziroma nacionalnega jezika, na drugi pa ukrepe, ki se ukvarjajo s stiki nacionalnega jezika z drugimi jeziki v državnem in

nadržavnem prostoru, in v tem okviru razdela jezikovno politiko tudi za avtohtone in neavtohtone manjšinske jezike? Ali pa ta resolucija razume vprašanje manjšinskih jezikov kot z drugimi zakoni bolj ali manj zgledno urejeno področje, kateremu zato ni potrebno posvečati večje pozornosti? In na drugi strani, ali je kompromisni krovni zaščitni zakon za slovensko manjšino v Italiji dovolj dobra podlaga za soočanje te manjšine z okoliščinami globaliziranega evropskega in svetovnega trga in ali bo sploh dovolj politične pripravljenosti za uresničitev tega zakona? Odgovori niso in ne morejo biti enoznačni, pa vendar bi od jezikovnih politik v obeh okoljih pričakovali dovoljšno mero zavedanja, da je razumevanje različnih kultur in jezikov nujno za delovanje sodobnega človeka in da je za nacionalno jezikovno in siceršnjo politiko zelo praktično in ekonomsko učinkovito izrabiti modele in prakse sobivanja različnih kultur, ki na obmejnih in narodnostno mešanih območjh obstajajo že stoletja.

VIRI IN LITERATURA

Nelida MILANI-KRULJAC, 1990: La Comunità Italiana in Istria e a Fiume. *Etnia*, I, I-X, 1-250.

Vesna MIKOLIČ, 2003: Makro in mikro struktura družbenega odnosa do italijanske manjšinske skupnosti in dvojezičnosti v Slovenski Istri. *Ann, Ser. hist. sociol.*, let. 13, št. 2, str. 373-388.

– – 2004: *Jezik v zrcalu kultur : jezikovna sporazumevalna zmožnost in (med)etnična ozaveščenost v slovenski Istri.* Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales Majora).

Vesna MIKOLIČ, Susanna PERTOT, Nives ZUDIČ ANTONIČ, 2006: *Med kulturami in jeziki = Tra lingue e culture*. Koper: Univerza na Primorskem-Fakulteta za humanistične študije, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales.

Predpisi za varstvo slovenske jezikovne manjšine dežele Furlanije-Julijske Benečije. = Norme a tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli-Venezia Giulia. Zakon št. 38 z dne 23. februarja 2001 = Legge 23 febbraio 2001, n. 38.

Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011. Državni zbor Republike Slovenije.

M. SEDMAK, 2002: *Kri in kultura: etnično mešane zakonske zveze v Slovenski Istri.* Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije (Knjižnica Annales Majora).

M. SEDMAK, D. DAROVEC, R. COSSUTTA, M. FURLAN, V. MIKOLIČ, E. PODOVŠOVNIK, V. ROŽAC DAROVEC, 2002: *Projekt »Narodna in kulturna identiteta na območju slovensko-italijanskega kulturnega stika v procesih evropske integracije«.* Rezultati raziskave. 1. delovni zvezek. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper.

SURS - Statistični urad Republike Slovenije, Prebivalstvo po narodnosti, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002.

Zakon o javni rabi slovenščine. Uradni list RS, št. 86/04.

Aleksandra Derganc, Tjaša Miklič
Univerza v Ljubljani

Slovenski glagolski vid z vidika italianista in rusista

V pričujočem prispevku želiva avtorici opozoriti na nekatere značilnosti slovenskega glagolskega vida, ki sva jih ugotovili med proučevanjem aspektualnih opozicij v dveh drugih jezikih: v italijanščini in ruščini. V skladu z načelom »Dobro pozna, kdor dobro razlikuje«, meniva, da lahko tudi prikaz delnih rezultatov najinih raziskav koristno prispeva k ozaveščanju Slovencev o značilnostih slovenskega vida in k boljšemu razumevanju njegovega delovanja.
Ker sta raziskavi narejeni v okviru različnih teoretskih pristopov, bosta obe kontrastiranji slovenščine z italijanščino in z ruščino prikazani zaporedno. Razpoložljivi prostor ne dovoljuje poglobljene obravnave, zato je za bolj celovit prikaz smiselno poseči po objavah Miklič 2007 in Derganc 2003.

1 PROUČEVANJE ASPEKTUALNOSTI V RAZLIČNIH JEZIKIH

Če so aspektualne raziskave pravzaprav izšle iz opažanj lastnosti glagola v slovanskih jezikih, pa se je pozornost fenomenom, vezanim na prikazovanje glagolskega dejanja, pozneje razširila na druge jezike, predvsem romanske, pa tudi angleščino, in tam doživela izjemen, od slovanskih jezikov povsem neodvisen razcvet. Raziskovalci so pogosto prevzeli izhodiščno metaforiko in terminologijo, namenjeni danemu slovanskemu fenomenu, in jih aplicirali na nove, pogosto nekoliko drugačne situacije. Tako početje in večinoma le površinsko, vsekakor pa ne zadostno poznavanje tujih jezikov, je v posameznih sredinah pripeljalo do izkrivljenih predstav o aspektualnih razmerjih v drugih jezikih.

1.1 STOPNJA RAZLIČNOSTI MED JEZIKI V IZRABI ASPEKTUALNIH OPOZICIJ

V zgodovini proučevanja vidskih pojavov – aspektualnosti – je glede razumevanja fenomena *aspekt* v različnih jezikih mogoče zaznati precejšnja nihanja. Mnogi jezikoslovci (med njimi tudi Ferdinand de Saussure) so opozarjali na bistvene razlike med situacijo v romanskih jezikih in tisto v slovanskih (večinoma so primerjali francoščino in ruščino). Spet drugi so nasprotno poudarjali predvsem podobnosti oziroma so zagovarjali univerzalnost tega fenomena (npr. C. Smith).

1.2 PRIMERJANJE SLOVANSKE IN ROMANSKE ASPEKTUALNE OPOZICIJE

Tovrstno zanemarjanje različnosti tako pri aspektologih kot pri piscih učbenikov temelji na predpostavki funkcionalne istovetnosti za situacijo v preteklosti med preteklikom slovanskega dovršnika (D) in romanskim perfektom (P) na eni strani ter preteklikom slovanskega nedovršnika (ND) in romanskega imperfekta (IM) na drugi. V razdelkih, posvečenih primerjanju aspektualnih opozicij, se zmeraj znova pojavljata »slavna« para:

pisal je (ND) : *napisal je* (D) = *scriveva* (IM) : *scrisse/ha scritto* (P)

Taka predstavitev pa je zavajajoča, ker je veljavna le v nekaterih zunajjezikovnih situacijah, namreč za globalno zajetje *teličnih* dejanj

In due settimane scrisse da solo tutt'e otto le composizioni. (P)
V dveh tednih je sam napisal vseh osem skladb. (D)

ne pa tudi *neteličnih*, ker je za globalno zajetje tovrstnega dejanje v slovenščini na razpolago le nedovršnik:

Per alcuni anni scrisse anche composizioni per pianoforte. (P)
Nekaj let je pisal tudi skladbe za klavir. (ND)

Zelo pogosto uporabljeno situacijo, ki naj bi dokazovala sistematično ujemanje med vidskimi pari romanskih in slovanskih jezikov, predstavlja tako imenovana »incidenčna shema« (Prim. Pollak 1976), pri kateri globalno zajeto telično dejanje (izraženo s *perfektivnim* členom) zareže v trajajočo fazo že potekajočega preteklega dejanja (izraženega z *imperfektivnim* členom):

Medtem ko sem čakala (ND)*, sem kupila* (D) *časopis.*
Mentre aspettavo (IM)*, ho comprato* (P) *il giornale*.

Toda obratnih zunajjezikovnih situacij, kjer ujemanja ni oziroma je nepredvidljivo, je preveč, da bi se jih dalo obravnavati kot zgolj posamezne obrobne izjemne primere. Tako je npr. raba PERFEKTA (P) s časovnim intervalom v italijanščini običajna, v slovenščini pa z istovrstnim adverbialom raba DOVRŠNIKA praviloma ni dopustna:

Ho guardato il film per una mezzora. (P)
/Pol ure sem gledala film/

proti

*Pol ure sem si *ogledala/*pogledala film.* *(D)

Izjema je ponavljanje navade, kjer se interval nanaša na dolžino navade in je pomen preinterpretiran (več teličnih sestavlja novo netelično dejanje), npr.

Deset let so vsako pomlad odpotovali na jug.

Nasprotno je v slovenščini časovni interval praviloma povezljiv z NEDOVRŠNIKOM, tako za enkratno dejanje (a) kot za navado (b):

a) *Včeraj popoldne sem dve uri brala.* (ND)
b) *V tistem obdobju sem vsako popoldne dve uri brala.* (ND)

medtem ko je v italijanščini zveza intervala in IMPERFEKTA možna samo za ponavljanje navado (b), ne pa tudi za enkratno dejanje (a):

a) **Ieri pomeriggio leggevo per due ore.* *(IM)
b) *In quel periodo leggevo ogni pomeriggio per due ore.* (IM)

V vsakodnevni govorni in pisni komunikaciji srečujemo nepokrivanje na vsakem koraku:

Utrujena sem. Veliko sem delala. (ND)
Sono stanca. Ho lavorato intensamente. (P)
**Lavoravo intensamente.* *(IM)

Neujemanja lahko ponazorimo tudi s primeri iz Koširjevega prevoda Calvinovih *Italijanskih pravljic*,[1] kjer so IMPERFEKTI pogosto prevedeni z DOVRŠNIKI:

/.../ e ogni sera quei poveri contadini accendevano un falò nella piazza del paese, le donne e i bambini si chiudevano nelle case, e gli uomini restavano intorno al grande fuoco a grattarsi la testa e a lamentarsi. (IM) (IM) (IM)

In vsak večer so ti ubogi kmetje zakurili velik ogenj na vaškem trgu, ženske in otroci so se pozaprli po hišah, moški pa so ostali ob velikem ognju, se čehljali po glavi in tožili. (D) (D) (D)

[1] Italo Calvino, *Fiabe italiane*. Torino: Einaudi, 1960. / Italo Calvino, *Italijanske pravljice*. Prevedel Niko Košir. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961.

ali iz Bressanovega prevoda Cankarjevega *Hlapca Jerneja*,[2] kjer slovenskim DOVRŠNIKOM pogosto ustrezajo italijanski IMPERFEKTI:

> *Kamorkoli sem se prestopil, sem dobil brco v pozdrav.* (D) (D)
> *Dovunque andassi, in segno di saluto ricevevo pedate.* (IM) (IM)

in, navsezadnje, z dvojezičnimi življenjepisi, kjer najdemo delno ujemanje in delno neujemanje, kot npr. v naslednjem vabilu na koncert Italijanskega inštituta za kulturo v Ljubljani (17.2.2004):

> *Luca Trabucco nato a Salerno nel 1970, ha intrapreso* (P) *studi musicali a Genova presso il conservatorio "N. Paganini", dove si è diplomato* (P) *in pianoforte con Claudio Proietti ed ha studiato* (P) *composizione con Adelchi Amisano. In seguito si è perfezionato* (P) *presso l'Accademia Pianistica Internazionale /.../*

> *L.T. se je rodil (D) leta 1970 v Salernu. Glasbo je najprej študiral* (ND) *v Genovi na konservatoriju N. Paganini, kjer je zaključil* (D) *študij klavirja v razredu profesorja Claudia Proiettija in kompozicije s pri profesorju Adelchiju Amisanu. Izpopolnjeval se je* (ND) *na mednarodni klavirski akademiji /.../*

O enotni funkciji *perfektivnih* in *imperfektivnih* členov opozicij torej ni moč govoriti. Zastavlja se vprašanje, kaj povzroča različne reakcije v primerjanih jezikovnih skupinah oziroma po katerih principih se izbira v italijanščini in po katerih v slovenščini.

1.2.1 VRNITEV NA IZHODIŠČE: TIPI GLAGOLSKIH DEJANJ

Aspektolog E. Hermann je že leta 1936 predvideval, da gre – za razliko od situacije v romanskih jezikih – pri delovanju slovanske vidske opozicije za določeno soodvisnost z naravo glagolskega dejanja. Vrnimo se torej na začetek in poglejmo, kako se oba primerjana jezika obnašata v odvisnosti od tega parametra. Različne vrste glagolskih dejanj oziroma *situacij*, ki jih odlikujejo neke lastnosti, je Vendler (1957) sistematiziral v štiri temeljne tipe (*state, activity, accomplishment, achievement*), ki so – skupaj z njihovimi ponavljanji – za tukajšnje potrebe zadostni. Gre za (I) *stanja* (npr. »biti bolan«), (II) *procese/dejavnosti* (npr. »znanstveno raziskovati«), (III) *dopolnitve* (npr. »pisati/napisati simfonijo«) in (IV) *dosežke* (npr. »najti smisel življenja«).
Za *situacije* tipa I in II je značilno, da začnejo, trajajo in prenehajo, pri čemer je njihova poglavitna faza prav faza vztrajanja v stanju. Ker pa so včasih lahko pomembni prav začetki in prenehanja, so poudarki teh prehodov iz stanja v novo stanje (*inkohativna* dejanja: »zaspati«, »zbuditi/zbujati se«, »začeti delati«, »zaplavati«, »prenehati deževati« ipd.) pravzaprav primeri *situacije* tipa (IV), za

[2] Ivan Cankar, *Hlapec Jernej*. Zbrano delo, 16. knjiga. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1972. / Ivan Cankar, *Il servo Jernej e il suo diritto*. Prevedel Arnaldo Bressan. Milano: Feltrinelli, 1977.

katero je odločilen ravno prehod v novo stanje. Ta je včasih lahko vezan na *pripravljalno fazo* (»prihajati/priti na vrh«), drugič pa tudi na *novo stanje* (»umirati/umreti/biti mrtev«). Sem so uvrščena tudi trenutna dejanja tipa »zaropotati«. *Situacije* tipa (III) označuje doseg novega stanja (prehod), ki pa je plod obveznega poprejšnjega *procesa* – faza vztrajanja v stanju): tako npr. ne moremo »knjige prebrati«, če je nismo prej »brali«.
Če povzamemo: za I in II, *netelične* (ne k prehodu v novo stanje stremeče) *situacije,* je predvsem značilna trajajoča faza, za *telične* (stremeče k prehodu v novo stanje) *situacije* pa v primeru IV predvsem netrajajoča faza, medtem ko v primeru III tako netrajajoča kot trajajoča.
Ponovitve omenjenih tipov predstavljajo novo drugotno trajajočo netelično *stituacijo*, sestavljeno iz *neteličnih* (Ia in IIa) oziroma iz *teličnih* sestavnih delov (IIIa in IVa).

1.2.2 PERCEPCIJA ZUNAJEZIKOVNE DEJANSKOSTI V ITALIJANŠČINI

Italijansko glagolsko gradivo in zakonitosti ubesedovanja ponujajo govorcu izjemno občutljivost za časovne odnose v preteklosti. Glagolske paradigme do neke mere izdajajo časovni odnos med opazovalcem in opazovanim. Tako lahko z različnimi glagolskimi paradigmami signalizira svojo opazovalno pozicijo glede na opazovano: a) neposredno iz trenutka govorjenja; in b) posredno iz pozicije znotraj trajanja opazovanega. S prvim, deiktičnim, jih govorec od daleč, neposredno iz trenutka govorjenja, zajame v vidno polje v celoti, od začetka do konca – in to ne glede na tip dejanja: telična, netelična, kratka, dolga, enkratna, ponavljajoča se kateregakoli tipa. Tak odnos do dejanskosti je poimenovan tudi *naracija* in se sistematično uresničuje z uporabo PERFEKTOV (*globalna optika*).
Drugi pogostni odnos do pretekle dejanskosti je posreden, anaforičen in istodoben: govorec se iz trenutka govorjenja naprej premakne v točko/pozicijo znotraj intervala opazovanega dejanja in ga iz tega sekundarnega opazovališča, od blizu, lahko zajame v vidno polje le delno (to je brez koncev). Ta, *kurzivna optika*, imenovana tudi *deskripcija*, je dosledno uresničevana z IMPERFEKTI.
Oglejmo si najprej zglede za različne tipe dejanj v PERFEKTIVNI, to je *globalni optiki* (P) (s slovenskimi ustrezniki):

I *È stato malato. (zbolel je + bil bolan + ozdravel) /Bil je bolan/* (ND)
II *Ha lavorato intensamente. /Trdo je delal/* (ND)
III *Ho fatto il compito. /Opravila sem nalogo/* (D)
IV *Sono arrivati da Pietro. /Prišli so k Petru/* (D)
IIa *Per tre mesi ha dormito solo cinque ore la notte.*
/Tri mesece je spal samo po pet ur na noč/ (ND)
IVa *Per alcuni anni ha partecipato ad ogni congresso SLI.*
/Nekaj let se je udeležil/udeleževal vsakega kongresa SLI/ (D/ND)

Imperfektivna, *kurzivna optika* je pravzaprav analogna opazovanju *situacij* v pravi ali razširjeni sedanjosti (npr. »pravkar vstopajo«, »zadnje čase se zbujam ob

petih«, »že nekaj dni ga sploh ne pogleda«), a tokrat iz pretekle pozicije znotraj trajanja dejanja, se pravi: »takrat so ravno vstopali«, »v tistem obdobju sem se zbujala ob petih«, »že nekaj dni ga sploh ni pogledal«. Sistematični prikaz zgledov za različne tipe dejanj z IMPERFEKTOM (IM):

I *(Allora) era malato. /(Takrat) je bil (že in še) bolan/*	(ND)
II *Lavorava intensamente. /Trdo je delala/*	(ND)
III *Faceva/stava facendo il compito. /Opravljala je svojo nalogo/*	(ND)
IV *Arrivavano/stavano arrivando verso di noi. /Prihajali so proti nam/*	(ND)
IIa *Da tre mesi dormiva solo cinque ore alla notte. /Že tri mesece je spala le pet ur na noč/*	(ND)
IVa *Già da alcuni anni partecipava a ogni congresso SLI. /Že nekaj let se je udeležil/udeleževal vsakega kongresa SLI/*	(D/ND)

1.2.3 PERCEPCIJA ZUNAJJEZIKOVNE DEJANSKOSTI V SLOVENŠČINI

V slovenščini sta prva dva tipa zunajjezikovnih *situacij*, to je *netelične situacije* (*stanja* in *procese*), zajeta v vidno polje v celoti (Ia in IIa), vedno izražena z NEDOVRŠNIKOM, enako kot pri delnem prikazu (Ib in IIb):

Ia *To mi je bilo vedno jasno. /Questa cosa mi è stata sempre chiara/*	(P)
Ib *Vprašal je, ker mu ni bilo jasno. /Lo chiese perché la cosa non gli era chiara/*	(IM)
IIa *Delal je na inštitutu do upokojitve. /Lavorò all'istituto fino al pensionamento/*	(P)
IIb *Ko sem ga spoznala, je delal na inštitutu. /Quando l'ho conosciuto lavorava all'istituto/*	(IM)
IIa *Utrujena je. Intenzivno je plavala. /È stanca: ha nuotato molto/*	(P)
IIb *Medtem ko je plavala, so jo okradli. /Mentre nuotava/stava nuotando è stata derubata/*	(IM)

V primeru *stanj* in *procesov* (npr. »biti prehlajen«, »voditi inštitut«, »prevajati iz angleščine«, »izobraževati se na akademiji«, »delati na ministrstvu«) slovenščina tako za »gledalca s tribune«, ki vidi sprevod v celoti, kot za »udeleženca povorke«, ki vidi le udeležence okoli sebe, nudi eno samo izrazno sredstvo za njuni videnji, namreč NEDOVRŠNIK. Nekaj avtentičnih primerov *nedovršnikov* za globalno zajete *procese/dejavnosti* je vzetih iz življenjepisov prosilcev za pedagoški naziv na Filozofski fakulteti (gradivo za sejo senata v novembru 2006): »osnovno šolo je obiskoval«, »učil je zgodovino«, »se je izpopolnjeval v Parizu«, »je predaval zgodovino«, »raziskovalno delo je opravljala«, »je bil zaposlen«, »se je od 2000 do 2003 redno udeleževal strokovnih seminarjev«, »je sodeloval«, »je prirejal koncerte«, »je občasno vodil pevske vaje«, »je izvajala vaje«, »vsa leta sem se polno posvečala pedagoškemu delu«, »do leta 2002 sem samostojno prirejala in izvajala številne jezikovne programe«, »sem se tri leta udejstvoval tudi kot glasbeni kritik«, »opravljal sem pedagoške obveznosti« itd.

Kot rečeno zgoraj, prehodi v *stanja* oziroma v *dejavnosti* (»začeti, prenehati/nehati delati«, »zaplavati«, »spregovoriti«, »zaspati« itd.) so kot *inkohativna* dejanja uvrščeni v IV. skupino.
Pri skupini III je opozicija med dovršnikom in nedovršnikom izpeljana najbolj dosledno in ko gre za enkratno dejanje, videno v celoti s poudarjenim ciljem ali, nasprotno, videno le delno, dejansko spominja na delovanje romanske opozicije med perfektom in imperfektom. Isto velja tudi za nekatere primere *dosežkov* (skupina IV), npr.

IIIa *Medtem ko je pripravljal načrt, so ga prekinili.* (ND)
/Mentre stava preparando il piano, è stato interrotto/ (IM)
IIIb *Načrt je pripravil v nekaj dneh.* (D)
/Ha preparato il piano in pochi giorni/ (P)
IVa *Medtem ko se je približeval hiši, je zagledal zavoj.* (ND)
/Mentre si avvicinava alla casa notò un pacco/ (IM)
IVb *Še bolj se je približal in nenadoma zagledal vhod.* (D)
/Si avvicinò un po' di più notando d'improvviso l'entrata/ (P)

S tem preidemo na ponavljanje navade. V slovenščini se prav tako kot v italijanščini *imperfektivni člen* (IM oziroma ND) lahko uporablja tudi v takih situacijah:

S potovanj se je vedno vrnil/ vračal poln idej. (D) / (ND)
Dai viaggi ritornò / ritornava regolarmente pieno di idee. (P) / (IM)

Pri skupini IV, kjer je najpomembnejša faza *prehod* v novo stanje, je pri nekaterih enkratnih dejanjih v slovenščini na razpolago samo dovršnik, npr. »zakuriti v peči«, ki mora služiti tudi za ponavljanje navade, npr.:

Ob mrzlih jutrih je že zgodaj zakurila v peči, tistega dne pa tega ni storila. (D)
Nelle giornate fredde accendeva la stufa già di buon ora, ma quel giorno non lo fece. (IM)

Kot je bilo pokazano zgoraj, je izbira aspektualnega člena pri ponavljanju navade v italijanščini odvisna od *globalnega* oziroma *delnega* videnja (*naracije* oziroma *deskripcije*): perfekt nam prikaže vse ponovitve dejanj nekdanje navade (*Sono tornata ogni domenica*. /Vrnila/Vračala sem se vsako nedeljo/), imperfekt pa nas nas postavi v čas še obstoječe navade (*Tornavo ogni domenica*. /Vračala/Vrnila sem se vsako nedeljo/). V slovenščini je nasprotno, če obstajata oba glagola, izbira načeloma prepuščena naključju. Če lahko rečemo, da dovršnik usmerja pozornost v fazo prehoda, nedovršnik pa v trajajočo fazo, imamo pri ponavljanju teličnih dejanj »konflikt nasprotujočih si interesov«: ponavljanje–navada namreč predpostavlja sekundarno trajajočo situacijo, vsak njen posamezen sestavni del pa se odlikuje z bistveno trenutno fazo prehoda.

Prišli so/Prihajali so vsako nedeljo.

Manj svobodna je izbira v primeru ponavljanja nizov teličnih dejanj. Slovenščina namreč oscilira glede na sprejemljivost možne interpretacije med glagolom, specializiranim za poudarjanje dosega teličnega dejanja, in glagolom, ki poudarja trajajočo fazo (enkratnega ali ponavljajočega se dejanja). Tako je medsebojno razmerje stičnih teličnih dejanj razvidno v nekaterih primerih kljub nedovršnikom:

a) *Če so prišli gostje, je psa zaprla v ograd.*
b) *Kadar so prihajali gostje, je psa zapirala v ograd.*

v drugih primerih pa je verbalizacija (b) kot prikaz ponavljanja situacije (a) precej manj sprejemljiva ali sploh ne:

a) *Če se je dotaknila žice, jo je streslo.*
b) *Kadar se je dotikala žice, jo je stresalo.*

Od tod tako pogosta razhajanja med slovenskimi in italijanskimi besedili pri delno videnih ponavljanjih teličnih dejanj: v italijanščini je dosledno uporabljen *imperfekt*, v slovenščini pa je opazno nihanje med dovršniki in nedovršniki. Ponazarjam z odlomki iz Koširjevega prevoda Calvinovih *Italijanskih pravljic* oziroma Bressanovega prevoda Cankarjevega *Hlapca Jerneja*, ki govorijo o ponavljanju navade niza teličnih dejanj v preteklosti:

/.../ e quando veniva la gente lo chiudeva in un armadio. (Cal. 392) (IM) (IM)
/.../ kadar pa so prihajali gostje, ga je zapirala v omaro. (Ko. 81) (ND) (ND)

Kamor sem se prestopil, sem dobil brco v pozdrav. (Can. 37) (D) (D)
Dovunque andassi, in segno di saluto ricevevo pedate. (Br. 63) (IM) (IM)

Il Conte, tutto tremante, cercava di nascondersi nella barba che Masino gli aveva arruffato e strappato per tirarlo fuori dai cespugli.
– E come mai ci tramortiva (IM) *con lo sguardo? – domandò un contadino.*
– Vi dava (IM) *una legnata in testa con un bastone coperto di stracci, così* sentivate (IM) *solo un soffio per aria, non vi* lasciava (IM) *il segno, e* vi svegliavate (IM) *con la testa pesante.*
– E le forcine che perdeva (IM)*? – domandò un altro.* (Cal. 40)

Grof se je ves trepetajoč poskušal skriti v kodeljo, ki mu jo je Masino razkuštral in populil, ko ga je potegnil iz grmovja.
»In kako da nas je omamljal (ND) *s pogledom?« je vprašal neki kmet.*
*»*Mahnil (D) *vas je po glavi s palico, ki je bila zavita v cunje; tako* ste slišali (D) *le piš po zraku, buške vam ni* pustila (D)*,* prebujali (ND) *pa ste se s težko glavo.«*
»In kdo je izgubljal (ND) *lasnice? je vprašal drugi. [...]* (Ko. 11)

1.2.4 SKLEPNE UGOTOVITVE

Kar zadeva izraze *aspekt*, *vid* oziroma *perspektiva*, *optika* imajo očitno vsi opraviti z »gledanjem«, »videnjem«, »percipiranjem« ipd., vendar se za konkretno romansko-slovansko primerjanje zdi, da romanski jeziki delujejo na principu, od kod opazovalec dejanje opazuje (od česar je odvisna količina videnega: od daleč zajame v vidno polje kakršenkoli tip dejanja v celoti, od blizu pa samo njegov del), medtem ko slovenski na principu, kam oziroma na kateri bistveni del dejanja je prvenstveno usmerjen pogled (na trajajočo fazo vztrajanja v situaciji oziroma na trenutno fazo prehoda v novo stanje). Dovršniki torej usmerjajo pozornost na fazo prehoda (začetka aktivnosti, nastopa dejanja, prenehanja stanja, dosege cilja – tudi pri posameznem dejanju znotraj ponavljanja navade), nedovršnki pa na trajajočo fazo (enkratnega dejanja ali ponavljanja navade). Kaj je v konkretnem primeru mišljeno, koliko dejanja je vsakokrat dejansko zajetega, pa je šele rezultat širšega konteksta. Tako npr. je v izjavi »Knjigo je prebral v treh dneh« verjetno zajeto celotno branje knjige, medtem ko v povedi »Počakaj, da preberem!«, izrečeni, ko bi nekdo želel časopis, ki ga ravno beremo, verjetno mislimo na trenutek, ko bo časopis na razpolago. Tako npr. tudi:

a) *V tistem trenutku je ravno plavala.*
b) *Plavala je dve uri, potem se je šla preobleč.*
c) *Ko sem vstopila, je ravno pisal poročilo.*
č) *Poročilo je pisal dva tedna.*
d) *Napisal je odlično poročilo.*
e) *Poročilo je napisal v enem tednu.*
f) *Počakali so, da je napisal nalogo, potem so šli na sprehod.*
g) *Prišli so na obisk vsako nedeljo.*
h) *Prihajali so na obisk vsako nedeljo.*

Slovenski dovršniki in nedovršniki torej zgolj obvezno usmerjajo pozornost v eno izmed možnih faz, trajajočo ali trenutno, kontekst pa nato to izhodiščno informacijo modificira do polne pomenske slike. Nedovršnik tako prispeva trajajočo fazo, kontekst pa dopolni sliko npr. do prikaza zgolj dela dejanja (»Takrat je ravno pela.«), dejanja v celoti (»Dve uri je pela.«), ponavljanja navade neteličnega (»Vsako popoldne je dve uri spal.«) ali teličnega dejanja (»Pisal je po en članek na mesec.«) itd. Podobno dovršnik prispeva odločilno trenutno fazo, kontekst pa dopolni sliko, npr. do prikaza zgolj začetne faze (»Zapeli so po slovensko.«), do prikaza v celoti (»Zapeli so tri pesmi.«), do ponavljanja, videnega le delno (»Tisto jesen je ob mrzlih jutrih zakurila v peči«), itd. Členi slovenske vidske opozicije – kot tudi številni drugi jezikovni znaki – torej delujejo kot atomi, ki ob različnih povezovanjih z drugimi atomi tvorijo molekule z različnimi lastnostmi in uporabnimi vrednostmi.

2. PRIMERJANJE RUŠČINE IN SLOVENŠČINE: NEKATERE RABE DOVRŠNEGA IN NEDOVRŠNEGA SEDANJIKA V OBEH JEZIKIH

Čeprav sta tako ruščina kot slovenščina slovanska jezika in je načeloma vidski mehanizem v obeh jezikih zelo podoben, obstajajo v nekaterih rabah med obema jezikoma precejšnje razlike. V tem razdelku bodo obravnavane zlasti tiste rabe sedanjika, v katerih se v ruščini uporablja izključno ali pretežno nedovršnik, medtem ko je v slovenščini pogost dovršnik. Na začetku je treba opozoriti, da ruska oblika tipa *napišu* pomeni predvsem prihodnjik, v ruskih slovnicah imenovan nesestavljeni prihodnjik ali sedanjik-prihodnjik, tu jo bomo imenovali dovršni sedanjik. Prihodnost z dovršnim glagolom se torej praviloma v ruščini izraža z obliko *napišu*, v slovenščini pa z *bom napisal.*

Zavtra ja nepremenno *napišu* èto pis'mo i *otpravlju* ego. (D)
Jutri *bom* zagotovo *napisal* to pismo in ga *odposlal*. (D)

Slovenska oblika dovršnega sedanjika *napišem* ima predvsem pomen abstraktne ali neaktualne sedanjosti in različne modalne pomene in le periferno pomen prihodnosti (Toporišič 2000: 390-394). Pomen stavka

Koliko strani *napišeš* v enem dnevu? (D)

je *ponavadi napišeš, lahko napišeš, si sposoben napisati.* V slovenščini lahko pride pomen prihodnosti do izraza zlasti pri dovršnih glagolih enosmernega premikanja s predpono *po-*: *pojdem, poletim, popeljem* (prim. v znani narodni pesmi *Jaz pa pojdem na Gorenjsko*). Vendar je pomen prihodnosti pri teh oblikah, kot se zdi, vendarle periferen, tudi stilno zaznamovan. V sodobnem jeziku se pomen prihodnosti tudi pri glagolih enosmernega premikanja s predpono *po-* praviloma izraža s prihodnjikom: *bom šel, bom poletel, bom (po)peljal* (Derganc 1986).
Razlike v rabi dovršnega oziroma nedovršnega sedanjika v obeh jezikih, o katerih bom govorila, nastopajo pri naslednjih rabah:

a) Ponavljajoče se dejanje;
b) Historični sedanjik;
c) Performativne izjave.

2. 1 PONAVLJAJOČE SE ALI UZUALNO DEJANJE

se v ruščini praviloma izraža z nedovršnim glagolom:

Ja každoe utro vstaju (ND) v 7 časov, odevajus' (ND) i idu (ND) na rabotu.
Vsako jutro *vstanem* (D) ob 7h, *se oblečem* (D) in *se odpravim* (D) na delo.

Utrom ja *vypivaju* (ND) čašku kofe i s"edaju (ND) dve buločki.
Zjutraj *popijem* (D) skodelico kave in *pojem* (D) dve žemlji.

On vsegda *naedaetsja* (ND) dosyta.
On se vselej *naje* (D) do sitega.

Raba nedovršnika za ponavljajoče se dejanje je v ruščini tako tipična, da služi za preizkus za ugotavljanje čistih vidskih parov. V ruščini je sicer mogoče ponavljajoče se dejanje izraziti tudi z dovršnim sedanjikom, vendar je taka raba redkejša in ekspresivna (Derganc 2003: 69). Zato moramo slovenskega študenta ruščine opozoriti, naj ne govori:

*Eto často *slučitsja* (D).
*Večernij poezd obyknovenno *pridet* s opozdaniem (D).

Na to bi ga lahko napeljala raba v slovenščini, kjer sta v takih primerih pogosto možna oba vida:

To se pogosto *zgodi /dogaja* (D/ND).
Večerni vlak *pride/prihaja* ponavadi z zamudo (D/ND).

Rusko je pravilno:

Eto často *slučaetsja* (ND).
Večernij poezd obyknovenno *prihodit* s opozdaniem (ND).

Kot je bilo omenjeno že v prvem razdelku (1.2.3), se v slovenščini ponavljajoče se dejanje lahko izraža bodisi z dovršnikom bodisi z nedovršnikom, pri čemer so natančne okoliščine, ki narekujejo bodisi izbor dovršnika bodisi nedovršnika bodisi obeh, težko določljive. Pri prevodu gornjih ruskih zgledov

Zjutraj *popijem* (D) skodelico kave in *pojem* (D) dve žemlji.
On se vselej *naje* (D) do sitega.

je raba dovršnega sedanjika v slovenščini verjetno povezana z neobstajanjem sekundarnega nedovršnika, saj ni splošno rabljenega oziroma uveljavljenega sekundarnega nedovršnika glagolov *popiti, pojesti, najesti se.* Tako tudi pojasnjuje paralelne pojave med ruščino na eni ter češčino in slovaščino na drugi strani Isačenko (1960: 454-55). Vendar je mogoče, da sekundarni nedovršnik teh glagolov v slovenščini ne obstaja ravno zato, ker je popolnoma sprejemljivo v gornjih zgledih uporabiti dovršnik in je za tvorbo sekundarnega nedovršnika manj potrebe.
Da izbira vida pri ponavljajočem se dejanju v slovenščini ni vselej poljubna, nam kaže tudi zgled prevoda iz ruščine v slovenščino (prevajalec J. Gradišnik), kjer sta v uzualnem pomenu v ruščini pričakovano uporabljena nedovršnika

(*соображать*, *начинать*), v slovenskem prevodu pa dovršnika (*doumeti*, *začeti*), čeprav v slovenščini obstajata nedovršnika *doumevati* in *začenjati*.

> Vsjakij posetitel', esli on, konečno, byl ne vovse tupicej, popav v Griboedova, srazu že *soobražal*, naskol'ko horošo živetsja sčastlivcam – členam MASSOLITa, i černaja zavist' *načinala* nemedlenno terzat' ego. (Bulgakov 1969: 73)

> Vsak obiskovavec, ki ga je zaneslo v Gribojedova, je, če seveda ni bil povsem zabit, takoj *doumel*, kako imenitno živijo srečni udje Masolita, in neutegoma ga je *začela* glodati črna nevoščljivost. (Bulgakov 1977: 60-61)

Če bi bil prevod drugega stavka z nedovršnikom *in neutegoma ga je začenjala glodati* ... še sprejemljiv, pa prevod prvega stavka z nedovršnikom *Vsak obiskovavec (...) je (...) takoj doumeval* ni sprejemljiv.
Za ponazorilo in dokaz temu, da se pri izražanju ponavljajočega se dejanja v slovenščini pogosto uporabljajo dovršniki, ki jim pri prevodu v ruščino ustrezajo nedovršniki. Navedimo vrsto zgledov iz dram Andreja Hienga. Zgledi iz drame *Večer ženinov* (prevajalka N. Vaganova):

> Vem, kako se *včasih zdrzneš*, če se v mraku *prikažem* na stopnicah. (8)
> Ty do sih por *vzdragivaeš'*, kogda menja v temnote na lestnice vstrečaeš'. (194)

> Zmerom se ne *posreči*. (31)
> Da, ne vsegda *polučaetsja*. (214)

> V svinjaku se *rade zaredijo* podgane. (63)
> V svinarnikah často krysy *zavodjatsja.* (240)

Zanimivo je, da je prišlo na naslednjem mestu, kot se zdi, do napačnega oziroma ne čisto natančnega prevoda, ki je deloma nastal verjetno ravno zaradi razlike v pomenu dovršnega sedanjika v obeh jezikih: za ponavljajoče se oziroma običajno, uzualno dejanje (v slovenščini) oziroma za enkratno konkretno dejanje v prihodnosti (v ruščini).

> (1) Mira: Spremenili smo te v deklo. Stari slepi medved te drži v brlogu.
> (2) Zofija: Kako je s teboj?
> (3) Mira: Jaz se zjutraj z avtobusom *odpeljem* do svoje apoteke. Vsaj to.
> (4) Zofija: In se *vrneš*.
> (5) Mira: Ja! – Nazaj v sušilnico. (27)

> (1) Mira: A my iz tebja služanku sdelali. Staryj slepoj medved' deržit tebja v berloge.
> (2) Zofija: Kak u tebja segodnja so vremenem?
> (3) Mira: Ja utrennim avtobusom *poedu* v svoju apteku. Vse-taki razvlečenie.
> (4) Zofija: A potom *verneš'sja*?
> (5) Mira: Da! Obratno v sušil'nuju kameru. (136)

Dialog v slovenskem izvirniku govori o življenjski situaciji Mire in Zofije in ne govori o njunih konkretnih dejanjih. Tako je mišljeno tudi Zofijino vprašanje (2)

Kako je s teboj? To ni vprašanje o Mirinih konkretnih namerah, ampak o njenem stanju na splošno. V odgovoru (3) Mira uporabi dovršni sedanjik, s katerim opisuje, kaj počne ponavadi: *odpelje se v lekarno.* Zofija v (4) doda, kaj Mira nato ponavadi stori: *vrne se*, pri čemer prav tako uporabi dovršni sedanjik. Prevajalka v ruščino pa je uporabila v replikah (3) in (4) dovršnik, ki, kot smo že omenili, ima osnovni pomen enkratnega konkretnega dogodka v prihodnosti. Zato je morala dodati majhne spremembe, npr. dodati prvemu Zofijinemu vprašanju (1) »danes«. Da pa v slovenskem izvirniku skoraj gotovo ne gre za enkratno konkretno dejanje, ki se dogaja prav na ta dan, priča nadaljnji potek slike, ki se dogaja ob 11. uri dopoldne, torej se ta dan Mira verjetno ni odpeljala z jutranjim avtobusom na delo.

2.2 HISTORIČNI SEDANJIK

Drug tak primer, kjer se v ruščini uporablja nedovršni sedanjik, v slovenščini pa bodisi dovršni bodisi nedovršni sedanjik – odvisno od dogodkov oziroma dogajanja, ki se opisuje – je historični sedanjik.

> *Edu* (ND) ja včera v tramvae i vdrug *vhodit* (ND) odin graždanin i *govorit* (ND) ...
> Včeraj *se peljem* (ND) v tramvaju, kar nenadoma *vstopi* (D) neki državljan in *reče* (D) ...

V ruščini je v historičnem prezentu možen samo nedovršni sedanjik. Gre za neko avtomatično zahtevo, opozicija vida se v takem kontekstu nevtralizira. Stavek, ki v pretekliku vsebuje dovršnike:

> On vošel (D) v dom, *podnjalsja* (D) po lestnice, *otkryl* (D) dver', *postavil* (D) čemodan, *zažeg* (D) svet, *sel* (D) v kreslo i *zakuril* (D) sigaru.
> *Vstopil* (D) je v hišo, *se povzpel* (D) po stopnicah, *odprl* (D) vrata, *odložil* (D) kovček, *prižgal* (D) luč, *sedel* (D) v naslonjač in *prižgal* (D) cigaro.

po transpoziciji v historični sedanjik vsebuje same nedovršne sedanjike:

> I vot na sledujuščij den' on *vhodit* (ND) v dom, *podnimaetsja* (ND) po lestnice, *otkryvaet* (ND) okno, *stavit* (ND) čemodan, *zažigaet* (ND) svet, *saditsja* (ND) v kreslo i *zakurivaet* (ND) sigaru.
> Naslednjega dne *vstopi* (D) v hišo, *se povzpne* (D) po stopnicah, *odpre* (D) vrata, *odloži* (D) kovček, *prižge* (DOV) luč, *sede* (D) v naslonjač in *prižge* (D) cigaro.

Avtomatična zahteva, da se v ruščini v historičnem sedanjiku uporabljajo nedovršniki, omogoča uporabiti historični sedanjik kot drugi preizkus za ugotavljanje čistih vidskih parov (Zaliznjak, Šmeljov 1997: 43, o določenih omejitvah tega preizkusa Padučeva 1996: 90).
V slovenščini se v historičnem prezentu vidske razlike ohranijo: če je bil dovršnik v pretekliku, je dovršnik tudi v historičnem sedanjiku, če je bil v pretekliku nedovršnik, ostane nedovršnik tudi v sedanjiku.

2.3 IZJAVE S PERFORMATIVNIMI GLAGOLI

Tretji primer, ko se v ruščini uporablja predvsem nedovršni sedanjik, v slovenščini pa pogosto dovršni sedanjik, so izjave s performativnimi glagoli. V slovanskih jezikih, kjer mora glagol nastopiti bodisi v dovršniku bodisi v nedovršniku, so bili performativni glagoli opaženi že pred Austinom, in sicer ravno v zvezi z njihovim včasih nepričakovanim vidskim obnašanjem. Ta pojav je opisal že Škrabec pod imenom *praesens effectivum*, kasneje pa ga je obravnaval tudi E. Koschmieder, ki je delo Škrabca poznal in ga navajal.
V ruščini se v performativnih izjavah praviloma uporablja glagol v nedovršnem sedanjiku. Nekaj zgledov iz članka Ju. D. Apresjana (1988: 75-76):

Obeščaju /kljanus' (ND) pomogat' tebe vo vsem.
Obljubim/obljubljam//prisežem/prisegam (D/ND), da ti bom pomagal.
Umoljaju/prošu (ND) tebja podumat' o detjah.
Prosim/rotim (ND) te, da pomisliš na otroke.
Predlagaju/prikazyvaju (ND) vam nemedlenno javit'sja v komendaturu.
Predlagam/ukazujem (ND) vam, da se nemudoma javite v poveljstvu.
Ja s vami *proščajus'* (ND).
Poslavljam se (ND) od vas.
Ja zapreščaju/razrešaju (ND) tebe vyhodit' na ulicu bez pal'to.
Prepovedujem (ND)*/dovolim* (D) ti, da greš ven brez plašča.

Vendar se v nekaterih primerih lahko uporablja tudi dovršni sedanjik (Apresjan 1986: 211):

Poprošu (D) vaši bilety.
Prosim (ND) vaše vozovnice.
Poželaju (D) vam udači.
Želim (ND) vam srečo.
Pokajus'/priznajus'/soznajus': èto sdelal ja. (D)
Kesam se (ND)*/priznam* (D): to sem naredil jaz.

Apresjan meni, da ni kakih splošnih pravil, iz katerih bi mogli ugotoviti, kateri glagoli se lahko uporabljajo ob normalnem nedovršnem sedanjiku tudi v dovršnem sedanjiku, in da je treba to za vsak glagol posebej navesti v slovarju (Apresjan 1986: 211). Apresjan tudi meni, da v ruščini med performativno izjavo, kjer je uporabljen dovršni sedanjik, in izjavo, kjer je uporabljen nedovršni sedanjik, ni razlike v vidskem pomenu. Razlikujeta se le na pragmatični ravni. Izjava z dovršnikom *poprošu vas vyjti* je manj vljudna kot izjava z nedovršnikom *prošu vas vyjti* (Apresjan 1986: 215). Z Apresjanovo obravnavo vida pri ruskih performativih se ne strinja Bondarko (Bondarko 1990: 34-37). Vsekakor pa za ruščino velja, da je raba dovršnega sedanjika v performativnih izjavah periferen pojav, praviloma se uporablja v teh izjavah nedovršni sedanjik.
V slovenščini – nasprotno – je raba dovršnega sedanjika v performativnih izjavah razmeroma pogost in med slovanskimi jeziki izstopajoč pojav (Škrabec 1903,

Koschmieder 1930, Toporišič 2000: 391, Derganc 1996). Ni pa mogoče reči, da se glagoli v slovenščini v performativnih izjavah praviloma uporabljajo v dovršniku. Enako kot meni za ruščino Apresjan, je tudi v slovenščini od vsakega glagola posebej odvisno, katera raba je pri njem možna. Pri mnogih glagolih prevladuje dovršnik (npr. *vdam se, priznam*), pri mnogih sta možna in običajna oba vida (*obljubim – obljubljam, prisežem – prisegam*), pri mnogih pa prevladuje ali je celo edino mogoč nedovršnik (*prosim, predlagam*). Natančnih opisov obnašanja posameznih glagolov še ni. Kljub vsemu lahko trdimo, da je raba dovršnika pri performativih v slovenščini na splošno dokaj pogost pojav. To vidimo že, če primerjamo nekaj prevodov zgledov iz Austinovega dela *How to do things with words* v slovenščino in ruščino.

V ruščini nedovršnik:	V slovenščini dovršnik:
ja *beru Džordža* (40)	*izberem* Georgea (36)
ja *darju* (45)	*dam* (40)
ja *opravdyvaju* ego (48)	*oprostim* (45)
ja *ob''javljaju* vojnu (49)	*napovem* vojno (45)
prodaju (51)	*prodam* (47)
ja *proščaju* (51)	*odpustim* (48)
ja *miluju* (51)	*pomilostim* (48)
ja *razrešaju* vam zakryt' (70)	*dovolim* vam, da zaprete (70)

2.4 DIAHRONO-KONTRASTIVNI IN TIPOLOŠKI KOMENTAR

Že Isačenko je opozoril na razlike v rabi dovršnega sedanjika v ruščini na eni in slovaščini in češčini na drugi strani ter na dejstvo, da je bilo v starejših obdobjih v vzhodni slovanščini možno uporabiti dovršni sedanjik za neaktualno sedanjost (Issatschenko 1983: 350 in dalje; tudi Isačenko 1960: 448 in dalje). V tem smislu je torej videti, da stanje v slovenščini, ki je podobno stanju v češčini in slovaščini, kaže starejše značilnosti, medtem ko je v ruščini doživelo določen razvoj. V zvezi s to temo so zelo zanimiva izvajanja O. S. Plotnikove (1998), ki jih tu povzemam. Plotnikova umešča obravnavane razlike v širši diahrono-primerjalni okvir. Sodobne slovanske jezike deli glede na posebnosti v rabi vidov na dve diametralno nasprotni področji: na področje »z maksimalno aktivnostjo dovršnika« in na področje »z naraščajočo aktivnostjo nedovršnika«. Slovenščina in ruščina naj bi bili skrajni točki teh področij. Glede položaja drugih slovanskih jezikov jezikoslovka meni, da je slovenskemu v tem oziru zelo blizu sistem češčine, slovaščine, srbščine in hrvaščine. Poljščina, bolgarščina in makedonščina tvorijo prehodno področje. Slovenski in ruski vidski sistem se po njenem mnenju razlikujeta po naslednjih lastnostih:

Slovenščina:

● vidska opozicija je ekvipolentna; dovršnik se prosto uporablja v vseh časovnih oblikah za izražanje ponavljanja, uzualnosti; tak tip vidske rabe je neodvisen od

konteksta;
● performativna funkcija dovršnika;
● dosledno uresničevanje vidskega nasprotja v historičnem sedanjiku.

Ruščina:
● vidska opozicija je privativna; možnost dovršnikov za izražanje uzualnosti, ponavljanja je omejena s posebnimi okoliščinami konteksta in je možna le v neaktualnem sedanjiku;
● performativna funkcija je lastna le nedovršniku;
● obvezna nevtralizacija vidskega nasprotja v historičnem sedanjiku v nedovršniku.

Plotnikova dodaja še en dokaz za to, da odraža položaj v slovenščini starejše oziroma izhodno stanje. V slovenščini je za tvorjeneje nedovršnikov ostala produktivna praslovanska pripona -*ova*-/-*eva*-, medtem ko se je v ruščini – jeziku, kjer je pogostnost nedovršnikov večja – razvila nova pripona za tvorjenje nedovršnikov -*yva*-/-*iva*-.
Dalje bi rada opozorila tudi na medslovanske raziskave rabe vidov E. Petruhine, ki na podlagi svojih raziskav meni, da je značaj vidske opozicije med dovršnim in nedovršnim členom v različnih slovanskih jezikih različen. V češčini in slovaščini – kot smo že omenili, je podobno tudi v slovenščini – je po njenem mnenju nedovršnik nemarkiran v manjši stopnji kot v ruščini. Tudi stopnja obveznosti rabe tega ali onega vida v določenem kontekstu je v češčini in slovaščini manjša kot v ruščini.
Širša slavistična literatura torej priča, da je slovenščina v obravnavanih lastnostih zelo blizu češčini in slovaščini (Isačenko, Petruhina) ter hrvaščini in srbščini (Plotnikova, žal brez zgledov), pri čemer stanje v ruščini odraža kasnejši razvoj. Plotnikova celo meni, da ima slovenščina glede obravnavanih lastnosti v krogu slovanskih jezikov poseben položaj: v slovenščini naj bi bila raba dovršnika najpogostejša in to naj bi tudi odražalo najbolj arhaično stanje.

LITERATURA

Ju. D. APRESJAN, 1986: Performativy v grammatike i slovare. *Izvestija AN SSSR*, Serija literatury i jazyka 45, 3, 208-224.
– – 1988: Glagoly momental'nogo dejstvija i performativy v russkom jazyke. *Rusistika segodnja*. Red. Ju. N. Karaulov. Moskva: Nauka, 57-79.
John AUSTIN, 1990: *How to do Things with Words*. Ed. by J. O. Urmson & M. Sbisa. Oxford University Press.
– – 1987: *Kako napravimo kaj z besedami*. Ljubljana: ŠKUC & Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
Pier Marco BERTINETTO, 1991: Il verbo. *Grande grammatica di consultazione* II. (ur. Lorenzo RENZI / Gianpaolo SALVI) Bologna: il Mulino, 113-161.

A.V. BONDARKO, 1990: *Teorija funkcional'noj grammatiki*. Temporal'nost'; modal'nost'. Leningrad: Nauka.
Mihail BULGAKOV, 1969: *Master i Margarita.* Frankfurt: Posev.
– – 1977: *Mojster in Margareta.* Ljubljana: Cankarjeva založba.
Italo CALVINO, 1960: *Fiabe italiane.* Torino: Einaudi.
– – 1961: *Italijanske pravljice.* Prevedel Niko Košir. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Ivan CANKAR, 1972: Hlapec Jernej. *Zbrano delo* 16. knjiga. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
– – 1977: *Il servo Jernej e il suo diritto.* Prevedel Arnaldo Bressan. Milano: Feltrinelli.
Bernard COMRIE, 1976: *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
Aleksandra DERGANC, 1986: Glagolska predpona po- v ruščini in slovenščini. *Vestnik Društva za tuje jezike in književnosti,* 1-2, 12-21.
– – 1998: Einige Unterschiede im Gebrauch des perfektiven bzw. des imperfektiven Praesens im Russischen und Slowenischen. *Ars transferendi. Sprache, Uebersetzung, Interkulturalitaet.* Ur. D. Huber /E. Worbs. Peter Lang, 55-63.
– – 1996: Iaz ze zaglagolo Zlodeiu (K vprašanju glagolskega vida v performativnih izjavah v slovanskih jezikih). *ZBORNIK Brižinski spomeniki*. Ur. Janko Kos in dr. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 185-192.
– – 2003: Nekatere razlike v rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* (51), 67-79.
Stephen M. DICKEY, 2000: *Parameters of Slavic aspect: A cognitive approach*. Stanford: CSLI.
– – 2003: Verbal aspect in Slovene. *STUF,* 56/3, 182-207.
Harald GALTON, 1976: *The main functions of the Slavic verbal aspect*. Skopje: Macedonian academy of sciences and arts.
Eduard HERMANN, 1927: Objektive und subjektive Aktionsart. *Indogermanische Forschungen* XLV, 207-228.
– – 1936: Aspekt und Zeitrichtung. *Indogermanische Forschungen* LIV, 262-264.
Andrej HING, 1984: *Bludnyj syn i drugie p'esy*. Moskva: Raduga.
Andrej HIENG, 1976: *Izgubljeni sin*. Maribor: Obzorja.
– – 1979: *Večer ženinov*. Maribor: Obzorja.
Aleksander ISAČENKO, 1960: *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim.* Morfologija. Čast' vtoraja. Bratislava: Izdatel'stvo slovackoj Akademii nauk.
Alexander ISSATSCHENKO, 1983: *Geschichte der russischen Sprache*. 2. Band. Heidelberg: Carl Winter.
Erwin KOSCHMIEDER, 1930: Durchkreuzungen von Aspekt- und Tempussystem im Praesens. *Zeitschrift für slavische Philologie* VII, 341-380.
Majda MERŠE, 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: SAZU.
Tjaša MIKLIČ, 1978/79: Dovršniki in nedovršniki v slovenščini v primerjavi s perfektom in imperfektom v italijanščini. *Jezik in slovstvo,* 24, 202-208.
– – 1980: *Opozicija PERFEKT : IMPERFEKT v italijanščini in slovenska DOVRŠNOST : NEDOVRŠNOST za izražanje preteklosti*. Disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze E. Kardelja v Ljubljani.
– – 1981: *Kriteriji izbire med perfektom in imperfektom v primerjavi s kriteriji izbire med dovršniki in nedovršniki*. Ljubljana.
– – 1983: L'opposizione italiana PERFETTO vs IMPERFETTO e l'opposizione slovena DOVRŠNOST vs NEDOVRŠNOST nella verbalizzazione delle azioni passate. *Linguistica,* 23, 53-123.
– – 2001: Raba slovenskih glagolskih oblik v luči časovnosti, dobnosti, vidskosti in naklonskosti. *37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 25.6. – 14.7.2001: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 301-318.
– – 2007: Metafore o načinih gledanja na zunajjezikovna dejanja v obravnavanju glagolskega vida. *Slavistična revija,* 85-103.

Dž. OSTIN, 1986: Slovo kak dejstvie. *Novoe v zarubežnoj lingvistike* XVII. Moskva : Progress.
E. V. PADUČEVA, 1996: *Semantičeskie issledovanija*. Semantika vremeni i vida v russkom jazyke. Semantika narrativa. Moskva: Škola "Jazyki russkoj kul'tury".
E. V. PETRUHINA, 1983: Funkcionirovanie prezentnyh form glagolov soveršennogo vida (s točki zrenija vzaimodejstvija grammatičeskih kategorij vida i vremeni) v češskom jazyke v sopostavlenii z russkim. *Sopostavitel'noe izučenie grammatiki i leksiki russkogo jazyka s češskim i drugimi slavjanskimi jazykami.* Pod red. A. G. Širokovoj i Vl. Grab'e. Moskva: Izdatel'stvo moskovskogo universiteta, 152-173.
– – 1998: Sopostavitel'naja tipologija glagol'nogo vida v sovremennyh slavjanskih jazykah (na materiale russkogo, zapadnoslavjanskih i bolgarskogo jazykov). *Tipologija vida. Problemy, poiski, rešenija*. Otv. red. M. Ju. Čertkova. Moskva: Škola "Jazyki russkoj kul'tury", 356-363.
O. S. PLOTNIKOVA, 1990: *Slovenskij jazyk*. Moskva: Izdatel'stvo moskovskogo universiteta.
– – 1998: Problemy sopostavitel'nogo izučenija slavjanskogo vida v diahronii. *Tipologija vida. Problemy, poiski, rešenija*. Otv. red. M. Ju. Čertkova. Moskva: Škola "Jazyki russkoj kul'tury", 364-370.
Wolfgang POLLAK, 1976: Un modèle explicatif de l'opposition aspectuelle: le schéma d'incidence (1). *Le française moderne,* 44/4, 289-311.
Martin RIEGEL, Jean-Christophe PELLAT, René RIOUL, 1994: *Grammaire méthodique du français*. Paris: PUF.
Ferdinand de SAUSSURE, 1983: *Corso di linguistica generale*. Roma-Bari: Laterza (kritična izdaja Tullia DE MAURA).
Carlota S. SMITH, 1991: *The Parameter of Aspect*. Dordrecht-Boston-London: Kluwer Academic Publishers.
Stanislav ŠKRABEC, 1903: Zum Gebrauche der Verba perfectiva und imperfectiva im Slovenischen. *Archiv für slavische Philologie,* XXV, 554-564.
Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
Zeno VENDLER, 1957: Verbs and times. *The Philosophical review,* LXVI, 143-160.
Anna A. ZALIZNJAK, Aleksej ŠMELJOV, 1997: *Lekcii po aspektologii*. Slavistische Beitraege 353. Studienhilfen Bd. 7. Muenchen: Verlag Otto Sagner.

Jerca Vogel
Univerza v Ljubljani

Podoba zamejstva in pouk slovenskega jezika v slovenski srednji šoli

Zdi se, da v javnosti v Republiki Sloveniji prevladuje mnenje, da so v obdobju po osamosvojitvi in še posebej po vstopu Slovenije v Evropsko unijo narodne in jezikovne pravice Slovencev v zamejstvu samoumevne in zagotovljene.
Na to kaže na primer že dejstvo, da se prispevki o dogajanju na Tržaškem, Goriškem, v Beneški Sloveniji, na avstrijskem Koroškem, v Porabju … na »pomembnejših« straneh slovenskih časopisov oziroma med pomembnejšimi prispevki v osrednjih dnevnoinformativnih oddajah na radiu in televiziji pojavljajo skoraj izključno le ob skrajnih zaostritvah ali spremembah. Manj očitno, a morda še pomembnejše dogajanje (npr. življenje na dvojezičnih oziroma slovenskih šolah, izidi slovenskih knjig v zamejstvu, sodelovanje zamejskih Slovencev s Slovenci iz matične domovine, različne delavnice, tabori, jezikovne šole, športni dogodki, v katerih se spletajo neposredne vezi med Slovenci s te in one strani meje) pa je praviloma uvrščeno med zanimivosti ali reportaže – in še to bolj ali manj v obdobjih, ko je na drugih področjih družbenega življenja zatišje, denimo poleti.
Podoben občutek »varnosti« in urejenosti razmer čez mejo je mogoče razbrati tudi iz razprav v strokovni javnosti, tako sociološki, etnološki kot slovenistični, saj so po vstopu Slovenije v EU v ospredju razprave o vplivu globalizacije ter položaju, vlogi in usodi slovenščine in Slovencev na sploh – o položaju slovenščine na posebej občutljivih, manjšinskih območjih pa se razpravlja veliko manj.
Končno se, kadar se na območju matične domovine vendarle razpravlja o dogodkih v zamejstvu in išče razloge za nedopustne poteze lokalnih politikov, nespoštovanje manjšinskih pravic v posameznih državah ali zmanjševanje števila tistih, ki se izrekajo za pripadnike slovenske manjšine, vedno znova pokaže zgolj pasivno spremljanje dogajanja med večino državljanov Republike Slovenije.

Razloge in odgovornost se namreč najpogosteje išče le na strani državnih organov bodisi slovenske bodisi sosednjih držav, v odnosu večinskih narodov do manjšine v državah, kjer živijo slovenski zamejci, ali pa kar pri zamejcih in njihovih organizacijah. Na takšno (ne)prevzemanje odgovornosti med Slovenci v matični domovini lahko ne nazadnje sklepamo že po tem, da nobena izmed pobud za zagotavljanje ali varovanje pravic zamejskih Slovencev ne prihaja s »te strani«, temveč smo Slovenci v Republiki Sloveniji v najboljšem primeru zgolj načelni podporniki zamejskih akcij, podpisniki njihovih deklaracij in protestov.
Toda tako dogodki, ki zaradi ostrine in skrajnosti ali »alarmantnosti« vendarle zaidejo na naslovnice časopisov in med »udarne« novice TV-poročil, kot opozarjanje na sicer tišje, pa zato dolgoročnejše spreminjanje odnosa zamejcev do slovenskega jezika in šol, pa hkrati vsakega od nas vendarle opozarjajo, da pravice manjšin v praksi niso dosledno uresničene in da tudi narodna zavest ni (vedno) nekaj samoumevnega.

NARODNA IDENTITETA IN NARODNA ZAVEST

Da bi odgovorili na vprašanje, ali smo za položaj na zamejskih območjih vendarle odgovorni tudi Slovenci, ki živimo v Republiki Sloveniji, in ali lahko k ohranjanju jezika in zavesti kaj prispevamo, moramo najprej vsaj na splošno opredeliti pojma narodna identiteta/pripadnost in narodna zavest.
Narodna ali nacionalna identiteta je ena izmed tako imenovanih skupinskih identitet. Če izhajamo iz trditve, da sta osnovni merili, ki opredeljujeta vsako identiteto, kontinuiteta in diferenca (Mikuž 2001: 59), oziroma kot pravi Mlinar (1992: 454): »Tisto, kar združuje, vsebuje tisto, kar izključuje,« potem lahko rečemo, da so za oblikovanje nacionalne identitete bistveni različni dejavniki, ki so določeni (narodni) skupini skupni in jo hkrati razlikujejo od drugih.
Pri določanju temeljnih dejavnikov, ki vplivajo na pripadnost slovenskemu narodu, se moramo opreti na opredelitve narodne/etnične skupnosti kot take in na razvoj slovenske narodne skupnosti. Narodno/etnično skupnost po Vesni Gomezel Mikolič (1999/2000) teoretiki razlagajo različno. Enim pomeni manjšinsko skupnost, drugim skupnost, ki temelji na skupnem izvoru, za tretje pa je to lastnost vseh skupnosti, ki jih povezuje skupna kultura – v tem pomenu izraza narod in narodna skupnost uporabljamo tudi v razpravi. Če to opredelitev nadalje povežemo z ugotovitvami Rudija Rizmana, da je slovenski narod t. i. kulturni narod,[1] potem lahko zapišemo, da je temeljnega pomena za nacionalno identiteto Slovencev slovenska kultura in da slovenski narod vključuje vse skupnosti, za katere je ta kultura značilna, torej tudi zamejce. Pri tem seveda ne mislimo (zgolj) na visoko kulturo ali umetnost, temveč kulturo pojmujemo kot širok in

[1] Po Rizmanu narode glede na razvoj ločimo na t. i. kulturne in politične narode, pri čemer se zavest o združenosti in skupni pripadnosti pri prvih opira na realno bivajoče znake, kot so skupni jezik, ozemlje, zgodovina, običaji, vera itn., in je obstajala neodvisno od države. Politični narodi pa so nastali na osnovi ideje kolektivne in individualne samoodločbe hkrati s t. i. nacionalno državo (prim. Rizman 1995).

kompleksen pojav, sestavljen iz številnih določilnic.
Med določilnicami kulture večina avtorjev omenja skupni izvor, jezik, kulturo, ozemlje, religijo, vrednote, navade in šege itn.; pri tem posebno identifikacijsko vlogo najpogosteje pripisujejo jeziku – tako denimo Fishman (1989: 9-22) opredeljuje jezik kot naravno in nujno sestavino fizične in kulturne kolektivne tradicije in kot tak pomemben pokazatelj etnične avtentičnosti; na Slovenskem je podobno trditev zapisala A. Nećak Lük (1998), ki pravi, da prav jezik v družbi ohranja vlogo organizatorja etničnega razlikovanja – ter mnogi tudi prostoru oziroma »domovini«.[2] Bistveno vlogo obeh dejavnikov je ob preučevanju evropskih in sredozemskih narodov ugotavljal in povezal tudi Kymlicka (1995: 17-19, 76-80), ko je poudaril, da se lahko t. i. societalna kultura razvije na teritorialno omejenem prostoru in na osnovi skupnega jezika. Glede na te ugotovitve, lahko predvidevamo, da predvsem jezikovna in prostorska pripadnost določata tudi nacionalno identiteto ali pripadnost tako Slovencev, ki živijo v Republiki Sloveniji, kot zamejcev.
Ob dejanskem dogajanju na tej in oni strani meje, še posebej glede na to, da se kljub rabi slovenskega jezika in življenju na slovenskem etničnem ozemlju v zamejstvu marsikdaj javno ne izrečemo za Slovence, in glede na to, da kljub enakemu jeziku in skupnemu prostoru zamejstvo očitno ni vsakdanji in samoumeven del javnega življenja Slovencev v Republiki Sloveniji, se je vendarle treba vprašati, ali je pripadnost oziroma nacionalna identiteta sama po sebi dovolj. V strokovni literaturi se namreč že nekaj časa govori o različnih stopnjah v odnosu do lastne etnične/narodne skupnosti – od pasivnega do aktivnega; od zgolj racionalnega do emocionalnega in aktivnostnega (Vesna Gomezel Mikolič 1999/2000: 177-178). Zato se ločuje med narodno pripadnostjo oziroma etnično ali narodno identiteto, ki po Vesni Gomezel Mikolič (1999/2000: 177-178) pomeni lastnost posameznika, ki se je ta zaveda ali pa tudi ne; ter narodno zavestjo. O tej govorimo, kadar »govorimo o dejavnem odnosu posameznika do lastne narodne identitete in naroda, ki mu pripada«. Ali povedano drugače, kadar o svoji nacionalnosti, identiteti, kulturi, narodu in z njim povezanih dogodkih zavestno razmišlja, se do njih kritično opredeljuje in sprejema verodostojne odločitve – tudi za dejanja.
Vprašanje, ali si želimo pri zamejskih Slovencih razvijati pripadnost ali zavest, je seveda retorično. Tisto vprašanje, na katero se zdi tokrat smiselno vsaj opozoriti, pa je – ali, in če, zakaj je za razvijanje te zavesti pomemben tudi odnos Slovencev v RS do zamejskih Slovencev. Odgovor je pravzaprav jasno razviden že iz opredelitve skupinske identitete – če nacionalna identiteta in s tem tudi (morebitna) zavest izvirata iz občutka pripadnosti, varnosti in vključenosti, to hkrati pomeni, da je eden temeljnih pogojev za identifikacijo dejanska vključenost oziroma sprejetost. In če želimo, da se ohrani pripadnost slovenstvu oziroma

[2] Ozemlje oziroma domovino kot bistveni identifikacijski element na Slovenskem opredeljujeta npr. Južnič, ko trdi, da se skupnost najprej identificira z ozemljem, teritorijem oziroma »domovino«, ki je pojmovana bodisi kot država bodisi kot kakšna druga ozemeljska enota (Južnič 1993: 146); ter Jernej Mlekuž (2001).

slovenskemu narodu med zamejci ter se razvija nacionalna zavest, je nujno, da Slovenci v Republiki Sloveniji zanje ne le vemo, temveč se zavedamo, da so neločljivi del slovenskega naroda in kulturnega prostora, da do njih oblikujemo pozitivno stališče ter aktivnostni odnos. Pa nam to uspeva?

PREDSTAVITEV ANKETE

Podobno stopnjevanje, kot ga odkrivamo v razmerju med (osebno) nacionalno identiteto in nacionalno zavestjo, je mogoče predvidevati tudi v odnosu Slovencev v Republiki Sloveniji do slovenskega zamejstva: od popolnega »ignoriranja« prek »pasivnega« védenja do »aktivne« zavesti o zamejstvu kot delu slovenskega prostora in naroda. Ob poskusu najti vsaj delni odgovor na vprašanje, kakšen je naš odnos do rojakov, ki živijo zunaj meja RS, se je zdelo smiselno raziskavo povezati s poukom slovenščine v srednjih šolah vsaj zaradi treh razlogov.

1. *Zakaj šola?* Zato ker, kot pravi Kymlicka, se lahko vpliv kulture v družbenem življenju doseže le prek institucij, kot so šole, mediji, gospodarstvo, vlada itn.; med vsemi temi je prav področje organiziranega šolanja tisto, kjer je mogoče kulturo razvijati najbolj kontinuirano, postopno, načrtno, vsaj načelno neodvisno od trenutnih prevladujočih političnih ali drugačnih interesnih usmeritev ter zato tudi najbolj pregledno in nemanipulativno.
2. *Zakaj srednješolci?* Srednješolci so skupina bodisi bodočih izobražencev in oblikovalcev javnega življenja, ki večinoma – čeprav se odločijo za študij – končujejo večino t. i. splošnih humanističnih in družboslovnih izobraževalnih predmetov, pri katerih se najočitneje in načrtno (lahko) oblikujejo stališča, bodisi tistih, ki dokončno končujejo svoje institucionalizirano izobraževanje; zato lahko predvidevamo, da se stališča, ki jih dijaki odnesejo s seboj v življenje, kasneje le redko, počasi in stežka spreminjajo.
3. *Zakaj slovenščina oziroma slovenski jezik?* Zato ker, kot pravi Pogačnik (1993: 256), jezik ni le sredstvo medsebojnega sporazumevanja, razmišljanja, vplivanja ali sistem znakov in pravil, temveč je tudi pomemben dejavnik osebne in etnične identifikacije. Usvajanje jezika je tudi oblikovanje vrednostnega in intelektualnega sveta, ki človeka določa kot pripadnika nekega naroda, zato je pouk slovenskega jezika že po svoji naravi povezan z razvijanjem nacionalne zavesti.

V raziskavi, izvedeni med učenci gimnazij, strokovnih in poklicnih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom v RS, nas je tako zanimalo, kako slovenski srednješolci načelno opredeljujejo in dejansko razumejo pojme Slovenec, domovina, zamejski Slovenec; kako se načeloma opredeljujejo do pomena slovenskega jezika za nacionalno identiteto in na podlagi česa jo intimno določajo; kolikšen pomen pripisujejo ohranjanju slovenskega jezika in kulture na splošno in posebej v zamejstvu ter kakšno vlogo imajo dejansko zamejski Slovenci v njihovem življenju oziroma koliko se zavedajo, da so del slovenskega

naroda; kaj na splošno menijo o (svoji) odgovornosti za ohranjanje njihovih pravic in kako bi se odzvali v konkretnih položajih.
Na splošno lahko ugotovimo:[3]
● da ostajajo nejasni oziroma se prepletajo nekateri pojmi (taka sta na primer pojma narod/nost in državljan/stvo ali domovina in država oziroma Slovenija in slovenski prostor);
● velika večina kot najpomembnejši element nacionalne identitete prepoznava jezik in na podlagi njega tudi določa, kdo je Slovenec in kdo ne;
● prav tako se skoraj vsem anketiranim dijakom zdi ohranjanje slovenskega jezika in kulture tako v Sloveniji kot v zamejstvu zelo pomembno,
● vendar se ob vprašanjih, ki ne sprašujejo zgolj po načelnem izrekanju, temveč po konkretnih izkušnjah, pokaže, da problematiki zamejstva ne sledijo, da je ne spremljajo v medijih (več kot polovica se jih ne spomni niti enega TV- ali časopisnega prispevka o manjšinski problematiki, tisti, ki se ga spomnijo, pa najpogosteje temo poimenujejo zelo na splošno), se o njej ne pogovarjajo v svojem domačem okolju in nimajo osebnih stikov z zamejci;
● največ o teh vprašanjih tako izvedo v šoli, in to predvsem pri pouku slovenščine, deloma pa še zgodovine, geografije, sociologije;
● kar se tiče odgovornosti za spremljanje manjšinske problematike in za odzivanje na težave zamejcev, večina anketiranih sicer meni, da je to naloga ne le manjšinskih organizacij ali države, temveč tudi vsakega državljan RS, torej tudi njih samih;
● ob vprašanju po njihovih verjetnih odzivih ob konkretnih pobudah (npr. podpisu peticije, udeležbi na protestnem shodu …) pa se pokaže, da bi večinoma ostali pasivni.
Ali povedano drugače: že na podlagi skope in površne predstavitve rezultatov je mogoče sklepati, da se današnji srednješolec, kadar težave, zapleti ali dogodki, povezani s slovenskim zamejstvom, pritegnejo njegovo pozornost, večinoma sicer deklarativno postavi na stran manjšine, vendar to stori le na podlagi splošnega mnenja in čustvene naklonjenosti oziroma svoje narodne pripadnosti, ne pa na podlagi dejavne nacionalne zavesti, ki bi vključevala tudi zavest o zamejcih kot delu slovenskega naroda in prostora, ter samostojnega razmišljujočega (kritičnega) presojanja situacije. Prav zato, ker – kot se zdi – nima jasno oblikovanih temeljnih pojmov, ker načelnih trditev ne povezuje s konkretnimi primeri v konkretnih okoliščinah ter jih ne skuša argumentirati, ker ne presoja na podlagi jasno oblikovanih ustreznih meril, verjetno tudi kasneje v življenju ne bo samostojno oblikoval najustreznejših interpretacij ter se ne bo odločil za dejavnejše odzivanje na manjšinsko problematiko, ampak bo dejansko odgovornost za interpretiranje, odločanje in delovanje prepuščal zamejcem in »državnemu aparatu«.

[3] Rezultati ankete z interpretacijo bodo natančneje predstavljeni v posebnem prispevku.

Glede na to, da je slovenščina tudi po mnenju dijakov (še vedno) predmet, pri katerem se največ govori o slovenskem zamejstvu in se o njem največ izve, se zdi smiselno razmišljati o tem, ali bi lahko za spreminjanje »védnosti« v zavest ter s tem za prehod od pasivnega spremljanja (»registriranja«) dogodkov tik za mejami RS h kritičnemu razmišljanju, čustvovanju in delovanju storili več tudi mi, profesorji slovenščine. Ali lahko prispevamo k temu, da bomo skupaj z dijaki zamejstvo vključili/sprejeli v svoje koncepte slovenskega naroda in prostora.

Kaj učni načrt ponuja? Učni načrt[4] je temeljni dokument, ki usmerja tako učitelja kot pisce učbenikov in drugih učnih gradiv. V njem sta zamejstvo in slovenščina zunaj meja RS poimenovana le na dveh mestih, zato se ob bežnem branju komu zazdi, da nas pri drugačni obravnavi zamejstva učni načrt pravzaprav »omejuje«. A ob natančnejšem branju se pokaže, da nam dajeta veliko opore za poglobljeno obravnavo zamejske problematike že njegova začetna in najpomembnejša dela – opredelitev predmeta slovenščina ter njegovi splošni cilji.

V opredelitvi predmeta je zapisano, da ima slovenščina ne le obsežne funkcionalne in izobraževalne, temveč tudi vzgojne naloge oziroma da dijaki pridobivajo »tudi širšo kulturno razgledanost ter oblikujejo etične, estetske, moralne vrednote v svojem osebnem vrednostnem sestavu«. Te tri naloge so nato natančneje opredeljene v splošnih ciljih.[5] Če jih povzamemo in skušamo povezati s tematiko zamejstva, lahko ugotovimo, da dijak v srednji šoli

- razvija zavest o pomembni vlogi slovenskega jezika v svojem osebnem in družbenem življenju, pri čemer se zaveda:
  - da se s slovenščino vsak, ki mu je ta materni jezik, najlaže in najuspešneje izraža, tudi če živi zunaj meja Republike Slovenije;
  - da je »slovenski jezik temeljna prvina njegove osebne, nacionalne in državljanske identitete ter skupaj s književnostjo tudi najpomembnejši del slovenske kulturne dediščine«, kar pomeni, da mora jasno razlikovati med pojmoma državljanstvo in narodnost ter razumeti merila, po katerih se oblikuje vsaka od teh skupinskih identitet;
- spoznava
  - sistemske zakonitosti slovenskega jezika, se zaveda njihovega pomena in vloge v besedilih;
  - razvoj in položaj slovenskega jezika v preteklosti ter v sodobnosti, tako vloge in raznovrstnost slovenščine (in drugih jezikov) v RS kot položaj slovenskega jezika v zamejstvu in izseljenstvu;
- razvija zmožnost sporazumevanja – razmišljujočega in kritičnega sprejemanja različnih besedil ter tvorjenja razumljivih, ustreznih, učinkovitih besedil, pri

[4] Kadar govorimo o učnem načrtu, mislimo tako na učni načrt za gimnazije kot na kataloge znanja za predmet Slovenščina v srednjih strokovnih in poklicnih šolah.

[5] Upoštevani so predvsem cilji, povezani z jezikovnim delom predmeta slovenščina.

čemer se oblikuje v vljudnega in strpnega sogovorca, ki spoštuje mnenje drugih, izraža svoje mnenje in ga zna argumentirati. In vse to zmore tudi ob besedilih, povezanih z zamejstvom.

Lahko bi torej sklenili, da imamo učitelji slovenščine ne le možnost, temveč celo dolžnost (so)oblikovati stališča oziroma odnos dijakov (tudi) do zamejstva kot integralnega dela slovenskega naroda in dijakove lastne nacionalne identitete/zavesti. A kot so pokazali rezultati ankete, pri tem profesorji slovenščine nismo (vedno) najuspešnejši.

Kje so pasti učnega načrta? Razlogov za položaj gotovo ne moremo pripisovati predvsem učiteljem, saj so večplastni, povezani tudi s širšo družbeno situacijo in vrednostnim sestavom. Ne nazadnje se dvoje pasti in s tem razlogov za tak položaj skriva že v samem učnem načrtu za slovenščino oziroma v njegovem osrednjem poglavju *Operativni cilji predmeta in vsebine*, iz katerega je mogoče razbrati, kako in kdaj se dijaki dejansko srečujejo z zamejsko tematiko in problematiko.

Prva »past«, ki se je moramo zavedati tako učitelji kot pisci učbenikov, je navidezno poudarjanje enih in zapostavljanje drugih ciljev. Kajti čeprav ob vsakem učnem načrtu velja temeljno načelo, da se splošne cilje z vsemi njihovimi sestavinami – torej tudi zavest o položaju in vlogi zamejskih Slovencev ter slovenščine – razvija kontinuirano in ves čas skozi vsa leta šolanja, so v najobsežnejšem delu učnega načrta, ki učitelje in pisce učbenika usmerja pri načrtovanju vsakodnevnega dela v šoli, natančneje razčlenjeni le funkcionalni in izobraževalni cilji. Ali povedano drugače, učitelju je natančno določeno, katere dejavnosti in spretnosti ter pojme in pravila mora dijak usvojiti v posameznem letniku in ob posameznem besedilu, morebitno povezovanje oziroma nadgrajevanje le-teh z načrtnim in kontinuiranim doseganjem odnosnih ciljev pa je »preloženo na njegova ramena«. Ob tem se zdi pomembno poudariti, da sta izkušnja (vir informacij) in znanje resda temeljna pogoja za (pre)oblikovanje stališč, toda brez njihovega izražanja in razmisleka o lastnem razmišljanju ostanemo na pol poti.

Hkrati je zamejstvo eksplicitno omenjeno le med izobraževalnim cilji – in sicer naj bi se v 3. letniku seznanili »s položajem slovenščine v zamejstvu in izseljenstvu« ter spoznali »asimilacijsko politiko držav, v katerih živijo Slovenci« –, ki so zapisani v posebnem razdelku, brez neposredne povezave s funkcionalnimi. Zaradi takega zapisa je mogoče ob ne dovolj natančnem branju razumeti, da je naloga srednje šole le v tem, da učence nauči opisati položaj Slovencev in slovenščine v zamejstvu.

Kaj bi torej lahko storili? Z vprašanjem, *kaj bi lahko storili,* seveda zastavljamo učiteljem in piscem učbenikov nove zahteve in jih postavljamo pred nove dileme, med katerimi morda najprej pomislimo na nevarnost nehotenega spodbujanja ali utrjevanja nezavednega oziroma neizrečenega nacionalizma in ksenofobije. A naj bo na videz naloga učence naučiti kritičnega mišljenja in razmišljanja ter prek njega oblikovati stališča še tako zahtevna in časovno neuresničljiva, se pokaže, da ni tako.

● Pri oblikovanju stališč oziroma odnosa smo lahko uspešni le, če znanje in zmožnosti povežemo s čustveno/emotivno razsežnostjo sporazumevanja in refleksijo o vseh ravneh: racionalni, emotivni in dejavnostni. Prav to pa nam z nekaj dopolnili omogoča že temeljna metoda pouka slovenščine – obravnava neumetnostnega besedila. Povedano konkretneje, tudi pri obravnavi zamejske tematike lahko izhajamo iz neposredne sporazumevalne izkušnje, pri čemer morajo biti učenci tako kot pri vsaki dejavnosti za delo najprej motivirani, nanj pripravljeni. Ker je mogoče v skladu s sodobnimi konstruktivističnimi teorijami učenja trajno in prenosljivo znanje pridobiti le prek lastne dejavnosti, dijaki ob besedilu/govornem položaju sami iščejo podatke/informacije, tudi tiste, ki niso neposredno razvidne. In ker je mogoče prvotne pojme ali stališča razumeti le, če se jih zavedamo, jim omogočimo vživljanje v različne udeležence situacije in poglede z različnih perspektiv, pogovor o svojih in tujih čustvenih odzivih, iskanje razlogov zanje … Šele taka, razmišljujoča izkušnja, ki upošteva vse razsežnosti sporazumevanja, je podlaga za oblikovanje ustreznih sklepov oziroma trajnih spoznanj o položaju in vlogi slovenščine in Slovencev v zamejstvu (tudi za nas, Slovence v RS), za (pre)oblikovanje odnosa oziroma stališč in – končno – za kritično presojanje in odločanje v podobnih položajih.

● Toda hkrati je oblikovanje stališč dolgotrajen kontinuiran proces, zato ni dovolj, če se s tematiko zamejstva srečamo le (oziroma šele) v tretjem letniku ob besedilu ali dveh. Odnos je treba načrtno graditi vsa leta šolanja; in ker so izkušnje in znanje izhodišče za prepoznavanje pojmovanja, čustvenega razmerja, vrednot …, za njihovo kritično presojo in s tem (pre)oblikovanje, se zdi ustrezneje položaj Slovencev v zamejstvu spoznati in ga presojati že v prvem letniku ter ga potem spremljati, se o dogajanju pogovarjati, do njega opredeljevati in sprejemati odgovorne odločitve.

TEMELJNA LITERATURA IN VIRI

J. A. FISHMAN, 1989: *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Clevedon: Multilingual Matters.

Vesna GOMEZEL MIKOLIČ, 1999/2000: Povezanost narodne in jezikovne zavesti. V: *Jezik in slovstvo*, letnik 45, št. 5, str. 173-185.

Stane JUŽNIČ, 1993: *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Peter KOVAČIČ PERŠIN, 2003: Identiteta slovenstva. V: *Jezik in identiteta.* Dvatisoč, 156-158.

W. KYMLICKA, 1995: *Multicultural citizenship*. Oxford: Clarendon Press.

Jernej MLEKUŽ, 2001: Prostor na gala plesu in bojnem polju etnične, narodne ter nacionalne identitete: izbrani teoretski vidiki. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 4/2001, št. 1, 2, str. 55-61.

Z. MLINAR, 1992: Teritorialne identitete v nastajajoči svetovni družbi. V: *Teorija in praksa*, 2, str. 5-6, 450-462.

Albina NEĆAK-LÜK, 1998: *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*. Izsledki projekta. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Jože POGAČNIK, 1993: Slovenski kulturni prostor in slovenska književnost. V: *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, str. 73-85.
Rudi RIZMAN, 1995: Nacionalna država, nacionalne manjšine in združena Evropa. V: D. ŠTRAJN (ur.): *Meje demokracije*. Zbornik. Ljubljana, 111-131.
Tanja RUPNIK VEC, Alenka KOMPARE, 2006: *Kritično mišljenje v šoli: strategije poučevanja kritičnega mišljenja*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
Marko STABEJ, 2003: Ga bomo živeli ali samo kazali? O sodobni slovenski jezikovni situaciji. V: *Jezik in identiteta.* Dvatisoč, 156-158, str. 16-20.
Katalog znanja za slovenščino. Srednje poklicno izobraževanje (šolski sistem). Ministrstvo za šolstvo RS: http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2006/programi/noviKZ/spSLO_KZss.htm
Katalog znanja za slovenščino. Srednje strokovno izobraževanje. Ministrstvo za šolstvo RS: http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2006/programi/noviKZ/st_SLO_KZ490.htm
Predmetni katalog – učni načrt za slovenščino. Gimnazija. Ministrstvo za šolstvo Republike Slovenije:http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2006/programi/gimnazija/gimnazija/3sloven.htm.

Andreja Duhovnik-Antoni
Zavod RS za šolstvo, Ljubljana

Slovenska šola v Italiji – »S slovenščino nimam težav«

Misel – trditev si kot vodilo razmišljanja o slovenski šoli v Italiji sposojam pri Poletni šoli slovenskega jezika Centra za slovenščino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Napis, ki so ga, natisnjenega na majicah, s seboj odnesli udeleženci Poletne šole slovenskega jezika 2005 se mi zdi, prenesen v slovenski prostor v Italiji, zanimiv izziv v iskanju njegovih tukajšnjih pomenov in sporočil. Lahko bi se seveda usmerili v razmislek o odnosu slovenskih in morda tudi italijanskih govorcev do slovenščine, a ker nekako velja, da je oblikovanje slovenskega govorca prepuščeno predvsem ožji skupnosti – družini in nato seveda slovenski šoli, se zdi, da je prav razmislek o slovenščini v slovenski šoli v Italiji tisti zorni kot, ki zastavljeni trditvi kaže pravo ogledalo.

IZ PRETEKLOSTI V NAŠ ČAS

Na zahodnem robu slovenskega kulturnega prostora se je pričela tkati mreža slovenskih šol od konca 18. do sredine 19. stoletja, nekdanja meja med kraljevino Italijo in Avstro-ogrsko monarhijo pa se je nato odražala tudi v njunem drugačnem odnosu do jezikovne politike šolskih sistemov, saj je italijanski bolj težil k asimilaciji, avstrijski pa je bil tudi zaradi večnacionalnega imperija bolj pozoren in toleranten do ostalih jezikov. V tržaške okoliške šole je slovenščino kot učni jezik sicer vpeljal čas francoskih revolucionarnih oblasti, nato pa je bila tudi avstrijska oblast vse do konca stoletja pripravljena priznavati slovenskim prebivalcem v obmejnih mestih vse več pravic. V letih 1867–1869 je bila z uvedbo obvezne osemletne osnovne šole in s priznavanjem enakopravnosti vseh jezikov v šoli dana vsakemu narodu pravica do izobraževanja v svojem jeziku. Načelni enakopravnosti pa so se predvsem v mestih – v Trstu in v Gorici – upirale lokalne oblasti in se zato Slovenci (Družba sv. Cirila in Metoda ter društvi Sloga oziroma Šolski dom) v obeh mestih odločijo ustanoviti zasebne vrtce in

osnovne šole. Zaradi slovenskih abecednikov iz Beneške Slovenije lahko sicer sklepamo, da so bile tudi tu v ustanavljanju šole s slovenskim učnim jezikom, v Kanalski dolini pa so bile odprte šole dejansko le deloma dvojezične. Srednješolsko izobraževanje je v tem prostoru najstarejše na Goriškem, kjer v Gorici najprej od leta 1910 deluje slovenska paralelka na nemški gimnaziji, slovenska gimnazija pa je bila ustanovljena leta 1913; že leta 1869 je bilo v Gorici ustanovljeno tudi učiteljišče, žensko je delovalo vse do leta 1915, moško pa je bilo kasneje premeščeno v Koper. Slovenska šolska mreža pa nato žal zamre.

Vse, kar se je dograjevalo v desetletjih, se z novo razmejitvijo v kraljevini Italiji, kamor po prvi svetovni vojni sodi velik del zahodne Slovenije, po vojnem razdejanju sicer postopno obnavlja, a do slovenskega jezika narašča odpor, ki v fašističnem obdobju preraste v prepoved slovenščine kot učnega jezika in molk. Trdnost in iznajdljivost je znala najti pot jeziku, ki se je kljub ukinjanju v šolah razvijal in tistega, česar odraščajočemu otroku ni mogla dati šola, je nadoknadila družina, cerkev in skrivni izobraževalni krožki. Že po razpadu fašizma leta 1943 so se pričele odpirati šole v posameznih vaseh, zavezniška angloameriška vojaška uprava pa je z okrožnicami jeseni 1945 omogočila ponovno odprtje slovenskih šol. Mirovni pogovori med velesilami so določili nove meje, a znotraj iste države je v šolstvu na nek način še vedno vztrajala stara meja med Italijo in Avstrijo: šole iz časa jugoslovanske in zavezniške uprave na Tržaškem in v manjšem številu tudi na Goriškem so po mednarodnih sporazumih vendarle obstale tudi v italijanskih razmerah; v videmski pokrajini, v kateri je tudi prisotna slovenska manjšina, pa je razvoj slovenskega šolstva obstal vse do leta 1985, ko je bil v Špetru ustanovljen privatni in šele s t.i. »zaščitnim zakonom« izpred nekaj let podržavljeni Dvojezični šolski center. V Reziji in Kanalski dolini pa slovenščina delno vstopa v šolo le ob t.i. »multikulturni« vzgoji, ki pa s svojimi vsebinami ne uvaja tudi jezikovnega pouka na tem področju prisotnih jezikov (slovenščine, italijanščine, furlanščine, nemščine); vrzel zato zapolnjujejo društva s popoldanskimi tečaji slovenskega jezika.

Leto 2005 je bilo leto proslavljanja šestdesetletnice obnovitve slovenskih šol v Italiji, ki jim Londonski memorandum in Osimski sporazumi odmerjajo različno stopnjo zaščite; tržaške šole so načeloma manj ranljive, na Goriškem pa lažje prihaja do krčenja in združevanja, kar je v letih upada natalitete značilno za vse šolske mreže, pri manjšinskih pa je seveda to še bolj občuteno. Zato so upravne volitve na lokalni-občinski, pokrajinski, deželni in državni ravni odločilne tudi za to, kakšno pozornost bodo nove šolske in siceršnje oblasti posvečale vprašanju slovenske šole v Italiji. Slovenski izvoljeni predstavniki ter združenja Slovencev v Italiji postavljajo šolsko problematiko načeloma med prioritetne naloge, s katerimi pa se kljub vsemu povedanemu ukvarjajo predvsem ravnatelji in učitelji na šolah samih, ko iščejo vsak zase in za svojo šolo najboljši model nadaljnjega razvoja in ob tem poudarjajo, da bi iskanje in uresničevanje ustreznega izobraževalnega sistema prav gotovo moral biti eden izmed osrednjih izzivov za celotno slovensko skupnost v Italiji.

RAZVEJANA ŠOLSKA MREŽA

Današnja mreža šol je obsežna in razvejana. Vrtci in osnovne šole se združujejo v t. i. didaktična ravnateljstva, ki imajo svoj sedež v Dolini, na Opčinah, v Nabrežini, pri Sv. Ivanu ter pri Sv. Jakobu v Trstu in v Gorici. Vrtci in osnovne šole so še v Špetru in v ravnateljstvu v Doberdobu, kjer pa je pred leti prišlo do t.i. »večstopenjske« šole, ki ob vrtcu in osnovni šoli združuje še nižjo srednjo šolo. Medtem ko je trideset osnovnih šol v osmih ravnateljstvih razporejenih sorazmerno enakomerno po teritoriju od Milj do Špetra, je število nižjih srednjih šol strnjeno v sedem enot. Poleg šole v Doberdobu so še v Gorici ter na Tržaškem v Nabrežini, na Opčinah, s podružnično šolo na Proseku, v Dolini, pri Sv. Jakobu in pri Sv. Ivanu v Trstu, s podružnično šolo na Katinari. Višje srednje šole so v Trstu in v Gorici in nudijo učencu kar pester izbor različnih smeri. V Trstu imata dva t.i. liceja z gimnazijskim programom klasični, naravoslovni, matematično-fizikalni, jezikovni, pedagoški in družboslovni oddelek; trgovska šola ima še oddelek za geometre-geodetske tehnike; poklicna šola z modelom »tri plus dva« pa strojno, elektronsko in biokemijsko usmeritev. V Gorici sta dve šoli: t. i. licej z gimnazijskim programom ima klasični in naravoslovno-družboslovni oddelek, kjer so dijaki pri splošnoizobraževalnih predmetih v eni paralelki in se razdelijo v dve skupini le pri predmetih, kjer se odraža specifika posamezne smeri, na poklicnem zavodu pa sta trgovska in turistična usmeritev, ob njima pa še računalniško-tehnična smer.

V manjšinskem šolstvu število vpisanih učencev in dijakov večkrat ne odraža prave podobe, pa vendarle naj bo omenjeno, da vse stopnje vseh slovenskih šol, od vrtca do mature, na Tržaškem, Goriškem in Videmskem v zadnjih letih obiskuje okvirno tri tisoč šeststo otrok. Število vpisanih bodočih prvošolcev vseh stopenj šolanja je pod drobnogledom že vsako leto januarja ob pred vpisih, saj gre pri manjšem številu novih učencev in dijakov pogosto za skrb, da bi se lahko zaradi prenizkega števila vpisa ne moglo oblikovati razreda ali paralelke. Ta skrb ima seveda svoje ozadje tudi v izkušnjah zadnjega obdobja, ko je – tudi zaradi demografskega padca – število vpisanih upadalo in se je marsikatera osnovna šola morala zapreti. Za okolje je to pomenilo velik primanjkljaj, saj je bila praviloma šola tudi sedež kulturnega društva in ob različnih pobudah prostor srečevanja. Po drugi strani pa so se šole, kamor so prihajali otroci iz širšega okolja in ki so stale na pravilnem stičišču, razvile v uspešne vzgojno izobraževalne ustanove.

Današnja šolska mreža slovenskih vrtcev (za otroke od tretjega do šestega leta starosti), osnovnih šol (v italijanskem šolskem sistemu petletna razredna stopnja osnovne šole), triletnih nižjih (predmetna stopnja osnovne šole) in petletnih višjih srednjih (srednjih) šol se deli v dva modela. Na Tržaškem in Goriškem so to šole s slovenskim učnim jezikom, kjer je italijanski model izobraževanja le delno prirejen, saj je v teh šolah slovenščina učni jezik in ima hkrati kot predmet status prvega jezika, ob tem pa tudi italijanščina kot predmet ohranja enak status kot na vseh italijanskih šolah in je tako dodan drugi prvi jezik. Na dvojezični šoli v

Špetru v Benečiji pa so v vrtec in razredno stopnjo osnovne šole uvedli model dvojezičnega pouka po principu poučevanja en človek – en jezik. Jezik je torej vezan na osebo-učitelja, ki je v razredu slovenski govorec in na drugega, ki je italijanski govorec. Vendar se ta model od dvojezičnega slovensko-madžarskega šolstva v Prekmurju loči po tem, da sta oba govorna položaja v samem procesu izobraževanja ločena, saj oba učitelja nista v razredu sočasno, kljub temu pa so temeljne učne vsebine seveda obravnavane v obeh jezikih. Med Prekmurjem in Benečijo je razlika tudi ta, da se v prvem primeru na narodno mešanem ozemlju šolajo vsi v dvojezični šoli, pri drugem pa gre za osebno odločitev posameznika in njegove družine, zaradi česar ni mogoče trditi, da slovenščina postaja jezik okolja.

Razlika med slovenskim šolstvom v Italiji je žal tudi v tem, da je učencu in dijaku na Tržaškem in Goriškem omogočeno šolanje v slovenskem jeziku od vrtca do konca srednje šole, dvojezično izobraževanje v Benečiji pa se ob koncu t.i. osnovne šole sklene. Šolnikom in kulturnim delavcem je ob trdni podpori staršev otrok, ki z enajstim letom zaključujejo šolanje v dvojezičnem šolskem centru v Špetru v Benečiji, uspelo šele v zadnjih letih doseči, da je bilo na italijanski nižji srednji šoli mogoče izbrati vsaj slovenščino kot izbirni predmet in da se tako v otrokovem odraščanju ne pretrga stik s slovenskim učnim jezikom. Z reformo nižje srednje šole pred leti pa je nato prišlo do novosti, da je del tedenskega fonda (od dveh do šestih) ur rednega pouka lahko v okviru izbirnih vsebin namenjen tudi pouku v slovenščini (poleg slovenščine, tudi zgodovina in zemljepis, matematika), če se za to odloči zadostno število vpisanih učencev. Še vedno je to le delna rešitev nadaljnjega izobraževanja v slovenskem jeziku in med Slovenci v Italiji ter njihovimi političnimi predstavniki se v zadnjem letu pogosto omenja nujnost nadaljnjega dvojezičnega izobraževanja v Benečiji tudi na nižji srednji šoli – do učenčevega štirinajstega leta starosti, kar najbolj optimistični napovedujejo že za šolsko leto 2007/2008. Na italijanskih višjih srednjih šolah na Videmskem pa slovenščine seveda ni, niti kot izbirni predmet učenja jezika okolja.

SLOVENŠČINA – PRVI/DRUGI/TUJ JEZIK

Ob samem ustroju vzgojno izobraževalnega sistema pa seveda na jezikovno stanje v slovenskih in dvojezičnih šolah vpliva tudi dejstvo, iz kakšnega govornega okolja prihajajo učenci in dijaki. Otroci so v slovenski vrtec in slovensko šolo nekdaj prihajali predvsem iz slovenskih okolij in družin, zdaj pa je takih manj kot polovica. V drugi polovici prevladujejo učenci »mešanih« družin, kjer sta starša slovenske in italijanske narodnosti, veliko otrok pa prihaja iz italijanskega okolja in tudi iz ostalih jezikovnih sredin, ki so prisotne v šolskih okoliših (predvsem srbski in hrvaški jezik, v posameznih primerih tudi romunščina, zaenkrat še ne tudi kitajščina). Razmerje je od šole do šole različno. Otrok, ki ob prihodu v vrtec ali v osnovno šolo ne znajo slovenščine, ali jo morda le delno obvladajo, je več v

mestnih okoljih. Podobno je tudi na šolah, ki so na meji slovenskega poselitvenega prostora. Še prav poseben primer je v tem smislu iz leta v leto večja šola v Romjanu pri Tržiču, ki v svojo sredo vabi veliko število otrok iz neslovenskih družin. Vendar je oznaka »neslovenska družina« pogosto zelo ohlapna in približna, saj se delno v slovenske vrtce in osnovne šole vračajo namreč ob procesu deasimilacije otroci družin, v katerih se je med generacijo njihovih starih staršev in staršev pretrgal jezikovni stik in je slovenščina le pri vmesni generaciji zamrla.

V spremenjenih razmerah, ki jih naš čas in ta prostor prinašata, gre torej v posameznih primerih tudi za vračanje k slovenskemu jeziku, kar je lahko posledica globlje in zavestne odločitve; pogosto pa je v ospredju tudi zgolj praktični vidik: poznavanje še enega jezika, bližina šolske ustanove, kvaliteta posameznega vzgojno izobraževalnega zavoda. Vzgib, zakaj so se starši, ki jim je slovenščina tuj jezik, odločili za vpis v slovenski vrtec in slovensko šolo, je odločilen za njihovo nadaljnje sodelovanje v vzgojno-izobraževalnem procesu in ima tudi odločilno vlogo ne le pri otrokovem razvoju v slovenski šoli, ampak tudi pri njegovem odraščanju v bogastvu dveh jezikov in dveh kultur. Od odločitve, zakaj je bila ob začetnem šolanju izbrana slovenska šola, pa je v veliki meri odvisno tudi, ali bo učenec in dijak nadaljeval slovensko šolanje tudi po vrtcu na razredni stopnji osnovne šole in kasneje tudi na višjih stopnjah svojega šolanja.

Pri prehodu med vrtcem in osnovno šolo ter med osnovno in nižjo srednjo šolo so predvsem starši tisti, ki odločajo o nadaljnjem izobraževanju v slovenskem jeziku; ob številkah vpisanih otrok v lanskem šolskem letu je mogoče opaziti, da ob prehodu med stopnjami šolanja prihaja do očitnega osipa; delno že med vrtcem in osnovno šolo, bolj vidno med osnovno in nižjo srednjo šolo, zelo izrazito pa med nižjo in višjo srednjo šolo. To je mogoče utemeljiti s trditvijo, da se prav učenci iz mešanih in neslovenskih družin odločijo za nadaljnje šolanje v italijanskem jeziku; pri izbiri višje srednje šole, kjer je osip še očitnejši, pa gre pogosto tudi za izbiro smeri, ki je slovenska šola v Italiji ne nudi. Na slovenske višje srednje šole v Italijo so se in se še, čeprav v manjšem številu in le za določene srednješolske usmeritve, vpisujejo tudi dijaki iz Slovenije; obratnega pretoka, da bi se za smeri, ki jih slovenska šola v Italiji ne nudi, ima pa jih srednja šola na slovenski strani meje, odločali tudi slovenski dijaki iz Italije, še ni, oziroma so le zelo redke izjeme. Kljub vsem izrečenim besedam o odprtosti meje in povezovanju se zdi, da stiki na šolskem področju ostajajo bolj formalne narave; o prepletanju in prehodnosti med obema šolskima sistemoma ne razmišljajo niti učenci in dijaki niti učitelji in profesorji.

Današnja slovenska šola v Italiji je prav gotovo pred novimi izzivi; tako kot vse izobraževalne ustanove se mora zavedati spremenjene vloge, ki jo ima danes šola na poti otrokovega in mladostnikovega odraščanja, obenem pa je v ospredju še razmišljanje o oblikovanju slovenskega govorca in njegove identitete. Kot je bilo iz povedanega že mogoče razbrati, je slovenščina v slovenski šoli v Italiji nekaterim še prvi, mnogim že drugi, pogosto pa tudi tuj jezik. Raznoliko

(ne)znanje slovenskega jezika ter jezikovni in kulturni vpliv italijanskega okolja, sta v slovenski šoli v Italiji očitna. Šola s postopnim osvajanjem slovenskega jezikovnega sistema ob procesno-ciljnem načrtovanju in z doslednostjo pri upoštevanju govornih položajev odraščajočega otroka lahko pripelje v slovenščino. V ožjem in širšem otrokovem in mladostnikovem okolju pa je prepletena situacija obeh jezikov, med njima pa pogosto dominira italijanščina.

NOVI IZZIVI IN NOVI PRISTOPI

Podoba slovenske šole v Italiji se je glede na narodnostno in jezikovno pripadnost intenzivneje spreminjala že daljše časovno razdobje, novi pristopi k učenju in poučevanju pa so bili predvsem v rokah posameznega učitelja in učiteljskih zborov. Slovenska šola v Italiji še ne razmišlja o skupnih jezikovnih strategijah, dodatnem specifičnem strokovnem izobraževanju učitelja in profesorja ter o učbeniškem gradivu, ki bi ga oblikovali strokovnjaki ter tukajšnji učitelji in profesorji praktiki in ki bi dopolnilo učbenike ter delovne zvezke slovenskega učbeniškega sklada. Le-ta ob vsakoletnem prispevku slovenskega šolskega ministrstva po mednarodnih dogovorih vsem vpisanim v slovenske osnovne šole v Italiji poklanja učbenike in delovne zvezke slovenskih založb, ki v nekaterih pogledih osnovnošolskim učiteljem lahko pomenijo oporo pri izvajanju vsebin njihovega letnega delovnega načrta, pri nekaterih pa že zaradi neskladja pri samih učnih načrtih ne morejo zapolniti določenih vrzeli, kar pestro jezikovno stanje le še dodatno stopnjuje.

V predšolski fazi je v vrtcu podoba jezikovnega komuniciranja zelo raznolika in odraža (ne)znanje slovenščine, vpliv italijanščine, tudi furlanščine, izjemoma tudi tretjega jezika (srbščine, hrvaščine, romunščine), v katerem poteka govorno sporazumevanje v otrokovem ožjem ali širšem okolju. Nujno je sodelovanje z otrokovim družinskim okoljem in morebitnim slovenskim govorcem v ožji in širši družini, pa čeprav se na prvi pogled napačno zdi, da je njegovo okolje popolnoma italijansko; dosledno je potrebno upoštevati in jasno določiti govorne položaje in izbiro jezika, vezano na posameznega otrokovega sogovorca; procesno ciljno načrtovanje pa z opredeljenimi standardi znanja oblikuje jezikovne kompetence od vodenega dialoga do spontanega govora. Zaradi heterogenih starostnih skupin in relativne majhnosti posameznih oddelkov je lažje načrtovati jezikovne vsebine in cilje ter z upoštevanjem majhnih korakov, postopnosti in doslednosti pripeljati do želenih standardov.

Slovenščina je tudi na osnovnošolski stopnji učencem prvi ali drugi jezik, nekaterim tudi tuj jezik, čeprav večina prvošolcev šolanje v slovenski šoli nadaljuje po obiskovanju slovenskega vrtca in je bila slovenščina med tretjim in šestim letom otrokove starosti sooblikovalec njegovega odraščanja. Slovenščina ob vstopu v šolo ob učnem jeziku postaja tudi učni predmet; prednost je ob številčno majhnih razredih ugodno razmerje med številom učencev in učiteljev, ki bi lahko omogočilo tudi soprisotnost razrednika in dodatnega učitelja ter notranjo

diferenciacijo pouka. Nelahko nalogo pa za učenca in učitelja pomeni prav gotovo sočasno opismenjevanje v obeh jezikovnih sistemih, ki praviloma na šolah poteka vzporedno in naj bi se v prvem letu že sklenilo. Poraja se vprašanje, ali ne bi vendarle kazalo upoštevati realnega stanja v samem razredu in opismenjevanje prilagoditi najprej jeziku, ki je večini prvi jezik, nato pa vendarle s časovnim zamikom pričeti z opismenjevanjem še v drugem jeziku. Verjetno bi se tako laže izognili siceršnjim zapletom, ki se pri posameznih učencih lahko kažejo še v nadaljnjih letih njihovega šolanja. Jezikovne zagate so pogoste tudi pri osvajanju standardov posameznih predmetnih področij, izraziteje pri naravoslovnih in družboslovnih vsebinah, kjer lahko jezikovne pregrade seveda posledično vplivajo tudi na same predmetne vsebine. Ker gre sam sistem od treh razrednih učiteljev, ki si porazdelijo posamezna predmetna področja, v smer enega razrednega učitelja, bi bilo smiselno, da bi le-ta bil prevladujoči slovenski govorec pri vseh predmetih, italijanščino pa bi v razredu, če je to zaradi same organizacije na posamezni šoli seveda mogoče, prevzel drugi učitelj. Le-ta bi ob učitelju angleščine kot tujega jezika v otrokovem vzgojno-izobraževalnem procesu predstavljal italijanščino kot drugi prvi jezik, ki bi bil tako torej vezan na drugega učitelja-govorca. Slovenski učitelj-govorec bi bil občasno le še dodatni učitelj za izbirni predmet verouka. Če predlaganega modela ne bi bilo mogoče v celoti izpeljati tudi zaradi zagat pri razmerju med številom učiteljev in vpisanih učencev, pa je v sam sistem osnovne šole že vpeta olajševalna okoliščina tedenskega skupnega načrtovanja. Ob dorečeni letni delovni pripravi posameznega učitelja ter letnem delovnem načrtu šole in ravnateljstva lahko namreč skupno načrtovanje sprotno prilagaja in usmerja med samim šolskim letom vse potrebno.

Ker se učenec ali dijak oblikuje v suverenega slovenskega govorca pri vseh predmetnih področjih (in ne le pri predmetu slovenščina), je prav skupno načrtovanje in medpredmetno povezovanje nekako v ozadju na višjih stopnjah šolanja. Tu so na nižji in višji srednji šoli jezikovne kompetence bolj poenotene, tudi ker se, kot je bilo že nakazano, del učencev odloči nadaljevati šolanje na italijanski šoli. Vendar pa tudi na tej stopnji lahko opažamo jezikovne zadrege; slovenščina kot učni jezik pogosto nima širokega razpona besedišča za posamezna predmetna področja, pri samem predmetu – slovenščini pa je težišče v učnem načrtu na literarnem pouku, jezikovni del pa je še dodatno zastavljen predvsem s poudarkom na normativni slovnici in manj na komunikacijskem pouku jezika.

Posamezni dobri primeri šolske prakse bi lahko pomenili izziv za razmislek in iskanje novih strategij pouka strokovnjakom in učiteljem/profesorjem praktikom za vse stopnje šolanja. Izzivi in razmislek pa vodijo k vprašanjem izbora in obravnave umetnostnih in neumetnostnih besedil, komunikacijskega pouka jezika, kako naj slovenščina tudi kot učni jezik pri vseh predmetnih področjih sooblikuje učenčeve in dijakove jezikovne kompetence itd. Ob učnih načrtih za posamezna predmetna področja, ki puščajo ob letnih delovnih pripravah veliko avtonomijo

posameznemu pedagogu, pa bi morda vendarle kazalo poenotiti določene standarde, ki bi jih slovenska šola v Italiji dorekla kot svoje temeljne cilje. Le-tem bi lahko sledilo tudi novo gradivo – delovni zvezki, ki bi dopolnjevali učbenike različnih slovenskih založb in priročnike, nastale na raziskovalnem inštitutu IRR(SA)E ter na Slovenskem šolskem uradu Deželnega šolskega ravnateljstva v Trstu.

Slovenščina v obmejnem prostoru na italijanski strani žal nikakor nima vloge jezika okolja, kar bi ji ob italijanščini zagotavljalo enakovreden položaj. Razmislek se seveda navezuje na model šolanja na področju treh obalnih mest Kopra, Izole in Pirana, kjer imata tako v javnosti kot tudi v slovenskih in italijanskih vzgojno-izobraževalnih ustanovah oba jezika status prvega jezika in status jezika okolja; tako ob »vidni« dvojezičnosti na dvojezičnem področju govorci ob prvem jeziku (vsaj) pasivno obvladajo tudi drugi jezik in oba jezika nista nikomur tuja.

Na italijanskih šolah v Furlaniji Julijski krajini vseh stopenj pa (še) ne razmišljajo, da bi imela slovenščina možnost statusa vsaj izbirnega predmeta ob učenju jezika okolja. Le izjemoma so nekatere šole razmišljale o tem, da bi se s slovenščino vendarle lahko seznanili tudi italijanski učenci in dijaki. Do tega pa je prišlo pogosto zaradi zunanje pobude, največkrat posameznih staršev in t.i. čezmejnih projektov, zaradi sodelovanja med šolami na obeh straneh meje ali projektov, ki jih s sredstvi evropske skupnosti razvijajo v sodelovanju šolske inštitucije in vzgojno izobraževalni zavodi na obeh straneh meje. Glede na številčno skromen obseg šol in temu namenjenih ur v letnem delovnem načrtu posamezne šole bi to še najlaže poimenovali »preživetveni tečaj« slovenščine, nekakšno vzpodbudo, ne pa pravi model, ki bi slovenščini odpiral pot do statusa jezika okolja na italijanskih vzgojno-izobraževalnih zavodih. Dovolj zgovorno je dejstvo, da se že sam naziv »jezika okolja« v takih projektih ne pojavlja, a hkrati se zdi o slovenščini kot o tujem jeziku na tem obmejnem področju tudi nekam neprimerno razmišljati; zato se načrtovanje najraje prilagaja preohlapnemu in nedorečenemu razmišljanju o t. i. »večkulturnosti«, ki se jezikovnim in kulturnim vprašanjem tega prostora spretno izogne.

Odnos do svojega prvega jezika pa seveda nenehno gradimo in oblikujemo tudi slovenski govorci sami. »S slovenščino nimam težav.« Misel – trditev s Poletne šole slovenskega jezika, prenesena v slovenski prostor v Italiji, zato sprašuje tudi o našem lastnem odnosu do slovenščine, kar se v vsakdanjem sporazumevanju zavestno ali podzavestno pogosto odraža v razponu od majhnih podrobnosti do načelnih odločitev. In pri tem so pogosto odzivi drugačni od siceršnjega načelnega razmišljanja, ki daje slovenščini privzdignjeno mesto med našimi vrednotami. Če bi si s tem v zvezi postavili jasna vprašanja in nanje iskali realne odgovore, bi verjetno laže razmislili tudi o slovenščini v slovenski šoli v Italiji. Ugotavljanje novih (že vsaj desetletje) spremenjenih razmer bi morali usmeriti k načrtnemu preoblikovanju s smelim razmislekom, da je to sicer težko in zahtevno, da potrebuje ožjo in širšo podporo slovenske družbe in stroke, a da to vendarle brez težav tudi zmoremo. Potem bo tudi učenec ali dijak, ki danes med tretjim in

devetnajstim letom odrašča v slovenski šoli v Italiji, jutri pa bo sooblikovalec slovenskega kulturnega prostora, namesto opravičila, da njegova slovenščina ni najboljša, razmišljal, da »s slovenščino nima težav«.

LITERATURA

Norina BOGATEC, Milan BUFON: *Slovenske šole v tržaški in goriški pokrajini. Vrtci in osnovne šole.* Trst: SLORI, 1996.
Norina BOGATEC, Milan BUFON: *Slovenske šole v tržaški in goriški pokrajini. Nižje in višje srednje šole*. Trst: SLORI, 1999.
Andreja DUHOVNIK ANTONI: *Slovensko šolstvo v Italiji.* Monografija: Slovensko šolstvo. Nova Gorica: EDUCA, 2006.
– – Slovenska šola v Italiji. *Geografija v šoli*, 3/2006, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2007.
– – *Slovenščina v slovenski šoli v Italiji – prvi/drugi/tuj učni jezik. Šest učnih modelov za slovenščino v šolah in vrtcih v FJK*. Trst: IRRE, 2007.

Suzana Pertot
Slovenski raziskovalni inštitut, Trst

V imenu očeta

Medgeneracijski prenos slovenskega jezika in identitete po moški liniji

UVOD

Predmet pričujoče študije je medgeneracijski prenos jezika in identitete po moški liniji, ki med Slovenci v Italiji ni raziskan.
Med tržaškimi Slovenci so bile namreč opravljene v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja številne raziskave, ki obravnavajo predvsem jezikovne navade kot bistveni identifikacijski simbol otrok in odraslih ter izpostavljajo vlogo primarne socializacije v družini in socializacije na drugih področjih (šola, mediji, prosti čas, soseska itd.) pri usvajanju jezika in sooblikovanju občutka pripadnosti slovenski skupnosti (glej Pertot 1996).
Medgeneracijski prenos jezika in identitete, ki je v ospredju v pričujoči študiji, pa je predmet sodobnejših obravnav. Colja (2001) je ugotovila, da se staršem otrok, ki obiskujejo šolo s slovenskim učnim jezikom, zdi bistveno posredovanje slovenske identitete, čeprav se zavedajo, da pripadajo njihovi otroci tudi italijanski skupnosti. Carli (2002) ugotavlja negotovost govorcev v zvezi z medgeneracijskim prenosom jezika. Vzroki tega procesa so po njegovem mnenju »samo po sebi umevno družbenopolitične narave«. Izsledki druge raziskave (Pertot 2004) pa izpostavljajo pomen psihološkega medgeneracijskega prenosa vloge, ki jo jezik/a odigrava/ta v sklopu manjšinsko-večinskih odnosov, celo v komunikaciji med predšolskimi otroki.
Raziskovalci slovenščine in slovenske identitete med Slovenci v Italiji so vlogo matere in očeta pri posredovanju jezika obravnavali kot vlogo staršev. V teh

študijah namreč ni posebej obravnavana vloga po spolu. Zbirajo se sicer podatki o etnični sestavi družin otrok, ki obiskujejo šole s slovenskim učnim jezikom, iz katerih izhaja, da je t. i. slovensko-italijanskih mešanih zakonov, v katerih je oče Italijan in mama Slovenka, dve tretjini več kot zakonov, v katerih je mož Slovenec, žena pa Italijanka (Bogatec, Bufon 1996; Bogatec 2004). To bi navajalo na misel, da na odločitev za slovensko oziroma italijansko šolo bolj vpliva narodnost matere kot očeta. Hipoteze pa ni mogoče preveriti, kajti niti število niti narodnost vsakega izmed staršev italijansko-slovenskih družin, ki se odločajo za italijansko šolo, nista znani.

Tudi mednarodni strokovnjaki na področju posredovanja manjšinskega jezika znotraj družine so sicer dolgo posvečali pozornost predvsem starševskemu paru, izpostavljali so materino vlogo, medtem ko niso posebej analizirali očetove vloge. Zanimanje za očetovstvo na raziskovalni ravni se je pojavilo v 70. letih prejšnjega stoletja. Od takrat je polagoma postajalo tudi predmet obravnave v študijah o družinski večjezičnosti (Okita 2002: 13-14), čeprav ostaja v primerjavi z drugimi vidiki življenja v večjezičnem okolju še vedno manj raziskano. Na splošno iz teh študij izhaja povezava med jezikom in očetovim vzgojnim stilom oziroma njegovo normativno vlogo znotraj družine (Goodz 1994; Backer 2000a, 2000b; Okita 2002; Burck 2005).

Kot drugod po svetu tudi med Slovenci v Italiji prevladuje mnenje, da so očetje sicer pomembni, vendar manj odločilni, kajti predpostavlja se, da sta nega in vzgoja otrok (tudi jezikovna vzgoja) predvsem naloga mater, češ da so matere tiste, ki v prvi vrsti skrbijo za »materni jezik«, saj so očetje doma manj prisotni in tudi ko so prisotni, imajo drugačno vlogo. Moje zanimanje je vzbudila prav ta »drugačna vloga«, ki naj bi jo moški odigrali pri vzgoji otrok. Očete sem torej intervjuvala o vprašanju medgeneracijskega prenosa slovenskega jezika in identitete z očeta na sina, s posebnim poudarkom na bodočnosti sinov, domnevnih bodočih članov slovenske manjšine v Italiji.

TEORETIČNI OKVIR

Pričujoča študija je raziskava o identitetnih opcijah oziroma o procesu imaginarne produkcije identitete (Hall 1990) in načinov predstavljanja samih sebe ter skupnosti, ki je po Andersonu (1983) lahko le namišljena skupnost. Raziskava se opira na kritične in poststrukturalistične teorije (Hall 1990; Anderson, cit.; Bourdieu 1977, 1991) ter paradigme, ki obravnavajo družbeno identiteto kot dinamično in spremenljivo glede na posameznikove številne identitetne opcije (kot so npr. moški, oče, uradnik, Slovenec itd.). Za te teoretike je identiteta večplastna, naključna in predmet pogajanja med različnimi konteksti (Hill 1999; Lo 1999; Blackledge, Pavlenko 2001, Blackledge 2004; Pavlenko 2004; Kinginger 2004).

Pri udejanjanju identitete odigrava jezik ključno in strateško vlogo. Posameznik namreč v vsakem položaju selektivno izbira jezikovni repertoar, ki postavlja v

ospredje (oziroma zakriva) tiste vidike njegove družbene identitete, za katere meni, da so (oziroma niso) primerni okoliščinam. Medtem ko je posredovanje med različnimi vidiki identitete v nekaterih kontekstih možno, je v drugih le delno izvedljivo ali popolnoma neizvedljivo, kajti dominantne skupine lahko spravijo posameznike v položaj, ki jim izbiranje onemogoča. Posamezniki se lahko v takem primeru prilagodijo, kljubujejo ali spremenijo kalupne identitetne kategorije in tako ustvarijo nove identitetne izbire. V različnih zgodovinskih obdobjih različne družbe ustvarijo identitetne opcije, ki so na razpolago njihovim pripadnikom. Od teh so nekatere predmet pogajanja, druge ne, lahko pa to postanejo naknadno.

CILJ, METODA IN REZULTATI RAZISKAVE

Cilj raziskave je bil odgovoriti na vprašanje, kako se slovenski jezik in identiteta prenašata z očeta na sina, želela pa sem tudi ugotoviti, kakšna je moška vizija prihodnosti sinov in skupnosti, kateri/im po očetovem mnenju sinovi pripadajo.
Odločila sem se, da bom podatke zbirala z intervjuvanjem očetov, ki imajo sina, starega med 10. in 13. letom, torej v obdobju, ko se začenja približevati izbira (višje) srednje šole in ko začenjajo starši konkretneje razmišljati o bodočnosti svojih otrok. Intervjuvala sem 8 očetov, katerim sem se predstavila in jih prosila za sodelovanje, ko so med roditeljskim sestankom na neki šoli s slovenskim učnim jezikom v okolici Trsta čakali na razgovor s predmetnimi učitelji. Z enim od očetov sem stopila v stik tudi osebno izven šole. Najmlajši oče je star 38 let, najstarejši 64, drugi se nahajajo med tema skrajnostma.
Očetje so odgovarjali na delno strukturiran intervju, ki je zajemal osnovne sociodemografske informacije in pogovor o njih samih, vlogah sina in očeta, o njihovih sinovih, o slovenskem jeziku, o slovenski skupnosti v Italiji ter o bodočnosti njih samih, otroka in skupnosti. Vprašanja so bila zastavljena refleksivno in krožno, na način, ki se uporablja v psihoterapiji. Moja vprašanja ali posegi so izhajali iz odgovora na začetno vprašanje in iz vsebin, ki mi jih je intervjuvani posredoval. Zastavljeni so bili tako, da so v posamezniku spodbudili razmišljanje o sebi na različnih pomenskih in izkustvenih nivojih in pa razmišljanje o odnosih med temi nivoji. Razgovore sem posnela, prepisala dobesedno, in jih nato smiselno uredila.
V pričujoči študiji so torej v ospredju »identitetne pripovedi«, ki izhajajo iz omenjenih intervjujev z očeti. Pri njihovi interpretaciji sem upoštevala Andersonov (1983) pojem »imaginarne skupnosti« (»imagined community«) in pojma »habitus« ter »simbolična oblast«, kot ju je definiral Bourdieu (1991). Uporabljam tudi pojem »tretji prostor« (»third place«), ki si ga je zamislil Homi Bhabha (1994). Pojmi so sintetično obrazloženi v nadaljevanju, oziroma ko se prvič pojavijo v tekstu.
V nadaljevanju predstavljam le izsek pogovorov. Govorčeve pavze so označene s tremi pikami … , izpuščeni deli teksta pa s tremi pikami v okroglem oklepaju (…). V oglatem oklepaju [ ] so moja dopolnila.

SLOVENŠČINA KOT OČETOV JEZIK

Burck (2005) je mnenja, da je »očetov jezik« prej simbol atavistične vloge, ki jo ima v družini oče/moški, ki skrbi za ontogenetsko preživetje družine, kot pa pokazatelj intimnega odnosa med njim in otroki. Tudi to je po mojem mnenju lahko eden izmed razlogov, vendar ni edini, zaradi katerega so intervjuvani očetje, kot bo razvidno iz nadaljevanja, bolj osredotočili pogovor na pripadnost kot na jezik, ki ga obravnavajo kot nekaj, kar je »normalno« zajeto v etnično identiteto.

> 1) M: *Če smo Slovenci, je normalno, da doma z našim sinom govorimo slovensko.*
>
> 2) Z: *Ko sem bil jaz majhen, ... mi smo govorili samo slovensko doma ... In to je naš materin jezik, sploh nismo razmišljali, zakaj bi govorili kaj druzga z otroci. (...) Nikoli se nisem jaz ne nobeden od nas doma se ni napravu to ... to vprašanje, to je blo čisto normalno.*

Odnos do jezika urejajo torej nenapisana pravila. Taka nenapisana pravila se po Bourdieuju (cit.) izražajo v »habitusu«, nizu nenapisanih navad, zaradi katerih akterji delujejo in se odzivajo na določen način. Ta nezapisana pravila se vtisnejo v ljudi od otroštva in tako nastanejo navade, ki so norma, čeprav jih ne ureja noben predpis.
Potreba, slediti nekemu »pravilu« pri izbiri pogovornega jezika z otroki, je tako prisotna, da tisti, ki imajo otroka z Italijanko, zanikajo vsako obliko zavestnega pogajanja v zvezi z jezikom, kot da bi zakonski par pri tem sledil nekemu pravilu, ki je bilo obema že zdavnaj v navadi.

> 3) L: *Pri nas v družini sta dve realnosti, dva svetova, ker ... En tipičen primer je, da jaz komuniciram z njim [sinom] samo v slovenščini, žena samo v italijanščini. (...) Pri nas velja pravilo, kolikor jezikov znaš, toliko veljaš, zato ni bilo nobenega problema, nobene diskusije z ženo v zvezi s slovenščino.*
>
> 4) A: *Če bi otroci govorili samo jezik matere in ne tisti jezik, ku zna oče ... , ne vem, ... ne vidmo jaz in moja žena, da je prou.*

Vendar, ko se jezik veže na narodno identiteto, mu ljudje pripisujejo simbolni pomen, ki presega rabo jezika samega. Ni torej simbol, kot sta npr. zastava, himna ipd., ampak nekaj več. Simbolni status jezika se namreč definira znotraj spleta pretežno diskurzivnih predstav o narodu, ker se z njimi prepleta (Anderson, cit.).

SLOVENSKI NAROD MED KONSTRUKTOM IN DRŽAVO

Anderson (cit.) je mnenja, da pripadnike širše skupnosti združuje le skupno prepričanje o pripadnosti isti skupnosti, saj se večina med sabo sploh ne pozna.

Narod/nacija je torej namišljena skupnost, kajti pripadniki naroda se ne bodo nikoli vsi srečali med sabo, niti slišali ne bodo eni za druge, čeprav se doživljajo kot skupnost. *Narod/nacija* je torej miselni konstrukt, ki so si ga zamislili v času romantike. *Narodni/nacionalni jezik* učinkuje kot združevalni element med posamezniki, ker je sestavni del predstave o narodu. Ta vključuje med drugim tudi prepričanje, da je narod naravna entiteta, danost. Dejansko pa gre za človekovo »izmišljotino«. Bourdieu je pojem nadgradil in leta 1980 zapisal, da regionalne in etnične identitete niso naravne danosti, temveč arbitrarne delitve ljudi. S tega vidika res niso »realne«. V trenutku, ko se v ljudeh pojavijo kot miselne predstave, pa se vendarle zelo približajo realnosti in delujejo, kot da bi bile »naravne« (cit. po Joseph 2004: 13).
Tudi pripadnost, o kateri je govor v izvedenih intervjujih, je za sodelujoče subjekte »otipljivo realna« in »naravna« in nedvomno predmet transgeneracijskega prenosa.

> 5) *Pripadnost eni narodnosti je en del tvoje intimnosti, en del ... sebe, razume? In če ga zatajiš, zatajiš en del samega sebe. Če hočeš ali nočeš, se rodiš in pripadaš eni skupnosti, enemu narodu in se čutiš več ali manj to. To je naravno. Če zatajiš, si izdajalec naroda in enega dela sebe. To me je naučil moj oče in to učim jaz svojega sina.*

Ni pa povsem jasno, za pripadnost kateremu in kakšnemu »narodu« gre, če sploh gre /gre še za »slovenski narod«.

> 6) F: *Sigurno jaz se čutim Slovenca ... Recimo pa, da ti Slovenci, ki so zdaj v Sloveniji ... Se čutim njihov brat, ja ... Samo, da me ... da me ne, me ne preveč navdušujejo. (...) V duši imam še ... Jaz sem odraščal v duhu tiste Jugoslavije, Titove. Moj oče, še zlasti on, mi je dal to. On je umrl, ko se mu je zdelo vse noro, kar se je zgodilo v Jugoslaviji. Zato čutim še precej do ... južnih bratov, do Hrvatov, ki se mi sicer zdijo še precej nazionalisti, vsaj včasih, do Srbov ... Jaz ne morem in ne morem, da bi jih sovražil.*

Jurić Pahor (2000: 369) piše, da so med narodnoosvobodilnim bojem tržaški Slovenci pričakovali, da jim bo življenje po vojni v združeni Sloveniji ali Jugoslaviji omogočalo tisto svobodo, ki je bila zatrta med fašizmom, in da se bosta njihovo sožitje in razvoj začela oblikovati glede na njihove specifične potrebe. Zgodovinsko so se Slovenci po drugi svetovni vojni potrjevali znotraj meja Slovenije in Zvezne države Jugoslavije, medtem ko se je slovenska narodna skupnost v Italiji kot manjšinska skupnost spet znašla v političnem in družbenoekonomskem kontekstu druge države, Italije. V tej se je morala soočiti s svojo številčno majhnostjo, s potrebo po obnovi svoje – v obdobju fašizma zrahljane – kulturne in gospodarske identitete ter z asimilacijskimi pritiski. Od tod potreba po istovetenju s slovenskim oziroma jugoslovanskim državnim prostorom kot izrazom NOB. Čeprav so bili Slovenci v Italiji od Slovenije oziroma Jugoslavije res formalno ločeni, so jih združevali ideali NOB in ideologija, v kateri so se prepoznavali. Idologija je postala tako del skupinske identitete in prispevala k temu, da se je oblikoval občutek prepoznavanja

enovitosti skupine.

> 7) A: *(...) Moj nono je bil tistih ... trdih Slovencev, ... zagrizen Slovenc ... Ni maral Taljanov, ker ko je bil otrok, jih je slišal od fašistov. (...) Zastran mojga nonota tudi moj oče inšoma ... se je čutil trd Slovenc, istočasno tudi jaz zastran mojega očeta se čutim Slovenc. (...) Ja, enkrat tku je blo komunistično (...), ma ne mislem, da je še.*

Po mnenju L. in R. Grimberg (1975) igra ideologija bistveno vlogo pri občutku individualne in skupinske identitete, ker lahko postane vezni člen med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo. Ob minevanju časa in zunanjih spremembah daje ideologija, ki ostaja nespremenjena, občutek stabilnosti in v bodočnost naravnane kontinuitete.
Ker se z razpadom Jugoslavije in nastankom samostojne republike Slovenije ni mogla obdržati ista ideološka vez, se realna sprememba v svetu zunaj manjšine odraža tudi na identitetni ravni.

> 8) D: *Jaz sem Slovenec, ni dvoma ... Kar se tiče državljanstva, sem lahko Italijan, ampak sem človek, ki pripada manjšini, slovenski in ... nič druzga. (...) Slovenc iz matične domovine, ne ... Ne čutim tega ... in nimam razloga za bit povezan z ... današnjo Slovenijo ... Mislim, da naše korenine so tukaj, so vedno ble in bojo. (...) Z Jugoslavijo bi blo drugače ... je blo drugače, so bli določeni ideali, ki potem po ... enaindevetdesetem letu ... so se spremenili. Mislim, da kot je zame, je tudi za druge, recimo moje letnike al pa še starejše. Mi smo, mislim, še zadnja generacija, ki to občuti.*

Ni bilo torej konec samo Jugoslavije, zmanjkala je tudi osnovna identitetna opcija, ki jo je »zrušila« realnost. Tiste »imaginarne skupnosti«, za katero so bili Slovenci v Trstu prepričani, da ji pripadajo, naenkrat ni bilo več in izkazalo se, da je bila res imaginarna. Posledično se je v letih po ustanovitvi slovenske države vzpostavila večja »imaginarna distanca« do Slovencev iz Slovenije, ki je odražala in odraža težavo precejšnjega dela Slovencev iz Trsta pri identificiranju s slovensko državo, ki se ideološko razlikuje od bivše Jugoslavije (Pertot 2002).
Distanco do Slovenije, ki jo izražajo intervjuvani, pa je treba po mojem mnenju obravnavati izključno v povezavi s predelovanjem identitetnih opcij, ki so po razpadu bivše Jugoslavije anahronistične. Ker je na nivoju identitetnega pogajanja in posameznikovega psihizma Slovenija neka »imaginarna narodna tvorba«, gre torej tudi za neko »imaginarno distanco«. Slovenija kot obstoječa državna tvorba je namreč predmet drugega nivoja obdelovanja, ki na videz ni povezan s prejšnjim. Tako pri branju izpisov izpade, kot da isti posamezniki govorijo o dveh različnih »Slovenijah«.

> 9) T: *Zadnja leta, ku hodimo po Sloveniji, videm, kako se stvari vedno ... izboljšujejo v vseh smislih. Življenje v Sloveniji je na višji ravni, kot je zdej tukej pr nas. Pustimo stat recimo honorarje in kolko zaslužijo.*
> S: *Ni vse v denarju.*
> T: *Ja, ni vse v denarju. Bašta [dovolj] it v Ljubljano in videt tam, kaku so kulturno bolj naprej.*

10) E: *V Sloveniji se hitreje razvijajo, se bolj odpirajo, na splošno dihaš drug zrak, svež zrak, no sta aria stantia che xe qua [ne tukajšnjega zatohlega zraka].*

11) M: *Slovenija se je osamosvojila, Slovenci so res pridni, v Sloveniji je vse živahno in Slovenija je zanimiva tudi drugim, mislim na ekonomijo in podjetnost ljudi.*

12) Z: *Slovenija gre z velikimi koraki naprej (…) Slovenci so zelo delavni ljudje, smo delavni … in nas je tudi zelo malo in smo tudi iznajdljivi … in torej Slovenija … gre po zelo dobri poti naprej (…).*
S: *Če se navežem na tisto, o čemer ste pripovedovali prej, mislite torej, da je žalovanje za bivšo Jugoslavijo mimo?*
Z: *Ja, ma … ma tu je nekej druzga, … ker nimaš kaj pri tem … Svet gre naprej, kot sem rekel poprej, nimaš kaj jokat za nazaj … Ampak, dej,…tisto ki me moti kakšen krat, ki pozabljajo na svojo zgodovino. To je zelo grdo, bi rekel, to je nespametno, nesmiselno, zato ker če ne bi bla Jugoslavija, ne bi bla, ma je bla, … je bla!*

IDENTITETNE IZBIRE ZA DANES IN JUTRI

Posamezniki se torej počasi prilagajajo novim časom s tem, da spreminjajo identitetne kategorije in ustvarjajo nove identitetne opcije. Vsaj ena se je že ustalila, druge so za zdaj še fluidne in predmet pogajanja.
Gotovo je v družbi na razpolago hibridna identitetna opcija »Slovenec iz Italije/zamejec«, ki se je začela izoblikovati v dinamiki identitetnega pogajanja znotraj manjšine že v povojnih letih.

13) E: *Italijan sigurno nisem, ma niti prav se ne istovetim popolnoma z enim Slovencem, recimo iz Slovenije, razumeš?... Bi rekel, da sem Slovenec iz Italije, zamejc inšoma.*

Po mnenju postkolonialnega teoretika Bhabha (cit.) identitetno pogajanje pri manjšinskih skupnostih vključuje ustvarjanje »in/between« oziroma liminalnega kulturnega prostora, se pravi »tretjega prostora«, v katerem fiksne identitete (v našem primeru slovenska in italijanska) tradicionalne družbene ureditve nimajo več premoči in se lahko izražajo ter uveljavljajo hibridne identitete. Tak prostor nastane s časom na osnovi prisvojitve in spreminjanja kulturnih simbolov, vključno z jezikom, ki tako pridobijo nove pomene. V tem smislu nekateri raziskovalci razlagajo tudi jezikovne posebnosti Slovencev v Italiji (Pertot 1991; Carli in drugi 2003).
Kot hibridno identiteto bi lahko opredelili tudi identiteto otrok interetničnih zakonov. Niso pripadniki ene same od skupnosti, niso pa niti seštevek obeh, so »nekaj tretjega«. Prisotna je opcija »Slovenec in Italijan«, ki jo intervjuvani očetje nakazujejo kot možno in morda na racionalni ravni celo zaželeno, vendar je še ne prevzemajo ne zase ne za svoje sinove, in to niti v primeru, ko je žena, otrokova mati, Italijanka. Se pravi, da je posredovanje med tem vidikom in drugimi le delno izvedljivo.

14) F: *Mislim, da…on [sin], ko … če bi moral izbrat, zbere … zbere to, da je Slovenec, ker hodi v slovensko šolo. Dejansko je oboje. Vedno mu pravim, da je oboje, zato ker*

morem bit korekten do njega, logično, ne?

15) L: *V njem [sinu] sta prisotna dva svetova, mislim, da in primis je Slovenec, ker zahaja v slovensko šolo.*

16) A: *On [sin] je Slovenec in Italijan, ma več Slovenec.*

V ospredju je torej vloga šole, od katere očetje pričakujejo, da bo podkrepila vlogo slovenskega roditelja ne le pri medgeneracijskem prenosu slovenskega jezika, ampak tudi neke namišljene »slovenske identitete«. Očetje, ki so se poročili z Italijanko, morda želijo, da šola prestreže »nevarnost«, da bi njihovi otroci izgubili slovenske korenine (več o tem v: Pertot 2004). Pri prenosu jezika pripisujejo šoli neko »simbolno moč« (Bourdieu, cit.), saj kaže, da vrednost slovenščine izhaja iz pooblastila, ki ji ga med drugim dodeljuje prav ta institucija. Idealoma ohranjanja jezika in pripadnosti se pridružuje sicer tudi neki »nadkulturni ideal«, ki ponuja globalizirano »nadetnično identiteto svetovljana«, kar po mnenju Hewitta (1992) predstavlja le navidezno prednost, kajti njen prevzem polagoma vodi v »erozijo« posameznih etničnih kultur v korist drugim, umetno ustvarjenim.

17) E: *Da bi otroci ostali Slovenci, je relativno važno, v smislu, da ... jaz se vedno bolj čutim ...bolj odprt nel senso sempre più cittadin del mondo[svetovljan]. In to bi želel tudi podat svojim otrokom: da znaš katera, je tvoja baza, tvoj izvor, to je zelo važno, da imaš korenine, però [ampak] da si tudi povsod lahko doma. To pa je ena stvar, ki mora biti v spoštovanju korenin. (...) Če jih opustiš, se odpoveš enemu delu sebe. Tako se osiromašiš. Lahko pa dodajaš in se obogatiš.*

Vse navedene opcije, vključno s tisto izraženo v citatu štev. 7, ki so (seveda poleg drugih) prisotne na družbenem nivoju, so posamezniki ponotranjili in so zato tudi na intrapsihičnem nivoju soprisotne prav v vseh (zato so npr. sami vpeljali tematiko bivše Jugoslavije tudi tisti očetje, ki so čutili potrebo podčrtati, da se prepoznavajo v slovenski etnični stranki in da niso doraščali v komunističnem duhu). Ena identitetna opcija je po navadi v ospredju, medtem ko druge ostajajo v zakulisju, dokler se v dialogu ne aktivirajo. To pomeni tudi, da omenjene kategorije sploh niso rigidne in da ena ne izpodbija druge, saj so v stalni interakciji. Posebno je to opazno pri imaginarni produkciji namišljenih bodočih identitetnih možnosti za sinove, ki so na racionalni ravni včasih v živem nasprotju s prej izrečenimi vsebinami.

To se lepo vidi iz citatov iz intervjuja očeta E. Ta o sebi najprej reče, da je Slovenec, zamejec, nato, da se čuti svetovljana, in da želi posredovati otrokom prav tak odnos do ljudi in sveta. Ko govori o bodočnosti svojega sina, pa privre v ospredje »trdi, zagrizeni Slovenec, ki je proti Italijanom«, o katerem očetje govorijo kot o opciji, ki je bila aktualna v preteklosti, a je danes izživeta. Primer očeta E jasno kaže, da ni povsem tako.

18) E: *Če bi bil [otrok] Slovenec in potem v življenju tudi Kitajec ali še kaj drugega, ne*

bi imel nič proti (...), raje še kaj več, ne kaj manj (...). Je dobro, da [otrok] srka tudi druge kulture in je empatično blizu drugim, to ne more biti slabo. Ma ne bi hotel per far l'ipotesi, l'esempio classico [postavimo hipotezo, klasični primer] ... ne bi hotel, da si dobi eno ... ženo magari Taljanko ... in da potem je riščo [nevarnost], da ta reče no vojo i fioi in scola slovena [nočem, da otroci hodijo v slovensko šolo], ku se zgodi ... eko to mi bi blo žau.

POTI PRENOSA

Vse izpostavljene identitetne opcije so tudi predmet projekcij očetov v zvezi z bodočnostjo sinov. Če gre po mnenju očetov prenos uporabe jezika po neki »naravni« poti, je treba identiteto in pojem jezika, ki je vanjo vgrajen, gojiti. O vsakodnevni uporabi jezika namreč očetje ne govorijo.

19) D: *(...) Mi polagamo vse na to, naša ... skrb je v tem, da ... bojo otroci čimbolj ... zadržali jezik in to ... to pripadnost ... Slovencem, torej delamo na tem.*

20) F: *Jaz bi želel, da bi [sin] ostal duševno Slovenec (...), to je sigurno.*

Otroku starši pripišejo etnično identiteto že z izbiro imena, ki nakazuje tudi bodočo etnično pripadnost otroka, kot si jo starši želijo. Ime je navodilo, katerim identitetnim opcijam naj otrok daje prednost, in istočasno tudi izročilo o tem, kaj naj nese s seboj iz preteklosti v bodočnost.

(Da ne bi bile osebe prepoznavne, sem lastna imena spremenila.)

D in tudi E: *Izbrali smo ime xxx, ki se piše s »k« ... slovensko ime, da ga Italijani ne pačijo.* [Kot je npr. Luka, ki se v italijanščini izgovarja enako, piše pa se s »c«: Luca.]
F: *On je xxx* [recimo Andrea]*, uradno. Jaz ga kličem Andrej in on, ko nekdo govori z njim slovensko, se identificira z Andrejem, kadar mu govorijo po italijansko, se identificira z Andreo.*
T: *Sinu je ime xxx* [recimo Jadran]. *To ime, Jadran, je bilo partizansko ime mojega očeta. (...) Moj oče se je klical drugače, ... se je klical yyy, ampak pri partizanih so mu rekli Jadran in potem so njega vsi poznali kot Jadran.*

Transgeneracijske naloge očetje posredujejo otrokom implicitno:

M: *Za mojga očeta je blo važno, da ostanemo Slovenci, in to je pršlo tudi na nas [otroke].*

Z: *Otroci, ki živijo v krogu družine, ker ti vedno nekaj o tem govoriš, al pride kašen prijatelj, al pej kej čitaš, al pej vse sorte, avtomatsko oni ne poslušajo tebe, ampak registrirajo, kar govoriš ... in kadar bo moment, to oni bojo stavli ven, kot sem napravil jaz. (...) Pripadnost, jezik ... seveda, seveda to je avtomatsko noter*.

To pa počnejo tudi eksplicitno, preko načrtne vzgoje, za katero se očetje čutijo poklicane v prvi osebi, kot da bi s tem sami izpolnjevali transgeneracijsko poslanstvo posredovanja zgodovinskega spomina in politične naravnanosti, ki sta

po njihovem mnenju zaupana predvsem moškim. Nekateri očetje (v nadaljevanju primer A) so vsebine svoje transgeneracijske naloge predelali, jih dopolnili ali razvili v skladu z novejšimi identitetnimi opcijami, ki so na razpolago v družbi. Pri drugih pa ostajajo v ospredju kronološko starejše opcije, ki pa so, kot smo videli, prav tako še vedno prisotne.

> A: *Mojga sina sem navadu, da Italijan je isto ku Slovenec. Ni več tizga sovraštva. (...)*
>
> T: *Moj oče je bil delavec (...), ja, je bil vpisan ... v komunistično partijo in je bil precej angažiran. (...) Pri nas v zamejstvu se dosti veže na politiko. Politika ima veliko vlogo pri našem recimo ... narodnostnem vprašanju, ne?... po mojem to ne gre brez tega. Sin seveda to občuti, ker mu pripovedujem, kar so naši starši pripovedovali nam, recimo, kako so trpeli pod fašizmom. Tako torej delaš politiko ...*
> S: *Politična vzgoja se začenja doma torej.*
> T: *Tako seveda, ker... če me sin vpraša, zakaj, recimo,... mi ne volimo Berlusconija, jaz mu morem potem povedat, zakaj ne volimo Berlusconija. (...) Nehote se vse veže na politiko, to se pravi, da je moj sin že od majhnega podvržen temu.*
>
> D: [Če bi se sin znašel v drugem kraju, da ne bi živel več tukaj in bi opustil slovenski jezik,] *bi gledal na to kot na ... zgubljeno priložnost in ... verjetno to bi videl kot [posledico] mojega zgrešenega vzgojnega pristopa (...) in bi se čutil nekako odgovornega, do njega in do naroda. (...) Mi* [očetje] *smo dosti bolj konkretni, medtem kot mame ne gledajo tolko na te stvari, ampak gledajo, kaj je boljše v tistem momentu za otroka. (...) Mi pokažemo tudi na drugačen način to našo navezanost na otroke, da jim damo ene koordinate ...*

ZAKLJUČEK

Navedene ugotovitve po mojem mnenju vodijo v spoznanje, da danes med Slovenci v Italiji binom »slovenski jezik in identiteta« nima nobene konotativne vrednosti in ga ni mogoče več uporabljati kot označevalca pripadnosti »slovenskemu narodu«. Ni namreč enoumne predstave o slovenskem narodu, za katero bi se lahko reklo, če sledimo Bordieauju (cit.), da deluje kot bi bila realna, čeprav je namišljena, ker se v ljudeh pojavlja kot mentalna predstava. Ene same predstave ni, več jih je, kot je več identitetnih opcij, ki se bolj ali manj vežejo na neko neopredeljeno »slovenstvo«. Jasno je torej, da so tako pomenske kategorije kot identitete konstrukt in predmet pogajanja v družbenih odnosih znotraj družbenih procesov, ki imajo zgodovinske in politične dimenzije.
Na koncu bi rada opozorila na nekaj, kar iz intervjujev ni jasno razvidno, ker je tovrstni govorni položaj pogojil izbiro neke za moje sogovornike pogovorno formalne, čeprav sproščene jezikovne variante, ki je bila ves čas v ospredju.
Če sledimo Bhabhi (cit.), ki pravi, da se v manjšinski skupnosti ustvari neki »tretji prostor«, ko identitete tradicionalne družbene ureditve nimajo več premoči in se lahko izražajo ter uveljavljajo hibridne identitete, ne smemo prezreti dejstva, da tak prostor nastane med drugim tudi preko spreminjanja jezika/ov, ki pridobi/ta nove oblike in pomene. To pomeni, da med Slovenci v Italiji nastanek hibridnih identitetnih opcij spremlja tudi nastanek hibridnih jezikovnih variant, to je večje

ali manjše mešanice med slovenščino in italijanščino. Slednja je odsev identitetne opcije, ki je v danem položaju v ospredju, ker odigrava strateško vlogo. V trenutkih družbenih sprememb ljudem jezikovne norme niso več skupne in namesto nezavedne ali polzavedne vsakodnevne uporabe jezika se pojavi nov način vodenja pogovorov, ki vključuje pogajanje o jezikovnih izbirah v vsakem govornem položaju (Heller 1982).

Iz gornjega izvajanja po mojem mnenju sledi, da ohranjanje slovenskega jezika (v smislu poznavanja in uporabe njegove standardne variante) med Slovenci v Italiji zahteva, da se začne standardna slovenščina obravnavati in tržiti ločeno od identitetnih vprašanj, ker nekatere identitetne opcije, ki so govorcem na razpolago, tega ne vključujejo.

NAVEDENKE

B. ANDERSON, 1983: *Imagined communities*. London: Verso.

H. BHABHA, 1994: *The location of culture*. London-New York: Routledge.

A. BLACKLEDGE, 2004: Constructions of identity in political discourse in multilingual Britain. V: A. BLACKLEDGE, A. PAVLENKO (ur.): *Negotiation of identities in multilingual contexts*. Clevedon-Buffalo-Toronto-Sydney: Multilingual Matters.

A. BLACKLEDGE, A. PAVLENKO, 2001: Negotiation of identities in multilingual contexts. *International Journal of Bilingualism,* 5, (3), str. 243-259.

C. BAKER, 2000a: *The care and education of young bilinguals*. Clevedon-Buffalo-Toronto-Sydney: Multilingual Matters.

– – 2000b: *A parents- and teachers guide to bilingualism*. Clevedon-Boston-Toronto-Sydney: Multilingual Matters.

N. BOGATEC, 2004: *Slovenska državna šola v Italiji pod drobnogledom. Rezultati projekta o vrednotenju šolskih storitev – EVAŠOL 2003*. Trst: SLORI.

N. BOGATEC, M. BUFON, 1996: *Slovenske šole v Tržaški in Goriški pokrajini.* Trst: SLORI.

P. BOURDIEU, 1977: The economics of linguistic exchanges. *Social science information*, 16, str. 645-668.

– – 1991: *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.

C. BURCK, 2005: *Multilingual living. Explorations of language and subjectivity*. Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan.

A. CARLI, 2002: Fra mantenimento e obsolescenza. Alcune note sulla situazione dello sloveno a Trieste. *Plurilinguismo*, 7.

A. CARLI, C. GUARDIANO, M. KAUCIC-BASA, E. SUSSI, M. TESSAROLO, M. USSAI, 2003: Asserting Ethnic Identity and Power through Language. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, knjiga 29, št. 5, str. 865-883.

T. COLJA, 2001: *Trasmissione culturale e identitaria nei matrimoni misti. Analisi di una realtà concreta*. Trst: SLORI.

N. S. GOODZ, 1994: Interaction between parents and children in bilingual families. V: F. GENESEE, (ur.): *Educating second language children. The whole child, the whole curriculum, the whole community*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 61-81.

L & R. GRIMBERG, 1975: *Identitad y cambio*. Buenos Aires: Editorial Nova. Italijanski prevod: *Identità e cambiamento*. Roma: Armando.

S. HALL, 1990: Cultural identity and diaspora. V: J. RUTHERFORD (ur.): *Identity: Community, culture, difference*. London: Lawrence and Wishart, str. 222-237.

M. HELLER, 1982: Negotiation of language in choice in Montreal. V: GUMPERZ (ur.): *Language and social identity*. Cambridge-New York: Cambridge University Press, str. 108-118.
R. HEWITT, 1992: Language, youth and the destabilisation of ethnicity. V: R. HARRIS, B. RAMPTON (ur.): *The language, ethnicity and race reader*. London: Routledge, 2003, str. 188-198.
J. HILL, 1999: Styling locally, styling globally: What does it mean? *Journal of Sociolinguistics,* 3, str. 542-556.
J.E. JOSEPH, 2004: *Language and identity*. Basingstoke-New York: Palgrave.
M. JURIĆ PAHOR, 2000: *Narod, identiteta, spol*. Trst: ZTT.
C. KINGINGER, 2004: Alice doesn't live here anymore: Foreign language learning and identity reconstruction. V: A. BLACKLEDGE, A. PAVLENKO (ur.): *Negotiation of identities in multilingual contexts*. Clevedon-Buffalo-Toronto-Sydney: Multilingual Matters.
A. LO, 1999: Codeswitching, speech community membership, and the construction of identity. *Journal of Sociolinguistics,* 3, str. 461-479.
T. OKITA, 2002: *Invisible work. Bilingualism, language choice and childrearing in intermarried families.* Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins PC.
A. PAVLENKO, 2004: The marking of an American': Negotiation of identities at the turn of twentieth century. V: A. BLACKLEDGE, A. PAVLENKO (ur.): Negotiation of identities in multilingual contexts. Clevedon-Buffalo-Toronto-Sydney: Multilingual Matters.
S. PERTOT, 1991: *Tostran meje : družbene predstave o narodnostni identiteti pri slovenskih predadolescentih v Trstu / Al di qua del confine : rappresentazioni sociali dell'identita nazionale dei preadolescenti sloveni di Trieste*. Trst: IRRSAE FVG.
– – 1996: *J1 proti J2: iskanje referenčnega modela / L1 versus L2: in cerca di un modello di riferimento.* Trst-Trieste: IRRSAE FVG.
– – 2002: Spremembe v občutku narodnostne in geografske pripadnosti absolventov slovenskih srednjih šol v Trstu. *Anthropos,* 34, št. 4/6, str. 81-92.
– – 2004: Otroci govorite slovensko? Vpliv narodnostno mešane družine na jezikovni razvoj otroka. V: S. PERTOT (ur.): *Otroci in starši na poti do slovenščine*. Trst: SLORI, str. 13-52.

Slavistika in slovaropisje v stiku

Sergij Šlenc
Ilirska Bistrica

Rojstvo nekega slovarja ...

Ko sva s prijateljem Miranom Košuto iskala primeren naslov za moj prispevek, sem predlagal *Rojstvo nekega slovarja* …, a po kratkem premisleku se mi je zazdel nekoliko literarno pretenciozen. Morda bi bilo bolj na mestu reči *Zgodba o nekem slovarju*, če drugega ne zaradi vseh mogočih zapletov, ki so mu botrovali.
Kdaj že je bilo, ko sem se dal na delo?! To je tako davno, da je spomin na prve zametke takorekoč izgubljen. Nekako v začetku osemdesetih let me kolegica z Romanističnega oddelka ljubljanske univerze nagovori, naj se vendarle lotim sestave novega italijansko-slovenskega slovarja: 1. ker je minilo nekaj desetletij, kar ni izšlo nič res novega; 2. ker da sem jaz za to najbolj poklican; 3. ker je o taki možnosti spraševal urednik DZS. Spominjam se samo, da sem o takem podjetju razmišljal že sam. Kot lektor za moderni italijanski jezik na ljubljanskem romanističnem oddelku sem se vsakodnevno srečeval s težavami prav v zvezi s pomanjkanjem takega primernega priročnika. Kar je bilo takrat na razpolago, je bilo precej skromno. Pri delu z italijanskimi besedili smo si pomagali z italijanskimi slovarji ali celo z Deanović-Jernejem (M. Deanović-J. Jernej: *Talijansko-hrvatski ili srpski rječnik* in *Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik*, Peto, prošireno izd., Zagreb, 1980). Mimogrede naj povem, da je bil ta v takratni Jugoslaviji na področju dvojezičnih italijanskih slovarjev zdaleč najbogatejši. Naš slovar naj bi obsegal kakih 30.000 – 50.000 gesel, nekako kot mali italijanski Garzanti. Podpisal sem tudi pogodbo, a vse skupaj ni bilo posebno obvezujoče in časovno določeno. Zadeve sem se lotil dokaj nepremišljeno, ne zavedajoč se težavnosti naloge in nezadostnosti svojega tovrstnega znanja. Res je sicer, da je bil nov slovar krvavo potreben in da se ni že nekaj desetletij pri nas nihče lotil tega dela. Tako sem se zaobljubil, bolje rečeno zaklel, da bom stvar speljal sam, naj stane, kolikor hoče in vsemu navkljub. Meni v prid je govorilo dolgo občevanje z italijanščino v šolanju (od osnovne šole naprej) in v dolgoletnem prevajalskem delu. K delu pri novem slovarju me je spodbujala tudi zdaj že pokojna prof. Breda Pogorelec, sicer vodja Jezikovnega sklopa pri Znanstvenem inštitutu FF v Ljubljani. Zaradi »nacionalne« pomembnosti projekta je dr. Pogorelčeva tudi vztrajala, da se mi kot izvajalcu dodeli skromna letna denarna

podpora, ki je sicer šla le znanstvenim delom. Za strokovno pomoč me je napotila k vrsti slovenistov, ki pa so se izgovorili z drugimi obveznostmi. Edini, ki je bil voljan pomagati je bil, je bil Goričan prof. Butkovič, velik strokovnjak in erudit, ki pa je kmalu zatem preminil.

Lotil sem se torej dela: brez tozadevnega znanja, brez kakega predhodnega načrta, brez strokovne pomoči, brez materialnih sredstev. Poudarjam, da nisem noben poklicni leksikograf in če sem postal slovaropisec, je bilo to po sili razmer. Kot kuriozitezo naj povem, da sem se pri delu s slovarjem sprva posluževal zapisovanja v stare dobre kartice, ki sem jih moral pretipkati ob koncu posamezne črke. Šele konec 1986. sem prišel do prvega računalnika. Majhen program zanj je nato po mojih napotkih izdelal inž. Zupan.

Komu naj bi bil slovar prvenstveno namenjen? Kakor sem zapisal v predgovoru k italijansko-slovenskemu delu, najširšemu krogu uporabnikov, ki hočejo s hitro in natančno informacijo potešiti radovednost in vzpostaviti komunikacijo. To pa naj bi bili, čeprav tega nisem podčrtal, tako sonarodnjaki z obeh strani meje kot Italijani, ki bi kakorkoli prišli v stik z našim jezikom. Kar zadeva obseg, smo sprva mislili, da bi zadostovalo, kot sem povedal, kakih 30.000 gesel, a sva se z urednikom Brankom Madžarevičem kmalu strinjala, da bi to bilo odločno premalo, ter se odločila za večje delo z 80.000 – 90.000 gesli. Tako sem se od italijanskih slovarjev zgledoval najprej po malem Garzantiju, potem pa po Zingarelliju (N. Zingarelli: *Vocabolario della lingua italiana,* Bologna 1993) Devotu-Oliju (G. Devoto-G. C. Oli, Firenze 1979) in Palazziju (F. Palazzi-G. Folena, Torino 1991) ter seveda po Deanović-Jerneju in v manjšem obsegu po Bajcu-Kalanu. Gesla in izraze sem izbiral naključno, to je ne da bi upošteval kakih frekvenčnih listin, zanašajoč se na svoje znanje, občutek za jezik, na praktične izkušnje. Posebno pozornost sem posvetil frazeologiji, ki naj bi bila čim bogatejša in informativno izčrpna. V slovar sem tudi vnesel kar precej izrazov iz tako imenovanih jezikovnih zvrsti (prava, gospodarstva, informatike, športa, tehnike itd.), ki so dandanes prisotni v vsakdanji jezikovni rabi in ki sem jih našel v prej navedenih splošnih italijanskih slovarjih. Šele proti koncu dela na prvem zvezku sem lahko segel po več kot odličnem Treccanijevem slovarju (*Vocabolario della lingua italiana,* Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 5 voll., Roma 1994).

Nemajhen problem je pri izdelavi prvega in seveda drugega zvezka predstavljalo dejstvo, da sem delo v celoti opravljal sam. Tudi sicer je založba nasprotovala vsakemu soavtorstvu ali kaki večji udeležbi pri podjetju. Če ima tako delo določene prednosti – vse opravljaš sam, ni nobenih pomislekov ali omejitev glede posameznih rešitev ipd. –, to hkrati pomeni daljši čas izdelave in večjo možnost napake. Slednjega se šele zdaj zavedam v polni meri. Drug problem je bil vseskozi materialna podpora projektu. Razen skromne pomoči, ki sem jo omenil, sem za vse stroške moral poskrbeti sam z obsežnejšimi prevodi v italijanščino. Z izkupičkom sem si mogel nabaviti potrebno literaturo (slovarje, enciklopedije, računalnik), seveda za ceno nekajmesečnega odlaganja dela na mojih slovarjih.

Delo na italijansko-slovenskem slovarju je bilo leta 1994 v grobem končano, nakar je bilo treba ves material pošteno pregledati, oklestiti, popraviti. Kolikor vem, je na tem delal le en urednik, Branko Madžarevič. Najbrž zaradi tega in zaradi drugih njegovih obveznosti je do izida prišlo šele konec leta 1997. Sprejem je bil pri uporabnikih in kulturni javnosti zelo dober, morda tudi zaradi tega, ker je bilo prvo tovrstno delo, ki je v takem obsegu izšlo po nekaj desetletjih. Sledila so javna priznanja in nagrade: leta 1999 nagrada Državne komisije za širjenje italijanske kulture v tujini pri italijanskem Zunanjem ministrstvu, istega leta odlikovanje Reda zvezde italijanske solidarnosti, leta 2002 pa Zlata plaketa za kulturne dosežke ob občinskem prazniku Ilirske Bistrice.

Naklada je bila 4.500 izvodov, a videti je, da je povpraševanje (in torej potreba) po našem slovarju precejšnje, če ga je bilo treba ponatisniti v popravljeni obliki leta 2001. Elektronska izdaja je iz leta 2000.

Kmalu potem ko sem predal material za prvi, sem se lotil dela na drugem, slovensko-italijanskem delu. Tu sem za osnovni korpus enostavno vzel gradivo iz SSKJ (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 5 knjig, DZS, Ljubljana 1980), pri čemer sem primerno odbiral tako gesla kot njihovo obdelavo, še prav posebej frazeološki del odnosno gnezdo, kjer sem namesto posebnega znaka za frazeološko (o) in terminološko gnezdo (◊), vse združil pod znak (◊). Pri tem sem izpuščal vse arhaizme in praviloma narečne izraze. Dodatno gradivo mi je oskrbel računalničar, ki je prvi del obrnil, tako da sem imel na razpolago kar lepo število rešitev, te pa je bilo treba velikokrat izpustiti bodisi zaradi preobsežnosti gradiva odnosno manjše rabe v slovenščini. Največ dela je bilo s specialističnimi odnosno tehniškimi izrazi. Najpogosteje sem pogledal v slovensko-nemški slovar Debenjakove (D., B. in P. Debenjak: *Veliki slovensko-nemški slovar*, DZS, Ljubljana 2003) in ko/če sem našel nemško ustreznico, sem pogledal v nemško-italijanski tehniški slovar (G. Marolli, O. Guarnieri: *Garzanti Tedesco Tecnico*, 1999, ali v *Dizionari Sansoni, Tedesco-Italiano Italiano-Tedesco*, Milano 2002). Hudo zamudno in utrujajoče delo tako seganje »okrog riti v varžet« ... A ko govorimo o zamudnosti, kaj reči o pregovorih, s katerimi sem oskrbel oba slovarja. Moram reči, da sem se pri tem tudi zabaval, ko sem primerjal ustreznice za modro misel v enem ali drugem jeziku. Kakor pri italijansko-slovenskem delu, sem tudi tukaj s pridom uporabil besedišče, zbrano v drobnih, a domiselnih in koristnih specialnih dvojezičnih slovarčkih, ki so jih izdali marljivi rojaki s Tržaškega (D. Fabjan Bajc: *Lažni prijatelji*, Trst 1994, in *Dve muhi na en mah*, Gorica 1995; V. Husu: *Stanovanjska hiša: slovensko-italijanski in italijansko-slovenski slikovni slovar*, Devin, Trst 1994; J. Baša, M. Kaučič Baša, A. Rupel: *Priročni slovar bančnega poslovanja*, Trst 1992). Nanje me je opozoril prijatelj Marko Kravos, za kar sem mu posebno hvaležen. Drugo pomoč sem prejel od prijatelja dr. Giovannija Talloneja, vnetega slavista in slovenista, ki mi je dal na voljo tako preglednico dovršnih in nedovršnih glagolov iz svoje slovnice (G. Tallone: *Lingua slovena – Grammatica di base*, Udine 2004) kakor tudi slovarček medicinskih in bioloških terminov.

Delo sem nekako v grobem končal junija 2001, sproti pa je italijanski del pregledoval in popravljal prijatelj in kolega z beograjske univerze prof. dr. Sergio Turconi, rojen Milančan in tankočuten poznavalec italijanščine (dolgo let je na beograjski italijanistiki predaval sodobno italijansko književnost). Delo na dokončni obliki se je nato nadaljevalo v uredništvu, kjer so material temeljito pretresli, oklestili, popravili in dopolnili s pomočjo tudi najnovejših izsledkov, ki jih je nudil novi jezikovni korpus FIDA. Veččlansko ekipo je vodila g.a Polona Kocjančič, ki ji gre zasluga, da je slovar, če naj ne bom pretirano skromen, kar uspel.

Aprila 2006 je končno izšel tudi slovensko-italijanski del, na moje veliko veselje, ker je obsežno in zahtevno delo bilo speljano h koncu, in hkrati na nemajhno skrb, ki jo gotovo čutijo vsi avtorji, ali je res izpolnilo velika pričakovanja. Predstavitve slovarja so bile potem v organizaciji domačih kulturnikov seveda v Ilirski Bistrici in nato v Kopru in Izoli, kjer sem bil deležen toplega sprejema rojakov (v obeh primorskih mestih je precej Bistričanov) in še posebej pripadnikov italijanske skupnosti.

Sam ves čas delam naprej pri iskanju tiskarskih in drugih napak ter na dopolnjevanju obeh delov z novimi besedami. Vprašanje je spet, ali bo založba pri tako skromni nakladi in tolikih stroških zainteresirana za natis nove, razširjene izdaje.

Naj na koncu povem, da si srčno želim, da bi se kmalu našel še kdo, ki bo moje delo dopolnil, razširil in dodatno obogatil.

P.S.: Med pisanjem pričujočega sestavka sem prejel od DZS, odnosno od urednika g. Ponikvarja, v podpis pogodbo o izdaji slovensko italijanskega slovarja v novi elektronski obliki, tako imenovanem strežniku. Pogodba me hkrati obvezuje na »sodelovanju pri posodabljanju in popravljanju obtoječih vsebin dela«. Naj še enkrat poudarim, da slovar stalno popravljam in dopolnjujem, odkar delam na njem. Lahko se »pohvalim«, da sem v presledkih med urejanjem krtačnih odtisov zadnjega zvezka uspel zbrati kakih 30 strani dopolnil, dodatkov in manjših popravkov h prvemu, italijansko-slovenskemu delu, ter okoli 3000 neologizmov, večinoma specialističnih izrazov s področja tehnike, politike, medicine, informatike, ki sem jih našel v novejših italijanskih slovarjih, kot so: M. Cortelazzo, U. Cardinale, *Dizionario di parole nuove 1964-1984*, Torino 1986; O. Lurati, *3000 Parole Nuove*, *La neologia negli anni 1980-1990*, Bologna 1995; M. Cortelazzo: *Annali del lessico italiano – Neologismi '93/'94*, Padova s.a.; F. Biancardi: *I nuovi termini*, *L'aggiornamento della lingua italiana con le più attuali locuzioni ed i più diffusi vocaboli stranieri con la relativa pronuncia*, Napoli 2002.

S temi dodatki si upam reči, da bo moj slovar v glavnem izpolnil moja pričakovanja. Pa še to: novi strežnik naj bi izšel najkasneje dvanajst mesecev po podpisu pogodbe.

Lojzka Bratuž
Gorica – Univerza v Novi Gorici

Vocabolario italiano e schiavo*: začetki italijansko-slovenske leksikografije*

Med večjezičnimi rokopisi in tiski, ki so nastali ali izšli na naši zahodni narodnostni meji in v katerih se slovenščina pojavlja ob latinščini in italijanščini, redkeje ob drugih jezikih, je posebno pomemben in zanimiv *Vocabolario Italiano e Schiauo* (Videm 1607), ki ga je sestavil italijanski menih Gregorio Alasia da Sommaripa iz reda servitov. Slovar poznamo po srečnem naključju. Edini izvod – ki se hrani v Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice – je na začetku 19. stoletja na neki dunajski dražbi kupil Jernej Kopitar za Zoisovo knjižnico. Na prvi strani je napisal, da je to zelo redko delo (Opus valde rarum). O Alasijevem slovarju je prvi poročal Matija Čop leta 1831 v svoji rokopisni zgodovini slovenskega slovstva, nato Jernej Kopitar leta 1840. Leto izredne najdbe ni znano, lahko pa domnevamo, da je ta, edini znani izvod, prišel na dan pred Zoisovo smrtjo. Kopitar je o njem napisal: »… a nobis praeter expectationem emtum in auctione publica Vindobonae et a nostra donatione cum reliqua biblioteca Zoisiana nunc in Biblioteca Lycei Labac. servatum.« Skoraj v celoti je besedila iz Alasijevega slovarja objavil leta 1891 Vatroslav Oblak skupaj z razpravo, v kateri ugotavlja, da je Alasijev jezik zapis slovenskega govora na zahodnem robu slovenskega ozemlja, od morja proti Gorici in Brdom. Med preučevalci Alasijevega slovarja v 20. stoletju so npr. France Kidrič, Anton Breznik in Lino Legiša. Fotokopija disertacije, ki jo je na Univerzi v Rimu v akademskem letu 1960–1961 zagovarjal G. Šavli pod naslovom *Contributi alla conoscenza del Vocabolario Italiano e Schiavo di Alasia da Sommaripa*, se hrani v NUK-u.

Drobna knjižica manjšega formata (93 x 65 mm) je postala dostopnejša, ko jo je Mladinska knjiga leta 1979 vključila v zbirko Monumenta litterarum slovenicarum in izdala v sozaložništvu z Občino Devin-Nabrežina in z

Založništvom tržaškega tiska. Dvojezična izdaja vsebuje 225 strani faksimiliranega slovarja in druga besedila, med njimi uvod takratnega devinsko-nabrežinskega župana Albina Škerka in spremno študijo Lina Legiše. Prvi ugotavlja, da je slovar izreden kulturni in nacionalni dokument in prva tiskana knjiga s slovenskimi besedili na naši zahodni etnični meji. Za Kraševce, »potomce devinskih tlačanov in upornikov ima ta knjiga še posebno vrednost, ker je v njej ohranjen jezik naših pradedov«. Kakor poudarja Lino Legiša, je slovar kot pomembno pričevanje o stanju v slovenski Cerkvi in kulturi na začetku 17. stoletja vreden, da se razmnoži v posnetku.

Dvojezično izdajo iz leta 1979 je danes težko najti, morda v kaki javni ali zasebni knjižnici. Prav tako je redkost in je najbrž že razprodana faksimilirana izdaja v izvirnem formatu s spremno besedo Mihaela Glavana. Ta faksimile je izšel leta 1993 pri Državni založbi Slovenije.

Avtor prvega znanega italijansko-slovenskega slovarja Alessandro Alasia se je rodil leta 1578 v kraju Sommariva (Sommaripa) del Bosco v pokrajini Cuneo v Piemontu. Že v rojstnem kraju je postal član reda servitov kot brat Gregorio. Iz Rima, kjer je študiral, ga je leta 1601 pripeljal v Devin grof Raimondo della Torre Valsassina, ki se je bil leta 1598 dogovoril z generalnim predstojnikom servitskega reda, da se v Devinu ustanovi redovna skupnost. Opravljala naj bi duhovnopastirsko službo tudi v širši okolici ter skrbela za šolanje mladih plemičev in drugih učencev. Leta 1602 je bil Alasia v Devinu posvečen v duhovnika. Z vso vnemo se je lotil dela med prebivalstvom, ki je govorilo njemu neznan jezik. Ker se je hotel ljudem približati v njihovi materinščini, se jo je začel učiti, pri čemer ga je spodbujal in mu pomagal grofov tretji sin Mattias, imenovan tudi Raimondino. Piemontski menih je ostal v Devinu do leta 1609, potem pa je deloval v različnih italijanskih krajih in mestih od rodne Sommarive in Genove do Firenc in Rima, kjer je umrl leta 1626.

Plemiškemu okolju, v katerem je slovar nastal, slovenščina ni bila tuja, kakor ni bila tuja v drugih plemiških rodbinah na Tržaškem in Goriškem v minulih stoletjih. Nekatera novejša odkritja in spoznanja v zvezi z rabo slovenskega jezika med plemstvom so dokončno ovrgla do nedavnega ustaljeno mnenje, da je bila slovenščina v preteklosti izključno jezik nižjih slojev in da je plemstvo ni uporabljalo. Za Tržaško so poleg devinskega primera pomembna npr. plemiška pisma v slovenskem jeziku. Pavle Merkù je dve izmed njih objavil leta 1972 v Zalivu, leta 1980 pa vseh enaintrideset v samostojni knjižni izdaji z naslovom *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja.* Plemiči tujega rodu so imeli svoje gradove, dvorce in zemljiške posesti na ozemlju, naseljenem s slovenskim prebivalstvom, zato je bil stik z jezikom slednjega možen in naraven. V njihovih knjižnicah slovenske knjige, od protestantskih dalje, niso bile redkost. Baudouin de Courtenay piše v spominih, ki jih je objavljal v »Soči« in ki so nato izšli v knjižici z naslovom *Nektere opazke ruskega profesorja* (Gorica 1873), da je pri grofih Lanthieri v Vipavi bral Dalmatina. Na Goriškem je znan predvsem primer grofa Karla Mihaela Attemsa,

prvega goriškega nadškofa, ki je v drugi polovici 18. stoletja slovenskim vernikom – ti so bili v tedaj zelo razsežni nadškofiji v veliki večini – pridigal samo v njihovem jeziku. Gradivo v slovenskem jeziku se v Gorici hrani npr. v arhivih baronov Levetzow-Lanthieri, grofov Coronini-Cronberg in drugih plemiških rodbin.

Alasia pred prihodom v Devin ni mogel imeti stikov s slovenskim jezikom in zanj gotovo še vedel ni. Učenje slovenščine in sestavljanje slovarja sta od njega zahtevala precej truda. Možno je, da mu je na devinskem gradu prišla v roke kaka protestantska knjiga v slovenskem jeziku. V rokopisnem katalogu devinske knjižnice – hrani se v Narodni in univerzitetni knjižnici – sta zabeleženi tudi Dalmatinova *Biblija* in Trubarjeva *Hišna postila*.

Slovar je bil namenjen predvsem duhovnikom in tistim, ki so delovali na tem področju in niso poznali slovenskega jezika. Spodnji posnetek naslovne strani v italijanščini (levo) napoveduje vsebino ter navaja avtorjevo ime, red servitov Blažene Device Marije, kraj in leto izida; posnetek strani iz posvetila Mattiasu della Torre (desno) pa zahvalo mlademu plemiču, ker ga je učil slovenščino.

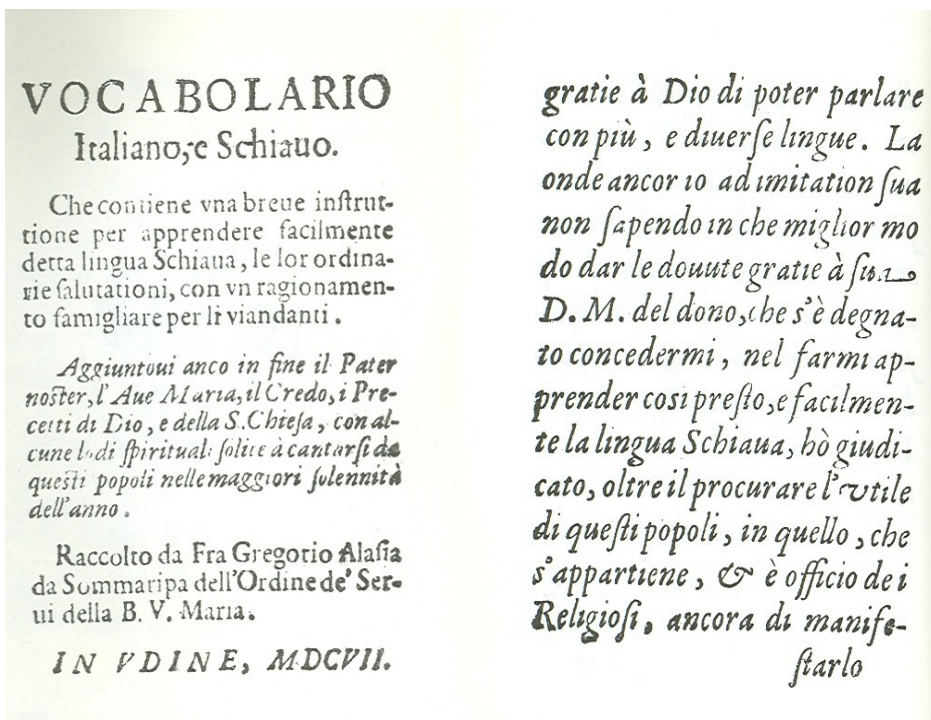

VOCABOLARIO
Italiano, e Schiauo.

Che contiene vna breue inſtruttione per apprendere facilmente detta lingua Schiaua, le lor ordinarie ſalutationi, con vn ragionamento famigliare per li viandanti.

Aggiuntoui anco in fine il Pater noſter, l'Aue Maria, il Credo, i Precetti di Dio, e della S. Chieſa, con alcune lodi ſpirituali ſolite à cantarſi da queſti popoli nelle maggiori ſolennità dell'anno.

Raccolto da Fra Gregorio Alaſia da Sommaripa dell'Ordine de' Serui della B. V. Maria.

IN VDINE, MDCVII.

gratie à Dio di poter parlare con più, e diuerſe lingue. La onde ancor io ad imitation ſua non ſapendo in che miglior modo dar le douute gratie à ſua D. M. del dono, che s'è degnato concedermi, nel farmi apprender così preſto, e facilmente la lingua Schiaua, hò giudicato, oltre il procurare l'vtile di queſti popoli, in quello, che s'appartiene, & è officio de i Religioſi, ancora di manifeſtarlo

Začetno besedilo je posvečeno že omenjenemu grofovemu sinu, pri katerem se je Alasia učil slovenščine. Na drugem mestu je besedilo, namenjeno bralcu. V njem se med drugim navajajo primeri za slovensko spregatev in sklanjatev (ob latinskih oblikah), pozdravi, glavni števniki in imena za dneve v tednu. Kakor pri

sestavljanju slovarskega dela je Alasia tudi v tem uvodnem besedilu sledil Megiserjevemu slovarju *Dictionarium quatuor linguarum* (nemško-latinsko-slovensko-italijanski) iz leta 1592 in slovenskemu gradivu v njegovem delu *Thesaurus polyglottus* iz leta 1603. Slovarski del vsebuje 2617 italijanskih in 2841 slovenskih gesel (gl. spodnji posnetek levo). Pri nekaterih italijanskih besedah sta namreč navedeni dve slovenski, npr. *honore- postegne, chiast*. Slovarju sledi nekaj imen za denar, tem pa vrsta religioznih besedil: očenaš, zdravamarija in vera, deset božjih in pet cerkvenih zapovedi, tri pesmi (božična, velikonočna in binkoštna), splošna spoved in besedila, ki naj se berejo pred evangelijem in pred pridigo. Za vse to se je Alasia zgledoval po že znanih objavljenih delih.

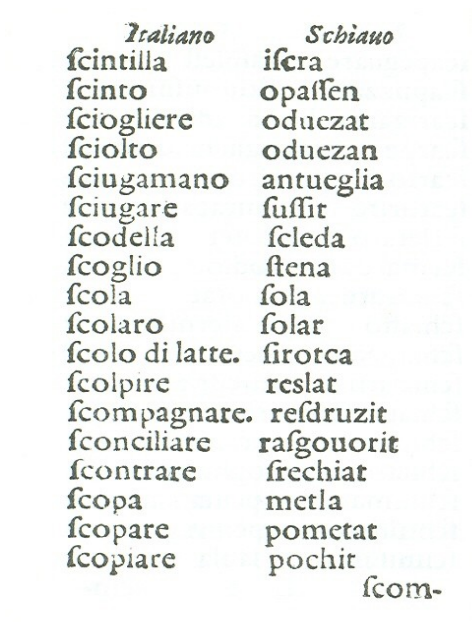

Italiano	*Schiauo*
ſcintilla	iſcra
ſcinto	opaſſen
ſciogliere	oduezat
ſciolto	oduezan
ſciugamano	antueglia
ſciugare	ſuſſit
ſcodella	ſcleda
ſcoglio	ſtena
ſcola	ſola
ſcolaro	ſolar
ſcolo di latte.	ſirotca
ſcolpire	reslat
ſcompagnare.	reſdruzit
ſconciliare	raſgouorit
ſcontrare	ſrechiat
ſcopa	metla
ſcopare	pometat
ſcopiare	pochit

ſcom-

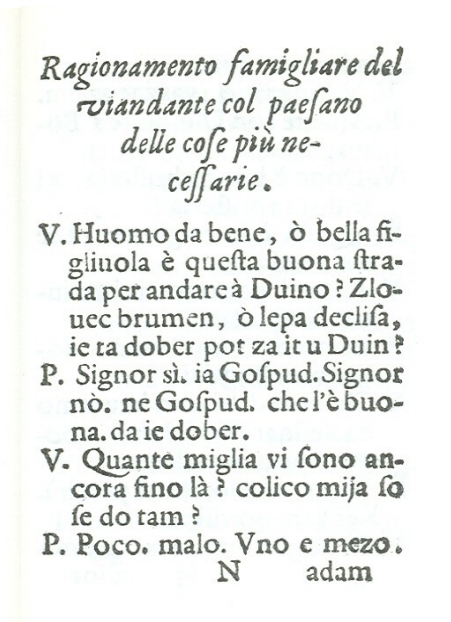

Ragionamento famigliare del viandante col paeſano delle coſe più neceſſarie.

V. Huomo da bene, ò bella figliuola è queſta buona ſtrada per andare à Duino? Zlouec brumen, ò lepa decliſa, ie ta dober pot za it u Duin?

P. Signor sì. ia Goſpud. Signor nò. ne Goſpud. che l'è buona. da ie dober.

V. Quante miglia vi ſono ancora fino là? colico mija ſo ſe do tam?

P. Poco. malo. Vno e mezo.

N adam

Posebno zanimiv je primer konverzacije na devetih straneh (gl. zgornji posnetek desno). Gre za razgovor med popotnikom in domačinom (možem ali lepo deklico), v katerem popotnik (V. – viandante) v italijanščini in slovenščini sprašuje, domačin (P. – paesano) pa odgovarja.

V nadaljevanju je govor o tem, koliko je ta kraj oddaljen, potem pa o gostilni, o hrani in o dobrem vinu, o plačilu in prenočišču. V tem Alasijevem besedilu so poleg posebnosti krajevnega govora in narečnih oblik (je *vre* skoraj pou noch, *nar buſi*, *cuſſet*, *preuich*, *ano malo* idr.), v slovenskem jeziku vkoreninjeni germanizmi (Bug vas *zeghnai, raitinga, erpergert* idr.), leksikalni in skladenjski romanizmi (*za it* u Duin, colico mija *so se* do tam, mercat cogna cocu *stoi*, *stoi* dobro, *vas* zacualem ipd.). Kakor kažejo navedeni primeri, avtor redno uporablja italijansko grafiko, čeprav se je v slovenskih tiskih iz druge polovice l6. stoletja

že ustalila bohoričica. Očitno mu je bila raba italijanskih črk za slovenske glasove manj zapletena in bolj domača kakor bohoričica. Avtorjevo negotovost v jeziku kažejo npr. zamenjava spola pri samostalnikih (Jeſt chiem dobro messo, inu *bulſiga riba*). Zanimive so narečno obarvane ženske oblike pri opisnem deležniku, kjer bi morale biti zaradi sobesedila moške (bomo mogl*e* dreue prit do Tersta?). Kakor je poudarila že Neva Godini, je omenjena dvojezična konverzacija na devetih straneh edini ustvarjalni in originalni del Alasijevega priročnika. Nekatere značilnosti Alasijevega jezika so v tem prispevku samo nakazane.

V slovarju je razlagalni jezik italijanski. V italijanska besedila avtor vnaša tudi latinske navedke, latinski so naslovi nekaterih molitev in pesmi, latinščina se prepleta s slovenščino in italijanščino tudi v sklepnem besedilu. Naslednji posnetek (levo in desno) vsebuje sklep z besedilom, namenjenim duhovniku in vernikom oziroma temu, kar naj izgovarjajo pred evangelijem in pred pridigo. Sklepne vrstice vsebujejo zahvalo Bogu, Blaženi Devici Mariji in Alasijevemu zavetniku sv. Gregoriju, na čigar praznik je bilo delo dokončano.

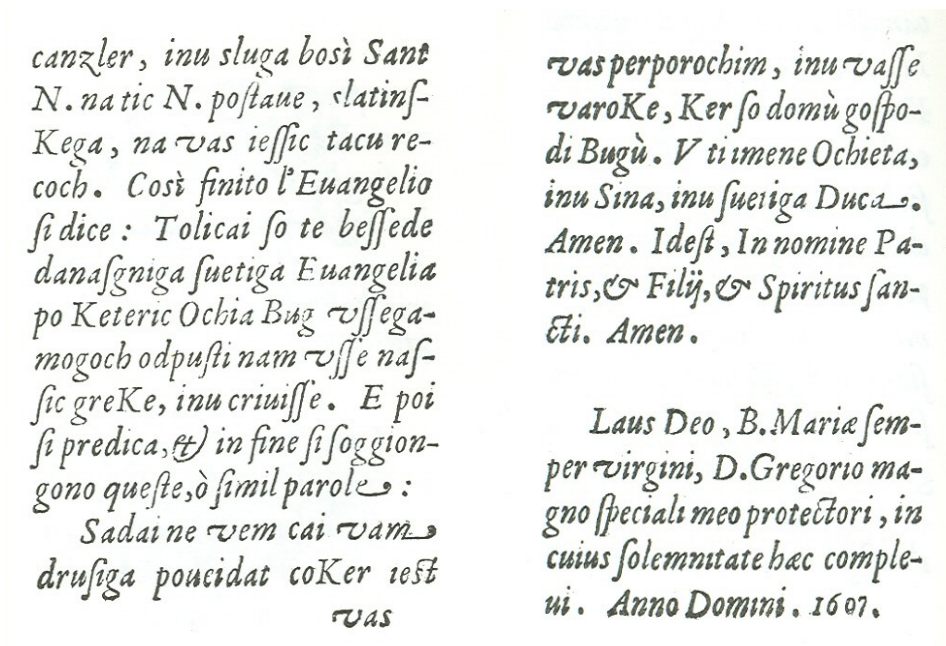

canzler, inu sluga bosì Sant
N. na tic N. poſtaue, ſlatinſ-
Kega, na vas ieſſic tacu re-
coch. Così finito l'Euangelio
ſi dice: Tolicai ſo te beſſede
danaſgniga ſuetiga Euangelia
po Keteric Ochia Bug vſſega-
mogoch odpuſti nam vſſe naſ-
ſic greKe, inu criuiſſe. E poi
ſi predica, & in fine ſi ſoggion-
gono queſte, ò ſimil parole:
Sadai ne vem cai vam
druſiga poucidat coKer ieſt
vas

vas perporochim, inu vaſſe
varoKe, Ker ſo domù goſpo-
di Bugù. V ti imene Ochieta,
inu Sina, inu ſueriga Duca.
Amen. Ideſt, In nomine Pa-
tris, & Filij, & Spiritus ſan-
cti. Amen.

Laus Deo, B. Mariæ ſem-
per virgini, D. Gregorio ma-
gno ſpeciali meo protectori, in
cuius ſolemnitate hæc comple-
ui. Anno Domini. 1607.

Glede na to, da so do ponatisa iz leta 1979 za ta edini znani izvod približno poldrugo stoletje vedeli samo nekateri filologi, jezikoslovci, literarni zgodovinarji in drugi preučevalci, je razumljivo, da sta bila Alasia in njegov slovar širši slovenski javnosti neznana.

V Alasijevem času in najbrž še dolgo potem je bil slovar znan predvsem v obalnih krajih okoli Devina ter od tržaškega do goriškega Krasa in Brd, vsekakor na

ozemlju, kjer so ga uporabljali tisti, ki so tod delovali in niso bili vešči slovenskega jezika. Slovar upravičeno postavljamo na začetek italijansko-slovenske leksikografije. Megiserjev *Dictionarium quatuor linguarum* vsebuje ob nemških, latinskih in italijanskih geslih 8575 slovenskih, prav tako se slovenščina upošteva v delu istega avtorja *Thesaurus polyglottus*. Toda Alasiju gre zasluga za prvo razširjeno obdelavo našega jezika ob italijanskem v samostojni knjižni izdaji.

Za sklep navajam mnenje dveh poznavalcev Alasijevega dela. France Kidrič je leta 1924 zapisal, da je to častna knjižna starina, »za katero gre Italijanu Alasiu odlično mesto v zgodovini slovenskega pismenstva«, Mihael Glavan pa leta 1993 ugotavlja, da si je ta »naša narodna znamenitost in dragocenost« zagotovila »trajen pomen v razvoju obeh jezikov, predvsem pa njunih kulturnih povezav«.

Štiristoletnica Alasijevega slovarja je na novo obudila zanimanje za delo, ki je vredno vse pozornosti in nadaljnjega preučevanja. Kljub raznovrstnim pomanjkljivostim slovar ni samo zanimiv primer zgodnjega italijansko-slovenskega slovaropisja, ampak tudi priča, da je v teh krajih že v davnini živelo prebivalstvo slovenskega rodu.

Irena Orel
Univerza v Ljubljani

Alasijev italijansko-slovenski slovar in predhodno slovensko slovaropisje

Ob 400-letnici prvega dvojezičnega slovarja Vocabolario italiano e schiauo *mladega piemontskega servita Gregorija Alasie da Sommaripa bodo s primerjavo obstoječih seznamov slovenskih besed iz slovarja in iz slovarskih del 16. stoletja (Bohoričeve slovnice* Arcticae horulae *in* Registra *k Dalmatinovi* Bibliji *iz l. 1584 ter obeh slovarjev Hieronima Megiserja (1592 in 1603)) evidentirane Alasijeve slovenske besede, ki v njih niso zapisane (v tem prispevku so zajete slovenske besede od* a *do* o *po Alasijevem zapisu, to je okoli 40% vseh slovenskih besed). Med njimi jih je skoraj četrtina Megiserjevima viroma nepoznanih. Izkazalo se je tudi, da je bila petina od njih že zapisana v Dalmatinovi* Bibliji *in so bile del slovenskega jezika 16. stoletja, mnoge so še danes nepogrešljive knjižne besede, predvsem tvorjenke iz Megiserju sicer znanih podstav. Ostale je avtor sam prispeval iz ustnih virov ožjega devinskega, širšega kraškega in beneškoslovenskega, tudi hrvaškega čakavskega, narečnega področja, ali jih celo sam tvoril s prevzemanjem ali prevajanjem italijanskih iztočnic. Tudi skupno besedje s predhodnimi slovarskimi viri izkazuje poleg pravopisne veliko mero izrazne neujemalnosti, ki potrjuje slovaropiščevo samostojnost in suvereno obvladovanje komaj usvojenega jezika slovenskih prebivalcev.*

1 Pomen Alasijevega slovarja v slovenski kulturni, slovaroslovni in družbenostni zgodovini

Pred 400 leti natisnjeni žepni dvojezični slovar *Vocabolario italiano e schiauo* italijanskega novomašnika Gregoria Alasie da Sommaripa in hkrati pravi redovniški pa tudi laični »vademecum«, kot ga je poimenoval njegov prvi raziskovalec Vatroslav Oblak, predstavlja v slovenskem zgodovinskem

slovaropisju edinstveno delo svojega časa in ima mnogo prvenstev: je prvi dvojezični slovar v knjižni obliki in prvi italijansko-slovenski slovar, ki je tri stoletja ostal edini te vrste, saj ga ni dalo niti slovaropisno razvito 19. stoletje, in prvi žepni slovarček, za katerega je značilna tudi besedilna raznovrstnost, saj ob osrednjem abecedno urejenem prevodnem slovarju v njem najdemo tudi tematske sezname besed (poimenovanja denarnih enot, dnevov v tednu, številnikov) in pragmatična besedila: bogoslužna (molitve in pesmi), sporazumevalna (popotni pogovor), jezikoslovna (kratka slovnica slovenskega jezika[1] v uvodu s slovničnimi zgledi po Megiserjevem slovničnem dodatku v štirijezičnem slovarju in Alasijevim opisom posebnosti pa tudi s kontrastivnimi opažanji). Obenem je prvo v slovenskem jeziku natisnjeno besedilo v italijanskem okolju (Videm) pri tiskarju G. B. Natoliniju, prvi slovenski ohranjeni katoliški tisk in edini ohranjeni izvod v NUK-u v Ljubljani,[2] ki ga je Kopitar vsekakor utemeljeno poimenoval kot zelo redko delo (»Opus valde rarum«).[3] Njegov obstoj je posebej dragocen tudi za zgodovinsko sociolingvistično in večkulturno podobo na etnično pisanem ozemlju, saj je pomenljivo in neposredno dokazilo o dvojezičnosti tujega plemstva in njihovi slovenski jezikovni zmožnosti, potrjuje pa tudi zgodovinsko pogojeno nujnost obvladanja jezika vernikov pri tuji duhovščini.

2 PRIMERJAVA ALASIJEVEGA SLOVENSKEGA BESEDJA S PREDHODNIMA SLOVARJEMA HIERONIMA MEGISERJA (1592, 1603)

2.0.1 Alasia je pri sestavi slovarja, ki vsebuje slovensko knjižno in narečno, deloma pa tudi hrvaško besedje, uporabil predhodne slovarske vire z besedami iz slovenskega knjižnega in govorjenega jezika 16. stoletja, zlasti oba slovarja nemškega humanista Hieronima Megiserja, *Dictionarium quatuor linguarum* (= DQL, Gradec 1592), ki ima tudi italijanske ustreznice, in *Thesaurus polyglottus* (= TP, Frankfurt 1603), oba tudi s hrvaško označenimi besedami. Anton Breznik je kot najboljši poznavalec slovenskega zgodovinskega slovaropisja potrdil, da se v Alasijevem slovarju »dasta ločiti najmanj dva vira: Megiserjev slovar[4] in neki hrvatski ustni vir« (1926: 115), pripomnil pa je, da so sledovi Megiserjevega slovarja »malenkostni, vendar je gotovo, da ga je rabil« (prav tam). Navaja tudi skromen seznam izrazov, ki kažejo na Megiserjev vpliv: *iſlagar* (interprete), *poſlan* (ambaſciatore), *narochna rinka* (manini), *Duanaiſtla* (po Registru 1584 ima Megiser dvanajſtſla), *vtroba* (budelle), *buquariſa* (libraria), *chias, vreme* (po Registru), *britbar* (barbiere), *dobro lebat* (pacchiare), *ſueiſdar* (aſtrologo), *kitta* (balena).[5] Lino Legiša pa je nasprotno ugotovil, da jih je v obeh Megiserjevih

[1] V opisu ostalih vsebinskih sklopov jo omenja že V. Oblak (1891: 68).

[2] Prim. Glavan (1993: 14).

[3] O tem prim. Legiša (1979: 229).

[4] Gre za *Dictionarium quatuor linguarum* iz l. 1592.

[5] Breznik ugotavlja, da je izmed Megiserjevih sopomenskih izrazov vzel navadno zadnjega. Navaja še potencialno hrvaške izraze: *puchian* (laico), *osloglaſſet* (infamare), *sloglaſſit* (ingiuriare), *sloglas* (ingiuria), *iſtoch* (oriente), *iſtochnoſt* (origine), *redaunik*

slovarjih dobil precej čez tisoč besed (Alasia 1979: 249). Rabo obeh slovarjev navaja po navedbi Lina Legiše pri nekaterih odmikih od goriško-kraškega narečja že Vatroslav Oblak ob prvi objavi (Alasia 1979: 247), čeprav Oblak (1891: 68-69) pripominja, da se rabe slovenskega pripomočka pri sestavljanju slovarja »ne da lahko določiti«,[6] nekatere pomote pa kažejo na napačen prepis in ne na izvirni zapis.[7]

2.0.2 Tokratna primerjava Alasijevega dvojezičnika s potencialnimi predhodnimi slovarskimi viri temelji na pripravnejših sodobnih obrnjenih slovarskih virih, ki imajo slovensko izhodišče: primerjalno osnovo predstavlja *Obrnjeni slovar (delovni izvod) Vocabolario italiano e schiauo Alasie da Sommaripa*, ki ga je sestavila Metka Furlan,[8] primerjan pa je s trijezičnim obrnjenim slovarjem Megiserjevega mnogojezičnika (TP) Jožeta Stabeja z naslovom *Slovensko-nemško-latinski slovar* (1977) – ki označuje tudi ujemalne podatke o starejših slovenskih besednih zbirkah in slovarskih delih: Bohoričevih slovarčkih v njegovi slovnici *Arcticae horulae succissivae* iz leta 1584 (Boh.), Dalmatinovem *Registru* iz leta 1584 (Reg.) in Megiserjevem štirijezičnem slovarju iz leta 1592 (Dict.) – ter z obrnjenim slovarjem Megiserjevega štirijezičnika (DQL) iz leta 1592 Annelies Lägreid (1967), in sicer v primerih, ko Stabejev slovar besede ni vseboval.

2.0.3 Predhodna primerjava slovenskih besed, izpisanih iz prvega dela slovarja, z Megiserjevima viroma je ponovno potrdila,[9] da v nekaterih primerih Alasijeva

(religioso), *redouniftuo* (religione), *pustignac* (eremita), *clagnat* (adorare), *ofuda* (ſentenza), *lubofte* (carezze). Navaja tudi znamenite narečne besede (med njimi tudi *jančič, bludnica, bludnik, duhovnik, govornik, gorupo, gorupost, kripost, kupilo, ničica, oblastit se, oblo, okrog, terplenic, se vladjat* idr.) in obžaluje, da ga je Pleteršnik tako površno izpisal. Po novi elektronski izdaji slovarja lahko ugotovimo, da je upošteval 147 Alasijevih besed, to je okoli 5 % od vseh, tako narečnih, besedotvorno posebnih in tudi knjižnih (npr. *bližnjik, bratinja, črmnjak, delnik, ladjati!, latnik, magniti, merčin, mešnica, mode, obrodnica, opasilo* idr.).

[6] Oblakov navedek zapiše tudi Breznik (1926: 115).

[7] Legiša omenja, da je na krajšo vrsto izpisov iz Megiserjevih slovarjev opozoril še F. Ramovš (Alasia 1979: 247), na večjo odvisnost od Megiserja in drugih virov, in to še preden smo dobili obrnjena Megiserjeva slovarja pa je opozorila že doktorska disertacija Ivana Šavlija (Šavli 1960-1961), ki jo omenja tudi Legiša (1979: 247) in poudarja njegov prispevek k razlagi narečnih in redkih besed ter omenja njegovo opozorilo na večjo odvisnost od Megiserja in drugih virov, še preden smo dobili obrnjena Megiserjeva slovarja.

[8] Za odstop in uporabo njenega izvoda *Obrnjenega slovarja* se avtorici najlepše zahvaljujem, saj mi je omogočil hitro in enostavno primerjanje slovenskih leksemov.

[9] V prispevku z naslovom *Slovensko besedje iz prvega italijansko-slovenskega slovarja (1607) v luči slovarskega izročila in kontinuitete* (oddanem v tisk za *Razprave* SAZU), sem na podlagi analize slovenskega besedja v polovici slovarja po italijanskih iztočnicah (od *a* do *l)*, vsebovanih in primerjanih s Stabejevo obrnjeno izdajo TP, Pleteršnikovim slovarjem, SSKJ in etimološkimi slovarji v študentskih seminarskih nalogah, ter z dodatnim preverjanjem leksemov, ki jih TP ni vseboval, z Megiserjevim DQL, potrdila, da je Alasia uporabljal oba vira, saj se nekatere Alasijeve slovenske besede ne nahajajo v obeh, pač pa

ustreznica nastopa le v enem od obeh slovarjev H. Megiserja, samo v štirijezičnem slovarju iz leta 1592 (DQL), redkeje pa samo v mnogojezičnem slovarju iz leta 1603 (TP), ki je izšel v času, ko je Alasia deloval na Devinskem. Na podlagi tokratne primerjave so bili ugotovljeni tudi številski podatki: ujemalni izrazi z Alasijevimi, ki jih *Thesaurus* nima, so od *a* do *o* naslednji: *ajer, bekati, bobnar, bogastvo, bodi kerbodi, botra, božec, božič, burgar, cediti, črednik, delovnik, deti (glas), deževnica, dojnica* (Cr.),[10] *dopadenje, dramati, dvesto, enkrat, fant* (Cr.), *farman, gnadljiv, gotovo, hudičev, kaplja, kaditi, kap, ker pride, kljukati, kod, krotkost, krstiti, lonati, menjati, mumiti* (zwitzern, coruscare),[11] *nalivar* 'natakar', *(vode) napeljati* za Alasijevo napačno prepisano *vodena pcoliat* (allagare), *napuhovati, oglasiti, orožje* (Alasia *orodia), oženiti se, otekel* (Alasia *oteco*), to je 34 besed od 1170 oziroma 2,9%. Primerov, ko je beseda zapisana le v TP, je manj, od *a* do *o* le naslednji, pretežno samostalniki, pa tudi nekateri glagoli: *dekla* 'dekle', *deklica, dlan, dolina, dob, glihati, grabec* (DQL *vrabec, vrabič*), *hvaljen, klas, korito, kozlec, kurec, modi* (Alasia *mode*), *naš, obdržati, obrezanje* (DQL le *obrezati*), *odgovoriti* (DQL le *odgovor*), *odpraviti, orožiti se* (Alasia *orodit*), *osoliti* in *oprati*, to je 21 besed oziroma 1,8%.

2.0.4 Kot je bilo ugotovljeno že na podlagi analize slovarja po prvem delu izvirnika, so slovenski leksemi, ki jih Megiserjeva slovarja ne vsebujeta, zahodnoslovenski, kraški, beneškoslovenski pa tudi hrvaški narečni izrazi domačega in tujega izvora, ki se ohranjajo v posameznih govorih ali so že zastareli, po drugi strani pa novejše tvorjenke iz slovanskih podstav, tvorjene po ustaljenih, tudi za Alasio tipičnih, besedotvornih vzorcih, mnoge med njimi so še danes žive in nepogrešljive knjižne besede, nekatere pa so bile le njegovi poskusi tvorbe za italijansko iztočnico.

2.1.0 Namen tokratne primerjave bo ugotoviti, v kolikšni meri se besedje v Alasijevem slovarju ne ujema z besedjem iz 16. stoletja, razpoznavnem v predhodnem slovaropisju in v Dalmatinovi *Bibliji*, in kakšne razvojne spremembe je doživelo na izrazni in pomenski ravni pri Alasii, po drugi strani pa potrditi Alasijev besedni prispevek z avtohtonimi narečnimi izrazi in lastnimi tvorjenkami. Zaradi obsežnosti gradiva je primerjava omejena na pregled besed

---

le v enem od slovarjev. Pogosteje se pojavljajo še glagolske oblike, medtem ko so v *Thesauru* zapisane le izglagolske samostalniške izpeljanke, večkrat glagolniki (*krst,* ne pa *krstiti*, *menjavec,* ni pa glagola *menjati*, *poštovanje* in ne *poštovati*), *šivkinja/šivilja* ne pa *šivati, žalost* in ne *žalostiti* ipd.).

[10] Z okrajšavo *Cr.* Megiser označuje hrvaške izraze.

[11] Da je Alasia uporabljal tudi DQL, nam kaže redek primer: *mumiti*: mumit (riſplendere), ſuetlit 'svetiti', za katerega Lägreidova piše, da je zapisan samo v tem slovarju (Breznik 110), ima pa ga tudi Alasia.

od *a* do vključno *o* po Alasijevem zapisu, kar predstavlja 1170 besed od 2841,[12] to je 41,18% vseh slovenskih besed iz slovarja.[13]

2.1.1 Iz seznama Alasijevih besed, razvrščenih po slovenski abecedi, se da razbrati tudi enakoizraznost, ki lahko nastopi tudi po narečnih glasoslovnih spremembah – npr. bouſca[1] (lampo) 'blisk', bouſca[2] (eſercito) 'vojska' –, in večpomenskost slovenskih leksemov – npr. *kuh(i)nja*: cucgna (cuſina, meneſtra) 'kuhinja, mineštra'; *deklica*: decliſa (putta; donna da maridare) 'deklica, ženska za poroko') –, pa tudi sopomenskost oziroma raznopomenskost italijanskih iztočnic, saj se isti slovenski izraz lahko pojavlja v enakem, podobnem ali različnem pomenu pri različnih iztočnicah, npr. *čuden*: chiuden (marauiglioſo; mirabile) 'čudovit'; *čist*: chiſt (netto 'čist'; immacolato; caſto 'neomadeževan'). Besede, ki v Megiserjevih slovarjih niso zastopane, so tako slovanskega izvora kot romanizmi, ki se lahko tudi ujemajo z italijansko iztočnico, pa tudi germanizmi.

2.2.0 Slovensko besedje slovanskega izvora, ki se v slovenskem knjižnem jeziku ohranja, a ga besedje protestantskih piscev 16. stoletja ne pozna, je številčno dokaj omejeno na nekatere stare nemotivirane besede, tvorjenke iz v slovenski knjižni jezik naknadno uvedenih slovanskih osnov v času slavizacije v 19. stoletju, značilne za vzhodni narečni prostor in hrvaščino, ter predvsem tvorjenke iz v 16. stoletju znanih slovanskih podstav in z novimi besedotvorni pomeni, to je večjim številom besednodružinskih članov.

2.2.1 To terminološko skupino predstavljajo nekatere starejše besede, kot redki časovni prislovi (npr. *dreve, lane*), tvorjenke iz danes sicer knjižnih osnov ali oblik, ki so bile verjetno zahodno narečne, nekatere morda znane sosednjim hrvaškim istrskim govorom, pogosto z arhaičnimi besedotvornimi obrazili: npr. *blag-* (*blažen, blaženstvost*), *kaz-*: *kaznost*: caſnoſt (penitenza, pocora), *kakšenkrat*: caſſen crat (qualche volta, vchiaſſe), *blod-* (*blud, bludnost, bludnik, bludnica*) z zožitvijo pomena ('prešušt-'),[14] *gor-*: *goručje* (goruchie (ardore) 'gorečnost, vnema'; *gorupo*: gorupo (amaro) 'grenek'; *gorupost*: gorupoſt (amaritudine) 'grenkoba' itd. Vrsta vrbe, *beka,* ki se drugod ne pojavlja, ima pri Alasii beneškoslovenski odraz: *baĸe* (uenchi) 'beke, vrbovje'.[15] Narečna beseda je tudi *guzica*: guſiſſa (culo), rit. Danes v slovenščini neohranjeno slovansko osnovo

[12] Število slovenskih ustreznic, kakor tudi italijanskih iztočnic (2617), navaja Legiša (1979: 248-249).

[13] Seznam vseh besed bo zaradi omejenosti prostora objavljen naknadno na drugem mestu, kjer bodo navedene korensko in besedotvorno neujemalne besede. Če upoštevamo številsko razmerje pri eni sami črki, ugotovimo, da od 86 besed pod črko *b* po slovenski abecedi 19 besed ni v Megiserjevih slovarjih (to je 22,1%).

[14] Iz iste osnove ima Dalmatin v *Bibliji* glagolsko sestavljenko *zabloditi*.

[15] Šavli (1960/1: 96) opozarja na prehod *ę* > *a*.

imajo nekatere nemotivirane besede: npr. *bar* (panico) 'proso', ki po Šavliju ni devinska, temveč kranjska (Pleteršnik)[16] beseda.

2.2.2 Pogosteje so zastopane nekatere tvorjenke, besedotvorne variante knjižnega in narečnega značaja: za slovar je značilna živahnejša besedna tvorba s številnejšimi členi besedne družine in različnimi besedotvornimi pomeni ter produktivnost nekaterih razločevalnih narečnih priponskih obrazil, ki so živa v kraškem in beneškoslovenskem prostoru; npr. *bezgovina*: beſgouina (ſambuco) ob *besg* (DQL, TP); *bližnjik*: bliſgnic (proſſimo) (DQL, TP bliſhni); *bogatiti:* bogatit (arricchire) (DQL, TP imata le pridevniško obliko *bogat*); *bogajme*: bugaime (elemoſina) vboshje ime (DQL), vbvoſhie (TP) namesto v 16. stoletju uveljavljenega germanizma *almožna/almožen*; *celost* (ciloſt (integrità) 'celost'; *cesarica:* ceſſariſſa (imperatrice); *delovanja:* delouania (opera); *družben*: drusben (famigliare) 'domač, družinski'; *duhovnik*: ducounic ((ſpirituale); *dvojsti*: duoiſt (doppio), dupplec; *gnidav*: gnidou (lendinoso) = gnida; *glaževina*: glaſſauena (uetro) 'steklo'; *glasovit*: glaſſouic (famoſo) 'slaven'; *golost*: goloſt (caluezza) 'plešavost'; *gozdje*: goſdie (ſelua); BT *govornik:* gouornic (parlatore; eloquente); *hudost:* cudoſt (iniquità), hudoba; *jančič*: ianchich (agnello) 'jagnje'; *južinati*: iuzenat (merendare); *kneginja*: cneghigna (conteſſa) (DQL, TP *knez*); *kotlič*: cotlich (calderino; ſecchio); *kradenje*: cradegnie (latrocinio) 'kraja' (DQL, TP le kradliv); *kropilo*: cropillo, cropilo (aſpergolo) (DB = kropiti); *kujav*: cuiau (oſtinato) (DB kujati se); *metica*: matiſa (menta) (DB = meta); *mesarija*: meſſaria (beccaria) (DB mesnica); *ničica*: nichiſſa (conca) (DQL, TP nizhke);[17] *ohranik*: ocranic (ſaluatore) (DQL, TP ohrainenik, ohrajnenik, ohranenik, DB ohranjenik);[18] *okrog*: ocrogh (ritondo), oblo 'okrogel' itd. Lahko se ločijo le po (besedotvornem) morfemu, nekatere glagolske oblike pa so značilne le za Alasio: *potrebat* (DQL, TP *potrebovati)*, *zapečat* (DQL, TP *zapečatiti*) idr.

2.2.3 V Alasijevem slovarju so zapisane tudi posamezne stalne zveze, ki jih predhodna vira ne izkazujeta: npr. samostalniška zveza, ki se pomensko razlikuje od današnje (*božja beseda*: boſia beſſeda (teologia)); glagolska zveza s samostalniško obliko namesto pridevniške, verjetno nastala zaradi avtorjevega nepoznavanja jezika (*bit obilje* (abondare)). Skupaj z določilom pridobi poseben pomen ob poznani sopomenki: *korito*: corita (grondaia, cap, ſtreiſnu) 'žleb' (TP kap).

2.2.4 Narečna priponska obrazila izkazujejo izpeljanke, kot *bratinja*: bratigna (fraternità) 'bratouſhina), poznana že iz Černjejskega rokopisa; *češnjik*: ceſgnic

[16] Ročni pripis v Šavlijevi kopiji disertacije iz SAZU omenja tudi rabo besede v podjunščini.
[17] Po Brezniku (1926: 116) in Šavliju (1960/1: 102) gre za Trubarjevo besedo.
[18] Beseda je znana Trubarju v *Katekizmu* (str. 22) (Šavli 1960/1: 103).

(aglio), zheſin (DQL) (kraško); *kosič*: coſſich (merlo vcello), DQL, TP kus; *krivača*: criuachia (coperchio) 'pokrovka' idr.

2.2.5 Narečno (kraško, beneškoslovensko) izrazno podobo imajo nekatere pri Megiserju glasoslovno drugače zapisane besede, npr. GV *kje*: Ki (doue, i. ubi) (DQL, TP kej); *mešnica*: maſniſa (cornamuſa) 'dude' (DQL, TP meshniza); *mrvinec*: *meruinez* (formica) za *mrauliniz* (TP) 'mravlja'; *mošt*: meſt (moſto) (DQL, TP mosht); devinsko *belnjak*: beugnac (bianco d'uovo) 'beljak' in podobno; *črnjak*: chiergnac (roſſo d'ouo), roſgnac 'rumenjak' za Megiserjevo *zhermlak* iz črmnjak (črmen 'rdeč')[19] ipd.

2.2.6 Nekatere slovanske osnove kažejo na hrvaški izvor, npr. *dragovati*: dragouat (accarezzare) 'ljubkovati'; *iztok*: iſtoch (oriente); *iztočnost*: iſtoch noſt (origine) 'izvor, začetek'; *jednik*: iednic (unico) 'edini, edinstven'; *jedniti*: iednit (unire) 'združiti, ediniti'; *ljubost*: luboſte (carezze) 'ljubkovanja', Šavli (1960/1: 101): ljubovstvo (slovar Della Belle po Brezniku); *mrve*: merue (fregole) 'drobtine'; *mrviti*: meruit (fregolare) 'drobiti'; *nevidnik*: neuidnic (uidioſo) 'zavistnež'; *nevidost*: neuidoſt (inuidia) 'zavist'[20] idr. Podobno tudi nekatera besedotvorna obrazila, npr. *lenec*: linaz (accidioſo).

2.2.7 Posamezne slovenske besede je Alasia lahko ustvaril s prevodom italijanske besedotvorne podstave: npr. *ladjat* (navigare), *zimat* (inuernare), zgoraj navedeni *rožnjak* (roſſo d'ouo) itd.

2.2.8 Pomenska razlika glede na današnji pomen je razvidna pri naslednjih izrazih: *grah* 'strok', *okno* (balcone) 'balkon', ki je enakoizrazna (*ocn*) z današnjim (fineſtra), *zapopasti* 'zagrabiti', *kita* 'živec', ki jih v tem pomenu predhodni slovarji ne navajajo, in morda še kje.

2.2.9 Večkrat pride tudi do tipkarskih napak, ki zameglijo ali skazijo izrazno podobo slovenskega leksema: npr. *korice*: corice (uarole) (TP koſize (variolae), plehe) za *kozice* 'norice';[21] *mumit* (riſplendere) za munit 'bleščati se' ipd. Včasih ni razločeval zvenečih in nezvenečih zapornikov, npr. *brotiuunic* 'protivnik, nasprotnik' (contrario), ima pa še izrazno različico pri sopomenski iztočnici auuerſario: *protiuaic*, ki dokazuje zapis po Megiserju (*protivaik, protivajk*, adversarius) v obeh slovarjih. Pomanjkljiv zapis po Megiserju je v izpuščenem jedru zveze *očni*: ochni (occhiali) za Megiserjevo *ozhni shpegli*.

2.3 Mnoge Megiserjevima slovarjema neznane besede so romanskega izvora. Posvečena jim je bila precejšnja raziskovalna pozornost (Šavli 1960-1961, Legiša

[19] Sopomenko *rožnjak* pa je verjetno sam tvoril po italijanskem izrazu za barvo.
[20] Bohorič ima *navidljiv*, Dalmatin pa *zavidljiv*.
[21] Prim. Šavli (1960/1: 99).

1979, Godini 1991, Filippi 1991), tako glede izvorne oblike kot tudi živosti v današnji devinščini, kraščini, beneški slovenščini.

2.3.1 Narečni izrazi romanskega izvora,[22] ki niso povzeti po slovenskih slovarskih virih, so lahko neujemalni z italijansko iztočnico, npr.: *angastarica* (ampolina) 'mašni vrček', *ara* (caparra); *bota* (stiuali) 'škornji'; *čajpola*: chiaipola (gabbia) 'kletka'; *čot*: chiot (zoppo) 'šepav'; *čotati*: chiotat (zoppicare) 'šepati'; *depenati*: depenat (annullare) 'izbrisati'; *fant*: fant (fanciullo), otroc, mlad – DQL fanat (Cr.), ki se loči samo po besedotvornem obrazilu.

2.3.2 V obravnavanem gradivu najdemo še nekatere druge romanizme, ki jih Megiserjeva vira ne vsebujeta. Velikokrat so korensko ujemalne z italijansko iztočnico in kažejo na novejši prevzem, nekatere so glasoslovno, oblikovno ali besedotvorno prilagojene slovenskemu jeziku, npr. *art* (arte); *bandizet* (bandire) 'bandižati', *biſk* (uiſcio) 'omela (rastlina)'; *buſſat* (baſciare) 'poljubiti'; *ceкin* (cechino); *citat*: (citare) 'poz(i)vati' (Legiša: hrv.); *diſpenſat* (diſpenſare) 'razdeliti, oprostiti'; *doktor*: dotur (dottore); *dotati*: dotat (dotare) 'dati doto'; *fazzolet* (fazzoletto); *favorit* (fauorire); *faſau* 'fižol' (fagiolo); *faſſich zuetia* (*fašič*) 'šopek cvetja' (mazzo di fiori); *fermat* 'ustaviti' (fermare, *fermat, oſtat*) 'postati, obstati, ostati'; *fitati*: fitat (affitare) 'najemati'; *fundati*: fundat (fondare), vtonit; *gouernat* (gouernare) 'vladati'; **gerdele*: gherdele (gradella) 'rešetka'; *governati*: gouernat (gouernare); *grest:* greſt (agreſto) 'kislo grozdje'; *complit* (compire) 'napolniti'; *contentutſe*(!) (contentarſi) 'zadovoljiti se'; *korizma*: coriſma (quadrageſima), poſt; *ma*: ma (ma), pac; *medicat* (medicare); *mosſcateu* (moſcatello) idr. Besedotvorno zanimiv primer je *merličje*: merlo di muraglia 'zobčasti nadzidek', s prevzeto podstavo in domačim priponskim obrazilom. Nekatere besede imajo latinsko izhodišče (*librica*: libriſa (libra)) ali so narečni izrazi furlanskega izvora: *codumer* (cocomero) 'kumara';[23] *kaštigati*: caſtigat (punire) – DQL, TP kashtiga (Croat.) (= DB).

2.4 Prevzete besede iz nemščine, ki jih nimata Megiserjeva slovarja, so *fajhten*: fatno (humido) 'vlažen'; *filtok(firtoh)*: filtoc (gremiale) 'predpasnik'; *fingrot*: fingrot (detale) 'naprstnik'; *fruštikati*: fruſticat (collatione fare) (frushtuk (DQL), frustuk (TP)); *fratar* (traditore) 'izdajalec'; *fratati*: fratat (tradire), ſdat; *garumprat*:

[22] Romanizme, ki jih ima Alasia in nima Megiser, je predstavila že N. Godini (1984: 307-310): *angastarica* 'mašni vrček', *bussat* (bušat) 'poljubiti', *castigat* 'kaznovati', *chiaipola* (čajpola) 'kletka', *clocia* 'koklja', *chiot* 'šepav', *chiotat* 'šepati', *depenat* (annullare) 'uničiti, razveljaviti, *element, fazzolet* 'robec', *fitat* 'najeti', *gherdelle* 'raženj', *grest* 'kislo grozdje', *manigault* 'rabelj', *nunez* 'boter', *ozzat* 'kis', *paganstuo* 'poganstvo', *paurie* 'morski raki', *pestat* 'tlačiti, stisniti', *processia, radich, roia* (campagna), *stenta, stentat* 'truditi se', *stregliat* 'štregljati, čohati', *subla* (badile) 'lopata', (lieſina) 'šilo', *vandima* 'trgatev', *zezou* 'žeželj, lopata za pepel'. Ugotavlja tudi, da niso več rabljeni naslednji: *angastarica, čajpola, depenat, grest, roja* (campagna).

[23] Filippi jih povezuje s furlanskimi oblikami (*codùmar, cudùmer*); TP ima današnjo slovensko ustreznico *kumara.*

garumprat (uindolo);[24] *glaževina*: glaſſauena (uetro) 'steklo'; *kavkati* ('kavkljati'): caucat (giuocolare) 'poigravati se'; *kevžeh*: keuſic (marcheſe) 'konjski kašelj'; *ledigati*: ledicat (liberare) 'osvoboditi' ipd., med njimi najdemo tudi današnjo knjižno izpeljanko iz germanske osnove *latnik* (pergola). Glasovna posebnost so izpeljanke iz nemške podstave *erb-*, ki ima ob sebi predstavni *kv* (mogoče vpeljan po zvezah z veznikom *k (ki, ker, ko)*: *kuerba* (herede) 'dedič' (DQL, TP erbizh); *kverbovati*: kuerbouat (hereditare) 'dedovati' (DQL erbati); *kverbstvo*: *kuerbſtuo* (heredità) 'dediščina' – erbszhina; erbzhina, erbſzhina (DQL, TP).

2.5 Nekatere besede so ostale nerazrešene zaradi pisavne nerazberljivosti in tujosti izrazne podobe: *cauchmar* (magnano) 'ključavničar' oz. po Šavliju sekundarna dejavnost 'skopitar', *chiep* (ſpina del vaſcello); *coſchiſa* (nauone) 'oljna repica, ogrščica' (morda *gorščica*);[25] *mammel* (maluoletieri), nerad. glagol *ignauat* (gabbare), gagliufat 'varati' Šavli (1960/1: 101) razlaga kot napako za italijansko inganare 'goljufati', ki ni več v rabi.

3 Pri primerjanju vseh treh slovarjev se je vseskozi potrjevala že znana ugotovitev, na podlagi katere je bila odvisnost Alasie od Megiserjevih slovarjev vprašljiva, saj besede, ki se korensko/podstavno in pomensko ujemajo z Megiserjevima viroma, izrazno (glasoslovno, oblikoslovno, pa tudi besedotvorno) niso ujemalne. Glasoslovne in oblikoslovne spremembe so poleg dosledne rabe nedoločnika na *-t* (razen redkih izjem, npr. pri nedoločniku na *-či*: *vſtechi*) za dosledno rabljeni *-ti* pri Megiserju ter občasne uporabe oblike srednjega spola pri pridevnikih pod vplivom italijanščine (npr. alto *viſſoco*), razvidne pri različnih zapisih samostalnikov glede na spol, število, sklanjatvene vplive, spremenjeno glagolsko priponsko obrazilo: npr. *cerkev*: cirqua (chieſa) – zerkou (DQL), zerkov (DQL, TP); *kobilice:* cobiliſe (cauallette) – kobiliza (DQL, TP); *koleno*: colena (ginocchio) – kolenu (DQL, TP); *lakota*: lacot (fame) – lakota (DQL, TP); *kotel*: kotlu (caldaia) – kotel (DQL, TP); *kresilo*: creſſillo (accialino) – kreſalu (DQL, TP); *ljudje*: ludi (gente; popolo), folc – ludje (DQL), ludi (Boh.);[26] *lupina,* lupgna (ſcorza; guſcia) – lupinia (DQL, TP); *mačeha*: machica (matregna) – mazhoha (DQL, TP); *meso*: meſsà (carne) 'meso' – meſſu (DQL, TP); *menih*: mnic (monaco) – *menih, minih* (DQL, TP); *megla*: *mogla*[27] (nebbia) – *megla, magla* (DQL, TP); odduhniti: oducnit (reſpirare) (DQL, TP odehniti); *molitev*: molituo (oratione) – molitov, molitva (TP); *orožje*: orodia (arma) – oroshje (DQL); *orožiti*: orodit (armare) – se oroſhiti (TP); *deti*: denit (metter), poſtauit (TP, DB devati) itd.

[24] Šavli (1960/1: 100) izvaja iz nem. Garnbrett 'vratilo'.

[25] Pirona navaja za navone lat. napus, ki je razložen v Wiesthalerjevem latinsko-slovenskem slovarju kot rumena koleraba.

[26] TP navaja samostalnik v zvezi *kup ludy*, od koder je lahko ta oblika.

[27] Po Šavliju bi bilo to le narečno koroško in rovtarsko (1960/1: 102); Legiša (1979: 265) navaja Brda.

4 Primerjava slovenskega besedja Alasijevega slovarja, ki ni vsebovano v obeh Megiserjevih slovarskih delih (to je okoli 280 besed oziroma četrtina od vseh upoštevanih), z besedjem Dalmatinove *Biblije* je pokazala, da manjši delež (to je več kot 60 besed oziroma dobra petina) vendarle pripada besedišču 16. stoletja, saj so številne tvorjenke, besedotvorne različice pa tudi nekatere nemotivirane besede, ki so poimenovale predmetnost svetopisemskega pojmovnega sveta, zapisane v *Bibliji*: npr. *branje, čuditi se, današnji, davi, delnik*, *devati* (Alas. *deti*), *deželan, grmeti, zgrbljen* (Alas. *grbljen*); *goniti* (= Boh.), *ja* 'da', *junica, hraniti, kaštigati* 'kaznovati', *kmet* ob običajnem *kmetič, kopito, koreniti se* (Alas. *koreniti), kosa, kropiti, kujati se, kupilo, lov, magniti* 'migniti', *maša, mašnik, mašovati* (Alas. *mašavati*), *mesiti, milja* (Alas. *milj*), *miren, merčun* (Alas. *merčin*), *nabrejiti se, nadloga, naglost, napojiti, nasloniti se, navaditi, nerazločen* 'iracionalen', *nežiher* 'negotov', *nit, notri, oblačno, oblačiti* (Alas. *oblakniti)*, *oblatiti, obraniti* (Alas. *obraniti se*), *obsesti, obtožiti*, *obuti, očinstvo* (Reg. hrv.), *ohladiti, očiščenje* (Alas. *očistenje*), *odkupiti, odvreči, oni, opasan* (Alas. *opasen*), *orožnik, ostriči, ostrupiti, ovo* 'glej' (Reg.); *čuk*, *dlaka, kot*). Če bi upoštevali celotno besedišče protestantskih piscev, bi se število gotovo še povečalo.

5 Alasijev slovar ni le neprecenljiv vir za preučevanje slovenskega narečnega in zgodovinskega knjižnega besedja, temveč tudi vzorčni primer, značilen za zgodovinsko slovaropisje, ki ne temelji na prepisovanju iz virov, temveč na samostojnem prirejevanju sicer že znanega in v predhodnih slovarskih delih zapisanega slovenskega besedja glede na čas in prostor. Je zgled za uslovarjenje živega besedja v tedanji sočasni glasoslovni podobi iz ožjega oziroma širšega govornega okolja, obogatenega s stičnojezikovnimi vplivi.

VIRI

Gregorij ALASIA DA SOMMARIPA, 1979: *Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska besedila*. Videm 1607. Mladinska knjiga, Občina Devin-Nabrežina, Založništvo tržaškega tiska: Ljubljana, Devin-Nabrežina, Trst. (= Alas.)

– – 1993: *VOCABOLARIO Italiano, e Schiauo.* Raccolto da Fra Gregorio Alaſia da Sommaripa dell'Ordine e'Serui della B. V. Maria. IN VDINE, MDCVII. DZS: Ljubljana.

Anton BAJEC, Pavle KALAN, 1960: *Italijansko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.

France BEZLAJ, 1976, 1982, 1995, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika.* 1.–4. knjiga. SAZU: Ljubljana.

Jurij DALMATIN, 1996: *Alfabetarij: Biblia 1584*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Sekcija za zgodovino jezika. (= DB)

Mario DORIA, 1987: *Grande dizionario del dialetto triestino: storico etimologico fraseologico*. Trieste: Edizioni de »Il Meridiano«.

Metka FURLAN: *Alasia da Sommaripa Vocabolario italiano e schiauo*. Obrnjeni slovar. Delovni izvod.

Annelies LÄGREID, 1967: *Hieronymus Megiser: Slowenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. / Slovensko-nemško-latinski slovar.* Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592. / Preureditev in posnetek prve izdaje iz leta 1592. Otto Harrassowitz: Wiesbaden.
Hieronymus MEGISER, 1603: *THESAURUS POLYGLOTTUS vel Dictionarium Multilinguae.* Francofurti ad Moenum.
Giulio Andrea PIRONA, Ercole CARLETTI, Giovanni Battista CORGNALI, 1983: *Il nuovo pirona. Vocabolario friulano.* Societa Filologica Friulana: Udine.
Maks PLETERŠNIK, 1894-1895: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana.
– – 2006: *Slovensko-nemški slovar*. Prvi del (A–O), Drugi del (P–Ž). Ur. Metka Furlan. Transliterirana izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
– – 2006: *Slovensko-nemški slovar* (1894–1895). Elektronski vir. Računalniška priprava in izdelava programov Amebis. Ur. Metka Furlan, Helena Dobrovoljc in Helena Jazbec. Transliterirana izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: Amebis.
Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1994: Ljubljana: DZS. (= SSKJ)
Marko SNOJ, 2003: *Slovenski etimološki slovar.* Druga, dopolnjena izdaja. Modrijan: Ljubljana.
Jože STABEJ, 1971: Slowenisch-lateinisches-deutsches (zum Teil) Wörterbuch der Grammatik von Adam Bohorič. V: *Bohorič; Adam, Arcticae horulae, die erste Grammatik des slowenischen Sprache, Wittenberg 1584, II. Teil: Untersuchungen*. München: Dr. dr. Rudolf Trofenik, 144-206.
– – 1976: Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatins 1584. V: Jurij Dalmatin: *Biblia 1584*; II Teil: Abhandlungen. München: Dr. dr. Rudolf Trofenik, 101-181.
– – 1977: *H. Megiser: Slovensko-latinsko-nemški slovar.* SAZU: Ljubljana. (= TP)
Sergij ŠLENC, 1997: *Veliki italijansko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.

LITERATURA

Rada COSSUTTA, 1998: Oblak in Alasijev italijansko-slovenski slovar: nemške izposojenke. *Vatroslav Oblak. Obdobja 17.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik Filozofska fakulteta, 251-257.
– – 1999: Knjižne in narečne prvine v Alasijevem slovarju. *Murkov zbornik*. Zora 9. Maribor, 402-408.
Goran FILIPPI, 1999: Romanske in germanske prvine v italijansko-slovenskem slovarju Gregorija Alasie. *Annales*, l., 9/1, Koper, 17-28.
Metka FURLAN, 1996: Alasijev italijansko-slovenski slovar – opus valde rarum. *Kopitarjev zbornik. Obdobja 15*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik Filozofska fakulteta, 541–551.
Mihael GLAVAN, 1993: Alasijev Italijansko-slovenski slovar. V: *VOCABOLARIO Italiano, e Schiauo.* Raccolto da Fra Gregorio Alaſia da Sommaripa dell'Ordine de' Serui della B. V. Maria. IN VDINE; MDCVII. DZS: Ljubljana, 2-16.
Neva GODINI, 1984: Sulla penetrazione dei prestiti romanzi nello sloveno. *Linguistica,* XXIV (In memoriam Anton Grad oblata I), Ljubljana, 303-313.
France KIDRIČ, 1924: Fra Gregorio Alasia di Sommaripa. *Ljubljanski zvon,* XLIV, Ljubljana, 102-110.
Lino LEGIŠA, 1979: Alasia in njegova knjiga. V: *Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska besedila*. Videm 1607. Ljubljana, Devin-Nabrežina, Trst: Mladinska knjiga, Občina Devin-Nabrežina, Založništvo tržaškega tiska.
Vatroslav OBLAK, 1891: Doneski k historični slovenski dialektologiji, II. *Letopis matice slovenske za leto 1891.*
Giovanni ŠAVLI, 1960/1961: *Contributi alla conoscenza del Vocabolario italiano e schiavo di Alasia da Sommaripa.* Tesi si laurea. Roma: Università degli studi di Roma. Facoltà di Lettere e Filosofia.

Metka Furlan
ZRC SAZU, Ljubljana

Slovenščina v Alasijevem Italijansko-slovenskem slovarju iz leta 1607

Alasijev slovar predstavlja neprecenljiv in še vedno neizčrpan vir za ugotavljanje jezikovnega stanja zahodnoslovenskega prostora na začetku 17. stoletja. Na podlagi fonetičnih in leksikalnih posebnosti tistega besednega gradiva, ki ne izvira iz različnih protestantskih tiskov, se v prispevku poizkuša odgovoriti na vprašanje, katere in koliko jezikovnih sistemov je Alasia da Sommaripa zapisal v svoj slovar in s katerimi narečnimi območji jih je mogoče povezati.

... il corrotto parlare
di queſti confini,
doue io mi ritrouo ...
(Alasia 11b)

0 S 15. marcem 1607 je označen uvodni sestavek v prvi na Primorskem tiskani slovenski knjigi, ki smo jo dobili po zaslugi piemontskega redovnika Alasija da Sommaripe, ki je svoj *Vocabolario Italiano, e Schiauo* v devinskem gradu sestavil za italijanske redovnike in duhovnike ter popotnike, da bi jim omogočil sporazumevanje med Slovenci na tem območju. Še danes, štiristo let po njegovem izidu, prav nič ne vemo, na kakšen odmev je slovar naletel ob svojem izidu in kako uspešno je služil svojemu namenu. Ta pripravni 224 strani obsegajoči vademecum, ki je v originalu verjetno meril 10 x 7 cm (Gerlanc 1979: 287), se je na površju zgodovinskega spomina pojavil šele v prvi polovici 19. stoletja, ko je

verjetno edini ohranjeni izvirnik na svetu Jernej Kopitar kupil na dražbi na Dunaju in ga je, potem ko je na prazno stran levo od naslovne zapisal *Opus valde rarum*, predal Žigu Zoisu, po baronovi smrti pa je prišel v tedanjo ljubljansko licejsko knjižnico in nato v ljubljansko Narodno in univerzitetno knjižnico, kjer se hrani v rokopisnem oddelku.

Danes predstavlja ta drobna knjižica slovenski kulturni spomenik neprecenljive vrednosti, saj Alasia v njej ni zapisal samo slovenščine z začetka 17. stoletja, ampak predvsem slovenščino, ki se je v tistem času govorila v Devinu z okolico in je zato tudi pomemben vir za ugotavljanje narečnega stanja zahodnoslovenskega prostora na začetku 17. stoletja. Še zlasti zato, ker knjižica ni samo slovar, kot skromno nakazuje njen naslov, ampak ob italijansko-slovenskem slovarskem delu z dodatkom o imenih denarja (23b–97b)[28] in v italijanščini ter deloma latinščini napisanem uvodu (2a–7a) vsebuje še 13 besedil verske in posvetne vsebine (97a–111b),[29] ki nam dodatno omogočajo, da Alasijevo slovenščino spoznavamo in preverjamo tudi v aktivni besedilni rabi.

1 Sloves jezikovno bogatega in za slovensko historično dialektologijo pomembnega vira je knjižica dobila že v 19. stoletju predvsem potem, ko je leta 1891[30] Vatroslav Oblak o njej objavil obširno razpravo, v kateri jo je podrobno predstavil, se osredotočil na vprašanje, katero narečje odraža, ali beneško ali pa govor v okolici Devina, torej goriškokraško, in ob izpostavitvi, da je ta knjiga izredno pomembna tudi zaradi ohranjenih leksemov, ki jih drugod ni več najti, tudi že ugotavljal, da sta Alasijevi originalni enoti v tem delu verjetno le slovarski del in dvojezični pogovor *Ragionamento famigliare del viandante col paeſano delle coſe più neceſſarie*, ostala besedila pa naj bi bila Alasijeve priredbe še neugotovljenih predlog (Oblak 1891: 68s). Ko je Oblak sklenil, da Alasijeva slovenščina predstavlja goriškokraški govor z okolice Devina (Oblak 1981: 71, 76, 77) in tudi, da jezik v knjigi ni enoten (isti o. c.: 68), je izpostavil, da vsebuje

[28] Strani navajam na način, kakor ga je uvedel Oblak 1891.

[29] Takoj za uvodom vsebuje knjižica italijansko besedilo *Al benigno Lettore* (8b–23b) »Dobrohotnemu bralcu«, v katerem je podana kratka slovenska slovnica z navedbo najbolj vsakdanjih pozdravnih formul, za slovarskim delom pa še *Nomi di alcune monete più vſitate* (97b) »Imena nekaterega bolj uporabljanega denarja«, dvojezično napisan *Ragionamento famigliare del viandante col paeſano delle coſe più neceſſarie* (97a–101a) »Domači pogovor popotnika s krajanom o najbolj potrebnih stvareh« in molitve *Pater noſter* (102b–102a) »Očenaš«, *Aue Maria* (102a–103b) »Zdravamarija«, *Credo* (103b–104b) »Vera«, *I dieci commandamenti in verſi* (104b–104a) »Deset božjih zapovedi v verzih«, *I cinque commandamenti della S. Chieſa* (105b) »Pet božjih zapovedi Svete cerkve«, pesmi *Lode ſpirituale per il giorno di Natale, e dell'Epifania di N. S. Giesu Chriſto* (105a–106b) »Nabožna hvalnica za božič in razglašenje Gospodovo« in *Per il giorno di Paſqua* (106a–107a) »Za veliko noč«, *In die Pentecoſtes* (108b) »Za binkošti«, zopet molitev *Confiteor* (108a–109a) »Kesanje« in na koncu še nenaslovljeno navodilo mašnikom pri opravljanju službe božje (109a–111b).

[30] Pred tem so posamezni avtorji o Alasijevem slovarju samo poročali, jezikoslovno obravnavali pa ne. Glej Oblak 1891: 67.

veliko napak, ki dajejo vtis, da je Alasia slovenski jezik obvladal slabo in površno (isti o. c.: 66).
Oblakova razprava je s svojimi tremi temeljnimi ugotovitvami o goriškokraškem govoru z okolice Devina, o neugotovljenih pisnih predlogah in o številnih (pisnih) napakah zaznamovala vse nadaljnje, ki so skušale odgovoriti na vprašanje Alasijevega jezika.

1. 2 Oblakovo trditev o goriškokraškem govoru v Alasijevem slovarju so povzeli Kidrič (1924: 107[31]) in Logar (1964: 114[32]), pa tudi Breznik (1926: 116[33]), ki je – verjetno sledeč Štreklju (1922: 6), Ramovšu (1924: 24[34]) in Kidriču (1924: 105) – hkrati izpostavil, da je imel na Alasijevo sestavljanje slovarja velik vpliv Megiser (Breznik 1926: 111), čeprav na drugem mestu pravi, da so »Sledovi Meg. slovarja ... malenkostni, vendar je gotovo, da ga je rabil« tudi pri prikazu slovničnih paradigem (Breznik 1926: 115). Pri Kidriču (1924: 109 s.), in Brezniku (1926: 115 s.), se tudi prvič pojavi domneva, da nekateri izrazi kažejo na hrvaški vir.
Različno od Kidriča, Breznika in Logarja so drugi avtorji začeli ugotavljati, da ima ob večinskih goriškokraških značilnostih govora iz okolice Devina Alasijev jezik tudi take, ki so iz drugih narečij, hkrati pa tudi utrjevati že postavljeno tezo, da je Alasia od slovenskih protestantskih tiskov uporabil vsaj Megiserjeva *Dictionarium quatuor linguarum* (1592) in *Thesaurus Polyglottus* (1603). Alasijevo slovensko gradivo naj bi torej predstavljalo kompilacijo ustnih in pisnih, tudi naših protestantskih virov.

1. 3. Ivan Šavli je svojo disertacijo sklenil z ugotovitvijo, da Alasijev jezik temelji na devinskem govoru z začetka 17. stoletja in da vsebuje tudi oblike, ki jih je Alasia povzel iz širše goriškokraške okolice, da je Alasia iz Megiserja črpal neizmerno več, kot se je do tedaj na podlagi Breznikove analize sklepalo, da slovar vsebuje nemalo čakavizmov in da je ob Megiserjevem *Dictionarium* (1592) Alasia imel na razpolago še en neugotovljeni pisni vir (Šavli 1960/61: 112, 16).
Pomemben korak k bolj tehtnemu preučevanju Alasijevega jezika v odnosu do Oblaka, ki je od goriškokraških potez odstopajoče zapise v slovarju nekritično

[31] »Naš servit piše čist jezik Devina in okolice. Novih besed ni ustvarjal skoro nobenih, pač pa se tu in tam opaža, da si je kak izraz slabo zabeležil in da v slovničnem oziru ni vsega pravilno razčlenil« (Kidrič 1924: 107).
[32] »... je Oblak prepričljivo dokazal, da Alasijev jezik ne predstavlja beneškega, temveč goriškokraško narečje iz okolice Devina« (Logar 1964: 114).
[33] »Vkljub tem virom pa izhaja velika večina besednega zaklada iz devinščine« (Breznik 1926: 116).
[34] Ramovš (1924: 24) je na podlagi Alasijevih zapisov *priatel* (26a), *angel* (27b), *osl* (28a), *vfteKel* (77b) pa tudi *cotlu* (33b) sklepal, da bi ti zapisi lahko kazali, da je Alasia poznal slovenske protestantske knjige, a se je njihovi pisavi na *-l* previdno in spretno izogibal. Hkrati pravi, da je izredno malo znakov, da je Alasia poznal slovenske protestantske knjige in da so še ti negotovi in da kažejo predvsem na Megiserjeva slovarja iz let 1592 in 1603.

pripisal Alasijevemu neznanju slovenščine ali pa jih označil za pisne pomote,[35] je naredil Šavli, ki je nekatere »izstopajoče primere« že obravnaval kot realna jezikovna dejstva. Če je Oblak (1891: 73) zapise na *-ou* npr. v *meſſou* (105b) "meso", *ſtou* "cento" (35a) samovoljno »popravil« v *-uo*, Šavli (1960/61: 23) pri *gouba* "fongo" (47a) ugotavlja, da je Alasia to obliko slišal od ljudi z osrednjega Krasa, čeprav ne navaja nobenega takega primera z omenjenega območja. Oblak (1891: 81) je tožilnike ednine na *-a* ajevskih samostalnikov – npr. *maſſa* (105b) "mašo", *vra* (103b) "uro", *potreba* (100b) "potrebo" – imel za pisne napake, Šavli (1960/61: 67) pa je dodal še *brana vlech* "arpigare" (28b), to je "brano vleči" in pojav pripisal akanju, ki da je značilno obsoškim narečjem in narečjem »della Carniola Interiore«, kot se je izrazil.

1. 4 Lino Legiša je ugotavljal, da Alasia pri sestavljanju slovarja »ni poslušal samo Devinčanov, saj je v njegovo dušnopastirsko področje sodila širša okolica, zraven pa so prihajali sem v grad stražit tlačani še od bolj daleč« (Legiša 1979: 251), in dalje, da je Alasija jezikovno gradivo dobil tudi s širšega območja Krasa (npr. *bouſcat* "balenare" (30b) "bliskati se"), z okolice Gorice (npr. *padrinca* "roſpo" (80b) "krastača"), z območja proti Brkinom (npr. *pras* "montone" (64a) "koštrun"), z Goriških Brd (npr. *mogla* "nebbia" (65a) "megla"), Benečije (*chiereue* "budelle" (32a) "črevo") ter Rezije (*aupſa* "pecora" (71b) "ovca"), da je nekatero moral slišati tudi od kakega kranjskega trgovca ali vojaka (npr. *iabuc* "pomo" (74b) "jabolko") pa celo, da nekatero izvira s slovenskega vzhoda od Štajerske proti Prekmurju, npr. *proſſou* "miglio" (63a) "proso", *cella* "ape, *chmella*" (27a) "čebela", *veia* "foglia" (47b) "list" (Legiša 1979: 265), ter zato sklenil, da »je treba pri tem besedju govoriti o različnih virih in odsevih jezikovnega razvoja, ne o kakšnem enotnem krajevnem, kakor so prej hoteli videti« (Legiša 1979: 273). Tako kot že prejšnji avtorji je tudi Legiša potrdil, da je Alasia od protestantskih tiskov nedvomno uporabil oba Megiserjeva slovarja (Legiša 1979: 241, 249) in tudi pokazal, da je Alasia iz Megiserja povzel tudi napake, npr. *protiuaic* "auuerſario" (29a) "nasprotnik": *protivaik* (M 1592) (Legiša 1979: 249), ali pa je njegovo predlogo napačno prepisal, npr. *vodena pcoliat* "allagare" (25a) "preplaviti": *vodenapejlati* (M 1592) (Legiša 1979: 267). Tudi Legiša se je v razpravi pridružil avtorjem, ki so v Alasijevem gradivu prepoznavali hrvaško gradivo (Legiša 1979: 267).
Legiševa ocena, da bi Alasia v delo, ki je bilo namenjeno sporazumevanju v Devinu in okolici, zapisal gradivo, ki bi ga pridobil od informatorjev z oddaljenih, celo vzhodnoslovenskih območij, je pretirana, nepreverjena in nesprejemljiva, ker ne dopušča možnosti, da bi refleksi tipa *proſſou* "miglio" lahko izvirali iz zahodnoslovenskega narečnega območja, kot tudi ne, da bi bili leksemi, pri

[35] Podobno je tudi Ramovš (1924: 24) menil, da je npr. Alasijev zapis *faſau* "fagiolo" napačen in da ga je potrebno brati *fažò1* in ne *fažà1*, kot je zapisano. Ker to ni edini tak primer z akanjem v slovarju, je ta in druge primere po mojem mnenju potrebno jemati kot realna jezikova dejstva in ne kot Alasijeve napake oziroma nerodnosti.

katerih se da iz Pleteršnikovega slovarja podučiti, da so štajerski,[36] lahko doma tudi na zahodu.

1. 5 Mojo pozornost so vzpodbudile nekatere nenavadne oziroma nepričakovane fonetične značilnosti njegovega besedja, pri katerih sem pokazala, da niso Alasijeve pomote, ampak da odražajo značilnosti zahodnoslovenskega narečnega prostora. Alasijeva glosa *slima* "ſaliua, *plouagne*" (81b) "slina" namreč nikakor ni pisna pomota za splošnoslovensko *slíma*, ampak pristna slovenska beseda s slovanskim zaledjem (Furlan 1991), glosi *oghgniſke* "focolare" (47b) "ognjišče" in *pluca* "polmone" (74b) "pljuča" tako kot še nekatero drugo zahodnoslovensko gradivo (npr. *hki* "hči", *pekina* "pečina", *opkine* "Občine") odražajo poseben nesistemski refleks za psl. **šč* in **t'* na tem narečnem območju, ki ga je mogoče razložiti z mednarečnim prekrivanjem beneškoslovenskega substrata z notranjskim superstratom (Furlan 1998), glosa *ſemo* "ſemenza" (84a) "seme" odraža enak refleks za slovensko *same*, ki je bil vsaj še v prejšnjem stoletju znan v banjških Podleščah, kraškem Grgarju, Solkanu, Mirnu in Oslavljah (Furlan 1998: 270).
Leksema *veia* "foglia" (47b) Alasia gotovo ni slišal od štajersko govorečega informatorja, saj je bil znan tudi na zahodu, kot je možno sklepati iz rezijanskega *víj©* (n.), rod. *vija* "majhen list" (Furlan 1996: 542 op. 6).[37] Enako tudi Alasijeva *cella* "ape, *chmella*" (27a) ni vzhodnoslovenska beseda, kot je za obe menil Legiša 1979: 265), saj je znana tudi v terskem narečju, prim. *čala* (Merkù 2007), *č^la* (Viskorša; SLA). Oba leksema je potrebno vključiti med tiste, ki zahod povezujejo z vzhodom. Bolj izpopoljneno mrežo ima Alasijeva *ſrakiſa* [srakica] v *ſrakiſa*, *od maſnicou* "camice" (33a) "koretelj", ki jo pozna tudi Krelj v *Postili* (Rigler 1968: 139 op. 19) in je znana v terskem *srákicu*/*srákicȯ* (tož. edn.; Ramovš 1935: 53), rezijanskem *srákica* (Steenwijk 1992) pa tudi goričanskem *s'r-kica* (Radenci; Koletnik 2000: 163) in beltinskem prekmurskem narečju *srȁkica* (Novak 1996).

2 Dosedanja proučevanja so preveč podcenjevala Alasijeve jezikovne in filološke sposobnosti ter premalo upoštevala namen knjižice pa tudi jezikovno stanje našega zahodnega območja.
Alasia se je s slovenskim jezikom resda srečal šele po letu 1601, ko je iz Rima prišel na devinski grad h grofu Rajmondu VI., da bi deloval v okviru protireformacijskega gibanja. Po šestih letih, ko se je žive govorice naučil od grofovega sina Matije, kot omenja v posvetilu, pa je slovar že izdal. Za erudita, kakršen je bil, seveda smemo domnevati, da si za učenje slovenskega jezika ni

[36] Po podatkih iz Pleteršnikovega slovarja je *čbla* vzhodnoštajerska beseda, *vbja* v pomenu "list" pa znana ob spodnji Dravi.
[37] Legiša (1951: 512 , 572) navaja kraški fitonim *slatko vejce* "krhek grm s sladkim listjem in lubadom, ki ga radi glodajo zajci", kjer *vejce* verjetno pomeni "mali list" in je torej tako kot rezijansko *víjac©* deminutiv iz predloge, ki se ohranja v rezijanščini.

priskrbel vsaj nekaterih naših reformacijskih tiskov, ampak verjetno tudi katera rokopisna dela.

Iz opozorila v slovnični predstavitvi slovenskega jezika, da se nedoločnik »*ſecondo il corrotto parlare di queſti confini, doue io mi ritrouo*« (11b) končuje na *-t* in ne na *-ti*, je razvidno, da se je razlike med govorjenim jezikom svoje sredine in jezikom bolj oddaljenih območij ter zato tudi jezikom protestantskih predlog zavedal, a je dajal prednost slovenščini, ki se je govorila v Devinu in okolici. Pa ne zato, ker bi hotel prikriti tedaj nedovoljeno rabo protestantskih tiskov, ampak verjetno le zato, ker protestantska slovenščina v Devinu in okolici ne bi opravljala temeljne funkcije: sporazumevalnosti. Protestantske predloge, katere koli že je imel na razpolago, je Alasia gotovo zavestno fonetično prirejal. Ob tem so se mu seveda zgodile tudi pomote. Megiserjev zapis *vodenapejlati* (M 1592) "namakati" je neposrečeno zapisal kot *vodena pcoliat* "allagare" (25a). Primer potrjuje uporabo Megiserjevega slovarja. Toda Alasia njegove besedne zveze v svoje gradivo ni vključil slepo, ampak zato, ker je verjetno ugotovil, da je fonetično nekoliko drugačna v rabi tudi v njegovi sredini, sicer je ne bi priredil v dveh fonetičnih značilnostih tako, da je Megiserjev refleks *jl* iz palatalnega *l'* zamenjal z *li* [l'], nedoločnik pa skrajšal za *-i*.[38]

Alasiju so protestantske predloge verjetno pomenile to, kar npr. danes pri sestavljanju narečnih slovarjev pomeni *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Sestavljalcem ne služi za slepo prepisovanje, ampak jim je v oporo pri preverjanju in odločanju o izboru besedja, na katero morajo biti pozorni, da v delu ne bi izostalo. Podobno kot se danes v narečnem slovarju npr. knjižni leksem *vóda* pojavi zapisan v narečnem refleksu, ker narečje to besedo ima, se je Alasia opiral na protestantska slovarska dela. Če ima Megiser (1592) *pirsezhi*, *priſezhi* "dare jusjurandum, jurare", Alasia pa *perſech* "giurare", "ſpergiurare" (50b, 88b), pomeni samo to, da je bil ta glagol v drugačni fonetični realizaciji v rabi tudi v okolici Devina. Če pa ima Megiser (1592) *ajer* "aër", Alasia pa zapisano drugače, a fonetično enako *aier* "arere, *luft*" (24a) [ajer] "zrak", ne pomeni, da je Alasia besedo slepo povzel iz njegovega slovarja, saj vendar vemo, da je ta beseda na zahodu dobro izpričana in jo je Alasia zato lahko slišal »na terenu«.[39]

---

[38] Šavli (1960/61: 83 s.) je opozoril, da se vsebuje slovar le štiri nedoločnike z izglasnim *-i*. Ob *vſtechi* "arabbiare" (27a) iz slovarskega dela se *priti* (104b), *ocraniti* (104b) in *derzati* (104a) pojavljajo na koncu verzov besedila *I dieci commandamenti in verſi*, v slovarskem delu pa so vsi ti glagoli zapisani brez *-i*: *prit* "uenire" (93a), *ocranit* "conſeruare, *obarouat*" (38a), *derzat* "tenere" (90a). V verznem besedilu Alasia seveda števila zlogov ni smel spreminjati, zato je nedoločnike na *-ti* seveda ohranil, v drugih primerih pa se je zavestno odločil, da jih bo priredil po lokalnem govoru. V slovarskem delu ohranjeni *vſtechi* "arabbiare" (27a), ki ga ima tudi M 1592 (*vſtezhi*), zato ne kaže na nič drugega, kot da ga je Alasia pozabil fonetično prirediti, skrajšati za *-i*.

[39] Prim. nadiško *àjar* "zrak" (Špehonja 2003), tersko *ájar*, *ájer* "isto" (Merkù 2007), rezijansko *#j©r* in *j#j©r*, rod. *j#jarja* "nebo" (Steenwijk 1992: 262), goriško *#jɛr*, rod. *-ja* "zrak" (Štrekelj 1887: 406), tolminsko *#jer*, tudi "prepih" (Tolminske Ravne; DTZ: 187), cerkljansko **j«r* "zrak" (Črni Vrh; Tominec 1964: 70).

3 Ker se je še danes mogoče strinjati z Oblakovo trditvijo, da ob večinskih goriškokraških potezah Devina z okolico Alasijev jezik ni enoten,[40] bi bilo na vprašanja, kakšna je in kaj odraža Alasijeva slovenščina, na koliko in kakšne jezikovne sisteme pravzaprav kaže in ali so ti povezljivi s sistemi zahodnega območja, mogoče odgovoriti z analizo posameznih morfoloških kategorij. Nanja bom poizkušala odgovoriti na podlagi dveh samostalniških tipov, pri katerih je mogoče pričakovati različne fonetične realizacije enih in istih fonemov, to je z analizo samostalnikov srednjega spola tipa *okÕ* in samostalnikov srednjega spola z nenaglašenim izglasnim *-o*.

Ker je razumevanje neenotnosti Alasijeve slovenščine tesno povezano s samo genezo kraškega narečja, naj naprej izpostavim, da je Tine Logar v šestdesetih letih prejšnjega stoletja ugotavljal, da je kraško narečje sekundarna tvorba, nastala zaradi mešanja beneškoslovenskih in notranjskih jezikovnih elementov in da je refleks *a* za *ę* ostanek nekdanje beneške govorice, nekoč razširjene vse do morja pri Devinu in Trstu, danes pa preplavljene in prekrite z notranjskimi narečnimi nanosi (Logar 1996: 89), saj notranjščina na zahodu sega s tržaškimi predmestji prav do morja (Rigler 1963: 15). Alasijeva slovenščina lahko prav zaradi svoje štiristoletne starosti vsebuje več ostankov takega prekrivanja, kot pa so jih naši dialektologi mogli prepoznati iz precej mlajšega gradiva.

3. 1 ALASIJEVI SAMOSTALNIKI SREDNJEGA SPOLA TIPA *OKÕ*

Samostalniki srednjega spola, ki ga predstavlja *okÕ*, so v gradivu zapisani na šest načinov, in sicer:

1. *dreuò* “aratro” (27a), *ſenò* “fieno” (46a), *tellò* “corpo” (39a), *meſsò* (v *ieſt chiem dobro meſsò* 98a);
2. *pero* “penna” (71a), *ſrebro* “argento” (28b);
3. *blagù* “robba” (80b), *slatù* “oro” (68a), *nebù* (v *ie ſtuaril zemliò*, *nebù* 106b);
4. *nebu* “cielo” (36a), *nebu od vſta* “palato della bocca” (69a);
5. *proſſou* “miglio” (63a), *teſtou* “paſta” (70a), *meſſou* (v *inu ni ieſt meſſou u patec* 105b), *ſtou* “*cento*” (35a, 22a), *due ſtou* “*dugento*” (43b), *due ſtou* “Ducento” (22a);
6. *dreu* “albero” (25a);
7. *meſsà* “carne” (34a).

Ker se je Alasiju zgodilo, da je v slovarskem delu namesto v imenovalniku besedo predstavil tudi v katerem drugem sklonu, sedmi tip tudi zaradi edinega predstavnika ni zanesljiv, saj lahko tako kot npr. *solì* “ſale” (61b) “sol” predstavlja rodilniško obliko.

Izločiti je potrebno tudi šesti tip (*dreu* “albero” (25a) “drevo”), saj je bila ta beseda že zgodaj maskulinizirana in bo obravnavana v nadaljnjem besedilu pod 3. 2.

[40] Vprašanje kroatizmov oziroma čakavizmov v Alasijevem slovarju bi bilo potrebno obravnavati tudi ob upoštevanju spoznanj v Lenček 1996: 199-211.

Prva in druga skupina se glede izglasnega samoglasnika razlikujeta le v suprasegmentalnem zapisu -*ò* : -*o*. Ali je to pisno razlikovanje tudi fonetično relevantno in kaj ponazarja? Z *ò* zapisani drugi primeri v slovarju pretežno kažejo, da bi razmerje -*ò* : -*o* lahko ponazarjalo naglašenost : nenaglašenost. Vendar ob večinsko res naglašenih (prim. *dnò* "fondo" (47a), *lobòt* "cigno" (36a), *zatò* "però" (72b)), izglasna vokala v *zernò* "grano" (51b) "zrno" in *deruò* "legno, *clod*" (59b) "drvo" gotovo nista bila naglašena, zato je Alasia pisno razlikovanje -*ò* : -*o* verjetno uporabil za označitev kakovostne razlike in ne mesta naglasa.

V goriškokraškem narečju je izpričano Alasijevemu *pero* "penna" (71a) enakopomensko *péro* (Štrekelj 1887: 419),[41] ki z akcentskim umikom kaže na prvotno slovensko **per*, zato primer ne sodi v ta tip samostalnikov. Ob knjižnem *srebrÕ* je v južnonotranjskem Šušaku znana oblika z umaknjenim akcentom, ki kaže na refleks *srébro*,[42] prim. r. *serebró*, hrv. *srèbro*, zato je mogoče, da tudi primer *ſrebro* "argento" (28b) ne predstavlja tipa *okÕ*.

Enako suprasegmentalno razmerje odražata tretja in četrta skupina z -*ù* : -*u*. V izglasju z -*ù* označeno besedje ima v večini primerov ta vokal tudi dejansko naglašen (prim. *tù* "quiui, *letucai*" (77b), *nù* "orsù" (68a), *nù* "horſu" (53b), *pacù* "inferno" (55a) "pekel" = nadiško *pacú* (Špehonja 2003)). Toda naglašen je tudi samoglasnik v *du* "chi, *keteri*" (36b). Tudi tu razmerje -*ù* : -*u* tako kot -*ò* : -*o* ne odraža mesta naglasa.

Dobro zastopana peta skupina na -*ou* najbolj izstopa od pričakovanih sistemskih fonetičnih refleksov na zahodu in jo je potrebno obravnavati skupaj z drugimi enakimi refleksi iz prvotnega dolgega *o*: v slovarju, glede akcentskega mesta pa tako kot prva in tretja skupina kaže na Alasijeva oksitona.

Sklep: Samostalniki tipa *okÕ* so v Alasijevem gradivu zastopani s štirimi različnimi zapisi: 1. *dreuò*, 2. *blagù*, 3. *proſſou*, 4. *nebu*. Prvi odraža refleks z območja med Devinom in Mavhinjami, drugi in verjetno tudi četrti sta splošno goriškokraška (Ramovš 1935: 65, 66; Štrekelj 1887: 417). Števílčnost tretjega zahteva posebno razlago v kontekstu drugih primerov z *ou* istega izvora. Ta samostalniški tip v slovarju odraža tri različne sisteme.

3. 2 ALASIJEVI SAMOSTALNIKI SREDNJEGA SPOLA Z NENAGLAŠENIM IZGLASNIM -*O*

Samostalniki srednjega spola s slovenskim nenaglašenim izglasnim -*o*, ki je tak bil podedovan (*koríto* < **korto*) ali pa je tak postal po slovenskem akcentskem umiku (*písmo* < **pisьmo*), so zapisani na pet načinov, in sicer:

1. *ſalo* "ſongia" (87b), *creſſilo* "acciailino" (23a), *corito* "mangiatoia" (61a), *blato* "fango" (45b), *cito* "ſedazzo"[43] (84b), *creſſillo* "accialino" (23a), *crillo*

[41] Enak samostalnik je za kraško narečje kasneje navedel tudi Legiša (1951: 439): *péro*, rod. *péra*.

[42] Rigler 1963: 24 op. 6.

[43] To je "sito, rešeto".

"grembo" (51b), *cropillo* "ſpergolo" (88b), *cropilo* "aſpergolo" (28a), *cupilo* "pretio" (75b), *dablo* s. v. "pomaro" (74b), *leito* "anno" (27b), *platno* "tela" (90a), *ieſero* "lago" (57a), *maslo* "butiro" (32a), *meſto* "città" (37b), *opaſſillo* "dedicatione" (40a), *slezeno* "milza" (63a), *ſucno* "panno" (70b), *ſucno* "drappo" (43b), *veslo* "remo" (78a), *vreteno* "fuſo" (48a), *chiello* "fronte" (48a), *mleco* "latte" (58a), *truplo* "cadauero" (32a), *iutro* "mattina" (62b), *garlo* "gola" (50a);

2. *zernò* "grano" (51b); *deruò* "legno, *clod*" (59b);
3. *piſmu* "epitafio" (44b), *ferclu* "pupilla dell'occhio" (76b), *vinu* "uino" (94a), *bandieru* "inſegna" (56b), *cedilu* "collatoio" (37b), *oghnilu* "batti fuogo" (30a), *oprauilu* "officio" (67a), *ſpilu* "buco, *iama*, *lucgna*" (32a);
4. *corita* "grondaia" (51a), *zita* "biada" (31a), *copita* "forma di ſcarpa" (47a);
5. *ocn* "finestra" (47b), *ocn* "balcone" (29a), *iabuc* "pomo" (74b).

Zadnja skupina z ničto zastopanim izglasnim *-o* izvira iz območja z najbolj močno redukcijo, zato je te samostalnike Legiša proglasil za gorenjske (Legiša 1979: 265), čeprav je verjetno, da tako kot *dreu* "albero" (25a) spadajo v najstarejšo plast primerov z delovanjem moderne vokalne redukcije.

Prva najbolj številna skupina, ki jo je potrebno združiti z drugo, odraža goriškokraške reflekse na *-o* (Štrekelj 1887: 418 s.). Zaradi refleksa *-ei-* samostalnik *leito* ni tipično kraški refleks, čeprav ga je Alasia na Krasu lahko slišal, kot bo ugotovljeno v nadaljevanju. Izstopa tudi *opaſſillo*, ki je brez tipično kraške in tudi notranjske proteze pred *o-*. Nedvomno goriškokraški refleks je *dablo* "deblo" zaradi *a* < **ę*:, ki je v slovarju dobro potrjen.[44]

Sklep: Ob najbolj številnih goriškokraških primerih na *-o*, ki jim je potrebno pridružiti *pero* (71a) in *ſrebro* (28b) iz prvega tipa, je ta samostalniški tip zastopan tudi z izglasjem *-u*, *-a* in *-ø*. Kaže torej na štiri različne jezikovne sisteme.

3. 3 Iz primerjave med obema samostalniškima tipoma je glede goriškokraških potez razvidno, da refleksi *dreuò* in *blagù/nebu* izvirajo iz istega sistema kot refleksi *ſalo/zernò*, ker je dvojna fonetična zastopanost pri tipu *okÕ* posledica dejstva, da se v ožjem pasu med Devinom in Mavhinjami ta tip realizira drugače, kot na ostalem goriškokraškem območju. Iz sistema pri prvem samostalniškem tipu izstopa ena skupina: *proſſou*, pri drugem pa kar tri: *coritą*, *piſmu* in *ocnø*.

Ali imajo izstopajoči primeri oporo tudi v drugem Alasijevem gradivu in s katerimi narečnimi sistemi ali območji jih je mogoče povezati?

3. 3. 1 REFLEKSI *OU* IZ SLOVENSKEGA *O*:

[44] Npr. *priat* "riceuer" (79b), *priathie* "alloggiamento, *ſtanu*" (25a), *preiat* "anticipare" (27b), *baĸe* "uenchi" (93a), *benetca* "uinegia" (94a), *dablo* s. v. "pomaro" (74b), *matiſa* "menta", *macac* "molle" (64b), *paſt* "pugno" (76b), *pata* "calcagno" (33b), *patec* "uenerdì" (93a), *podrapiſa* "groppiera" (51a), *poduaze* "legame" (58a), *rap* "coda" (37b), *vachie* "maggiore" (60a), *vazou* "capeſtro" (34b), *zaia* "ſete" (85a), *ſmo ... verjale* "credimus" (10b) ...

Poleg omenjenih primerov tipa *proſſou* so z enakim refleksom za slovenski dolgi *o*: različnega izvora zapisani še:
1. *rouſa* "roſa" (80b), prim. sln. knjiž. *rÕža* "vrtnica" ← srvn. *rôse* "isto";
2. *gouba* "fongo" (47a), prim. knjiž. *gÔba* < psl. **g□ba*;
3. *poboulſat* v *ieſt chiem ſe u moim lebni poboulſat* (108a), prim. sln. *pobÕljšati* < **po-bòl'ьšati*; Štrekelj 1887: 490, je slišal goriškokraško *pobúl'šat*;
4. *oubuet* "calzare" (33b)[45] ← psl. **òb-uješь*, inf. **ob-Δti* = hrv. *Ñbujēš*, inf. *òbuti*, toda sln. knjiž. *ob)jem*; inf. *obúti*.[46]

Če je Oblak (1891: 73), zapise *-ou* npr. v *meſſou* (105b) "meso", *ſtou* "cento" (35a) samovoljno »popravil« v *-uo*, in je zanje Šavli (1960/61: 23) menil, da jih je Alasia slišal od ljudi z osrednjega Krasa, jih je Legiša (1979: 265) proglasil za štajerske oziroma prekmurske.
Od teh razlag je najbliže resnici Šavlijeva, ker avtor zapisov nima za napake in jih locira bolj proti vzhodu, ko govori o osrednjem Krasu.
V kraškem narečju je sistemski refleks prvotnega dolgega *o*: prek **uo* izkazan kot vokal *ú* v refleksih za cirkumflektirani in zgodaj podaljšani novoakutirani *o* (npr. *kúst* "kost", *múš* "mož"; *múº* "moj") ali pa v prvotni nemonoftongizirani obliki */Ò* pri refleksih novoakutiranega *o* v nezadnjem besednem zlogu (npr. *k/Òža*), ki se v južnem pasu nadalje realizira v */[* (Ramovš 1935: 1965).[47] V Alasijevem slovarju je refleks tipa *k/Òža* zabeležen le enkrat, in sicer v samostalniku *cuola* "ruota" (80a) ← im.-tož. mn. **kòla*. Iz tega kraškega sistema *ú* : */Ò* < **o*: izstopa le refleks besede **sèsědъ*, ki se glasi *sÑ1smt* "sosed" in ga Ramovš (1935: 66), enači z nekaterimi notranjskimi refleksi *o1*, pri katerih bi sicer pričakovali sistemski monoftongizirani *ū* iz *o*:, npr. *nÑ1*s "nÕs", *nÑ1č* "nÕč", *mÑ1č* "mÕč". Ramovš tudi izpostavlja, da se na Krasu prav tako ob sistemskem refleksu ¥_ < **ě* sporadično pojavlja tudi *mº*, npr. *pmºsa* : *p¥_sa* < **pěsa*. Kraški refleks ¥_ kot predstavnik dolgega *e*: različnega izvora je v slovarju zanesljivo zastopan v *nariedit* "accomodare" (23a), *bandieru* "inſegna" (56b), *dezieuniſa* "acqua piouana" (24b) in morda v *ggneſdo* "nido" (66b),[48] zapisi z zaporedjem *chie* pa za določanje tega refleksa niso merodajni, ker je Alasia fonem *č* pretežno zapisoval s tročrkjem *chi*, precej manj pa z dvočrkjem *ch*, tako da

[45] Oblak (1891: 76) se pri *oubujet* sprašuje, ali *ue* morda ne označuje glasu *y*, saj se v goriškokraškem narečju govori *wobyt*. Ta in še nekateri nedoločniki so pri Alasiji narejeni na podlagi prezentovih osnov, prim. *biet* "battere, i. caſtigare, *tepit*" (30a) ← *biti*, *bije-*, *ſe boit* "dubitare" (43b) ← *bati se*, *boji- se*; *bolit* "dolere" (42a) ← *boleti*, *boli-*; *chiuit* "attendere, *mercat*" (29b) ← *čuti*, *čuje-*; *clichiat* "chiamare" (36b) ← *klicati*, *kliče-*, *preconit* "maledire, *preclet*" (61b) ← *prekleti*, *prekolne-* itd. Ti analoški nedoločniki ne odsevajo Alasijevega neznanja, ampak odraz kraške jezikovne realnosti, kjer so analoški nedoločniki pogosti. Glej Ramovš (1935: 64) in Legiša (1951: 510).
[46] V to skupino verjetno spada tudi *bouska* "eſercito" (44b) ← **vÔjska*, knjiž. *vójska*, prim. Alasijevo *voiſca* "guerra" (52b).
[47] Tu ne izpostavljam razlik v pasu med Devinom in Mavhinjami.
[48] Zadnji primer s fonetično vrednostjo [gnjezdo] bi lahko odražal palatalni izgovor nazala in ne refleks tipa *ie*.

zapisi tipa *zachietec* "principio" (75b) lahko stojijo za vrednost [-čie-] ali pa [-če-].[49]

Ti nesistemski kraški refleksi *o1* < *o*: in *e*º < *e*: so po Ramovšu nastali iz prvotnih diftongov *uȍ* oziroma *i_*, ko je prvi element postal ekspiratorno močnejši in je zato po zvočnosti prevladal nad drugim (Ramovš 1935: 66; isti 1936: 199).[50]

Menim, da bi bilo sporadični refleks *sÑ1smt* "sosed" s kraškega območja, ki ga je Ramovš evidentiral v prvi polovici prejšnjega stoletja, potrebno povezati s precej starejšimi Alasijevimi primeri. Tudi edini terski primer tega tipa, ki ga omenja Ramovš (1935: 54 s.), lahko spada v to problematiko: *tÑ1ča* "toča" < **tlča*.

Na en tak primer naletimo tudi v pismu neznane avtorice s konca 17. stoletja, najdenem med zasebno korespondenco tržaške baronice Marie Isabelle Marenzi, kjer je v stavku *da sem im 200. goldinerio posoudila* (21) (Merkù 1982: 131)[51] refleks *ou* v *posoudila* "posodila" < **po-sèdila* iste vrste kot Alasijevi.

Zanimivo je, da v istem pismu naletimo tudi na druge pojave, ki jih ima tudi Alasia. V stavku *kokor en sueste sim mi* (24-25), »kakor zvesti sin mi«, lahko prepoznamo skladenjsko pogojen fonetični pojav prehoda izglasnega *-n* > *-m* pred labialnimi konzonanti, ki ga izkazuje tudi Alasia: *Sant Tomas ie ne veriem biu* (107a), »Sveti Tomaž je neverjen bil«), v *Nar poprei kadar so sa ta uipauscha fara andlale* (4) (Podčrtala M.F.), »najprej ko so vipavsko faro urejali«, pa na akanje v tožilniku ednine ajevskih samostalnikov, ki ga ima tudi Alasia: *ftorite da cogn bo imeu gnegoua potreba* (100b).[52]

Zapise *ou* oziroma *au* za refleks iz *o*: se najde pri Notranjcu Svetokriškem, npr. rod. mn. *nouh*, *nauh*, *rouk*, *rauk*, *otrouk* (Ramovš 1935: 69), pri protestantih pa razen redkih na izposojenke vezanih primerov pri Dalmatinu, [53] ki jih ni mogoče povezovati s to problematiko, ni, kar pomeni, da ti primeri v Alasijevem slovarju izvirajo iz žive govorice.

Znano je, da je prva slovenska narečna poteza z diftongizacijo izhodnih slovenskih dolgih parov **ě*: in **o*: v 12./13. stoletju naš prostor razdelila na severozahodnega z refleksoma *ie* : *uo* in jugovzhodnega z refleksoma *e*º : *o1* (Logar 1996: 3) in da v ta severozahodni prostor spada območje kraškega narečja in narečij severno od njega, medtem ko spada notranjščina na severozahodno območje. Ker se v Alasijevem slovarju, kasneje na območju kraškega narečja pa precej manj (*sÑ1smt* "sosed "), najdejo refleksi, ki so tudi v notranjščini že redki in predstavljajo značilnost severozahodnega območja, bi primere z jugovzhodnega območja lahko razložili kot ostanke predhistoričnega prekrivanja

[49] Šavli (1960/61: 23) tega zapisovalnega uzusa ni opazil.

[50] S to Ramovševo razlago o nastanku teh netipičnih *o1* refleksov med notranjskim gradivom se je strinjal Rigler (1986: 113 op. 7; dejansko 1960/61), a jo je kasneje za notranjsko-dolenjski areal zavrnil (Rigler 1963: 36).

[51] Merkù (1982: 132 op. 27) pripominja, da bi se zapis dalo brati tudi *posondila*, kar se mi ne zdi verjetno. Gradivo iz tega pisma navajam v Merkujevem prepisu (v: Merkù 1982).

[52] O tem pojavu glej v nadaljevanju besedila.

[53] Za opozorilo se najlepše zahvaljujem kolegici dr. Majdi Merše.

na stiku med jugovzhodnim in severozahodnim narečnim prostorom. Pa ne le to. Ker je Ramovš ob kraškem sistemskem refleksu ¥_ < *ě: ugotavljal tudi sporadične reflekse mº < *ě:, ki kraški sistem povezujejo z notranjskim, nadalje pa z dolenjskim, bi Alasijevo gradivo z *ei* < *ě:, ki je najbolj številno zastopano v slovarskem delu, lahko odražalo t. i. notranjski superstratni element kraškega narečja. Gradivo z *ei* < * ě: je pri Alasiju torej lahko odraz jezikovnega stanja kraškega narečja v Devinu z okolico[54] in ne morebitnega slepega prepisovanja iz protestantskih predlog.

Alasijevo gradivo tudi z drugo značilnostjo odkriva, da je slovenščina iz okolice Devina na začetku 17. stoletja ohranjala več jezikovnih podatkov o mednarečnim prekrivanju beneškoslovenskega substrata z notranjskim superstratom. Njegovi glosi *oghgniſke* "focolare" (47b) in *pluca* "polmone" (74b) tako kot še nekateri drugi zahodnoslovenski leksemi (npr. *hki* "hči", *pekina* "pečina", *Opkine* "Občine") vsebujejo nepričakovan refleks *šk* in *k* namesto pričakovanega sistemskega *šć* in *ć* iz psl. **šč* in **t'*. Refleksi *šk* in *k* so na tem območju lahko nastali, ko je bilo zahodno območje s palatalnima refleksoma **št'* in **t'* naplaščeno z vzhodnim s trdima refleksoma **šč* in **č* in se je **t'* nadalje razvil le v *k* (Furlan 1998). Sodobna porazdelitev refleksov *pluka* sega po podatkih iz SLA od kraških Lokev na jugu do obsoške Drežnice na severu. Da je areal takih refleksov v preteklosti segal bolj proti jugu, kaže sedaj že redko slišana oblika *Opkine* (Ramovš 1924: 276), *Ôpkine* (Merkù 2006: 147) za sodobno *Občine*. Iz tega pa lahko sklepamo, da je Alasia glosi *oghgniſke* "focolare" (47b) in *pluca* "polmone" (74b) lahko slišal v bližnji okolici Devina. Kakorkoli že: Alasia se je na začetku 16. stoletja učil slovenščine, ki je ohranjala precej večje število prič mednarečnega prekrivanja.

3. 3. 2 ALASIJEVO *CORITA* ALI PREDNAGLASNO AKANJE

Prednaglasno akanje potrjujejo samostalniki z nenaglašenim izglasnim vokalom -*o* tipa *corita* pa tudi tožilniki ednine ženskih samostalnikov:

1. *Imet maſſa u dan praſnica* (105b) "imeti mašo na praznični dan";
2. *moli za nas greſnike*, *ſadai*, *inu u vra od ſmerti naſce* (103b) "moli za nas grešnike, sedaj in ob uri naše smrti";

[54] Legiša (1951: 434) navaja *pejsa*, *vejsit*, *bejsit* in *bejži* in pri teh »jatovih refleksih« meni, da so nastali iz tu pričakovanih *pesa* ..., ko je »diftongični i lahko nastal po asimilaciji na sledeči s«.

3. *ſtorite da cogn bo imeu gnegoua potreba* (100b)[55] "naredite, da bo konj imel, kar potrebuje";
4. *brana vlech* "arpigare" (28b) = "branati";
5. *ieſt chiem dobro meſsò*, *inu bulſiga riba* (98a) "želim dobro meso in boljšo ribo";
6. *daite nam ... inu ſe tiſtiga ribulla Proſſecaua tolicai dobriga* (98a) "dajte nam ... in še tisto zelo dobro proseško rebulo".

Zadnja dva primera sta nenavadna, ker oblika levega prilastka (*bulſiga*; *tiſtiga*) kaže, kot da bi akanje povzročilo maskulinizacijo femininov. Iz nadaljevanja besedila v šestem primeru, kjer se zaimek *io* nanaša na rebulo (*daite nam ... inu ſe tiſtiga ribulla Proſſecaua tolicai dobriga ... le io tu* "glej jo tu") pa je razvidno, da je samostalnik ženskega spola, zato je verjetno, da se je tu Alasia zmotil. Levega prilastka v moškem slovničnem spolu namreč ni v *ſtorite da cogn bo imeu gnegoua potreba* (100b).

Številčnost primerov govori proti Oblakovemu mnenju, da bi primeri odražali Alasijevo slabo znanje slovenščine (Oblak 1891: 81). Tudi Šavlijeva napotitev, da bi pojav odražal obsoško akanje, ne prepričuje zaradi tam znanega ponaglasnega akanja (Ramovš 1935: 79), saj mu Alasijevo gradivo nasprotuje s primeroma *corita* in *copita*. Zanimivo je, da enak pojav vsebuje tudi tržaška slovenščina slovenskih plemiških družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja, npr. *sa niegoua dobruta*, a ga Merkù (1980: 10) pripisuje vplivu ljubljanščine (gorenjščine), primere z *ei* iz * *ě*: pa ima za notranjsko značilnost. Tako kot refleks *ou* < *o*: in *ei* < **ě*: tudi ta pojav bolj verjetno odraža potezo notranjskega narečja.[56]

3. 3. 3 ALASIJEV TIP *PISMU* ALI VPRAŠANJE PREDNAGLASNEGA UKANJA

Razmeroma številne primere s prednaglasnim ukanjem tipa *piſmu* bi bilo prav tako mogoče uvrstiti med notranjske poteze,[57] čeprav pričakovane notranjske proteze pred *o*-, ki je tudi kraška, Alasijevo gradivo ne potrjuje.

3. 3. 4 ALASIJEVO *OCN* IN VPRAŠANJE VOKALNE REDUKCIJE

[55] Besedna zveza *gnegoua potreba* namesto **svoja potreba* je eden od številnih primerov iterference z romanskim svetom. Tudi *ie vech drago* (100a) "je predrago" odraža italijanski način izražanja z besedo *più* "več", v zvezi *trideſſet foude* (99b) pa *foude* na nastopa v rodilniku, ampak imenovalniku množine po vzoru italijanske dikcije *trenta soldi*, kot je opozoril Šavli (1960/61: 64). Vprašanje pa je, ali je raba samostalnika *ouas* "auena" (29b) v ženskem slovničnem spolu (prim. *daite mu ouas, da chiem videt docle bode io ſneu*. "dateli la biaua, ch'io voglio ſtar à vedere finche l'habbi mangiata." (101b) (Podčrtala M.F.)) odraz interference z it. *avena* ali pa Alasijeva napaka.

[56] Ramovš (1952: 58) navaja, da se tožilnik ednine ajevskih osnov glasi na -*a* v dolenjščini, notranjščini, Rovtah in Ljubljani. Glej tudi Rigler (1963: 112).

[57] O tem pojavu v notranjskem narečju Ramovš (1935: 70).

Primera *ocn* “finestra” (47b)/*ocn* “balcone” (29a) in *iabuc* “pomo” (74b) kažeta na izvor z območja z najmočnejšo vokalno redukcijo, kjer proteze pred vzglasnim ojevskim vokalom ni.

Za tržaško slovenščino je delovanje moderne vokalne redukcije dokazljivo že v 14. stoletju (Merkù 1987: 325), kar je za več kot stoletje prej, kot pa ga je Ramovš domneval na podlagi osrednjeslovenskega gradiva. Zanimivo je, da fonetično realizacijo *jábuk* pozna tersko narečje (Merkù 2007), ki akcentskega umika, kot ga implicira *ocn* (prim. sln. knjiž. *ókno*, r. *oknó*), nima (npr. tersko *oknò* (Merkù 2007)). Legiša je te primere proglasil za gorenjske (Legiša 1979: 265), a menim, da bi jih bilo potrebno razložiti enako kot *dreu* “albero” (25a).

Ta beseda je doma na Goriškem – *drbv* (Pleteršnik); *drĭew* (Štrekelj 1887: 390) – in širše – npr. nadiško *drìeu*, *drìau* (Špehonja 2003); cerkljansko *dr£[1* (Tominec 1964); istrsko *drjeu* (Jakomin 1995) – in funkcionira kot maskulinum, čeprav ni dvoma, da je nastala iz samostalnika tipa *okÕ*, to je iz *drevÕ*, potem ko je množinski novi akut **drrva* ← **drěv* (prim. r. *derevá*) prodrl v ednino **drrvo* (← **drsvo*) in se je izglasni *-o* reduciral. Do redukcije pa je prišlo že zgodaj, saj poznajo ta samostalnik moškega spola tudi narečja oziroma govori, v katerih nenaglašeni izglasni *-o* ostaja nespremenjen, prim. goriško *písmo*, *wókno* (Štrekelj 1887: 419), nadiško *koríto*, *lìato* (Špehonja 2003), istrsko ‘*ljeto*, *uekno* (Jakomin 1995).

Da bi razložili Alasijevo gloso *ocn*, je tako kot pri *dreu* potrebno predpostaviti, da je naglas množinske oblike **òkna* sočasno kot pri zgornjem primeru prodrl v edninsko (**okn* → **òkno*) in oblike **òkno*, **drrvo* in **jábo1ko* so se sočasno reducirale v **Ôkn*, **drav* in **jábo1k* (> tersko *jábuk*), ko se akcentski umik tipa **okn* > *ókno* še ni realiziral, kot je potrebno sklepati na podlagi goriškega razmerja *drĭew* : *wókno*. Te redukcije so torej starejše od slovenske kvalitativne redukcije tipa *čélu* < **čel* ali kvantitativne redukcije tipa *čél/čé1*.

3. 3. 5 PROTEZA PRED SLOVENSKIM VZGLASNIM O-

Čeprav protetični *v-* pred vzglasjem *o-* danes velja za značilnost kraškega narečja in ga izkazuje tudi notranjsko, je v Alasijevem gradivu manjšinski (Šavli 1960/61: 27 s.) in ga potrjujejo le *volica* “oliua” (67a), *vogou* “carbone morto” (34b) in *vogrſca dezella*[58] “ungaria” (95a). Med številnimi primeri proteze nimajo niti tisti, ki z drugimi fonetičnimi značilnostmi kažejo ali na goriškokraško potezo (npr. *opaſſillo* “dedicatione” (40a)), notranjsko (npr. *oghnilu* “batti fuogo” (30a)), predhistorično severozahodnoslovensko oziroma notranjsko-dolenjsko (npr. *oubuet* “calzare” (33b)), predhistorično beneškoslovensko (npr. *oghgniſke* “focolare” (47b))[59] ali na močno redukcijo (npr. *ocn* “finestra” (47b)).

---

[58] Primer je eden izmed treh v slovarju, kjer je zlogotvornost zvočnika *r* zapisana samo z *r*. Tako še *pancrt* “baſtardo” (30a), prim. M 1592 *pankrt*, in *prſa* “petto” (72a), toda M 1592: *perſi*.

[59] O tem Furlan 1998.

Vzglasni *o-* ostaja brez proteze v severnih beneškoslovenskih narečjih, s katerimi Alasijevo gradivo deli več skupnih fonetičnih in leksikalnih potez, npr. progresivno asimilativni pojav tipa *u-miti* → *u-muiti* (Ramovš 1935: 52),[60] npr. *vmuit* "lauare, *oprat*" (58a), *muiteſe roKe* "lauateui le mani" (98a); t. i. slovensko polnoglasje *čre-* → *čere-* (Ramovš 1935: 52), npr. *cereulie* "ſcarpe, *ſogliene*" (82a), *chiereue* "budelle, *vtroba*" (32a); skladenjsko pogojeni prehod izglasnega *-n* > *-m* pred labialnimi konzonanti, npr. *Sant Tomas ie ne veriem biu* (107a) : nadiško *Škrátec am máslar* (Furlan 1991: 26);[61] prehod izglasnega *-m* > *-n*, npr. *pod paffan* "fianchi" (46b) "pod pasom"; refleks *j* < **l'*, ki se v slovarju potrjuje le v dveh primerih (*vaiat* "rotolare" (80b) "valjati", *mij* "miglio, ſpatio di 1000 p." (63a)); *preuich* "troppo" (92a) : nadiško *prevìč* "troppo" (Špehonja 2003: 178), tersko *v¥ć*, *nárv¥ć* (Ramovš 1935: 52); *ochni* "paterno" (70a) [očni] : nadiško *òčni* "paterno" (Špehonja 2003); *cella* "ape, *chmella*" (27a) : tersko *čala*/*č^la* "čebela" ...

Iz Ramovševega zapisa toponima *Opkine*, ki je še brez proteze, in kasnejše narečne oblike *Ôpkine* (Merkù 2006: 147), lahko opazimo preoblikovanje beneškoslovenskega vzglasja z notranjskim, ki je v kraškem narečju postalo večinsko. Alasijevo gradivo z vzglasnim *o-* je zato mogoče uvrstiti med beneškoslovensko potezo kraškega narečja, ki je notranjski superstrat še ni preoblikoval. Alasijeva slovenščina je z večino primerov brez proteze pred *o-* še precej beneškoslovenska.

4 Analiza Alasijevih samostalnikov tipa *okÕ* in tipa z nenaglašenim izglasnim *-o* (*písmo* + *koríto*) je pokazala, da prvi tip v slovarju zastopajo tri skupine, pri čemer sta tista na *-o* in *-u-* lahko kraški, na *-ou* pa notranjsko-dolenjska predhistorična poteza pred monoftongizacijo. Drugi tip zastopajo štiri skupine. Najbolj številčna na *-o* je kraška, po pogostnosti druga na *-u* odraža notranjske jezikovne poteze. Manj številčni primeri z akanjem, ki je izkazano tudi v tožilniku ednine ajevskih samostalnikov, je prav tako mogoče označiti kot notranjsko potezo. Majhno skupino na *-ø* je zaradi *ocn*, ki nima proteze, potrebno označiti kot beneškoslovensko potezo. Območje, od koder izvirajo primeri z redukcijo, ki je starejša od tiste v tipu *čélu* (< psl. **čelъ*) → *čél*/*čé1*, je torej beneškoslovensko.[62]

[60] Na tem območju je bil pojav najbolj južno zabeležen v Škednju/Servola: *ub)ºla* "ubila" (Ramovš 1935: 73). Primer potrjuje Logarjevo razlago o genezi kraškega narečja, hkrati pa kaže, da je beneškoslovenski substrat segal vsaj to tega kraja.

[61] Posledica tega pojava so posamezne osamosvojitve iz takih skladenjskih zvez, ki jih pri Alasiju ni malo: *adam* "vno" (21b), *adam inu duaiffete* "Ventiuno" (21a), *adam inu trideffet* "Trentauno" (21a), *adã inu ſtirideffet* "Quarãntauno" (22b), *adam inu pet deffet* "Cinquantauno" (22b) ..., *dam* "giorno" (49a), *ſim* "figliuolo" (46a), *vum* "fuora" (48a) (Furlan 1991: 26). V slovarskem delu zabeležen samostalnik *lon* "ſalario" (81b) in k temu *lonat* "ricompenſare, *pouernit*" (79b) je bil temu pojavu tudi podvržen, kot kaže denominativni glagol *lumai* v pozdravni formuli *bug vam lumai* "Dio vi rimuneri" (20a) "Bog vam povrni". Najstarejši taki primeri so znani iz Videmskega rokopisa (1458): *edem* (4) "ena", *edemn^{a}ift* (6) "enajst", *edem mijar* (23) "tisoč".

Alasijevo gradivo potrjuje tudi preglas za palatalnimi konzonanti (npr. *casliet* "toſſere" (91a), *creuglieſt* "ſtorto" (89a)), že en primer palatalizacije velarov (*praſchiche* "aſparago" (28a) [praščiče])[63] in razvoj tipa *treći* < *tretji* (*na trechi dan ie od ſmerti vſtau* (103a) "na tretji dan je od smrti vstal"), ki tako kot refleksa *ou* in *ei* spadajo med notranjske poteze kraškega narečja.

5 Alasijeva slovenščina s številnimi jezikovnimi pojavi lepo potrjuje razlago o nastanku kraškega narečja kot prepleta beneškoslovenskih substratnih in notranjsko-dolenjskih superstratnih jezikovnih prvin. Pred štiristo leti je bilo kraško narečje v Devinu in okolici zaradi bolj številnih beneškoslovenskih in hkrati bolj številnih notranjskodolenjskih potez še precej manj nivelizirano, precej manj enotno in zato precej manj kraško kot kasneje in se tudi od tržaške slovenščine tistega časa verjetno ni pomembno razlikovalo. Posamezne fonetične realizacije in lekseme, ki jih je danes mogoče na zahodnem območju najti v bolj oddaljenih severnih krajih, je Alasia zato lahko slišal v svoji sredini, v Devinu z okolico.

VIRI IN LITERATURA

ALASIA 1979: Gregorij Alasia da Sommaripa, *Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska in slovenska besedila*. Videm 1607, Ljubljana–Devin-Nabrežina–Trst.

BREZNIK 1926: A. Breznik, *Slovenski slovarji.* Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede 3, Ljubljana, 110-174.

DTZ: *Dolini Tolminke in Zadlašce*. Zbornik, Tolmin 1993.

FURLAN 1996: M. Furlan, Alasijev Italijansko-slovenski slovar – opus valde rarum. *Obdobja 15*, 541-551.

– – 1998: M. Furlan, Alasijevi glosi oghgniſke in pluca (K refleksu šk in k za psl. *šč in *t' v slovenščini. *Obdobja 17*, 259-272.

– – 1991: M. Furlan, Slovensko slima "ſaliua, plouagne" (Alasia) in srbohrvaško sl£m (Žumberek) – novo gradivo za slovansko-germansko izogloso *slímъ : *slīma-. *Jezikoslovni zapiski 1*, 25-30.

GERLANC 1979: B. Gerlanc, Ob novi izdaji Alasia – Gregorij Alasia da Sommaripa. V: *Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska in slovenska besedila*. Videm 1607, Ljubljana–Devin-Nabrežina–Trst, 287-303.

JAKOMIN 1995: D. Jakomin, *Narečni slovar Sv. Antona pri Kopru*. Trst.

KIDRIČ 1924: F. Kidrič, Fra Gregorio Alasia da Sommaripa. *Ljubljanski zvon,* XLIV, 102-107.

KOLETNIK 2000: M. Koletnik, Fonološki opis govora v Radencih. *Jezikoslovni zapiski 6*, 155-165.

LEGIŠA: 1951: L. Legiša, Kos kraškega narečja. *Razgledi*, Mesečnik za književnost in kulturna vprašanja (Trst), VI, 433-439, 509-513, 567-579.

– – 1979: L. Legiša, Alasia in njegova knjiga – Gregorij Alasia da Sommaripa. V: *Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska in slovenska besedila*. Videm 1607, Ljubljana–Devin-Nabrežina–Trst, 228-285.

[62] V zvezi s tem opozarjam na redukcije v Starogorskem rokopisu (1492–1498), ki jih Logar (1996: 349) pripisuje gorenjskemu narečju, a lahko odražajo stanje beneškoslovenskega narečnega območja.

[63] Tročrkje *che* ima pri Alasiju vedno vrednost [če].

LENČEK 1996: R. Lenček, *Izbrane razprave in eseji*. Uredila Marta Pirnat-Greenberg. Ljubljana.
LOGAR 1964: T. Logar, *Jezikoslovje – Slovenska matica 1864–1964*, Ljubljana, 108-115.
– – 1996: T. Logar, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Uredila Kamen Kenda-Jež. Ljubljana.
M 1592: H. Megiser, *Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592*. Bearbeitet von Annalies Lägreid / Slovensko-nemško-latinski slovar. Preureditev in posnetek prve izdaje iz leta 1592. Priredila Annelies Lägreid. Wiesbaden 1967.
MERKÙ 1980: P. Merkù, *Slovenska plemiška pisma družina Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst.
– – 1982: P. Merkù, Zasebna slovenščina v 17. stoletju. *Slavistična revija,* 30, 121-150.
– – 1987: P. Merkù, Slovenska srednjeveška antroponimija ob romanski meji. *Slavistična revija,* 35, 321-327.
– – 2006: P. Merkù, *Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu*. Uredila Metka Furlan in Silvo Torkar. Ljubljana.
– – 2007: P. Merkù, *Materiali per un dizionario del dialetto slovensko del Torre / Gradivo za slovar terskega narečja.* Iztis avtorjeve računalniške datoteke. Hrani Etimološko-onomastična sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.
NOVAK 1996: F. Novak, *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Drugo, popravljeno in dopolnjeno izdajo priredil in uredil V. Novak. Murska Sobota.
OBLAK 1891: V. Oblak, Doneski k historični dialektologiji. *Letopis Matice slovenske za leto 1891*, Ljubljana, 66-130.
RAMOVŠ 1924: F. Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika II. Konzonantizem*. Ljubljana.
– – 1952: F. Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana.
– – 1935: F. Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika VII. Dialekti*. Ljubljana.
– – 1936: F. Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana.
RIGLER 1963: J. Rigler, *Južnonotranjski govori. Akcent in glasoslovje govorov med Snežnikom in Slavnikom*. Ljubljana.
– – 1968: J. Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana.
– – 1986: J. Rigler, *Razprave o slovenskem jeziku*. Ljubljana.
SLA: Gradivo za Slovenski lingvistični atlas. Hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.
STEENWIJK 1992: H. Steenwijk, *The Slovene Dialect of Resia. San Giorgio*. Amsterdam-Atlanta.
ŠAVLI 1960/61: G. Šavli, *Contributi alla conoscenza del VOCABOLARIO ITALIANO E SCHIAVO DI ALASIA DA SOMMARIPA*. Tesi di laurea. Università degli studi di Roma.
ŠPEHONJA: 2003: N. Špehonja, *Vocabolario del Nediško*.
– – 2003a: N. Špehonja, *Vocabolario Italiano-Nediško*.
ŠTREKELJ 1887: K. Štrekelj, *Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse*.Wien.
– – 1922: K. Štrekelj, *Historična slovnica slovenskega jezika*. Maribor.
TOMINEC 1964: I. Tominec, *Črnovrški dialekt. Kratka monografija in slovar*. Ljubljana.

Kozma Ahačič
ZRC SAZU, Ljubljana

Mala slovnica slovenskega jezika v italijansko-slovenskem slovarju Alasia da Sommaripe (1607)

0 MALA SLOVNICA

Mala slovnica slovenskega jezika, ki jo najdemo na 25 straneh (AV 1607: A 8a–C 3b) v uvodu v italijansko-slovenski slovar Alasia da Sommaripe iz leta 1607, je kronološko tretji slovnični opis slovenskega jezika.[64] Do neke mere izhaja iz male slovnice štirih jezikov v MD 1592, vendar jo v celoti lahko štejemo kot izvirno delo z mnogimi rešitvami, ki niso imele zgleda v nobeni tedanji evropski slovnici. Kljub temu da je delo razmeroma kratko in da ni imelo nadaljnjega vpliva, mu moramo v okviru zgodovine slovenskega slovničarstva priznati pomembno mesto, saj v marsičem naznanja nove smernice v razvoju slovničarstva.

Alasijevo delo ločuje od del njegovih dveh predhodnikov več pomembnih *konceptualnih razlik*. Gre namreč za slovnični opis, namenjen predvsem uporabniku, ki ni rojeni govorec slovenščine. Pri tem se ločuje tako od Bohoriča

[64] Za prvega štejemo Bohoričevo slovnico iz leta 1584, za drugega pa Megiserjevo malo slovnico štirih jezikov v dodatku k slovarju MD 1592.

kot od Megiserja, kjer je tujejezični uporabnik možen, ni pa v ospredju. Poleg tega gre za slovnični opis enega samega jezika, kar Alasijevo slovnico ločuje od Megiserjeve, kjer gre za sočasni opis štirih jezikov. Izhodišče za slovnico po drugi strani tudi ni več (zgolj) latinska predloga, ampak gre za opis, namenjen uporabniku, ki je vešč italijanščine in obvlada osnove latinske slovnice. In ne nazadnje avtorjev materni jezik ni bil slovenščina, hkrati pa je bil s slovenščino v stiku krajši čas (najverjetneje od 1601). V tem se ločuje tako od Bohoriča, ki je bil rojeni govorec slovenščine, kakor tudi od Megiserja, ki je bil v stiku s slovenščino bistveno dlje.

Dosedanji raziskovalci so raziskovali predvsem slovarski del Alasijevega vokabularja, zato mala slovnica še ni doživela podrobnejše obravnave. Vatroslav Oblak (1891: 66-130) v svoji razpravi *Doneski k historični slovenski dialektologiji* podaja predvsem glasoslovno in oblikoslovno analizo slovarja. O delu kot celoti nima najboljšega mnenja, glede vira za slovnični uvod in slovar pa pravi, da ga ni lahko določiti. Za natančnejše proučevanje slovnice je dragocen predvsem prepis slovničnega uvoda (Oblak 1891: 87-94), kjer so dobro razrešena tudi slabše vidna mesta.

Anton Breznik (1926: 115) dokazuje, da je Alasia rabil pri sestavi slovničnih obrazcev Megiserja (in ne Bohoriča), kar se vidi zlasti iz pomot, ki se ujemajo z Megiserjem.

France Kidrič (1978: 171-177; prvič objavljeno 1924, ter kasneje predelano v SBL 1925) je zbral osnovne podatke o Alasiu. Predvsem zanimive so ugotovitve, kako in kdaj se je Alasia naučil slovenščine: kakor predvideva Kidrič se je to zgodilo le nekaj let pred nastankom slovarja, leta 1601. Za informacije o Slovanih Kidrič ne navaja vira, domneva pa, da bi lahko podatke o »posebnih črkah«, ki jih Alasia omenja v uvodu, dobil v kakem istrskem kraju, kjer so še glagolali. Od Megiserjevih del kot gotov vir za uvod navaja MD 1592. Slovnični uvod v slovar je bil po Kidriču namenjem predvsem tujerodnim duhovnikom.

Giovanni (Ivan) Šavli (1960–1961) se v svoji tezi o Alasijevem slovarju slovnice razen v primerih posebej ne dotika.

Lino Legiša (1979: 229-285) v svoji analizi celotnega slovarja opis razprostranjenosti Slovanov pripisuje Megiserjevi tabeli v MTh 1603, »zglede za sklanjatev in spregatev« pa Megiserjevemu MD 1592 »z majhnimi spremembami«.

Metka Furlan (1998: 259-260) v članku o dveh Alasijevih glosah na podlagi Alasijevega opisa končnice nedoločnika v slovničnem uvodu ugotavlja, da se je zavedal razlike med govorjenim jezikom svoje okolice in jezikom pisanih protestantskih predlog in da je dajal prednost oblikam iz ustnega vira.

Rada Cossutta (1999: 402-408) je Alasijevo slovnico analizirala z vidika knjižnih in narečnih prvin. Četudi je vidik obravnave povsem drug kot naš, je s svojo analizo pripravila dobro osnovo za nadaljnje študije ter prispevala nekaj koristnih opomb.

1 NASLOVNICA

Že naslovnica Alasijevega slovarja kaže, da gre za drugačno delo, kakor sta Bohoričeva BH 1584 ali mala Megiserjeva slovnica v obliki tabel, dodana slovarju MD 1592. Pravi namreč, da slovar vsebuje tudi »kratek poduk (*inſtruttione*), s katerim se zlahka naučimo slovenskega jezika«. Slovnice, namenjene učenju tujega jezika, že v 16. stoletju niso bile nobena redkost (po številu izstopajo predvsem slovnice francoščine in italijanščine; prim. Ahačič 2007: 102-112), prav tako ni bilo nič nenavadnega, da so bile napisane v ljudskem jeziku naslovnikov (in ne v latinščini, kar je bilo sicer običajneje). Prav tako v slovarjih ljudskih jezikov in latinščine zasledimo določene jezikovne opombe, po tematiki razporejene nomenklature (kakor pri Alasii imena dnevov v tednu ali števil) ter razne bolj in manj uporabne dialoge. Ni pa običajno, da najdemo v eni knjigi vse to skupaj kot pri Alasii – četudi v razmeroma majhnem obsegu.

2 UVOD IN PRAVOPISNE OPOMBE (AV 1607: A 7B–A 8A)

Osnovno izhodišče celotnega Alasijevega slovničnega opisa lahko opazujemo že v samem uvodnem delu, kjer postavi jasno razmerje med opisovanim (*la lingua Schiaua*) in svojim maternim jezikom (*noi in Italiano*). To razmerje se nadaljuje tudi v nadaljnjem besedilu: »njihove pomanjševalnice« (AV 1607: C 3a), »njihove zdravice« (AV 1607: C 4a), »njihova imena mesecev« (AV 1607: C 6a) ipd. Takšnega odnosa pri Megiserju, ki prav tako ni bil rojeni govorec slovenščine, v MD 1592 ali MTh 1603 ne zasledimo.

Razmerje med pojmovanjem slovanskega in slovenskega jezika je enako kakor pri Bohoriču in Megiserju (Ahačič 2006: 16-18) in je nasploh značilno za tedanje obravnavanje slovenščine v okviru ostalih slovanskih jezikov. Meje med pomeni izrazov, kot so jezik, narečje in govor, so bile namreč zelo tanke, pomena 'jezik' in 'jezikovna skupina' pa sta se večkrat prepletala celo v okviru istega besedila. Tudi zato je raba izraza *lingua Schiaua* za slovenski jezik in hkrati za slovansko jezikovno skupino pričakovana in običajna.

Oznake narodov, kjer govorijo slovanski jezik (*lingua Schiaua*) (AV 1607: A 7b), so deloma povzete po MTh 1603, vendar do te mere preurejeno, da lahko sklepamo, da so bile pisane po spominu. Še nekoliko manj jim namreč ustrezajo ljudstva, našteta pri Herbersteinu (2001: 8-9), Gesnerju (1555: G 6a–H 2a) in Bohoriču (BH 1584: *5b–**2b). Pri vseh skupaj pa bi ravno nabrali celotno zbirko narodov. MTh (1603: 8b) od narodov, naštetih pri Alasii, omenja Čehe, Moravce, Hrvate, Moldavane, Poljake, Litovce, Prutene, Bolgare, Bosance, opisno tudi Ogre (omenja namreč bezijaško narečje (*dialectus Beſiatica*), ki je »posebno narečje Slovanov na meji z Ogri«), ne pa tudi Valahov (Vlahov)[65] in Rusov. V MTh 1603 ne najdemo tudi opisa obsega slovanskega jezika »od Jadranskega morja do Severnega oceana.«

[65] Najdemo jih npr. pri Bohoriču (BH 1584: *7b).

Mimogrede navrženi podatek o glagolski pisavi (AV 1607: A 8a), za katerega Kidrič domneva (kakor smo navedli zgoraj), da ga je Alasia povzel na podlagi lastnega stika z glagolsko pisavo, bi bil po našem mnenju lahko povzet po Palatinovi zbirki pisav (Palatino 1566: G 7a). Palatinovo delo, ki je izšlo v Rimu, je Alasia, če mu je le bilo dostopno, skoraj zagotovo vzel v roke, preden se je začel odločati, kako naj slovenščino piše sam. Glagolsko pisavo tam najdemo pod naslovom »Alphabetum Iliricum divi Hieronimi«. Ima 33 črk (med njimi seveda tudi znak za č), kolikor jih navaja tudi Alasia. Bohorič, ki sicer v svoji slovnici prav tako natančno opisuje glagolsko pisavo (BH 1584: 15-19), navaja zgolj 32 črk,[66] Megiser (MTh 1603) in Gesner (1555) pa jih sploh ne navajata. Če Alasia torej o glagolskih črkah ni pisal zgolj na podlagi lastnih izkušenj, je skoraj zagotovo rabil Palatinovo knjižico.

Alasia glagolsko pisavo ter primer glede zapisa glasu [č] omenja predvsem zaradi lastne zadrege, v katero ga je postavila želja po novem črkopisu. Megiserjev črkopis namreč ni bil dovolj blizu Alasijevemu naslovniku: govorcu italijanščine, ki bi se želel poučiti o osnovni zgradbi slovenščine, se seznaniti z njeno osnovno leksiko ter imeti nekaj osnovnih fraz in besedil za vsakodnevno duhovniško prakso.[67] Alasia je črkopis zato v kar največji možni meri približal uporabniku, navajenemu na zapis italijanskih besed. Pri tem se je seveda zavedal, da takšen zapis ni dosleden, saj poudarja, da »ni mogoče zlahka pisati njihovih besed z našimi latinskimi črkami, še posebej če želimo doseči, da bi imele primerno in pravo ujemanje [*consonanza*], naglas in izgovor, ki bi jih imele, ko bi bile zapisane z njihovimi lastnimi črkami« (AV 1607: A 7b–A 8a).[68] Zadrege je očitno reševal kar sproti, saj najdemo drugo opombo glede izgovora šele ob koncu obravnave imena (AV 1607: C 2b): »Kjer boš našel napisano *thia*, se izgovarja kakor v *matthia* [torej -tia] in ne kakor v *tertia* [kjer se bere –cia].«

3 GLAGOL (VERBO) (AV 1607: A 8A–B 8A)

Poglavje o glagolu (AV 1607: A 8a–B 8a) je najobsežnejše poglavje Alasijevega slovničnega opisa, v katerem se nam po eni strani lepo kaže njegova naslonitev na Megiserjeve tabele v MD 1592, po drugi strani pa tudi precejšnja samostojnost. Alasia je namreč glagolskim paradigmam dodal zanimiv opisni uvod (AV 1607: A 8a–B 3b), v katerem razlaga tvorbo posameznih časov.

Izhodišče za opis glagola mu je latinska razvrstitev, na podlagi katere ugotavlja razlike s slovenščino. Kakor Bohorič tudi Alasia ločuje tri *konjugacije* (na *-am, -*

[66] Med njimi seveda tudi znak za č (zherv).

[67] Takšnega uporabnika tradicija slovenskega knjižnega jezika pač ni zanimala. Poleg tega bi bila lahko, kot je ugotavljal že Legiša (1979: 241), omemba in raba protestantske slovenske priredbe latinice do neke mere sporna – čeprav to po našem mnenju ne more biti glavni razlog za nov črkopis.

[68] Vsi navedki iz Alasie so vzeti iz komentiranega prevoda, ki ga Matej Šekli in avtor prispevka pripravljata za »Slavistično revijo«.

em ter *-im*) ter nepravilne glagole, celotno razvrstitev glagolov pa poda bolj sistematično kot Megiser v MD 1592.[69]

Kakor Bohorič in Megiser tudi Alasia ločuje v slovenščini tri oblike za *čase*, ki jih ima (latinska) slovnica pet: sedanjik (*praesens*), nedovršni preteklik (*praeteritum imperfectum*), dovršni preteklik (*praeteritum perfectum*), predpreteklik (*plusquamperfectum*) in prihodnjik (*futurum*).

	verbo (glagol)		
coniugatione (spregatev) glagoli na -am glagoli na -em glagoli na -im + nepravilni glagoli	tempo (čas) presente (prezent; sedanjik) preterito (preteklik) [= imperfetto, perfetto e plusquam perfetto (imperfekt/nedovršni preteklik, perfekt/dovršni preteklik in pluskvamperfekt/predpreteklik)] futuro (futur, prihodnjik)	modo (naklon) indicativo (indikativ, povedni naklon) imperativo (imperativ, velelni naklon) optativo (optativ, »želelni« naklon = vezni naklon v neodvisnih latinskih stavkih) subiuntivo (subjunktiv, »podredni« naklon = vezni naklon v odvisnih latinskih stavkih) infinitivo (infinitiv)	numero (število) singulare (ednina) dvojine ne ločuje plurale (množina)
+ nome verbale (glagolnik) participio (deležnik) gerundivo (»gerundiv«, verjetno rabljeno za označevanje deležja v pomenu 'glagolski prislov')			

Medtem ko Megiser zaradi zahtev ostalih treh jezikov v svojih tabelah navaja vsak čas posebej (toda vse preteklike trikrat z enako slovensko paradigmo),

[69] Megiser tam namreč ni podajal samo slovenskih glagolskih paradigem, ampak je iskal način, ki bi najustrezneje združeval opis glagolskega sistema v vseh štirih tam obravnavanih jezikih.

Bohorič pa pri paradigmah glagolov navaja eno samo slovensko paradigmo, ki jo prevaja s tremi latinskimi časi (npr. BH 1584: 108-109), ubere Alasia srednjo pot. V uvodnem delu (AV 1607: A 8a–A 8b), kjer mu predstavlja slovenščina izhodišče, tako pravi: »Imajo samo tri različne čase pri glagolih, in sicer [1.] sedanjik, [2.] nedovršni preteklik, dovršni preteklik in predpreteklik, ki so [tvorjeni] na enak način, ter [3.] prihodnjik, kot lahko vidiš pri spregatvi [glagola] *amo*.« Drugače pa ravna pri predstavitvi paradigem posameznih glagolov (AV 1607: B 3b–B 8a), kjer ima za izhodišče latinske primere, ki jih prevaja v slovenščino. Tako pri glagolu *sum* (*ſem*) ponovi isto slovensko paradigmo kar trikrat za vse tri latinske preteklike (*eram – Sem biu, fui – Sem biu, fueram – Sem biu*) ter trikrat za vse tri latinske konjunktive preteklega časa (*Eſſem ego – dabi ieſt biu, Fuerim – dabi ieſt biu, Fuiſſem – dabi ieſt biu*), podobno pa ravna tudi pri paradigmi glagola *amo* (*lubim*). Tam je še posebej opazno, da kljub oznaki dovršnosti in nedovršnosti časa (perfekt/imperfekt) Alasia sledi Megiserju in tako latinski dovršni kakor nedovršni primer prevaja z istim nedovršnim prevodom (*Ego amabam – ieſt ſem lubiu, ego amaui – ieſt ſem lubiu*). To nas ne sme čuditi, saj je celo Bohorič kot rojeni govorec slovenščine doživljal odnos dovršnost : nedovršnost kot besedotvorno in ne kot časovno-vidsko značilnost (Ahačič 2007: 145).

Popolna naslonjenost na latinščino danes ne deluje najbolj sistematično, za tedanjega uporabnika Alasijeve knjižice pa je bila praktična, saj je slovnično mišljenje potekalo izključno na podlagi latinščine. Zato Alasia meni, da mora pojasniti, zakaj je pri paradigmi glagola *amo* (*lubim*) po navedeni paradigmi nedovršnega preteklika izpustil paradigmi za subjunktiv dovršnega preteklika in predpreteklika (AV 1607: B 7b): »Dovršni pretekli čas in predpreteklik sta enaka, zato ju zaradi prostora izpuščam.«

Od *naklonov* Alasia tako kot Megiser in Bohorič ločuje indikativ, imperativ, infinitiv ter optativ in subjunktiv,[70] ki imata v latinščini (ne pa tudi v grščini!) enako obliko, ki ji danes pravimo konjunktiv; optativ stoji v prostih stavkih, subjunktiv pa v odvisnih. Takšno ločevanje je pri vseh treh avtorjih (ter tudi pri večini drugih tedanjih evropskih slovničarjev) vzpodbujala predvsem želja po iskanju ustreznic latinskim časom.

V paradigmi glagola *sum* (*ſem*) (AV 1607: B 3b–B 5b), Alasia optativa in subjunktiva posebej ne označuje, ampak ju obravnava skupaj, pri čemer rabi veznike *acu* (za lat. coni. praes.), *dabi* (za lat. coni. impf., coni. pf. in coni. plqpf.), *acu/cadar* (za lat. futur II., ki ga Alasia razume kot coni. fut.). V paradigmi glagola *amo* (*lubim*) je doslednejši (AV 1607: B 5b–B 8a). Za optativ rabi *Bug oteu dabi* (za lat. *utinam* + coni. impf./praes.), za subjunktiv pa *cadar/acu* (za lat. *cum* + coni. praes.), *cadar* (za lat. *cum* + futur II, ki ga Alasia razume kot coni. fut.) ter *dabi* (za lat. *cum* + coni. impf./pf./plqpf.).

[70] Latinske izraze rabimo, ker se poimenovanja za naklone po pomenu razlikujejo od poimenovanj v sodobni latinski slovnici, tako da bi dodatno prevajanje izrazov v slovenščino povzročilo samo dodatno nerazumevanje izvirnika.

Acu in *dabi* rabi po Megiserju (*aku, debi*),[71] *cadar* pa rabi pogosteje (Megiser ima *kadar* samo pri paradigmi glagola *imam*). *Bug oteu dabi* je Alasijev prevod po italijanskem *o Dio volesse* za latinski *o utinam* (prim. B 5b).
Kar se tiče *števil*, Alasia ne ločuje dvojine tako pri glagolih kakor pri »imenih«. Pri tem mu je zgled Megiser, ki pa dvojine nima predvsem zaradi zahtev, ki ga je predenj postavljala kombinacija štirih jezikov.[72] Bohorič dvojino ločuje in to bi zagotovo storil tudi Alasia, če bi bil v stiku z njegovo slovnico.

Tvorba časov				
Sedanjik (presente)				
1. os. ed. 2. os. 3. os. 1.os. mn. 2. os. 3. os.	osnova +	-m (-am, -em, -im) -s (-as, -es, -is) -ø -mo -te -io	*imam, veriem, lubim* *imas, veries, lubis* *ima, verie, lubi* *imamo, veriemo, lubimo* *imate, veriete, lubite* *imaio, verieio, lubiio*	*habeo, credo, amo* *habes, credis, amas* *habet, credit, amat* *habemus, credimus, amamus* *habetis, creditis, amatis* *habent, credunt, amant*
Ostali časi [nedovršni in dovršni preteklik, predpreteklik in futur v indikativu, optativu in subjunktivu]				
1. os. ed. 2. os. 3. os. 1. os. mn. 2. os. 3. os.	glagol *fum* (*fem*) v ustrezni obliki + oblika glagola na:	-au, -eu, -iu -le *ali* -li	*diau, imeu, lubiu* *imele, veriale lubili*	*dixi, habui, amaui* *habuimus, credimus amauimus*

Pri obravnavi *tvorbe časov* (A 8b–B 3a) opiše Alasia glagolsko osnovo, iz katere lahko tvorimo različne osebe, števila in čase, kot končnico tretje osebe ednine (*la terminatione della terza perſona del ſingolare*; AV 1607: B 1a).[1] Na to osnovo v vseh treh konjugacijah dodajamo končnice *-m, -s, -ø, -mo, -te, -io*. Ne velja pa ta osnova za velelnik, ki se lahko »konča na« *-i* ali *-e* (AV 1607: B 2a) ne glede na siceršnjo osnovo.
Deležnik v sestavljenih časih Alasia opisuje kot običajno glagolsko obliko (in ne deležnik),[2] kar nas lahko čudi, saj imata sestavljene oblike glagolov tako

[71] Bohorič rabi v BH 1584 *o debi*.
[72] Megiser je namreč izpuščal vse paradigme, ki ne bi bile izvedljive v vseh štirih jezikih; prim. Ahačič 2007: 233-240).
[1] To je tudi ena bistvenih razlik glede na Bohoriča (BH 1584: 98), ki mu osnovo predstavlja nedoločnik brez *-ti*.
[2] Bohorič ga denimo povsem ustrezno označuje kot *verbale sive participiale verbum* (deležniški glagol; Ahačič 2007: 152).

latinščina kakor italijanščina. Očitno ga je zmotilo dejstvo, da v slovenščini »govorijo v trpnem pomenu« (AV 1607: B 1b): z Alasijevega vidika to pomeni, da namesto »jaz sem ljubil« (*io hò amato*) v slovenščini govorijo »jaz sem ljubljen« (*io ſono amato*). Glagol *biti* namreč italijanščina rabi za izražanje trpnega pomena, za izražanje preteklika pa rabi glagol *imeti*. Da ne bi naredil kakšne napake, se je zato poimenovanju deležnika raje izognil.

Alasia opozarja (AV 1607: B 3a) tudi na dejstvo, da imajo lahko nekateri »nepravilni« (*annomali*) glagoli v sedanjiku drugačno osnovo kakor v ostalih časih (npr. *grem* > *ſem ſou*, *chiem* > *ſem oteu*). Tega podobno kot Megiser za razliko od Bohoriča v slovarju ne označuje.

Optativ in subjunktiv razlaga kot povezavo ustreznega indikativa z veznikom (ki ga Alasia razume kot prislov, kar je tudi v okviru tedanjih pojmovanj vsaj za subjunktiv narobe). Tak opis je za slovenščino izvirno Alasijev,[3] bil pa je običajen za tedanje slovnice ljudskih jezikov s podobnimi značilnostmi glagolskega sistema (prim. Ahačič 2007: 148).

Pri nedoločniku upošteva »pokvarjeni« govor svoje okolice in ne končnice za nedoločnik (*-ti*), kakor jo je lahko našel pri Megiserju. Poleg nedoločnika na *-t,* ki ga navaja v obravnavanem opisu tvorbe glagolov, pozneje opazi (AV 1607: B 8a), da imajo nekateri glagoli nedoločnik tudi na *-č* (*rech*, *otech* [!]), pri paradigmah pa prevaja v slovenščino tudi latinski infinitiv perfekta: prevede ga, kakor bi ga prevajali v latinski konstrukciji akuzativa z infinitivom (*Amauiſſe – ie lubiu*; AV 1607: B 8a). Kljub vsemu pa lahko rečemo, da je Alasia razmerju med nedoločnikom in ostalimi oblikami posvetil precej majhno pozornost glede na to, da glagole v slovarju navaja prav v nedoločniku (kakor jih navaja tudi Megiser – Bohorič jih v svojih slovarčkih posameznih spregatev nasprotno navaja v 1. os. ed.).

Velikega poudarka si zasluži na videz povsem obrobna opomba (AV 1607: B 3a), da se glagolnike in deležnike tvori podobno, kot jih tvorijo Latinci (to pomeni, da jih slovenski jezik lahko izraža in tvori), da pa za končnico ni mogoče dati gotovega pravila in se jih zato nauči *z rabo*. Takšna formulacija je za tedanje slovnice neznačilna in zaradi svoje sproščenosti zelo moderna. Poleg tega pa je verjetno najtrdnejši dokaz, da Alasia Bohoriča ni imel v rokah, saj ima Bohorič tvorbo glagolnikov in deležnikov dobro opisano. Nasprotno pa Megiser glagolnikov in deležnikov v svoji mali slovnici v obliki tabel nima.

Z izrazom »gerundivi« označuje Alasia oblike na *ch*, na primer *ležeč*, *govoreč* (AV 1607: B 3a), torej današnje deležnike ali (še verjetneje) deležja. Takšna oznaka je tudi v okviru tedanje rabe termina precej nenavadna in ni povsem jasno, po kakšnem postopku je Alasia prišel do nje. Lahko bi šlo za rabo v pomenu 'gerundij' (oziroma glagolski samostalnik, kakor ga rabi npr. Reuchlin 1506 v hebrejski slovnici za *infinitivus constructus*; Kessler Mesguich 2006 v CTLF 2006). Bohorič (BH 1584: 99-100) na primer prevaja gerundije na *-do* z deležji na *-č* (*laborando* 'z delanjem' = *delajoč*), kar je morda posledica tega, da se odraz

[3] Podoben opis ima sicer tudi Bohorič, ki pa ga Alasia skoraj gotovo ni imel v rokah.

latinskega gerundija v ablativu v romanskih jezikih rabi v funkciji slovanskega deležja sedanjega časa. Morda pa je imel Alasia v mislih kak podoben primer v gerundivnem skladu. V tem smislu bi šlo lahko tudi za rabo v pomenu 'glagolski prislov'. Nikakor pa ni mogel misliti na gerundiv (torej glagolski pridevnik s trpnim pomenom) v tradicionalnem pomenu besede v okviru latinske slovnice.
Ena od zanimivosti Alasijeve slovnice je tudi *negotovost*, ki je avtor občasno niti ne skriva. V poglavju o glagolu poleg že omenjenih zadreg s končnico glagolnikov in deležnikov tako na primer pravi (AV 1607: A 8b), da ne ve, ali obstajajo primeri konjugacije glagola na *-on* in na *-um.*
Ker je imel pred sabo Megiserja in morda še kako protestantsko delo, je doživljal govorjeni jezik svojega področja kot pokvarjen (*corrotto parlare*; AV 1607: B 2b). »Pokvarjenemu« jeziku pa je na vsak način moral slediti, saj *nepokvarjenega* ni obvladal in bi bil v nasprotnem primeru brez vsake opore za svoje slovnično delo, slovar pa bi bil jezikovno neenoten. Ko govori o nedoločniku, ki ima po njegovih pravilih končnico *-t,* prav zato doda (AV 1607: B 2b): »Po drugih končnicah, ki sem jih tudi zasledil, bi se moral končati na *-ti* kakor v *imati*, tj. *habere*.«
Ni gotov tudi v tem, kaj se v slovenščini resnično rabi in kaj ne. Na podlagi latinskega sistema tako na primer domneva, da bi lahko imela slovenščina tudi nedoločnik preteklega in prihodnjega časa (AV 1607: B 2b), ki jih v Megiserjevih tabelah ni mogel najti: »Zdi se mi, da se ostali časi nedoločnika ne uporabljajo, toda ne bom ničesar rekel.«[4] Kljub gornji opombi pa pri paradigmi glagola *amo* Alasia rabi nedoločnik preteklega časa (*amavisse – ie lubiu*; AV 1607: B 8a).
Temeljni *primeri* v poglavju o glagolu so vzeti iz Megiserja, razen glagola *veriem* (*credo*; A 8b), ki se je očitno Alasiu zdel primernejši od Megiserjevih primerov glagolov na *-em*, saj se glede na Alasijeva pravila obnaša pravilneje. Poleg tega Alasia navaja še posamezne oblike glagolov, ki jih Megiser v svoji mali slovnici nima: *diau*, *diala*, *ſtoru*, *ſtorla*, *recu*, *recla, lezech*, *gouorech*. Tudi po tem lahko vidimo, kako samostojno je Alasia razmišljal na določenih mestih svoje slovnice. Namesto več glagolov navaja Alasia za razliko od Megiserja samo paradigmo glagolov *ſem* in *lubim*, vendar paradigmo slednjega precej razširi, saj mu doda oblike optativa in subjunktiva, ki jih Megiser navaja samo za glagola *imam* (*habeo*) ter *sem* (*sum*).

4 IME (*AVERTIMENTI CIRCA I NOMI*) (AV 1607: B 8A–C 3B)

Pod izrazom imena (lat. *nomina*, it. *nomi*) so v tedanjih slovnicah obravnavali samostalnike in pridevnike, ne pa tudi zaimkov. Imena in zaimke ločujejo vse slovnice, ki bi jih utegnil poznati Alasia, v svoji mali slovnici v MD 1592 pa jih ločuje tudi Megiser. Uvrstitev zaimkov v poglavje o imenu (AV 1607: B 8a–C 3b) je tako predvsem znak Alasijeve površnosti ali nespretnosti pri delitvi snovi.

[4] To mesto je eden od najočitnejših dokazov, da Alasia ni imel v rokah Bohoriča, saj bi tam dobil dokaj jasno sliko razmerja med latinskimi in slovenskimi nedoločniki.

Povsem običajno pa je, da se v poglavju o oblikoslovnih značilnostih imen obravnava tudi besedotvorne postopke. Prav tako je na obravnavo imen tesno vezan odstavek o rabi predlogov in veznika *inu/i*.

Najbolj izvirna v celotni Alasijevi mali slovnici je gotovo razvrstitev imen (torej samostalnikov in pridevnikov) v *sklanjatve* (AV 1607: B 8b), saj jih kot edini slovenski slovničar razvršča glede na končaj v tožilniku, podobne razvrstitve pa ne najdemo tudi v nobeni od pregledanih sočasnih slovnic drugih jezikov. Čeprav Megiser v svoji mali slovnici (razen pri *taiſti*) navaja samo moški in ženski spol (ki ju kot edina ločuje tudi italijanščina), Alasia na načelni ravni (v primerih pa samo pri *on, ona, onu*) ločuje vse tri.

Zelo pomembna je Alasijeva odločitev, da navaja sklanjatve *brez člena* (AV 1607: B 8a).[5] Člen sta pri sklanjatvah rabila tako Bohorič kakor Megiser, ne čudi pa nas, da je prvi korak glede odprave rabe člena v imenskih paradigmah v slovenskih slovnicah naredil prav Italijan, saj je bila razprava o členu najbolj živa prav v italijanskih slovnicah (Ahačič 2007: 127). Poleg tega ne rabi več člena tudi (jezuitska) Alvarova latinska slovnica (Ahačič 2007: 93-94), ki jo je Alasia gotovo poznal.

O tem, da je Alasia poznal italijanske razprave o sklanjanju, nam priča tudi njegova opomba, da se imena v slovenščini »sklanjajo na način Latincev« (*al modo de' latini*) (AV 1607: B 8a). S tem je mišljeno, da se sklanjajo s končnicami in ne s »členi«[6] (*articoli*) (kakor v italijanščini), za katere Alasia izrecno poudari, da jih v slovenščini »ne uporabljajo z izjemo člena *od* v rodilniku in ločilniku« (AV 1607: B 8a). Nato Alasia uporabnika še posebej opozori, da mora imena sklanjati s končnicami – torej ne s »členi« (*articoli*) kakor Italijani (AV 1607: B 8a–B 8b): »Zato moraš pri govorjenju paziti, da se glagoli vežejo z istimi skloni, kakor bi se vezali, če bi govoril latinsko«.

Za primera samostalniških paradigem (AV 1607: B 8b–C 1b) izbere *ochia* in *mati* po Megiserju, medtem ko Megiserjeva primera *goſpud* in *goſpa* izpusti. Tako najdemo pri Alasiu prek Megiserja enaka primera kot pri Bohoriču. Primera *mater* in *pater*, ki sicer za slovenščino nista najbolj posrečena, sta verjetno botrovala tudi temu, da je Alasia kot izhodiščni sklon za določanje deklinacij določil tožilnik in ne imenovalnik.

Posebni obravnavi *pridevnikov* se Alasia izogne, čeprav jih Megiser navaja. Verjetno so se mu zdele končnice pridevniške sklanjatve podobne končnicam samostalniške sklanjatve, hkrati pa ga je begalo tudi to, da Megiser v MD 1592 skupaj s sklanjatvijo pridevnika navaja še stopnjevanje. Za Alasio je značilno, da je slovnične vsebine, pri katerih je bil negotov, enostavno izpustil.

Od *zaimkov* (AV 1607: C 1b–C 2b), ki jih najdemo pri Megiserju, Alasia izpusti *leta, taiſti* in *kateri*. Opazil pa je kratki obliki osebnega zaimka za tožilnik

[5] Čeprav člen rabi v tradicionalnih besedilih, dodanih na koncu slovarja (Šavli 1960–1961: 60).

[6] Takšno formulacijo rabi Alasia glede na latinsko slovničarsko tradicijo tako za člene kakor tudi za predloge.

moškega in ženskega spola: *jo* in *ga*. Za moški spol je takšno obliko opazil že Bohorič (opisuje jo kot *afarezo* oblike *njega*; BH 1584: 81), Megiser pa takšnih oblik ne navaja.

Besedotvorni prehod osebnih imen v pridevnike (AV 1607: C 2b–C 3a) je prav tako izviren Alasijev dodatek, čeprav ima tovrstni razdelek že Bohorič (BH 1584: 67-68) v poglavju o vrsti (*species*) pod razdelkom svojilna imena (*possesiva*). Enako velja tudi za pomanjševalnice na *-ič* (AV 1607: C 3a), ki jih najdemo pri Bohoriču v istem poglavju (BH 1584: 68) pod razdelkom pomanjševalnice (*diminutiva*). Primeri so seveda drugačni kakor pri Bohoriču. Če bi hoteli dokazovati, da je Alasia vendarle imel v rokah Bohoričevo slovnico, bi lahko izhajali iz teh dveh drobnih odstavkov, vendar pa je drugih razlik med Bohoričem in Alasiem ter posrednih posledic nepoznavanja Bohoričeve slovnice pri Alasiu toliko, da bi morali hkrati dokazovati, da je Alasia poznal samo posamezne strani iz Bohoriča, ostalih pa ne, kar pa ne vzdrži kritične presoje.

Ob koncu svoje male slovnice Alasia opiše še rabo *predlogov s, v* in *k* ter *veznika in* (AV 1607: C 3a–C 3b). Predlogov in veznikov Megiser ne obravnava. Zanimivo je, da se mu pri opisu predloga *s* odpre enak problem kakor Bohoriču: kako opisati sklon, ki ga ni v latinski slovnici, npr. orodnik. Alasia tega problema ne reši v duhu slovenščine kakor Bohorič (ki orodnik in mestnik opiše kot dajalnika s posebnimi končnicami; prim. Ahačič 2007: 122-125, 168-171), ampak glede na postavljeni sistem: tako besedo za predlogom *s* razlaga (in zapisuje) kot sklon, ki je po njegovem pojmovanju ločilnik (torej današnji rodilnik): *Sgoſpuda.*[7] Takšno ravnanje za preostalo besedilo Alasijeve slovnice sicer ni značilno, je pa razumljivo, da se je Alasii zalomilo prav tu. Kako naj bi kot priučeni govorec slovenščine odkrival sklone, ki jih *ni v (latinski) slovnici*? Na mestu, ko Alasia o slovnici več ne razmišlja, ampak sledi tradiciji (torej v molitvah, pesmih in leksikaliziranih zvezah) pa rabi orodnike skoraj vedno pravilno, kakor lahko vidimo iz oblik, ki jih je izpisal Šavli (1960–1961: 62-70). Raba (oziroma zapis) glede na »pravilo« je redka, npr. *po tic toic zapouuidi* (O 3b).

Latinščina igra v Alasijevi mali slovnici pomembno vlogo, saj služi kot razlagalni jezik slovničnih primerov, kot nekakšen *jezik slovnice*. Tedanjemu uporabniku latinski prevodi slovenskih primerov in paradigem niso dali samo informacije o pomenu, ampak so sami po sebi dajali tudi informacijo o slovničnih značilnostih posameznega primera (čas, število, oseba; spol, sklon itd.). *Italijanščino* uporabi Alasia za razlago slovenske situacije, ko poda – kakor smo opisali zgoraj – neposredno primerjavo med stanjem v slovenščini in italijanščini pri sestavljenem pretekliku (AV 1607: B 1b, B 2b–B 3a). Prav tako rabi Alasia italijanščino za prevod zaimkov v poglavju o glagolu (AV 1607: B 3a) ter daljših primerov (AV 1607: B 8b, C 2b–C 3b), tako da proti koncu slovnice italijanščina popolnoma nadomesti latinščino. Takšna raba drugega ljudskega jezika za razlago slovenske situacije, ne da bi zraven dodali še latinski prevod, je z vidika razvoja

[7] To mu je bilo še toliko lažje storiti, ker je končnico *-m* tudi sicer v nekaterih primerih slišal oslabljeno (npr. *s'Bogo*).

slovničarske misli moderna[8] ter kaže na Alasijevo samozavest in željo po izvirnosti.

VIRI IN LITERATURA

Kozma AHAČIČ: Rekonstruiranje zgodovinskih jezikovnih situacij: metode, problemi in primeri. *Jezik in slovstvo,* LI/3–4 (2007): 7-23.
– – *Misel o jeziku in književnosti pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja.* (Doktorska disertacija.) Ljubljana, 2007.
Gregorio ALASIA DA SOMARIPA: *Slovar [...].* Ljubljana–Devin-Nabrežina–Trst: Založba Mladinska knjiga, Občina Devin-Nabrežina, Založništvo tržaškega tiska, 1979.
– – *VOCABOLARIO Italiano, e Schiauo.* Reprint. Ljubljana: DZS, 1993.
AV 1607 = Gregorio ALASIA DA SOMMARIPA: *VOCABOLARIO Italiano, e Schiauo*. Udine, 1607.
BH 1584 = Adam BOHORIČ: *Arcticae horulae fuccifivae.* Wittenberg, 1584.
Anton BREZNIK: Slovenski slovarji. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani III* (1926): 110-174.
Rada COSSUTTA: Knjižne in narečne prvine v Alasijevem slovarju. *Murkov zbornik* (Zora 9). Maribor: Slavistično društvo, 1999, 402-408.
Metka FURLAN: Alasijevi Glosi oghgniſke in pluca: K refleksu šk in k za psl. *šč in *t' v slovenščini. *Vatroslav Oblak* (Obdobja 17). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1998, 259-272.
Konrad GESNER: *Mithridates: De differentiis linguarum tum veterum tum quae hodie apud diverſas nationes in toto orbe terrarum in uſu ſunt, Conradi Gesneri Tigurini Obſervationes*. Tiguri: Froschoverus, 1555.
Žiga HERBERSTEIN: *Moskovski zapiski.* Ljubljana: Slovenska matica, 2001.
Sophie KESSLER MESGUICH: Reuchlin, Johannes: De rudimentis hebraicis [notice 4209]. *Corpus de textes linguistiques fondamentaux*, 2006. http://ctlf.ens-lsh.fr/.
France KIDRIČ: Fra Gregorio Alasia da Sommaripa. *Izbrani spisi* I. (Dela – Opera 35/1.) Ljubljana: SAZU, 1978, 171-177.
Lino LEGIŠA: Alasia in njegova knjiga. *Gregorij Alasia da Somaripa: Slovar [...].* Ljubljana–Devin-Nabrežina–Trst: Založba Mladinska knjiga, Občina Devin-Nabrežina, Založništvo tržaškega tiska, 1979, 229-275.
MD 1592 = Hieronymus MEGISER: *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM.* Graz, 1592.
MTh 1603 = Hieronymus MEGISER: *Theſaurus Polyglottus.* Frankfurt, 1603.
Vatroslav OBLAK: Doneski k historični slovenski dialektologiji II. *Letopis Matice slovenske* 1891: 66-130.
Giovambattista PALATINO: *Libro di m. Giovambattista Palatino cittadino Romano, nel qual s'insegna a scrivere ogni sorte lettera*. Roma: Per Antonio Maria Giudotto Mantouano, 1556.
Giovanni (Ivan) ŠAVLI: *Contributi all conoscenza del Vocabolario italiano e schiavo di Alasia di Sommaripa.* (Tesi di laurea). Rim, 1960-1961.

[8] Pri Bohoriču jo zasledimo le v skromnih zametkih, prav tako ni običajna za večino drugih evropskih slovnic v stoletju pred Alasio.

Peter Weiss
ZRC SAZU, Ljubljana

Slovenski narečni slovarji s slovenskega zahoda v Italiji

0 Italijansko-slovenski slovar z dodatki, ki ga je leta 1607 izdal slovenskemu jezikovnemu svetu odprti Italijan, redovnik Gregorio Alasia da Sommaripa, je nastal iz praktičnih potreb. V tistem času ni bilo nuje po (znanstveni) primerjavi obeh jezikov in možnosti zanjo in tudi ne želje po konzerviranju takratnega jezikovnega stanja. Odločilna je bila sestavljalčeva pastirska vloga, saj je v slovar ujel jezik, ki so ga govorile njegove ovčice. Izrazom v svojem, maternem jeziku je dodal slovenske, kakršne je slišal v bližini Trsta.

1.1 V zadnjih desetletjih in predvsem letih se je slovensko slovaropisje na slovenskem zahodu obogatilo z mnogimi narečnimi slovarji, ki imajo ob slovenskih narečnih iztočnicah knjižne slovenske ustreznice ali prevedke v tuje jezike (italijanske, angleške, nemške, ruske ...). Nekateri so izšli v knjižni obliki in eden poleg tega tudi z zvočno spremljavo, dosegljivo z računalniškega cedeja, drugi so dostopni na spletu, spet tretji z zelo različnimi spremnimi aparati še nastajajo: rezijanski slovar Jana Baudouina de Courtenayja (odlomek iz njega je objavljen v Baudouin de Courtenay 1966), ki se v uredništvu N. I. Tolstoja, Aleksandra Duličenka in Milka Matičetovega pripravlja za natis pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani, seznam terskega besedja oziroma terski slovar, ki ga na osnovi gradiva prav tako Jana Baudouina de Courtenayja pripravlja Liliana Spinozzi Monai, in terski slovar, katerega rokopis je sestavljalec Pavle Merkù junija 2007 predal Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, pred leti pa je slovar govorov Boršta pri Trstu in bližnje okolice začela sestavljati Lučka Abram.

1.2 Tale pregled dosežkov slovaropisja, ki zajema slovenski jezik na skrajnem zahodu, v Italiji, naj pomaga uzavestiti skupno prizadevanje v obliki objav posameznih avtorjev, ki omogoča popolnejšo predstavo o zgradbi, imenovani slovenski jezik. Ob tem samo omenjam še dve deli, ki mejita na narečne slovarje in ki zajemata področje, kjer se v Republiki Italiji govori slovenski jezik. Slovenske govore na Tržaškem v obliki atlasa je leta 1987 predstavila Rada Cossutta v *Slovenskem dialektološkem leksikalnem atlasu tržaške pokrajine* (Cossutta 1987). Izjemno koristni priročnik *Slovenska krajevna imena v Italiji* Pavleta Merkùja (Merkù 1999) večinoma sicer temelji na narečnih oblikah krajevnih imen v Italiji, vendar ponuja knjižne slovenske oblike teh imen in izpeljank iz njih. Tule puščam ob strani tudi slovarje ali slovarčke besedja iz

narečij, ki mejijo na rezijansko, nadiško in tersko narečje ali ki so jim blizu, s skrajnega zahoda Republike Slovenije: slovar govora Bovca in okolice (Ivančič Kutin 2007) in govor Vrtojbe, ki se ponuja v dveh aneksnih slovarčkih (namreč v dodatku knjige) (Podbersič 2001, 2006) in v prosto dostopni računalniški obliki (Žižmond 1998). Govor Deskel je predmet pripravljajočega se slovarja Alojza Kumarja. Tudi tu naj bosta spet samo omenjena dva zvezka slovenskega dialektološkega leksikalnega atlasa slovenske Istre, ki sta delo Rade Cossutte in Franca Crevatina (Cossutta – Crevatin 2005, 2006), saj nista narečna slovarja in obsegata govore v Sloveniji, ozemeljsko pa se povezujeta z že omenjenim čezmejnim atlasom tržaške pokrajine.

2.1 SLOVAR V ANGLEŠKO PISANI MONOGRAFIJI O REZIJANSKEM GOVORU V BILI

Slovar v angleško pisani monografiji o rezijanskem govoru v Bili (San Giorgio) Hana Steenwijka z naslovom *The Slovene Dialect of Resia: San Giorgio* (Steenwijk 1992, slovar konkretno na str. 237-338) je narečni slovar predvsem za znanstveno rabo, dejansko inventar v monografiji predstavljenega besedja, tudi tistega v narečnih besedilih, ki so objavljena v isti monografiji (str. 189-229). Rezijansko besedje je opremljeno s potrebnimi besednovrstnimi podatki in podatki o vrstah lastnih imen, prevedeno je praviloma v angleščino in v nekaterih primerih v italijanščino, lastna imena in izpeljanke iz njih pa so včasih tudi brez ustreznice v angleščini, italijanščini ali knjižni slovenščini (npr. krajevno ime *Koréda* ali hišno ime *Nápulawa*). Steenwijkov slovar odlikuje izdatna količina navedenih in natančno specificiranih besednih oblik pri pregibnih besednih vrstah, v kakem geslu pa lahko najdemo tudi opozorilo na obširnejšo predstavitev leksema v razpravnem delu monografije (npr. v geslu *wod*). Dodani slovar je odlična razširitev Steenwijkove temeljite monografske predstavitve govora v Bili, nekakšen mikroskop, ki omogoča natančen vpogled vanjo.

2.2 REZIJANSKO-ITALIJANSKI IN ITALIJANSKO-REZIJANSKI SLOVAR

Rezijansko-italijanski in italijansko-rezijanski slovar Sergia Chineseja (Chinese 2003) iz Lipovca ima v prvem delu (str. 21-97) z okoli 6500 gesli, kjer je rezijanščina izhodiščna, poleg občnih besed kot iztočnice tudi besedne zveze, ki jih zahteva italijanski prevedek (*sëkät hözd* ‘capire’), pa tudi eno- in večbesedna lastna imena, ki imajo pripisane italijanske ustreznice, če obstajajo (*Rytynjë* ‘Artegna’ [Ratenj – PW], *Särt* ‘Sart, monte’ [Sart – PW]), če jih ni, pa je rezijanskemu imenu pripisana vrsta imena (*Rinynöu* |sopr. casato resiano|, *Robö* | top. località|). V italijansko-rezijanskem slovarju (str. 99-170) zato čisto zadnja skupina imen seveda ni zastopana. Kljub temu da je slovar nasploh sestavljen večinoma po načelu ena proti ena, da ima torej rezijanski leksem na desni strani pripisano italijansko ustreznico (oziroma italijanski leksem rezijansko) in nič več

(brez naglasov, pripisanih besednih vrst, drugih slovarskih oblik, frazeologije), je sicer sorazmerno bogat. Vrednost mu viša dodani računalniški cede, s katerim pridemo do izgovora besed v slovarju, tako da lahko z njegovo pomočjo od podatkov, ki v knjigi manjkajo, torej posredno razberemo vsaj naglas.

2.3 MALI REZIJANSKI PRAVOPISNI SLOVAR

Mali rezijanski pravopisni slovar (*Piccolo dizionario ortografico resiano* oziroma *Mali bisidnik za tö jošt rozajanskë pïsanjë*), ki ga je leta 2005 v italijanščini v knjižni obliki izdal Han Steenwijk (Steenwijk 2005), ustvarja osnovo za širšo rabo rezijanskega pokrajinskega knjižnega jezika. V posameznih geslih najdemo dve vrsti podatkov, namreč standardizirane narečne oblike iz posameznih rezijanskih govorov (iz Bile, Njive, Osojan in s Solbice), ob teh pa tudi standardne rezijanske oblike z italijanskimi prevedki. Standardne oblike je mogoče preprosto najti v kazalih k vsakemu od štirih govorov, če se leksem v govoru razlikuje od standardiziranega, in v italijansko-standardnorezijanskem kazalu (ni pa v knjigi kazala s slovenskimi iztočnicami, ker v slovarju samem tudi ni slovenskih ustreznic, kar je škoda). Slovar vsebuje tudi lastna imena z nekaterimi ledinskimi vred in tudi današnje neologizme, kot je rezijanska oblika *ewro* za ‘evro’. V njem so samo prve osnovne slovarske oblike z besednovrstnim podatkom (ter s primerniškimi in presežniškimi oblikami pri pridevniku, npr. v geslu *hüd*, z izpeljankami, kot je npr. *vasïca*, ali lastnimi imeni, kot je *Ves*, oboje v samostalniškem geslu *väs*, z deležniki na *-n* pri glagolih, npr. *ubišën* v geslu *obësit*, z nekaterimi stalnimi besednimi zvezami, kot je *ta sridnja škula* v geslu *sridnji*, itd.), torej brez neprvih slovarskih oblik, kjer so možne, kar je škoda, čeprav se o njih vsaj delno lahko poučimo v prvem Steenwijkovem slovarju (Steenwijk 1992).

2.4 INTERNETNI SLOVAR RESIANICA

Tudi Steenwijkov **internetni slovar Resianica** (Steenwijk 2006), ki nastaja na univerzi v Padovi, upošteva besedje v oblikah, kot se pojavljajo v Bili, Njivi, Osojanah in na Solbici (prim. Steenwijk 2005a), in si prizadeva za standardizacijo pisne rezijanščine. Kot lahko preberemo na spletni strani, »[s]lovar vsebuje vse besede knjige *Piccolo dizionario ortografico resiano* (in nekoliko več)«. Lekseme – trenutno jih je v slovarju nad 2600 – lahko iščemo po standardni rezijanski ali slovenski ali po bilski, njivaški, osojski ali solbaški besedi ali pa po prevodu – jezik spletne strani namreč lahko preklopimo na slovenščino, italijanščino ali angleščino, kar se potem odrazi tudi v jezikih prevodov rezijanskih leksemov – tu je torej elektronska oblika slovarja boljša in imenitnejša od knjige. Tu podobno kot v knjigi standardni (standardizirani) rezijanski obliki leksema in knjižni slovenski, če obstaja, sledi zapis izgovora z naglasom na večzložnicah, zapisana je še besedna vrsta z morebitnim označevalnikom (slabšalno, starinsko ...), z

besedotvornimi in slovničnimi podatki ali z navedbo vrste lastnega imena, obvezna sestavina gesla pa so še standardne oblike iz navedenih štirih vasi z včasih posebnim izgovorom. V podgeslih so zapisane tudi »premenjene korenske« (besedotvorno podstavne) oblike (*bajta* v podgeslu *bajtica*), prav tako pa v geslih lahko najdemo kazalke k drugim geslom, sopomenke in krajevno omejene sopomenke. Iskalnik deluje zelo dobro, le pri iskanju po prevedku *Slovenija* v slovenščini ni uspeha – šele italijanski ali angleški iskalnik dasta rezultata *Buškë* in npr. v Bili in Osojanah *Zlovenija*, na Solbici pa *Žlovenija*.

3.1 TERSKI SLOVAR *NAŠE BESIEDE*

Terski slovar *Naše besiede* Dina Del Medica (Del Medico 2006) je prav tako dvosmeren – tersko-italijanski (str. 13-144) in italijansko-terski (str. 145-274). Zanimivo je nadomestilo »po našin« v terskem in celo italijanskem podnaslovu, kjer nadomešča poimenovanje, ki ga vsi poznamo in je zato nepotrebno zapletati s konkretnejšim poimenovanjem narečja ali govora. Besedje z besednimi zvezami v tem slovarju je na terski in italijanski strani gesel večinoma v razmerju ena proti ena, in to tako zelo, da v italijansko-terskem delu v devetih geslih *antico gioco* najdemo devet imen iger (*brúnča*, *kavaléta*, *kuìk*, *líbera* ...) in za nameček še dve iz Barda (*barakúša*, *píča*). Slovaropisno so taki podatki seveda sporni, saj je razlika med prevedkom ali opisom, če prevedek ni mogoč, na eni in pomensko uvrstitvijo (na način *stara igra*, *neka žival*) na drugi strani. Terski in italijanski stolpec iz zdajšnjega prvega dela sta bila v računalniški datoteki preprosto zamenjana, potem pa so bile iztočnice v vsakokratnem prvem stolpcu razvrščene po abecedi – in nastala sta dva slovarja. To je seveda mogoče le pri zelo preprosti zgradbi gesla. Nenavadno pa je, da tu kot iztočnice in prve polovice gesel predvsem v tersko-italijanskem delu nastopajo celi stavki (*káj to jè dorò!* 'quant'è buono!', *kán se šóu?* 'dove sei andato?'), frazemi (*ard téj ríeh* 'brutto come il peccato', *mjéte póuno ljét* 'essere vecchio') ali druge besedne zveze (*oskubíte kokoš* 'spennare la gallina' – v geslu *kókoš* se lahko poučimo o manjkajočem terskem naglasu), ob čemer so dragocene predvsem terminološke zveze (npr. v geslih *óuša ta biela* 'ontano bianco / alnus incana', *óuša ta čárna* 'ontano nero / alnus glutinosa', *óuša ta orska* 'ontano di monte / alnus viridis'). (Seveda lahko, kot rečeno, tukajšnje italijanske ustreznice najdemo na ustreznem abecednem mestu v italijansko-terskem delu slovarja.) To zelo spominja na vprašanja in odgovore iz tujejezičnih priročnikov za pogovore o vsakdanjih rečeh, le da so tu dosledno abecedno urejeni – in letos se nam spomin ustavi pri slovarju izpred štirih stoletij, v katerem je bil v dodatku zapisan dialog med popotnikom na poti v Devin in domačinom ali domačinko. Vendar pa so slovarji tako raznovrstni, da pričujoči le širi spoznanje o raznovrstnosti na slovensko slovarsko gradivo. V vsakem delu slovarja je menda po 10.000 gesel, k čemur pripomorejo različne osnovne oblike npr. pridevnikov, ki so v tem slovarju vse iztočnice (*slán*, *slána*, *sláno*). Pri tem znova vidimo, da slovarja ne smemo soditi preprosto po številu

gesel, ampak po količini in kakovosti informacij, ki so v njem. Lastna imena so dobro zastopana (predvsem osebna), manjkajo pa izpeljanke iz njih. Škoda, da tolikokrat predvsem v besednih zvezah manjka naglasno znamenje (*poderjati mier* 'demolire il muro').

Knjiga, h kateri je stvarni predgovor (na str. 6-8) napisal profesor Pavle Merkù, mora predvsem domačinom zlesti pod kožo in seči do srca, saj jo na vsaki strani krasi po ena črno-bela fotografija z zdaj italijanskimi, zdaj terskimi podpisi, prav tako na vsaki strani pa lahko v okviru najdemo tudi kak pregovor v terskem narečju s prevodom v italijanščino. Na fotografijah lahko vidimo kraje iz Terske doline in tamkajšnje ljudi v preteklosti, med njimi tudi lulajočega fantka, »bodočega župana«, kot pravi stvarni, a vendar dovolj nedoločni podpis (str. 130). Narečni slovarji si lahko zaradi sorazmerno majhnega ozemeljskega področja, ki ga zajemajo, privoščijo tudi zelo osebna približevanja tistim, katerih jezik je zapisan v njih. Če to pomaga k večji branosti slovarja in če se ljudje najdejo ne le v narečju, ampak se prepoznajo tudi na fotografijah, morda v skupini z drugimi bližnjimi ali nekdaj bližnjimi ali če so na njih njihovi predniki, je pot prava in posnemanja vredna. V predgovoru, ki naj bi pripomogel k popularizaciji terskega narečja, je sestavljalec slovarja Dino Del Medico (na str. 10) zapisal tudi, da se beseda *voda* govori od Barda do Vladivostoka (vmes pa v Ljubljani, Pragi in Moskvi), ob čemer lahko premnogi ostrmijo – če ne od začudenja, pa od strahu, saj gre navsezadnje za kakih deset časovnih pasov.

4.1 ITALIJANSKO-NADIŠKI SLOVARČEK

Italijansko-nadiški slovarček Simone Rigoni in Stefanie Salvino (Rigoni – Salvino 1999) daje slovarski vpogled v nadiško narečje z italijanske strani, poudarek pa je na nadiški strani: nadiške narečne različice (krajevne oblike), sopomenke in besedne oblike, npr. pri glagolu, so na desni, torej na nadiški strani, natančno navajane in dokumentirane, v slovarjih, ki upoštevajo slovensko besedje, pa redko vidimo slovaropisni pripomoček za bralca, kakršen tu ponazarja sestavine gesla (na str. 4-7). Vendar pa je v slovarju vse preveč približkov, pri katerih je za branje treba obvladati italijanščino in slovenščino: tako je recimo italijansko *neonato*, ki nastopa kot iztočnica brez kakega dodatnega podatka, v nadiškem narečju lahko *rojèn* (kar je bilo zapisano v Čarnem Varhu) ali pa *otròčič* (zapisano v Viškorši), torej prvič pridevnik in drugič samostalnik, česar iz slovarja ne izvemo naravnost. Kdaj pa kdaj jo je zagodel tudi računalnik (npr. v geslu *morire*, kjer je v podgeslu *morente* zapisano *umeràjoè* namesto *umeràjoč*, ali v geslu *primavera*, kjer je v podgeslu *in primavera* med drugim zapisana na enak način pokvarjena zveza *èu pomlàt* namesto *ču pomlàt* – ta napaka ne bi bila tako moteča, če *è* v slovarju sicer ne bi zastopal kratkega širokega *e*). Raziskovalec slovenskega narečnega gradiva bo moral biti pri branju in pri prepisovanju previden (*y* v nadiškem zapisu npr. pomeni polglasnik – str. 8), vendar pa bo v slovarju lahko našel marsikaj dobrega in uporabnega.

4.2 NADIŠKO-ITALIJANSKI IN ITALIJANSKO-NADIŠKI SLOVAR

Nadiško-italijanski (Špehonja 2003) in italijansko-nadiški slovar (Špehonja 2006), ki ju je sestavil Nino Špehonja, sta na razpolago v obliki PDF na internetu, tako da se ju da prenesti na računalnik in po njiju iskati posamezne besede ter ju natisniti, če ju kdo želi imeti na papirju. Spremlja ju še italijansko pisana slovnica nadiškega narečja istega avtorja (Špehonja b. l.), ki je prav tako dosegljiva na internetu. Slovarja sta na prvi pogled bogata, saj so nadiške oblike v njiju skoraj vedno onaglašene (praviloma tudi v ponazarjalnih primerih), povsod najdemo zapisan besednovrstni podatek (čeprav pri glagolu v nadiško-italijanskem slovarju glagolski vid ni naveden) in nadiške pregibne besede imajo v obeh slovarjih pogosto pripisane neprve osnovne slovarske oblike (v pridevniškem geslu *nero* v italijansko-nadiškem slovarju npr. *čarín* z obliko za ženski spol *čarná*). V obeh slovarjih je kar veliko tudi lastnih imen (npr. celo *Očeànija* in *Slovakìja*, ni pa nadiške ustreznice za Slovenijo). Nekaterih nenavadnosti, kot jih vidimo v teh dveh slovarjih, sicer nismo ravno vajeni. Tako recimo v nadiško-italijanskem delu nastopajo glagoli z morfemom *se* na začetku gesla, torej v obliki *se zacelìt*, kar po drugi strani pomeni, da imamo vse take glagole zbrane na enem mestu. Tovrstni glagoli imajo v italijansko-nadiškem delu velelniške oblike zapisane prav tako nenavadno, stično, npr. v geslu *rizzarsi* na način *uzdigùvise* in *uzdiguvàjtase*. Nejasno ostaja, zakaj je v obeh slovarjih toliko nevzporednosti, čeprav bi bilo razumljivo, da zaradi poznejšega nastanka italijansko-nadiškega slovarja najdemo v tem več zanesljivih podatkov. Tako lahko v slednjem v geslu *chiesa* najdemo *cìa(e)rku* (take primere je vedno treba brati na dva načina, kot *cìarku* ali *cìerku* – str. 6 v italijansko-nadiškem slovarju) z rodilnikom ednine *cìerkve*, medtem ko so v nadiško-italijanskem slovarju iztočnice *cìerku*, *cìerkva* in *cjèrku*. V italijansko-nadiškem slovarju imamo pri nadiških glagolskih ustreznicah in pri izpeljankah iz njih po abecedi navedene cele nize predpon, npr. v geslu *cullare* pri ustreznici *zibàt do- na- o- par- po- ve- za-*. To je zanimiva in premisleka vredna slovarska rešitev, ki pa ne sme voditi v dvojnosti in ponavljanja, kot jih najdemo v (dveh) geslih *curato* v italijansko-nadiškem slovarju: »*a.* [= pridevnik – PW] zdràvjen *(o- par- u-)*« in »*p.p.* [= trpni deležnik – PW] ozdràvjen«. Včasih je nakazana tvornost oblik preprosto prebujna, čeprav v narečjih najdemo marsikaj nepričakovanega, npr. v italijansko-nadiškem slovarju v geslu *risparmiare* pri obeh nadiških ustreznicah, *špàrat* in *hranìt*, in v geslu *risparmiato* pri edini ustreznici *špàran*, kjer povsod imamo v oklepajih pripisan niz *do- o- po- pre- ve- u- s- za-*. In kaj od tega imamo – na to je že treba opozoriti – v tri leta zgodnejšem nadiško-italijanskem slovarju? Glagole *hranìt*, *nahranìt*, *parhranìt*, *pohranìt*, *prehranìt*, *shranìt* in *vehranìt* ter *špàrat*, *paršpàrat*, *pošpàrat*, *ušpàrat*, *vešpàrat* in *zašpàrat*, pa tudi pridevnike *špàran*, *paršpàran*, *pošpàran*, *ušpàran*, *vešpàran* in *zašpàran*, kar kaže, da je začetni sum upravičen. Navajanje predpon ne sme postati shematično, sicer ne služi ničemur in lahko celo zavaja, sploh pa poraja

dvom o siceršnjih morda čisto veljavnih podatkih. – V abecedno urejenem slovarju mora biti abecedno zaporedje iztočnic razvidno, tu pa je sploh pri večbesednih iztočnicah nejasno: v nadiško-italijanskem slovarju si sledijo gesla *okù an okù*, *okù* (trikrat), *okùa*, *okùhan*, *okùhat*, *okù dné*, *okù dnè*, *okù dvìeh* ... – V teh dveh slovarjih so sicer še kake nedoslednosti (*sárčnost* 'cordialità' v nadiško-italijanskem slovarju, toda v geslu *animo* v italijansko-nadiškem slovarju *sȧrčnost* – *ȧ* je polglasniško izgovorjeni *a*, kar izvemo na str. 5 v nadiško-italijanskem slovarju), vendar jih je nasploh nevarno veliko.

5 Slovenski slovarski in slovaropisni začetek v italijansko-slovenski knjigi pred 400 leti na slovenskem zahodu je bil tako samozavestno samoumeven, pogumen in obetaven, da odzvanja še danes, ko jemljemo v roke sorazmerno nove in številne narečne slovarje s slovenskega jezikovnega področja v Italiji (številne v primerjavi z majhno količino takih slovarjev, ki izidejo drugod po slovenskem jezikovnem ozemlju) v knjigi in jih po novem dobivamo pred oči tudi v elektronski obliki. Če je veselje kdaj skaljeno zaradi slabosti v izdelavi ali zaradi neobvladanja slovaropisne obrti, pa je vsako od teh del praznično preprosto zato, ker po slovensko priča o življenju – preteklem, sedanjem in prihodnjem – na skrajnem slovenskem zahodu, v Italiji.

NAVEDENKE

BAUDOUIN DE COURTENAY 1966 = I. A. Boduèn de Kurtenè, Rez'janskij slovar', ur. N. I. Tolstoj. V: *Slavjanskaja leksikografija i leksikologija*, ur. L. È. Kalnyn', Moskva: Nauka, 1966, str. 183-226.

CHINESE 2003 = Sergio Chinese Huǵjöu, *Rośajanskë-laškë bysidnjäk = Repertorio lessicale italiano-resiano*, Rezija: samozaložba, 174 str. – Z računalniškim cederomom.

COSSUTTA – CREVATIN 1987 = Rada Cossutta – Franco Crevatin, *Slovenski dialektološki leksikalni atlas tržaške pokrajine*, Trst: Università degli studi di Trieste, Scuola superiore di lingue moderne per interpreti e traduttori, 1987 (Slavica tergestina 1), 19 + 390 str.

– – 2005 = Rada Cossutta – Franco Crevatin, *Slovenski dialektološki leksikalni atlas slovenske Istre* 1, Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005 (Annales Majora), 455 str.

– – 2006 = Rada Cossutta – Franco Crevatin, *Slovenski dialektološki leksikalni atlas slovenske Istre* 2, Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2006 (Annales Majora), 413 str.

DEL MEDICO 2006 = Dino Del Medico, *Naše besiede: vokabolareh po našin - italiano = Vocabolario italiano - po našin*, Lusevera = Bardo: Comunità montana Torre, Natisone e Collio – Comune, 2006, 274 str.

IVANČIČ KUTIN 2007 = Barbara Ivančič Kutin, *Slovar bovškega govora*, Ljubljana: Založba ZRC, 2007, 116 str.

MERKÙ 1999 = Pavle Merkù, *Slovenska krajevna imena v Italiji: priročnik = Toponimi sloveni in Italia: manuale*, Trst: Mladika, 1999, 125 str.

PODBERSIČ 2001 = Renato Podbersič, Slovarček narečnih izrazov, v: Renato Podbersič, *Vrtojbenska pamet: ljudsko besedno izročilo iz Vrtojbe*, Vrtojba: Kulturno društvo Tojva A. D. 1200, 2001, str. 65-77.

– – 2006 = Renato Podbersič, Narečni slovarček, v: Renato Podbersič, *Štorje od Šešerjov an Tobink*, Vrtojba: Kulturno društvo Tojva A. D. 1200, 2006, str. 158–180 {delna objava: internet 12. 7. 2007: http://www.vrtojba.net/pdf/Iz_knjige_Storje_od_Seserje_in_Tobink.pdf}.

RIGONI – SALVINO 1999 = Simona Rigoni – Stefania Salvino, *Vocabolarietto italiano-natisoniano*, San Leonardo (UD): Editore Comitato »Pro Clastra« O.N.L.U.S., 1999, XV + 185 str.

STEENWIJK 1992 = Han Steenwijk, *The Slovene Dialect of Resia: San Giorgio*, Amsterdam-Atlanta (GA): Rodopi, 1992 (Studies in Slavic and General Linguistics XVIII), XXIII + 352 str.

– – 2007 = *Resianica* {internet 12.7.2007: http://purl.org/resianica/dictionary; http://www.resianica.it/}.

– – 2005 = Han Steenwijk, *Piccolo dizionario ortografico resiano = Mali bisidnik za tö jošt rozajanskë pïsanjë*, Padova: CLEUP Editrice, 2005, IX + 233 str.

– – 2005a = Han Steenwijk, The *Resianica* dictionary: the first three years, v: Matija Ogrin (ur.), *Znanstvene izdaje in elektronski medij: razprave*, Ljubljana: Založba ZRC, 2005 (Studia litteraria), str. 117-132.

ŠPEHONJA 2003 = Nino Špehonja, *Vocabolario del Nediško* [nadiško-italijanski slovar] {internet 12.7.2007: http://www.vallidelnatisone.com/natisoniano-download.html}, 300 str.

– – 2006 = Nino Špehonja, *Vocabolario italiano-nediško* [nadiško-italijanski slovar] {internet 12.7.2007: http://www.vallidelnatisone.com/natisoniano-download.html}, 331 str.

– – b. l. = Nino Špehonja, *Grammatica* [slovnica nadiškega narečja] {internet 12.7.2007: http://www.vallidelnatisone.com/natisoniano-download.html}, 230 str.

ŽIŽMOND 1998 = Darjo Žižmond, *Vrtojbensko-slovenski slovar*, V 1.0 {internet 12.7.2007: http://www.amebis.si/izdelki/amvss/}.

Nataša Jakop
ZRC SAZU, Ljubljana

Prikaz komunikacijskih obrazcev slovenskih govorcev v slovarjih

Vsako družbeno-kulturno okolje zaznamujejo svojske lastnosti ustaljenega načina sporazumevanja, ujetega tudi v t. i. komunikacijske obrazce. Materni govorci jih imajo shranjene v svojem spominu, medtem ko se morajo nematerni govorci naučiti njihove zgradbe, pomena ter ustrezne rabe. Te podatke naj bi posredovali tudi slovarji. Slovarjev je seveda več vrst, vanje pa so na različne načine že od samih začetkov leksikografije na Slovenskem vključeni tudi komunikacijski obrazci slovenskih govorcev. V prispevku bomo spremljali prikaz komunikacijskih obrazcev v različnih tipih slovarjev, od prvih slovarjev dalje. Komunikacijski obrazci odražajo lastnosti žive jezikovne rabe v nekem obdobju in okolju, zato ima leksikografija tudi na tem področju pomembno vlogo pri ohranjanju jezikovne in kulturne dediščine naroda.

KAJ SO KOMUNIKACIJSKI OBRAZCI?

V vsakem naravnem jeziku obstajajo ustaljene jezikovne enote, nespremenljive do te mere, da jih uporabniki jezika prepoznajo kot celovite enote. Zaradi specifičnih jezikovnih funkcij nastopajo v točno določenih delih besedila in v ponavljajočih se okoliščinah sporazumevanja, npr. *Na zdravje!*, *Kaditi prepovedano!*, *Oprostite, da motim*, *Moje iskreno sožalje*, *Iskrene čestitke!*, *Vse najboljše za rojstni dan!*, *Prisrčno Vas pozdravljam!*, *Za ugodno rešeno prošnjo se vam že vnaprej zahvaljujem*. Komunikacijski obrazci so zaradi pogoste in ponavljajoče se rabe vsebinsko precej izpraznjene in obrabljene jezikovne enote, vendar nepogrešljive za učinkovito in sproščeno komunikacijo.

Na prisotnost »formul« v jeziku je opozoril Otto Jespersen v monografiji *The Philosophy of Grammar* (1924) v poglavju z naslovom »Formulas and Free Expressions«. Med primeri formul je navedel angleške stalne besedne zveze, kot so *How do you do?*, *Good morning!*, *Thank you!*, *Beg your pardon!* (Aijmer 1996: 1). Izraz *formula* (v nem. *Formel*, v ang. *formula*, v fr. *formule*, v rus. *фóрмула*) se zato v jezikoslovni terminologiji povezuje z Jespersenovim poimenovanjem za »skup riječi koji služi kao nedjeljiva i nepromenljiva jedinica razgovora« (Simeon 1969: 371: *formula*, 2. pomen). Formule so zaradi svoje najbolj prepoznavne lastnosti, to je ustaljenosti v zgradbi, ki je tudi ena temeljnih lastnosti frazeologije, sprva preučevali le v okviru frazeologije. V nemški frazeologiji je K. D. Pilz (1978) prvi natančneje opisal in razvrstil nemške »frazeološke formule« (v nem. Phraseologische Formeln), kamor je uvrstil vse »konvencionalizirane stavke /…/, ki se uporabljajo v različnih ponavljajočih se življenjskih situacijah« (1978, 632). Izraz formula po Pilzevem mnenju označuje

predpisano, konvencionalno in ustaljeno rabo jezikovnih enot v ponavljajočih se okoliščinah sporazumevanja.

Formula je v slovenskem jeziku strokovni izraz v matematiki in kemiji (SSKJ: *formula*), v slovenskem jezikoslovju pa za zdaj nima terminološke vrednosti; v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992) izraza formula ni. V *Slovenskem pravopisu* (2003) je v geslu formula kot nevtralnejša oziroma navadnejša navedena beseda »obrazec«. O obrazcih v slovenskem jeziku je prvič govorila I. Stramljič Breznik (2000/01) v prispevku z naslovom »Komunikacijski ali sporočanjski frazemi«. Skupino jezikovnih enot, za katere je značilna »ustaljenost v obliki in okoliščinah rabe«, niso pa nujno »v celoti pomensko prenesen/e/«, je poimenovala »komunikacijski ali sporočanjski obrazci«. Skupino je razdelila na frazeološke in nefrazeološke komunikacijske obrazce (prav tam, 194).

V prispevku bomo opazovali celotno skupino komunikacijskih obrazcev, v zvezi z vprašanjem njihovega prikaza v slovarjih. Izraz obrazec je v enem od svojih pomenov sinonimen izrazu formula: »predpisano ali ustaljeno besedilo za določene namene« (SSKJ: *obrazec*, 3. pomen; *formula*, 2. pomen). Ker beseda obrazec v rabi močno asociira na zapisana besedila, pa naj tu ne bo odveč še pojasnilo, da s tem poimenovanjem zajamemo tako zapisana kot tudi govorjena besedila.

Katere jezikovne enote imamo v mislih, ko govorimo o komunikacijskih obrazcih? Komunikacijski obrazci so po zgradbi bolj ali manj stalne zveze besed, ki jih govorci ne tvorijo sproti v govoru, temveč jih imajo shranjene v svojem spominu. Skladenjsko so povedi, zato imajo vrednost sporočila in neko sporazumevalno vlogo. Medtem ko imajo nekateri komunikacijski obrazci – pragmatični frazemi – frazeološki, nemotivirani pomen, npr. *Pojdi se solit!*, je pri večini komunikacijskih obrazcev pomen povedi bolj ali manj enak vsoti pomenov posameznih sestavin, npr. *Spoštovane gledalke in gledalci!*. Vsem pa je skupno, da imajo predvidljive in ustaljene pragmatične funkcije ter da je njihova jezikovna raba močno vezana na rabo v točno določenih segmentih besedil in okoliščinah sporazumevanja. Zato jezikoslovci pri komunikacijskih obrazcih raziskujemo ravno njihove ustaljene pragmatične funkcije – obsežno raziskavo na primerih japonskih »rutinskih formul« (v nem. Routineformeln) je objavil F. Coulmas.[9]

Lahko rečemo, da predstavljajo ustaljeni načini jezikovne rabe precejšen in pomemben del vsakdanjega sporazumevanja, npr. vzpostavljanje in zaključevanje verbalnih stikov, izražanje vljudnosti, spoštovanja, nagovori, voščila. Človek je družbeno in družabno bitje in kot tak je vsak posameznik del nekega družbeno-kulturnega okolja; večino svojega časa preživi v stiku z drugimi ljudmi, s katerimi se tako ali drugače mora ali želi sporazumevati. Način sporazumevanja je odvisen na eni strani od osebnostnih lastnosti udeležencev sporazumevanja in seveda tudi od družbenih in kulturnih okoliščin, v katerih se udeleženci sporazumevajo

[9] Florian Coulmas: *Routine im Gespräch: Zur pragmatische Fundierung der Idiomatik*. Wiesbaden: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1981.

(Wierzbicka 1991: 2). Veda, ki raziskuje sporazumevanje med ljudmi, pa je pragmatika (Wierzbicka 1991: 5). K. Aijmer (1996) je pri raziskovanju angleških »konverzacijskih rutin« (v ang. conversational routines) opozorila, da so postale le-te pomembno področje pragmatičnih raziskav. Zakaj se pri preučevanju komunikacijskih obrazcev naslonimo ravno na pragmatično jezikoslovje?

Komunikacijske obrazce, ki imajo t. i. frazeološki (nemotivirani) pomen, to je pragmatične frazeme, zajame frazeologija; ugotovljeno je že bilo, da je ta del frazeologije mogoče ustrezno opisati le s pomočjo pragmatike (Jakop 2006). Vsi ostali komunikacijski obrazci, ki nimajo frazeološkega pomena, pa iz frazeologije izpadejo. Deloma jih upošteva frazeologija v širšem smislu, deloma skladnja in besediloslovje. Celotni skupini komunikacijskih obrazcev je skupna posebna vloga, ki jo imajo pri sporazumevanju: gre namreč za jezikovna sredstva, ki opravljajo različne družbene vloge v stereotipnih okoliščinah, zato govorimo o bolj ali manj konvencionalnih govornih dejanjih, npr. voščila, čestitke, pozdravi, opravičila. Govorna dejanja pa so predmet pragmatičnega jezikoslovja (Toporišič 2000: 731 id.). Komunikacijski obrazci so torej sporočila z izraženo govorčevo namero, zato jih je mogoče ustrezno pomensko oziroma funkcijsko opisati le s pragmatičnimi kategorijami.

Zavedati se moramo, da z raziskovanjem, ki vključuje zbiranje, popis in opis komunikacijskih obrazcev slovenskih govorcev, pomembno prispevamo k ohranitvi in nenazadnje tudi k prepoznavnosti jezikovne in kulturne dediščine slovenskega naroda. Jezikovni dokument, v katerem so shranjeni, opisani, ponazorjeni in hkrati tudi normirani komunikacijski obrazci (v rabi v nekem obdobju in območju), je slovar. Vprašanje pri tem je, kako leksikografsko obravnavati tako raznovrstno skupino, kot jo predstavljajo komunikacijski obrazci.

KOMUNIKACIJSKI OBRAZCI V SLOVARJIH

Slovar slovenskega knjižnega jezika (1970, 1975, 1979, 1985, 1991; SSKJ 2000) je prvi in za zdaj edini enojezični razlagalni slovar slovenskega knjižnega jezika. Pragmatika v SSKJ je bila prvič raziskovana v zvezi z vprašanjem, katere pragmatično-komunikacijske prvine slovenskega jezika so leksikalizirane v njem oziroma v kolikšni meri SSKJ omogoča posredovati podatke o sporočanjskem vidiku jezika, to je namero tvorca besedila in naslovnikovo jezikovno reakcijo, ter podatke o posebnih okoliščinah jezikovne rabe (Vidovič Muha 1999, 2000: 83-84). V iskanju odgovora na to vprašanje se je A. Vidovič Muha osredotočila na »sporočanjsko-pragmatični pomen« v SSKJ: *(Kdo 'govoreči') izraža/poudarja kaj (kako)*. Razčlenila je stavčni tip slovarskih razlag, ki »ne posreduje/jo/ slovarskega pomena, (slovarske) vrednosti leksema, ampak *namero* tvorca besedila kaj povedati, tudi poudariti« (Vidovič Muha 2000: 86), ter skupino pomenskih kvalifikatorskih pojasnil, ki izpostavljajo rabo leksemov. Ugotovila je, da je sporočanjski vidik skupaj s pragmatičnimi okoliščinami v SSKJ zajet v:

leksikaliziranih govornih dejanjih (npr. medmetih, členkih), v izraženi nameri govorečega/tvorca besedila v zvezi s kakim govornim dejanjem (npr. kot nagovor: *Spoštovani gospod*) in v leksikaliziranih zunajjezikovnih okoliščinah, v katerih se pojavljajo posamezna govorna dejanja (npr. ob kolcanju: *(kolca se mi) le kdo spet misli name*) (Vidovič Muha 2000: 96-97).

Raziskovanje definicijskih lastnosti pragmatične frazeologije (Jakop 2006) je potrdilo domnevo, da imajo pragmatični pomen poleg medmetov in členkov tudi medmetni in členkovni frazemi, npr. *na zdravje*, *bog pomagaj*, *reci in piši*, *na srečo*, ter skupina pragmatičnih frazemov tipa *pojdi se solit*. V SSKJ pa so poleg jezikovnih enot s pragmatičnim pomenom še druge bolj ali manj ustaljene besedilne enote, katerih raba je vezana na posamezne dele v besedilih in pogojena z okoliščinami sporazumevanja. V bogatem »ilustrativnem gradivu« slovarja z »zgledi iz dejanske rabe« (SSKJ I, 1970: Uvod, § 77) najdemo tudi komunikacijske obrazce. Večinoma so označeni s t. i. pomenskimi kvalifikatorskimi pojasnili,[10] katerih vloga v slovarju je, da »natančneje opredeljuje/jo/ pomen leksikalne enote« (Vidovič Muha 2000: 85, op. 79). Nekaj primerov iz slovarja:

kot izraz priznanja *Kdor zna, pa zna*
kot nagovor pri srečanju *Kako ste kaj?*
kot napis na nagrobniku *tu počiva XY*
kot opozorilo *kaditi prepovedano*
kot opozorilo na živilskih izdelkih *rok trajanja*, *rok uporabnosti*
kot označba na pošiljki *v roke XY*
kot pozdrav *dobro se imejte*
kot vljudnostna fraza *kako se (kaj) imaš, imate*
kot vljudnostni nagovor *spoštovani poslušalci*
na vabilu *vljudno vabljeni*
ob srbenju nosu *nos me srbi, jezen bom*
v krščanstvu, ob spominu na umrle *naj počiva v miru*
v malih oglasih *iščem sobo, grem tudi za sostanovalca*
v osmrtnicah *prosimo tihega sožalja.*

Nekateri komunikacijski obrazci iz SSKJ so danes zaznamovani, ker so jih družbeno-politične spremembe že izrinile iz rabe, npr.

kot zaključek uradnih dopisov *s tovariškimi pozdravi.*

To potrjuje potrebo po aktualizaciji razlagalnega slovarja slovenskega jezika tudi z vidika komunikacijskih obrazcev.

V tem prispevku nas zanima dvoje: ali je bilo vključevanje komunikacijskih obrazcev v SSKJ posledica (komunikacijske) slovarske zasnove – s težnjo, da bi slovar zajel besedni zaklad in prikazal rabo besed in besednih zvez slovenskega

[10] Seznam pomenskih kvalifikatorskih pojasnil z vlogo govornega dejanja iz SSKJ je v magistrskem delu N. Jakop (2002, neobjavlj.).

knjižnega jezika od začetka tega stoletja dalje (SSKJ I, 1970: Uvod, § 1) – in ali so komunikacijski obrazci vključeni le v tip enojezičnega razlagalnega slovarja?
S kratkim pregledom nekaterih slovarjev, v katere je bil zajet slovenski jezik, bomo skušali pokazati, da so bili komunikacijski obrazci slovenskih govorcev že od nekdaj vključeni v različne tipe slovarjev, od prvih dvo- ali večjezičnih slovarjev (od 17. stoletja do danes), prvega enojezičnega slovarja slovenskega jezika, večjezičnega frazeološkega slovarja do sodobnega narečnega slovarja. Primere komunikacijskih obrazcev slovenskega jezika smo iskali v slovensko-nemško-latinskem slovarju Hieronymusa **Megiserja** (1592), italijansko-slovenskem slovarju Gregorija **Alasie da Sommaripa** (1607), slovensko-nemškem delu dvojezičnega slovarja Antona Janeza **Murka** (1832), trijezičnem slovarju Jožefa **Drobniča** (1858), nemško-slovenskem slovarju Mateja **Cigaleta** (1860), slovensko-nemškem slovarju Maksa **Pleteršnika** (1894/95), petjezičnem frazeološkem slovarju Josipa **Pavlice** (1960), enojezičnem slovarju slovenskega jezika Jože **Glonarja** (1936) ter poskusnem zvezku sodobnega narečnega slovarja Petra **Weissa** (1998).
Med prvimi slovarji s slovenskim jezikom je slovensko-nemško-latinski slovar Hieronymusa **Megiserja** iz leta 1592. V njem že najdemo slovenske primere komunikacijskih obrazcev in njihove ustreznike v nemškem in italijanskem jeziku, npr.

> *toku mi dobru dopade*, Es gefelt mir, ita mihi placet (geslo: dopasti)
> *ozhesh ali ne*, Du wöllest oder nit, velis nolis (geslo: hoteti)
> *jo mene*, Ach, Ah, Awe, hei mihi (geslo: jo mene interj.)
> *kakor bug da*, God geb wie, utcunque (geslo: kakor)
> *shrajati koku ena lisiza*, Shreien wie ein Fuchs, gannire (geslo: lisica).

Dvojezični slovar Gregorija **Alasie da Sommaripa** (1607) letos praznuje 400. obletnico izdaje. V poglavju »Salutationi ordinarie« najdemo primere slovenskih pozdravov: *dobro iutro* (dobro jutro), *bug dai* (bog daj), *dober vam bug dai* (dober vam bog daj), *dober vechier bug dai* (dober večer bog daj), *bug vas prime* (bog vas primi), *bug ſuame* (bog z vami), *bug dai ſrechio* (bog daj srečo), *bug vam pomagai* (bog vam pomagaj), *bug vam lumai*, *pomaſi vam bug*, *bug vam zeghnai* (bog vam žegnaj) (Alasia da Sommaripa 1979: 38). Nekateri med njimi so živi še danes, drugi so se s časom modificirali ali celo izginili iz rabe.
Pomemben del Alasijevega slovarja predstavlja dvojezično dialoško besedilo, dvogovor med popotnikom in domačinom. Ponazarja vzorce sporazumevanja, ki so bili živi v rabi v slovenskem jeziku na začetku 17. stoletja na zahodni meji slovenskega ozemlja. Iz dvogovora lahko izluščimo ustaljene vzorce sporazumevanja (Alasia 1979: 193-201):

> popotnik nagovori domačinko, ker jo želi vprašati za pot v Devin, z besedami: *Zlouec brumen* (človek pobožni)
> popotnik se zahvali za odgovor: *vas zacualem* (vas zahvalim)
> domačinka se od njega poslovi s pozdravom: *puite s' Bogo* (pojdite z Bogom)

popotnik vstopi v gostilno in pozdravi: *dobro iutro Goſpudar* (dobro jutro, Gospodar)
gostilničar mu odzdravi: *dober vam Bug dai* (dober vam Bog daj)
popotnik v gostilni vljudno vpraša, kaj mu lahko ponudijo za kosilo: *cai dobriga bomo imele za cusset?* (kaj dobrega bomo imeli za kósit)
gostilničar vljudno odgovori: *ker vam bo vssech* (kar vam bo všeč)
gostilničar naznani gostu, da bo kmalu dobil naročeno, z naslednjimi besedami: *Nu, muiteſe roke, inu poite k' miſo* (no, umijte si roke in pojdite k mizi)
gostilničar gostu postreže in mu vošči dober tek z besedami: *Bug vam zeghnai* (Bog vam žegnaj)
ob slovesu se popotnik poslovi z besedami: *vas puſtim s' Bogo* (vas pustim z Bogom)
domačin mu odzdravi: *poite, ker vam Bug dai dobro pot* (pojdite, ker vam Bog daj dobro pot)
popotnik se od domačina poslovi pred spanjem z besedami: *vam pustim lacco noch* (vam pustim lahko noč)
domačin na to voščilo vljudno odgovori: *Puite s' Bogo* (pojdite z Bogom).

V Alasijevem dvojezičnem slovarju najdemo potrditev za domnevo, da je že v zgodnji leksikografski praksi obstajala potreba po tem, da bi bili komunikacijski obrazci, kot so pozdravi, vljudnostna vprašanja, voščila, nagovori ipd., na neki način vključeni v slovar. Alasia je pozdrave in druge komunikacijske obrazce prikazal ločeno od slovarskega dela, najverjetneje zaradi tega, da bi jih uporabniki čim hitreje našli; slovar je bil namreč namenjen sporazumevanju med domačim slovenskim prebivalstvom in italijansko govorečimi duhovniki in redovniki po samostanih ter med trgovci in potniki, ki so prihajali v tistem času na območje zahodne meje slovenskega ozemlja (Alasia da Sommaripa 1979: Gerlanc, Uvod, IX). V vseh kasnejših slovarjih pa so komunikacijski obrazci – kolikor pač so – že vključeni v osrednji slovarski del in obravnavani v okviru posameznih geselskih besed, večinoma brez podatkov o rabi.
Nekaj primerov stalnih besednih zvez z vrednostjo povedi iz slovensko-nemškega dela **Murkovega** dvojezičnega slovarja (1832):

Bog me! bei Gott (geslo: bog)
s Bógam lebt wohl! (geslo: bog)
hvála Bogú Gott sei Dank! (geslo: hvala)
vém, kámor pès nógo molí ich weiß das Geheimniß (geslo: noga)
Bog daj norzam pámet (pámet!) daß doch die Leute vernünftig würden (geslo: nor, podgeslo: norec)
àli kaj shelíte wünschet ihr etwas? (geslo: želeti)
zhésar oko ne vidi, serzé ne shelí was man nicht lennt, verlangt man nicht (ignoti nulla cupido) (geslo: želeti)
néjmam nikákſhniga veſelja ich habe gar keine Freude, gar kein Vergnügen (geslo: vesel, podgeslo: veselje)
kakó ſe velíſh wie heissest du, wie ist dein Name? (geslo: velenje, podgeslo: veleti)
pàzh réſ wohl wahr (geslo: res)
to je réſ das iſt wahr (geslo: res)
to ni réſ das iſt nicht wahr (geslo: res)
réſ je wahr iſt's (geslo: res)
ni réſ es iſt nicht wahr (geslo: res)
téga ne pogréſham das vermisse ich nicht (geslo: nepogrešati)
kak ti je imé? wie heißt du? (geslo: ime)

kak ſe imenúje ſh wie heiße ſt du? (geslo: ime, podgeslo: imenovati).

Primeri ustaljenih besed in besednih zvez z vrednostjo povedi v malem slovensko-nemško-italijanskem slovarju Jožefa **Drobniča** (1858):

kaj je tebi zató was liegt dir daran? cosa ti impórta? (geslo: biti)
blagor tebi, wohl dir!, beáto te! (geslo: blagor)
sram te bodi, schäme dich, vergógnati (geslo: sram)
meni je žal es ist mir leid, mi dispiáce (geslo: žal)
pozor! auugeschaut, ócchio! (geslo: pozor)
ali je prav tako? ist so recht? vab en cosí? (geslo: prav)
tako je prav, so ist's recht, cosi vab ene (geslo: prav)
prav tako! recht so! bravo! bravíssimo (geslo: prav)
kako daleč pojdeš wie weit wirst du gehen? fin dove anderái? (geslo: kako?).

Tudi v **Cigaletovem** dvojezičnem nemško-slovenskem slovarju (1860) najdemo komunikacijske obrazce, seveda le kot ustreznike nemškim, npr. v geslu »heißen«:

kako ti je ime?, *kako se zoveš?* (za nem. Wie heißt du?)
Pavla me imenujejo, Pavel mi pravijo (za nem. man heißt mich Pavel)
poslušaj, kaj ti povem (za nem. höre was ich dich (dir) heiße)
kaj to pomeni? (za nem. was will das heißen)
to ni nič, nič ne de (za nem. das will wenig heißen)
to je, temu se pravi (za nem. das heißt).

Geslo »Gott« je še posebej bogato s komunikacijskimi obrazci; nekateri primeri imajo tudi pragmatični podatek o okoliščinah rabe (le v nemškem jeziku):

Bog daj (dobro) srečo (za nem. helf Gott, beim Arbeiten)
Bog pomagaj, pomozi Bog, na zdravje (za nem. helf Gott, beim Riefen)
o, kako se veselim (za nem. Gott! wie freue ich mich)
hvala Bogu, čast, slava Bogu, bodi ga Bog zahvaljen (Gottlob! za nem. Gott ſei Dank!)
Bog mu daj dobro, Bog mu daj večni mir in pokoj, Bog mu daj nebeški raj, nebesa (za nem. Gott habe ihn ſelig)
da se Bogu usmili, Bog se smili! (za nem. daß sich Gott erbarme)
Bogu bodi potoženo, žali bože (za nem. Gott ſei es geklagt)
ako Bog da, ako bo Bogu dopadlo (za nem. geliebt es Gott)
Bog daj (za nem. Gott gebe)
Bog vam blagoslovi, Bog vam žegnaj (za nem. Gott ſegne es, beim Offen)
z Bogam, srečno, zdrav bodi, ostani (za nem. Gott befohlen)
Bog (ti) poverni, plati (za nem. lohn' es Gott)
Bog obvari, Bog ne daj, ne zadeni, Bog prenesi, odverni (za nem. bewahre, behüthe Gott)
za Božjo voljo, za Boga (um Gottes Willen)
pri Bogu (bei Gott)
kakor resnično je Bog v nebesih (ſo wahr Gott lebt)
tako mi Bog pomagaj (ſo wahr mir Gott Helfe)
Bog me (kazni), niedr. *bes me plentaj, lopi* (za nem. Gott ſtrafe mich)
Bog te sprimi (za nem. Gott grüße dich)
Bog ve, kdo ve (za nem. Gott weiß)

Bog da svojim sreče v spanji (za nem. Gott gibts den Seinen im Schlafe)
človek obrača, Bog oberne (za nem. der Mensch denkt, Gott lenkt)
Bog gleda na čisto serce (za nem. Gott sieht das Herz an)
sam Bog ne more vsim ugoditi, ustreči (za nem. Gott ſelbſt kann es nicht Allen recht machen)
Bog mu daj zdravje! (za nem. Gott erhalte ihn).

V **Pleteršnikovem** dvojezičnem slovarju (1894/95; 2006 translit. izdaja), v katerem je slovenski jezik izhodiščni jezik slovarja, bo potrebno bolj sistematično analizirati uslovarjene komunikacijske obrazce.[11] V tem prispevku želimo z nekaj primeri le potrditi, da so slovenski komunikacijski obrazci že od samih začetkov leksikografske prakse vključeni v slovarje. Komunikacijske obrazce iščemo zlasti med tistimi zgledi, ki imajo tudi nemški ustreznik (ponazarjalni zgledi v slovarju večinoma nimajo nemškega prevoda):

do besede je res, es ist wörtlich wahr (geslo: beseda)
beseda ni konj, ein Wort schadet nicht (geslo: beseda)
naj bo konec besedí!, genug der Worte! (geslo: beseda)
dober večer! guten Abend! (geslo: večer)
dober dan! guten Tag! (geslo: dan)
tako se ne govori das ist gegen der Sprachgebrauch (geslo: govoriti)
*govori se, da ...*man spricht davon, es verlautet dass … (geslo: govoriti)
kdo bode danes govoril? wer wird heute den Vortrag halten? (geslo: govoriti)
vedi ga Bog! der Himmel mag es wissen! (geslo: vedeti)
vedi si ga čuk (vran, vrag)! (geslo: vedeti)
ne gre, pa je kurzum es geht nicht (geslo: iti)
ali ti gre ob pamet? bist du toll? (geslo: iti)
obljuba dolg dela versprechen macht Schuld (geslo: obljuba)
kaj hočete od mene? was wollt (verlangt) ihr von mir? (geslo: hoteti)
naj se zgodi, kar hoče es mag was immer gescehen (geslo: hoteti)
naj bo(de), kakor hoče dem sei, wie ihm wolle (geslo: hoteti)
dober tek! Gott segne! (dem deutschen »guten Appetit! nachgebildet) (geslo: tek2)
pojdi v imenu božjem geh' in Gottes Namen (geslo: ime)
to nima nič v sebi das hat keine Bedeutung (geslo: imeti)
dobro se imej gehab' dich wohl! (geslo: imeti, podgeslo: imeti se)
kako se kaj imaš? wie geht es dir? (geslo: imeti, podgeslo: imeti se)
preklet bodi! prekleta reč! (geslo: prekleti).

Podobno kot v Cigaletovem slovarju je pri Pleteršniku izstopajoče število ustaljenih jezikovnih enot v geslu »bog«; novost v primerjavi s prejšnimi slovarji pa so pragmatični podatki o rabi, ki so prvič v zgodovini leksikografije na Slovenskem v slovenskem jeziku. Ti podatki so podani v obliki slovarskih pojasnil:

v rekih o pozdravljanju:
prihajajočemu ali sploh temu, s katerim smo se sešli: *Bog te sprimi, (vzprimi)* gruß dich Gott

[11] To raziskavo zdaj omogoča tudi nedavno izdan Pleteršnikov slovar na CD-romu (2006).

pri ločitvi: *z Bogom!* adieu! lebe wohl!; *Bog te obvaruj!* behüt' dich Gott; *Bog s teboj Bog z vami* Gott befohlen (*»Bog z vami«* je odgovor na *»Bog vas primi«*); *z Bogom ostani* Gott befohlen
pri srečevanju: *dobro jutro Bog daj!* odzdrav je: *Bog ga daj!* (tudi samo *Bog!*)
delavcem: *Bog daj dobro srečo! Bog daj srečo!* Glück zu! Glück auf!
uživajočim kako jed: *Bog blagoslovi (žegnaj)!*
počivajočim: *Bog daj srečo k počivanju! Bog daj dober počitek!*
o napivanju: *Bog živi!* Gott erhalte!
ako kdo kihne: *Bog pomagaj!* zur Genesung!
v vzklikih: *Ti moj Bog! Bog pomagaj, da si tako nagle jeze! Bog mu daj zdravje, on mi je veliko dobrega storil! Bog mu daj dobro, tam, kjer je! hvala Bogu! bodi ga Bog zahvaljen!* Gott sei Dank dafür!; *Boga zahvali, da si toliko dobil!* skrajšano: *»Bog«*, za: *»Bog bodi hvaljen«*, ali kaj takega: *Bog, da je tako* /…/
o zagotavljanju, zaklinjanju: *Bog in duša!* bei meiner Treue; *Bog me, da je res! Bog mi je priča!*
»pod milim Bogom« se pristavlja v podkrepljanje kakega nikanja: *nima pod milim Bogom nič opraviti* er hat auf Gottes Erdboden nichts zu tun.

Pragmatične komentarje najdemo pri Pleteršniku tudi v drugih geslih:

dober čas! (to se reče pri napivanju) (geslo: čas)
(v naslovih) *častiti gospod! častita družba!* (geslo: častit)
Bog žegnaj! Gott segne! (pozdrav pri obedu, južini ali večerji sedečim) (geslo: žegnati)
kako ti je ime? wie heißest du (tako se navadno povprašuje po krstnem imenu) *Peter mi je ime* ich heiße Peter (geslo: ime)
(v kletvicah in vzklikih) *presneti tepec ti! presneta para! O predpust, ti čas presneti!* (geslo: presneti).

Petjezični frazeološki slovar Josipa **Pavlice** že v uvodu napoveduje, da vsebuje »fraze v najširšem smislu besede«; Pavlica je poleg »pravih fraz« skušal zajeti v slovar tudi »razne druge besedne zveze, ki niso prave fraze, temveč nekaki jezikovni vložki, ki jih vstavljamo v govor ali pisavo, podobno kot klišeje v tisk in se zato tudi imenujejo jezikovni klišeji«, ter »razn/e/ konverzacijsk/e/ in korespondenčn/e/ besedne obrazce« (1960: 5). Tako v tem slovarju najdemo med drugim tudi primere komunikacijskih obrazcev, npr.

Tako bo pa amen! (geslo: amen)
(Tako, pa amen! – So geschehe es! Punktum, streu Sand darauf! – Que tout soit dit!, Qui, que cela soit! Ne répliquez pas! – There is no more to be said!)
Častna beseda! (geslo: beseda)
(Časna riječ! Poštena mi riječ! Vjere mi! – Mein Ehrenwort Auf Ehre! – Ma parole (d'honneur)! – Upon my word!)
Kako vam je ime (kako se pišete), prosim? (geslo: ime)
(Vaše cijenjeno ime, molim? – Wie ist, bitte, Ihr werter Name? – Quel est vortre nom, s'il vous plaît? – What's your name, please?
Kaj vam je? (geslo: kaj)
(Šta vam je? – Was fehlt Ihnen? Was ist mit Ihnen los? – Quoi qu'il en soit – What is the matter with you? What ails you? What's wrong with you?)
Kako se imaš? (geslo: imeti)
(Kako si? – Wie geht es dir? – Comment vas-tu? Comment te portes-tu? – How are you?)

Bog ne daj! Bog varuj! (geslo: bog)
(Ne daj bože! – Gott behüte (bewahre!) – A Dieu ne plaise – God forbid!)
Kako daleč je do…?
(Kako daleko (koliko) je do? – Wie weit iste s bis nach …? In welchee Zeit kann nach … kommen? – Combien y a-t-il d'ici à …? Combien de temps faut-il pour aller jusq'à …? – How far is it to …?, How long does it take to go to …?)
Dragi prijatelj! (geslo: drag)
(Dragi prijatelju! – Lieber (teurer) Freund! – Cher ami – My dear friend),
Hvaležen sem vam za to (geslo: hvaležen)
(Zahvalan sam vam za to – Ich bin Ihnen dankbar dafür – Je vous en suis reconnaissant, je vous en sains gré – I feel grateful to you for it)
Naj se zgodi, kar hoče! (geslo: zgoditi)
(Neka bude, šta hoće! Puklo, kud puklo! – Was auch immer geschehen mag! Es falle, wie es wolle! – Quoi qu'il vente! – Whatever may happen! For better or worse!).

V prvem enojezičnem slovarju slovenskega jezika, **Glonarjevem** Slovarju slovenskega jezika (1936), so primeri komunikacijskih obrazcev večinoma »izgubljeni« med ostalim ponazarjalnim gradivom, npr. *ne vem, kje se me glava drži*, *kaj mu je le v glavo šinilo*, *glavo stavim za to* (geslo: glava), *pojdi v božjem imenu (če je že tako božja volja)* (geslo: ime), *z Bogom!*, *bodi ga Bog zahvaljen!*, *Bog, da je tako!*, *za Boga!*, *Bogme!* (geslo: bog), *kako ti je (krstno) ime? ime mi je Janez, pišem se pa za Kranjca* (geslo: ime), *kako se kaj imaš?* (geslo: imeti).

Slovar govorov Zadrečke doline Petra **Weissa** (1998) je poskusni zvezek sodobnega narečnega slovarja (A–H) in zajema govore zgornjesavinskega narečja s konca 80. in iz 90. let 20. stoletja. Zanima nas, ali tudi specializirani slovarji vključujejo komunikacijske obrazce; zlasti v govorjenem jeziku bi tovrstno gradivo utegnilo biti bogato in zanimivo – prim. pester nabor izrazov za podkrepitev trditve v tem narečju: *ajduh*, *ajduš*, *arbečmašina*, *arduh*, *arkaduš*, *arkafiks*, *boh azija*, *krščenamast*, *krščenepodile*, *orkamašina*, *primojdetel* ipd.
Že kratek pregled slovarja kaže na to, da narečni slovar vključuje tudi narečne komunikacijske obrazce, ki so opremljeni s pomensko razlago, npr.

gnal te bom ko hudiča, če … 'povzročil ti bom neprijetnosti, težave, če …' (geslo: hudič)
če hujšega ne bo, še smrti ne bo 'izraža zadovoljstvo z obstoječim stanjem' (geslo: hudo)
to ga bo pa drago hodilo 'to bo imelo zanj slabe posledice' (geslo: hoditi)
ne me hecati 'izraža presenečenje, dvom' (geslo: hecati)
kot nagovor dọbər 'da:n, gəs'pa: 'mikužọva! (v geslu: gospa)
kot vzklik *križana gora* 'izraža strah, vznemirjenje, obup' (geslo: gora)
a misliš, da si iz glaževine (naret)? 'stopi tako, da mi ne boš zastiral pogleda' (geslo: glaževina)
ne vem, kje se me glava drži 'imam zelo veliko skrbi' (geslo: glava)
figo freško 'izraža močno zavrnitev'
vse ena figa je 'vseeno je' (geslo: figa)
kot vljudnostni obrazec *saj ti nisem (nismo, nisva) favš* 'izraža željo za prenehanje kašlja, kadar se komu zaleti, pride v sapnik tujek' (geslo: favš)
fajn bodi (bodite, bodita) 'izraža željo ob slovesu' (geslo: fajn)
baš me (te, ga, jo, jih) boli 'vseeno mi je' (geslo: baš)

šaljivo *daj pa v beg pa (h mami) domov pa pod kovter v jok* 'izraža posmeh otroku, ki mu gre na jok' (geslo: beg)
časna beseda 'zagotovilo, da je rečeno res, obljuba, da bo obljubljeno storjeno' (geslo: beseda
beži ga (no) srat 'izraža začudenje, zavrnitev' (geslo: bežati)
bože mili 'izraža začudenje, navdušenje' (geslo: bože mili)
a bó kaj (s čim)?! 'čas je, da se naredi kaj' (geslo: biti2)
čedno bodi (bodite, bodita) 'izraža željo ob slovesu' (geslo: biti2)
ob spominu na umrle *bog ji (jim, mu) daj nebesa* 'izraža najboljšo željo, naklonjenost umrlemu' (geslo: bog)
boli mene (tebe, njega), baš me boli, boli mene patka 'vseeno mi je' (geslo: boli)
črno se mi je naredilo, delalo pred očmi 'zaradi slabosti, razburjenja se mi je zazdelo, da nič ne vidim' (geslo: črno)
zmerljivka *presneta afna* (geslo: afna).

Nekateri ustaljeni načini sporazumevanja so ponazorjeni v dialoški situaciji, s podatki o rabi v pomenskem pojasnilu, npr. v geslu »hvala« (medm.):

kot vljudnostni pristavek k odgovoru na vprašanje ali na izraženo željo: {A}: *'kək vəm g'rė:?* {B}: *x'va:ła , ša 'ka:r*; {A}: *dọbr 'te:k*. {B}: *x'va:ła e'na:kọ*.
kot odgovor tistega, ki je kihnil, na voščilo {A}: *na zd'ra:ujə*. {B}: *x'va:ła*.

Zanimiva in v slovenski leksikografiji nova je uporaba natančnega pragmatičnega opisa rabe leksema, npr. v geslu »fajk«: Govorca A in B sta se sporekla, zato izzivalec A vpraša (ali sprašuje) B-ja, če si ta upa reči 'fa:jk'. Po mnenju A-ja B ne verjame, da si A upa storiti kako dejanje, ki bi lahko imelo predvsem za B-ja neugodne posledice, lahko tudi posredne, npr. pljuniti ga, naščuvati nanj psa ali razbiti steklenico na cesti pred B-jevo hišo.) Če izzivani B izreče obrazec 'fa:jk', izzivalec A stori dejanje, zaradi česar prvotno besedni spor lahko preraste v kaj resnejšega, npr. v pretep; če B obrazca ne izreče, A dejanja ne stori, vendar pa ima potem B-ja za strahopetnega. – Tak pogovor je lahko predvsem med osraslimi tudi šaljiv, saj je že vnaprej jasno, da neugodnih posledic ne glede na (ne)odgovor ne bo.
P. Kühn je v nemški leksikografiji zagovarjal uporabo izčrpnega pragmatičnega opisa v slovarjih, zlasti za opis frazeoloških enot.[12] Tak opis govornega dejanja temelji na osnovnem pragmatičnem vprašanju: kaj govorec dela, s tem ko uporablja jezikovno enoto.

ZAKLJUČEK

[12] V dveh prispevkih: »Phraseologismen: Sprachhandlungstheoretische Einordnung und Beschreibung«, v: *Aktuelle Probleme der Phraseologie* (ur. H. Burger, R. Zett), Bern, Frankturt/M., New York: Lang, 1987, 121-137; »Phraseologie und Lexicographie: Zur semantischen Kommentierung phraseologiescher Einheiten im Wörterbuch«, v: *Wörterbücher in der Diskussion: Vorträge aus dem Heidelberger Lexicographischen Kolloquium* (ur. H. E. Wiegand), Tübingen: Niemeyer, 1989, 133-154.

Komunikacijski obrazci slovenskih govorcev so (bili) od samih začetkov leksikografije na Slovenskem vključeni v različne tipe slovarjev, kar pomeni, da so se slovarniki zavedali pomembnosti vključevanja komunikacijskih obrazcev v slovar. Za sodobni slovar ni dovolj, da so komunikacijski obrazci vključeni vanj, v njem morajo biti ustrezno prikazani, tako da uporabniku posredujejo tudi podatke o tem, v katerih govornih položajih je raba komunikacijskih obrazcev primerna in učinkovita. Z zavestjo, da moramo Slovenci sami poskrbeti za to, da se naše komunikacijske prvine ohranijo in jih ne preplavijo ali celo nadomestijo vzorci iz drugih jezikov, bi bilo potrebno na nacionalni ravni trajno spodbujati slovarske projekte, ki so usmerjeni v ohranjanje tega pomembnega, sporočanjskega vidika slovenskega jezika. Tako bo mogoče ustaljene načine sporazumevanja slovenskega naroda primejati z načini sporazumevanja pri drugih narodih.

LITERATURA

Karin AIJMER, 1996: *Conversational Routines in Englisch: Convention and Creativity*. London, New York: Longman.

Nataša JAKOP, 2006: *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC.

Klaus Dieter PILZ, 1978: *Phraseologie: Versuch einer interdisziplinären Abgrenzung Gegenwartsprache.* Göppingen: Verlag Alfred Kümmerle.

Slovenski pravopis, 2003. Ur. J. TOPORIŠIČ et al. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik, Založba ZRC.

Rikard SIMEON, (1969): *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika: hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski*. Zagreb: Matica.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2000/01: »Komunikacijski ali sporočanjski frazemi«, *Jezik in slovstvo*, let. 46, št. 5, 191-200.

Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

– – 2000: *Slovenska slovnica*. (Četrta izdaja.) Maribor: Obzorja.

Ada VIDOVIČ MUHA, 1999: Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja (Poudarek na komunikacijskem vidiku Slovarja slovenskega knjižnega jezika), *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 7-21.

– – 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Anna WIERZBICKA, 1991: *Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

SLOVARJI

Gregorij ALASIA DA SOMMARIPA, 1607, 1979: *Slovar = Vocabolario: italijansko-slovenski, druga slovensko italijanska in slovenska besedila*. Videm 1607. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Matej CIGALE, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*. Laibach: A. A. Wolf.

Jožef DROBNIČ, 1858: *Slovensko-nemško-talijanski in Talijansko-nemško-slovenski besednjak*. Ljubljana: Jožef Blaznik.

Joža GLONAR, (1936): *Slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Umetniška propaganda.

Hieronymus MEGISER: *Slovenisch-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch / Slovensko-nemško-latinski slovar. Preureditev in posnetek prve izdaje iz leta 1592*. Priredila Annelies Lägreid. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1967.
Anton Janez MURKO, 1832: *Slovénſko-Némſhki in Némſhko-Slovénſki Rózhni befédnik*. Gradec.
Josip PAVLICA, 1960: *Frazeološki slovar v petih jezikih*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
Maks PLETERŠNIK, 1894/95: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
– – 2006: *Slovensko-nemški slovar. Transliterirana izdaja*. (Ur. M. Furlan). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik, Založba ZRC.
Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) I–V, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik, Državna založba Slovenije.
SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika: elektronska izdaja na plošči CD-rom (2000). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik, Državna založba Slovenije.
Peter WEISS, 1998: *Slovar govorov Zadrečke doline med Gornjim gradom in Nazarjami: Poskusni zvezek (A–H)*. Ljubljana: Založba ZRC.

Zamejska mladinska književnost

Igor Saksida
Univerza v Ljubljani

Mladinska poezija Miroslava Košute

Razvoj mladinske poezije Miroslava Košute odraža za sedemdeseta in osemdeseta leta prejšnjega stoletja značilno razvojno črto, ob tem pa je njegova novejša poezija vsebinsko in izrazno hkrati tudi zelo svojevrstna. Tako so Abecerime *(1979), igrive aliteracijske štirivrstičnice na določeno črko, značilne za poetiko modernizma,* Zaseda za medveda *(1979) pa poleg liričnih drobcev in pesmic o živalih zajema že tudi pesmi po otroštvu ter besedne igre (pesmi kot razposajene domislice). Dvojnost lirizma in igre določa tudi zbirko* Ptička smejalka *(1984); v njej najdemo tako izrazno tradicionalistično poezijo z družinsko tematiko ter pesmi o živalih kot sodobno, modernistično poigravanje z jezikom, predvsem s stalnimi besednimi zvezami. V zbirki* Zidamo dan *(1987) se Košuta osredotoča na tematiko pesniškega ustvarjanja; čeprav je v knjigi še najti primere jezikovne igre, je opazen premik k tematski poeziji in dvogovoru med odraslim in otrokom. Z zbirko* Galeb nad žitom *(1995) se povsem vrne k lirskosti pokrajine, barv, medtem ko ostaja humor, tako značilen za pesnikove igrive domislice v prejšnjih zbirkah, v tej povsem na obrobju. Posebnost v njegovi poeziji so tudi sodobne, inovativne pesemske* Basni kratke sape *(2000), domišljijska igra in sporočilna kompleksnost sta značilni za zbirki* Trije velblodi ali Pesmi za vsakogar *(2001) ter* Živa hiša *(2002), medtem ko zbirka* Minimalčice *(2004) vzpostavlja medbesedilni dialog z vsebinskim in slogovnim vzorcem otroške ljudske pesmi. Temeljna značilnost Košutove mladinske poezije je raznovrstnost pesniških razpoloženj oziroma sporočil: njegov pesniški svet tvorijo nonsensne pesmi, pesmi o otroškem vsakdanjiku in živalih, fantazijske podobe neznanega, pesmi o pesniški ustvarjalnosti ter lirika osebne izpovedi in poetizirane pokrajine.*

Mladinska poezija, ki jo je ustvaril pesnik Miroslav Košuta, je v slovenskem književnointerpretacijskem, književnodidaktičnem in učbeniškem polju vsekakor opazen in tudi pozitivno vrednoten pojav: njegov opus je bil predmet ne le podrobnih branj in razlag (npr. Poniž 1989, Saksida 1998, Grafenauer 2006), ki sta jih opravili književna esejistika oziroma literarna veda, ampak tudi kurikularnih in učbeniških »interpretacij«; opazno je namreč, da je njegova poezija prisotna tako rekoč od prvega do zadnjega leta devetletne osnovne šole. Učni načrt tako med primere poezije za prvo triletje devetletne osnovne šole uvršča njegovo (danes antološko) pesem *Lestev in sirček*, v drugem triletju se med pesmimi najdeta njegovi *Zaseda za medveda* in *Morda tudi žabice*, v tretjem triletju pa *Stegnjeni prst.* Ugotoviti je torej mogoče, da učni načrt »skicira« podobo pesnika v vseh bistvenih potezah, saj vključuje tako preprosto, humorno

pesem o živalih z značilno človeško lastnostjo, zahtevnejše lirsko besedilo z družinsko tematiko in tudi že pesem z družbenokritičnimi potezami: »Pomembno je, kako je pesnik s humorjem in brez kakršnegakoli očitanja v otroški pesmi prikazal nepresahljivo potezo v človeški naravi: imeti. Kar velja tako za tiste, ki kupujejo, kot za tiste, ki prodajajo. Človeški sejem, ki se nikoli ne utrudi« (Grafenauer 2006: 119). Še bolje je pesnik predstavljen v novejših berilih za devetletno osnovno šolo: potem ko je bila njegova pesem o želji in nezmožnosti njene uresničitve *Lestev in sirček* objavljena že v berilu *Hiša, hiška, hiškica* (1991), se njegovi značilni domišljijski »miška in račka«, s katerima otrok vzpostavlja identifikacijski dvogovor v pesmih *Kje stanuješ, mala miška* in *Zgodbica o račkah*, pojavita tudi v bogato ilustrirani didaktični antologiji za otroke in odrasle *Ko pravljice oživijo* (2003). Vsebinski in slogovni obseg ter raznolikost šolske predstavitve Miroslava Košute širijo še druga berila za devetletno osnovno šolo: že berilo za drugi razred devetletke *Na mavrico po pravljico* (2000) v razdelek o igri z jezikom uvršča tri štirivrstičnice iz njegovih *Abecerim*, v razdelek z besedili o poetizirani naravi vključuje njegovo *Vabilo* – s tem mlademu in odraslemu bralcu predstavi oba temeljna pola pesnikove ustvarjalnosti, to je sproščeno, pogosto tudi mnogotematsko pesniško igro ter odprto lirsko »oko«, ki se čudi lepoti slehernega trenutka; to poetiko odraža tudi pesem *Ob morju*, ki je uvrščena v tretje berilo, to je *Moje branje – svet in sanje* (2001). V četrtem berilu (*Berilo za razvedrilo*, 2002) je znana Košutova pesem *Morda tudi žabice*, a ob njej hkrati dve pesmi z izročilno snovjo (*Majhna pravljica, Zmajček Zalogajček*), ki razpirata spet nov vsebinski prostor njegove mladinske oziroma otroške pesmi. Pestrost njegovega pesniškega sveta ohranja tudi berilo *Koraki nad oblaki* (2003) z dvema besediloma, to je s pesmijo *Za luno*, ki izhaja iz igre s stalno besedno zvezo 'biti za luno', ter pesmijo *Barve dreves* s povsem lirskim, na stvarni svet in občutja ob njem povezanim sporočilom. Očitno je torej, da tako učni načrt kot tradicionalna in sodobna berila (nekatera pač bližje predlogom iz učnega načrta, druga spet nekoliko dlje on njih) kvalitetno predstavljajo zapleten in raznobarven svet mladinske poezije Miroslava Košute; če torej razmišljanje o njegovi poeziji izhaja iz šolske podobe, ki jo kot prvo informacijo prejmejo mladi bralci, je jasno, da se temeljno vprašanje v zvezi z razvojem Košutove mladinske poezije glasi, katere so najbolj izrazite poteze njegovih pesniških zbirk od srede sedemdesetih let do današnjih dni in kaj je za posamezne faze njegovega pesniškega razvoja najbolj značilno.

Prva Košutova pesniška zbirka, *Kje stanuješ, mala miška* (1975), vzpostavlja svojevrsten pesniški svet, ki ga je mogoče zaznavati in doživljati tudi v večini njegovih drugih zbirk: v tej knjižnici so tako lirska besedila o otroškem doživljanju lepote sveta (*Ob morju*) kot smešne zgodbe, ki se pletejo v otroškem svetu rack, mišk, muck, rož, otrok in ciganov – vse to daje občutek razposajene otroške sproščenosti in mestoma zafrkljivosti, ki povezuje pesnikovo in otroško perspektivo doživljanja sveta kot humorne »domislice«.

Tudi zbirka *Zaseda za medveda* (1979) odraža isto dvojnost lirizma in humornih pesmi; slednje prerastejo vse do nonsensne igre, to je do poetike »naključnega« lepljenja besed, kar bistveno zaznamuje vso kvalitetno slovensko mladinsko poezijo osemdesetih let. Drugo zbirko uvaja pesem *Vabilo*, ki je zasnovana kot nagovor ustvarjalcu in bralcu, kot vabilo h gledanju *neba*, *klasja*, *morja* in *obzorja.* Ob tem ni mogoče spregledati pesnikovih avtopoetskih zapisov, ki poudarjajo hkratnost doživljanja vseh teh stvarnih in besedilnih pokrajin: »Kadar se od oken svoje hiše zazrem v zrcalo, vidim skozi svoj obraz tistega dečka, sredi iger na velikem obzidanem borjaču s težkim zelenim portonom, ki se kdaj pa kdaj odpre, da se deček odpravi na plaha raziskovanja okolice, tja do roba vasi, od koder zagleda morje, morje brez konca in kraja, in tja do začetka gmajne, kjer se mu med bodečimi trni ponujajo črne robidnice, medtem ko daleč v ozadju silijo v nebo ostre gore« (Košuta 2006: 52). Kljub izrazitemu lirskemu uvodnemu tonu – sooblikujeta ga še pesmi *Ob morju* in *Kaj je v kapljici dežja* – je zbirka v ostalem delu v celoti igriva: pesmi nastajajo kot nenavadne, nelogične podobe (*Barčica*, *Koza z brado in brez nje*) ali kot besedne igre na podlagi povezovanja blizuzvočnic (*Psiček in ptiček*) oziroma ponavljanja besed in besednih zvez (*Jamrarija, Fižolček*, *Zaseda za medveda*). Da je svet besedne in predstavne igre posledica dialoga med pesnikom in otrokom, nakazujejo pesmi, v katerih nastopata Aleš in Uroš (npr. *A kot Aleš, U kot Uroš*); zdi se, da tovrstna besedila izhajajo iz tradicionalnega opazovanja in tudi posnemanja otroka pri igri, kar je značilno že za Levstikove (*Otročje igre v pesencah*, 1880), pa tudi za Župančičeve (*Ciciban in še kaj*) in Grafenauerjeve (*Pedenjped*, 1966) tovrstne otroške pesmi. Bolj inovativna so besedila, v katerih se – podobno kot npr. že v otroški ljudski pesmi – jezik kot temeljno gradivo »osamosvoji« od neposrednega označevanja otroške igre in postane v svoji nelogičnosti in presenetljivosti sam tema besedila: to so pesmi svobodnega povezovanja zemljepisnih lastnih imen z rimo (*Potepanje s pesmico*) ali nizanje besed na podlagi pravil igre, ki jo določa npr. zaporedje črk v abecedi (*Kaj je abeceda*); tak ustvarjalni postopek seveda označuje pesnjenje in doživljanje poezije kot pot v svet, ki je presenetljiv – zato se zbirka tudi konča z besediloma o otroški zvedavosti (*Deček na obali*) in sanjah (*Mali pav*). Pesniška zbirka *Zaseda za medveda* prav z uporabo inovativne jezikovne igre napoveduje prehod k modernističnemu pesniškemu izrazu, ki ga zaznamujejo predvsem odstop od logičnosti in enotematskosti besedila ter svobodna besedna kombinatorika, ki pogosto temelji le na zvočnosti besede ali celo le glasu oziroma zloga.

Odraz takega novega pojmovanja pesniške govorice so tudi *Abecerime* (1979), igrive aliteracijske štirivrstičnice na posamezno črko. Za razliko od starejših kratkih pesmi o abecedi, ki črko/besedo povezujejo bodisi z nazorno realno predstavo ali ki črko »opisujejo«, stke Miroslav Košuta svoje abecerime iz osrednjih besed, ki se začenjajo z isto črko, vendar tako, da so zveze zelo nenavadne in oddaljene od zunajbesedilne stvarnosti. Učinek presenečenja dosega pesnik tudi z uporabo besed, ki so otroku izkustveno oddaljene (npr. *arzen,*

bombardon, ilo, minaret, ricinus, tarok) – to pa pomeni, da štirivrstičnica ni več »ponazorilo« abecede in posameznih besed, ampak je svojevrstna domišljijska »uganka«, besedna »arabeska«, ki bralca vabi v raziskovanje nenavadnih zvočno-pomenskih razmerij med besedami.

Naslednja zbirka, *Ptička smejalka* (1984), ohranja takó lirsko doživljanje sveta kot sproščeno poigravanje z jezikom po pravilih modernistične jezikovne igre. Na začetku zbirke so besedila o pravljičnih svetovih in *vaseh na Krasu.* V teh pesmih sta poudarjena pomen otroške domišljije in zaupanje v moč izročilnih svetov. Pesmi nakazujejo ustvarjalčevo vračanje v krhki, a varni in privlačni svet *gradov v oblakih*. Poseben razdelek tvorijo pesmi o živalih; te like pesnik spreminja v zanimive, duhovite pesniške junake, podobne tistim iz starejših zbirk (*Živalsko sodišče*). Novost *Ptičke smejalke* pa je vsekakor razdelek *Križada*, v katerem so izhodišče pesniške igre stalne besedne zveze (npr. *Iz muhe slon*); čeprav jih pesnik razlaga dobesedno ter oblikuje humorne pesemske zgodbe, se zdi, da igra s stalnimi besednimi zvezami ni sama sebi namen – odraža namreč tudi zafrkljivost (*Španska vas*) ali vzpostavlja opozicijo zdravorazumskemu doživljanju stvarnosti (*Za luno*):

Za luno je najbolj po meri svet –
pojdimo, pojdimo za luno živet!

Druga besedila iz te zbirke ohranjajo vzorec igre s ponavljanjem in zvočnim zbliževanjem besed (npr. *Eno in drugo*, *Bula je bela*), omenjene poteze pa določajo tudi pesmi, v katerih je snovna podlaga rodna pokrajina (*Na Krasu je krasno*, *Križada v Križu*). Zadnji razdelek zbirke se odmika od jezikovne igre in v okviru enotne teme domišljijske ustvarjalnosti predstavlja svet otroškega veselja (*Prička smejalka*), zaljubljenosti (*Stvari med fantki in punčkami*), povezanosti bitij in pojavov (*Barve dreves*) ter – v največjem obsegu – radost pesnjenja (*V glavi drevo*, *Pesnik*, *Pesmi*). Prav s tem razdelkom in tematiko se nakazuje tudi že možnost preseganja modernistične logike jezikovne igre, saj je besedilo tematsko spet razvidno in se začenja vračati k osrednjim temam (mladinske) poezije, torej k domišljiji, odnosom med ljudmi in k pesniški ustvarjalnosti.

Ta premik še utrjuje zbirka *Zidamo dan* (1987): besednih iger, ki povezujejo besede v nonsensne »verige«, ter preobražanja stalnih besednih zvez skorajda ni več; primeri za povezovanje zvočno podobnih besed so npr. pesmi *Hruška in buška*, *Glava in glavno* in *Pitka je putka*. Bolj kot ta skupina besedil pa zbirko določa vračanje k ustvarjalnemu otroškemu svetu, k barvitosti pokrajine in k tematizaciji pesniške ustvarjalnosti. Tako že uvodna naslovna pesem (*Zidamo dan*) vzpostavlja podobo otroškega ustvarjanja sveta, ki ga lirski subjekt, izražen z množinskim osebkom, gradi iz *smeha in vrišča*, s *pridnostjo* in *lenobo* ter s podobami sanj: svet je torej izročen otroški domišljiji, ki je blizu pesnikovim izmišljijam – tema ustvarjanja se pojavlja tako na začetku (*Pesnikova cvetica*, *Enkrat umetnika*, *Pisači rimači*, *Bele pesmi*) kot na koncu zbirke (*Neznano, Čudežna ptica*). Če je torej osrednje sporočilo zbirke povezanost otroškega in

pesnikovega zornega kota – na kar je pesnik opozarjal tudi v svoji avtopoetiki – potem je razumljivo, da se dialog med odraslostjo in otroštvom, ki se kaže tudi kot vživljanje v lastno otroštvo, izraža v opazovanju in upesnjevanju barvitosti sveta: drobnega in tihega (*Tihceno in miceno*), velikega in malega (*Veliki o velikih*, *Osa in rosa*, *V majhnem mestu*), lirskih podob iz narave (*Posvet sončnic*, *Dežela spominčic*), sonca in noči (*Kaj dela sonce na nebu*, *Zakaj pride noč*) ter kraške motivike (*Nekoč na Krasu*). S to zbirko se torej povsem razpre vsebinski kalejdoskop Košutove poezije, in četudi jo s prejšnjimi zbirkami, predvsem s *Ptičko smejalko*, povezuje podoben pesniški postopek, je jasno, da v njej bralec prepoznava »živopisno kuliserijo pesniškega igrišča za otroke« (Grafenauer 2006: 118); ta živopisnost je najprej in predvsem razpoloženjsko raznolik mozaik sporočil in besedilnih slik, ki lahko nastajajo le na podlagi neposrednega dvogovora med pesnikom in otroštvom, tudi otroštvom kot spominom.

V izboru *Na krasu je krasno* (1988) so izbrane pesmi iz prejšnjih zbirk, knjiga pa je urejena tako, da v naslovljenih razdelkih povzema osrednje teme in slogovne postopke Košutove poezije, to je pesmi o počlovečenih živalih, pesniški domišljiji, pokrajini ter besedni igri.

Znotraj osrednjih obrisov takega pesniškega sveta ostaja tudi drobna zbirka *Kavka s Kavkaza* (1992, v kateri so poleg že znanih upodobitev nenavadnih živalih (npr. *Trije velblodi*) tudi lirske pesmi o stiskah sodobnega sveta ter pozitiviteti otroštva in pomenu malih bitij (npr. *Regratove lučke*, *Hroščkove pravljice*).

Prav lirizem, upesnjevanje samote, hrepenenja in pesnikovega sočutja z naravo so tudi osrednja določila zbirke *Galeb nad žitom* (1995), v kateri tako rekoč ni več modernističnega poigravanja z logiko in ustvarjanja narobe-sveta, pač pa se pesniški jezik zbližuje tako s klasiko slovenske otroške lirike kot s prikazi skrivnostnosti narave in človeškega čustvovanja, ki se v slovenski mladinski poeziji razmahne šele v devetdesetih letih dvajsetega stoletja.

Druga pot od modernistične besedne kombinatorike in igre se odraža v Košutovih sodobnih pesemskih basnih (*Basni kratke sape*, 2000, *Nove basni kratke sape*, 2003); pesnik uporabi izročilno pesniško vrsto, vendar jo poveže s sodobnimi motivi ter v njih ohranja humorni ton, ki je značilen tudi za njegove druge pesmi o živalih.

Povezovanje humornih živalskih pesmi in predstavnosti sodobnega sveta je značilno tudi za zbirko *Trije velblodi ali Pesmi za vsakogar* (2001); v njej se sredi mestnega vrveža nenadoma pojavi nosorog (*Kar tako o nosorogu*), živalski liki pa se v domišljijski igri izenačujejo z živimi predmeti (*Semafori*, *Kroženje krožnika*). Pesniška zbirka vključuje tudi primere zvočne igre (*Bob ob boben*, *Žabja pesmica ca ca*), na koncu pa impresije, ki podobo iz narave povezujejo s strahom, samoto in upanjem (*Drevo z drobnimi solzami*), posluhom za materni jezik (*Pod koroškim nebom*) ter spominom (*Okna moje hiše*).

Predzadnja Košutova zbirka *Strašnice* (2002) snovno podlago tematizacije otroškega doživljanja črpa iz živalskega sveta. V prvem razdelku se bitje

odpravlja na potovanje (npr. *Mravlja se odpravlja, Prašiček in ptiček in čriček*), pogosti so prikazi krhkosti, otroškosti živalskega lika (*Sinička v pleničkah*) ali otroške igre (*Vlak pa tak*). Razdelek *Besedovanje* kot naslove za pesmi uporablja »glagole odraščanja«; otrok odrašča, zato misli, govori, vidi, gradi, vendar pesmi tega razdelka seveda niso kompleksne, refleksivne, ampak so ti glagoli uporabljeni v humornem kontekstu otroške igre oziroma infantilizma, ki mestoma celo nasprotuje odrasli razumskosti (*Mislim*, *Štejem*). Tretji razdelek je spet sestavljen iz pesmi o živalih, v katerih je zaznati za Košuto značilno družinsko temo (npr. *Pogovor o domu*) ter prikaz sladkosnednosti (*Medvedjaki*) in strahu (*Pogovor o temi*). Sklepni naslovni razdelek zbirke se znova vrne k motivom otroškega sveta, saj zajema otroško ustvarjalnost (*Mali Andraž in veliki A*), moč domišljije (*Pisala letala*, *Hiša gre iz mesta*) in poezije (*Strašnice*).

Obseg pesmi v prvem in drugem razdelku pa napoveduje novo zbirko, ki jo je – morda predvsem zaradi obsega besedil v njej – pesnik naslovil kot *Minimalčice* (2004). Ne le, da so pesmi po obsegu zelo kratke (eno- dvo in trivrstičnice), »minimalizem« se v tej zbirki odraža tudi v prevzemanju forme otroške ljudske pesmi, predvsem ljudske izštevanke. Pesnik je v spremni besedi opozoril tudi na »vir« novega vsebinsko-formalnega izraza, ki določa *Minimalčice*. Gre za njegov »pogovor« s Franom Levstikom ter za temeljni namen pesmi: »Moj namen je bil preprosta in igriva beseda, ki tu pa tam nudi možnost upodobitve, rajanja ali zborne pripovedi. Pa tudi razmisleka o njej, njenem zvenu in pomenu« (Košuta 2004: 59). Oboje, to je navezave na Levstikovo otroško pesem ter zvočnost in povezanost pesmi z igro (tudi rajalno), to Košutovo zbirko povezuje z ljudskim izročilom (podobno kot npr. že Župančičevo otroško poezijo ali Grudnovo zbirko *Na Krasu*, 1949). *Minimalčice* seveda niso posnemanje vzorca ljudske pesmi, so dialog z njo v sodobnem času in v tem smislu vzporednica drugim sodobnim pesniškim medbesedilnim dialogom in predelavam, ki z vračanjem k pesniški tradiciji odkrivajo sporočilno moč in aktualnost klasičnega izročila (tako npr. še v novejši poeziji Toneta Pavčka, *S črko čez Krko*, 2003, in Anje Štefan, *Iščemo hišico*, 2005). Za Košutovo medbesedilno zaznamovano poezijo je značilno naslednje: pesmi so izrazito ritmične, pogosta je igra z glasovi oziroma onomatopoija (*Krokar*), kar vse kaže na značilnosti ljudske izštevanke (podlaga za skupno igro bi lahko bila npr. *Gosenica*) oziroma šaljivke/zafrkljivke (*Parapapa*) ter nonsensne dialoške ljudske pesmi (*Medvedovo priznanje*). S to zbirko se pesniški svet Miroslava Košute tako ponovno pomembno nadgradi in z medbesedilnim dialogom vnese v slovensko poezijo sodobno, aktualno pesniško govorico, ki izhaja iz aktualizacije izročila in, kljub navidezni vsebinsko-izrazni preprostosti, bralcu z razvitejšo bralno zmožnostjo lahko pomeni tudi tematizacijo vživljanja v tradicionalni otroški svet ter ohranjanje jezikovno-kulturne identitete.

Pregledane pesniške zbirke Miroslava Košute potrjujejo ugotovitve, ki jih je o njegovem opusu zapisala literarna kritika oziroma esejistika: gre za bogato in raznovrstno poezijo, ki jo sestavljajo humorne pesmi o živalih in otroškem svetu, pesmi jezikovne in predstavne igre, lirika poetizirane narave in osebne izpovedi

ter uporaba izročilnih predlog; na vse to je opozarjal že kritik zbirke *Zidamo dan*, ko je orisal pomenski razpon Košutove lirike: »od vsakdanjih preprostih, a vendar tako prisotnih reči in dogodkov se njegova pesem širi v prostore in čase, ki jih lahko zajema samo lirika. In v ta svet nenadoma vdre čista in neponarejena fantazija« (Poniž 1989: 196). Tako se po pregledu sporočilnih pramenov in interpretacij Košutovega opusa potrjuje tudi upravičenost uglednega mesta, ki ga ima njegova poezija v učnem načrtu in sodobnih berilih. Tega mesta ji seveda nista zagotovili ne Kajuhova ne Levstikova nagrada in ne mnoge uvrstitve v antologije in izbore, od katerih sodi med najboljše prav gotovo izbor *Križko kraške* (2005), zanimiv dialog med avtorjevo poetično-humorno avtobiografijo, reprezentativno raznotematsko poezijo ter dopolnjujočimi ilustracijami Klavdija Palčiča. »Šolska pahljača« Košutove poezije se pred začudenimi očmi mladega bralca razpira najprej in predvsem zaradi njenih edinstvenih barv in odtenkov, ki sijejo danes prav tako živo kot pred več kot tridesetimi leti, ko se je med verzi pojavila prva radovedna *mala miška*.

NAVEDENKE

Berta GOLOB, Marija KOLAR, Igor SAKSIDA, Cveta VELIKONJA, Anica ZIDAR, 1991: *Hiša, hiška, hiškica.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

Marija GRGINIČ, 2003: *Ko pravljice oživijo*. Trzin: Založba Izolit.

Marija GRGINIČ, Vida MEDVED UDOVIČ, Igor SAKSIDA, 2000: *Na mavrico po pravljico*. Trzin: Založba Izolit.

– – 2001: *Moje branje – svet in sanje*. Trzin: Založba Izolit.

Metka KORDIGEL, Vida MEDVED UDOVIČ, Igor SAKSIDA, 2002: *Berilo za razvedrilo.* Trzin: Založba Izolit.

– – 2003: *Koraki nad oblaki.* Trzin: Založba Izolit.

Učni načrt, program osnovnošolskega izobraževanja. *Slovenščina*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2002.

Niko GRAFENAUER, 2006: Kraški pomol v slovenskem pesništvu za otroke. V: Miroslav Košuta, *Križada, Izbrane pesmi za otroke*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 102-125.

Miroslav KOŠUTA, 2004: Minimalno pojasnilo. V: Miroslav Košuta, *Minimalčice.* Trst: Mladika, 59.

– – 2006: Barve moje pokrajine. *Otrok in knjiga,* 65, 49-53.

Denis PONIŽ, 1989: Pesniški svet Miroslava Košute, *Otrok in knjiga,* 27-28, 196-197.

Igor SAKSIDA, 1998: *Petdeset zlatnikov*. Tržič: Učila, 54-57.

Dragica Haramija
Univerza v Mariboru

Mladinska proza Marka Kravosa

*Marko Kravos (1943) je slovenski književnik iz Trsta, ki piše poezijo, prozo in esejistiko in prevaja iz različnih jezikov. Diplomiral je iz slavistike in se posvetil založniški dejavnosti v Trstu, bil predavatelj na Univerzi v Trstu, potem svobodni književnik. Je član DSP in PEN. Prejel je nagrado Prešernovega sklada (1982) in italijansko državno nagrado Astrolabio d'oro za poezijo v letu 2000. Njegova dela so prevedena v 19 jezikov, objavljena so v revijah, samostojnih zbirkah in antologijah. V mladinski književnosti se avtor posveča predvsem preoblikovanju folklornih motivov in likov, ki v avtorski pravljici ponovno zaživijo (*Začarani grad, Zlati rog, Škrat Škrip Škrap nagaja rad*), sodobni umetni pravljici (*Tri pravljice: ena sladka, ena rahla, ena skoraj modra, Ko je Zemlja še rasla, Podkovani zajec in modra lisica, Male zgodbe iz velikega življenja Bineta Brrvinca, Hudič iz kravjega jajca in druge mastne zgodbe*) in kratki realistični spominski prozi (*Trst v žepu: pogled na zgodovino od popka dol, Geniji skrivaj*). Natančneje bodo predstavljena vsa Kravosova mladinska dela, ki so izšla v knjižni obliki.*

> *Kot na vrtu: na bel list najprej posadiš črko **b**. Eh, potem moraš zalivati z **e**-ji. Dodaš ščepec **s**oli ali **s**ladkorja, po okusu. Nato še potrdiš s prijaznim **da**, in že je pred tabo napisana **b e s e d a**.*
>
> (Kravos 2005: 24)

1 UVOD

Marko Kravos (rojen 16.5.1943 v Montecalvo Irpino) je slovenski pesnik iz Trsta, ki se je rodil med drugo svetovno vojno v južni Italiji, ko sta bila starša v

konfinaciji. Po vojni so živeli pri Svetem Ivanu v Trstu. O svojem življenju je precej natančno govoril v intervjuju, ki je objavljen v njegovem mladinskem delu *Trst v žepu*. Diplomiral je iz slavistike in se posvetil založniški dejavnosti v Trstu, bil predavatelj na Univerzi v Trstu, potem svobodni književnik, zdaj je že upokojen. Je član Društva slovenskih pisateljev in mednarodne pisateljske organizacije PEN, med leti 1996 in 2000 je bil predsednik slovenskega centra PEN.

Piše poezijo, izdal je osemnajst pesniških zbirk za odrasle,[1] prozo za odrasle[2] in otroke. Prevaja iz italijanščine, hrvaščine in španščine.[3]

---

[1] Knjižne izdaje poezije za odrasle: *Trinajst*: skupinski almanah, Ljubljana: samozaložba, 1966; *Pesem,* Maribor: Obzorja, 1969; *Trikotno jadro,* Trst-Koper: Lipa-ZTT, 1972; *Obute in bose,* Trst-Koper: Lipa-ZTT, 1976; *Paralele,* Trst: samozaložba, 1977 (z grafikami M. Kravosa); *Tretje oko,* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979 (spremna beseda Taras Kermauner); *Napisi in nadpisi,* Trst: samozaložba, 1984; *V znamenju škržata,* Trst: ZTT, 1985; *Sredozemlje,* Trst: Galerija TK, 1986 in 1988 (šestjezična izdaja: slov.- ital.- hrv.- franc.- nem.- angl. z grafiko Franka Vecchieta, spremni esej Matjaž Kmecl); *Ko so nageljni dišali,* Ljubljana: Prešernova družba, 1988 (ilustracije Klavdij Palčič); *Obzorje in sled,* Ljubljana: Državna založba, 1992; *Sredi zemlje Sredozemlje,* Ljubljana: Mihelač, 1993 (izbor in spremna beseda ob avtorjevi petdesetletnici Tone Pavček); *Il richiamo del cuculo,* Udine: Campanotto, 1994 (*Kukavičji klic*, izbor v italijanščini, spremna beseda Elvio Guagnini); *Krompir na srcu,* Maribor: Obzorja, 1996; *Vreme za pesna - Vreme za pesem,* Skopje-Melbourne: Matica makedonska (izbor v makedonščini in slov.), 1998; *Jazonova sled-Le tracce di Giasone-Jazonov trag*, Milano: Hefti, cop., 2000 (pesnitev, trojezična izdaja: v italijanščini, hrvaščini in v izvirniku, spremna beseda Ernestina Pellegrini); *Sui due piedi,* Milano: En plein officina, 2001; *Potrkaj na žaro,* Grosuplje: Mondena, 2001 (epske pesnitve, spremna beseda Boris Paternu); *Ljube/zenske,* Ljubljana: Knjižna zadruga, 2003.

[2] Proza za odrasle: *Kratki časi - Trst iz žabje perspektive,* Ljubljana: Knjižna zadruga, 1999 (črtice; spremna beseda Pavel Fonda); *U kratkim hlačicama*, Buzet: Reprezent, 2002 (v hrv. prev. Sanja Širec, spremna beseda Tonko Maroević).

[3] Prevodi v samostojnih knjižnih izdajah: Luciano Morandini: *Zlati slanik - L'aringa d'oro*, iz ital. prev. M.K., Trst-Koper: Pesniški list 21, 1974; Renato Quaglia: *Baside - Besede*, iz rezijanščine prev. M.K., Trst-Ljubljana: Založništvo tržaškega tiska-ADIT, 1985; Slavko Mihalić: *Petrica Kerempuh*, iz hrv. prevedel in spremno besedo napisal M.K., Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1985; Scipio Slataper: *Moj Kras*, iz ital., s spremno bio-bibliografsko beležko, Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1988; Mjuta Povasnica: *Zimska pravljica*, pravljična zgodba, iz beneškega narečja prevedel M.K., Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1990; Michele Obit: *Per certi versi - Po drugi strani*, dvojezična zbirka poezije, iz ital. prev. M.K., Vittorio Veneto: H. Kellermann, 1995; *V tem strašnem času*, antologija sodobne hrvaške vojne lirike, 11 avtorjev v njej, iz hrv. prevedel M.K., Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995; Loredana Bogliun: *La Peicia*, zbirka poezije, italijanska, it. narečna, hrv. in slov. izdaja, v slov. prevedel M.K., Milano: Hefti 1996; Elio Vittorini: *Moja vojna* (La mia guerra), prevedel in spremno besedo napisal M.K., Gorica: Kinoatelje, 2001; Juan Octavio Prenz: *Libertades minimas - Prostodušne malenkosti*, prevod iz španščine in spremni esej M.K., Grosuplje: Mondena, 2003; *Di sale sole e di altre parole - Iz soli in sonca in drugih besed. La nuova generazione in poesia a Trieste: nova generacija v tržaški poeziji*: Kenka Leković, Gaetano Longo, Mary Barbara Tolusso, Lisa Deiuri, Umberto Mangani, Christian Sinicco, Luigi Nacci, iz ital. prev. M.K., Trst: ZTT = EST, 2004; Roberto Dedenaro: *Plastične pregrade, kljubovalno cvetličenje* -

Kravos je prejel leta 1982 nagrado Prešernovega sklada za pesniško zbirko *Tretje oko* in italijansko državno nagrado Astrolabio d'oro za poezijo v letu 2000. Njegova dela so prevedena v devetnajst jezikov in objavljena v revijah, samostojnih zbirkah in antologijah.[4] Jože Pogačnik je zapisal, da se je »Kravos usmeril v ustvarjanje človečnosti nasproti alienaciji, ki razkraja življenje« (Pogačnik 2001: 378).[5]

Kot književnik je Kravos nastopal po številnih krajih Slovenije in Italije, v Zagrebu, Pulju, Beogradu, Skopju, Sarajevu, Ohridu, Budimpešti, Luganu, Tübingenu, Celovcu, Gradcu, na Dunaju, v Parizu, Pragi, Moskvi, Peterburgu, Tbilisiju, Santiago da Compostella, Guadalajari.

O njegovem delu so pisali: Martin Jevnikar, Denis Poniž, Taras Kermauner, Tone Pavček, Boris Paternu, Marija Pirjevec, Carmela Fratantonio, Elvio Guagnini, Luciano Morandini, Ernestina Pellegrini, Juan Octavio Prenz, Tonko Maroević, Igor Grdina, Livio Sossi, Igor Saksida. S stališča mladinske književnosti doslej Kravos ni doživel natančnejše obravnave, so pa zelo tehtne spremne besede v nekaterih njegovih mladinskih besedilih (Saksida, Pavček, Ilich, Sossi). Zanimivo je, da je avtorjevo ustvarjanje za odrasle usmerjeno predvsem v poezijo, v mladinski književnosti pa ustvarja predvsem kratka prozna realistična in pravljična besedila, piše radijske igre za otroke, napisal je tudi eno lutkovno igro za otroke. V članku bo natančneje predstavljeno avtorjevo prozno ustvarjanje za otroke, ki je izšlo v knjižnih izdajah (besedila iz revijalnega tiska niso upoštevana), torej devet samostojnih knjig – oblikovno (razen ene) sodijo med slikanice in ilustrirane knjige – in objava v antologiji izvirne kratke proze.

2 BIBLIOGRAFIJA MLADINSKIH DEL MARKA KRAVOSA

● *Tri pravljice: ena sladka ena rahla, ena skoraj modra*. Trst: Založništvo tržaskega tiska, 1991. Delo je prevedeno v italijanščino: *Tre favole: una dolce, una soffice ed una quasi azzurra*. Trieste: Editoriale Stampa Triestina, 1991 (prevod Paola Lucchesi). V obeh izdajah ilustracije Klavdija Palčiča.

Sintetiche siepi, ostinate inflorazioni, iz ital. prev. z drugimi prevajalci ter spremno besedo napisal M.K., 2007.

[4] Avtor med nemladinskimi besedili izpostavlja tri: »*Izmed svojih šestnajstih pesniških zbirk bi omenil tri (tri – so lepe reči, pravimo!): zbirka* Tretje oko *iz leta 1982 je prejela malo Prešernovo nagrado,* Obzorje in sledi *je izšla leta 1993, v njej so tudi epska pesnitev o Jazonu in sprehajalne Desetnice, kar imam za najbolj »korenjaško« v svojem pesništvu; izbor mojih ljubezenskih pa je izšel v miniaturki* Ljube/zenske *leta 2003.*« (Kravos 2006a: 103).

[5] Pogačnik dalje navaja: »*Njegovo pesništvo je osredotočeno na intuitivna stanja, feminilne teme, zato govori o človeškem sožitju, prijateljski bližini, ognjišču, toplini in domu. Svoje pesniško občutje vzporeja in utemeljuje v znanih svetovnih arhetipih in simbolih (krščanskega, antičnega ali mitičnega izročila), v zbirki* Ko so nageljni dišali *(1988) pa se je oprl na leksikalne in melodične vrednote ljudske poezije. Njegove teme so ljubezenske, krajinske, refleksivne in aktualistične, veliko jih izvira iz problematike tržaškega zamejstva (na primer* Tretje oko*, 1979).*« (Pogačnik 2001: 378).

● *Začarani grad*. Trst: Samozaložba, 1993. Ponatis: Maribor: Založba Obzorja, 2001. Spremna beseda Igor Saksida. V prvi izdaji ilustracije Klavdija Palčiča, v drugi Marijana Mančka. Delo je prevedeno v italijanščino: *Il castello incantato*. Reggio Calabria: Falzea, cop., 2003 (prevod Darja Betocchi). Ilustracije Marjan Manček. V priredbi avtorja je bila objavljena tudi radijska igra z naslovom *Začarani grad*, Ljubljana: Radio Slovenija, Uredništvo igranega programa, 1993.

● *Male zgodbe iz velikega življenja Bineta Brrvinca*. Ljubljana: DZS, 1994. Ilustracije Bori Zupančič. Izšla je tudi zvočna kaseta z naslovom *Mravljinc Bine Brrvinc in njegove zgodbe*. Ljubljana: Adit, 1993.
● *Ko je Zemlja še rasla*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba, 1996. Delo je prevedeno v nemščino: *Als die Erde noch klein war*. Klagenfurt-Ljubljana-Wien: Mohorjeva-Hermagoras, cop., 2000 (prevod Fabjan Hafner). Delo je prevedeno v italijanščino: *Quando la terra cresceva ancora*. San Canzian d'Isonzo (Go)-Klagenfurt/Celovec: Consorzio culturale del Monfalconese-Mohorjeva založba, 2001 (prevod Patrizia Vascotto). V vseh treh izdajah ilustracije Klavdija Palčiča.
● *Hudič iz kravjega jajca in druge mastne zgodbe*. Ljubljana: Sanjska knjiga, 1996. Ilustriral Klavdij Palčič. V knjižni izdaji je pred tem izšla radijska igra z naslovom *Hudič iz kravjega jajca*. Ljubljana: Radio Slovenija, Uredništvo igranega programa, 1993.
● *Zlati rog*. Revija Galeb; Čedad: Zadruga Novi Matajur, 2002. Spremna beseda Tone Pavček. Delo je prevedeno v italijanščino: *Il corno d'oro*. Rivista Galeb, Cividale: Soc. coop. Novi Matajur, 2003 (prevod Patrizia Vascotto). V obeh izdajah ilustracije Klavdija Palčiča. Prvo objavo v knjižni obliki je pravljica doživela v zbirki poezije za odrasle *Krompir na srcu, pesmi z zlatim rogom*. Maribor: Obzorja, 1996.
● *Škrat Škrip Škrap nagaja rad*. Revija Galeb; Čedad: Zadruga Novi Matajur, 2004. Ilustracije Alenka Sottler.
● *Podkovani zajec in modra oslica*. Revija Galeb; Čedad: Zadruga Novi Matajur, 2005. Spremna beseda Tone Pavček. Ilustracije Adriano Janežič.
● *Trst v žepu: pogled na zgodovino od popka dol*. Ljubljana: DZS, 2006. Spremna beseda in pogovor z avtorjem Iztok Ilich. Ilustracije Klavdij Palčič. Fotografije iz avtorjevega arhiva.
● *Geniji skrivaj*. V: *Geniji: antologija sodobne slovenske mladinske kratke proze*. Dragica Haramija (ur.), Ljubljana: Genija, 2006, 31-50.

Pri bibliografiji Marka Kravosa je nadalje potrebno upoštevati tudi besedila, ki jih je napisal ali iz svojih del priredil za druge medije. Sem sodijo npr. lutkovna predstava *Male zgodbe…Bineta Brrvinca* (otroška igra z lutkami, izvedlo Slovensko stalno gledališče v Trstu v sezoni 1998/99, posnela in predvajala TV RAI v Trstu 2001) ter radijske igre. Radio Trst in Radio Slovenija v Ljubljani sta izvedla sedem Kravosovih radijskih iger za otroke: *Govoreča žogica* (izv. 1972),

Začarani grad (izv. 1993), *Deček s piščalko* (izv. 1994), *Hudič iz kravjega jajca* (izv. 1994), *Zlati rog* (izv. 1995), *Škrip Škrap in krona neumnosti* (izv. 1997), *Lunino jajce iz Postojnske jame* (izv. aprila 2000), *Zlato runo – slovenska vrata v svet* (izv. februarja 2002).

3 OTROŠKA IN MLADINSKA PROZA MARKA KRAVOSA

3.1 *Tri pravljice: ena sladka, ena rahla, ena skoraj modra*

Že naslov nakazuje, da so v knjigi objavljene tri pravljice: *Deček s piščalko*, *Tinčkov beli nagelj* in *Potepinski metulji.* Pri tem je »neobičajen in prijetno izzivalen je podnaslov izdaje, ki vsako od treh pripovedi na poseben način obeleži« (Blezza Picherle 1994: 59). Gre za zbirko treh poetičnih pravljic, ki so časovno umeščene v čas pred rojstvom in najzgodnejšega Martinovega[6] otroštva. Čeprav sodijo te pravljice strukturno-morfološko med sodobne umetne pravljice z otrokom kot glavnim literarnim likom[7] – v vseh treh je namreč glavni lik Martin (ob tem je zanimiva še sinonimna raba imena Martinček, Tinček, Tine in dojenček, fantek) –, je začetek prve pravljice postavljen izven konteksta sodobnega časa,[8] v čas pred časom, torej v čas pred rojstvom, kar je nakazano s tem, da je v kraju brez časa živel fantek brez imena: »*Ime dobi namreč vsakdo šele, ko se okrog njega premakne čas*« (Kravos 1991: 6). Martin se že v času pred rojstvom razume z živalmi, jih ima rad, enako topel je njegov odnos do živali tudi po rojstvu. Stranski literarni liki so predvsem živali (pred rojstvom martinček, po njem dobi Martin ime, črni kos, rdeča riba, po rojstvu pa mravlja, slon, lisica, ptič, riba, metulji). Vse živali so personificirane. Dobre so do Martina, ker je tudi on prijazen in dober do njih. Skrajno pozitiven odnos otroka in živali je v slovenski otroški umetni književnosti znan že od Levstikovega Vidka naprej, motiv pa je poznan tudi iz folklornega slovstva. Lik vile, ta je z Martinom še pred rojstvom, ustreza mitični podobi rojenice, ki pomaga otroku na pot rojevanja. Piščal, s katero Martin prikliče svoje lastno rojstvo, je simbol stika z magičnim. Simbolno namreč lahko govorimo o »nadnaravnih lastnostih zvoka, ki jih daje piščal. V njenem zvoku se rodijo rahel veter, pisani oblaki, predvsem pa feniksi …« (Chevalier-Gheerbrant 1993: 457), s pomočjo zvoka piščali se rodi otrok.

3.2 *Začarani grad*

[6] Avtor piše: »*Martin je res moj sin. Rojen je 12.6.1990, tako da je res botroval, še pred svojim rojstvom, k mojemu ustvarjanju za otroke*« (Kravos: iz osebne korespondence, 5.5.2007).

[7] Termin sodobna umetna pravljica pojmujemo na način, kot ga je utemeljila Marjana Kobe v študiji *Sodobna pravljica.* Le-ta je izhajala v reviji »Otrok in knjiga« v štirih številkah te revije, in sicer v št. 47, 48, 49, 50.

[8] »*Bilo je v krajih, kjer čas ne teče, ampak še spi. /.../ Tam je čas čakal na svojo uro*« (Kravos 1991, 5).

Začarani grad je avtorska pravljica, čeprav površinsko deluje kot folklorna. V njej so namreč očitne nekatere temeljne značilnosti in postopki folklorne pravljice:[9] glavni lik, Ivek, je tretji sin, je kratke pameti in pošten. Zaplet se začne, ko starejša brata spodita Iveka od doma, ta pa se v zapuščenem gradu sreča z okostnjaki. Ti mu zastavijo tri naloge v treh nočeh in vse uspešno reši. Po folklornem vzorcu sledi srečen konec, ta je najpogosteje ovenčan s poroko. Tak tipičen zaključek je tudi v Kravosovi zgodbi. Sam pravljični vzorec preseže avtor z inovativnostjo, ta pa »se kaže predvsem v nenavadnem obešenjaškem humorju, ki ga je sicer mogoče zaslediti v klasičnih pravljicah, v sodobnih pa ni prav pogost. Druga opazna značilnost je obrat pravljice k sebi: pravljičar Ivek v *Začaranem gradu* pripoveduje svojo zgodbo, kar pomeni, da pravljica sámo sebe "komentira"« (Saksida 2001: 29). Kravos vpleta v besedilo tudi dva folklorna obrazca,[10] ta sta seveda spet njegovo avtorsko delo, in sicer (iz)rek (*od zeljnate glave do kraljične Zale*) in zagovor,[11] s katerim ob točno določeni uri – vendar s pomočjo živega človeka, Iveka – okostnjaki oživijo. Smrtnjakov se Ivek zaradi svoje poštenosti in dobrote[12] ne boji, pozneje, ko mu podarijo pamet, je sicer še vedno prijazen, vendar jih ravno s pametjo premaga in si zaželi pravo željo (kraljično Zalo), ki se mu tudi uresniči. V pravljici je omenjen magični predmet piščal, njen zvok seže do onostranstva in tako premaga okostnjake. Pri Kravosu se kaže dvojna vloga piščali: ima sposobnost priklicati nerojenega otroka v življenje (v knjigo *Tri pravljice*) ali pa njen zvok uroči plesalce, kar pomeni njihovo dokončno smrt (v knjigi *Začarani grad*, čeprav so tu okostnjaki seveda že mrtvi).

3.3 *Male zgodbe iz velikega življenja Bineta Brrvinca*

[9] »*Začarani grad je nastal na osnovi drobca, ki sem ga slišal iz očetovih ust o okostnjakih, ki jim kosti padajo iz kašče – podstrešja ob spraševanju Vržem? in odgovora Vrži! Precej potem, ko je bila zgodba maja 1993 že objavljena, sem ta pravljični motiv opazil v zapisih več otrok v šolskem glasilu Osnovne šole Dolina.!*« (Kravos: iz osebne korespondence, 5.5.2007).

[10] Termin folklorni obrazci je uporabljen v pomenu, da so to »najmanjše in najkrajše oblike slovstvene folklore. /…/ za folklorne obrazce je značilno: kračina, ritmizirano podajanje, beseda ima prav pri različnih oblikah tega žanra največjo težo in pomen, uporabljajo jih (bolj ali manj) razpršeni posamezniki.« (Stanonik 1999: 75).

[11] Marija Stanonik pojasnjuje: »Zagovor je žanr slovstvene folklore, ki pri prenašanju zahteva veliko doslednost. Po stari veri je namreč učinkovit le tedaj, če se posredovano besedilo natanko drži predpisane predloge – kot to velja za vsa magična besedila sploh.« (Stanonik 1999: 83).

[12] Okostnjaki nimajo srca, zato se norčujejo, ko je Ivek v skrbeh, in mu govorijo: »*Noben bog ne more vsem ustreči in tako urediti svet, da bi bilo dobro za vse. Kakšna sreča pa bi to bila, če bi bila porazdeljena malo sem malo tja. Sreče je premalo. Samo nekateri jo imajo. Potem pa že človeška zavist in škodoželjnost poskrbita, da tudi oni ostanejo brez nje.*« (Kravos 2001: 16).

Knjigo sestavlja trinajst zgodb[13] o življenju majhnega mravljinca Bineta Brrvinca.[14] Zgodbe povezuje naslovni lik, ki so mu vsi dopovedovali, da sodi k manjši rasi, mu je pa zato dal pisatelj strašljivo ime Brrvinc (kot Brrrdavs), da bi se ga drugi vsaj majčkeno bali. Bine sicer živi v naravnem okolju, polnem najrazličnejših živali in rastlin, vendar so dogodivščine, ki jih doživlja, pravzaprav preslikava človeške družbe: živi v urejenem mravljišču, ki mu naenkrat postane preveč tesnobno, zato se odloči, da bo poiskal novi dom, pri čemer najprej ni preveč uspešen. V svojem življenju srečuje prijatelje/zaveznike in sovražnike. Ima polno nenavadnih, zabavnih domislic.[15] Je zelo radoveden, zato si ogleda svet pod morjem (ta mu ni všeč, ker morski psi niso privezani, zvezde ležijo na dnu in ne na nebu, najbolj pa ga moti popolna tišina) in svet pod zemljo (v delu se srečamo s podzemljem dvakrat: prvič gre Bine na obisk k prijatelju deževniku Motovilčniku, kjer ugotovi, da je pod zemljo vse drugače: tam imajo za okrasje čebulice cvetov, korenje, redkvice, torej vse raste iz stropa; drugič gre k prednikom, kjer se sreča s smrtjo).[16] Poanta prehajanja iz mravljinčjega (človeškega) sveta/okolja v podmorski in podzemeljski svet, je zelo plemenita: svetovi so sicer različni in čeprav se dotikajo drug drugega, so v vsakem drugačne navade, ki jih moramo sprejemati, to pa vodi k strpnosti. Motiv smrti in prednikov pojasni Binetu muren Čričič: »*Ko se kdo v življenju preveč utrudi, se odpravi počivat v podzemlje, na kraj sveta. Takrat postane prednik*.« (Kravos 1994: 36). Brrvinc si ogleda tudi svet prednikov, deželo mrtvih, nekakšen mravljinčji Tartar, iz katerega se reši s pomočjo preje (Ariadnina nit) in bisera (simbol življenja in plodnosti). Bine postane kralj, ker je strpen, ker se je pripravljen venomer učiti, ker je pameten in ker sprejema raznolikost.

V svoji prikriti plasti temeljijo zgodbe Bineta Brrvinca na eksistencialnih temah, osebnem doživljajskem svetu avtorja in na njegovih estetsko nazorskih pogledih.[17]

---

[13] Naslovi zgodb so: *Pravo ime naredi junaka*, *Bine Brrvinc si poišče dom*, *Leteči Brrvinc*, *Binetova nesrečna ljubezen*, *Kamen-roža*, *V podmorskem svetu*, *Kako premagati slona*, *Kruto življenje*, *Obisk*, *Bine Brrvinc pri prednikih*, *Zakaj padajo žabe z neba*, *Čemu je burja na svetu*, *Bine Brrvinc postane kralj*.

[14] Kravos v tem delu ne pojasni, da je brvinc pravzaprav narečni izraz za mravljo, piše pa o tem v delu *Trst v žepu* (Kravos 2006a: 28).

[15] Npr. ko bi rad letel kot njegova prijateljica muha Žuža, po naključju zleze medvedu v nos in ko ta kihne, mravljinec res leti po zraku. Njegovega komentarja o letenju, da je namreč »*nerodno verjetno samo to, da moraš imeti vedno kakega medveda pri roki*« (Kravos 1994: 12), najbrž ni potrebno posebej komentirati.

[16] Ob zanj ne preveč okusni hrani, s katero je bil Bine postrežen v podzemlju, pomisli, kaj neki jejo hiše: »*Ker tudi one imajo usta in morajo stati pokonci. Če ne ješ, ne stojiš pokonci, ampak zlezeš v zemljo.*« (Kravos 1994: 35).

[17] O tem je Kravos sam spregovoril v »Sodobnosti«, in sicer v zaglavju *Pisatelji o svojem delu,* kjer vzporeja Binetov pohod *V podmorskem kraljestvu* z *Idilo,* pravljičnim intermezzom v pesnitvi *Jazonova sled*. Tam pravi tudi: »... fantazija ni le eno od gibal za ustvarjanje, (da) ni le bolj ali manj terapevtsko brskanje po nezavednih plasteh jaza ali beg pred realnostjo. V svoji otroški zvedavosti in igrivem, neobremenjenem pletenju zgodbe namreč jasneje vidi sestavine človekovega jaza in njegovo zgodbo: preteklo, sedanjo in njene nadaljnje zasuke v prihodnjosti« (Kravos 1994: 963).

3.4 *Ko je Zemlja še rasla*

V knjigi je zbranih osem tematsko raznolikih kratkih zgodb (*Zgodovina ježev, Smešen je, kdor vse verjame*, *Veter in veverica*, *Kozja pamet*, *Ko gre pesek na pot*, *Voda in smrt*, *Ognjeni ptič in modra kača*, *Kaj je videla mušica*), ki bi jih, po vzoru folklorne književnosti, lahko poimenovali bajčne in razlagalne povedke. Avtor namreč opisuje nastanek Zemlje in razlaga različne pojave, npr. kako iz gozdnih ježev nastanejo kostanjeve ježice, morski ježki in posebne frizure; zakaj ne smemo verjeti vsega, kar je zapisano; kako je veter pokazal svojo moč, čeprav je neviden; o kozji (nes)pameti; o pesku in neskončnem številu njegovih oblik; zakaj se je voda, ki se boji smrti, zmehčala; kako je Zemlja rasla; o dogodkih v človeškem očesu, ki je za mušico ves njen svet. Motivacija besedil je pravljična, pogosto so zgodbe *povezane s svojim okoljem* (Stanonik 1999: 261), kar je ena od značilnosti povedke. Zapisane so kot pretresljive večne resnice, ki prihajajo iz *tihega sveta* (kadar *hrupni svet* obmolkne), dimenzije tega sveta so drugačne, drugače teče tudi čas (npr. »*to se je zgodilo davno predvčerajšnjim*« (Kravos 1996a: 22)). Nekatere razlage (npr. kako iz ježev nastanejo druge bodičaste stvari) so prisrčno otroško naivne, nekatere komične (npr. tudi koze bi rade šle na morje, »*saj si to danes privošči že vsaka krava*« (Kravos 1996a: 12)), v vseh zgodbah pa avtor dosledno kaže drugačen pogled na okolje, v katerem živimo, drugačno videnje vedenjskih vzorcev literarnih likov in drugačen pogled na dimenzije, ki nas obkrožajo. Z relativiziranjem postanejo zgodbe – kljub humorju – zelo resne in pretresljive, ker uspe Kravosu skozi otroško perspektivo razkriti, da ena sama večna resnica sploh ne obstaja.

3.5 *Hudič iz kravjega jajca in druge mastne zgodbe*

V slikanici je zbranih šest zgodb (*Hudič kravji*, *Zgodilo se je v vrtu*, *Ko se drevesa našemijo*, *Kruci*, *V davni davnini* in *Prepirljivi prsti*), ki se snovno-tematsko in oblikovno navezujejo na predhodno knjigo (*Ko je Zemlja še rasla*). Gre predvsem za komičen opis človeških lastnosti, ki je prikazan skozi optiko personificiranih živali. Že začetek prve zgodbe – »*Krava Cilka ni bila več zadovoljna s svojim življenjem. Čez noč se je naučila tujih jezikov in se podala v svet*« (Kravos 1996b: 6) – nakazuje ironiziranje človeške stvarnosti, ki se skozi zgodbe še stopnjuje. Vzvišenost, prepirljivost, napadalnost[18] pač niso pozitivne lastnosti, so pa – žal – v človeški družbi zelo pogoste. Zelo nazorno se Kravos postavi na stran otrok v zgodbi *Kruci*, v kateri skozi otroško perspektivo podaja

[18] Mestoma najbrž ironija presega razumevanje otroka bralca/poslušalca, je pa zato toliko bolj zabavna za odraslega posrednika besedila: npr. v zgodbi *V davni davnini*, ko ženske z zvijačo premagajo (moške) napadalce in ti postanejo povsem krotki in po ženski logiki koristni, avtor o moških zapiše: »*Na domačijah so tako povsem nadomestili veverice in štorklje, le še nabiranje medu od cveta na cvet jim dela težave. Včasih se še spomnijo nekdanjih navad in svobode in takrat grizejo okrog sebe kot divjaki*« (Kravos 1996b: 20).

kritiko odraslih: »*Ti si srečno bitje* (tako pravi fantek še nerojenemu Kruciju, ki izbira, kaj bi postal v življenju, op. Haramija)*, ker še lahko izbiraš. Jaz pa, ko sem zagledal prvo lepo mamo, sem takoj hotel postati sin. /.../ Vsi v šoli in doma mi samo nekaj naročajo ali prepovedujejo, tako da sploh ne vem, kako mi je. Živim kot drugi hočejo*« (Kravos 1996b: 14, 15). Po Kravosu je težko biti otrok, težko je tudi biti Slovenec, kar opiše v zadnji zgodbi, katere tema je prepirljivost.

3.6 *Zlati rog*

Tudi v pravljici *Zlati rog* se, tako kot v *Začaranem gradu*, pojavlja vzorec folklorne pravljice, ki daje vtis starinskosti, kar je velika privlačnost tovrstnih Kravosovih del. Izmisliti si neke vrste *zgodovinski navdih* avtorju uspe perfekcionistično. Kraljevič Karman mora prinesti kralju Solimandru Zlatorogov zlati rog, da bi se lahko poročil z njegovo hčerjo, kraljično Danico (imenuje jo tudi Dana). Naloga je seveda tako težka, da je Danin oče prepričan, kako bo Karman izgubil življenje, saj se še nihče ni vrnil s Sinjih gora, Zlatorogovega domovanja. Karmanu uspe rešiti vse težave ter zaradi vztrajnosti in dobrote pripelje zgodbo do srečnega konca: okrog sebe in Dane uspe Karman narediti zlati ris s koščkom Zlatorogovega roga, za en delček mu ga je zmanjkalo, tja položi križpotni kamen: »*V hipu se je nad deželo razpela mavrica in zavladal je mir. Strašni boji med Zlatorogom in Solimandrom so se odtlej kazali le v menjavah dneva in teme, vročine in mraza, v luninih in sončnih menah. Njun uničevalni bes pa ni mogel k njima. Zlati ris je bil stena, trdna kot kristal, ki brani pred zlom in v katerem sije sreča*« (Kravos 2002a: 33). V pravljici se zvrsti cela paleta likov, ki Karmanu pomaga do srečnega konca (njegov konj, žerjav, Zlatorogova žena Hela), pomembna sta tudi dva čarna predmeta (Zlatorogov[19] rog in križpotni kamen[20]). Karmanov konj in žerjav žrtvujejta svoji življenji, da bi Karman uspešno rešil nalogo, Hela mu pomaga z nasveti in zvijačami: posredno mu razkrije, kakšen mora biti grad, ki ga Karman zida za Zlatoroga, splete mu srajco iz svoje volne (Hela se namreč vsakodnevno metamorfozira iz ženske v kozo in obratno). Z Zlatorogovo mitičnostjo se je ukvarjal Kravos tudi v drugih delih.[21]

[19] Zlatorog je »bajeslovni beli gams z zlatimi rogovi, vodnik belih koz v Triglavskem pogorju« (Bogataj 2004: 710). Kelemina navaja, da se v »Zlatorogu prikazuje starejši brat v podobi zlatorogega jelena, ki biva v zemeljskem raju. Bogove v živalskih podobah zovemo teriomorfne« (Kelemina 1997: 16). V Kravosovi pravljici ima Zlatorog obe lastnosti hkrati: je nosilec zlatih rogov in poveljnik volkov ter njihovih družic.

[20] Simbolno ima križpotje veliko pomenov. Povezano je s »križanjem poti, zaradi česar je križišče nekakšen center sveta, resnično središče sveta za tistega, ki stoji na razpotju. Križišča so kraj razodetij …« (Chevalier-Gheerbrant 1993: 278).

[21] Glej objavo *Zlatorog v drugih zgodbah*, »Sodobnost«, Ljubljana, 1995/12, str. 942-950; v ital. *Il tesoro dell'Auricorno*, v antologiji *Raccontami chi ero, miti e leggende dal mondo* (Fatatrac, Firenze, 2003). V pesniški zbirki *Krompir na srcu*, ki ima podnaslov *Pesmi z zlatim rogom*, je pesnik objavil tudi *Zlati rog* v bolj odrasli varianti. To svojo neobičajno izbiro je pojasnil na zavihku dela: »Odložil sem verzni videz, pozvanjanje rim in metaforo.

3.7 *Škrat Škrip Škrap nagaja rad*

V knjigi je zbranih devet sodobnih umetnih pravljic (*Škrip Škrap in strašni čaj*, *Ostroviden in neviden*, *Zakaj so škrati majhni*, *Škrip Škrap v šoli*, *Svet na kvadrat*, *Škrip Škrap gre na vojsko*, *Hiša selivka*, *O steklenem in kamnitem gradu*, *Škratje in babje zgodbe*), katerih glavni literarni lik je škrat Škrip Škrap. Skozi zgodbe se razkrivajo njegova zunanjost (star je 1200 let, je zelo majhen, ima dolgo brado, rdečo špičasto kapo, ki jo zamenja za modro, kadar želi biti posebej pameten, ali s sivo, kadar želi postati neviden) in karakterne lastnosti (kljub visoki starosti je zelo navihan, zna čarati, vidi stvari, ki jih drugi ne morejo videti, ima poseben vid, saj vidi pod zemljo, pod morje, skozi skale, zato tudi najde zaklade, je dober po srcu oziroma kot pravi Kravos: »*ima veliko srce*«, 2004: 23). Kravosov škrat ima tipične značilnosti mitološkega bitja,[22] čeprav je iz opisov književnih prostorov jasno (zaradi tehničnih izumov, ki pripadajo sedanjosti), da je dogajalni čas postavljen večinoma v sedanjost (npr. z otroki se pogovarja o računalniških igricah, robotih-igračah …, sreča se z najsodobnejšim orožjem, ki ga s čarovnijo spremeni v neškodljive izdelovalce sladkarij), le v dveh zgodbah je postavljen v ruralno okolje, nekam na Kras in v stekleni ter kamniti grad. V teh dveh zgodbah se tudi zapleta s pravljičnimi bitji: pomaga lepi kraljični – vili,[23] s čarovnijo spreobrne zelenega Hudika,[24] prežene Jago Babo.[25] Malce pa je tudi nečimrn, npr. ko išče nekoga svojega rodu, da mu ne bi bilo dolgčas, pravi: »*Nagajati in se junačiti sploh ni zanimivo, če te nihče ne občuduje*« (Kravos 2004: 38).

3.8 *Podkovani zajec in modra lisica*

V knjigi je zbranih sedemnajst zelo kratkih zgodb (nekatere so dolge manj kot pol strani).[26]Avtor na humoren način ubesedi bivanjske teme: zakaj modro-oslovje ni

Ne boj se, pesem, čeprav si gol! Kar se je z nama zgodilo, je le drugačno vezenje; in v metamòrfeonu, hramu spremenljivih oblik, se zdaj lahko čudiva... Kako se je lepo ljubiti s tabo, deklica - pravljica.« (Kravos 1996: na zavihku).

[22] Škrat je »bajno bitje pritlikave postave s starikavim obrazom, dolgo belo brado in rdečo koničasto kapico. Po kapici ga na Goriškem imenujejo kápič« (Kropej 2004b: 608-609).

[23] Vile so »splošno znana, vseslovanska bitja in izvirajo iz staroslovanskega verovanja /…/ med vsemi mitičnimi bitji pri Slovanih so najbolj popularne« (Ovsec 1991: 370). Dalje Ovsec navaja, da so večinoma pozitivna bitja, čeprav pogosto pokažejo tudi svoje demonsko poreklo.

[24] Hudik je tudi pri Kravosu tipičen vrag, je grd, zelen, hudoben, tak, kot ga opisujejo raziskovalci mitološkega gradiva (npr. Kropej, Kelemina).

[25] Monika Kropej omenja, da ima Jaga baba imenovana tudi Pehtra baba, Pehtra, Ježa baba (še več imen) dvojno naravo: lahko je prijazna in lepa ali pa je voditeljica mrtvih duš, povzroča nevihte in dela sneg (Kropej 2004a: 409).

[26] *ModrOslovje pod mavrico, Zajec zvitorepec, Komar sladokusnik, Vse o jajcih, Bogastvo in sreča, Srečni mož in črna kokoš, Sveti Martin in sveti Jurij, Bibalon v prajajcu, Iz česa zrase beseda, Kaj vse teče, Jezik smeha in joka, Metulji in zelenjava, Veliko in malo, Sončni jarek, Kaj je grizlo čevlje, Napredek in nazadek, Na igriščih zgodovine.*

ravno najbolj modro, zakaj pamet vedno premaga moč, zakaj bogastvo ne prinese sreče, kaj vse teče (voda, elektrika, čas …), zakaj je napuh škodljiv … V knjigi je veliko besednih iger, npr. v zgodbi *Bibalon v prajajcu*, kjer se avtor poigrava s predponami, koreni in končnicami besed in jim spreminja pomen (babilon – bibalon – babolin; jelen nastane tako, da je gos nataknila svojemu možu rogove, ker je bil len: je-len; kos ima kosmato vest…). Poanto besedil lahko strnemo v nekaj misli: danes se nam zdi smešno, kako so živeli ljudje pred 2000 leti, gotovo bo zanamcem čez 2000 let smešno, kako smo živeli mi, torej so postopki stvar perspektive; o svojih postopkih moramo vedno premišljevati, ker mora imeti življenje smisel; včasih koga, ki potebuje toplino niti ne opazimo: »*Veliko je takih ljudi, daleč in blizu po svetu. Pazimo, da koga od njih mimogrede ne pohodimo!*« (Kravos 2005: 29). Predvsem se kaže v delu velika strpnost, na katero avtor nagovarja tudi mladega bralca, čeprav so literarni liki personificirane živali: različnost jezikov in ras je največje bogastvo človeštva. Tenkočutno premlevanje vsakdanjosti zbudi v avtorju odprtost do vsega drugačnega, to drugačnost zna sprejeti in poskuša nagovarjati bralca, da bi ravnal enako.

3.9 *Trst v žepu: pogled na zgodovino od popka dol*

Edina Kravosova realistična mladinska kratkoprozna zbirka vsebuje enaindvajset spominsko-doživljajskih zgodb,[27] ki so postavljene v čas Kravosove mladosti, torej v obdobje po koncu druge svetovne vojne (zajema približno prvih deset let avtorjevega življenja).[28] Leta 1999 je izdal avtor mozaični roman za odrasle *Kratki časi – Trst iz žabje perspektive*, iz katerega je izbrana in delno predelana približno tretjina zgodb, ki jih je nato avtor v zbirki *Trst v žepu* namenil mladostnikom. Avtor o naslovu knjige pravi: »*Kot fantič sem imel v žepu frnikole, kamne, svinec, tri žeblje… /.../ Vendar me je prav ta brkljarija delala pomembnega, ker sem imel te stvari rad, in ker sem jih imel rad, so bile moje. Trst je tudi moj in si ga zato vtaknem v žep: z vso neprebavljivo zgodovino in sprotno samopašno burjo, z vsemi trdosrčnimi kamni, s katerimi so obloženi trgi in palače v njem …*« (Kravos 2006a: 113). Kravos opisuje dogodke svojega otroštva iz otroške perspektive, zato so nekatere proze naivne – seveda letom primerne – in zelo zabavne. Skozi zgodbe podaja avtor svoje poklicne interese (npr. da bo zidar, ko bo velik, morda pa tudi pisatelj), opisuje igrice, ki so se jih igrali (dirke s tapini, manjatapo, ko je bil manjši, je moral biti dojenček sosedovim deklicam, ki so se igrale dom, rad se je gugal, zbiral vžigalice, kuril ogenj in delal poskuse s topljenjem različnih snovi …), strasten pa je njegov

[27] *Vprašanja, Ljubezen na domačem pesku, Brez hlačk, Svet v prstu, Živali in vreme, Cirkus z muhami in komarji, Freškin, V Koromandijo, Očetovi živci in mamino srce, Na nebu zvezda, na Zemlji sestra, Velika vrtna zvezda, Zračne in vodne igre, Moške igre in češpe s hrasta, Sveti ogenj, Žena riba, Knjiga, Gospodična Amalija, sleparski pisatelj in črne kače, Umetnik, Gigi, Pohujšanje, Le vkup, le vkup, slovenska grla.*

[28] Kravos je v *Trstu v žepu* mestoma zavestno prestopil prag med realistično pripovedjo in (otroško, sanjsko) izmišljijo, npr. v zgodbi *Sveti ogenj*.

odnos do starejših deklic[29] in slovenskih knjig. Kravos zapiše: »*Ob tem pa zgodbe v knjigi* Trst v žepu *učijo, da ne jemljite čisto vsega zares: ne samo zato, ker se tudi mi, od Sv. Ivana, radi kdaj zlažemo, ampak zato, ker je svet zabaven prav zato, ker ga lahko pogledamo z druge strani. Včasih ga je treba postaviti celo na glavo, in se mu smejati, smejati*« (Kravos 2006a: 114).

3.10 *Geniji skrivaj*

Realistična kratka zgodba *Geniji skrivaj*[30] je umeščena v delo *Geniji: antologija sodobne slovenske mladinske kratke proze*. Zgodba ima enake značilnosti kot avtorjeve kratke zgodbe, ki so zbrane v delu *Trst v žepu*. Glavni literarni lik in hkrati prvoosebni pripovedovalec, šestletni Marko, opazuje v času po drugi svetovni vojni someščane, v svoji šestletni pameti pa si marsikaj po svoje razlaga. Najzanimivejši ljudje v njegovi okolici se mu zdijo trije vaški posebneži, ki jih okolica ne sprejema najbolje, dečku pa se zdijo neskončno pametni in zanimivi, geniji torej: »*Moško, Meto, Milko. Ej, ma tudi moje ime se začenja z M! Marko. Ma jaz bom manj čuden in bolj praktičen. In bom dolgo dolgo skrival, da sem genij*« (Kravos 2006b: 48). Tudi tej zgodbi je dodan slovarček manj znanih izrazov.

4 SKLEP

Marko Kravos je izdal doslej osem samostojnih knjig za otroke in eno za mladino, sodeloval pa je tudi v antologiji za mladostnike. Njegova otroška dela imajo večinoma pravljično formo, čeprav postopki od nje tudi namenoma odstopajo. »Kravosove zgodbe se torej sklicujejo na pravljičnost. Napajajo se ob slovstveni zakladnici ustnega, ljudskega in s kmetstvom zaznamovanega izročila. S svojimi pravljičnimi vsebinami pa nagovarjajo in znajo spregovoriti o sodobnem človeku, o vrednotah in vprašanjih sodobne družbe« (Sossi 2001: 92). Liki v Kravosovih zgodbah so pogosto mitološki, ohranjene imajo tudi mitološke značilnosti in svoje tipične funkcije. Mitološkost svojih otroških del utemeljuje avtor takole: »Raziskoval sem gibala in arhetipske podobe, na osnovi katerih sem se v zgodnjem otroštvu oblikoval v osebek« (Kravos 2002: 93). Kravos nadalje govori o otroškem zornem kotu, o otroškem mitskem svetu, ki je sestavljen iz petero predsokratskih prvin.[31] Saksida poudarja, da »pravljica ni mit (tj. sveti govor

[29] Avtor pojasnjuje, zakaj podnaslov dela *Pogled na zgodovino od popka navzdol*: »*mislim, da vsako zdravo oko rado pogleda na tiste dele človeka, kjer je ta nag, gol s svojimi nesramnimi stvarmi*.« (Kravos 2006a: 113).

[30] Portreti treh likov (Moško, Meto in Milko) in njihove zgodbe so zajeti v delu *Kratki časi*, in sicer v črticah *Meto*, *Radič v postelji* in *Moško* (glej str. 189-206), a so v *Genijih skrivaj* njihove zgodbe prenovljene in prepletene.

[31] V članku *Otroštvo kot priložnost za mit* Kravos navaja: »Otroški svet sestavlja petero predsokratskih prvin: zemlja (včasih kot pesek), voda (včasih kot led), ogenj (včasih kot sonce, ki podeljuje, včasih kot sila, ki razobličuje življenje), zrak (kot veter in nebo) in noč

vzpostavljanja in ohranjanja kozmičnega reda), saj se npr. v njej milenarizem odraža predvsem kot kolektivna želja, je dejstvo, da oboje povezuje mitotvorna zavest« (Saksida 2005:126). Sicer pa je že Kelemina opozarjal, da »točne meje med bajko, narodno pripovedko in pravljico ni« (Kelemina 1997: 8). Kravosova otroška in mladinska besedila izpolnjujejo visoka etična načela, saj se skozi njegovo pisanje odslikavata strpnost do drugačnosti v jeziku in narodu ter razumevanje otroškega sveta: »Očara me, kako osnovnih in usodnih pojmov, kakršni so npr. ljubezen, smrt, bolečina in strah, zdrava pamet, krivica, lepota lahko človek (pisec!) ne opisuje in opredeljuje, ampak jih vstavlja v položaje in dogodke, ki nam zlezejo pod kožo prav zato, ker so neosebni. Seveda postanejo zato univerzalni« (Kravos 2002b: 93). Čeprav sodita mladinski deli Marka Kravosa *Trst v žepu* in *Geniji skrivaj* med realistična/resničnostna kratkoprozna besedila, avtor tudi v teh kratkih zgodbah upoveduje večne – mitske – resnice, ki se s svojo univerzalnostjo dotikajo slehernika.

> *Vzameš en lep, svež kos miru in tišine. Zajameš v pljuča zrak. Razporediš jezik, zobe in lica, ustnice. No, potem zelo prav pride pamet, če jo imaš pri roki. Tudi kar je bilo z učenjem pridobljeno, bo koristno. Še najbolj pa zaleže vesel glas. Potem iz gnezda poleti beseda: od ušesa do ušesa išče, dokler ne najde pravega gostoljubja.*
>
> (Kravos 2005: 24)

VIRI

Marko KRAVOS, 1991: *Tri pravljice: ena sladka ena rahla, ena skoraj modra*. Trst: Založništvo tržaskega tiska.
– – 1994: *Male zgodbe iz velikega življenja Bineta Brrvinca*. Ljubljana: DZS.
– – 1996a: *Ko je zemlja še rasla*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba.
– – 1996b: *Hudič iz kravjega jajca in druge mastne zgodbe.* Ljubljana: Sanjska knjiga.
– – 2001: *Začarani grad*. Maribor: Založba Obzorja.
– – 2002a: *Zlati rog*. Revija Galeb; Čedad: Zadruga Novi Matajur.
– – 2004: *Škrat Škrip Škrap nagaja rad*. Revija Galeb; Čedad: Zadruga Novi Matajur.
– – 2005: *Podkovani zajec in modra oslica*. Revija Galeb; Čedad: Zadruga Novi Matajur.
– – 2006a: *Trst v žepu: pogled na zgodovino od popka dol*. Ljubljana: DZS.
– – 2006b: Geniji skrivaj. V: *Geniji: antologija sodobne slovenske mladinske kratke proze*. Ljubljana: Genija.

LITERATURA

(kot klobčič sanj, kot tema, v kateri se odvija nit časa). Otrok iz njih gradi svoj grad, sestavlja svoj mitski sistem, v katerem se počuti skladnega in pomembnega« (Kravos 2002b: 94).

Silvia BLEZZA PICHERLE, 1994: Tri pravljice… da bi z njimi poleteli v svet fantazije. V: *Otrok in knjiga,* 38, 59-61.
Janez BOGATAJ, 2004: Zlatorog. V: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, 1993: *Slovar simbolov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Dragica HARAMIJA, 2002: Škratje – mitološka in pravljična bitja. V: *Otrok in knjiga,* 54, 117-126.
– – 2006: Košček čustev za ta ne preveč prijazni svet: spremna beseda k antologiji. V: *Geniji: antologija sodobne slovenske mladinske kratke proze*. Ljubljana: Genija, 2006, 229-238.
Iztok ILICH, 2006: Marko Kravos – mali veliki razglednik. Spremna beseda in pogovor z avtorjem. V: *Trst v žepu: pogled na zgodovino od popka navzdol*. Ljubljana: DZS, 101-115.
Jakob KELEMINA, 1997: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*. Bilje: Studio Ro-Založništvo Humar.
Marjana KOBE, 2000: Sodobna pravljica. V: *Otrok in knjiga,* 50, 6-15.
Marko KRAVOS, 1994: Pisatelj o svojem delu. V: *Sodobnost,* 94/12, 962-967.
– – 1995: Zlatorog v drugih zgodbah. V: *Sodobnost,* 95/12, 942-950.
– – 1996: *Krompir na srcu*. Maribor: Obzorja.
– – 2002b: Otroštvo kot priložnost za mit. V: *Otrok in knjiga,* 54, 92-94.
– – 2007: *Pogled na svoje življenje in delo zapisal ob pričujočem prispevku zapisal M. K.*. Rokopis (osebna korespondenca).
Monika KROPEJ, 2004a: *Pehtra baba*. V: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 409.
– – 2004b: Škrat. V: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 608-609.
– – 2004c: Vrag. V: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 686.
Damjan J. OVSEC, 2001: *Slovanska mitologija in verovanja*. Ljubljana: Domus.
Jože POGAČNIK, 2001: Književnost v zamejstvu in zdomstvu. V: *Slovenska književnost III*, 351-401.
Igor SAKSIDA, 2001: Pravljica o pripovedovanju pravljic. Spremna beseda. V: *Začarani grad*. Maribor: Založba Obzorja.
– – 2005: *Bralni izzivi mladinske književnosti*. Domžale: Izolit (Zbirka Zrenja/ Izolit).
Livio SOSSI, 2001: Dve noviteti zamejskega pisatelja Marka Kravosa (Kravosov *Začarani grad* in knjiga pravljic *Ko je zemlja še rasla*). V: *Otrok in knjiga,* 52, 92-94.
Marija STANONIK, 1999: *Slovenska slovstvena folklora*. Ljubljana: DZS.
Zmago ŠMITEK, 2004: *Mitološko izročilo Slovencev: Svetinje preteklosti*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Posebne izdaje).

Tilka Jamnik, Manca Perko
Društvo Bralna značka Slovenije, Ljubljana

Bralna značka v slovenskem zamejskem prostoru

ZAČETKI GIBANJA

Misel o branju za bralno značko v vsem »slovenskem skupnem narodnem kulturnem prostoru« je po besedah Stanka Kotnika[32] (Kotnik: 99) spremljala gibanje že vse od njegovih začetkov (1960/1961). Tako so že v začetne bralne programe Prežihove bralne značke za srednje šole vključili deli Tržačana Borisa Pahorja *Parnik trobi nji* in koroškega avtorja Karla Prušnika Gašperja *Gamsi na plazu,* oba avtorja pa sta bila v šestdesetih letih tudi gosta na zaključnih prireditvah na Ravnah.
Proti koncu šestdesetih let je Kotnik o bralni znački govoril v Trstu na seminarju za učitelje in profesorje slovenskih šol, na Tržaškem so začeli pripravljati Kosovelovo bralno značko in imeli celo predavanja za starše (Kotnik: 101). Pa se je izpeljava zamisli ustavila, saj so si na Tržaškem pred začetkom branja želeli bolje urediti šolske knjižnice.
Po zapisih sodeč je prvo bralno leto prve bralne značke v zamejstvu, poimenovane po Franu Milčinskem, potekalo v šolskem letu 1971/1972 na Katinari. Zelo kmalu je prvi na Tržaškem sledilo še nekaj bralnih značk: značka Iga Grudna, Levstikova, Prežihova in Kajuhova značka. Drugi močnejši val šol, ki so se vključevale v gibanje, se je začel konec sedemdesetih in se je nadaljeval v osemdesetih letih, s Kosovelovimi in Bevkovimi značkami.
V začetku osemdesetih let se je gibanje razširilo tudi na Goriško, kjer so brali za Gregorčičevo in Bevkovo bralno značko.
Na Koroškem segajo začetki gibanja v šolsko leto 1977/78, v Porabju pa so prve značke podelili že leta 1979 (Kotnik: 106), čeprav začetki podeljevanja Kranjčeve bralne značke, ki Porabje povezuje s Pomurjem, segajo šele v leto 1987. To je tudi čas prvih podelitev značk v Beneški Sloveniji.

BRALNA ZNAČKA IN NJENE RAZSEŽNOSTI

Ocenjujemo, da zadnja leta v celotnem zamejskem prostoru bere za bralno značko okrog 2200 mladih bralcev letno.
Ob branju in pogovorih o knjigah, ki so bistveni del bralne značke tudi v zamejskem prostoru, so prav za ta področja še posebej pomembni živi stiki s slovenskimi ustvarjalci (pisatelji, pesniki, dramatiki, ilustratorji, gledališkimi

[32] Stanka Kotnika in Leopolda Suhodolčana štejemo za ustanovitelja *bralne značke*.

ustvarjalci …), ki se z mladimi bralci srečujejo običajno ob zaključkih bralne sezone. Podelitve priznanj bralcem so pravi kulturni prazniki, ki jih ponekod pripravijo tudi za starše in druge goste. Tako se na celotnem zamejskem območju v Italiji v glavnem maja in v začetku junija tradicionalno vrstijo srečanja z ustvarjalci in druge vrste slavnostnih prireditev, ki zlasti zadnja leta potekajo s pomočjo močne organizacijske in finančne podpore pristojnih enot Zavoda za šolstvo RS.

Na Koroškem zaključni slavnostni dogodek že dolgo pripravlja Slovenska študijska knjižnica, bralce pa tudi tu vsako leto obišče skupina ustvarjalcev. Ustvarjalci pa obiskujejo mlade bralce tudi v Porabju.

Da bralna značka v zamejstvu še kako živi, kaže tudi dejstvo, da se je predšolska bralna značka začela razvijati tako med najmlajšimi Slovenci v Italiji kot na Koroškem skoraj istočasno kot v Sloveniji. Posebej pomembno pa se v povezavi z bralno značko prav v zadnjih letih pri Slovencih v Italiji zdi še to, da so vsebine s področja razvijanja bralne, knjižne, književne kulture že nekaj let del izobraževalnih programov za učitelje, ki jih organizira Zavod za šolstvo RS, ter da mentorji svoje znanje posodabljajo tudi na izobraževanjih v Sloveniji. In še: v povezavi z bralno značko do slovenskih otrok v zamejstvu prihajajo tudi slovenske knjige – včasih za šolske knjižnice, če je to le mogoče pa tudi kot nagrade za bralce. Ob večji finančni podpori gibanju v zamejstvu je v zadnjih letih tudi več možnosti za sistematično in načrtno vzpostavljanje kakovostnih knjižnih fondov v slovenskem jeziku v vrtcih in šolah. In kdo je pravzaprav kriv za tako živahno delovanje bralne značke v zamejstvu?

Večji del napornega mentorskega in organizacijskega dela tudi tu opravijo učitelji – mentorji (organizacija se razlikuje od področja do področja). Ob strani jim ves čas stoji odbor gibanja v Sloveniji, ponekod pomagajo bližnje občinske zveze prijateljev mladine, v zadnjem desetletju pa za slovensko področje v Italiji in na Madžarskem aktivno skrbijo tudi v bližnjih enotah Zavoda za šolstvo RS. Finančno podporo zadnja leta zagotavlja Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu ter, za zamejsko področje v Italiji, Ministrstvo za šolstvo RS (preko Zavoda za šolstvo RS). Seveda pa organizatorji (na vsakem področju drugače) zagotavljajo organizacijsko in finančno podporo tudi v svojem okolju.

DVA KLJUČNA VSEBINSKA POUDARKA GIBANJA V ZAMEJSKEM PROSTORU

Pri spodbujanju branja pri slovenskih otrocih v zamejstvu poudarjamo oziroma smo pozorni predvsem na dvoje: spodbujanje družinskega branja in izbor knjig v slovenščini.

I. Spodubujanje družinskega branja

Družinsko branje je ključno za razvoj otrokove porajajoče se pismenosti, kasnejše uspešno učenje branja in bralno kulturo. V zamejstvu je zaradi dvojezične

situacije družina morda še pomembnejša. Toda tudi v zamejstvu svojim otrokom ne berejo vsi starši, prav tako kot drugod nekateri sami niso bralci in se ne zavedajo pomena branja za otrokov jezikovni in siceršnji razvoj. V grobem je situacija podobna kot v Sloveniji: ena tretjina staršev bere svojim otrokom spontano, eno tretjino pridobimo s predavanji in drugimi oblikami izobraževanja, ene tretjine staršev pa nam nikakor ne uspe pridobiti za branje. Zato razvijamo predšolsko bralno značko in spodbujamo družinsko branje.

Za spodbujanje družinskega branja izvajamo bralne delavnice skupaj z otroki in starši. Pri tem uporabljamo različno bralno gradivo (leposlovne in poučne knjige, priročnike, periodiko idr.). Uporabljamo tudi obbralne dejavnosti. Gre v resnici za različne bralne strategije, ki so pomembne za branje v katerem koli jeziku. In to staršem tudi poudarjamo: branje nasploh spodbuja otrokov vsestranski razvoj in poglablja čustvene vezi med otrokom in odraslim, ki mu bere. Pomembno je, da otrok pridobi čim več izkušenj, da je branje prijetno, da je osnova učenju, da je koristno in da je lahko celo v pomoč.

V zamejstvu staršem še posebej poudarjamo, da bodo prav z branjem v slovenskem jeziku pripomogli k učenju slovenskega jezika. Svojim otrokom so ključni in nenadomestljivi pri učenju slovenskega jezika in pri branju slovenskih knjig. Življenje na dvojezičnem področju je izziv in priložnost: učenje dveh jezikov, in s tem vzgoja v dveh kulturah, otroku omogoča več intelektualnih in drugih spodbud za njegov osebni razvoj, večjo širino, več znanja in več možnosti, zato je vredno vztrajati in se potruditi. Dvojezični otroci se kasneje v šoli pogosto učijo vsaj še enega tujega jezika, npr. angleščine, in tako na pragu odraslosti obvladajo kar tri jezike, kar jim lahko odpre tudi več možnosti pri izbiri poklica in zaposlitve v domačem okolju in mednarodnem prostoru.

Družine z znanjem slovenščine ohranjajo vez z matično domovino, s svojimi predniki in sorodniki, s svojim kulturnim izročilom ... ohranjajo slovenstvo v tem globalnem svetu. Z vzgojo otrok tudi v slovenščini ohranjajo svojo nacionalno identiteto, kar je pri večini ljudi na samem vrhu vrednot. Otroka vzgajajo dvojezično v okolju, kjer sta v javnosti, vsaj uradno, oba jezika, zato naj izkoristijo vse javne spodbude za jezikovni razvoj slovenščine.

Bralni razvoj v slovenskem jeziku kot del učenja slovenščine pri otroku v dvojezičnem okolju je praviloma uspešnejši v družinah, kjer:

- doma govorijo slovensko; če je Slovenec le eden od staršev, le-ta dosledno govori z otrokom v slovenščini, drugi pa v svojem jeziku; tako se otrok od rojstva naprej uči dveh maternih jezikov;
- otroku berejo slovenske knjige, primerne njegovi starosti; v svojem domu imajo polico z otroškimi knjigami, ki jo stalno dopolnjujejo z nakupi slovenskih knjig; otroku ob praznikih in drugih priložnostih darujejo tudi knjigo v slovenščini;
- otroku naročijo (in prebirajo) slovenske revije, primerne njegovi starosti (*Galeb, Cicido, Ciciban, Zmajček, Trobentica, Pil, Pil Plus, Kekec* idr.);
- ponujajo otroku zgoščenke in video kasete v slovenščini o rečeh, ki ga zanimajo (tudi o Sloveniji);

● si knjige (in drugo gradivo) v slovenščini redno izposojajo v knjižnici (v zamejstvu v Italiji je pogosta praksa izposoje v Sloveniji: na Obali, v Sežani, Novi Gorici idr.);
● z otrokom obiskujejo slovenske prireditve in podobno, da ima več priložnosti za učenje in uporabo slovenščine;
● če je mogoče z otrokom obiskujejo Slovenijo oziroma mu, če je že dovolj velik in si tako želi, omogočijo daljše počitnice (morda pri sorodnikih) v Sloveniji;
● poskrbijo, da si bo otrok, ki že zna pisati, dopisoval s sorodniki ali vrstniki iz Slovenije; v sodobnem času je to možno tudi z elektronsko pošto;
● starši sodelujejo z učitelji pri pripravi različnih prireditev in v skupnih prizadevanjih, da bi otroci brali slovenske knjige (npr. predšolska bralna značka in bralna značka);
● spodbujajo otroka in mu pomagajo, da sodeluje v slovenskih bralnih projektih, npr. pri glasovanju za Mojo naj knjigo, slovenskih knjižnih kvizih (zdaj je to Slovenski knjižnično-muzejski MEGA kviz)[33] idr.;
● starši berejo gradiva v slovenščini.

II. Izbor knjig v slovenščini

Pri izboru knjig v slovenščini moramo biti v zamejstvu posebej pozorni na: raven znanja slovenskega jezika, možnost dostopa do slovenskega bralnega gradiva in na trende, ki veljajo za otroke v vsem razvitem svetu:
● spremenjena bralna percepcija (otroci raje berejo bralno manj zahtevna in tudi sicer laže berljiva besedila – večji tisk, zračnejša besedila, privlačno oblikovanje, strip ipd.),
● spremenjen bralni okus: sodobni otroci pogosteje izbirajo pustolovsko literaturo, grozljivke, kriminalke ipd.
Zelo težko je pripraviti izbor slovenskih besedil, ki bi mladim bralcem ustrezal. Sodobna slovenska mladinska književnost zmore sorazmerno malo besedil, ki bi bila laže berljiva, pa obenem kakovostna (npr. zbirka Anica). Pogosto se mladi bralci težko spoprimejo tudi s starejšo slovensko književnostjo, s kanonskimi besedili, ki so sodobnim otrokom doživljajsko manj dostopna in jezikovno zahtevnejša. Večji izbor primernih besedil najdemo v sodobnih tujih mladinskih besedilih, prevedenih v slovenščino. Da bere tuja dela, prevedena v slovenščino, je mlademu bralcu lahko v pomoč: isto besedilo morda pozna že v »svojem drugem« jeziku, besedili (prevoda) lahko primerja … Največja težava pa je najti besedila za najstnike in mladostnike, ki slabše obvladajo slovenski jezik. Besedila, ki so jim jezikovno kos, so namenjena bistveno mlajšim bralcem, zato so zanje nezanimiva.
Prizadevamo si, da bi slovenski otroci izven Slovenije vendarle spoznali t. i. »kanonska« besedila slovenske mladinske književnosti, tako ljudskega izvora kot starejša in sodobna avtorska besedila. Z izborom skušamo dosegati tako

[33] Vsi so dostopni tudi na spletu.

izobraževalne kot funkcionalne in vzgojne cilje književne in bralne vzgoje. Pri izboru si lahko pomagamo s predstavitvami knjig v otroških in družinskih revijah, s Priporočilnim seznamom, ki ga vsako leto pripravlja Pionirska v Knjižnici Otona Župančiča[34], posegamo po slikanicah, ki so bile med finalistkami in nagrajene z nagradami *izvirna slovenska slikanica*, *desetnica*, *večernica* idr.

V priporočilne sezname tako uvrščamo ljudsko otroško poezijo (prstne igre, poigranke, izštevanke idr.) in uganke; le-te s svojo zvočno podobo (ritmom, rimo in melodijo) ponavadi pritegnejo otroke, tudi če je v besedilu kakšna starejša manj znana beseda. Ponudimo lahko tudi manj zahtevne pregovore, predvsem pa krajše ljudske pravljice in pripovedke, pa tudi legende in ljudske pesmi. Gre za srečavanje z ljudsko literarno dediščino, kar prispeva k utrjevanju nacionalne identitete, zavedanju lastnih korenin in spoznavanju starodavne izčiščene ljudske modrosti in izkušenj. Zdi se, da so to primerna besedila za družinsko branje, saj besedila ljudskega izvora nikakor niso (bila) namenjena zgolj otrokom in sodijo v splošno izobrazbo tudi sodobnih odraslih. Tovrstna besedila morda še posebej radi berejo otrokom starejši ljudje, stari starši. Poznajo jih iz svojega otroštva (morda v svoji narečni različici), navdušenje nad njimi čutijo tudi otroci, ki jim berejo, kar je pomembno tako pri doživljanju besedila kot pri motivaciji za branje.

Nadalje priporočamo reprezentativen izbor besedil slovenskih avtorjev, tako iz starejših kot polpreteklih obdobij in iz sodobnega časa. Najdemo jih v učnem načrtu za slovenski jezik in književnost; pri tem smo pozorni na besedila, ki so krajša, laže berljiva in razumljiva. Izbiramo med besedili vseh vrst in zvrsti. Pri tem se nam zdi, da je poezija še posebno dobrodošla. Prav tako priporočamo dramska besedila oziroma besedila, ki so primerna za spontano dramatizacijo in igranje; pri branju dialogov in morda še bolj pri sproščenem igranju otroci bolje razumejo in globlje doživljajo besedilo, morda se celo laže poistovetijo s književnimi osebami in dogajanjem. Med igro nekako pozabijo na jezik, preprosto govorijo. Prozna besedila so še posebej laže dostopna mladim bralcem, če so ilustrirana. Zato je slikanica najbolj ustrezna knjiga otrokom v predšolskem in zgodnjem bralnem obdobju. Pri tem pazimo, da izbiramo slikanice s čim bolj kakovostnimi besedili in kakovostnimi ilustracijami.

Pri izboru besedil za samostojne mlade bralce, tako mlajše (od 10 do 12 let) kot starejše najstnike (nad 13 let) imamo nekaj več zadreg pri izboru besedil starejših avtorjev, saj so ta praviloma doživljajsko oddaljena sodobnim otrokom in tudi jezikovno manj razumljiva (kar je v zamejstvu morda še bolj občutiti). Ker naši strokovnjaki temu nasprotujejo, pri nas nimamo skrajšav ali kakršnih koli drugih priredb/poenostavitev slovenskih »kanonskih« besedil, da bi jih približali sodobnim mladim bralcem.

[34] Priporočilne sezname za založniška leta od 1999 do 2005 lahko najdete na spletni strani Knjižnice Otona Župančiča, neposredno povezavo nanje pa na spletni strani Bralne značke: www.bralnaznacka.si (klikniti knjižico *Kaj brati*).

Precej laže je pri izboru besedil sodobnih avtorjev, ker so doživljajsko bližja sodobnim otrokom, nekateri avtorji pa tudi sicer prilagajajo svoje pisanje bralnim zmožnostim otrok. Takšna je na primer zbirka *Anica* Dese Muck in ilustratorke Ane Košir (Mladinska knjiga), ki je bila tudi v Sloveniji letos že petič *moja najljubša knjiga* po izboru mladih bralcev. Mladim bralcem so laže razumljiva besedila Primoža Suhodolčana, ki so priljubljena tudi zaradi humorja, nadalje Janje Vidmar, Bogdana Novaka, Nejke Omahen, Ivana Sivca idr. Med njimi nekatera besedila uredniki in knjižničarji namenjajo predvsem mlajšim samostojnim bralcem (npr. prav zbirko *Anica*), vendar jih radi berejo tudi starejši najstniki, predvsem tisti, ki so šibkejši na področju bralne pismenosti in zaostajajo pri jezikovnem razvoju. Pri otrocih s šibkejšim znanjem slovenščine pride do večjega razkoraka med čustveno zrelostjo in bralnimi sposobnostmi; posegli bi po besedilih, ki so jim doživljajsko bliže, vendar so zanje jezikovno preveč zahtevna. Takšnim obotavljajočim se bralcem je treba svetovati res tenkočutno in s premislekom, da bi jih spodbudili k branju, ne pa odvrnili ali celo užalili z »otročjimi« besedili.

Sicer pa velja tako v Sloveniji kot v zamejstvu, da mladi raje berejo raznovrstna žanrska besedila kot zahtevnejša besedila. Povsod naletimo na odpor tudi pri poeziji in še bolj pri dramskih besedilih, kar pa ne velja, če so le-ta ugledališčena.

Prizadevamo si, da bi otrokom v zamejstvu ponudili čim več ustreznih izvirno slovenskih besedil, ker želimo, da bi v njih odkrivali slovensko kulturno dediščino, lastne korenine in utrjevali nacionalno identiteto. Vendar jim priporočamo v branje tudi ustrezna besedila v drugih jezikih, prevedena v slovenščino. Tu je ponudba večja in pestrejša. Hkrati pa je spodbudno, če berejo v slovenščini tudi druga dela, saj pri tem utrjujejo izkušnje, da jim je z branjem v slovenskem jeziku dostopno »vse« (torej ne le slovenska besedila).

V dvojezičnem okolju so še posebej dobrodošla besedila, ki so dostopna v obeh jezikih. Tudi v Sloveniji mentorji branja občasno uporabljajo metodo prevajanja kot spodbudo za branje. V dvojezičnem okolju pa je pravzaprav najbolj naravno, če otrok bere v obeh jezikih in tako utrjuje znanje obeh, bralna doživetja pa so bogatejša, ker se dopolnjujejo in prepletajo.

POGLEDI V PRIHODNOST

Izjemno pomembno se je zavedati, da je tudi v zamejskem prostoru pri bralni znački najuspešnejši mentor, ki ima sam rad branje, ki pozna najsodobnejša strokovna dognanja s področja teorije branja, mladinske književnosti, didaktike itd., hkrati pa dobro pozna svoje bralce in skuša razvijati njihov odnos do branja, knjig in književnosti čim bolj individualizirano in v neprestanem dialogu z njimi. Sedanje stanje kaže, da je razvoj gibanja najvidnejši tam, kjer imajo mentorji najmočnejšo podporo pri izobraževanju, kjer je možno sistematično načrtovanje dela, nakupa strokovne literature za mentorje in knjig za oblikovanje ustreznih knjižnih fondov vrtcev in šol. Konstantna strokovna, organizacijska in finančna

podpora gibanju na teh točkah je ključna tudi v bodoče, saj omogoča kakovostno delo z mladimi bralci (in njihovimi družinami), ki temelji na sodobnih dognanjih s področja razvijanja bralne, knjižne in književne kulture.

VIRI

Kulturno izročilo bralnih značk. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1985
Stanko KOTNIK: *Spodbude*. Maribor: Založba Obzorja, 1988.
Bralna značka v tretjem tisočletju. Zbornik ob 40-letnici bralne značke. Ljubljana: Rokus, 2000.

Darka Tancer Kajnih
Maribor

Večernica

Nagrada za najboljše slovensko izvirno mladinsko delo preteklega leta

Prispevek želi predstaviti nagrado večernica, ki je v svojem prvem desetletju nedvomno postala dovolj prepoznavna in uveljavljena, da si zasluži tudi pozornost slovenistične strokovne javnosti. Večernica, ki bo letos podeljena že enajstič, je svoj prvotni namen in pomen ohranila tudi ob novejših nagradah, kot so moja najljubša knjiga (po izboru mladih bralcev), desetnica (stanovska nagrada Društva slovenskih pisateljev) in izvirna slovenska slikanica (nagrada Združenja slovenskih založnikov), saj je še vedno edina vseslovenska nagrada za najboljše izvirno mladinsko literarno delo preteklega leta.

Podelitev večernice je povezana s srečanjem slovenskih mladinskih pisateljev *Oko besede*, ki poteka vsako leto novembra v Murski Soboti. Na tej prireditvi, ki jo organizira Podjetje za promocijo kulture Franc-Franc d.o.o. (pooseblja ga pisatelj Feri Lainšček in publicist Franci Just), omogoča pa tudi subvencija Ministrstva za kulturo, se vedno zbere več kot petdeset pisateljev, teoretikov in knjižničarjev, revija *Otrok in knjiga* že tradicionalno poskrbi za vsebinsko pripravo in izvedbo simpozija s področja mladinske književnosti (prispevki so objavljeni v reviji), pisatelji pa prvo dopoldne svojega dvodnevnega bivanja na tem koščku Slovenije namenijo tudi nastopom po pomurskih osnovnih in srednjih šolah.

Večernico sta leta 1996 ustanovila podjetje Franc-Franc in revija *Otrok in knjiga*, pokroviteljstvo nad nagrado pa je na pobudo Ferija Lainščka prevzelo Časopisno-založniško podjetje Večer iz Maribora. Takratno vodstvo – direktor Božo Zorko, glavni urednik Milan Predan in urednica kulturne redakcije Melita Forstnerič Hajnšek – so nagrado za sicer pomembno, a ne prestižno področje umetnosti znali upravičiti in povezati s svojimi načrti. Leta 2006 je Večer na lastno željo postal še enakovreden (torej tretjinski) lastnik večernice, kar nagradi, ki je tudi finančna, najbrž zagotavlja nove možnosti.

Potrebo po ustanovitvi nacionalne nagrade za mladinsko književnost sta ustanovitelja leta 1996 argumentirala tudi z dejstvom, da je število založb na slovenskem knjižnem trgu v devetdesetih letih nenehno naraščalo, posledično se

je seveda občutno povečevala tudi letna količina knjižnih naslovov za otroke in mladino. Ta pa žal ni bila premosorazmerna s kvaliteto besedil: mnoge izdaje so imele npr. zgolj razvedrilni ali čisto komercialni namen, nekatera besedila so bila izrazito poučna, spet druga so otroški način doživljanja sveta kičasto idealizirala in poenostavljala. Znamenita Levstikova nagrada založbe Mladinska knjiga (prvič podeljena leta 1949), ki je imela za razvoj slovenske mladinske književnosti po drugi svetovni vojni nedvomno izjemno pomembno in spodbudno vlogo, je sicer še zmeraj pokrivala največ novoizdanih knjig za otroke in mladino, nikakor pa ni zadoščala za vrednotenje celotne produkcije.

Ustanovitelja večernice sta poskrbela za skrbno premišljena in zapisana pravila izbora, ki sta ga zaupala petčlanski strokovni žiriji, v kateri imajo svojega predstavnika revija *Otrok in knjiga,* podjetje Franc-Franc, ČGP Večer, Društvo slovenskih pisateljev in Zveze bibliotekarskih društev Slovenije skupaj s Slovensko sekcijo IBBY. Časopis Večer tako od leta 1997 meseca marca ali aprila objavi razpis, na osnovi katerega je možno kandidirati za nagrado. Za večernico naj bi se torej založbe in avtorji praviloma potegovali, vendar lahko žirija prispelemu naboru knjig doda dela, za katera meni, da ne smejo biti spregledana. Pri tem si pomaga s seznamom novih knjig, ki ga za vsako leto posebej pripravi Pionirska knjižnica v sklopu Knjižnice Otona Župančiča Ljubljana. Žirija po tri- do štirimesečnem branju in pisanju internih anotacij najprej s tajnim glasovanjem izbere 5 enakovrednih finalistov, s katerimi so nato v Večeru objavljeni daljši intervjuji. V mesecu oktobru pa razglasi nagrajenca, ki nagrado prejme na svečani večerni prireditvi v Murski Soboti, vsakoletnem osrednjem dogodku *Očesa besede*.

Z večernico je bilo doslej nagrajenih 10 avtorjev: Tone Pavček, Desa Muck, Janja Vidmar, Polonca Kovač, Feri Lainšček, Matjaž Pikalo, Marjana Moškrič, Slavko Pregl, Igor Karlovšek in Dušan Dim. Med njimi so bili – zanimivo – dokaj enakopravno zastopani predstavniki obeh spolov in različnih generacij. Polovica nagrajencev je v času podelitve nagrade ustvarjala/še ustvarja izključno ali pa predvsem mladinsko literaturo (Desa Muck, Janja Vidmar, Polonca Kovač, Marjana Moškrič, Slavko Pregl), druga polovica ima tudi bogate opuse nemladinske literature; izjema je vsekakor Dušan Dim, ki je nagrado prejel za svoj knjižni prvenec, označen kot razvojni roman. V času izbora nekateri finalisti in kasnejši nagrajenci (Desa Muck, Marjana Moškrič, Igor Karlovšek, Dušan Dim; Lilijana Praprotnik Zupančič, Danila Žorž, Andrej Makuc, Jana Bauer, Peter Svetina, Neli Kodrič, Barbara Gregorič Gorenc) niso bili oziroma še vedno niso člani Društva slovenskih pisateljev, kar pomeni, da ne morejo kandidirati za nagrado desetnica, ki jo DSP podeljuje izključno svojim članom.

Žirija je v desetih letih za večernico nominirala 50 literarnih del dvaitridesetih avtorjev. Kar s po petimi deli sta bili nominirani Desa Muck (1997, **1998,** 2002, 2004, 2005) in Janja Vidmar (1998, leta **1999** z dvema deloma, 2004, 2006), s štirimi deli Bina Štampe Žmavc (1997, 1999, 2002, 2004), s po dvema deloma pa Dim Zupan (1997, 2003), Milan Dekleva (1998, 2001), Maja Novak (1999,

2000), Feri Lainšček (2000, **2001**), Marjan Tomšič (2001, 2002), Slavko Pregl (**2004**, 2006) in Danila Žorž (2001, 2006).

Pregled po žanrih pokaže, da so med 50 finalistov bile uvrščene samo tri pesniške zbirke (avtorji: Tone Pavček, Milan Dekleva in Barbara Gregorič Gorenc), eno samo dramsko delo (avtor Milan Jesih), 23 del realistične proze (14 avtorjev: Desa Muck, Janja Vidmar, Polonca Kovač, Matjaž Pikalo, Marjana Moškrič, Slavko Pregl, Igor Karlovšek, Dušan Dim; Dim Zupan, Vitan Mal, Marjan Tomšič, Andrej Makuc, Miroslav Košuta, Franjo Frančič) in 23 del nerealistične literature (17 avtorjev: Feri Lainšček, Lela B. Njatin, Desa Muck, Milan Dekleva, Andrej Rozman Roza, Maja Novak, Bina Štampe Žmavc, Kajetan Kovič, Lilijana Praprotnik Zupančič, Matea Reba, Danila Žorž, Marjan Tomšič, Jana Bauer, Vinko Möderndorfer, Peter Svetina, Neli Kodrič, Borut Gombač).

Nagrajena je bila ena zbirka poezije (*Majnice: fulaste pesmi*), ena zbirka pravljic (*Mislice*) in osem realističnih literarnih del, namenjenih bralcem knjižničarske stopnje M (5 del: *Lažniva Suzi, Princeska z napako, Ledene magnolije, Gimnazijec, Distorzija*) in P (3 dela: *Kaja in njena družina, Luža, Srebro iz modre špilje*).

V nagrajenih delih so po mnenju žirije mladi bralci lahko ob inovativno nagovornih verzih o univerzalnem dojemanju ljubezni zaslutili moč žlahtne klasične poezije, odkrivali so lahko temne, pogosto zamolčane plati odraščanja in sodobne družbe, prisluhnili dialogu s kolektivnim nezavednim, se nasmejali upovedovanju newageovskega življenjskega sloga skozi otroško perspektivo, uživali ob avanturističnih dogodivščinah in duhovitem ironiziranju sveta današnjih otrok in odraslih, se zamislili nad najglobljimi brezni sodobne mladosti in se spet vedno znova čudili lepoti in enkratnosti osmišljenega življenja.

Nominirana in nagrajena dela so v knjižnicah uvrščena v naslednje skupine: 17 del ima oznako C, 13 del oznako P in 20 del oznako M. Več kot očitno je torej, da med finalisti prevladujejo literarna dela za mladostnike in da kljub dobri zastopanosti knjig za najmlajše bralce še nobeno delo iz te kategorije ni dobilo večernice.

Če smo še v »zlatih« sedemdesetih in osemdesetih letih tožili, da Slovenci skorajda ne premoremo domače literature za najstnike, lahko ob naših podatkih potrdimo, da smo v zadnjem desetletju dobili tudi odlične ustvarjalce problemske mladinske literature. Pravzaprav se je v tem času kvalitetna literarna bera – tako kot v mnogih evropskih deželah – obrnila celo njim v prid. Glede na omenjeni literarni razvoj in glede na dejstvo, da žirija iz leta v leto pretresa vedno obsežnejši korpus besedil (prvo leto 19, zadnji dve leti pa že krepko čez 100), bo najbrž potrebno razmisliti o delitvi večernice na dve (s starostjo ciljnih bralcev pogojeni) kategoriji.

In kako so v izboru zastopane založbe? 4 nagrajene knjige je izdala Mladinska knjiga, 2 Cankarjeva založba (obe sta izšli v zbirki Najst), po eno pa Mladika, DZS, Franc-Franc in Prešernova družba. Vsa nominirana literarna dela pa je izdalo 17 založb: 19 knjig Mladinska knjiga, 5 knjig Mladika, po 4 knjige

Cankarjeva založba, Prešernova družba in Karantanija, po dve knjigi DZS in Epta, po eno pa Franc-Franc, Mohorjeva družba Celovec, Aleph, Viharnik, Revija Galeb, Zadruga Novi Matajur, Reba Kamnik, Vodnikova hiša, Aristej, Mondena in Obzorja.

Pri tej kratki analizi, ki glede na posamezna leta ne kaže posebnih odstopanj, je morda dobro dodati, da so se člani žirije menjavali pogosteje, kot predvideva pravilnik, po katerem je dovoljeno nepretrgoma delovati dva mandata oziroma šest let. O izboru so doslej odločali: dr. Igor Saksida, Melita Forstnerič Hajnšek, mag. Tilka Jamnik, Milan Vincetič, Darka Tancer-Kajnih, dr. Marjana Kobe, mag. Darja Lavrenčič Vrabec, Bina Štampe Žmavc, Slavko Pregl, Tone Partljič, Petra Vidali, Ida Mlakar in dr. Vida Medved Udovič.

Zanimivo bi bilo seveda pregledati tudi podatke o knjižnični izposoji nagrajenih del v letu po nagradi in tudi v daljšem časovnem obdobju.

Za konec dodajamo še kronološko urejen seznam vseh finalistov ter utemeljitve nagrad, saj tako zbrano gradivo ni bilo doslej še nikjer objavljeno. Pravzaprav lahko rečemo, da je večernica medijsko – razen Večera, ki seveda podelitvi in finalistom odmerja res veliko prostora – dokaj slabo predstavljena. Posamezna dela in njihovi avtorji so sicer občasno že bili deležni širše pozornosti (povabili so jih celo v najbolj gledane večerne razvedrilne oddaje TV Slovenija), najpogosteje pa celo največji slovenski dnevnik priobči le zelo kratko informacijo o končni odločitvi žirije. Zato pri utemeljitvah nagrad, iz katerih je lepo razvidna tematska in slogovna raznovrstnost literarnih del, v oklepaju navajamo številke revije *Otrok in knjiga*, kjer se nahajajo podatki o nagrajencu in finalistih. Od številke 50 dalje so v reviji ponatisnjeni tudi intervjuji z nagrajenci in finalisti, ki so bili objavljeni v Večeru.

FINALISTI

Tone Pavček: ***Majnice.*** Mladika, 1996
Bina Štampe Žmavc: *Ure kralja Mina.* Mladinska knjiga, 1996
Dim Zupan: *Leteči mački.* Mladinska knjiga, 1996
Desa Muck: *Kremplin*. Mohorjeva družba Celovec, 1996
Lela B. Njatin: *Velikanovo srce.* Aleph, 1996

Desa Muck: ***Lažniva Suzi.*** Mladinska knjiga, 1997
Milan Dekleva: *A so kremšnite nevarne?* Mladinska knjiga, 1997
Milan Jesih: *Štiri igre za otroke.* Mladinska knjiga, 1997
Andrej Rozman Roza: *Skrivnost špurkov.* Mladinska knjiga, 1997
Janja Vidmar: *Moj prijatelj Arnold.* DZS, 1997

Janja Vidmar: ***Princeska z napako***. DZS, 1998
Janja Vidmar: *Aknožer.* Mladinska knjiga, 1998
Vitan Mal: *Ta grajski.* Prešernova družba, 1998
Bina Štampe Žmavc: *Muc Mehkošapek.* Epta, 1998
Maja Novak: *Vile za vsakdanjo rabo.* Obzorja, 1998

Polonca Kovač: ***Kaja in njena družina.*** Mladinska knjiga, 1999

Kajetan Kovič: *Mačji sejem.* Mladinska knjiga, 1999
Lilijana Praprotnik Zupančič: *Resnične pravljice in pripovedke.* Mladika, 1999
Feri Lainšček: *Žlopi.* Prešernova družba, 1999
Maja Novak: *Male živali iz velikih mest.* Karantanija, 1999

Feri Lainšček: ***Mislice.*** Franc-Franc, 2000
Marjan Tomšič: *Katka in Bunkec.* Mladinska knjiga, 2000
Milan Dekleva: *Alica v računalniku.* Cankarjeva založba, 2000
Danila Žorž: *Poskus.* Karantanija, 2000
Matea Reba: *Zmajček Bim in Bimbi.* Reba, 2000

Matjaž Pikalo: ***Luža.*** Prešernova družba, 2001
Desa Muck: *Anica in zajček.* Mladinska knjiga, 2001
Andrej Makuc: *Oči.* Cankarjeva založba, 2001
Bina Štampe-Žmavc: *Ukradene sanje.* Mondena, 2001
Marjan Tomšič: *Martova velika junaštva.* Revija Galeb, Zadruga Novi Matajur, 2001

Marjana Moškrič: ***Ledene magnolije***. Cankarjeva založba, 2002
Dim Zupan: *Trnovska mafija.* Prešernova družba, 2002
Miroslav Košuta: *Njune zgodbe.* Mladika, 2002
Vinko Möderndorfer: *Muc Langus in čarovnička Gajka.* Mladika, 2002
Jana Bauer: *Izginjevalec čarovnic.* Vodnikova založba, 2002

Slavko Pregl: ***Srebro iz modre špilje***. Mladinska knjiga, 2003
Desa Muck: *Anica in velike skrbi.* Mladinska knjiga, 2003
Peter Svetina: *Mrožek dobi očala.* Mladinska knjiga, 2003
Janja Vidmar: *Prijatelja.* Mladika, 2003
Bina Štampe-Žmavc: *Pogašeni zmaj.* Epta, 2003

Igor Karlovšek: ***Gimnazijec***. Mladinska knjiga, 2004
Neli Kodrič: *Na drugi strani.* Mladinska knjiga, 2004
Desa Muck: *Anica in velika skrivnost.* Mladinska knjiga, 2004
Franjo Frančič: *Dražen in jaz.* Karantanija, 2004
Borut Gombač: *Velike oči male budilke*. Aristej, 2004

Dušan Dim: ***Distorzija***. Cankarjeva založba, 2005
Slavko Pregl: *Spričevalo.* Mladinska knjiga, 2005
Janja Vidmar*: Fantje iz gline.* Mladinska knjiga, 2005
Danila Žorž: *Izkop.* Karantanija, 2005
Barbara Gregorič Gorenc: *Tri pike*… Viharnik, 2005

UTEMELJITVE ŽIRIJ

večernica za leto 1996

Tone Pavček je bil letos prvi med skoraj enakimi, saj so kar tri dela dobila enako visoko število točk. Najvišje je bil ocenjen – klasik. Klasika ne pomeni le vrhunske umetniške vrednostne oznake, ampak je, če je živa literatura, tudi nagovorna. Zanimivo je, da si tudi sodobni mladi bralci v spominske knjige danes, v času ekranov in tipkovnic, izpišejo, za potrebe srca in duha, ta ali oni posebej doživeti verz iz Pavčkove zbirke. Klasiko vedno »preverja« literarna kritika, veda in šola – v tem smislu je Pavček preverjeno ime. Prav zato je večernica še dodatna potrditev Pavčkove žlahtne klasičnosti. Ta klasičnost torej ne pomeni kake pomenske izpraznjenosti in formalne

klišeiziranosti, saj je v ***Majnicah*** dobila inovativno izpovedno moč v pogovoru z mladostnikom. Pogovor, dialog med generacijami je danes v kritiki mladinske književnosti ena najbolj izpostavljenih vrednostnih oznak. Kdor se je sposoben pogovarjati, ta ni obsojen na molk, to največjo nevarnost za literaturo v vsakem času. *Majnice* so napisane v jeziku mladostnikov, v slengu, ki mu niso tuje podobe računalnikov, filma, McDonalda, skratka sodobnega mesta. V tem se oddaljujejo od prejšnjih, na vživljanju v mladostne resentimente temelječih besedil, tj. zbirk *Majhen dober dan, Prave in neprave pesmi*. Temeljno in povsem izvirno sporočilo *Majnic* je mogoče zjediti v misel, da sta tudi v našem času hladne elektronske komunikacije za poezijo in ljubezen rezervirana vonj po papirju in črnilu (cikel Pisma). Pesnik vzpostavlja dialog z najstnikom v svojem posebnem pesniškem razmisleku starostno določenega, a hkrati univerzalnega dojemanja ljubezni, izpovedi in dozorevanja.

(*Otrok in knjiga,* št. 45)

večernica za leto 1997

Tretjeosebna pripoved **Dese Muck** ***Lažniva Suzi*** sodi v okvir tem, ki jih je pisateljica obdelovala že v prejšnjih letih. Njen opus se posveča predvsem prikazom odraščanja in težav, ki so povezane z njim. Odraščanje je praviloma povezano z liki mladostnic (*Pod milim nebom, Hči lune)*, v nizu dogodivščin pa zavzema Desa Muck zanjo značilno humorno držo do sveta. V romanu *Lažniva Suzi* je novost tako glede na avtoričin dosedanji opus kot glede na mladinsko literaturo v celoti ta, da prikaže tudi temnejše, resne plati odraščanja. Nekateri motivi sodijo skorajda med »tabuje« v mladinski književnosti: alkoholizem v družini, socialna beda, izguba nedolžnosti. Kljub tem sporočilnim plastem pisateljica ne posega po tragičnih, razčustvovanih oziroma pridigarskih tonih. Doživetja glavne osebe Suzane Mavrič, sprva osmošolke, kasneje gimnazijke, so upovedena na značilno humoren avtoričin način. Ker je dekle s socialnega dna (mama je kuharica, oče soboslikar in alkoholik), si izmišljuje, da je iz bogate družine, kar je vir cele vrste smešnih pripetljajev. Nekoliko trpkejša spoznanja o življenju dobi glavna junakinja v prvih ljubezenskih izkušnjah, predvsem v naključni izgubi nedolžnosti; to jo pripelje v trpljenje, samoobsojanje in sram, kasneje pa celo do poskusa samomora. Ljubezen spremljajo seveda tudi komični dogodki, npr. priznanje ljubezni »po pomoti.«
Brez velikih besed ali naukov zaključuje Desa Muck svoj mladinski roman v preprosti, a hkrati temeljni resnici, da humor in življenjska energija mladosti na koncu premagata vse hudo. Lažniva Suzi se zaveda, da si nekoliko preveč izmišljuje, a kljub temu vztraja v tej svoji drži, ki je zanjo hkrati tudi edina možna avtentična, individualna življenjska pot.

(*Otrok in knjiga,* št. 46)

večernica za leto 1998

Že v posvetilu ***Princeske z napako*** – »knjigo posvečam vsem tistim mladim in manj mladim, ki se ne počutijo dovolj dobro v svoji koži« – se odraža prevladujoča poetika proze **Janje Vidmar**, in sicer prikazovanje problematičnega junaka, autsajderja. Tokrat se ta poetika oddaljuje od lahkotne, svetle podobe problematičnega najstnika in se ukvarja z begunko Fatimo iz vasice pri Srebrenici. Že začetek romana razkriva tudi izhodišče grozljive zgodbe, ki ji je bralec priča: najprej ji je zatežil Brane. Od te izjave »prikaz teženja« preraste v portret sodobne brezčutnosti, »mrzlih src«, kar avtorica simbolno postavlja v mraz novoletnega časa. Temeljna značilnost literarne junakinje, skozi katero pisateljica Janja Vidmar prikazuje sodobno barbarstvo našega časa: poniževanje, nasilje, sovraštvo do vsega drugačnega, je osamljenost. Fatima je pač »Bosanka v Sloveniji«, izročena na milost in nemilost posmehu sošolcev, bedi in celo spolnemu nasilju. V tako pretresljivo, včasih že kar preveč temno in brezizhodno besedilno stvarnost, ne posije nikakršen žarek upanja, saj Fatima nima doma nikjer, niti v lastni družini.
Tako je ta roman predvsem podoba želje po prijateljstvu in hkrati opomin bralcem vseh starosti, da morda par metrov od naših varnih gnezd živi nekdo, ki ga je življenje brez njegove krivde vrglo v čas ledu in samote.

(*Otrok in knjiga,* št. 48)

večernica za leto 1999

Polonca Kovač, ki je v slovenski mladinski književnosti navzoča od srede sedemdesetih let, je v pripovedi ***Kaja in njena družina*** prikazala »temne tone« otroštva: stisko osemletne deklice, ki doživlja ločitev staršev. Konflikti, ki so privedli do ločitve, so na začetku dela opisani kot slike oz. skorajda vsakdanji utrinki, brez moralističnih ali sentimentalnih komentarjev. Zgolj bežen opis ali le omemba dogodkov sama po sebi sooblikujeta jedro zgodbe: tesnobno razpoloženje, ki ga kot kontrast še podkrepi igriva otroškost dečka Matička. Že v začetku zgodbe avtorica ustvari podobo dekličinega nerazumevanja novih okoliščin – »izgube tal«, ki se v nadaljevanju še stopnjuje v dojemanje realnosti kot sprva »zoprne«, kasneje pa vse bolj obremenjujoče. Deklica namreč ni le zbegana, žalostna, zaskrbljena, jezna in uporniška, pač pa občuti celo krivdo za ločitev staršev. Kaja za premagovanje strahov in stisk skorajda ne najde opore: »huda misel« – razpad družine – razkroji celo občutek varnosti in domačnosti pri babici in dedku. Tako ostaja v prevladujočem delu pripovedi njeno edino »zatočišče« pogovor s kristalom, pri katerem išče junakinja odgovore na življenjska vprašanja in probleme, ki presegajo njeno moč razumevanja in ustreznega odzivanja nanje.
Pretres v čustvenem svetu deklice je napisan kot tretjeosebna pripoved: Vanjo so vključeni drobci dekličinih slutenj, spoznanj in odzivov, kar daje delu izrazito otroško perspektivo. Zanimiva in učinkovita so tudi kratka fantazijska oz. pravljična besedila na začetku poglavij: pogovor zelenega zajca s kraljično, pticami, mišjo, žabo in drugimi živalmi. Ti deli so komentarji glavnega dogajanja, v njih pa se nevsiljivo in zastrto odraža poanta posameznega poglavja. Posebna odlika dela je tudi to, da osebe niso oblikovane črno-belo. Kaja ni popoln otrok, zgled ravnanja in pomilovanja vredna »sirota«, odrasli pa tudi niso enodimenzionalni negativni liki. Tesnobnost, osamljenost, deloma pa tudi bolečino izražajo tudi ilustracije Maje B. Jenčič: »s pogledom od zgoraj« in praznimi prostori ter očitno nepremičnostjo upodobljenih likov ilustratorka še poudari razpoloženje in temo pripovedi. S tematizacijo otroške stiske (ločitev) in možnostjo njene rešitve (na koncu življenje »počasi postaja znosno«) je pripoved Kaja in njena družina v sodobni slovenski mladinski književnosti vsekakor posebnost, izstopa pa tudi med deli Polonce Kovač. Njen opus namreč določata igrivost in humor, ki sta opazna celo v besedilih s temo identitete, drugačnosti in strpnosti. Z najnovejšim delom pa je pisateljica pokazala, da otroštvo nikakor ni le sproščen smeh, ampak tudi stiska, žalost in bolečina. Vsebinska in jezikovno-zgradbena inovativnost upravičujeta sklep žirije, da nagrado večernica za leto 1999 prejme pripoved *Kaja in njena družina*.

(*Otrok in knjiga,* št. 50)

večernica za leto 2000

Pisatelj **Feri Lainšček** se v knjigi ***Mislice*** vrača k ljudskemu pravljičnemu izročilu, njegovim prepoznavnim motivom (predvsem situacijam) ter značilni tematiki (moč ljubezni in dobrote). V medbesedilno izrazitem vzpostavljanju klasičnega pravljičnega vzorca je zaznaven tudi zavesten odmik od vzorca sodobne pravljice. Pisatelj skuša obuditi in aktualizirati značilno pripovedno držo, v kateri se ne identificira npr. s svetom otroške želje, pač pa vzpostavlja dvogovor z izročilnim pripovedovalcem, z njegovo prvinsko modrostjo in pripovednim tonom kot bistveno značilnostjo izročila ljudske pravljice. Vse to pisatelj nakazuje že v uvodnem zapisu, v katerem avtobiografska dejstva (spomin na mamo in očeta) poveže z ustvarjalnim hotenjem, s katerim v sodobni čas »seli« pravljične junake in dogodke, da bi tako morda pokazal na drugačno možnost dojemanja realnosti: pravljično doživljanje vsega, kar je, se namreč izogiba razumski razlagi in skuša v vsakdanjih stvareh odkriti magično in nepredvidljivo. Hkrati pa je *Mislice*, tudi zaradi paradoksalnega naslova, mogoče brati tudi kot pripovednikov in bralčev dialog s kolektivnim nezavednim in poetiškimi načeli sodobne mladinske ustvarjalnosti. *Mislice* zato kljub zaznavnemu lirizmu v slogu in podobah pokrajine med Muro in Rabo nikakor ne želijo biti in niso (simulirani) avtentični zapis ljudskega

izročila. So predvsem zgodba o ustvarjalcu, ki v sodobnem času zmore prepričljivo utemeljiti svojo pripovedno držo v »poslušanju in prisluškovanju«; svet, ki ga bralcu razkrivajo *Mislice*, je prav zaradi drže, kljub klasičnemu vzorcu, neznaka, ki sodobnega človeka vedno znova začudi.

(*Otrok in knjiga,* št.52)

večernica za leto 2001

Pikalov Luža*,* deček Ran, obiskuje waldorfski vrtec; iz simpatičnih srečevanj med njim ter pravili vrtca in običajnega sveta nastaja prvoosebna pripoved, ki je igriva, prepričljiva in najmočnejša predvsem v avtentični dikciji šestletnika. Njegovemu miselnemu svetu in jezikovnim zmožnostim avtor prilagaja skladenjske vzorce ter izbor besed, med katerimi so nekatere tudi tabujske in ki brez dlake na jeziku poimenujejo tisto, o čemer mladinska književnost največkrat molči. Pikalova izpeljava pripovedi je dosledna in nikjer ne odstopa od koncepta, inovativna je tudi tematsko, saj si je avtor drznil vplesti v dogajanje nekatere »banalne« situacije: brisanje ritke na stranišču ali lulanje v »poznejših letih«…
Izvrstno, subtilno je oblikoval pripoved nenavadnega, netipičnega dečka, ki dobi meso in sladkarije samo pri babici, ki se ne igra z orožjem in pozna jogo… Luža pravi: »Mi moramo jest veliko fižola, ker ne jemo mesa od mrtvih živali. Samo potem kar naprej prdimo … Za poslastico je bil piškot brez sladkorja, iz rjave moke, ker ne smemo jesti bele moke v mojem vrtcu …« **Pikalo** tako duhovito z minimalnimi sredstvi skozi otroške oči upoveduje newageovski življenjski slog, kar je tematski novum v slovenski literaturi za otroke, pri tem pa je popolnoma nepretenciozen in z bralcem ne koketira na cenen način. Dečku je svet, ki ga doživlja, neznanka, ne razume ga v celoti – kljub temu da nas prepričuje o svoji vsevednosti in odraslosti. Tako je Pikalova zgodba tudi svojevrsten, a prav nič tendenciozen portret sodobnega sveta odraslih, ki jim avtor namenja humorne bodice zgolj posredno ter brez sleherne opozicije med naivnim otroštvom in odraslostjo. Luža namreč odrašča v posebnem, netipičnem, pa hkrati zelo sodobnem okolju in se v pripovedi pravzaprav poslavlja od otroškosti in divje, nebrzdane domišljije. Zato je knjiga ***Luža*** naslovniško univerzalna: naslovni junak je zaradi sporočilnosti, ki izhaja iz razmerja med njim in ostalimi osebami, veliko več kot le simpatični deček: pripisati mu je namreč mogoče nekakšno neodvisno mišljenje in vrednotenje sveta, zapredenega v bolj ali manj smiselna pravila. Prepričljiva psihologizacija je poleg bleščeče izpeljanega pripovednega loka in slogovne čvrstosti ter doslednosti prav tako odlika tega dela.: »Ni važno, koliko je številka vesolja, ampak da se imamo radi, če veš. Konec je konec …« Tako konča Luževo zgodbo Pikalo. Izvirno, odlično zgrajeno in izpeljano zgodbo duhovito nadgrajujejo ilustracije Marjana Mančka v stilu preproste otroške risbe.

(*Otrok in knjiga,* št. 55)

večernica za leto 2002

Ledene magnolije so roman o aktualni temi – radikalno in celostno tematizirajo spolno nasilje v družini. Vendar se literarni trend angažiranega socialnega realizma ne vpisuje površno in enoznačno. Pripovedni svet **Marjane Moškrič** oziroma njene prvoosebne junakinje je subtilen in do skrajnosti iskren, kar *Ledene magnolije* obvaruje pred možnostjo preenostavne sporočilnosti in moraliziranja. Že izbira prvoosebne naracije in uspešna izpeljava le-te govori o prepričljivi pisavi: prvoosebnost omogoča najmočnejši čustveni naboj in prav tako neposreden, celo zaupen stik z bralcem, toda samo spretni pripovedniki se znajo tudi izogniti pastem, ki jih skriva prevelika bližina.
Slog pripovedi je izčiščen in ves čas dosleden. Krčevita, boleča zgodba je povedana v krčevitem, eliptičnem jeziku, ki prehaja na pravih mestih že v nekakšno zaklinjanje. Jezik je socialno realističen, vendar je uporaba nizkih registrov funkcijsko utemeljena in posredovana s pravo mero.
Ni mogoče spregledati, da se temna mora glavne osebe razveže v slutnjo svetlejše zarje, nenazadnje posebna svetloba prežarja vso knjigo.

(*Otrok in knjiga*, št. 58)

večernica za leto 2003

Kolektivni junak v romanu ***Srebro iz modre špilje*** **Slavka Pregla** išče zaklad in ga najde. Dogaja se avantura, dogaja se na počitnicah, dogaja se otrokom. Imamo torej vse postavke za žanr avanturistično počitniškega romana. In vendar dobimo več od žanra. Kolektivni junak ni klišejski, ker so liki prefinjeno individualizirani. Prav tako so premišljene in netipske njihove relacije z okoljem. Generacijski konflikt ne postane samozadosten razlog pretiravanj, ker niso odrasli ne bolj ne manj popolni od še ne odraslih. Oboje avtor ves čas neprizanesljivo in zares duhovito ironizira. Druga ali verjetno prva pripovedna potujitev žanra pa je precizna in bogata pisava, ki ne ovira tekoče zgodbe, vendar pa bralca »vrže« iz samoumevnosti avtomatiziranega dojemanja sveta in mu omogoča, da ga vidi na novo. Natančno artikulirani pisavi se pridružuje natančno zgrajena zgodba. Vse niti se prepletajo in iztečejo, vendar ne v klasičen srečen konec. Zgodba iskanj ostaja na vseh ravneh odprta.
Odprtost pa je tudi tisti poglavitni presežek *Srebra v modri špilji*, ki se razkriva že v naslovu. Slavko Pregl poskrbi za subtilno premestitev pojma avanture. Otroci iščejo materialni zaklad. Tega tudi najdejo (pa ne v nerealistični maniri), vendar ne postane razlog neproblematiziranega materialnega zadovoljstva. Najdeno prepustijo arheologom, materialni zaklad postane skupna duhovna last. Kot je skupna duhovna last tisto, kar so na počitnicah nehote iskali in našli vsi. Stari ribič poskrbi za popotnico: »Vzemi si vsak po eno pest sreče s seboj. Ko se boste potepali po svetu in vam bo kdaj težko, poglejte v dlan. Spomnite se na ta mir in na to tišino. Pa na vse to srebro!«

(*Otrok in knjiga*, št. 61)

večernica za leto 2004

Gimnazijec **Igorja Karlovška** je presenetljiv roman o najglobljih breznih sodobne mladosti. V poplavi problemske literature o mladostnikih in za njih se zdi najradikalnejši in najbolj brezkompromisen. Roman ni napisan stilistično bravurozno, toda katerakoli druga jezikovna izbira bi bila neavtentična in olepševalna. Besedilo je napeto branje o zahtevnih problemih družine, šole, prevzgojnih domov, vendar z nedvoumno svetlobo na koncu brezupno temnega rova dogajanja. Nadpovprečno inteligenten mladoletnik Peter Janežič je po nedolžnem obsojen, da je kriv smrti svojega prijatelja, in je zato poslan v prevzgojni dom Radeče. Strahote sistematičnega šikaniranja domske najstniške »elite« prestopnikov, ki jih mora prestajati glavni lik, bralca ne pustijo neprizadetega: najprej zaradi sugestivnosti prvoosebne pripovedi glavnega lika ter njegove nesentimentalne dikcije, pa tudi zato, ker Karlovšek domski vzorec »prevzgoje« mladostniških prestopnikov posredno in neposredno problematizira kot vzgojno neproduktiven koncept. Pač pa je avtorjev optimizem uprt v glavni lik, saj ga prepričljivo oblikuje tako, da fant zmore zdržati pritisk prevzgojne ustanove, na obnovljenem sodnem procesu pa dokaže svojo nedolžnost. A četudi se roman srečno razplete, so človeške rane drugačnih take, da bo Peter zaznamovan za vse življenje. *Gimnazijec* sporoča, da nas obkroža hudo (če že ne zlo), vendar se je še zmeraj vredno upirati.

(*Otrok in knjiga,* št. 64)

večernica za leto 2005

Silovita in eruptivna, s čustvi nabita, iskrena in prepričljiva pripoved **Dušana Dima** je prvenec, ki ga je avtor namenil mladim, ki se navdušujejo nad glasbo, zlasti nad punkom. Vendar zaradi svoje univerzalnosti ***Distorzija*** presega generacijske okvire, saj punk, četudi v ospredju romana, za njegovo sporočilnost niti ni tako zelo pomemben, kar je razvidno že iz večpomensko zastavljenega naslova. Distorzijo, ki v medicini označuje izvin, pretrganje sklepnih vezi, v glasbi pa poseben kitarski efekt, lahko v prenesenem pomenu razumemo kot izrazit in skrajen napor, ki je pogoj za preseganje izjemne situacije, v kateri se znajde tudi glavni junak romana, petnajstletni Piksi,

gimnazijec**,** upornik, umetnik, sin proletarskih staršev, prebivalec ljubljanskih ulic in punkovski zanesenjak. Glasba je za Piksija več kot zgolj zabava: je način samorealizacije, iskanje lastne identitete ter ustvarjalno dejanje, ki mu ga hladna in odtujena družina pa tudi širše okolje noče priznati. Fant mora za dosego svojega cilja premagati številne zunanje in notranje prepreke: opraviti s šibko samopodobo, se soočiti s svojo spolno vlogo, vztrajati kljub neoodobravanaju in nezaupanju družine ter posmehu vrstnikov, preseči ljubezensko razočaranje in odkriti, kaj je v odnosu pristno in kaj ponarejeno, opraviti s čustveno izpraznjeno in prenarejeno glasbeno konkurenco, poleg tega pa se znajti še v številnih finančnih težavah, zgladiti odnose med člani skupine in se ob tem tudi sam učiti sprejemanja sebe in drugih.

Roman je tako v pravem pomenu besede razvojni: protagonist ob skrajnih naporih, s trmasto zagnanostjo in odpovedovanjem doživi pomembno notranjo preobrazbo: v sebi odkrije trdnost, ki temelji na moči lastne kreativnosti. Takšna intimna preobrazba pa se seveda ne manifestira kot klasični srečni konec.

Eruptivnost in prepričljivost zgodbe najde svoj optimalen izraz tudi v slogu. Avtor *Distorzije* ne izumlja jezika, ki bi se priličil domnevni mladosti, njegov jezik se zdi enako avtentičen ter hkrati izčiščen in skoncentriran, kot njegova tematska izbira.

(*Otrok in knjiga,* št. 66)

Janja Vidmar
Ljubljana

Desetnica brez meja

Gre za izjemno pomembno priznanje na področju ozaveščanja bralne kulture mladih in literarne srenje tako doma kakor tudi v zamejstvu. Nagrada je namenjena širšemu priznanju ter uveljavljanju otroške oziroma mladinske literature v stanovski organizaciji, literarnokritiški stroki in javnosti. Izvirno mladinsko leposlovje je že desetletja na visoki ravni, pomeni tudi temelj oblikovanja bralnih navad, kritičnega, kreativnega branja, a vendarle je pred ustanovitvijo sekcije za mladinsko književnost pri Društvu slovenskih pisateljev ostajalo bolj ali manj skorajda neopazno v aktualnem in dolgoročnem javnem vrednotenju knjižnega ustvarjanja predvsem s strani ceha in medijev. Potreba po stanovski nagradi je zato povsem razumljiva, saj pomeni enega osnovnih korakov pri dokončnem izenačevanju statusa mladinske literature z nemladinsko, tako znotraj samega Društva slovenskih pisateljev, kakor tudi v širši javnosti. Hkrati z nagrado raste tudi prizadevanje za vključevanje mladinskih pisateljev v ustvarjalne projekte na področjih, ki se dotikajo tako kulture kakor šolstva in znanosti, da bi tovrstno vključevanje naposled postalo stalnica, vtkana v vse nivoje literarne socializacije.

Z nagrado domačo javnost vedno znova opominjamo, ne le, kako zelo pomembna je mladinska književnost za kulturni in socialni razvoj družbe, temveč je dobitnik oziroma dobitnica nagrade vsakokrat tudi ambasador/ka naših stališč in dejanj.
Pobudnik za ustanovitev nagrade je bila sekcija za mladinsko književnost pri Društvu slovenskih pisateljev, ki deluje od 10. decembra leta 2003, ko je bil na pobudo Janje Vidmar sklican ustanovni sestanek sekcije. 16. decembra je sekcijo potrdil tudi občni zbor Društva slovenskih pisateljev in še istega leta se je porodila tudi zamisel o ustanovitvi stanovske nagrade za mladinsko književnost, ki bi jo podeljevalo samo Društvo in za katero bi se lahko potegovali izključno njegovi člani.
Pobudnika nagrade za uveljavljanje izvirnega otroškega in mladinskega leposlovja znotraj Društva slovenskih pisateljev sta bila Janja Vidmar in Slavko Pregl, sicer tudi ustanovna člana sekcije za mladinsko književnost. Pravno formalno je predlog Upravnemu odboru DSP posredovala sekcija, ta je predlog potrdil na svoji seji. Na naslednjem sestanku sekcije je bil na pobudo Janje Vidmar sprejet sklep, da se društvena nagrada poimenuje desetnica, po motivu iz ljudske balade o prstanu v pogači, ki odloča o usodi desete hčere v družini. Hkrati je luč sveta ugledal statut nagrade, ki je odločil, da se nagrada za najboljše otroško oziroma mladinsko delo članov Društva slovenskih pisateljev podeli vsako leto meseca maja v prostorih samega Društva. Nagrada se podeli za najboljše delo v poeziji ali prozi, za obdobje zadnjih treh let, izključno članom Društva, ki ustvarjajo v slovenskem jeziku. Nagrado omenjeno Društvo podeljuje avtonomno, načeloma s finančno pomočjo Ministrstva za kulturo, delno ali docela pa lahko nagrado samo in stroške v povezavi z njo pokrivajo sredstva pokroviteljev. Mimogrede, tovrstna stanovska nagrada bi morala biti vsaj načeloma neodvisna od gospodarskih združb in njihove finančne uspešnosti, saj ji lahko le podpora državnih institucij zagotavlja trajen obstoj, hkrati pa bi lahko v sklop nagrade sodila tudi sredstva za pokritje prevoda zmagovalnega dela. Vendar država kljub naraščanju posluha za mladinsko leposlovje v svojem proračunu še ni našla potrebnih sredstev, zato nagrado že od vsega začetka pokriva prijazna pokroviteljica, založba Prešernova družba iz Ljubljane, a o tem malce pozneje.
Podelitev same nagrade spremlja kulturni program in pogovor z dobitnikom. Izbor nagrajenca poteka po pravilih, ki jih določa odbor sekcije za mladinsko književnost in jih potrjuje Upravni odbor Društva slovenskih pisateljev. Nagrajenca izbere petčlanska žirija članov Društva, katero imenuje Odbor omenjene sekcije, potrdi pa jo Upravni odbor taistega Društva. Pri predizboru dvajsetih do tridesetih del vsakokrat sodeluje tudi zunanji strokovnjak s področja mladinske književnosti, doslej se je že četrtič zapored priključila zunanja svetovalka, dr. Dragica Haramija s Pedagoške fakultete v Mariboru. V poštev pridejo zgolj izvirna dela, ki so v zadnjem triletnem razdobju izšla od 1. januarja tistega leta, ki šteje kot prvo v triletju, do vključno 31. decembra tistega leta, ki šteje kot zadnje v triletju.

O dokončnem izboru desetih nominirancev avtonomno odloča žirija, sestavljena iz petih članov Društva, ki se hkrati kot člani žirije ne morejo potegovati za nagrado. Praviloma smejo člani žirije po svoji presoji v izbor poleg del, predlaganih s strani zunanjega strokovnjaka, vključiti tudi svoje predloge oziroma knjižne naslove. Zunanji strokovni sodelavec oziroma sodelavka sme s svojimi nasveti sodelovati pri posvetu žirantov, vendar nima glasovalne pravice.
Žirija petih članov Društva izbere deset nominirancev, katerih imena so objavljena v javnih občilih, zatem pa naredi ožji izbor, znotraj katerega skupaj odloči o zmagovalcu. Pri svojem delu se opira na lastno poznavanje področja mladinske književnosti, obenem pa so ji na voljo tudi ekspertize, recenzije, predloge in mnenja literarne stroke.
O svoji odločitvi, doseženi z večino glasov vseh petih članov, žirija obvesti sekcijo za mladinsko književnost in Upravni odbor Društva. V primeru, kadar v prvem krogu ni izbran zmagovalec in dve deli dobita enako število glasov, se tajno glasovanje o obeh delih ponovi in se izglasuje delo, ki prejme večje število glasov.
Mandat petčlanske žirije traja dve leti, dvema članoma žirije pa se mandat sme podaljšati še za eno mandatno obdobje, zaradi lažjega vpeljevanja novih članov v delo.
Na pobudo Društva slovenskih pisateljev poda Knjižnica Otona Župančiča v Ljubljani, enota Pionirska knjižnica, za potrebe nagrade desetnica vsako leto seznam mladinskih del, ki so izšla v zadnjih treh letih.
Doslej je bila stanovska nagrada desetnica podeljena štirikrat, dvakrat, torej v letu 2004 in 2005, v sestavi žirije: Ciril Zlobec, Suzana Tratnik, Tea Štoka, Jože Hudeček, France Forstnerič in Mitja Čander. V letu 2006 je nagrado podelila žirija: Polona Glavan, Dušan Merc, Slavko Pregl, Lenart Zajc in Jože Hudeček, v letu 2007 pa je žirijo iz osebnih razlogov zapustil Dušan Merc, zamenjal ga je Dušan Šarotar.
V letu 2004 se je za nagrado potegovalo 98 mladinskih del, ki so izšla med 1. januarjem 2001 in 31. decembrom 2003, in so ustrezala pravilniku o nagradi, ki nalaga, da je potrebno najprej izločiti vsa mladinska dela avtorjev, ki niso člani Društva slovenskih pisateljev na zadnji dan tistega leta, ki šteje kot zadnje v triletju. Pri samih članih Društva so potlej izločeni ponatisi del in izdaje knjig v tujih jezikih. Nadalje je izločeno gradivo članov Društva, ki ne sodi med leposlovje (informativne knjige, informativno-leposlovne knjige), ter knjige, ki so bile za nagrado nomirinane že leto poprej. Obenem je potrebno izločiti tudi dela avtorjev, ki sodijo v žirijo in se zatorej ne smejo potegovati za nagrado.
V omenjenem letu so se po tovrstnem izboru med deset nominirancev uvrstili:

- Mate Dolenc: *Leteča ladja*
- Goran Gluvić: *Popoldanski ritem*
- Miroslav Košuta: *Njune zgodbe*
- Svetlana Makarovič: *Počitnice pri teti Magdi*
- Vinko Möderndorfer: *Zakaj so sloni rahlospeči?*

- Slavko Pregl: *Srebro iz modre špilje*
- Primož Suhodolčan: *Živalske novice II. del*
- Bina Štampe Žmavc: *Pogašeni zmaj*
- Janja Vidmar: *Baraba*
- Dim Zupan: *Dežela odrezanih glav.*

Razvidno je, da se je med nominiranci znašel tudi zamejski avtor Miroslav Košuta, z delom *Njune zgodbe*, ki se je uvrstilo tudi med finaliste za večernico, prvi dobitnik desetnice 2004 pa je 25. maja postal pisatelj Mate Dolenc, s knjigo *Leteča ladja*. Nagrado sta avtorju skupaj podelila predsednik Društva slovenskih pisateljev, Vlado Žabot, in Matjaž Bizjak, direktor založbe Prešernova družba iz Ljubljane, založbe, ki je z razumevanjem in s posluhom za mladinsko leposlovje podprla finančno plat nagrade. Mimogrede, nagrada znaša približno dva tisoč evrov neto.

V letu 2005 je po pravilniku o nagradi kriterije izpolnjevalo 92 književnih del, ki so izšla med 1. januarjem 2002 in 31. decembrom 2004. Žirija v enaki sestavi kot leto predtem je izglasovala deset nominirancev:

- Borut Gombač: *Velike oči male budilke*
- Goran Gluvić: *Detektiv Zdravc*
- Marko Kravos: *Škrat Škrip Škrap nagaja rad*
- Marjana Moškrič: *Ledene magnolije*
- Vinko Möderndorfer: *Muc Langus & čarovnička Gajka*
- Bogdan Novak: *Lovci na petardarje*
- Slavko Pregl: *Usodni telefon*
- Primož Suhadolčan: *Pica je kraljica!*
- Marjan Tomšič: *Kar je moje, je tudi tvoje – zgodbice o živalih*
- Janja Vidmar: *Prijatelja.*

Med nominiranci je mogoče zaslediti tudi zamejskega avtorja Marka Kravosa z delom *Škrat Škrip Škrap nagaja rad*, tako da se je znova potrdilo, da sta oba vrhunska zamejska avtorja s svojimi deli prepoznavna in dobro zastopana tudi v domovini, zmagovalec pa je tega leta postal Slavko Pregl z delom *Usodni telefon*.
V letu 2006 je v novi sestavi žirije pogoje za nominacijo izpolnilo 90 del, ki so izšla od 1. januarja 2003 do vključno 31. decembra 2005, torej kot nalaga pravilnik o nagradi, ne več tista dela, ki so, recimo, z letnico 2005 izšla že v letu 2006. Nominiranci za nagrado desetnica 2006 so tako postali:

- Majda Koren: *Župcin dnevnik*
- Feri Lainšček: *Lučka*
- Miha Mazzini: *Drevo glasov*
- Tone Pavček: *S črko čez Krko*
- Milan Petek: *Zgodbe Sinjega ptiča*
- Matjaž Pikalo: *Samsara*
- Andrej Rozman Roza: *Marela*
- Marjan Tomšič: *Kar je moje, je tudi tvoje*
- Janja Vidmar: *ZOO*

- Dim Zupan: *Štirinajst in pol.*

Dobitnica desetnice 2006 je postala pisateljica Janja Vidmar s socialno-psihološkim romanom *ZOO*.
V letu 2007 je kriterije, ki so navedeni v pravilniku o nagradi izpolnilo 79 knjig in seznam del, ki jih je žirija izbrala za nominacijo, je:

- Mate Dolenc: *Zabloda laboda in druge zgodbe*
- Tatjana Kokalj: *Kamen v žepu*
- Majda Koren: *Zgodbe zajca Zlatka*
- Miroslav Košuta: *Minimalčice*
- Marko Kravos: *Trst v žepu*
- Vitan Mal: *Žardna in Četrtek*
- Andrej Rozman Roza: *Mihec gre prvič okrog sveta*
- Bina Štampe Žmavc: *Živa hiša*
- Janja Vidmar: *Nimaš pojma*
- Dim Zupan: *Hektor in ribja usoda – zgodba nekega Hektorja.*

Knjiga *Geniji: antologija sodobne slovenske mladinske kratke proze* – izšla je 2006 pri založbi Genija v Ljubljani – je bila izločena iz konkurence za nagrado (z obrazložitvijo, da gre za antologijo enajstih avtorjev, med njimi je tudi Slavko Pregl, član žirije, urednica antologije pa je hkrati strokovna svetovalka žirije, dr. Dragica Haramija), vendar je po mnenju žirije potrebno poudariti, da gre za pomembno delo na področju mladinske književnosti, ki ga nikakor ne gre prezreti.
Hkrati sta bila v letu 2007 med nominiranci spet oba najvidnejša zamejska avtorja za otroke in mladino (med člani Društva slovenskih pisateljev so sicer tudi zamejski ustvarjalci France Merkač, Lev Detela, Dušan Jelinčič, Boris Pahor, Evelina Umek, Aleksij Pregarc, Sergij Verč in drugi, vendar njihovo ustvarjanje, z izjemo Eveline Umek, posega pretežno na področje leposlovja za odrasle), Miroslav Košuta z delom *Minimalčice* in Marko Kravos z delom *Trst v žepu*, s čimer nagrada desetnica evidentno promovira tudi dela zamejskih avtorjev med domačimi bralci.
Dobitnica četrte desetnice pa je postala Bina Štampe Žmavc s pesniško zbirko *Živa hiša*.
Po pravilniku o nagradi desetnica se le-ta podeljuje izključno za poezijo ali prozo, dramatike tako med nagrajenci oziroma nominiranci ni. Na splošno je opazen precejšen upad pesniških zbirk za otroke in mladino, saj je z izjemo Toneta Pavčka, Andreja Rozmana Roze in Bine Štampe Žmavc v vseh štirih letih med nominiranci poezijo prispeval le še Vinko Möderndorfer. Med prozo prevladujeta realistična pripoved in sodobna pravljica, nekaj je tudi najstniških problemskih romanov s tabujsko tematiko. Nagrade so enakomerno porazdeljene med spoloma: zmagovalno delo *Leteča ladja* Mateta Dolenca je zbirka sodobnih mitov in povedk, dobitnica desetnice, knjiga Slavka Pregla *Usodni telefon*, sodi v doživljajsko prozo, nagrajeno književno delo Janje Vidmar *ZOO* je socialno-

psihološki roman, medtem ko je nagrajena knjiga Bine Štampe Žmavc *Živa hiša* pesniška zbirka, tako da je mogoče zaključiti, da stanovska nagrada nehote pokriva obe zvrsti, liriko in epiko. Med pripovednimi vrstami pa so zastopani najrazličnejši žanri pustolovk, detektivk, ljubezenskih pripovedi, sicer tudi bajke in pravljice, ki jim je skoraj težko določiti razlikovalne lastnosti, realistične pripovedi, opaziti pa je tudi rahel porast tako imenovane cross over ali mejne literature, ki skupaj z dviganjem realne starostne meje v družbi premika navzgor tudi meje svojih bralcev. V tej literaturi je opaziti nekatere izrazitejše slogovne prijeme, jezikovne inovacije (neologizmi, okasionalizmi, skovanke, slengizmi …), notranji monolog, tok zavesti, razdelano psihologizacijo književnih likov in še nekaj podobnih elementov modernega romana, s čimer se izvirna mladinska književnost postavlja ob bok svetovnemu trendu.

Kaj je mogoče reči ob zaključku? V zadnjih letih postaja vloga mladinske književnosti vse pomembnejša kategorija v socialnem razvoju današnje družbe, v kateri mladostnik prezgodaj konzumira popačene vrednote sistema, ki jih ne zmore klasificirati po lastnem etičnem kodeksu, ker zanj preprosto še nima dovolj izkušenj in podatkovne baze. Sekcija za mladinsko književnost in z njo nagrada desetnica promovirata avtorje, ki ustvarjajo v slovenskem jeziku. Prizadevata si za njihovo afirmacijo na vseh ravneh šolanja, obenem pa tudi za odmeve izvorne mladinske književnosti v zamejstvu in tujini, saj je doslej na dobri poti kar nekaj kakovostnih prevodov domače mladinske literature, promovirane tudi s pomočjo omenjene stanovske nagrade.

Predstavitve knjig in projektov

PJESNIČKO STVARALAŠTVO NIKOLE ŠOPA

Fedora Ferluga-Petronio. *Pjesničko stvaralaštvo Nikole Šopa (1904.-1982.) između filozofije i kozmologije. Uz stotu obljetnicu rođenja Nikole Šopa.* Uredila Fedora Ferluga-Petronio. Sarajevo-Zagreb, 2005, 204 str.

Na Univerzi v Vidmu je potekal 3. in 4. aprila 2003 mednarodni simpozij, posvečen hrvaškemu pesniku in filozofu bosanskega porekla Nikoli Šopu (1904–1982). Prispevki omenjenega simpozija so bili že objavljeni v italijanskem zborniku *La poesia di Nikola Šop (1904-1982) tra filosofia e cosmologia* l. 2004, ob stoletnici pesnikovega rojstva, pri prestižni založbi Marsilio v Benetkah. Zbrano gradivo pa je vzbudilo veliko zanimanje tudi na Hrvaškem in v Bosni, tako da je prišlo do objave tudi v hrvaščini pri založbi HKD Napredak (Sarajevo-Zagreb) jeseni l. 2005. Zaradi dolgoletnega molka, ki je v povojnem času zaznamoval iz ideoloških razlogov Šopovo pesništvo, je kljub pesnikovi veličini ostalo marsikaj nedorečenega tudi v hrvaški literarni in kulturni zgodovini. Sicer pa je bil namen zbornika ravno osvetliti še premalo znane tematike in različne pristope pri interpretaciji pesnikovega opusa: od zgolj književnega do zgodovinskega, poetološkega, filozofskega, teološkega, kozmološkega in celo muzikološkega. Zato je bil zbornik tudi pri hrvaškem občinstvu zelo dobrodošel in toplo sprejet.

Uvodna beseda Fedore Ferluga-Petronio, redne profesorice za hrvaško in srbsko književnost na videmski univerzi ter organizatorice simpozija, in pozdravna govora rektorja videmske univerze Furia Honsella in zdaj že pokojnega hrvaškega akademika Ive Frangeša, so v zborniku namenoma objavljeni dvojezično, v hrvaščini in italijanščini, vsi ostali prispevki v hrvaščini. Akademik Frangeš in zagrebški italianist Mladen Machiedo obravnavata korespondenco med Nikolo Šopom in pesnikom ter Šopovim prijateljem Dragutinom Tadijanovićem. Njuna članka sta zelo pomembna za boljše razumevanje Šopove mladosti in na splošno za odnos Šopa do ženske. Akademik in pesnik Ivan Golub ter splitski nadškofov vikar in literarni zgodovinar Drago Šimundža obravnavata pesništvo Nikole Šopa s teološkega aspekta. Pri tem Ivan Golub obuja tudi osebne spomine in prijateljstvo s Šopom. Filozofskega značaja je članek profesorice z zagrebške univerze Ljerke Schiffler, s simboliko živali v Šopovem pesništvu pa se ukvarja istrski pesnik Daniel Načinović. Naslednja dva prispevka izpod peresa italijanskega pesnika Cesara Ruffata in slovenskega pesnika Janeza Premka se posvečata kozmični tematiki hrvaškobosanskega pesnika oziroma njegovi zadnji kozmični fazi. Asistenka z videmske univerze Natka Badurina obravnava zgodovinsko problematiko v Šopovih radiodramah, Fedora Ferluga-Petronio pa obravnava tudi metafizične aspekte v istem, do sedaj premalo raziskanem pesnikovem literarnem žanru, in pri tem vzporeja besedilo z radijskimi izvedbami. Zbornik bogatita še dva izvirna prispevka izpod peresa fizika in filozofa z zagrebške univerze Tomislava Petkovića, ki obravnava vzporednice med Šopovo, Platonovo in Einsteinovo koncepcijo vesolja, in Mladena Tarbuka, superintendanta Hrvaškega narodnega gledališča v Zagrebu, ki analizira z muzikološkega in poetološkega aspekta lastno uglasbitev Šopovega ciklusa *Sanjači (Sanjavci)*, zelo pomembnega za razumevanje pesnikovega prehoda v kozmično fazo.

V dodatku sledi še niz Šopovih pesmi, ki v časovnem zaporedju ponazarja pesnikovo razvojno pot. Zbornik skuša na tak način ob predhodnih večplastnih interpretacijah še najbolj neposredno prikazati globino Šopovega pesniškega sporočila.

Fedora Ferluga-Petronio

BLAGOSLOV BARKE

Daniel Načinović. *Blagoslov barke.* Uredila in spremno besedo napisala Fedora Ferluga-Petronio, Istra kroz stoljeća, kolo XII, knjiga 66, Pula: Čakavski sabor, 2007, 390 str.

Knjiga *Blagoslov barke*, ki je izšla letos spomladi pri Čakavskem saboru v Pulju v nizu

Istra kroz stoljeća in katere urednica je Fedora Ferluga Petronio, ki ji je napisala tudi spremno besedo, predstavlja izbor poezije in proze iz in novinarja. Daniel Načinović, ki se je rodil l. 1952 v Labinu in diplomiral iz hrvaškega in italijanskega jezika na Pedagoški akademiji v Pulju, se odlikuje v okviru sodobnega hrvaškega pesništva po izredno originalnem opusu, ki je istočasno klasičen in izrazito moderen.

Klasičnost Daniela Načinovića izhaja iz spevnosti in melodioznosti njegovih rim, v katerih pesnik oblikuje ne samo najbolj klasično izmed vseh pesniških oblik, sonet, temveč spleta celo sonetni venec z akrostihom *Libar od vrimena* v istoimenski pesniški zbirki iz l. 1984 izrazito filozofske vsebine, in to celo v čakavskem narečju. Modernost Načinovićeve poezije pa izhaja predvsem iz večjezičnih mozaikov, ki se pojavljajo v izredno strnjeni in jedrnati obliki v zbirkah, ki opisujejo istrska mesta v obdobju »fin de siècla« in se melanhonično ter istočasno ironično navdihujejo ob zadnjem obdobju avstroogrske monarhije. Take so npr. zbirke *Jadranske pjesme* (1984), *Čovik na tin svitu* (1990), *Jingle Joyce* (2003). Zadnja je posvečena irskemu pesniku Jamesu Joycu, ki je na začetku prejšnjega stoletja preživel leto in pol v Pulju, med letoma 1904 in 1905. Načinović piše v štirih različnih jezikovnih registrih: v hrvaškem književnem jeziku, v knjižni italijanščini (pesniška zbirka *Ur* iz l. 2002 je pisana izključno v italijanščini), v čakavskem narečju in cakavskem govoru rodnega Labina. V cakavskem govoru je sestavljena zbirka *Rhapsody in Ca* (2000) (naslov se zgleduje po Gershwinovi *Rhapsody in Blue*), v kateri je strnil spomine istrskih izseljencev v ZDA in njihove vtise v novi domovini. Občasno se pesnik poslužuje tudi nemščine, predvsem v zbirkah, ki so posvečene istrskim obalnim mestom za časa Avstroogrske, pa tudi angleščine v *Jingle Joycu*, ko opisuje Joycovo bivanje v Pulju. V nekaterih primerih spretno vpleta v svoje stihe celo latinščino. Vendar tu ne gre zgolj za besedno igro, ki je vsekakor pestra in zanimiva, temveč za poezijo globokega navdiha, ki pride še najbolj do izraza v zbirkah filozofske in poduhovljene tematike, kot v že omenjenem *Libru od vrimena*, v tridesetletnega opusa Daniela Načinovića, istrskega pesnika, pisatelja, esejista, prevajalca

pesnitvah *Elohim* (1995) in *Gospa od Škrpjela* (2004). Gre vsekakor za prefinjeno in raznoliko pesništvo, v katerem se ob humorju in ironiji prepleta tudi globoka čustvenost ob univerzalnih filozofskih temah, ki postavljajo Daniela Načinovića v sam vrh sodobne hrvaške poezije.

Fedora Ferluga-Petronio

IZVIRNE SLOVENSKE PESMI JOVANA VESELA KOSESKEGA

Kozma Ahačič. *Izvirne slovenske pesmi Jovana Vesela Koseskega: Vsebinski opis, okoliščine nastanka, pregled ocen, jezik, tekstnokritični aparat ter diplomatični in kritični prepis pesmi 1818–1852.* Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica 9), 2006.

Delo prikazuje izvirne slovenske pesmi Jovana Vesela Koseskega do leta 1852. V uvodnih poglavjih prinaša pesnikov življenjepis, predstavi literarna obdobja pesnikovega ustvarjanja in navede pesnikova izvirna dela. Nato naniza sodbe o pesnikovem literarnem ustvarjanju od leta 1844 do današnjih dni. Iz sodb je jasno razviden razvoj literarnozgodovinske misli od začetnega navdušenja do popolnega zavračanja od sedemdesetih let 19. stoletja naprej in objektivizacije v zadnjih letih. Poglavje o jeziku Koseskega do leta 1852 z empiričnimi podatki prinaša nekatera nova spoznanja in pokaže, da vsaj v začetnih pesmih Koseski uporablja besedišče, ki je bilo kot nezaznamovano uvrščeno v Pleteršnikov slovar in pozneje v SSKJ in so ga navajali tudi starejši slovarji oziroma rokopisi slovarjev (Murko, Cigale, Caf, Janežič ipd.).

Temu sledi obravnava okoliščin nastanka posamezne pesmi, obravnava vsebine, ki je vselej predstavljena tudi z grafikoni, obravnava forme posamezne pesmi in obravnava ocen in odzivov na posamezno pesem, ki skuša karseda izčrpno prikazati mnenja o pesmi takoj po nastanku in v poznejših obdobjih. S takšno obravnavo delo argumentirano ovrže mnoge napačne trditve o Koseskem in posameznih

njegovih pesmih ter opozarja na možnost nadaljnjih raziskav.
V zadnjem poglavju sledijo obravnavane pesmi (*Potažva, Potažba, Slovenja cesarju Ferdinandu, Zima, Vojaška, Bralcem Novic h koncu leta 1845 v spomin, Kdo je mar?, Novice bralcem ob novem letu 1847, Ne sodi!, Začarana puška, Naprej, slavenski Jug, Nemškutar, Viribus unitis in Visoka pesem, 1850*) v kritičnem in diplomatičnem prepisu. Diplomatični prepis navaja tudi razlike med posameznimi natisi, kritični prepis pa navaja tudi razlage posameznih besed in skladenjskih posebnosti. Temu sledi razlaga stvarnih in zgodovinskih pojmov, ki olajša razumevanje vsebine posameznih pesmi.

Kozma Ahačič

LITERATURA V VEČKULTURNEM POLOŽAJU IN USTVARJALNO DELO JOLKE MILIČ

Literatura v večkulturnem položaju in ustvarjalno delo Jolke Milič. Uredila Barbara Pregelj. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, 2006, 124 str.

Monografija prinaša prispevke s simpozija, ki sta ga 26. maja 2006 v Kosovelovi knjižnici v Sežani pripravili Univerza v Novi Gorici in Kosovelova knjižnica Sežana. Po eni strani skuša predstaviti življenje, prevajanje, pesnjenje in polemike Jolke Milič, po drugi pa se posveča širšim vprašanjem prevajanja in medkulturnega konteksta.
Knjižico uvaja prispevek študentk novogoriške slovenistike, v katerem so orisani življenje, pesnjenje in polemike Jolke Milič ter sežansko večkulturno okolje. Razprava Božene Tokarz izpostavlja med prevajalskimi kompetencami obravnavanke predvsem njeno sposobnost empatije kot tisti element, ki pomaga ohranjati ravnovesje med tujostjo in svojskostjo prevoda, Martina Ožbot pa predstavlja italijansko-slovensko ter slovensko-italijansko prevodno produkcijo, za katero je značilna izrazita asimetričnost. Marija Pirjevec razčlenjuje specifiko tržaškega okolja, v katerem je po zaslugi Jolke Milič prišlo do revialne, kasneje pa tudi knjižne izdaje italijanskega prevoda Kosovelovih pesmi. Bogomila Kravos piše o posredniški vlogi Josipa Tavčarja v tržaškem okolju, primerjavi med posredniško vlogo Cirila Zlobca in Jolke Milič pa se posveča Zoltan Jan. David Bandelli se ukvarja s prevodi Kocbekove poezije v italijanščino, Barbara Pregelj pa s prevodi Lorcovih pesmi v slovenščino. Ana Toroš v svoji razpravi obravnava recepcijo Alojza Gradnika v Italiji, Tamara Klanjšček pa kulturno pogojene metavsebine v prevodih romanov Johna Updika. Monografijo sklepa prispevek študentk novogoriške slovenistike o večkulturni tradiciji Goriške ter celotne Primorske.

Barbara Pregelj, Zoran Božič

POGLEDI NA SIMONA GREGORČIČA

Pogledi na Simona Gregorčiča. Uredila Barbara Pregelj in Zoran Božič. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, 2006, 144 str.

V monografiji so zbrani prispevki s simpozija, ki sta ga v Domu Andreja Manfreda v Kobaridu 10. novembra 2006 organizirali Univerza v Novi Gorici in Občina Kobarid. Rdeča nit večine zbranih prispevkov je vrednotenje Gregorčičeve poezije, njegova korespondenca s Prešernovim ustvarjanjem, pa tudi recepcija Gregorčičeve poezije tako znotraj literarnega kanona, ki ga vzpostavlja šolstvo, kot v tujini, še zlasti v prevodih v italijanščino.
Prvo poglavje knjižice je duhovnozgodovinsko. Razprava Mihaela Glavana na ozadju kulturnozgodovinske podobe Simona Gregorčiča izpostavi priljubljenost in popularne elemente Gregorčičeve poezije. Branko Marušič razčlenjuje Gregorčičevo poseganje v sočasno politično dogajanje, Bogomila Kravos piše o parodijah Gregorčičevih pesmi, ki so v tridesetih letih nastale v Trstu med štempiharji, Silvo Fatur pa se v svojem raziskovalnem prispevku posveča odnosu Simona Gregorčiča do mecena Josipa Gorupa pl. Slavinskega.
V drugo poglavje so uvrščeni prispevki, ki se osrediščajo ob recepciji Gregorčičevega dela. Irena Prosenc Šegula podaja pregled prevodov in obravnav Gregorčiča pri Italijanih, Fedora Ferluga Petronio pa ocenjuje predvsem Husujeve prevode Gregorčičevih pesmi v

sosednji jezik. Zoran Božič predstavlja pojavljanje Gregorčičevih pesmi v srednješolskih berilih od konca 19. stoletja do danes, Maja Melinc pa v svojem prispevku podaja izsledke raziskave o poznavanju in razumevanju Gregorčiča med dijaki z obeh strani meje.
Tretje poglavje je bolj interpretativnega značaja: Aleksander Bjelčevič se ukvarja z Gregorčičevim verzom in kitico, Vlado Nartnik raziskuje skrite simbole v obliki in zgradbi nekaterih Gregorčičevih pesmi, Tomaž Sajovic pa s stališča umetniškosti in umetelnosti interpretira pesem *Človeka nikar!* David Bandelli predstavlja komične in satirične prvine v Gregorčičevi poeziji, Milena Mileva Blažič pa z vidika mladinske književnosti raziskuje Gregorčičevo pojmovanje otroka. Poglavje sklepa prispevek Matejke Grgič o pogledih na jezik v Gregorčičevem času.
Zadnje poglavje prinaša pričevanje Janeza Dolenca o Gregorčičevem pogrebu, s čimer se ponovno odpirajo vprašanja, ki se tudi v tej monografiji zastavljajo ob problematiki duhovnozgodovinske in literarne interpretacije ter recepcije Gregorčičeve poezije.

Barbara Pregelj, Zoran Božič

SLOVENŠČINA IN NJENI UPORABNIKI V LUČI EVROPSKE INTEGRACIJE

Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije. Zbrali in uredili: Vesna Mikolič, Karin Marc Bratina. Knjižnica Annales Majora. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005, 350 str., graf. prikazi.

Vprašanje uporabnikov nekega jezika je izredno pomembno za vsak živ jezik, torej jezik, ki želi ohranjati svoje polno življenje v neki jezikovni skupnosti. Tudi z vidika vitalnosti slovenskega jezika je torej identificiranje njegovih uporabnikov ključnega pomena, še posebej pa se to vprašanje kaže pomembno ob sodobnih globalizacijskih procesih in po vstopu Slovenije v Evropsko unijo. Pojavljajo se namreč vprašanja, ali se bo zaradi razmeroma majhne številčnosti slovenske jezikovne skupnosti slovenščina umikala z nekaterih področij družbenega življenja, kar bi lahko bilo za njen obstoj usodnega pomena. Po drugi strani pa bo slovenski jezik v evropskih institucijah pridobil nove funkcije in krog uporabnikov se bo zato razširil.
Monografija *Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije* (zbrali in uredili Vesna Mikolič in Karin Marc Bratina) poskuša v okviru 20 prispevkov 23 avtorjev odgovoriti na vprašanja, kaj torej vstop Slovenije v Evropsko unijo pomeni za slovenščino v slovenskem kulturnem prostoru in kako se bodo morebitne spremembe v rabi slovenščine čutile tudi pri njenih uporabnikih zunaj slovenskega kulturnega prostora.
Monografija je razdeljena na tri dele. V prvem sklopu »Medkulturnost jezika in njegovih uporabnikov« se teoretiki spraševali, čigav je slovenski jezik, tako z diahronega kot sinhronega vidika, in kaj zanj in za slovensko jezikovno politiko pomeni svojevrstni medkulturni položaj, v katerega je slovenščina vstopila po vključitvi Slovenije v evropsko združbo. Pojem medkulturnosti in vsebine medkulturnega sporazumevanja so razčlenjeni in utemeljeni z jezikoslovnega, kulturološkega in filozofskega vidika.
Drugi sklop »Socialno-funkcijski položaji slovenskega jezika« prinaša nekatere odgovore na vprašanja, ali postaja zvrstnost slovenskega jezika, tudi spričo evropske integracije, danes še kompleksnejša ali pa, nasprotno, če raba slovenščine na nekaterih področjih peša, zaradi česar trpi tudi njena zvrstna pestrost. Pozornost je posvečena različnim socialno-funkcijskim tipom slovenskih besedil in aktualnim vprašanjem slovenščine v medijih, politiki, diplomaciji in šolstvu.
V tretjem sklopu »Slovenski jezik v stiku« avtorji ugotavljajo, kako je za načrtovanje razvoja slovenščine izredno pomembno opazovanje delovanja tega jezika v stiku z drugimi jeziki, ki se v Sloveniji še uporabljajo, in jeziki, prisotnimi na narodnostno mešanih območjih slovenskega kulturnega prostora (v okviru Slovenije in v zamejstvu). Prav tako se spremembe v rabi slovenščine čutijo tudi pri njenih neslovenskih uporabnikih, to je uporabnikih zunaj slovenskega kulturnega prostora, zato so nekateri prispevki posvečeni problematiki slovenščine kot tujega jezika, drugi pa obravnavajo vprašanja, povezana s

prevajanjem in tolmačenjem v slovenski jezik ali iz njega. Osvetljena je vloga slovenščine v različnih organih Evropske unije in v evropskih državah nasploh.

Monografija s poglobljenim vpogledom v količino in naravo uporabnikov slovenskega jezika nedvomno prinaša pomembne elemente za načrtovanje razvoja in rabe slovenskega jezika v prihodnosti.

Vesna Mikolič

MED KULTURAMI IN JEZIKI – IN MEZZO ALLE CULTURE E LINGUE

Vesna Mikolič, Susanna Pertot, Nives Zudič Antonič: *Med kulturami in jeziki – In mezzo alle culture e lingue.* Koper: Založba Annales, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Fakulteta za humanistične študije Koper, 2006, 87 str.

Strokovna slovensko-italijanska dvojezična monografija *Med kulturami in jeziki* je nastala v okviru projekta »Mladi v medkulturnem položaju« programa Phare CBC Slovenija/Italija 2003 (Skupni sklad za male projekte), ki ga je pod vodstvom nosilke dr. Vesne Mikolič izvajala Fakulteta za humanistične študije Koper Univerze na Primorskem v sodelovanju s sledečimi partnerji: SSISS in Pedagoška fakulteta Univerze v Trstu, Znanstveno-raziskovalno središče Koper Univerze na Primorskem, SLORI Trst, Osnovna šola Elvire Vatovec Prade, Scuola elementare »Pier Paolo Vergerio il Vecchio« Capodistria, Scuola Media »Munzio de Tommasini« Trieste in Nižja srednja šola »Ivan Cankar« Trst.

Namen projekta je bil oblikovati metode in tehnike medkulturne vzgoje v šolskem in družinskem okolju, ki zajemajo medkulturno ozaveščanje mladih na področju kulturnega stika ob slovensko-italijanski meji. Pilotni preizkus modela je zajemal delo s študenti Fakultete za humanistične študije Koper Univerze na Primorskem ter Pedagoške fakultete Univerze v Trstu in s 13-letnimi učenci dveh osnovnih in dveh nižjih srednjih šol, in sicer ene s slovenskim in druge z italijanskim učnim jezikom v Kopru in ene s slovenskim in druge z italijanskim učnim jezikom v Trstu, ter njihova srečanja. Na osnovi izdelanega modela medkulturne vzgoje je bila izdana informativno-izobraževalna knjižica *Med kulturami in jeziki*, nato pa so bila ob predstavitvi te monografije na obeh straneh meje organizirana usposabljanja ciljnih skupin, kot so: študentje, učitelji, oblikovalci šolskih in kulturnih politik ter starši.

Monografija v okviru petih večjih sklopov vsebin – to je Slovenci in Italijani ob meji, Manjšinsko šolstvo, Medkulturna vzgoja, Večjezični otroci in Živeti z več kulturami – poda osnovne značilnosti večkulturnega območja ob zahodni slovenski meji. Posebej sta predstavljeni slovenska manjšina v Furlaniji Julijski krajini in italijanska manjšina v Slovenski Istri. Knjižica na zelo nazoren način predstavi možnosti, ki jih za aktivno in plodno sobivanje več kultur ponujajo metode medkulturne vzgoje v družini in šoli. Prav tako v slogu priročnika predstavi načine, kako in kdaj moramo biti pozorni na prvine slovenske in italijanske kulture v tem prostoru, da se jih bomo sploh zavedali.

Ko se Evropa in svet povezujeta in postaja vse bolj jasno, da je razumevanje različnih kultur in jezikov nujno za delovanje sodobnega človeka, bi se lahko ljudje, ki živimo v narodnostno mešanih območjh (to velja za vse tri avtorice monografije), lahko počutili privilegirane, saj nas vsakodnevno soočanje z več kulturami že od nekdaj sili v spoznavanje kultur in jezikov našega okolja. Zaradi specifičnih zgodovinskih ali aktualnih političnih okoliščin pa je žal ta stik kultur in jezikov pogosto prej povod za konflikte in polemike kot pa priložnost za plodno in bogatejše življenje skupnosti in posameznika. K temu se pridružuje še vprašanje globalne skupnosti in statusa angleščine kot osnovnega jezika sporazumevanja. Tako vprašanje, zakaj in kako spoznavati različne kulture in jezike, ni več tako samoumevno in odgovor še zdaleč ne enostaven. Kljub temu pa publikacija *Med kulturami in jeziki* poskuša ponuditi nekaj tovrstnih odgovorov.

Vesna Mikolič

IKT – IZZIV ZA SLAVISTIČNO DRUŠTVO LJUBLJANA

Marija S. Leskovar: *IKT* (informacijsko-komunikacijska tehnologija) – *izziv tudi pri delovanju profesionalnih združenj, kot je Slavistično društvo Ljubljana.*

Prednosti, ki jih omogoča sodobna informacijsko-komunikacijska tehnologija (IKT), lahko veliko doprinesejo tudi k učinkovitejšemu delovanju neprofitnega profesionalnega združenja.

Ob ažurnem urejanju spletnih strani, informiranju na virtualnih oglasnih deskah, skrbništvu nad forumskimi temami, organiziranju zaprtih uporabniških vsebin se med skupino vzpostavi zelo živahna komunikacija, ki zaradi svoje časovne fleksibilnosti in nenazadnje specifične virtualne narave spodbudi tudi bolj introvertirane posameznike, da aktivneje sodelujejo v strokovni debati.

Zaradi vseh naštetih razlogov smo sodobne informacijske procese vpeljali tudi v delovanje Slavističnega društva Ljubljana. V svojem letnem načrtu smo si zadali za prioritetno nalogo vzpostavitev in oblikovanje takih spletnih strani, ki bodo primerne aktualnim potrebam članov, obenem pa bodo predstavljale tudi najracionalnejši presek med tehničnimi in finančnimi možnostmi društva. Po začasnem naslovu (http://www2.arnes.si/~scenterlj/) smo zaprosili za registracijo lastne domene (http://www.sdlj.si/).

Na spletnih straneh Slavističnega društva Ljubljana tako danes podajamo splošne informacije o društvu in njegovih članih ter obvestila o aktualnih dogajanjih. Poleg teh vsebin so uvedene tudi posebne uporabniške strani, do katerih imajo dostop izključno člani s svojimi zaščitnimi gesli. Trenutno se je pokazalo kot najpomembnejše informiranje o tekmovanju za Cankarjevo priznanje – vsebinski in organizacijski del tekmovanja ter doseženi rezultati tekmovalcev. Uredništvo spletnih strani tako redno obvešča svoje člane o novicah in zanimivostih, v arhivu pa jim ponuja zbirko preteklih tekmovalnih nalog, tematske sklope tekmovanja in seminarjev, kulturnih dogodkov, v rubriki zakladnic pa koristne ciljne e-povezave. Predvsem si želimo, da v bližnji prihodnosti zaživi še slavistični forum, ki bo odpiral in podpiral aktualno problematiko ter prispeval k izmenjavi informacij in dobrih praks med slovenisti osrednje in hkrati tudi največje slovenske regije.

Marija S. Leskovar

DRUGAČNI VERZI – VERSI DIVERSI

Drugačni verzi – Versi diversi. Pesniki dveh manjšin – Poeti di due minoranze. Izbrala, uredila, spremni študiji in kritiška besedila napisala Elis Deghenghi Olujić in Miran Košuta. Koper-Capodistria: Unione italiana-Italijanska unija, 2006, I. knjiga 291 str., II. knjiga 299 str.

Turkizna in svetlomodra platnica vežeta kot različna barvna odtenka jadranskega morja mozaika doživetij in zgodovinskih dediščin, ki ju v dveh knjigah izražajo verzi po državljanstvu italijanskih pesnikov, ki ustvarjajo v slovenskem jeziku, ter istrskih slovenskih in hrvaških pesnikov, ki ubirajo svoje pesniške strune v italijanščini.

Drugačni verzi – Versi diversi je založniška in kulturna pustolovščina, ki jo je Italijanska unija uresničila v sklopu evropskega programa Phare za čezmejno sodelovanje Slovenija/Italija 2003. Pobuda se je tankočutno usmerila v osvetlitev intimnih pokrajin pesnikovanja, je ovrednotila in širila delo med seboj zelo različnih umetniških osebnosti in duhovnih razsežnosti, katerih skupni imenovalec je obmejna identiteta človeka, ki nosi v sebi zaklad ali včasih kontroverzni znak razkrojenosti med državljanstvom in narodnostjo.

Elis Deghenghi Olujić in Miran Košuta sta se kot glavna urednika dveh zrcalnih delov obsežne celote poglobila v pesniško gibanje primorskega teritorija, sta uredila selekcijo del iz opusov izbranih pesnikov in opremila vsako poglavje s portreti posameznih umetnikov ter kritiškim besedilom. Nastala je tako, po besedah avtorja uvodne besede k antologiji pesnikov italijanske narodnosti Elvia Guagninija, »knjiga-zemljevid«, ki »živi v manjšinskem položaju« in »pripoveduje o samoopazovanju in notranjem izpraševanju«. Urednica zbirke italijanskih pesnikov ponuja bralcu ključ za zavestno pristopanje k vsebinam

s spremno besedo, ki zgodovinsko uokvirja identiteto italijanske skupnosti v Istri in vodi na pot skozi čutenja in umetniške usmeritve izbranih pesnikov. Istrske italijanske pesnike druži travma povojnega prisilnega, množičnega izseljevanja in postopnega prebolevanja tragedije, ki ga pisana beseda zrcali v svojem razvoju od realističnih izrazov očetov do bolj neobremenjenega iskanja »kritičnega soočenja s tradicijo«.

Na drugi strani meje pa je zareza v enotni slovenski prostor posledica mejne cezure znotraj nekdanjega habsburškega cesarstva. Z izjemo Benečanov, dedičev Beneške republike, so ostali Slovenci morali sprejeti ločitev in breme posledičnega psihološkega ter bivanjskega nemira, ki ga je fašistično preganjanje dodatno zaostrilo, a so v asimilacijskem postopku razvili samosvojo, raznoliko kulturno identiteto na križpotju nemške, italijanske in furlanske kulture.

Pisanje v lokalnih govoricah ali knjižnem jeziku je postalo pri obeh manjšinah sredstvo za ohranitev lastne narodne in kulturne identitete. V sklopu nove Evrope, kjer narodnostne meje pridobivajo večji pomen od državnih, imajo izkušnje manjšin prednost že dolgoletnega soočenja in poglabljanja vprašanj sobivanja in kulturne izmenjave. V tej luči je antologija pričevalka raznolikega mozaika izrazov in odnosa do lastnih kulturnih korenin znotraj tradicije dveh obmejnih zgodb in skozi različne generacije živečih pesnikov, kot tudi posrednica aktualnih kulturnih vrednot v odnosu do večinskega okolja.

Dialog preko jezikovnih pregrad je osnovni cilj, ki ga Evropska unija spodbuja in podpira, pobudniki projekta »Pesniki dveh manjšin« pa so na tej osnovi uspeli zgraditi še trdnejše kulturne mostove. Popolnoma dvojezični publikaciji omogočita slovenskim in italijanskim bralcem vstop v umetniške pokrajine vseh štiriindvajsetih pesnikov, delo v zakulisju pa je utrdilo vezi med ustvarjalci in sprožilo željo po spoznavanju. Izmenjave in iskanje stikov so se pospešili predvsem v drugem delu realizacije zrcalnega projekta, ki je bil zaupan partnerjem Zveze slovenskih kulturnih društev. Pod skupnim istoimenskim naslovom in kot nadaljevanje v duhu vsebin publikacije je režiserka Martina Kafol realizirala video-mozaik z miniaturnimi portreti vseh pesnikov. Iskanje modernih sredstev kot način za približanje pesniških sugestij širšemu in predvsem mlademu občinstvu je sugeriralo pobudnikom še dodatno dopolnitev projekta s fotografsko razstavo. Andrej Furlan je vzporedno z realizacijo video portretov zamrznil detajle, ki govorijo o zasebnem življenju vsakega pesnika skozi emotivni filter vtisov fotografa ob stiku z njimi in z navadami, predmeti in okolji, ki zaznamujejo njihovo življenje in čutenje. Verzi na papirju so dobili tako z video in fotografskim dopolnilom tretjo dimenzijo popolnejšega pogleda na pesnika in človeka.

Tovrstne pobude pogosto zlezejo takoj po uresničitvi v senčni kot arhivske police, tokrat pa se pobudniki lahko ponašajo z živim odzivom občinstva in velikim zanimanjem, ki je omogočilo projektu dolgo življenje. Septembra lani je projekt stopil v zaključno fazo z javnim predvajanjem video-mozaika v Kulturnem domu v Trstu. Sledila je decembra meseca na sedežu Italijanske skupnosti v Kopru predstavitev antologije, ki je izšla v 700 izvodih. Dvojna zbirka je kmalu po izidu pošla, predvajanja video-mozaika in postavitve vzporedne, potujoče razstave pa so sledili bogatemu koledarju predstavitev, tudi v povezavi z Univerzo v Trstu in na Primorskem. Zrcalna pobuda je namreč bila deležna širše promocije na celotnem teritoriju, v katerem živijo in delujejo pesniki, ki jih je projekt upošteval.

Vsebine razvejane pobude so naletele na tako odprto sprejemanje s strani mnogih kulturnih krožkov tudi zaradi moderne, neobremenjene zasnove, ki ni izhajala iz politično obarvanih čutenj ali iz zgodovinskih ran, ki so vsekakor prisotne v zavesti avtorjev, temveč iz notranjih vzgibov tankočutnih glasnikov večkulturnega, obmejnega prostora. Kot je zapisal avtor uvodne besede k zbirki pesnikov slovenske narodnosti Ciril Zlobec, je sporočilo antologije dvojno: v prvi vrsti ne gre »za zbornik domoljubne, narodnobudniške poezije, ampak za intimno liriko«, ki brez »nikakršnih znamenj antagonističnih vzgibov«, v evropskem duhu, potrjuje obstoj manjšinskega delovanja znotraj

večinskega narodnega telesa; drugo njeno sporočilo pa je namenjeno »reprezentativnemu delu tako matičnega naroda, kot večinske narodne skupnosti, saj gre v obeh primerih za mačehovski odnos do vsega«, kar se dogaja »zunaj centra«.
V združeni Evropi je sodelovanje med narodi bistveno ne samo na političnem in gospodarskem, temveč tudi na kulturnem področju, kjer se povezave med ljudmi lahko tkejo na najbolj neposrednem, trajnem in globokem nivoju. V duhu čezmejnega povezovanja so pesniki dveh manjšin postali tako objekt, protagonisti in sooblikovalci pobude, ki prispeva k večji kohezivnosti manjšinskih in večinskih narodov.

Rossana Paliaga

PREVAJALSKE STRATEGIJE IN VPRAŠANJE KOHERENCE OB SLOVENSKIH PREVODIH MACHIAVELLIJEVEGA *VLADARJA*

Martina Ožbot: *Prevajalske strategije in vprašanje koherence ob slovenskih prevodih Machiavellijevega* Vladarja. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 10), 2006.

Knjiga prinaša izsledke študije o vprašanju koherence v prevedenih besedilih. Raziskava temelji na funkcijski paradigmi, predvsem na teoriji *skoposa,* ki jo je predlagal Hans J. Vermeer. Spodbudilo jo je opažanje, da prevodi v odnosu do izvirnikov pogosto vsebujejo določene značilnosti (npr. razlaganja različnih vrst, pogostejšo rabo veznikov in drugih diskurznih označevalcev, skladenjske paralelizme itd.), ki niso motivirane sistemsko, saj niso pogojene s slovničnimi zahtevami ciljnega jezika, niti niso posledica prevajalčeve neustrezne usposobljenosti ipd., temveč se zdi, da so povezane s funkcijo, ki naj bi jo prevod v ciljni kulturi opravljal. Domneva, da so razlogi za takšne elemente funkcijski, je bila preverjena na korpusu, v katerem so ključno mesto zavzemali *Vladar* (*Il principe,* 1513) italijanskega renesančnega pisatelja Niccolòja Machiavellija (1469–1527) in njegove tri slovenske različice; najstarejša izmed njih (1920) je delo Albina Prepeluha, socialnodemokratsko naravnanega politika, avtor ostalih dveh slovenitev (1966, 1990) pa je Niko Košir, prevajalec in filolog, ki se je za italijansko književnost zanimal poklicno.
Med prevodi obstajajo pomembne razlike v predvideni funkciji, obenem pa se v njih zrcali tudi interpretacijska raznolikost izhodiščnega besedila. Prepeluh kot politik je za *Vladarja* gojil praktičen interes, in Machiavellijevo besedilo se v njegovem prevodu bere predvsem kot razprava o vladanju in o političnih zadevah nasploh; namen tega prevoda je bralca izobraževati in ga hkrati morda tudi vzpodbuditi k politični akciji, kot je razvidno iz aktualistično in pragmatično naravnanega *Predgovora*. Koširjevi različici pa sta drugačni: v obeh – tako v prvi, skoz katero naj bi italijanskega avtorja spoznavali predvsem dijaki in deloma študentje, kot v drugi, ki naj bi bila namenjena izobraženemu bralstvu nasploh – se *Vladar* kaže kot kanonično književno besedilo; opazimo lahko, da prevajalec nima zgolj namena prenesti v ciljno kulturo golo Machiavellijevo sporočilo, temveč želi bralcu obenem ponuditi slogovno dovršeno književno delo, ki mu po izrazni plati ne manjka niti prevajalčeva močna osebna nota.
Analiza je pokazala, da vsa tri slovenska besedila kljub razlikam v predvidenih vlogah, ki naj bi jih opravljala v ciljni kulturi, vsebujejo številne funkcijsko utemeljene elemente, ki te vloge neposredno odražajo. Takšni elementi naj bi olajšali kognitivno obdelavo besedilnega gradiva in/ali zmanjšali razdaljo med besedilnim svetom in bralci ter tako omogočili vzpostavljanje koherence v novih, kulturno-specifičnih okoliščinah. Oba prevajalca sta uporabila iste mehanizme utrjevanja koherence, toda njihov potencial sta izrabila na različne načine v skladu z različnimi vlogami, predvidenimi za ciljna besedila.

Martina Ožbot

NAGRAJENCA SLAVISTIČNEGA DRUŠTVA SLOVENIJE LETA 2007

Upravni odbor Slavističnega društva Slovenije je na redni seji dne 29. junija 2007 sklenil, da prejmeta na Slovenskem slavističnem kongresu v Trstu posebno priznanje Slavističnega društva Slovenije:

Pavle MERKÙ
za življenjsko delo

Pavle Merkù je nad pol stoletja živo prisoten v kulturnem življenju Trsta in celotnega slovenskega prostora kot glasbeni ustvarjalec, etnomuzikolog, esejist, recenzent, folklorist, dialektolog, jezikovni zgodovinar, imenoslovec. Primarno zanimanje za glasbo, splošna kulturna radovednost in prirojeno zanimanje za svet prednikov so ga ob pripravi radijskih oddaj sredi šestdesetih letih usmerili v zbiranje pesmi pri Slovencih v Italiji, to pa je preraslo v zbiranje povedk, običajev, vraž in vsakršnega ljudskega blaga, ki ga je kasneje objavil v knjigi Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji *(1976), ob njem pa se je dolgoročno usmeril v slovenistične, večinoma jezikoslovne vode. V več kot sto iskrivo napisanih poljudnih, strokovnih in znanstvenih člankih ter poldrugi desetini samostojnih knjig se je poglobljeno ukvarjal s številnimi ključnimi vprašanji slovenskega jezika na zahodni meji. Tako je razmišljal o kulturnih in družbenih razsežnostih organskih govorov ter se vračal k ogroženemu terskemu narečju, predstavil vrsto rokopisov in arhivskih podatkov, ki osvetljujejo lastnosti, razvoj in družbeni položaj slovenskega jezika (npr. popravek kronologije razvoja ł > l, odmevno odkritje in objava slovenskih plemiških pisem iz 17. stoletja), največ pozornosti pa je posvetil raziskovanju osebnih in zemljepisnih lastnih imen na Tržaškem, Goriškem in v Benečiji ter opozarjal na sledove slovensko-furlanskega stika (*Slovenski priimki na zahodni meji*, 1982;* La toponomastica del Comune di Duino-Aurisina*, 1989;* La toponomastica dell'Alta val Torre*, 1997;* 1300 primorskih priimkov*, 2004;* Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu*, 2006).*
Nekatere Merkujeve knjige se že uvrščajo med temeljna področna dela, njegova ustvarjalnost in samozavestni nastop pa med znamenja slovenske fizične in kulturne navzočnosti v Trstu.

Red. prof. dr. Alenka Šivic Dular,
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Sergij ŠLENC
za življenjsko delo

Sergij Šlenc velja za enega osrednjih slovenskih slovaropiscev in za eno najpomembnejših osebnosti slovenske italianistike. Delu z italijanskim jezikom se je zapisal pred petimi desetletji, najprej kot lektor italijanščine na beograjski univerzi, nato pa do upokojitve ob koncu osemdesetih let kot višji predavatelj na italianistiki ljubljanske Filozofske fakultete. Vseskoz se je udejstvoval tudi kot prevajalec strokovnih in leposlovnih besedil iz italijanščine v slovenščino in obratno. Njegov življenjski projekt je monumentalni slovar v dveh zvezkih: italijansko-slovenski del je izšel leta 1997, slovensko-italijanski pa leta 2006; v obeh knjigah skupaj je obdelanih več kot 160.000 gesel. Šlenčevo leksikografsko delo odlikuje obsežnost izbora gesel in poglobljenost njihove obdelave pa tudi izvirnost predstavitve gradiva. V časih, ko slovarji nastajajo kot rezultat timskega dela večjih skupin strokovnjakov, si je komaj še mogoče zamišljati, kako lahko za takšnim podvigom stoji en sam človek. Šlenčev slovar pomeni izjemen in trajen prispevek k medsebojnemu spoznavanju slovenske in italijanske kulture, ki bo služil številnim rodovom ljubiteljev in strokovnjakov.

Izred. prof. dr. Martina Ožbot,
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Pokrovitelji Slovenskega slavističnega kongresa Trst 2007

Avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina
Generalni konzulat Republike Slovenije v Trstu
Tržaška Pokrajina
Občina Trst
Občina Milje
Občina Devin-Nabrežina
Občina Dolina
Občina Zgonik
Občina Repentabor
Univerza v Trstu
Univerza v Vidmu
Univerza v Novi Gorici
Univerza na Primorskem
Slovenska kulturno-gospodarska zveza
Svet slovenskih organizacij

Podporniki Slovenskega slavističnega kongresa Trst 2007 in zbornika *Živeti mejo*

Avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina
Zadružna kraška banka
Tržaška pokrajinska uprava
Generalni konzulat Republike Slovenije v Trstu
Občina Devin-Nabrežina
Občina Dolina
Slovenska kulturno-gospodarska zveza
Slovensko stalno gledališče v Trstu
Svet slovenskih organizacij
Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu
Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Tiskarna Graphart
SIOT S.p.a.
Trieste Trasporti
Ženska pevska skupina Stu ledi
Boris Grilanc
Livio in Irena Milič

Organizacijski odbor Slovenskega slavističnega kongresa Trst 2007

Boris Pangerc, predsednik
Marija Besednjak, tajnica
David Bandelj
Nada Đukić
Ksenija Dobrila
Poljanka Dolhar
Živa Gruden
Miran Košuta
Marino Marsič
Bojan Mevlja
Rossana Paliaga
Nadja Roncelli
Slava Starc
Matej Susič
Alenka Štoka
Vera Tuta Ban
Loredana Umek
Neva Zaghet